ژماره 24

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

٢٠١٣

گۆڤاری
ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٢٤ ساڵی ٢٠١٣

* گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی.
* بەرگ و سەرپەرشتیاری هونەری: عوسمان پیرداود .
* نەخشەسازی: عیسام موحسن.
* هەڵەچن: شێرزاد فەقێ – شیلان جەلال.
* چاپ: چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر.
* تیراژ: ٧٥٠ دانە.

لەم ژمارەیەدا

بەشی کوردی

بەشی عەرەبی - القسم العربي

بەشی ئینگلیزی - English part

ڕێنماییەكانی بڵاوكردنەوە
لە گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی

١- گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی، كە گۆڤارێكی زانستیی وەرزییە، باس و توێژینەوەی زانستی لە بارەی كورد و كوردستان، دوای ئەوەی هەڵسەنگاندنی زانستییان بۆ دەكرێت، بڵاو دەكاتەوە، بۆیە دەبێ هەموو مەرجەكانی ڕێبازی لێكۆڵینەوەی زانستییان تێدا ڕەچاو كرابێت. لێكۆڵینەوەكەش، كە مەرجە لە بارەی كێشەیەكی زانستییەوە بێت و بیرۆكە و لێكدانەوەی نوێی تێدا بێ، دەبێ لە هیچ شوێنێكی تر بڵاو نەكرابێتەوە، یا بۆ بڵاوكردنەوە وەرنەگیرابێت.

٢- زمانی كوردی زمانی سەرەكی بڵاوكردنەوەیە لە گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی ، بەڵام ڕێگەش دەدرێ لێكۆڵینەوەی بە نرخ بە هەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی بڵاوبكرێنەوە..

٣ـ هەر بابەتێك كە بۆ گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی دەنێردرێ ، پێویستە ناوونیشانی باس، ناوی نووسەر، شوێنی كارەكەی، پلە و پایەی زانستی لە سەر لاپەڕەی یەكەمی لێكۆڵینەوەكە نووسرابێت.

٤ـ دەبێ پوختەیەكی باس، بە هەردوو زمانەكەی دی، لە كۆتایی باسەكەدا بنووسرێت. ناشبێ پوختەكە لە ١٥٠ وشە زیاتر بێت و پێویستیشە توێژەر لەو پوختەیەدا گرنگی و ئەنجامەكانی باسەكە بخاتە ڕوو.

٥- هەر كاتێ باس، لە لایەن هەڵسەنگێنەرانی زانستییەوە، بە ئەرێنی گەڕایەوە، ئەوا دەستەی نووسەران ڕەزامەندینامەی بڵاوكردنەوە بە توێژەرەكەی دەدات.

٦- هەموو باسەكان بیر و بۆچوونی نووسەرەكانیانن و مەرج نییە بیر و ڕای دەستەی نووسەران بن.

٧- بۆ ئەوەی بابەت لەگەڵ ڕێنمایی و شێوازی بڵاوكردنەوەی گۆڤارەكەدا كۆكبێ، دەستەی نووسەران مافی سەرلەنوێ داڕشتنەوە و لابردنی هەندێ دەربڕین و

دەســتەواژەی هەیــە، ئــەوەش بــە مــەرجێ واتــا و بیرۆکــەی ســەرەکیی توێژینەوەکە نەگۆڕێت.

٨ـ ئەگەر باسەکە لە بارەی پەیدۆزیی (تحقیق)ی هەر دەستنووسێکەوە بێت، ئـەوا بنەما و ڕێبازە زانسـتییەکانی ئـەم بـوارە پـەیڕەو دەکـرێن و شـەش لاپـەڕەی کۆپیکراو لە دەستنووسەکە لەگەڵ باسەکەدا هاوپێچ دەکرێن.

٩ـ پەیڕەوکردنی ڕێبازی لێکۆڵینەوەی زانسـتی لـە هەڵبـژاردنی ناوونیشـانی بـاس، توێژینەوەی بابەت، شێوازی بەکارهێنانی سەرچاوە و ڕێکخستنی پەراوێزەکان مەرجی بڵاوکردنەوەیە. هـەر باسـێك ئـەم بنـەما زانسـتییانەی تێـدا فـەرامۆش کرابێت، لە گۆڤاری ئەکادیمیای کوردیدا بڵاو ناکرێتەوە.

١٠ـ باسەکە، لە پاڵ دانەیەکی سەر CD، بە سێ دانە لە سەر کاغەزی (A4) چـاپ دەکرێـت بـە مـەرجێ ژمـارەی لاپـەڕەکانی، بـە وێنــە و نەخشــە و لیســتی ســەرچاوەکانییەوە، لە (٢٥) لاپـــەڕە زیـاتر نـەبن و بـە فـۆنتی (١٥) بـن و بـە Ali-K- Sahifa نووسرابن.

١١ـ ئەگـەر بابەتەکـە وەرگێـڕدرا بـوو، دەبـێ پەیوەنـدی بـە لایـەنێکی کولتـووری کوردییــەوە هــەبێت (زمــان، ئــەدەب، مێــژوو، ... هتــد). مەرجیشــە کــە وەرگێڕانەکە لـەو زمانـەوە بێـت کـە لـە بنەڕەتـدا بابەتەکـەی پـێ نووسـراوە. پێویستە دەقە ئەسڵەکەش هاوپێچ بکرێت.

١٢ـ لەکاتی پێویستدا گۆڤـاری ئـەکادیمیای کـوردی بەشـێکی تـەرخان دەکـات بـۆ خوێندنــەوە و هەڵســەنگاندنی ئــەو کتێبانــەی لــەبارەی کــورد و کولتــووری کوردییەوە نووسراون چ بە کوردی یـان بـە هـەر زمـانێکی دیکـە، بـە مـەرجێك نووسەر ڕەچاوی پێوەر و ڕێبازی لێکۆڵینەوەی زانستی تیایدا بکات.

کاریگەریی مۆسیقای غەزەلێکی جزیری لەسەر قەصیدەیەکی وەفایی

پ.ی.د. سەردار ئەحمەد گەردی
بەشی زمانی کوردی -کۆلێژی پەروەردە
بۆ زانستە مرۆڤایەتییەکان -زانکۆی سەلاحەدین

پێشەکی

لەوەتــەی شـیعر هەیــە کاریگــەریی شــاعیرانی تــر تیایــا ڕەنگــی داوەتــەوەو کاریگەریشــی لەســەر شــاعیرانی تــر هــەبووە. هەســت و ســۆزی خرۆشــاندوون و ڕایچڵەکاندوون و خستوونیەتە سەر کەیف و هەوای خۆی و وشــە و ئــاواز و وێنــە و بیرۆکەی بەسەردا باراندوون و بەشێوەیەك لەشێوەکان لەناو شیعرەکانیاندا ڕەنگی داوەتەوە. بۆیە هیچ شاعیرێك نییە کاریگەریی شاعیرانی تـری بەسـەرەوە نـەبێت. جا ئـەو کاریگەرییـەی کـە لەسـەر شـاعیران دروسـت دەبێـت مـەرج نییـە یەکسـەر لـەلایان ڕەنـگ بداتـەوە، بـەڵکو زۆرجـار ئـەو کاریگەرییـە لەئاسـتی بـێ ئاگاییـدا هەڵدەگیرێت تا ڕۆژێك لـەڕۆژان بـە هـەژانێك سـەردەکەوێتەوە و شـیعرێك ڕەنگڕێـژ دەکات. بەپێی فراوانی ژێرخانی ڕۆشنبیریی شـاعیر کاریگەرییـەکانیش زۆر دەبـن. هەندێکیان ماوەیەکی یەکجار زۆر دەمێننــەوە کـاتێ دەردەکـەون شـاعیر لـەیادی کردووە لەکوێوە بۆی هاتووەو زۆر جار بە هی خۆی دەزانێت. تـا ئـەو کاتـەی کـە ڕەخنەگر بەیادی دێنێتەوە، ئەوسا دەزانێت لەکێی وەرگرتووە. (وەفایی) شـێت و شەیدای دەنگ و ئـاوازی خۆشـیش هەسـتی ئەوەنـدە ناسـك بـووە هـەر ئـاوازێکی بیستبێت ورووژاندوویەتی و کاریگەریی خۆی لەسەر جێهێشتووە. یـەکێ لەوانـەش ئاوازو شێوازی هۆنراوەی (خەمرا حەلال) ی (جزیری) بووە کە جزیـری لەنزیکـەوە ئاگاداری بووە. ئەوەندە پێی کاریگەر بووە زۆر بەزەقی لە قەصیدەیەکیدا ڕەنگی داوەتەوە. ئەو کاریگەرییە لە بەرئەوەی هەردوو هۆنراوەکە بەیەك زمان نووسـراون

و خاوەن یەك کەلتوورن، ناچنە خانەی ئەدەبی بەراوردەوە بەڵکو دەخزێنە ناو بازنەی بەرامبەریەکییەوە. لەبەرامبەریەکییەکەدا سەرەڕای دەرکەوتنی کارگەرییەکە بالاْ دەستیی (جزیری) دەردەکەوێت، دیارە ئەمەش نیشانەی لێهاتوویی (جزیری)یە لەو مەیدانەدا.

سنووری توێژینەوەکە

سنووری توێژینەوەکە کاریگەری غەزەلەکەی (جزیری)یە لەسەر قەصیدەکەی (وەفایی).

ڕێبازی توێژینەوەکە

لە توێژینەوەکەدا ڕێبازی وەسفی– شیکاری شێوازی ئاماری پەیڕەو کراوە.

ئامانجی توێژینەوەکە

دەرخستنی ڕەنگدانەوەی شێوازی مۆسیقی غەزەلەکەی (جزیری)یە لەسەر قەصیدەکەی (وەفایی).

جزیری و وەفایی

جزیری و وەفایی دوو شاعیری کوردن لە دوو سەردەمی جیاوازدا ژیاون.لە دوو ناوچەی جیا ، یەك لە باکور یەك لە ڕۆژهەلاّتی کوردستان. جزیری ((یەکێکە لە بەناوبانگترین شاعیری کوردستانی سەروو، ناوی ئەحمەدە، ناوی باوکی محەمەد بووە لە بنەماڵەی ئەنسارییان بووە کە یەکێکە لە بنەماڵە ناودارەکانی جزیری بۆتان. لە شاری جزیرە لەدایك بووە... مەلا ئەحمەدی زڤنگی نێوان سەدەی دەیەم و یازدەمی هیجری (سەدەی شازدەم و حەڤدەی مەسیحی) دەستنیشان کردووە... مەلای جزیری لە ساڵی ٩٧٥هـ /١٥٦٧م لەدایك بووە.)) (١١،ل ٢٤٣). بۆ خوێندن گەلێ شارو دێهات گەڕاوە، دواجار ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووەو بۆتە مەلای دوازدە عیلم ، بەمەلایەتی و دەرس وتنەوە زۆر شوێن گەڕاوە ((ئنجا گەڕاوەتەوە ولاّتی خۆی و لە جزیری بۆتان زیندەگانی کردووە تا گەیشتۆتە سەرووی تەمەنی حەفتا ساڵی و لە ١٠٥٠هـ /١٦٤٠م کۆچی دوایی کردووە.)) (١١، ل٢٤٤) شیعرەکانی بەزمانی کوردی شێوەزاری کرمانجی سەروو هۆنیوەتەوە. کەچی (وەفایی) ئەو سەرچاوانەی کە باسیان کردووە ساڵی لەدایکبوونی لە

نێوان سالأنی ١٨٣٨– ١٨٤٤م دادەنێن. وەفایی ((ناوی عەبدولرەحیمی کوڕی مەلا غەفوور کوڕی مەلا نەسروڵلا یە لەناو خەڵکی بە میرزا عەبدولرەحیم ناوبانگی دەرکردووە نازناوی شیعری وەفایی بووە، عەبدولرەحیم لەشاری سابلاغ لەساڵی ١٨٤٤م لەدایك بووە.)) (١٢، ل ٣٤٧) دوای تەواو کردنی خوێندن گەڵ شوێن گەڕاوە. ماوەیەکی زۆر لەلای شێخ عوبەیدوڵلای نەهری بووە. دواجار چۆتە سەردانی ماڵی خودای مەزن ((لە سارای عەرەبستان لە سەردەمی گەڕانەوەی ئەو حاجییانە وەفایی تووشی نەخۆشی زەحیری دەبێ مەرگ ماوەی نادا و ئەنجام لەو ولأتە دوورەدا کۆچی دوایی دەکاو لە ناو لمی بادیەی عێراق یا بیابانی شام لەلایەن هەواڵەکانییەوە لە ساڵی ١٩٠٢ز دوور لە نیشتمان بەخاك دەسپێرریێ)) (١٢، ل٣٤٨). کەواتە وەفایی لە ڕۆژ هەلأتی کوردستان بووە و بەشێوەزاری کرمانجی ناوەڕاست شیعرەکانی هۆنیوەتەوە. واتە لەگەڵ جزیریدا لەسێ لاوە جیاوازن دوو سەردەمی جیا، دوو ناوچەی جیا و دوو شێوەزاری جیا. بەلأم لەکۆتاییدا هەردووکیان بەزمانی شیرینی کوردی شیعریان داناوە. غەزەلە تەڕو ناسك و پاراوەکەی جزیری کاریگەری لەسەر هەست و سۆزی وەفایی کردووە و لە هۆنراوەیەکیدا ڕەنگی داوەتەوە . لێرەدا هەقی خۆیەتی پرسیارێك سەرهەڵبدات. غەزەلەکەی جزیری چۆن و لە کوێ و بە چی گەیشتە وەفایی؟ ! لەگەڵ ئەو جیاوازییانەش کە باسمان کردن کەناڵێکی زۆر گرنگ هەیە کە ڕێگە خۆشکەر بێت بۆئەوەی ئەو بەیەکگەیشتنە ڕووبدات و وەفایی لەنزیکەوە ئاگاداری بەرهەمەکانی جزیری بێت. ئەویش مانەوەی وەفاییە بۆماوەیەکی زۆر لەلای شێخی نەهری ((وەفایی لەساڵی ١٨٦٦ز دا بۆتە مریدو میرزاو ڕازگری شێخ عوبەیدوڵلای نەهری)). (١٢،ل٣٤٨). وەفایی بلیمەتێکی سەردەمی خۆیەتی کە ((خوێندەوارییەکی قووڵ و فراوانی هەبووە و هەمووئەو کتێبانەی ئەو کاتە لەبەر دەستی خوێندەواران بوون خوێندوونیەتەوە. هەر ئەمەش وای کردووە (شێخ عوبەیدوڵلا ی نەهری) لەخۆی نزیك بخاتەوەو ژوورێکی لەسەر دەلأنی دەروازەی ڕێی ژووری حەرەمی خۆی بۆ تەرخان بکات و لەوێ هەم میرزای تایبەتی شێخ بێت و هەم دەرس بە شێخ محەمەد صدیق و شێخ عبدالقادری کوڕی بڵێت و لەدووەم ساڵی هاتنە سەرکاری شێخ عوبەیدوڵلا (١٨٦٦)ەوە بۆماوەی چواردە

ساڵی ڕەبەق میرزای تایبەتی شێخ بێت و زۆربەی ئەو نامە نهێنی و گرنگ و دیپلۆماسییانەی شێخ عوبەیدوڵلا بۆ دۆستان و لێپرسراوان و سەرانی قاجاری و عوسمانی و باڵوێزانی بێگانە دەینووسین.)). (١، ل٢١٢-٢١٣). دیارە ئەو ماوە زۆرەی مانەوەی وەفایی بەسە بۆئەوەی شارەزایی تەواوی هەبێت لەسەر شیعری شاعیرانی کرمانجی سەروو لەسەرووی هەمووشیانەوە جزیری چونکە ((مەلای جزیری سەرداری غەزەلی کوردییە)). (١١، ل ٢٤٧) . جزیری لە سەرووی گشت شاعیرانی سەردەمی خۆیەتی چونکە ((داهێنەری غەزەلی کێشی عەرووزی و یەکیەتی قلفیە لە ئەدەبی کوردیدا مەلای جزیرییە. دیوانی جزیری لەڕووی پلەو پایەی هونەرییەوە لەدیوانی کەڵە شاعیرانی فارسی هاوچەرخی خۆی کەمتر نییە)). (١١، ل٢٤٧). شاعیرێك لەو پلەو پایەدا بێت و شیعرەکانی بەو ناسکی و تەڕو پاراوییەبن، وەفاییش بەو هەستە ناسکەی کە شێت و شەیدای دەنگ و ئاواز بووە و((پەیوەندییەکی قووڵی بەمۆسیقاو ئاوازەوە هەبووە و دەنگی زۆر خۆش و لەئاواز دانانـدا زۆر شارەزا بووە))(١، ل ٢٢٣) جا ئەمە دیوانی جزیری لەبەر دەست بووبێ چۆن شێت و شەیدای ناکاو لە شیعرەکانیدا ڕەنگ ناداتەوە. کەواتە ئەو کەناڵەی کە جزیری و وەفایی بەیەکەوە دەبەستێتەوە زۆر ڕوون و ئاشکرایە.

مۆسیقای شیعری

شیعرو مۆسیقا پەیوەندییەکی دێرینیان بەیەکەوە هەیە. هەرچەندە هەریەکەیان تایبەتمەندیی خۆی هەیە بەڵام شیعر هەرگیز بەبێ مۆسیقا نابێت. پەیدابوونی ئەو دوو هونەرە بەیەکەوە وای کردووە ئەوەندە بچنە ناخی یەکەوە و تێك بئاڵێن دوای جیابوونەوەشیان نەتوانن دەسبەرداری یەکتر بن چونکە ((پەیوەندییەکی تایبەتی لەنێوان شیعرو مۆسیقادا هەیە ڕەنگە ئەو پەیوەندییە لەگەڵ هەر پەیوەندییەکی ترا جیابێت کە مۆسیقا لەگەڵ هونەرەکانی تردا هەیەتی چونکە شیعریش هونەرێکی زمانییە و دەربڕینی بەهۆی دەنگە و چەشە لێوەرگرتنی بەبیستنە. ڕیتم و کێشیش دەوری سەرەکییان تێدا هەیە.)) (٢٤، ل٩٢-٩٣) مۆسیقا ڕەگەزێکی سەرەکییە لە شیعردا. ((پەیوەندی نێوان شیعرو مۆسیقا پێوەندییەکی مێژووییە. زیادەڕۆیی نییە ئەگەر بڵێین کە بەیەکەوە

دەستیان پێکردووە و بەیەکەوە هاتوون. دوو هونەرن کۆکن لەگەڵ یەك زیاتر لەوەی جیاوازبن لە ڕووی مادەشەوە ماددەی مۆسیقا دەنگەکان و ماددەی شیعر وشەکانە کە شی دەبنەوە بۆکۆمەڵێك دەنگ.)). (١٩، ل٩٢). بۆیە مۆسیقا هەر لەکۆنەوە لەگەڵ شیعر هاوڕاز بووەو تەواوکەری بووە. چونکە ((نەبوونی ئاوازو مۆسیقا لەشیعردا دەبێتە هۆی لاوازبوونی و سستیی دەقە شیعرییەکە.)) (١٢،ل٣) ئەو مۆسیقایەش بەهۆی ئاوێتەبوونی دەنگەکانەوە دێتەئاراوە بۆیە ((مۆسیقای شیعری لەشیعردا دەبێت تایبەتمەندی دەنگی هەبێت. لەهەمان کاتیشدا خاوەن کاریگەرییەکی لایەنی جوانکاری و گوزارشتیشی هەبێت.))(١، ل٦) ئەو مۆسیقایەی کە پەیوەندی ڕاستەوخۆی لەگەڵ شیعردا هەیە و لەناو پیتەکاندا تواوەتەوە خۆی لەدوو جۆردا دەبینێتەوە. ئەوانیش مۆسیقای دەرەوەو مۆسیقای ناوەوەن. وە هەریەك لەمانە تایبەتمەندیی خۆیان هەیە و بەیەکەوە مۆسیقای شیعری دێننە ئاراوە.

مۆسیقای دەرەوە: دوو ڕەگەزی سەرەکی هەن لەناو مۆسیقای دەرەوە کە ئەو ئاوازە دێننە ئاراوە ئەوانیش کێش و سەروان. هەریەکەیان ڕۆڵی دیار و بەرچاویان هەیە لە بنیاتی ئاوازی دەرەوەی شیعردا.

کێش: کێش ئەو چوارچێوە توندو تۆڵەیە کە دەوری شیعر دەدات و لەپچڕان دەیپارێزێ. زۆر لە ڕەخنەگران بەڕەگەزێکی سەرەکی شیعری دادەنێن و بەلایانەوە بەبێ کێش شیعر نایەتە ئاراوە هەر ئەمەش وای کردووە کە ((کێش ئەرکی پێکهێنانی مۆسیقای دەرەوەی شیعر لە ئەستۆ بگرێت و ببێتە چوارچێوەیەکی بەتین و پتەو بۆی کە لە پەرش و بڵاوی دەیپارێزێت))(١٦، ل٢١) بۆیە لەشیعری هەموو نەتەوەکان بەدی دەکرێت چونکە ((کێش بەتەنیا وەك مەرجێکی سەرەکی قالبی شیعری هەموو نەتەوەکان بەکاردێ بەڵام هەریەکە بەپێی تایبەتمەندێتی خۆی و بەگوێرەی سەردەمی خۆی)). (٥، ل٦٩-٧٠). کێش پێکهاتە دەنگەکانە خۆی لەچەند وەستانێکدا دەبینێتەوە بۆیە کێش ((ئاوازێکە و پێویستی بە ساتەوەختێکی دیاریکراو هەیە.)) (١٨، ل٢٤٥) کەواتە ((کێش ڕەگەزێکی بنجی و نەپچڕاوە لە شیعر. شیعر بێ کێش و ڕیتم نابێ چونکە هەر هیچ نەبێ شیعر لە دەنگ دروست دەبێ دەنگیش ئاوازو ڕیتمە))(٤،ل٧١) شاعیرانی

کۆنی کوردیش لەو مەرجەی شیعر لایان نەداوە و شیعرەکانیان لەسەر بنەمای ئاوازێکی ڕێك دارشتووە کە خۆی لەکێشدا دەبینێتەوە . لە کێشیشدا بەشی زۆری شیعری کۆنی کوردی لەسەر بنەمای کێشی چەندی (عەروز) دانراوە. جزیریش یەکێکە لەو شاعیرانەی کە پەیڕەوی ئەو جۆرە کێشەی کردووەو ئەو غەزەلەی باسی دەکەین لەسەر بنەمای کێشی چەندی دانراوە. جزیری غەزەلی (خەمرا حەلال) کە(١٧) بەیتە بەم جۆرە دەست پێدەکات.

من دی سەحەر   شاهی مەجەر   لەبسی دبەر   مەخمور بو

ئەو دیم زەری   سورموشتەری   یارەب پەری   یا حور بو

د. جزیری ل٤٠٧

غەزەلەکە لەسەر کێشی ڕەجەزی هەشت هەنگاوی سالم دانراوە.

من/ دی/ سە/حەر/	**شا/هی/مە/جەر /**	**لەب/سی/ د/بەر/**	**مەخ/مو/ ر/ بو**
ئەو/ دیم/ پە/ ری/	**سۆر/موش/تە/ری /**	**یا/ رەب/ پە/ ری/**	**یا/ حو / ر/ بو**
-- -- ب --	**-- -- ب --**	**-- -- ب --**	**-- -- ب --**
مستفعلن	**مستفعلن**	**مستفعلن**	**مستفعلن**

هەموو بەیتەکانی غەزەلەکە لەسەر هەمان کێشە بەبێ ئەوەی هیچ گۆڕانکارییێکیان بەسەردابێت تەنیا گۆڕانێکی کەم نەبێت. گشت غەزەلەکە (١٣٦) هەنگاوە. تەنیا (٦) هەنگاوی نەبێت (٣) هەنگاو لەبەیتی دووەم وە(٣) هەنگاو لە بەیتی چوارەم برگەی کۆتاییيان لەبری ئەوەی درێژ بێت کورتە. دیارە ئەمەش زەرووڕەتی شیعری وای کردووە کورت بێت بەڵام بە درێژی گۆ دەکرێت. شایانی باسە کێشی ڕەجەز بەزۆری لەشێوەی (مطوی مخبون)دا بەکار دێت بەڵام شارەزایی و لێهاتوویی (جزیری) یە کە بەشێوە (سالم)ەکەی بەکارهێناوە. (وەفا یی)یش قەصیدەیەکی هەیە (٤٣) بەیتە بەم جۆرە دەست پێدەکات.

جیلوەی صەبا لەهجەی شەماڵ بۆی زولف و خا ڵی یار دەدەن

یا نەو بەهار دێ نێ بە بار میشکی تەتار بۆی نەستەرەن

د. وەفایی، ل٩٤.

بەهــەمان شـێوازی (جزیـری) شـیعرەکەی لەسـەر کێشـی (ڕەجـەزی هەشـت هەنگاوی سالم) داناوە.

جیل /وەی/صە /با/	لەھ /جەی/ شە/ ماڵ/	بۆی/ زول/ فو/ خا/	لی/ یا ر/ دە/ دەن
یا /نەو/ بە/ هار/	دێ / نێ / بە/ بار/	میش/ کی/ تە/ تار/	بۆی/نەس/تە/رەن
-- -- ب --	-- -- ب --	-- -- ب --	-- -- ب --
مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن

قەصیدەکە کە (٤٣) بەیتە تەنیا (٦) بەیتی لەسەر کێشـی (ڕەجـەزی هەشـت هەنگاوی سالم)ە ئەوانیش بەیتەکانی (١ ،٢، ٤ ،١٠ ،١٦ ،١٧) ن بەیتەکانی تـر گۆڕانیان بەسەرداهاتووە. (٩) بەیتی جیاجیا لـە هەنـدێ هەنگاوەکانیانـدا تووشـی (خبن) هاتوون. بۆ نموونە بەیتی چواردەهەم :-

بە/غەم/زە/کان/	بە/ڕەم/ زە/کان/	بە/قەو/ سی/ ئەب/	رۆی/ چا/ وە/ کان
ب -- ب --	ب -- ب --	ب -- ب --	-- -- ب --
متفعلن	متفعلن	متفعلن	مستفعلن
تی/ رو/ کە/ما/	نی/ تور/ ک/مان/	صەی/ دی/ د/لاْن/	بە/جان /دە/کەن
ب -- ب --	ب -- ب --	-- -- ب --	ب -- ب --
متفعلن	متفعلن	مستفعلن	متفعلن

وەك دەردەکەوێت تەنیا دوو هەنگاوی سالمە و (٦) هـەنگاوی تووشـی (خـبن) هــاتووە. حــەوت بــەیتی تــری قەصــیدەکە لــە شــوێنی جیاجیــا هەنــدێ لــە هەنگاوەکانیاندا تووشی (طی) هاتوون. بـۆ نموونـە بـەیتی (٨) ەم (ضـرب)ەکـەی تووشی (طي) هاتووە.

ڕەق/ صو /سە/ما/	زول/ فی/ دو/ تای/	لە/بەر/ هە/وای/	با/لای/ بە/ لای
-- -- ب --	-- -- ب --	ب -- ب --	-- -- ب --
هەر/وەك/بول/بول/	بە/ ڕۆ/ حو/ دڵ	بۆ/دا / رە/گوڵ /	کەو/تە/شی/وەن
-- -- -- --	ب -- ب --	-- -- ب --	-- ب ب --
؟	متفعلن	مستفعلن	مستفعلن (مطوي)

هــەنگاوەکانی (١ ،٢ ،٤ ،٧) ســالمن، هــەنگاوەکانی (٣،٥) تووشــی (خــبن) هاتوون (مخبون)ن. هەنگاوی (٥)ەم هیچ (تفعیلە)یەکی لەسەر پراکتیزە نابێت. و تەنیا لەگەڵ کیشی ژمارەی بڕگە دەگونجێت هــەنگاوی (٨)ەم (مطـوي)یـە بـەیتی پێنجەمی قەصیدەکە بەشـێوەی (مطـوي مخبـون) هـاتووە. کۆمـەڵێ بـەیتی تـری قەصیدەکە هیچ کێشێکی عەرووزییان لەسەر پراکتیزە نابێت. بۆنموونە بەیتەکانی (١٣ ،٢١ ،٢٢،٣٣ ،٣٥ ،٣٦ ،٣٨ ،٤٠)ەم .

بەیتی (٢١)ەم کێشەکەی بەم شێوەیە:—

لە/هە/نا/سەی/ ئەو/دڵ/مەن/دەی/ فر/قە/خەن/دەی/ ئەو/دەم/قەن/دەی

ب ب -- -- -- -- -- -- -- -- ب -- -- -- -- -- -- --

بە/بای/بە/هار/ دەد/گوت/بە/بار/ گوڵ/دێ/نە/خوار/ بۆ/نێو/ چە/مەن

متفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن

بەیتەکە لەسەر دوو سیستەمی کێشی جیاواز بنیـات نـراوە. نیـوەدێڕی یەکـەم لەسەر بنەمای کێشی ڕەسەنی کوردییە و کێشی (١٦) بڕگەییە. نیوەدێڕی دووەم لەسەر بنەمای کێشی چەندییەو کێشی (ڕەجەزی مخبونە) ئەم تێکەڵبوونی کێش و نەهاتنی هەنگاوەکان بەشێوەیەکی ڕێکوپێك دەگەڕێتەوە بۆ :

١— وەفـایی وەك جزیـری شـارەزاییەکی تــەواوی لەســەر کێشــی عــەرووز نەبووەو تەنیا پشتی بەگوێی مۆسیقا بەستووە.

٢— وەفـایی هەنـدێ لـە هۆنراوەکـانی لەسـەر بنـەمای کێشـی ژمـارەی بڕگـە داناوە. بۆیە لێرەدا لێی تێکەڵ بووە.

سەروا

سەروا سیستەمێکی مۆسیقییە لەسەر بنەمای دووبارەبوونەوە دروست دەبێت و بەشـێکە لـە مۆسـیقای دەرەوە. لـە شـیعری کـۆنی کوردیـدا سـەروا زۆر گرنگـی پێدراوە. وە زۆر جار بەڕەگەزێکی شـیعر دانـراوە ((سـەروا وەکـو بڕبـڕەی پشـتی شیعر وایە و ئەرکەکەشی لەوەدایە کە کۆتایی دەهێنێتن بەو دێـرە شـیعرەو دەقـە

شیعرییەکەش ڕێکدەخات، جگەلەوەش وشەکانی ناو دێڕە شیعرەکانیش کۆ دەکاتەوە و پێکەوە گرێیان دەدات بەوەش پەیوەندی لەنێوانیان دروست دەکات.)) (٢٢،ل١٧٨-١٧٩). سەروا ڕیتمی مۆسیقا ڕێکدەخات و توانا مۆسیقییەکە زیاد دەکات ((ئەویش بریتییە لە کۆمەڵە دەنگێك لەکۆتایی نیوە دێڕ یان بەیت دووبارە دەبێتەوە وەك پشووی مۆسیقی وایە. بیسەر تەوەقعی دووبارەبوونەوەی دەکات لە ماوەی ڕێکخراودا.)) (١٨،ل٢١٥). سەروا تەنیا ئەرکی دروستکردنی مۆسیقای دەرەوە نییە بەڵکو کێش بەهاوکاری کێش بەڵکو ((ئەرکی ئیستاتیکیش دەبینێ. شاعیر زۆر جار هونەر لە داڕشتنی سەروادا دەنوێنێ و جۆرە جوانییەکی زیادەکی بۆ شیعرەکەی مسۆگەر دەکات لەگەڵ ڕەگەزەکانی تردا بەهای ئەدەبی بەرز دەکاتەوە.))(٥، ل٤٤). سەرەڕای هەموو ئەمانە سەروا ((لایەنێکی گرنگە لە سایکۆلۆجییەتی قەصیدە و مانا بێ ئاگاییەکان تیایا، گوزارشت لە بیرە ناوەکییەکان دەکات ئەوانەی شاعیر بێ عەمد نایانهێنێتەوە بەڵکو لە قەصیدەکەدا لە قووڵایی نەستەوە سەر دەردەکات. بۆیە گرنگە کە شاعیر ئەو شتانە بڵێت کە بیریان لێ دەکاتەوە بیرکردنەوەیەکی بەئاگا. سەرواش شاراوەکانمان بۆ ئاشکرا دەکات و ئەو شتانە دەڵێت کە شاعیر نایەوێت پەردەیان لەسەر لابدات لەبیری شاراوە لەناو دەروونیدا.......... سەرواکان تیشکی ڕوونکەرەوەن ئەوەی لە دەروونی مرۆڤایەتیدا حەشار دراوە دەیخاتە سەرەوەو کلیلەکەیمان پێدەبەخشێت.)) (١٥، ل٦٦) لەگەڵ ئەو گرنگییەی سەروا شاعیرانی کلاسیکی کوردیش هەوڵیانداوە دەست ڕەنگینیی خۆیان لەو بوارەدا نواندووە. (جزیری) یەکێکە لەو شاعیرانەی کە گرنگی بەسەروا داوەو ((لە ڕووی قافیەوە شاعیر زۆرترین دەنگەکانی زمانی کوردی و هەندێ لە دەنگەکانی زمانی عەرەبی بەکار هێناوە.)) (١١، ل٢٤٦). لە غەزەلی (خەمرا حەلال) دا وشەکانی سەروا بریتین لە ((مەخمور، حور، کافور، فەغفور، فور، تور، دور، ئەنگور، هور، مەشهور، دەستور، مەنشور، ڕەنجور، سور، مەهجور، مەسرور، مەخمور، مەبرور، مەنقور.)) (١٩ ،ل٤٠٧-٤١٠) . وشەکان هەموویان سەربەخۆن تەنیا وشەی (مەخمور) نەبێت کە لە بەیتی یەکەم و شانزەهەم دووبارە بۆتەوە. سەروای غەزەلەکە بریتییە لە(ور) . پیتی (ر) ڕەوییە وە پیتی (و) ڕیدفە. پاش سەرواکەی

بریتییە لە(بو) سەرەڕای ئەمە جزیری هەر نیوەدێڕێکی دابەشی چوار بەش کردووە. تەنیا سەروای بەشی چوارەمی نیوە بەیتی یەکەم لەگەڵ سەروای کۆتایی نیوە بەیتی دووەم یەکە کە سەروای غەزەلەکەیە. بەیتەکانی تر نیوە بەیتی یەکەمیان سەروای هەر چوار بەشیان یەکە. نیوە بەیتی دووەمەکان سەروای سێ بەشی یەکە سەروای بەشی چوارەمیان هەمان سەروای غەزەلەکەیە. تەنیا نیوە بەیتی دێڕی چوارەم نەبێت، سێ بەشە بەشی یەکەم و دووەم هەمان سەروایان هەیە. ئەو پارچەی ماوەتەوە سەروای غەزەلەکەی وەرگرتووە.

نیوەدێڕی یەکەم	نیوە دێڕی دووەم	پاش سەروا
١–....ەر .....ەر .....ەر .....ور	...ەر ی.....ەری .....ەری .....ور	بو
٢–..ە شە ....ە شە.....ە شە.....ە شە	...ەر .....ەر .....ەر ....ور	بو
٣–.....یف .....یف .....یف ....یف	...ەخت.....ەخت.....ەخت .....ور	بو
٤–.....وڕە .....وڕە .....وڕە .....وڕە	...ەش ..... هش...............ور	بو
٥–...ەری .....ەری .....ەری .....ەری	...ەلەك .....ەلەك .....ەلەك .....ور	بو
٦–...ەفیٚ.....ەفیٚ .....ەفیٚ .....ەفیٚ	....ێم ..... ێم ..... ێم .....ور	بو
٧–...وش .....وش .....وش .....وش	.....یا .....یا .....یا .....ور	بو
٨–....ا ب .....ا ب .....ا ب .....ا ب	.....اند .....اند ....اند .....ور	بو
٩–......ەر .....ەر .....ەر .....ەر	....ەو .....ەو .....ەو .....ور	بو
١٠–..ەق .....ەق .....ەق .....ەق	...ەبی .....ەبی .....ەبی .....ور	بو
١١–..ەر .....ەر .....ەر .....ەر	.....وا .....وا .....وا .....ور	بو
١٢ –..ەتیٚ .....ەتیٚ ....ەتیٚ..... ەتیٚ	....یب .....یب .....یب .....ور	بو
١٣–...ا ل ..... ال .....ا ل .....ا ل	.....ا ر .....ا ر .....ا ر .....ور	بو
١٤–...ین ..... ین ..... ین .....ین	.....ەلا .....ەلا .....ەلا .....ور	بو
١٥–...ەجر.....ەجر.....ەجر.....ەجر	.....ەل .....ەل .....ەل .....ور	بو
١٦–...ەدا .....ەدا .....ەدا .....ەدا	.....ەییٚ.....ەییٚ .....ەییٚ .....ور	بو
١٧–...ەست....ەست....ەست....ەست	.....ەش.....ەش .....ەش .....ور	بو
١٨–....لیٚ .....لیٚ .....لیٚ .....لیٚ	.....لان .....لان .....لان .....ور	بو

* * *

وێنەی سەروای پارچەکانی ناو غەزەلی (خەمرا حەلال) ی جزیری

قەصیدەکەی (وەفایی)یش وشەکانی سەروای بریتین لە ((دەرەن، نەستەرەن، مەن، دەمـەن، غەفڵەتـەن، زەمـەن، مەعدەن، حەسـەن، بـەدەن، فـەن، ڕەسـەن، سەمەن، خوتەن، تەن، دەکـەن، دەکـەن،زەن، نارەوەن،شـیوەن، تـەن، سـەمەن، چەمەن، دەکـەن، ریشـەکەن، دڵشـکەن، دڵشـکەن، بێیەکـەن، ذوالمـنن ، لێدە ن، ئەنجومەن، وپن، بەمەن، بزەن، موحتەجەن، ڕەبەن، مەسکەن، عەلـەن، کەفـەن، تەن، وطن، وەطــەن ،عدن، ألسـن، حـزن، دەوەن.)) لـەنێو وشـەکانی سـەروادا هەندێ وشە هەن دووبارە بوونەوەتەوە. لەوانە:

١- سەمەن	د. ١١، ٢٠
٢- تەن	د. ١٣ ، ١٩ ، ٣٧
٣- دەکەن	د. ١٤ ، ١٥ ، ٢٢
٤- وەطـەن	د. ٣٨ ،٣٩

سەروای قەصیدەکە بریتییە لـە (ەن) پیتـی (ن) ڕەوییـە پیتـی (ە) دەبێتـە ڕەدیف.هەر چەندە بزوێنی کورتیشە بەڵام لە پێکهاتەی وشەکەیە هۆنراوەکە پاش سەروای نییە. (وەفایی)ش وەك (جزیـری) نیـوە بەیتـەکانی کردۆتـە چـوار بـەش. نیوە دێری یەکەمی چوار بەشـە ، سـێ بەشـیان سـەروایان یەکـە بەشـی چـوارەم سەرواکەی لەگەڵ سەروای گشتیدایە نیـوە یەکەمـەکانی تـر هـەر چـوار سـەروایان وەکو یەکە بەڵام نیوە دێرە دووەمەکان سێ سەروای وەکو یەکە چوارەمی لەگـەڵ سەروای گشتی قەصیدەکەدایە.

نیوە بەیتی یەکەم	نیوە بەیتی دووەم
١-.........ا.........ڵ ....ا .... ەن	.........ار ....ار ....ار ....ەن
٢.....................اغ ....اغ	.....................اغ ....ەن
٣-....... وور...... وور ....وو ...... وور	.... وور...... وور........ وور..........ەن
٤- ......ە ر...... ە ر ......ە ر ......ە ر	.......ۆش ..... ۆش......ۆش ....ەن
٥- ......ا و ..... ا و ..... او ....ا و	..... ە و .... ە و ....ەن
٦-...ێکی دا....ێکی دا....ێکی دا........ڵ	.......ما ....ما ......ما ....ەن
٧-.....اند ..... اند ..... اند .... اند	.....هێشت.....هێشت..................ەن

٨-..... ی ..... ەوە ..... ی .....ەوە   ..... ەوە ..... ەوە....... م.........ەن

٩-...ەری .....ەری ..... ەری .....ەری   ..... اند ..... اند....... اند.........ەن

١٠-....گ .....ڕەنگ...... ان.....ڕەنگ   .....ەنگ .....ەنگ.....ەنگ.........ەن

١١-.....ەر ..... ەر ..... ەر ...... ەر   ......ین ...... ین....... ین.........ەن

١٢-...ووری.....ووری.....ووری....ووری   .....ا ی ......ا ی ...... ا ی.........ەن

١٣-...ەمی.....ەمی.........ی.....ەمی   ..... ە ر ..... ە ر........ ن.........ەن

١٤-...ەکان .... ەکان........ ب.... ەکان   ..... ا ...... ا ن ...... ا ن.........ەن

١٥-.....ا ی ..... ا ی..... ا ی.......ا ی   ..... ن ..... ا ..... ا ....ەن

١٦-.....ەبی .....ەبی.....ەبی.......ەبی   ..... ا ن ..... ان ..... ا ....ەن

١٧-......ن .....ەند .....ەند.......ەند   .....ا ن ..... ا ن..... ا ن ...... ەن

١٨-.....ا ی .....ا ی..... ا ی ......ا ی   ..... ل .....ڵ ..... ڵ ....ەن

١٩-.....ە ن .....ا ن.....ەن ....ان   .....ا .....ن ..... یٚ ....ەن

٢٠-.....وو .....وو .....و .... چ   .....ەر .....ە ر ..... ە ر.......ەن

٢١-.....ا ز ..... ا ز..... ا ز .... ا ز   .....ا و ..... ا و.....ا و ....ەن

٢٢-.....ن .....ی ..... ڵ .....ی   .....ا ..... ی .....ۆس.......ەن

٢٣-.....ەی.....ە ی.....ە ی.....ە ی   ......ا ر .....ا ر .....ا ر ....ەن

٢٤-.....ر .....ی ..... ی ......ی   ....ا .....ی .....س ....ەن

٢٥-.....ی .....ن .....ی ......ن   ......ش .....ن .....سە .....ەن

٢٦-.....ەرە.....ەرە.....ەرە....ەرە   ....ی .....ا ..... ا ....ەن

٢٧-....ارەیە....ارەیە..ارەیە ..ارەیە   . ....ڵێ ...رە ....رەن ....ەن

٢٨-.............انەتم...........انەتم   ....انەتم ....ەن

٢٩-.....ی .....الك......الك.....الك   ....دم ..... دم .....دم.......ەن

٣٠-.....ب .....شە.......گۆ.......شە   ....رە .....شە .....ڵ ....ەن

٣١-.....ما .....ەرە.....یا.......ەرە   .....ەم .....ەی .....دە ....ەن

٣٢-.....ما .....ەتە.....کا.......ەتە   ......یا .....ەتە .....شا ....ەن

٣٣-.....ەی.....ەی .....ەف.....ەی   ....وون.....وون .....وون......ەن

٣٤-.....ەی.....ەر .....ەخ.....ەرە   .....ور ..... ەرە .....لە .....ەن

٣٥-.....ەی.....بێ.......ەی.....بێ   .....ەن .....بێ .....ری.....ەن

٣٦-.....وو.....بێ.......گی.....بێ   ......رێ .....بێ .....رو.....ەن

٣٧-.....فا .....سی.......ەف..سی   .....یی .....سی .....پێ.....ەن

٣٨-....تی.....نا ....وا ......نا	......رق .....نا .....یش.....ەن
٣٩-......ەی....بیە .....شی.......بیە	.....خو .....بیە .....یك........ەن
٤٠-.....ان .....لك ....لك......لك	.....ان .....لك .....لك........ەن
٤١-.....وا .....عل ......عل......ان	.....وا .....ق .....ق ....ەن
٤٢-.....وا .....وا ....وا.......وا	.....ف .....وا .....بل.......ەن
٤٣-.....ئا .....بێ ......بێ......بێ	.....ف ......بێ .....دا ......ەن

* * *

وێنەی سەروای پارچەکانی ناو قەصیدەکەی وەفایی

وەفایی لە قەصیدەکەیدا بەم شێوەیە ڕۆیشتووە :

١- ئەو بەیتانەی کە هەر نیوە بەیتێکی کردۆتە چوار بەش تەنیا (٩) بەیتی هەر نیوە بەیتێکیان کراوە بەچوار بەشەوە، سەروای بەشەکانیش یەکن.

٢- ئەو نیوە بەیتانەی کراونەتە چوار بەش و بەیتەکەش بۆ هەشت بەش تەنیا (١٣) بەیت (١٣) نیوە بەیتیان سەروای بەشەکانی تەواوە.

٣- شاعیر (١٤) بەیتی دابەشی چوار بەش کردووە، سێ بەشیان یەك سەروایان هەیە بەشی چوارەم سەروای قەصیدەکەیە.

٤- بەیتەکانی تر کە (٧) بەیتە هەندێکیان بەشەکانیان بە تەواوی دیار نەکراوە یان دیار کراوە بەڵام سەرواکانیان تێکەڵ و پێکەڵە ئەمەش بە بەش ناژمێردرێ. تەنیا دەبێتە پێیەکی عەرووزی.

مۆسیقای ناوەوە

مۆسیقای ناوەوەی ڕیتم بریتییە لە ڕێکخستنی دەنگەکان چونکە ((ڕیتم زیاتر لەسەر سیستەمی ڕێکخستنی دەنگ هاتووە... جۆری دەنگەکان بزوێن و نەبزوێنن و جۆرەکانیان کورت یان درێژن. سیستەمی دابەشبوونی بزوێنەکان، دووبارەبوونەوەی بزوێنێك، یان چەند بزوێنێك، لە مەدایەکی زەمەنی دیاریکراودا. بەگوێرەی نەبزوێنیش دەنگە کپ و گڕەکان، خشۆك و تەقاوەکان جا پەیوەندی ئەمانە هەمووی بەدەنگەکانی دەوروبەری خۆیانەوە.)).(٥ ،ل ٧٢ -٧٣) ڕێکخستنی دەنگەکان لەگەڵ یەك بەگوێرەی سروشتی زمانەکە برگەی کورت و درێژ، یان بەهێزو بێ هێز دێتە ئاراوە. چونکە ((ڕیتم بریتییە لەجوولانەوە یان

هەستی جوولانەوەیەك کە ڕێکخستنی بڕگەی هێزدارو بێ هێز و درێژی بڕگەکانەوە پەیدا دەبێ، ڕیتم لە شیعردا پشت بە دەستووری کێش دەبەستێ)) (٥، ل ٧١) لەگەڵ ئەوەشدا ڕیتم پەیوەندی بەکەسایەتی شاعیرەوە هەیە و توانـاو لێهاتوویی شاعیر جیا دەکاتەوە، چونکە زۆر جار ئەگەر بابەتەکە هەمان بابەت و کێشـەکەش هەمان کێش بێت دوو شیعرەکە ڕیتمیان جیاواز دەبێت چونکە ((ڕیتم پەیوەندی بەکەسێتی شاعیرەوە هەیە. شاعیری بەهرەدار و شاعیری بێ بەهرە لە بواری مامەڵەتکردن لەگەڵ ڕیتم لێك جیـا دەبنـەوە، شـاعیری داهێنـەرو بـەهرەدار هـەوڵ دەدا دەنگ و کەسێتیی خۆی وەکو خەسیەتێکی تایبـەتی لـە ڕیتمـەوە پیشـان بدات.)) (٥، ل ٧٤) جگـە لـە لێهـاتوویی و دەسـت ڕەنگینیـی شـاعیر، دەروونـی شـاعیر ڕۆڵێکـی گـرنگ دەبینـێ لـە دارشـتنی ڕیتمـی هـۆنراوەدا چـونکە ((بـاری دەروونـی شـاعیر و خرۆشـانی هەسـتی نـاوەوەی پەیوەندییـەکی زۆری بـە ڕیـتم و مۆسیقای ناوەوەی سروشتی ئەو ڕیتمە هەیە کە لە ناوەوە حوکمی شـیعر دەکـا و لایەنی ئاشکراو تاقیکردنەوەی شیعری بەڕەنگی خـۆی دەنەخشـێنێ)) (٥، ل٧٧) بۆیـە ئەگـەر شـاعیر خـاوەن دەروونێکـی جـێگیر و ئاسـوودە بـوو ئـەوا ڕیتمـی شیعرەکەی بەهێزو جێگیر دەبێت. خۆ ئەگەر دەروونی شڵەژاو بێت ئەوا ڕیتمێکـی پچڕ پچڕ. یان هەر نەبێ ڕیتمێکی پڕ لە خـەم و ناسـۆر دێتـە ئـاراوە. هـەر چـۆنێك بێت ((شیعر بێ کێش و ڕیتم نابێ، چونکە هەر هیچ نەبێ شـیعر لـەدەنگ دروسـت دەبێت و دەنگیش ئاواز و ڕیتمـە)) (٥، ل٧١) ڕیتمـیش بـە بەشـداریکردنی گـەلێ هونەرو شێواز دێتە ئاراوە.

دووبارە کردنەوە :

دووبارەکردنـەوە یەکێکـە لـەو هونەرانـەی کـە شـاعیر لـە بنیـاتی مۆسـیقای ناوەوەی شیعردا پەنای بۆ دەبات و دووبارەبوونەوەش بەگەلێ شێوەو جۆر ئەنجام دەدرێت یەکێ لەوانە دووبارەبوونەوەی دەنگە.

دووبارە بوونەوەی دەنگ :

دیـارە لـە هـەر هۆنراوەیەکـدا دەنگێـك یـان چـەند دەنگێـك لـە ئـەنجامی دووبارەبوونەوەیانــدا بەشــێوەیەکی بــەرفراوان زاڵ دەبــن بەســەر مۆســیقای

شیعرەکەدا. لە غەزەلەکەی جزیریدا ئەو دەنگانەی کە زۆر دووبارە بوونەتەوە بریتین لە :

١- و - (٨٩) جار دووبارە بۆتەوە.
٢- ی - (٨٧) جار دووبارە بۆتەوە.
٣- ا - (٨١) جار دووبارە بۆتەوە
٤- ر - (٨٠) جار دووبارە بۆتەوە.
٥- ڕ - (١٠) جار...
٦- د- (٦٧) جار..
٧- م - (٦٤) جار....
٨- ب- (٦٢) جار.....
٩- ن - (٥٥) جار.......
١٠- ل - (٤٨) جار.....
١١- ك - (٢٥) جار......
١٢- ت - (٢٠) جار.......
١٣- وو - (٢٠) جار........

ئەم چەند دەنگانە لەسەر مۆسیقای ناوەوەی غەزەلەکە زاڵن، چونکە ڕێژەی دووبارە بوونەوەیان بەرزە. بەتایبەتی (و، ا، ر، ی، د، م، ب، ن) بنچینەی سەرەکی ڕیتمەکەن.

لە قەصیدەکەی وەفاییشدا ئەو دەنگانەی کە بەڕێژەیەکی فراوان دووبارە بوونەتەوە بریتین لە :

١- ا- (٢٣٦) جار
٢- ی - (٢٣١) جار
٣- و- (٢١٤) جار
٤- ن - (١٩٠) جار
٥- ر- (١٣١) جار
٦- ب- (١٣٠) جار
٧- م- (١٢٨) جار

٨- د- (١٢٥) جار
٩ - ل- (٩٣) جار
١٠- ت- (٩٢) جار
١١- ك- (٩٠) جار
١٢-ڕ- (٤١) جار
١٣- وو- (٣٦) جار

ئەو دەنگانەی کە زاڵن و دەستیان بەسەر ریتمی قەصیدەکە گرتووە بریتین لە (ا، ی، و، ن، ر،ب،م،د) ئەگەر بەراوردێك بکەین دەبینین هەمان دەنگن کە لە هەردوو هۆنراوەکەدا دەستیان بەسەر ڕیتمدا گرتووە. ئەم دووبارەبوونەوەی دەنگانە بەپێی شێوازی شیکاری ئاماری کراوە. زیاتر دووبارەبوونەوەی هەر دەنگێك ڕۆڵی هەیە لە بنیاتی ڕیتمی شیعرەکە و بەپێی ڕێژەی دووبارەبوونەوەکە لەسەر ڕیتمەکە باڵادەست دەبێت. جگە لەوە ڕێکخستنی فۆنیمەکان بەپێی جووت هاودەنگەکانیش لە هەردوو شیعرەکەدا بەدی دەکرێت:

١- **جووت هاودەنگی یەکگرتوو**: (دوو فۆنیم لە دوو برگەی هاودەنگی یەکگرتوودا، چوونیەك :

(أ+ب/أ+ب) یان پێژەوانە : (أ+ب/ب+أ) كۆدەكرێنەوە) (٢-أ-ل٨٣)

چوونیەك :-

جزیری : فەغفور سوڕە، سیما دوڕە هەیبەت پوڕە، پوڕ دل گوڕە
(و+ڕ/ و+ڕ/ و+ڕ/ و+ڕ)

وەفایی: یا نەوبەهار دێنیٚ بەبار، میشکی تەتار بۆی نەستەرەن
(ا+ر / ا+ر / ا+ر)

پێچەوانە:

جزیری: حوسنا لدێم وەصفان نەشێم هەرچی دبێم ژی دوربو
(ن + ا / ا + ن)

وەفایی : هەم سایە بان، هەم سوورەجان ، هەم نارەوان دوو نارەوەن
(ا +ن / ا +ن / ن+ ا / ن+ ا)

٢- **جووت هاودەنگی دابڕاو** : (دوو فۆنیمی هاودەنگ لە دوو برگەی دابڕاودا، چوونیەك (ا –ب / ا–ب) یان پێچەوانە : (ا – ب / ب– ا) دووبارە دەبنەوە) (٢ب ل٨٤) .

چوونیەك :

جزیری : من دی گەلەك ، ئەو سور مەلەك وەك مەشعەلەك پورِ نور بو

(ل+ك / ل + ك / ل+ ك)

وەفایی : تاری دەما دەم خۆش تەرە، جامی پەیاپەی بیهتەرە

(د + م / د + م)

پێچەوانە :

جزیری : جاما زەلا ل خەمرا حەلال یاری شەپال دامن بحال

(ر + ا / ا + ر)

وەفایی (أفتؤمنوا بخوارق وخالق الفلق ألالسن)

(ن + ا / أ + ن)

دووبارە بوونەوەی وشە :

دووبارە بوونەوەی وشەش بوارێكی ترە كە هاوكارە لە بنیاتی مۆسیقای ناوەوە . لە غەزەلەكەی جزیریدا ئەم وشانە دووبارە بوونەتەوە.

١- سەحەر (٢) جار ٢- نازك (٢) جار ٣- فەغفور (٢) جار ٤- زەری (٢) جار ٥- مخمور (٢) جار ٦- حور (٢) جار ٧- حەبەش (٢) جار

ئەو وشانەی كە لە قەصیدەكەی وەفایی دووبارە بوونەتەوە بریتین لە :

١- زولْف (٩) جار ٢- وەك (٩) جار ٣- گولْ (٥) جار ٤- خالْ (٣) جار ٥- بۆی (٣) جار ٦- هەم (٣) جار ٧- یار (٢) جار.

لە هەردوو هۆنراوەكەدا دووبارەبوونەوەی وشە بەشێوەیەكی وا نییە بەتەواوەتی زالْ بێت بەسەر مۆسیقاكەدا. ڕۆڵی هەیە بەلاّم بەم شێوە نییە. تەنیا لایەنێكی شیكاری ئامارییە.

ڕەگەزدۆزی :

ڕەگەزدۆزی یەكێكە لە هونەرەكانی جوانكاری. ڕۆڵێكی بەرچاوی هەیە لە مۆسیقای ناوەوەدا. ڕەگەزدۆزیش بریتییە لە ((هاتنی دووجار یان زیاتری وشەیەك

بەهەمان شێوەو بەواتای جیاواز.)) (٣، ل٢١). لە غەزەلەکەی جزیریدا ڕەگەزدۆزی بەشێوەیەکی زۆر فراوان بەکار هاتووە. بەلاّم لەجۆری ڕەگەزدۆزی ناتەواودایە. ئەویش بریتییە لە ((ئەو وشانەی کە ڕەگەزدۆزییان لێ دەکەوێتەوە یەکێك لە چوار مەرجەکانیان تیا نایەتە دی)) (٣، ل٢٢) . جزیری ئەم هونەرەی بەفراوانی بەکار هێناوە.

أ- ڕەگەزدۆزی جودا

ئەو وشانەی کە ڕەگەزدۆزییان لێ دەکەوێتەوە لە پیتێکدا جیاوازن. ١- زەری - پەری ٢- وەشە _ مەشە _ ڕە شە ٣- بوەخت _ بەخت ٤- بەخت - تەخت ٥- سوڕە _ دوڕە _ پەڕە _ گوڕە ٦- مەش _ هەش ٧- کەری _ پەری _ هەری _ زەری ٨- گەلەك _ مەلەك ٩ -کەفیێ _ صەفیێ _ دەفیێ _قەفیێ ١٠- وەشاند _ ڕەشاند ١١- زەلال - حەلال ١٢-جەڤین - ئەڤین ١٣-وەقین -شەقین ١٤- بلا - مەلا - هەلا ١٥- زەجر - هەجر -تەجر -فەجر ١٦- بەست - قەست - مەست -دەست ١٦- بوەش - خوەش

ب_ ڕەگەزدۆزیی زیاد

ئەوەیە کە ئەو وشانەی کە ڕەگەزدۆزییەکە دروست دەکەن یەکێکیان پیتێکی لەوی تریان زیاترە هەر بۆیەش پێی دەوترێ زیاد.

١- وەشا ند _ شاند ٢- دڵێ_مەڵێ ٣- دلان _ گولان

ئەم ڕێژەیەی ڕەگەزدۆزیی ناتەواو ڕێژەیەکی زۆر فراوانە و بەتەواوی دەستی بەسەر ڕیتمەکەدا گرتووە.

وەفاییش لە قەصیدەکەیا پەنای بردۆتە بەر ڕەگەزدۆزیی ناتەواو و بەم شێوەیە بەکاری هێناوە.

أ - ڕەگەزدۆزیی جودا :

١- بەهار --- بەبار ٢ - ڕاغ ---باغ ٣- سوور ------ ژوور - ---نوور----طوور ٤- سەر----بەر----دەر ٥- دۆش--فرۆش ٦- چاو---ڕاو ٧- شەو ---خەو ٨- لێکی دا ----تێکی دا ٩- وەشاند- ---وەرا ند ١٠- نەهێشت ----دەهێشت ١١= ئاسك ---باسك ١٢- جەنگ

--- دەنگ ١٣- عەنبەر ---چەنبەر ١٤- چین ---قین ١٥- دەمی -- کەمی ١٦- بازی --- تازی ١٧- تین ---تەن ١٨- غەمزەکان --- ڕەمزەکان ١٩- بەهای ---هەوای ٢٠-لەبی --- شەبی ٢١- بالآی --- بەلآی ٢٢- سەحەر --- قەمەر ٢٣-مەندەی ---خەندەی --- قەندەی ٢٤ - ساز ---باز--- ناز ٢٥-وەرە --- بەرە ٢٦- پارەیە --- چارەیە ٢٧- جماتلك --- کمالك ٢٨- قدم --- عدم ٢٩- کشف --- نشف ٣٠- غەشە ---کەشە ٣١- لامەی --- نەی ٣٢- حالك --- مالك ٣٣- مالك --- والك ٣٤- ماسوی ---- ماغوی ٣٥- نووری ---- بلووری ---- کافووری.

ب- ڕەگەزدۆزیی زیاد :

١- راغ ---- چراغ ٢- فەڕەنگ ---- ڕەنگ ٣- دەنگ ----- خەدەنگ ٤- مالك ----- ممالك

ڕەگەزدۆزی تەواو :

١- نواند ------ نواند.

دەبینین لە قەصیدەکەی وەفاییشدا ڕەگەزدۆزیی جودا بالآ دەستە لە بنیاتی ڕیتمدا.

کەواتە هەردوو شیعرەکە لە بنیاتی ڕیتمدا زۆر پشتیان بە ڕەگەزدۆزیی ناتەواو بەستاوە، بەپلەی یەکەم ڕەگەزدۆزیی ناتەواو لە جۆری جودا دووەم لە جۆری زیاد.

کەرتکردن

هونەرێکە جگە لە سەروای گشتیی هۆنراوەکە سەرواداری تیا بەکار هاتووە. ئەم هونەرەش پێی دەوترێ کەرتکردن کە هونەرێکی جوانکارییە شاعیران بەمەبەستی ڕازاندنەوەی شیعرەکانیان بەکاریان هێناوە کە هەر دێرە یا نیوەدێڕی شیعرێك دابەشی چەند کەرتێکی سەروادار کراوە جگە لە بوونی سەروای گشتیی شیعرەکە ئەو کەرتانە هاوسەروا دەبن زۆر جاریش هاوکێش دەبن. لێرەدا ((هۆنەر بێجگە لە سەروای گشتیی هۆنراوەکەی لەکاتی هۆنینەوەی هۆنراوەدا سەروادار بەکار دێنێ، ئەم هونەرەش پێی دەگوترێ کەرتکردن چونکە لەبەر سەروادارەکە

وا دەردەكەوێت هۆنراوەكە كـەرت كـەرت كرابـێ)). (٣،ل ٤٠). كـەرتكردنیش لـە عەرەبیدا (((التشطیر) ی پێ دەگوترێت .... بریتییە لەو سەروایەی كە بێجگـە لـە سەروای گشتی هۆنراوەكـە شـاعیر بـۆ تەفعیلـە و دەسـتەواژەكانی نێـو دێرەكـانی هۆنراوەكەی دای دەنێت.)) (٢ب،ل ٤٣) لە كەرتكردندا بـەزۆری شـاعیر دێرەكـانی دابەش دەكات بۆ چوار كەرت ((سێ كەرتی یەكـەمی بـەپیتێك یـان چـەند پیتێكـی دیـاریكراو سـەروادار دەكـات هەرچـی كـەرتی چوارەمیشـە سـەروایەكەی لەگـەڵ سـەروای گشـتی هۆنراوەكـە یـەك دەخـات.)) (٢-ب،ل ٤٣). جزیـری یـەكێ لـەو شاعیرانەیە كـە بـۆ بنیـاتی غەزەلەكـەی پـەنای بـۆ كـەرتكردن بـردووە بـەڵام ئـەو كەرتكردنەی كە جزیری كردوویـەتی شـتێكی جیایـە، هـەر نیـوە دێڕێكـی دابـەش كردووە بۆ چوار بەش واتە چوار كەرتی بەیتەكانی كردۆتە هەشـت پارچـە . چـوار پارچەی نیوە دێڕی یەكەم یەك سـەروایان هەیـە. نیـوەدێری دووەم سـێ پارچـەی یەكەم یەك سەروایان هەیەو پارچەی چوارەمی سەرواكەی لەگەڵ سەروای گشـتیی هۆنراوەكەدایە. كۆتایی هەموو پارچەكانیش لەگـەڵ كۆتـایی هەنگاوەكاندایـە واتـە وەستانی (تفعیلە) و پارچەكان بەیەكەوەیە بەبێ ئەوەی زیان بـەبنیاتی وشـەكان بگەیەنێ. لێـرەدا جزیـری داهێنـانی كـردووە. ڕیتمێكـی تـازەی هێناوەتـە ئـاراوە. وەسەنگی تەواوی ڕیتمەكە لـەم كەرتكردنـەدا دێتـە ئـاراوە. جزیـری بـەم شـێوەیە غەزەلەكەی خۆی كەرت كەرت كردووە :

من دی سەحەر / شاهی مەجەر / لەبسی د بە ر / مەخمور بوو

ئەو دیم پەری / سۆر موشتەری / یارەب پەری / یا حور بوو

مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن

حوری وەشە / شرین مەشە / كاكۆل ڕەشە / خاڵ حەبەشە

خالین دڤەر / میسكا تەتەر / نازك بەشەر / كافور بوو

بـەم شـێوەیە جزیـری گشـت بەیتـەكانی غەزەلەكـەی كـەرت كـەرت كـردووە. كۆتـایی كـەرت لەگـەڵ كۆتـایی (تفعیلـە)دا دێـت و هـیچ زیـانی بـە بنیـاتی وشـەدا نەهێناوە، شاعیر زۆر سەركەوتوو بـووە و بەشـێكی قورسـایی ڕیتمـی شـیعرەكەی خستۆتە ئەستۆی ئەم هونەرە.

وەفاییش بەکاریگەریی غەزەلەکەی جزیری هـەوڵی داوە ئـەم هونـەرە بـەکار بێنێ و ڕیتمێکی هاوچەشن بۆ قەصیدەکەی بەرپا بکات.

جیلوەی صەبا / لەهجەی شەماڵ / بۆی زولف و خا / لی یار دەدەن

یا نەو بەهار / دێنێ بەبار / میسکی تەتار / بۆی نەستەرەن

مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن

ڕەنگی وەنەو / شەی دەشت و راغ / عەکسی گوڵ و / صەحراو باغ

عالەمیان کر / دە شەوچراغ / وەك زولفی و ڕووی / دڵداری مەن

وەفایی لە کەرتکردنەکەیدا لـە بـەیتی یەکـەم بەتـەواوەتی سـەرکەوتوو بـووەو هەر نیوەدێرێکی کردۆتە چوار پارچە و بەیتەکە هەشت پارچەیە، بـەڵام لـە بـەیتی دووەمدا دەگەڕێتەوە سەر کەرتکردنـە باوەکـە و بەیتەکـەی کردۆتـە چـوار پارچـە لەبری هەشت پارچە. لـەدوای ئەمـە بەیتـەکانی (٣، ٤، ٦،٥ ،) ی کردۆتـە هەشـت پارچەو لە بەیتی حەوتەمدا نیوە دێری یەکەمی کردۆتـە چـوار پارچـە لـە نیـوەی دووەمدا پارچـەی یەکـەم و دووەمـی تـەواوە بـەڵام سـێیەم و چـوارەمی لێکـداوەو بوونەتە یەك پارچە. بەیتی (٨)ی کردۆتە چـوار پارچـە. بـەیتی (٩) یـەم کراوەتـە هەشت پارچە.بەیتی (١٠)یەمی کردۆتە چوار پارچـە . بـەیتی (١١)ەم نیـوە دێـری یەکەمی بۆتە دوو پارچـەو نیـوەی دووەمـی چـوار پارچـەیە. بـەم جـۆرە دەبیـنین هەموو بەیتەکانی دوایی یا کراوەتە چوار پارچە یان یـەکێ لـەنیوە دێرەکـان بۆتـە چوار پارچە و نیوەکەی تر دوو پارچەیە.

لە گشت بەیتەکاندا تەنیا (٦) بەیتی بەتەواوەتی کردۆتە هەشـت پارچـە لـە بەیتەکانی تردا سەرکەوتنی بەدەست نەهێناوە. لە کەرتکردندا لەهەندێ بەیت لـە کۆتایی (تفعیلە) دا زیانی بە بنیاتی وشە هێناوە. لە بەیتەکانی کۆتاییشدا نەك لـە کەرتکردندا سەرکەوتوو نەبووە بەڵکو لە ڕووی کێشیشەوە سەرکەوتوو نەبووە بەم جۆرە دەبینین وەفاییش کەرتکردنی بۆ بنیـاتی ڕیتمـی شـیعرەکەی بـەکارهێناوە، بەڵام سەرکەوتنی بەدەست نەهێناوەو ڕیتمەکە لەنێوان هەشت پارچـەیی و شـەش پارچەیی و هەندێ جار چوار پارچەیی دێت و دەچێت.

لە کۆتاییـدا دەگەینـە ئـەوەی کـە قەصـیدەکەی وەفـایی کاریگـەریی تـەواوی غەزەلەکەی جزیری لەسەرە لەڕووی بنیاتی مۆسیقییەوە ئەویش لـە ڕووی کـێش و سەرواو ڕیتمەوە بەتایبەتی ئەو هونەرانەی کـە لـەبنیاتی ڕیتمـدا بـەکاریان هێنـاون یەکن یان زۆر لەیەکەوە نزیکن.

ئەنجام

لەکۆتایی توێژینەوەکەماندا دەگەینە ئەنجامێك کە لەچەند خاڵێکدا خۆی دەبینێتەوە و کاریگەریی مۆسیقای غەزەلەکەی جزیری لەسەر قەصیدەکەی وەفایی روون دەکەنەوە.

١- وەفایی لەنزیکەوە ئاگاداری هۆنراوەکانی جزیری بووە و وەکو یەکێکی شێت و شەیدای ئاوازو مۆسیقاو دەنگی خۆش غەزەلەکەی جزیری کاریگەری لەسەر دروست کردووە.

٢- هەردوو شاعیر کێشی ڕەجەزی هەشت هەنگاوی (سالم)یان بەکارهێناوە، تەنیا لەلای وەفایی لە چەند شوێنێکدا گۆڕانی بەسەردا هاتووە. وەلە زۆر شوێندا وەفایی سەرکەوتنی بەدەست نەهێناوە و بەرەو کێشی هەزەج یان کێشی ژمارەی برگە رۆیشتووە.

٣- لەڕووی سەرواوە غەزەلەکەی جزیری سەرواکەی (ور) و (بوو) پاش سەروایەکەیەتی . قەصیدەکەی وەفایی سەرواکەی (ە ن) ەو پاش سەروای نییە. هەندێ وشەی سەروا دووسێ جار دووبارە بوونەتەوە بەلاّم لەلای جزیری دووبارەکردنەوە لە وشەی سەروا بەدی ناکرێت.

٤- جزیری بەیتەکانی کردۆتە هەشت پارچە و چوار پارچەی نیوە دێری یەکەم هەمان سەروایان هەیە و سێ پارچەی نیوە دێری دووەم سەروایەکی تریان هەیەو پارچەی کۆتاییش لەگەڵ سەروای گشتیی شیعرەکەدایە، بەلاّم وەفایی تەنیا لەچەند بەیتێکدا سەرکەوتوو بووەو بەیتەکانی کردۆتە هەشت پارچە. بەیتەکانی تر یان شەش پارچەن یان گەڕاوەتەوە سەر شێوە باوەکەی کەرتکردن و کردوویەتە چوار پارچە.

٥- لە دووبارەکردنەوەی دەنگدا لە هەردوو شیعرەکەدا ئەو دەنگانەی کە بە فراوانی دووبارە بوونەتەوە و زاڵن لەسەر مۆسیقای شیعرەکاندا یەکن یان زۆر لەیەکەوە نزیکن.

٦- لە هەردوو شیعرەکاندا زۆر بە فراوانی ڕەگەزدۆزیی ناتەواو لەجۆری جودا بەکار هاتووەو هەندێ جاریش ڕەگەزدۆزیی زیاد کە ڕۆڵێکی بالاّیان هەیە لەبنیاتی مۆسیقای شیعرەکاندا.

٧- لە هونەری کەرتکردندا کەرتکردنەکانی غەزەلەکەی جزیری لەگەڵ کۆتایی پێیەکاندایە و زیانیان بە بنیاتی وشە نەگەیاندووە. قەصیدەکەی وەفاییش لەو بەیتانەی کراونەتە هەشت پارچە کۆتای کەرت لەگەڵ کۆتایی پێدایە و لە چەند شوێنێکدا زیان بەبنیاتی وشە دەگەیەنێت. بەلاّم بەیتەکانی تر نەك تەنیا زیان بە بنیاتی وشە گەیشتووە بەڵکو پارچەکردنەکەش ناتەواوە و مەبەستی نەپێکاوە.

سەرچاوەکان

أ- سەرچاوە کوردییەکان

١- پایەی وەفایی لەناو شاعیرانی سەدەی نۆزدەهەمی کرمانجی خوارووودا، مستەفا سەید مینە، دەزگای تەفسیر بۆ بلاّوکردنەوە، هەولێر،٢٠٠٧

٢- أ- پەخشانە شیعری کوردی، د. محەمەد بەکر، دەزگای چاپ و بلاّوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٠

٢- ب- جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، ادریس عبداللە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠

٣- ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا (جوانکاری)، عەزیز گەردی، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر، ١٩٧٧

٤- سەروا، عەزیز گەردی، دەزگای ئاراس بۆ چاپ و بلاّوکردنەوە، هەولێر، ١٩٩٩.

٥- کێشی شیعری کلاسیکی کوردی و بەراوردکردنی لەگەڵ عەرووزی عەرەبی و کێشی شیعری فارسی، عەزیز گەردی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٩.

٦- کێش و مۆسیقای هەڵبەستی کوردی، عبدالرزاق بیمار، چاپخانەی (دار الحریة) بەغدا، ١٩٩٢.

٧- دیوانی وەفایی، لێکۆڵینەوەی محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپخانەی کۆری زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٨

٨- دیوانی وەفایی، گیوی موکریانی، چاپخانەی کوردستان، چ٣، هەولێر، ١٩٧١.

٩- دیوانی عارفی رەبانی شێخ احمدی جزیری مەشهور بە مەلای جزیری، هەژار شەرحی کردووە، ب، ش

١٠- مێژووی ئەدەبی کوردی، عەلائەدین سەجادی، چاپخانەی (دار المعارف)، بەغدا، ١٩٥٢.

١١- مێژووی ئەدەبی کوردی، د. مارف خەزنەدار، ب٢، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٢.

١٢- مێـژووی ئـەدەبی کـوردی، د. مـارف خەزنـەدار، ب٤، دەزگـای چـاپ و بلاوکرنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.

ب- سەرچاوە عەرەبییەکان

١٣- الاصوات اللغوية، د. ابراهيم انيس، لجنة البيان العربي، القاهرة، ١٩٦١.

١٤- البلاغـة فنونهـا وأفنانهـا، د. فضـل حسـن عبـاس، دار الفرقـان للنشـر والتوزيع، عمان، أردن.

١٥- سايكلوجية الشعر ومقالات أخرى، نـازك الملائكـة، دار الشـؤن الثقافيـة العامة، بغداد، ١٩٩٣

١٦- الشعر والنغم، رجاء عيد، دار النشر الثقافية.، قاهرة، ١٩٧٥.

١٧- فن التقطيع الشعري والقافية، د. صفاء خلوصي، بيروت، ط. ٣، ١٩٦٦.

١٨- فـن التقطيـع الشـعري والقافيـة، د. صـفاء خلوصـي، متشـورات مكتبـة المتنبي، بغداد، ١٩٧٧

١٩- في النقد الادبى، د. شوقى ضيف، دار المعارف، بغداد : د.ت.

٢٠ - بـين الموسـيقى والادب، أسـعد محمـد علـي، دار الشـؤن الثقافيـة العامـة، بغداد، ٢٠٠٩.

٢١- موسيقا الشعر، د. ابـراهيم انـيس، ط٥، مكتبـة الانكلـو المصـرية، مصـر، ١٩٧٨.

٢٢- نظرية الادب، رينية ويلك و اوستن وارين، ت. محي الدين صبحي، د.ت.

٢٣- النقد الأدبي وقضايا الشـكل الموسـيقي في الشـعر الجديـد، علـي يـونس ، الهيئة المصرية العامة للكتاب، قاهرة ١٩٨٢..

گۆڤارەکان

٢٤- الرباط المقدس بين الموسيقى والشـعر، عبـدالغفور النعمـة، مجلـة الأقـلام عدد ٥ ، ١٩٨٨. ص ٩٢-٩٣.

٢٥- العلاقة بين الموسـيقى والشـعر، دريـة فهمـي، مجلـة عـالم الفكـر عـدد ٤، ١٩٨١، ص١٠٥ .

ملخص البحث

أثر موسيقا قصيدة غزلية للجزيري في قصيدة للوفايي

يظهر هذا البحث الجانب الموسيقي لقصيدة غزلية للجزيري في قصيدة للوفايي. (الشيخ احمد الجزيري) الذي ولد في القرن السادس عشر للميلاد في منطقة الجزيرة، أما (ميرزا عبدالرحيم الوفائي) فقد ولد في أواسط القرن التاسع عشر في منطقة سابلاغ. فهما شاعران كرديان في منطقتين مختلفتين، الأول من شمالي كردستان والآخر من شرقها، وعاشا في عصرين مختلفين، والأهم من ذلك أنهما تحدثا بلهجتين مختلفتين، الأول كانت لهجته الكرمانجية العليا والآخر كانت لهجته الكرمانجية الوسطى، مع هذا نجد أثر قصيدة الجزيري في قصيدة الوفائي ظاهرا. فالجامع بينهما ان القصيدتين نظما على الوزن الشعري نفسه وهو من أوزان العروض العربي بتفعيلات (بحر الرجز) ، وقد نظما القصيدتين على الفنون الايقاعية نفسها وهما متقاربتان جدا من حيث تكرار الأصوات وتسيدهما في الموسيقى الشعري عند الشاعرين.

ونجد (الجزيري) أكثر تمكنا من (الوفائي) في البنية الموسيقية، فضلا عن ان قصيدة (الجزيري) قصيدة دقيقة من حيث النظم الذي كان حدثا ابداعيا في الشعر الكردي آنذاك، أما قصيدة (الوفائي) فقد يعتريها الكثير من الزلل والنواقص، ففي البحث أكدنا على هذه المناحي فضلا عن الجانب النظري الذي جاء على وفق المنهج التحليلي الأحصائي في البحث.

وفي النهاية خلص البحث الى مجموعة من النتائج التي جاءت في شكل نقاط محدودة.

Abstract
The impact of Jaziri's lyric on Wafaiy's poetry

The poet Malay Jaziri was born in the 16th century in Jazira, Northern Kurdistan.Wafai, however, was born in the middle of the 19th century in Sablagh(Mahabad) in east Kurdistan. They are two Kurdish poets who lived in two different times and places speaking two different dialects; Jaziri in northern Kirmanji, Wafai in central Kirmanji. Despite all these differences, the internal music of one of Jaziri's lyrics affects Wafaiy's Poems since Wafai was familiar with a piece of Jaziri's poems. Both poems have the same rhythm, which was composed by the same rhythmical technique. Both used the same alliteration and the same sound was used most frequently in the poem. The musical structure of Jziris poem is much stronger than wafais one.

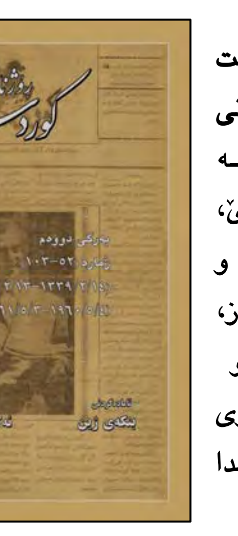
A part from the theoretical background the paper also deals with some statistical analysis, and it ends with some conclusions

کێ لە پشت دەرکردنی ڕۆژنامەی (کوردستان)ی تارانەوە بوو؟

((بە بۆنەی دووبارە لە چاپدانەوەیەوە))

د. عوسمان دەشتی

دەستپێك

لە ڕۆژنامەی (**کُردستان**)ی (**مقداد مدحت بدرخان**)ەوە لە ساڵی ١٨٩٨، بۆ (**کوردستانی نوێ**)ی ساڵی ١٩٩٢، نزیك بە سەدەیەك لە مێژووی ڕۆژنامەنووسیی کوردی دەگوزەرێ، لەو ماوەیەدا زیاتر لە (١٠) ڕۆژنامە و بەلاڤۆکی جۆراوجۆر، لە هەلومەرجی جیاواز، بە هەمان تایتل و ناونیشانەوە چاپ و بڵاو بوونەتەوە[1]. هەندێك لەمانە لە مێژووی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕووناکبیریی کوردیدا ڕۆڵی گرینگ و بایەخی تایبەتییان هەبووە.

(**کوردستان**)ی میقداد بەدرخان، لە پاڵ ئەوەی وەکو سەرامەد و دەستپێکی ڕۆژنامەنووسیی کوردییە، وەرچەرخانێکیشە لە شێوەکانی خەبات و بەرخۆدانی گەلی کورد لە ناوچەکە لە پێناوی گەیشتن بە ئامانجەکانی. هەروەها (**کوردستان**)ی ئۆرگانی حکوومەتی میلیی کوردستان و لە پاشان حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، هات و هەر چوار پێنج دەورەی دەرچوون و بڵاوبوونەوەی، لەو هەموو کەندو کۆسپ و هەوراز و نشێوییەی ڕووبەڕووی بۆتەوە، لە بارودۆخی نهێنکاری و بە ئاشکرای چاپ و بڵاوبوونەوەی، لە کات و شوێن و خەباتی سەردەمی سیاسیی جیاواز..... ئەمانە هەموو ، ڕەنگە سەربردەیەکی ناوازە و دەگمەن بێت بۆ ڕۆژنامەیەك، کەوا کەم بڵاوکراوە و ڕۆژنامە هەبێت لە

مێژووی چاپ و بڵاوبوونەوەیدا پێیدا تێپەڕ بووبێت، بۆیە پێویستە لێکدانەوە و شیکردنەوەی تایبەتی بۆ بکرێت [٢].

لە ناو هەموو ئەمانەشدا ڕۆژنامەیەکمان هەیە بەناوی (**کوردستان**)، کە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٩-١٩٦٤دا لە (**تاران**)ی پایتەختی دەوڵەتی ئێران چاپ و بڵاو بۆتەوە و (٢٠٩) ژمارەی لێ دەرچووە، ئەمیشیان چیرۆکێکی درێژ و دانسقەی هەیە.

ئەوەی تاکو ئەمڕۆ زانراوە و لە لای بەشێك لە توێژەران و مێژوونووسانی ڕۆژنامەنووسی کوردییەوە ڕوون و ئاشکرایە، ئەوەیە کەوا دەزگای (**ساواك**) لە پشت دەرکردن و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەکەوە بووە!. ئەمە ڕەنگە تا ئەندازەیەك لە لای خوێندەوارانی کوردەوە مایەی سەرسوڕمان و پرسیار و تێڕامان بێت. ئاخۆ دەزگا و دامەزراوەیەکی ئاسایش و سیخوڕی، لە حکومەتێکی زۆردار و داپلۆسێنەر، لە وێنەی حکومەتی شاهەنشاهی پەهلەوی، لە دەوڵەتێکی داگیرکەری کوردستان، چۆن و بە چ جۆرێك بە خۆی ڕادەپەرموێت، یا ڕێگە بە خۆی دەدات، ڕۆژنامەیەکی کوردی، کە لەنگەری بایەخ پێدانی زمان و ئەدەب و مێژوو و کلتووری کوردەواری بێت، خۆبەخشانە چاپ و بڵاو بکاتەوە؟.

هەلومەرجی بڵاوبوونەوەی ڕۆژنامەکە:

(**ساواك**) وەکو کوردان گۆی دەکەن، یا (**ساڤاك**) وەکو فارسان گۆی دەکەن، کورتکراوەی ناوی دامەزراوەیەکی ئاسایش و سیخوڕی ئێرانی بوو بە ناوی (**سازمان اطلاعات وامنیت کشور**)، لە ساڵی ١٣٣٥ی هەتاوی بەرامبەر ١٩٥٦ی زاینی بە پێی یاسایەکی تایبەت پێکهاتووە. دیارە ئامانج لە دروستکردن و دامەزراندنی هەر دەزگایەکی ئەمنی و موخابەراتی لە وڵاتان لە سەرەتادا، کە بە گوێرەی برگە و پرنسیپە یاسایی و دەستوورییەکان بەڕێوە دەچێت، ئامانجێکی پاك و ڕەوا و پیرۆزە!. بەڵام کەم وا بووە ئەم دەزگا و دامەزراوە ئەمنی و نهێنییانە، بە تایبەت لە ڕۆژهەڵاتی لای ئێمەدا، هەر زوو بە زوو لەو پرنسیپ و بنەما یاسایی و مرۆڤایەتییانە هەڵنەگەڕابێتنەوە کە لەسەری دامەزراون ، لە بری پاراستنی ئەمنیەت و ژیان و سەروماڵ و ئاسایشی خەڵکەکەی، نەبووبێتن بە

قامچی و داردەستی دەسەڵاتداران و نەبوویێت بە ئـەژدیها و بەرنەبوویێتـە ویـزەی **هاوڵاتییان و هاونیشتمانییانی ئەو وڵاتانە؟!**. ئەنجا دیـارە سـاواکیش لـەم یاسـا و ڕێسایە بەدەر نەبووە و نییە.

(ساواك) لـە سـەروبەندی سـەرەتای دامـەزران و پێکهاتنیـدا، کۆمـەڵێك لـق و بەش و بەڕێوەبەرێتی دەکاتەوە، هەندێکیان تایبەت بە چالاکی دەرەکی و هەندێك تایبەت و تەرخان دەبن بە چالاکی ناوەخۆیی.

لە بەڕێوەبەرێتی گشتی دەرەکی تایبەت بـە کاروبـاری ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت، بەشێك بە ناوی **(بخش کردستان)** دادەمەزرێنێ، مەبەستیش لەم ناونیشانە هەموو گەلی کورد و هەموو سەرزەمینی مێژوویی کـوردان لـە عێـراق و سـوریا و تورکیـا و ناوچەکانی سۆڤیەت دەبێت، جگە لە ناوچەکانی کوردستانی ئێـران کـە گرێـدراوی ئیـدارەی کاروبـاری نـاوەخۆ دەبێـت. بەرپرسـیارێتی بەشـەکەش بـە ئەفسـەرێکی زڕەکوردی شاپەرستی ئێرانچی دەسپێردرێت بە ناوی **(عیسا پەژمان)**[٣]. ئامـانجی سەرەکی ئەو بەشە کۆکردنەوەی داتا و زانیاری بووە لەسەر کـوردانی دانیشـتووی ئەو وڵاتانە، **هاوکات** لەگەڵ ڕەوەندی کوردی لە هەندەران و ئەوروپا، بە مەبەسـتی پەیوەندیگرتن و سـازکردنی دۆسـتایەتی لەگـەڵ کـوردان، تـا ئـەوەی پشـتیوانی و سەرنجی کورد لە هەموو شوێنێك بۆ لای دەوڵـەتی ئێـران و سیاسـەتە تازەکـانی! ڕابکێشـن کـە بریتـی بـووە لـەوەی ڕازییـان بکـەن بـە: **(قبـووڵکردنی ڕەوتـی ئاشـتیخوازانە و گرێدانـەوەی پەیوەنـدی و پەیوەسـتەگی کـورد بـە بیرۆکـەی ناسیونالیزمی ئێرانییەوە)**.

دیـارە مەبەسـت لـە **(ناسـیونالیزمی ئێرانـی)** هـەر هـەمان ئـەو سیاسـەت و ئیدیعایەی **(پـان ئێرانیـزم)** بـوو، کـە ڕژێمـی شـای ئێران بـە نـاوی هاوڕەگـەزی و ئاریایی نەژادی، بۆ خاپاندن و خۆڵ لە چاوکردن لە ئاست گەلی کـورد، لـە هـەموو ناوچەکانی کوردستان پەیڕەوی لێ دەکرد.

دیـارە **(عیسـا پـەژمان)** خۆشـی، وەکـو لـەو نووسـراو و چـاوپێکەوتنە ڕۆژنامەوانییانەدا بە دیار دەکەوێت کـە لـەم سـاڵانەی دوایـی لـە ئـەوروپا و ئێـران پەیتا پەیتا بڵاودەبنەوە، ئیمان و باوەڕی تەواوی بەم سیاسەت و ڕێبازە هەبووە،

وەکو ئێستا دەیدرکێنێ کە گوایە ئەو لەم ڕێگەیەوە توانیویەتی هەم خزمەت بە گەلی کورد بکات و هەم بە دەوڵەتی ئێرانیش.

ئەمە یەکێکە لەو پاساوانەی کە پاشتر دەبێتە پاڵنەرێك تاوەکو **(ساواك)** ڕۆژنامەی **(کوردستان)** دەربکات.

کێ لە پشت پێشنیازی دەرکردنی ڕۆژنامەیەکی کوردییەوە بووە لە ئێران؟

(پەژمان) بە گوێرەی نەخشە و بەرنامەیەکی تایبەت، بە پەنامەکی و خۆ گۆڕین لە ساڵانی ١٩٥٧–١٩٥٨ دەکەوێتە گەشت و گەڕان بە ناوچەکانی کوردستان لە عێراق و سوریا و تورکیا، پەیوەندی لەگەڵ سەرۆك هۆز و سیاسەتمەدار و کەسە ناودار و ناسراوەکانی کورد دادەمەزرێنێ، تاوەکو سەرنجیان بەلای سیاسەتە بەناو تازەکانی ئێران ڕابکێشێت لەو ڕێگایەوە پێگەیەك بۆ ڕژێمی پاشایەتی سەرلەنوێ دروست بکاتەوە، دوابەدوای ئەو هەموو زۆردارییەی دەرهەق بە کوردانی ڕۆژهەلاَت نواندی، چ لە دوای هەرەسهێنانی حکوومەتی میللیی کوردستان و چ لە دوای شکستهێنانی بزووتنەوەی دیموکراتیی **(موسەددەق)** لە ساڵی ١٩٥٣ بە دواوە.

هەر لە درێژەی بانگەشەکان بۆ سیاسەتی تازەی دەوڵەتی ئێرانی، دام و دەزگاکانی ڕاگەیاندن لە ئێران **هەڵمەتێکی** فراوانیان بەرپا کردبوو سەبارەت بە **(قانونی اصلاحات ارضی)** و بە **(شۆڕشی سپی)** ناویان دەبرد، کەوا **(شاە و ملت)** لە بەرامبەر سیستەمی **(أرباب – رعیت)**ی ئێران هێنایانەتە ئاراوە. لەم چوارچێوەیەدا **(پەژمان)** چالاکییەکانی فراوانتر دەکات و لە هەوڵی پەیوەندیکردن بە هەندێ کەسایەتی ناسراوی کورد و هەندێ سیمبولی نیشتمانی و ئەندامانی بنەماڵە دیارەکانی کوردەوە دەبێت، کەوا پەرتەوازەی دەرەوەی کوردستان بوون و نیشتەجێی ولاَتانی ئەوروپان. یەکێك لەمانە **(میر کامەران بەدرخان ١٨٩٥–١٩٨٧)** دەبێت لە فەرەنسا.

شۆڕشی ١٤ی تەمووز و گۆڕانکاری لە عێراق:

شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ساڵی ١٩٥٨ لە عێراق کۆتایی بە ڕژێمی پاشایەتی هێنا و گۆڕانکارییەکی ڕیشەیی لە باری سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی، ڕۆشنبیری لەگەڵ خۆیدا هێنا. دانیشتووانی عێراق، لەوانەش گەلی کورد لە دوای دەیان ساڵ لە خەبات و قوربانیدان ژیانی ئازادییان بۆ دەستەبەر بوو، مافی سیاسی و نەتەوەیی و دیموکراتییان لە دەستووری نوێی عێراق جێگیر کرا. ئەم دەسکەوتانە گیانی کوردایەتییان لای ڕۆڵەکانی گەلی کورد لە پارچەکانی دیکەی کوردستان زیندوو کردەوە. لەو لاشەوە ڕژێمی تازە، (**عێراق**)ی لە کۆت و بەندی پەیمانی بەغدا و کۆمپانیاکانی نەوت و بەرەی سەر بە ئیمپریالیزم دابڕی، بەمەش (**عێراق**) بوو بە یەکێك لە وڵاتانی ئازادیخواز تا ئەوەی لە سەرەتاوە وا پێشبینی دەکرا کە بەتەواوی بچێتە ڕیزی وڵاتانی سەر بە سۆڤیەت و بەرەی سۆشیالیزمی جیهانییەوە. لەو لاشەوە ئیدیعاکانی گێڕانەوەی (**کوێت**) و بانگەوازەکانی عرووبە لە ئاست ناوچەکانی (**ئەهواز و خووزستان**) لە پاڵ بانگەوازەکانی یەکێتی نەتەوەیی عەرەب کەوا عەبدولناسر ڕێبەرایەتی دەکرد.... ئەمانە هەموو وێکڕا بوون بە مۆتەکە و خەو و خۆراکیان لە ڕژێمی سەڵتەنەتی شاهەنشاهی لە ئێران حەرام کردبوو. بۆیە پیلانەکانیان چڕتر کردەوە بۆ پەکخستنی ڕژێمی قاسم لە عێراق، تا ئەوەی هەر هیچ نەبێت ڕێگە لە بڵاوبوونەوە و تەشەنەکردنی ئەو ئاگرە بگرن و نەهێڵن بپەڕێتەوە بۆ ئەودیوی سنوور! . هەوڵەکانی (**ساواك**) گەرم و گوڕتر بوو بۆ ئەوەی جڵەوی دەستپێشخەری و لەوانەش (**کارتی کوردی!**) لە چنگی خۆیاندا بێت و بۆ بەرژەوەندی خۆیان و بۆ بەگەڕخستنی پیلانەکانیان لە عێراق بە کاری بهێنن! .

بۆیە سەرانی (**ساواك**) بە گەرمی کەوتنە جرت و فرت و پەیوەندیگرتن لەگەڵ سەرانی کورد چ لە ناوچەکە و چ لە دەرەوەدا، ئامادەیی ئەوەشیان نیشان دا وەکو نیازپاکی! هەندێ شت لە ئێراندا بۆ کورد بکەن.

سەفەری پەژمان بۆ فرەنسا و داخوازییەکانی میر کامەران:

د. کامەران بەدرخان لە ساڵانی دوایی لە فرەنسا دەژیا و مامۆستای تەرخانی کۆرسی زمان و ئەدەبیاتی کوردی بوو لە زانکۆی (**سۆربۆن**) لە پاریس. بەدرخان سەرکردەیەکی کوردی ناسراو بوو لە سەر ئاستی نێودەوڵەتی، پەیوەندی و ئاشنایەتییەکی فراوان و بەربڵاوی هەبوو لەگەڵ سیاسەتمەداران و سەرکردەکان و حیزب و حکوومەت و دەوڵەتانی دنیا، ئاژانسەکانی دەنگوباس و دەزگا ئەمنی و هەواڵگرییەکانی وەکو (**CIA**، **مۆساد، ساواک،....**) و هی تر. جگە لە ئاشنایەتی لەگەڵ گەلێك باڵیۆز و کونسڵ و بەرپرسە گەورەکانی (**ساواك**)، دۆستایەتییەکی کۆنیشی لەگەڵ شادا هەبووە، تەنانەت شای ئێران لە سەردانەکانیدا بۆ وڵاتانی ئەوروپا لەو ساڵانەدا زیاتر لە جارێك چاوی بە د. بەدرخان کەوتبوو، هەر وەکو چۆن د. کامەران پێش تەمووزی ١٩٥٨ سێ جار سەردانی ئێرانی کردبوو. ئەنجا لەم نێوانەدا و پەیوەست بە بەستێنی ئەو هەلومەرجە سیاسییەی لە ناوەخۆی ئێران و لە ناوچەکەدا دەگوزەرا، (**ساواك**) لە کۆتایی پەنجاکاندا پەیوەندی بە میر کامەرانەوە دەکەن و تەنانەت عیسا پەژمان خۆی بۆ دیدەنی دەچێتە پاریس. لەو دیدارەدا پەژمان داوای هاوکاری و پشتیوانی لێ دەکات بۆ سیاسەتە تازەکانی شا تایبەت بە مەسەلەکانی کورد و کوردستان لە ناوچەکەدا، تەنانەت ئارەزووی ئالا حەزرەت شای ئێرانیشی پێ ڕادەگەیەنێت، کەوا بانگێشتنی دەکەن تاوەکو بچێت لە تاران بژی!. میر کامەران بەدرخان دیارە وەکو یەکێك لە سەرکردە بە ئەزموون و ناودارە کلاسیکییەکانی کورد ناشێ وا بە سووك و سانایی خۆی بخاتە داوی ڕژێمێکی زۆرداری وەکو ڕژێمی شا، کە هەتا دوێنێ خەنەبەندانی بە خوێنی شەهیدانی سەرکردەی وەکو پێشەواوە دەکرد، لە ئێستاشدا بە دەیان ئازادیخوازی کوردی لە کونجی زیندانەکانی (**ساواك**)دا قایم کردبوو، تەنانەت حوکمی ئیعدام و لە سێدارەدانی بەسەر چەند تێکۆشەرێکی وەکو (**غەنی بلوریان و عەزیزی یوسفی و میرزا ڕەحمەتی شەریعەتی و....**) دا سەپاندبوو. بەڵام دیارە وەڵامی ڕاستەوخۆشی بە نەرێ لە ئاست داخوازییەکانی (**ساواك**) و ڕژێمی شادا

نەداوەتەوە، بەڵکو بۆ ئەزموونکردنی نیازپاکی سیاسەتە تازەکانی ئێران چەند داخوازییەك دەخاتە بەردەمی پەژمان و ڕژێمی شا لە وێنەی:

١. ڕێگەدان بە بڵاوبوونەوەی چاپەمەنی بە زمانی کوردی و لەوانە ڕێگا خۆشکردن بۆ چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەیەکی کوردی.

٢. کردنەوەی بەشی کوردی لە ڕادیۆ و تەلەفزیۆنی ئێرانی.

٣. کردنەوەی بەشی خوێندنی زمان و ئەدەبیاتی کوردی لە زانستگای تاران.

٤. ئەنجا لە پاڵ ئەمانەشدا میر کامەران داوای لابردنی حوکمی ئیعدام لە سەر ئەو کوردە ئازادیخوازانە دەکات کە لە ئەنجامی چالاکیی سیاسی و دیموکراتیخوازانەوە لە گرتووخانەکانی ساواکدا ئاخێندراون.

دیارە (**بەدرخان**) لە دەروازەی مافە ڕۆشنبیری و فەرهەنگییەکانەوە بۆ مەسەلەکان چووە، وەکو هەنگاوی یەکەم و سەرەتایی بۆ ئەزموونکردنی سیاسەتەکانی ڕژێمی شا. ئەو باوەڕی وا بووە ئەگەر هات و لە سەرەتادا زمان و ئەدەبیات و ڕاگەیاندن و ڕۆژنامەوانی کوردی بە ڕەسمییەت ناسێندرا، ئەوە نیشانەی دانان و بەڕەسمی ناساندنی گەلی کوردە لە بەشێکی ئەو وڵاتەدا کە دەکرێ لە دواتردا قسە لەسەر مافە سیاسی و نەتەوەییەکانیشی بکرێت.

(ساواك) داخوازییەکانی میر بەدرخان بە هەند وەردەگرێت:

بەرپرسانی (**ساواك**) داواکارییەکانی میر بەدرخان تاوتوێ دەکەن، تا ئەوەی بە بەرژەوەندی خۆیانی دەزانن لەم ڕێگەیەوە هەنگاو هەڵێنن.

مەسەلەکان لە شێوەی پرۆژەیەك فۆرمۆلە دەکەن و دەیخەنە بەردەمی شا:

١. (**ساواك**) ڕۆژنامەیەك لە تاران دەربکات و بە هەموو بەشەکانی کوردستان و کوردانی هەندەراندا بڵاوی بکاتەوە.

٢. لە ئێستگەی ڕادیۆی تاران بەشێکی پەخشی کوردی بەڕێوەبچێت و ڕۆژانە بۆ ماوەیەکی دیاریکراو بەرنامەکان بە زمانی کوردی بڵاو بکاتەوە.

٣. لەو ئوستانانەی ئێران کەوا کوردنشینن، لە وێنەی: سنە، ورمێ، کرماشان، یا بەشێك لە دانیشتووانی کوردن لە نموونەی: تەورێز و مەشهەد...

ڕێگە بدرێت ڕادیۆ لۆکاڵییە ناوچەییەکانیان بەشێك لە بەرنامەکانیان بە زمانی کوردی بلاَوبکەنەوە.

٤. پەخشی تەلەفزیۆنی بە زمانی کوردی لە تاران و ئوستانە کوردییەکان لە ئێران کەم تا کورتێك ڕێگەی پێ بدرێت.

٥. لە زانستگای تاران کورسییەك بۆ دیراساتی زمان و ئەدەب و مێژووی کورد (کوردۆلۆجی) دابمەزرێت.

٦. فەرمانێکی شاهانە بە لابردنی حوکمی لە سێدارەدان لەسەر ئەو چەند کوردە دەربچێت کە بەدرخان داوای کردبوو.

شا ڕاستەوخۆ ڕەزامەندی لەسەر پرۆژە پێشنیازەکانی (**ساواك**) دەردەبرێت، چۆنیەتی پیادە و جێبەجێکردنیشی هەر بە خودی ساواك دەسپێرێت.

هەڵبژاردنی ناو، خاوەنی ئیمتیاز، دەستەی نووسەرانی ڕۆژنامەکە:

تا ئێستا دیار نییە کێ پێشنیازی ناوی (**کوردستان**)ی بۆ ڕۆژنامەکە کردبێت، دوور نییە هەر پەژمان خۆی بووبێت، بەلاَم بە ڕاشکاوی نەی گوتووە.

(**ساواك**) هەر زوو بە زوو دەکەوێتە خۆی تا لەسەر بودجە و بە پشتیوانی خۆی ڕۆژنامەکە لە تاران چاپ و بلاَو بکاتەوە. دەکەونە سۆراغ و دۆزینەوەی کەسێك تا وەکو (**خاوەن ئیمتیان**)ی ڕۆژنامەکە بیناسێنن، ئەنجا کەسانێکی خوێندەوار و ڕۆشنبیر و شایستەش وەکو دەستەی نووسین ڕۆژنامەکە بەڕێوەبەرن. لەو بارەیەوە با گوێ لە پەژمان بگرین کە دەڵێ:

بۆ مەسەلەی دەستنیشانکردنی خاوەن ئیمتیازی ڕۆژنامەکە چووم پرس و ڕاوێژ لەگەڵ (**مەلا سیدیقی موجتەهیدی**) بکەم، کە پێشتر زۆرم هاوکاری کردبوو و تا دەرگای ماڵی شام بردبوو. ئەویش پێشنیازی خوالێخۆشبوو عەبدولحەمید بەدیعوززەمانی کوردستانی بۆ کردم. کە ناوبراو هەم کەسایەتی و زانایەکی ناوداری کورد و هەم مامۆستای زانستگای تارانیش بوو لە گەڕەکی (**تەهران پارس**) دەژیا لە تاران.

پـەژمان دەڵـێ: خواسـت و پێشـنیازەکەم خسـتە بـەردەمی، بـەڵام ئـەو ڕەتـی کردەوە و قبووڵی نەکرد، گوتی: (**چۆن دەتەوێ لەگەڵ ساواکدا هاوکاری بکەم؟**). منیش گوتم: قوربان ئەو قسانە چییە، واز لەم شـتانە بێنـە!، مانگانەیەکیشـت بـۆ دەبڕینەوە، تەنها ناوی تۆ بەسـەر ڕۆژنامەکـەوە دەبێـت و لـەوە بـەو لاوە دڵنیـات دەکەم شتێك پەیوەندی بە تۆوە نابێت. دەڵێ دیسان قبووڵی نەکرد. ئەوسا بـیرم کەوتەوە کە ئەو لە پەیڕەوانی شێخ عوسمـانی نەقشـبەندییە و حەتمـەن گـوێ لـە قسەی ئەو دەگرێـت، ئـەنجا هـەر منـیش بوومـە باعسـی ئـەوەی کـەوا هـەم شـێخ عوسمان و هەم داود بەگی جاف بهێنمەوە بۆ ئێران و ئەوان بـاوەڕی تـەواویان بـە کارەکـانی مـن هـەبوو. چـوومە لای شـێخ عوسمـان و تکـام لێ کـرد، سـەرەنجام بەدیعوززەمانی لەسەر ڕاسپاردەی شێخ هاتە ژێر باری ئەوەی کەوا مـل بـۆ نیـاز و خواستەکانی من بدات، ئەوجار گوتی: باشە ئەمن چی بکەم؟ لە وەڵامدا پێم گوت: ئەمە شتێکە لە پێناوی مەملەکەتی ئێمەدایە، ئەگەر باوەڕ بە من دەکـەی قبـووڵی بکە، تا سەرەنجام ڕازی بوو.

(**ئەحمەدی موفتی زادە**) بەبێ هیچ پرسیار و جوابێك ڕازی بوو لە ڕۆژنامەکـەدا کار بکات، هەر ئەویش (**ئەدەب**)ی باوکی شادڕەوان (**موهەندیس ئەدەب**)ی بە مـن ناسـاند، ئەوسـا هـەردوو برایـانی مـوفتی زادە و شـوکورولّلای بابـانم کـۆکردەوە و بەدیعوززەمانم وەکو خاوەنی ئیمتیـاز پێیـان ناسـاند. دواتـر لـە شـەقامی (**سـەفی عەلی شا**) بارەگایەکم بۆیان بەکرێ گرت و هەرسێ برایانی مـوفتی زادە و ئیلخـانی زادە لەوێ کاریان دەکرد.[٤]

ئینجا پێیانم گوت: لە ڕێگای خودا نەکەن بـێ پاسـاو و لـە خۆتانـەوە مـۆرکی سیاسی بە ڕۆژنامەکـەوە بـدەن، لـەبارەی شـیعر و شـاعیران و مێـژوو و جوگرافیـا و..... ئەو شـتانەوە بنووسـن، دەردی سـەری هـەم بـۆ خۆتـان و هـەم بـۆ منـیش دروست مەکەن!، ئەگەرنا ڕۆژنامەکە ڕادەگیرێت. ئەوان بەو شێوەیە کاریـان کـرد، کاتێکیش ڕۆژنامەکە چاپ و بڵاوکرایەوە بۆ کامەران بەدرخانم ڕەوانە کرد، ئـەویش کە چاوی پێ کەوتبوو پەسندی کردبوو.

(کوردستان) لە هەموو ناوچە کوردنشینەکانی ئێران و عێراق و تورکیا و سوریادا بڵاودەکرایەوە، هەروەها بۆ وڵاتانی ئەورووپاش دەچوو و لە نێو خوێندەوارانی کورددا دەستاودەستی دەکرد، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ خواست و داخوازی لەسەر زۆر دەبوو و زیاتر ڕەواجی پەیدا دەکرد، تەنانەت نرخی دانەیەکی لە عێراق گەیشتۆتە (١) دینار، کە ئەمە بۆ ئەو ڕۆژگارە شتێکی چاوەڕوان نەکراو بووە. بەڵام وەنەبێ کارەکە هەر بەو شێوە دڵخواز و ئاساییە بەڕێوە چووبێت، بەڵکو ڕووبەڕووی کەندو کۆسپ و ڕەخنە و بەرهەڵستکاری بۆتەوە، لەلایێکەوە دەوڵەتی تورك لە ڕێگەی باڵیۆزەکەیانەوە لە تاران گلەیی و گازاندەی خۆیان گەیاندبووە دەرباری شای ئێران. لە لایێکی دیکەش بەشێك لە سەرانی **(ساواك)** لە ناوەخۆی ئێران بێدەنگ نابن و بەدگۆیی لە بارەی ڕۆژنامەکەوە دەکەن، چەند دانە ئەفسەر و پلەداری گەورەی ساواك دەچنە لای شا و پێی دەڵێن: ئەم ڕۆژنامەیە ئەمڕۆ بێت یا سبەینێ دەبێتە نموونەیەکی خراپ و خەڵکانی سیستان و بلووجستان و ئازەربایجانمان لێ دەورووژێنێت، ئەوانیش داوا دەکەن و .....سەرەنجام بە زیانی یەکێتی و پێکەوە ژیانی نەتەوەکانی ئێران دەشکێتەوە و وڵات بەرەو هەڵوەشانەوە دەبات....، تا ئەوەی شا هەترەشی دەچێ و ڕاستەوخۆ فەرمان دەدات: **(لە بەیانییەوە نابێت بڵاوبێتەوە!)**.

(عیسا پەژمان) حیکایەتەکەمان بەم جۆرە بۆ باس دەکات: ئەو وەختەی من لە باڵوێزخانەی ئێران لە بەغدا کارم دەکرد، سەروەختانەك دەبینم ڕۆژنامەکە نایەت، لە ڕێگەی (**بێ تەل**)ەوە ویستم لە مەسەلەکە بگەم، بەهۆی تەلەگرافێکەوە وەڵامیان دامەوە: **(ئالا حەزرەت دەستووری داوە کەوا ڕابگیرێت)**، داواشیان لێ کردم بەپەلە بگەڕێمەوە بۆ تاران!. کە گەڕامەوە پێیان ڕاگەیاندم، کە شا دەستووری داوە نابێت لەمەودوا ڕۆژنامەکە دەربچێت. بەرپرسی ئەوکاتەی ساواك **(سەرهەنگ پاکرەوان)** بوو، ناڕەزاییم دەربڕی، گوتیان: دیفاعنامەت چییە بینووسە!. نووسیم: ڕۆژنامەکە جێگای خۆی کردۆتەوە و ڕۆڵی خۆی بینیوە، تەنانەت لە عێراق نرخی یەك نوسخەی گەیشتۆتە (١) دینار، کە دەکاتە ٢٢ تومەنی ئێرانی، کوردان بە گیان و بە دڵ شەیدای بوون، ئێمە پێشتر لەسەر قەول

و قەرارێك ڕێككەوتبووین، ئـەم وەسـتانە لـە ناكـاوەی ڕۆژنامەكـە هـەموو ڕیس و گوریسەكانمان لێ دەكاتەوە بە خوری.... ئەمە كارێكی دروست نییە،... دواتـریش خـۆ ئێمـە لەبـەر خـاتری چـاوی كـاڵی كوردەكـان دەسـتمان نەداوەتـە ئـەم كـارە !.....تاد. شا لە وەڵامدا گوتبووی: (**دووبـارە دەسـت بـە چـاپ و بڵاوكردنـەوەی بكەنەوە، بەڵام لە ناوەخۆی ئێران نا، تەنها بۆ كەسانێكی تایبەت و سەرشناس و جێگا متمانەو بڕوا و بۆ خەڵكانی دەرەوەی ڕەوانە بكەن....**).

كوردستان دیسان دەردەچێتەوە، (**ساواك**) هەوڵ دەدات بـە گـوێرەی ڕێنمـایی شا، ڕێ لە بڵاوبوونەوەی لە ناوەخۆی ئێراندا بگرێت، بەڵام كورد واتـەنی ڕێگـا لـە دز ناگیرێـت، بەشـێكی بـەنهێنی و پەنامــەكی و هەندێكیشــی لــە عێراقــەوە دزە دەكاتەوە بۆ ناو ئێران و دەگاتە دەستی خوێندەوارانی كوردی ئێرانی.

پەژمان لێرەدا دەكەوێتە پەسنی هەوڵ و كۆششەكانی: بە هەوڵ و كۆششـێكی ماندوونەناسـانە پـڕۆژەی چـاپ و بڵاوكردنـەوەی ڕۆژنامەكـەمان بـەرێ خسـت و خاوەنی ئیمتیازیشمان بە یەكێك لە مامۆستا ناودارەكانی زانستگای تاران سپارد، كـەوا زانایـەكی مـەزن و ناوبـەدەری كـورد بـوو، لـە پـاڵ ئەوەشـدا دەسـتەیەك لـە ڕۆڵەكانی كوردی زانا و ئـەدیب و خوێنـدەوار و نووسـەر، بـە عشـق و عەلاقەیـەكی زۆرەوە هاریكاری مامۆستا بوون، تا ئەوەی ڕۆژنامەكە بوو بە یـەكێك لـە باشـترین بڵاوكراوەكان بە زمانی كوردی، كە بابەتی سیاسـی و كۆمەڵایـەتی و ئـەدەبی بـڵاو دەكردەوە.

ئەو نرخاندنەی (**پەژمان**) بۆ ڕۆژنامەكە لە جێگـای خۆیدایـە، بـەڵكو بـۆ لایـەنی ژیانی ڕووناكبیری و كلتووریی كورد، بۆ مێژووی ڕۆژنامەنووسی كوردی لە ڕابردوو و لە ئێستادا گرینگی و بایەخی ڕۆژنامەكە چەند قات لەوە زیاترە كە پەژمان بـۆی چووە. تەنانەت لە بوارەكانی زمان و زاراوە، فەرهەنگ نووسی، شیعر و ئـەدەبیات و مێژووی ئەدەبی، مێژوو، وەرگێڕان، جوگرافیای كوردستان و كۆمەڵناسیی كـورد و لایەنەكانی ژیانی سیاسی و ڕۆشنبیری شایستەی ئەوەیە، لە ڕوانگەی جیاجیاوە دەیان توێژینەوەی لە بارەوە بكرێت، چەندین تێـز و نامـەی ئـەكادیمی و زانكـۆیی لەسەر ئامادە بكرێت.

لە کۆتاییدا (**عیسا پەژمان**) قسەکانی لە بارەی ڕۆژنامەی (**کوردستان**) بەوە دوایی پێ دەهێنێت کە دەڵێ: کاتێك (**سەرهەنگ پاشایی– کە یەکێك لە ئەفسەرە گەورەکانی ساواك و باڵیۆزی سەروەختی ئێران بووە لە فرەنسا**)، دەچێتە پاریس و چاوی بە د. کامەران بەدرخان دەکەوێت و لە مەسەلەی جێبەجێکردنی هەموو داواکاری و خواستەکانی ئاگاداری دەکاتەوە، لەوانەش دوا ژمارەی (**کوردستان**)ی بۆ دەبات کە هەواڵی لێبووردنی ئەو ئازادیخوازانەی تێدا بووە کە ئەو داوای کردبوو بەربدرێن، لەگەڵ ڕەنگدانەوەی هەواڵەکە لە ئاژانسەکانی ناوەخۆیی و دەرەوەدا. کە د. کامەران لەو شتانە ئاگادار دەبێتەوە کە ئەنجام دراون، زۆر خۆشحاڵ دەبێت و ئەوپەڕی سوپاس و پێزانینی خۆی بۆ شای ئێران و هەموو ئەو کەس و بەرپرسانەی کە دەستیان لەم کارانەدا هەبووە نیشان دەدات. هەروەها د. پاشایی ڕادەسپێرێت کە سوپاس و پێزانینی خۆی و هەموو کوردان بە شای ئێران ڕابگەیەنێت، دیارە د. پاشایی ڕاسپاردەکەی د. کامەران بەدرخان بەجێ دەگەیێنێ.

دواتر پەژمان لە دوا قسەدا دەڵێ: لە ڕاستیدا ئەم کارە زۆر دەرگای داخراوی بە ڕووماندا کردەوە، هەر لەم ڕێگەیەشەوە توانیمان زۆر کاری مەزن و بەسوود بۆ کورد و کوردستان ئەنجام بدەین!.

عەرەب دەڵێ: (**ربَ رمیة من غیر رام**)، ئەوان ئەو تیرەیان بۆ مەبەستێکی ناڕەوا خستبووە ناو ماڵی کەوان، کەچی ئامانجێکی تری پێکا، ئەمڕۆ هەر (٢٠٩) ژمارەکەی ڕۆژنامەی (**کوردستان**)ی تاران، بە درێژایی چوار ساڵی تەمەنی لە نێوان ١٩٥٩/٥/٦ وە بۆ ١٩٦٣/٥/٢٥ کە هەفتانە بڵاوبۆتەوە. لە چوار بەرگی قەشەنگ و ڕازاوەدا لە وێنەی پڕۆژەیەکی هاوبەش، لە ئامادەکردنی (**بنکەی ژین**) و (**ئەکادیمیای کوردی**) سەرلەنوێ چاپ و بڵاو کراوەتەوە، ئەم کارە هەم کتێبخانەی کوردی پێ ئاوەدان و هەم چاوی خوێندەوارانی کوردی پێ ڕووناك دەبێتەوە.

پەراوێز و سەرچاوەکان:

١. به گوێرەی کتێبی (**تێگەیشتنی ڕاستی**) ئـەم ڕۆژنامـە و گۆڤارانـەی کـە بـەم ناوەوە بڵاوبوونەتەوە بریتین لە

- **ڕۆژنامە:**

١. کوردستان، میقداد مەدحەت بەدرخان، قاهیرە، ١٨٩٨.
٢. کوردستان، ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، مەهاباد، ١٩٤٦.
٣. کوردستان، عبدالحمید بدیع الزمانی، تاران، ١٩٥٩.
٤. کوردستان، ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان، بەغدا، ١٩٦١.

- **گۆڤار:**

١. کوردستان، مسیۆنێرە پرۆتستانتەکان، مەهاباد؟، ورمێ، ١٩١٤(*).
٢. کوردسـتان،.........، حەڵـەب، ١٩١٥. (ع. زەنگەنـە پێـی وایـە هـیچ گۆڤـار و ڕۆژنامەیەك، لەم ساڵەدا، بەم ناوە و لەم شارە دەرنەچووە)
٣. کوردستان، محەمەد میهری، ئەستەمبۆل، ١٩١٩.
٤. کوردستان، ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، مەهاباد، ١٩٤٥.
٥. کوردستان (Kurdistan)، کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئـەوروپا، ئینگلتـەرا، ١٩٥٨.

- **چـەندین ڕۆژنامـە و گۆڤـارێکیش بـە نـاوی لێکـدراوەوە بـە هـەمان ناوونیشان چاپ و بڵاو بوونەتەوە:**

٦. بانگی کوردستان (**ڕۆژنامە**)، مستەفا پاشای یامولکی، سلێمانی، ١٩٢٢.
٧. ڕۆژی کوردستان (**ڕۆژنامە**)، م. نووری، سلێمانی، ١٩٢٢.
٨. کوردستانی نوێ (**ڕۆژنامە**)، یەکێتی نیشتمانی کوردستان، هەولێر، ١٩٩٢.
٩. دیاری کوردستان (**گۆڤار**)، ساڵح زەکی ساحێبقڕان، بەغدا، ١٩٢٥.
١٠. **هیوای** کوردستان (**گۆڤار**)، یەکێتی قوتابیان/ لقی سلێمانی، سلێمانی، ١٩٥٩.
١١. ڕۆژی کوردستان (**گۆڤار**)، کۆمەڵەی ڕۆشنبیری کورد، بەغدا، ١٩٧١.

(*) ئەوە هـەمان گۆڤـاری (**کوردسـتان میشـینەری**)یـە کـەوا مسـیۆنێرە پرۆتسـتانتەکان لـە (**شیکاغۆ**) چاپیان دەکرد و لە ناوچەکانی کـوردەواریی سـابڵاغ و ورمـێ بڵاویـان کردۆتـەوە. کاك حەسەنی قازی بە دوور و درێژی مەسەلەکانی پەیوەست بەم بڵاوکراوەیەی لە ژمارەکانی (**گۆڤاری مەهاباد**) و هۆیەکانی دیکەی ڕاگەیاندن خستۆتە ڕوو. (بنۆڕە: ڕۆژنامەڤانی (گۆڤار) ژمارە(١١–١٢).

- **بڕوانە: تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، بەغدا، ١٩٧٨.**

٢. ڕۆژنامەی (**کوردستان– بڵاوکەرەوەی بیری حیزبی دیموکراتی کوردستان**)، لە دەورەی یەکەم و دەستپێکیدا نزیکەی (١١٣) ژمارەی لە سەردەمی حکوومەتی میللی کوردستاندا لە ساڵی ١٩٤٦ لێ دەرچووە. لە خولی دووەمی لە (**باکۆ**) لە ساڵی ١٩٤٧وە دەست بە دەرچوون دەکاتەوە و نزیك بە ١٢–١٣ ساڵ بەردەوام دەبێت، عەلی گەلاوێژ و ڕەحیمی قازی لە نووسەرە دیارەکانی ئەو دەورەیەن، لە ناوەڕاستی پەنجاکاندا بە هەوڵی عەبدوڕەحمانی قاسملو چەند ژمارەیەکی لە تەورێز لێ چاپ و بڵاو دەکرێتەوە. دوای ئەوە هەواری دەگوێزێتەوە بۆ (**براغ**) و لەوێش (**لە لایەن دەستەی نووسەرانەوە**) خولێکی دیکەی تەمەنی بەڕێ دەکات، لە نووسەرە ناودارەکانی ئەو دەورەیە، هەریەك لە د. قاسملو، حەسەنی قزڵجی، کەریمی حیسامی، د. عەلی گەولاێژ و د. ڕەحیمی قازی دەبن.

لە ساڵی ١٩٧١ لە بەغدا خولێکی تازە لە تەمەنی دەست پێدەکات تا ساڵی ١٩٧٩ دوا بە دوای شۆڕشی ئازادی گەلانی ئێران دەگەڕێتەوە بۆ زێدی جاران و دەورەیەکی ئازادی کورتخایەن دەگوزەرێنێ و لە ساڵی ١٩٨٠ بە دواوە و دووبارە لە ئاوارەیی تاوەکو بە ئەمڕۆ دەگات درێژە بە دەرچوون و بڵاوبوونەوە دەدات.

دیارە ژمارە و زنجیرەی دەرچوون و خول و دەورە جیاوازەکانی پێویستی بە ساغکردنەوە و بە دواداچوون هەیە، چونکی لەو هەموو گۆزەگۆز و هەلومەرجی نالەبار و بێنەو بەرەیەدا زۆر جاران دەستەی نووسەران و شوێنی چاپ و بڵاوبوونەوە و شێوە و قەبارەی ڕۆژنامەکە و ژمارەی لاپەڕەکان و خول و زنجیرەی ژمارەکانی ئاڵوگۆڕیان بەسەردا هاتووە. تەنانەت وەکو نیشان بۆ ژیان و بارودۆخی پڕ لە پێچ و دەوری ڕۆژنامەکە، مامۆستا عەبدوڵڵا حەسەن زادە دەفەرموێت: جارێکیان تاقە ژمارەیەکی ڕۆژنامەکە چوار پایتەختی دنیا دەکات. تاوەکو ڕووناکی چاپ و بڵاوبوونەوە بەخۆیەوە دەبینێت.

(ئەو ـ کوردستان ـ ەی ـ باکۆ ـ خولی دووەم نەبووە، بەڵکو ئەمە ڕۆژنامەیەك بووە بە ناوی ـ ئازەربایجان ـ فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان لەم شارەدا دەریان کردووە و دوا لاپەڕەی بە ناوی ـ کوردستان ـ وەکو ـ ماوەی ڕۆژنامەی کوردستان ـ لە لایەن ئەو دوو زاتەی سەرەوە سەرپەرشتی کراوە. هەرچی ئەو ـ کوردستان ـ ەیە کە لەپەنجاکاندا دەرچووە ئەوە خولی دووەمە، ئەوەی ساڵی ١٩٦١ ئەوە خولی سێیەمە. هەرچی خولەکەی ـ براغ ـ ە ئەوە چوارەمیانە و ئەو دوو زاتەی دوایی ڕۆڵێکی ئەوتۆیان تێدا

نـەبووە - ئۆریژناڵـەکانی ئـەم رۆژنامەیـە تـەنیا لـە کتێبخانەکـەی د. مـارف خەزنـەدار هەڵگیراوە و کاتی خۆی لێیم وەرگرت و لە - بنکەی ژین - فۆتۆیەکمان لەبەر گرتۆتەوە - بەڕێوەبەری نووسین)

٣. عیسـا عەبـدوڵڵا پـەژمان، لـەدایکبووی سـاڵی ١٣٠٣/١٩٢٤ ی شـاری سـنەی ڕۆژهـەڵاتی کوردسـتانە. لـە دوای تـەواوکردنی قۆناغـەکانی خوێنـدن دەچـێتە کـۆلیجی سەربازی و دەبێـت بـە ئەفسـەر، لـە سـوپای ئێـران گـەلێك شـوێن و ناوچـە دەبینێـت و پلەوپایەی سەربازی دەبڕێت، لە سەرەتادا گۆیا مـەیلی کۆمۆنیسـتی هـەبووە، دواتـر بـە دیار دەکەوێت کە ئەو کەسێکی چێندراو بووە لە ناو ڕیزەکانی حیزبـی تـوودە. لـە دوای پێکهێنانی دامەزراوەی ساواك، یـەکێك لـە ئەفسـەرە بەراییـەکان دەبێـت کـە دەخرێتـە ڕیزەکانی ئەو دەزگایە. لە بەشی خزمەتگوزاری ئیدارەی کاروبـاری دەرەوە دەسـتبەکار دەبێت و لە بەشی کوردستان کار دەکات و دواتر دەبێت بە بەرپرسی ئەو بەشـە. چـەند جار سەفەری ناوچەکانی کوردستان و عێراق دەکات و لەگەڵ چالاکوانانی سیاسیی کورد لە عێراق و سوریا و تورکیا دیدار و پەیوەندی دەبێـت، بناغـە داڕێـژەری ئـەو سیاسـەتە بووە کە دەوڵەتی ئێران وەکو مانۆڕێك لە ئاست مەسەلەکانی کورد و کوردستان، سـوود لە **(کارتی کوردی)** وەربگرێت و لە دژی ڕژێمی قاسم لە عێراق بەکار بهێندرێت. لە سـاڵی ١٩٥٨–١٩٥٩ جێگری وابەستەی سەربازی سەفارەتخانەی ئێران بووە لە بەغدا.

لە ساڵانی ١٩٦١–١٩٧٥ نوێنەری ساواك بووە بـۆ پەیوەنـدی لەگـەڵ سـەرکردەکانی شۆڕشـی کوردسـتانی عێـراق و گۆیـا کلیلـی زۆر لـە نهێنییـەکانی مێـژووی هاوچـەرخی کوردستانی عێراق لە لای ئـەوە. لـە دوای سـاڵی ١٩٧٢ لـە سـاواك دوور دەخرێتـەوە بـە پلەی سەرهەنگی خانەنشین دەکرێت. ئەو جگە لـە بڕوانامـەی ئەفسـەری، لیسانسـی لـە مێژوو و جوگرافیا و ماف و دادپەروەری هەبووە، لە دوای شۆڕشی ئێران لە ساڵی ١٩٧٩ لـە ولاتـە یـەکگرتووەکانی ئەمـەریکا خـەریکی خوێنـدنی ماجسـتێر دەبێـت لـە زانسـتی سیاسی و بەڵام لە پاشان وازی لێ دەهێنـێ، لـە ئـەورووپا گۆشـەیەکی تـەنهایی بـۆ ژیـان هەڵدەبژێرێت و ماوەیەکیش **(ئازادە شەفیق)**ی کچی **(ئەشرەف پەهلەوی)** خوشکی شـا، خێزانی بووە و دواتر لە یەك جیا بوونەتەوە. لە ئەورووپا چەند ڕۆمان و نـۆڤلێتی چـاپ و بڵاو کردۆتەوە، لە وێنەی: **(کوردی دۆ نەدیو، شاری فریشتەکان، شەهریاری بێ تەخت و تاج)** کە لە ڕۆمانە ناودارەکانی ئەون. لە ئەورووپا مانگنامەیەکی بە ناوی **(نیما)** تا سـاڵی ٢٠١١ چاپ و بڵاو کردۆتەوە. جگە لەمانە چەند کتێب و نامیلکەی دیکەشی نووسیون لـە وێنەی: (شێرەژنێك لە ئێـران زەمـین، نهێنییـەکانی ڕێکەوتننامـەی ١٩٧٥، نهێنییـەکانی تیرۆرکردنـی تـەیمووری بـەختیار، شـوێن پەنجـەی سـاواك، خزمـەت یـا خیانەتـەکانی

فردۆست، کورد و کوردستان......) ئێستا تەمەنی لە سەرووی ٨٥ ساڵەوەیە و لە فەرەنسا ژیان بەسەر دەبات، دوایین ئاواتیشی ئەوەیە لە زێد و نیشیتمانی خۆی، لە شاری سنە، لە دامێنی کێوی ئاویەر بۆ هەتا هەتایی گیانی ئارام بگرێت!.

٤. لە بارەی دەستەی نووسەرانی ڕۆژنامەکەوە، لە قسەکانی پەژمان تێکەڵ و پێکەڵی هەیە، ڕاستییەکەی بەو جۆرەیە کەوا لە ژمارەی (١١)ی ڕۆژنامەکە، ڕێکەوتی ١٥ی تەمووزی ١٩٥٩دا بەم شێوەیە بلاّو کراوەتەوە:

خاوەنی ئیمتیاز و مودیری لێپرسراو: عبدالحمید– بدیع الزمانی.

بە چاودێری دەستەی نووسەر:

محەمەد صدیق مفتی زادە– سەرنووسەر

عبدالرحمن و احمد مفتی زادە، عابید سیراج الدینی، شکرالله بابان.

دیارە لە دوایە خەڵکانی دیکەش دەچنە پاڵ دەستەی نووسەرانی ڕۆژنامەکە لە وێنەی، خوسرەو شێخکانلوی میلانی و سوارەی ئیلخانی زادە.

ئەنجا وەکو کاك سەلاحوددینی موهتەدی لە پێشەکی بەرگی یەکەمی ڕۆژنامەکەدا دەیگێڕێتەوە، کە بۆ خۆشم لە نزیکەوە لە کاك سەلاحم بیستووە، دەستەی نووسەران کە لە خزمانی موفتی زادە (**دوو برا و برازایەکیان**) پێك هاتبوون، پرس و ڕاوێژیان لەگەڵ بەرەی تێکۆشەرانی ئەو ڕۆژگارەی کورد لە تارانیش کردووە، واتە (**یەکێتی خوێندکاری کورد**)، تا ئەوەی پەسن و ڕەزامەندیی ئەوانیشیان دەستەبەر کردووە.

سەرچاوەکان:

- الموساد في العراق ودول الجوار، شلومو نكديمون، ترجمة: بدر عقيلي، مطبعة دار القدس، بيروت، ١٩٩٨.
- ڕۆژانی ئاوارەییم لە سویسرە، جەمال نەبەز، لە بلاّوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و ڕووناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی، ١٩٩٩.
- تندباد حوادث (گفت و گو با عیسی پژمان)، عرفان قانعی فرد، نشر علم، تهران، ١٣٩٠.
- ڕۆژنامەڤانی، (گۆڤار)، ژمارە (١١–١٢)، هەولێر، ٢٠٠٣.

من كان وراء صدور جريدة (كردستان) !
(بمناسبة اعادة طبع الصحيفة)

خلال القرن المنصرم من تاريخ الصحافة الكردية صدرت صحف عديدة وهي تحمل العنوان ذاته (كردستان)، ومن بينها جريدة (كردستان) الطهرانية التي صدرت خلال الفترة من ١٩٥٩ الى ١٩٦٣.

الامر الشائع والمستغرب في الوقت ذاته هو صدور الجريدة وتوزيعها بدعم وتمويل جهاز الامن الايراني (السافاك) !.

يتقصى البحث عن الظروف والدوافع والملابسات التي رافقت اصدار الجريدة وانتشارها، وعن كيفية وصول المقترح الذي قدمه الى نظام الشاه، الشخصية الكردية القيادية المعروفة والذي كان يعيش في المنفى : الامير كامران بدرخان .

كل ذلك من خلال الحيثيات والمعلومات التي كشف عنها مؤخراً (احد اقطاب ذلك الجهاز آنذاك والذي كان يمسك بالملف الكردي ويحاول جاهدا) تسخيره في خدمة سياسات الحكومة الايرانية الشاهنشاهية .

About reprinting of the newspaper

Who was behind the publication of the newspaper “Kurdistan”?

During the past century of the history of Kurdish journalism, a number of newspapers were published. They were holding the same title “Kurdistan”. Among them, the Tehran Kurdistan which was being published between 1959-1963.

In the mean time, the common and strange issue was that the publication and distribution of that newspaper was done through support and funding of the Iranian secret police and intelligence service (Savak).

This study examines the circumstances, motives and concomitants accompanied the newspaper’s publication and dissemination. The study also inquires into how the original proposal submitted by the well-known Kurdish leader who was then living in exile, the prince KameranBadirkhan.

This was through considerations and information which were revealed recently by one of that Savak’s chiefs who was in charge of the Kurdish file and trying laboriously to use all methods to exploit it in serving the Shahdom Iranian government policy.

ڕەنگدانەوەی هەندێ باری دەروونی لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەندا

م.م. هەڵمەت بایز ڕەسوول
زانکۆی سۆران / کۆلێژی زمان
بەشی زمانی کوردی

پ.ی. د.عادل مەجید گەرمیانی
زانکۆی بەغدا / کۆلێژی زمان
بەشی زمانی کوردی

پێشەکی

دەمێکە وتراوە (ئەدەب ئاوێنەی ژیانە)، چیرۆك خاوەن پانتاییەکی باشی بۆ دەربڕینی هەندێ کێشەی دەروونی لە ژیانی مرۆڤدا هەیە، چونکە " بابەتەکانی چیرۆکی دەروونی هەمە چەشن و هەمە جۆرە وەك کێشەکانی غەم و دڵەڕاوکێ و بێ ئومێدی و نوشستی و غەمناکی و خۆشی و شادی و... هتد. ئالۆزی یان پەرەسەندنی هەر کێشەیەك لەو کێشە دەروونییانە لە ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤدا دەبێتە بابەتێکی دەروونیی باش بۆ چیرۆکنووس لە کاتی هەڵبژاردنی کەرەسەی دەروونیی باش بۆ نێو چیرۆکە دەروونییەکەیدا "(1).

ئەوەی چیرۆکی دەروونی لە جۆرە چیرۆکەکانی دیکەدا جیا دەکاتەوە ئەو قووڵبوونەوەی ناخی پاڵەوانە، کە لە چیرۆك یان ڕۆمان دەخرێتە ڕوو. ئەوەی چیرۆکە دەروونییەکان بەدەری دەخەن مامەڵەیەکی دەروونییانەی شتە شاراوەکانە بە هەماهەنگی لەگەڵ تیۆرییەکانی دەروونشیکاریدا دەوریان هەیە لە نزیکبوونەوە و خستنەڕووی بارە دەروونییەکانی مرۆڤ.

چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن(2)، وەك دەقێکی خاوەن ڕێبازێکی ڕیالیزمی سایکۆلۆژی، پابەندی شیکارییانەی دەروونی پاڵەوانان و تیۆرەکانی دەروونزانی و چەمك و ڕوونکردنەوەکانی دەروونزانی هاندەرێکی باشن، یان بڵێین ئامرازێکی کاریگەرن، بۆ لێدوان لە گرێ و نهێنییەکانی دەروون، یان باسکردن لە ئازادی و خۆشەویستی و کێشە دەروونییەکانی تاك و کۆمەڵ و دیاردە دزێوەکانی ناو

کۆمەڵ. دەبێ بە زمانێکی سایکۆلۆژی بێ بە دیدێکی سایکۆلۆژییانەوە ڕوو لە ئامانجی نووسینەکان بکات، ئەو خولیابوونەی شێرزادیش بۆ دەروونزانی لێرەوە خۆی دەنوێنێ، کە هۆکارێکی گرنگ بووە بۆ دەربڕینی ئازارەکان و تێگەیشتن لە نهێنییەکانی خود.

شێرزاد حەسەنیش، وەك کەسایەتییەکی ئەدەبی لە بواری چیرۆکی دەروونیی کوردیدا، خاوەن ئەزموونێکی دوورو درێژی ئەم بوارەیە. شێرزاد حەسەن زیاتر بەوە ناسراوە زۆر بوێرانەو بەڕاشکاوی ئەوەی لەناخەوەی هزرو دەروونی پەنگیخواردۆتەوە لە چاوپێکەوتنەکانی دەری دەبڕێت، بۆیە ڕەخنەگر و لێکۆڵەر ئەگەر بەوردی ئەو چاوپێکەوتنانە بخوێنێتەوە، کە لەگەڵ شێرزاد حەسەن کراوە، دەرك بەوە دەکات تا چەند دەقی ئەو چیرۆکانەی نووسیویەتی بوونەتە ئاوێنەیەك بۆ ڕەنگدانەوەی هەندێ لەو بەسەرهاتانەی لە هەردوو قۆناغی منداڵی و هەرزەکاری بەسەریدا هاتوونە. ئەم جۆرە دیاردەیە هاندەرێك بوو بۆ هەڵبژاردنی ئەم لایەن و بابەتە بۆ لێکۆڵینەوەکەمان لە بارەی ڕەنگدانەوەی هەندێ باری دەروونی لەناو چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەندا، کەوا لەبوارەکانی شیعر و چیرۆك و ڕۆمان و شانۆ ئەسپی خۆی تاو داوە، بەڵام لەڕێی چیرۆکنووسینەوە زیاتر خۆی بە خوێنەرانی ئاشنا کرد، ئێمەیش ئەم لایەنەمان بە باشتر زانی بۆ چوونە قووڵایی باری دەروونیی کەسێتیی ئەم چیرۆکنووسە داهێنەرە لەناو چیرۆکەکانیدا.

لەم لێکۆڵینەوەیەدا پشتمان بە میتۆدی دەروونی بەستووە، کە میتۆدێکی ڕەخنەییەو زۆر لەبارە بۆ لێکۆڵینەوە لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن. ئەم لێکۆڵینەوەیە بریتییە لە پێشەکی و پێنج تەوەر، لەگەڵ ئەنجام و لیستی ئەو سەرچاوانە لە نووسینی ئەم لێکۆڵنەوەیە سوودمان لێ وەرگرتووە. تەوەرەی یەکەممان بۆ خستنەڕووی باری ترس تەرخان کردووە، تەوەرەی دووەم بۆ خستنەڕووی باری شەرم تەرخان کردووە، تەوەرەی سێیەم بۆ خستنەڕووی باری دڵەڕاوکێ تەرخان کردووە، تەوەرەی چوارەم بۆ خستنەڕووی باری خەمۆکی تەرخان کردووە، تەوەرەی پێنجەم بۆ خستنەڕووی باری نامۆیی تەرخان کردووە.. بەو هیوایە ئەم لێکۆڵینەوەیە سوودی خۆی هەبێت بۆ خوێنەرانی...

تەوەرەی یەکەم : باری ترس

ترس وەك جۆرە هەڵچوونێك وابەستەی مرۆڤ بووە لێی جیا نەبۆتەوە، هەر لە زووەوە ئاشنایەتی مرۆڤ بە ترس بەشێك بووە لەو شتانەی، کە لە دەوروبەر ڕووبەڕووی مرۆڤ بوونەتەوە. لە مێژووی مرۆڤایەتیش ترس لە دیاردە سروشتییەکانو گیانلەبەرانی دیکە لەپێناو مانەوەی مرۆڤ بووە، لە ژینگەیەکەوە بۆ ژینگەیەکی دیکە، لەگەڵ ئەوەش هۆکاری ترسو جۆری ترس دەگۆڕێتو ڕادەی ترس لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی دیکە جیاوازە، بە شێوەیەکی گشتی ترس " ئامادەباشییەکی بۆماوەی هەیە و بەشێکە لە سروشتی مرۆڤایەتی، بەڵام ئەو ئامادەباشییە بە تەنیا نابێتە مایەی ترس، بەڵکو دەبێت کۆمەڵێك فاکتەرو بارودۆخی تایبەتی لەناو کۆمەڵ هەبێت بۆ ئەوەی ترس لای مرۆڤ دروست ببێت"[3].

ترسو ترسان لە باری تایبەتی خۆیو لە چوارچێوە ئاساییەکەی خۆیدا پێویستییەکە بۆ مانەوەو ئاسوودەیی، کە زیاتر بە ترسی ئاسایی ناودەبرێت، بەڵام ئەو ترسەی کە لە سنوورە ئاساییەکەی خۆی بەشێوەیەکی وا تێپەڕ دەکات، کە مرۆڤ گیرۆدەی نەخۆشی دەکات و لەبارە ئاساییەکەی خۆی دەردەچێت و گۆڕانە دەروونی و فسیۆلۆجییەکانی بە هۆیەوە ڕوودەدەن. بەو پێیەی کە " ترس ڕیشەی غەریزیو خۆویستانەی هەیە"[4]. ئەو ترسەی کە لە دەوروبەرەوە لەو ژینگە کۆمەڵایەتییەوە هەر زوو منداڵ پێی ئاشنا دەکرێتو، شوێنەوارێکی پڕ مەترسی دەسەپێنێتە سەر ئەو کەسێتییە لە داهاتوودا. ترسو بەدواهاتنی شەرمیش ئەو قۆناغە سەرەتاییە بوون لە ئازارەکانی ڕۆحی شێرزاد حەسەن، لەم بارەیەوە دەڵێت : " ئاخ هەر خۆم دەزانم من بە چ ترسو شەرمێکەوە پەروەردە دەبووم، من تا سێ ساڵی باڵقبوون کوناو کون دەرپێ زەردەکانی خۆم دەشاردەوە نەم دەهێشت دایکم بیان شوات، ئاخر چەند عەیب بوو باڵغبوون چەند شەرم بوو گەورەبوون، تف لەو سێوە حیزە خڕەی بەر مل... لەو دەنگە گڕە"[5].

جگە لە هەژاریو مەینەتییەکانی ئەو کاتو خێزانێکی هەژار گەورەترین گرێی سەردەمی منداڵی شێرزاد (مێز) بەخۆداکردن بوو وەك دەردێکی ئەوەندە کوشندە

تا ڕادەی گوشارێکی دەروونی زۆر کاریگەر، کە منداڵێك بخاتە بارێکی دەروونیی ناخۆش بەو شێوەیەی، کە هەستی خۆ بەکەم زانین‌و شەرمەزاری‌و بێزاری دایك‌و باوك‌و خۆ بە دوورگرتنەوەی لێ بکەوێتەوە، کە خۆی دوورەپەرێز بگرێت لە هاوڕێ‌و هاو پۆلەکانی. ئەو (میز) بەخۆداکردنەی سەردەمی منداڵیی زوو درێژەی هەبوو تا قۆناغی کامڵبوون " سەرمای ڕەواندزو میز بەخۆداکردنم، زۆر بێزاریان کردبووم، تەنانەت دایك‌و باوکیشم بێزار کردبوو زۆرجار لێیان دەدام لەسەر ئەو میزکردنە، ئەو لێدانە زێتر منی دەترساند "[٦] . ئەگەرچی ترس جۆرو هۆکاری جیاجیای هەیەو، بۆ ڕوونکردنەوەی سەرچاوەکانی ترس ڕەنگە خۆی لە چوارچێوەی ئەو ژینگەیەدا ببینێتەوە، کە لە سەرەتاکانی پەروەردەی منداڵ‌و قۆناغەکانی گەشەی منداڵ‌و هەرزەکار زیاتر کاریگەر دەبن بەسەر خودی ئەو کەسێتییەی، کە لە قۆناغی پێگەیشتن‌و هەراشبوون وەك دیاردەیەك لە هەڵسوکەوت‌و مامەڵەی ڕۆژانەی دەربکەوێت. یەکێك لە خاسیەتەکانی ترس ئەوەیە، کە هۆکاری ترسەکە زانراوە لە هەمان کاتیش دیاریکردنی سەرچاوەی ترسیش دەزانرێت.

ئاشنابوونی چیڕۆکنووس بەو گرێیانەی، کە لە هیچەوە دروست بوون کاریگەرییەکی گەورەی بەسەر دڵ‌و دەروونیدا جێ هێشتووە. چیڕۆکی ئەو منداڵەی کە لە تەمەنی چوار پێنجساڵیدا لە گەڕەکی گلکەند لە هەولێر لە گۆڕستانێکی نزیك گەڕەکی شێرزاد حەسەن، شوێنی یاریکردن‌و گەمەی منداڵان بووە، یاریکردنی ئەو منداڵە کچەی کە شێرزاد خۆی باسی دەکات یاری لەگەڵ کردووە لە شوێنێکی نزیك ماڵیان، دوای گەڕانەوەیان بۆ ماڵ هاتوهاوارو دایك‌و باوکی کچەو خەڵکی گەڕەك هەڵیان کوتابووە سەر ماڵی باوکی شێرزاد حەسەن و هاتوهاوارو قرەیان دروست کردبوو، بە مەبەستی لێدان‌و کوتانی ئەو منداڵەی، کە یاری لەگەڵ کچەکەیان کردبوو. دوای.ئەو شەڕو هەرایە شێرزاد وەك هەستێکی منداڵانە تێدەگات ئەو ئاژاوەیە لەوە سەرچاوەی گرتووە، کە کچەکە بەبێ دەرپێی چۆتەوە ماڵ‌و دەرپێکەی لەکاتی میزکردن بەجێ هێشتبوو، بێ ئەوەی شێرزادی منداڵ ئاگای لێبێت بە مەبەستی دەستدرێژی سێکسی ئەو ئاژاوەیان نابووەوە. شێرزاد دەڵێ: " ئیدی ئەوە یەکەمین گرێی من بوو لەگەڵ شتێك کە من نەم

دەزانی چییە... دیارە تا ساڵ تێپەڕی دەکرد من پتر بەو حەرامە ئاشنا دەبوومو دەمزانی چ وێرانەیەکی دروست کردووە، تا تەمەن هەڵدەکشا ورد دەبوومەوە پتر حاڵی دەبووم کە لە پشت زۆر لە کارو کردەوەکانی مرۆڤ ئەم وزە کوژراوە ئێشی خۆی هەیە "[٧].

ئەم جۆرە ترسە بۆ دروستکراوەی شێرزاد حەسەن کاریگەریی خۆی دەبێت لە پاشە ڕۆژدا بەسەر هەست و هزریدا، کەوا لە چیرۆکی درێژی (من و قالە و سەگەکەی بافلۆف)دا ڕەنگی داوەتەوە کاتێك فەرهادی پاڵەوان دەکاتە شایەتحاڵی خۆی بۆ گێڕانەوەی ئەو بەسەرهاتە. ئەو جۆرە کردەوە ساکارو بێمەقسەدانە دەکرا بەشێوەیەکی دیکە ڕێنماو ئامۆژگاری بکرابایە تا بەڕاستی و دروستی پەروەردە بکرێت. لەم بارەیەوە شێرزاد حەسەن دەڵێت : " لە خێزانی ئێمەدا بۆ ڕاستکردنو دروستکردنی منداڵو فەرزەندەی گوێڕایەڵ بە (کچو کوڕەوە)، جگە لە سزاو ترساندنو شکاندنو سەرکوتکردن هیچ شێوازێکی دیکەی پەروەردە پەیڕەو ناکرێ. هەمان فەلسەفەی سزا کە باوان بڕوایان پێیەتی، لەلایەن مامۆستاکانی قوتابخانەش پەیڕەوی دەکرێ، کام لە مەلاکانی کوردستان فەلاقە نەکراون ئەو وەختەی کە فەقێ بووبن "[٨].

ترس ئەو خەسڵەتە دەروونییە دیارو ئاشکرایەیە، کە لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن ئامادەییان هەیە، لە زۆربەی چیرۆکەکانیدا دیدێکی تایبەتی بۆ ترس خستۆتە ڕوو، لەگەڵ ئەوەشدا ترس لای شێرزاد چ وەك هۆکار یان سەرچاوەی دروستبوونیو کاریگەرییەکانی ترس بەسەر کەسێتی بە ڕوونی دەردەکەوێت. هێڵێکی تایبەتی چیرۆك لەسەر ترس دەڕوات، یان بەچەند دێرێك گۆشەنیگای نووسەر بۆ دیاردەی ترس خراوەتە ڕوو، وەك ئەوەی لە چیرۆکی (ترس) لە کۆمەڵە چیرۆکی (تەنیای) ناوەرۆکی چیرۆکەکە تەواو لە ترسو دڵەڕاوکێ دەدوێت، یان بەپێی سروشتی پێویستی چیرۆکەکانی دیکەش، ترس وەك دیاردەیەکی قێزەونو ترسی نائاگاییو ترسی ئاسایی بوونی هەیە.

ڕەنگدانەوەی ژیانو بەسەرهاتەکانی (شێرزاد حەسەن) بە تایبەتی لە قۆناغی منداڵیو هەرزەیی شێرزاد سەرەتایەکی کاریگەرن، بەپێی ژیاننامە لە پێکهێنانی دەقی ئەدەبی، کە هەوڵی سەلماندنی ئەو ڕاستییانە دەدات بۆ

ناساندنی بەشێکی دیار لە کۆمەڵگای کوردی لە بابەتی ترس وەك حاڵەتێکی نەستیی کۆ . باشترین دەزگا کۆمەڵایەتییەکانیش بۆ دروستکردنی کەسێتیی مرۆڤ خێزانە، بۆیە " هەموو شارەزاو لێهاتووی قۆناغی منداڵی ئاماژە بەوە دەکەن، کە نەمامی دروستی دەروونی یا نەمامی نەخۆشییەکانی دەروونی هەردووکیان لەناو خێزان لەو قۆناغەدا لە دەروونی ئەندامەکانیاندا دەچێنرێت"[(٩)].

ئەو خێزانەی نووسەر تێیدا گەورە بووە، هەمان ئەو خێزانانەی ئەو گەڕەکانە بوون، بۆیە یەکێك لە سیما سەرەکیو دیارەکانی چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن گەڕانەوەیە بۆ سەردەمی منداڵیو هەرزەیی، ئەو سەردەمانەی هیچ پێوەندییەکی بەهای پەروەردەیی لەناو خێزاندا ڕەچاو نەکراوەو، بنەمای پەروەردەکەش لەسەر ترسو شەرم بنیات نراوە. بۆ نموونە شێرزاد دەڵێت : " من لەخێزانێك گەورە بووم، کە هەموو سیفەتە ناشیرینەکانی کۆمەڵگەی کوردی هەڵگرتووە، خێزانێك کە بەڕێکەوتیش ڕێزو خۆشەویستیو سۆز نەدا بە منداڵەکانی"[(١٠)] . ژینگەی پڕ لە ترسو پەروەردەیەکی کلتووری بەشی ئەو پیاوەن " منداڵیەتیم جگە لە بێبەشیو سەرماو ترسو شەرمو دڵەڕاوکێ هیچی دیکە نەبوو منداڵیم بیر مەهێنەوە "[(١١)]. ترسو شەرمو شکانەوە لە هەرزەکاری درێژەی هەمان قۆناغی منداڵییە هەرزەکاری قۆناغێکی تازەی دیکەی ژیانە کە کۆمەڵێك گۆڕانکاری جەستەییو دەروونی دیکەن کە زیاتر لە ژینگەیەکی گونجاودا دروستی دەروونی پێکدێت کە پەروەردەیەکی ڕۆشنبیر باڵی بەسەر کۆمەڵدا کێشابێ.

باوك سەرچاوەی ترسە لە خێزانو، ڕاستەوخۆ پێوەندی بە هۆکاری دروستکردنی (ترس)ەوە هەیە، وەك ئەوەی لە چیرۆکی (عزرائیل)دا دەبیندرێت، کە باوك سەرچاوەیەکە لە نانەوەی شەڕو ئاژاوە بەتایبەتی لەو کاتانەی کە لە چایخانەو مەیخانەکانو قومارخانەکان دەگەڕایەوە داخو قەهری دەرەوەی لە منداڵەکانو ژنەکەی دەردەکرد " ڕۆژانی تەمەنمان.. شەوانمان پڕبوو لە نەعلەت، عومرێکی لەعنەتیمان بەسەر برد"(کۆچیرۆکەکان، ل٣٦٦). ئەو دیمەنە سامناکانەی شەڕو ئاژاوەکانی نێوان دایكو باوك وێنەیەکی زیندووە لە چیرۆکی (ترس)، هەمان شەڕو ئاژاوەو پیشەی باوکی پاڵەوانە، کە لەبەرچاوی منداڵەکان وەك باوکێکی دڵڕەق داخی خۆی هەڵدەڕێژێت " کە منداڵەکان پێکەوە لە پرمەی

گریانیـان دا و وەك جووجەڵـە لـە دەوری دایكیـان كۆبوونـەوە " (كۆچـیرۆكەكان، ل٣٦).

لەلایــەكی دیكــەش چــاندنی تــۆوی هەســتكردن بــە كــەمیو مامەڵەیــەكی ناهۆشیارانەی دایكو باوك، وەك دیاردەی میزكردنو خۆ پیسكردن لە منداڵێك هـەر لە قۆناغی زووەوە بووە بە گرێیەك لەو گرێ دەروونییانە، كە ترسی لەسەر بنیـات نـراوە، وەك لــە چــیرۆكی (مــنو قالــەو ســەگەكەی پــاڤلۆڤ)دا هــاتووە " ئــەو خۆپیسكردنە منی كوشت نەك هەر ئەوە.. سەدەها جار بـاوكو دایكـم لەبەرچـاوی ناسیاو و بێگانە جنێو بارانیان كـردووم... شـكاندوویانم"(كۆچـیرۆكەكان، ل١٥٧). یان لە هەمان چیرۆك لە گرمەی هەڵچوونی پاڵـەوان بـەردەوام وێنـە و دیمەنـەكانی سەردەمی منداڵی، وەكو یادێكی پڕ تاڵو ناخۆش دێتـەوە یـاد " ئـای كـە عـومری منداڵیم پڕ لە حەسرەت بوو... ئەو مێژووە ڕەشەم بیرناچێتەوە... ئێسـتا هەسـت بە لینجاوی ئەو تفـو بەڵغەمانە دەكەم كە باوكم نێو چاوانی منـی پـێ سـواغ دەدا "(كۆچـیرۆكەكان، ل١٥٨). بـاوك سەرچـاوەی یەكـەمی ترسـە لـەخێزان، لـەپاڵ ئەمەشـدا دایكـیش سەرچـاوەیەكی دیكـەی ترسـە لـەخێزان، بـەڵام بـە شـێوازو مامەڵەیــەكی جیــاوازتر لــە هــی بــاوك، دایــك لــە زۆربــەی چــیرۆكەكانی شــێرزاد سەرچـاوەی میهرەبـانیو سـۆزو خۆشەویسـتییە. ئـەوەی دایـك وەك (تـرس)ێـك دروستی دەكات سەرچاوەكەی نەزانینە، دایكێكـی كڵـۆڵو نەخوێنـدەوار ناتوانێـت لایـەنی دەروونـی منداڵـەكانی وا ڕەچـاو بكـات، كـە ئـەو قسـانەی بـۆ منداڵـەكانی دەیكات، تا چەند سوودو قازانجی هەیە، بۆیە كاتێك دایك باسی جنۆكەو عزرائیلو وا بكەو وا مەكە دەكات بۆ منداڵێك، كە هێشتا لە مانا شاراوەكان تێنەگەیشـتووە، هەموو ئەمانەی لەو چیرۆكانەدا بەرجەستە كـراون وێنـەو ئـامرازو هۆكـارو ڕەمـزی ترسن، وەك بگێڕەوە لە چیرۆكی (ترس) دا دەڵـێ: " لـە دایكـی بیسـتوویەتی كـە جنۆكە لـەوان بـەئاگاترن.. هـەر بـا نـەزانێ... هەترەشـی چـووبوو.. دڵـی خێراتـر كەوتە لێدان... ترس ژێر هەردوو پەردەی گوێی گـەرمتر كـرد.. هەناسـەی تـەنگتر كرد بینایی لێڵتر كرد"(كۆچیرۆكەكان، ل٣٥).

هەروەها لە چیرۆكی (عزرائیل)دا دایكی بەكوڕە منداڵەكـەی خـۆی دەڵـێ : "ڕۆڵە نەكەی لـەژێر لێفەكـە سـەر دەربێنـی... ئـەوەیان عزرائیلـە... هیلاكـی ڕۆح

کێشانی خەڵکەو شەو لێرەوە تێدەپەڕێ... هیچ دیوارو سەربانو بەربەستێك بۆ ئەوان نییە"(کۆچیرۆکەکان، ل٣٧١). وێنەی هەمان حاڵەت لە چیرۆکی (ئەو شەوەی سەگم تیا خۆشویست)دا هەیە " رۆڵە شیرینەکەم... بخەوە... هیچ نییە مەترسە...عزرائیله بۆ گیان کێشان دێتە خوارێ... لێفەکە ڕاکێشەو خۆت بشارەوە... ئەم سەگە بینیوێتی... تەنیا بێزمانەکان دەیبینن... بۆیە لوورەی ئاسمانی وا تەنیوە... خۆت بشارەوە کوڕم !"(کۆچیرۆکەکان، ل١٤).

گەڕەکێك پڕبێت لە باوکی دڵڕەقو بێبەشبوون لە سۆزو خۆشەویستیو پەروەردەیەکی لە خۆوەیی، یان کۆمەڵێك لە بابەتو مەسەلە هەستیارەکان مامەڵەیەکی پەروەردەی ڕێکوپێکیان بۆ نەکراوە، زۆر جاریش بوونە بە گرێی دەروونیو، سەرچاوەی ترس وەك مەسەلەی پەروەردەی (زایندەیی) سێکسی. د. نیل لە کتێبی (پەروەردەکردنی منداڵانی ئازادو سەربەخۆ)دا لەو کۆمەڵە ئەزموونانەی خۆی [١٢] لە پەروەردەی جنسی ئەگەر بە شێوەیەکی ڕێكو دروست ئەو مەسەلەیە بەڕێوە نەچێت ئاکامێکی باشی نابێت، بۆیە (ترس) وەك خەسڵەتێکی زۆر تایبەتو دووبارەبووی چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەنە، یەکێکە لە سەرچاوەکانی دیکەی ترس بە هەڵە تێگەیشتنو تێگەیاندنی مەسەلە سێکسییەکانە وەك شێرزاد دەڵێ : " ئێمە لەناو خێزانێکدا گەورە بووین کە فێریان کردین دایكو باوك وەکو دوو بوونەوەر بێ سێکسن"[١٣].

هەروەك کارێکتەری چیرۆکی (عزرائیل) باس لەو خورپەو ختوورەیەی کردووە، ئەو منداڵەی دەخەسێو، دواتر خۆی فێری ئەو نهێنییەی دایكو باوك دەبێ، کە باوكو دایك نایانەوێ باسی بکەن، لە لایەکی دیکەش مامۆستاو قوتابخانە، وەك دەزگایەکی کۆمەڵایەتی سەرچاوەیەکی دیکەی ترسن، ئەو ترسو توندو تیژییەی ماڵەوە لە قوتابخانەش هەمان درێژکراوەی ترسەو " دەیەها جار لە ترسی مامۆستاکەم.... میزم بەخۆمدا کردووە بە قاچو قولما دەهاتە خوارێ.. کە بۆ سەر کورسییەکەی خۆم دەگەڕامەوە.. پێڵاوەکەم... یا پۆتینە لاستیکەکەم فلقەی دەهات.. منداڵە چەتوونەکانی هاوڕێم پێدەکەنین منیش چی بکەم.... لەشەرمانا بە دڵو چاو دەگریام"(کۆچیرۆکەکان، ل٤٥). ئەو ڕووداوەی سەردەمی منداڵی پاڵەوان بیرەوەرییەکی تاڵەو، لە هەمان کاتیشدا مامۆستاو باوك

سەرچاوەی زیاترکردنی ترسەکەن‌و، پانتاییەکی نەستی لە منداڵدا دروست دەکەن. ئەو لایەنە نەستییەی، کە ئامادەیی بەشێکی زۆری یادەوەرییەکانی منداڵی کارێکتەرەکانی چیرۆکنووسن، وەك لە چیرۆکی (من‌و قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤدا)دا دەڵێ : " گەر لە منداڵییەوە شەق‌و تفو جوێن‌و خوێن‌و دەردێکی زۆرت نەبینیوە گوێم لێ مەگرە.. ئای کە عەبەی توونچی فەلاقەی کردووم، منداڵانی لەخۆم گەورەترو بچووکتر تێیان هەڵداوم، ئای کە مامۆستاکان بە ڕاستەو حەیزەران پشتە دەستیان داغ کردووم، ئای کە تفی ئەم‌و ئەوم لەڕووی خۆمدا سڕیوەتەوە "(کۆچیرۆکەکان، ل١٥٣). مامۆستا عەلی لە چیرۆکی (من‌و قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤ)دا کاتێ پرسیارێك لە فەرهادی پاڵەوان دەپرسێ بە نەشارەزاو نەزانینی وەڵامەکەی فەرهاد مامۆستا دەکەوێتە گیانی، ئەویش لە ترسی لێدان خۆی پیس دەکات، ئەمە گرێیەکی دەروونی بووە، پاڵەوان لە گوێی دەزرینگایەوە لەوکاتەی فەرهاد وەك پاڵەوانێك بەرەو ڕابردووی خۆی دەگەڕێتەوە، ترس لە سەرەتای منداڵییەوە دەبێتە بەشێك لە یادەوەرییەکانی فەرهاد، هەروەك لە یەکێك لە هەڵوێستەکانی مامۆستا بەرامبەری هاتووە :

مامۆستا دەڵێت : " "وەرە دەرێ کەر باب منداڵی ساوایت "

دامە پڕمەی گریان....

" وەرە دەرێ کەر باب.... ئێرە ئاودەستخانەیە ؟"

نەجووڵام... هەر بەقیژە ڕایکێشام‌و بەربووە جەستەم"(کۆچیرۆکەکان، ل١٥٧).

پاڵەوانی (من‌و قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤ)، کە ناوی فەرهادە ئەو گرێیەی ترس‌و شەرمیش بە دوو گرێی زۆر گەورە وەسف دەکات " ئەمن دوو نەخۆشی زۆر کوشندە وەك شێرپەنجە ناخیان خواردووم، هەر لە منداڵییەوە سەرم دەخۆن، دوو مارەکانی سەر شانی زوحاك بە مێشکی گەنجان تێریان دەخواردو دەسرەوتن.. وەلێ من...؟ ئەم دوو نەخۆشییە مێشکی خۆم دەخۆن"(کۆچیرۆکەکان، ل١٥٣). هەستکردن بەگرێی ترس لە لای (کاوە)ی پاڵەوانی چیرۆکی (ترس)، کە ترسی تاقیکردنەوەو شەڕی ڕابردووی نێوان دایك‌و باوکی‌و جنێوەکانی ئەوان هەموو ئەو شتانەی لێ بووە بە ترس، هەر لە ویزەویزی

با و شریقەی هەورو چرپەی بەر دەرگاو باران. خولیابوونی دەروونزانی لای (فەرهاد) لە چیرۆکی (منو قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤ) هەر زوو هەستکردن بووە بەو ترسە نا ئاساییەی، کە زۆرجار باڵی بەسەر ژیانو بیرەوەرییەکانیدا کێشاوە، ئەویش هەمان ڕاستی دووبارە دەکاتەوە " هەر لەبەر پیرۆزی و گەورەیی و ترسی ئەو دوو گرێیە چوومە بەشی دەروونزانی"(کۆچیرۆکەکان، ل١٥٣). ترس کاریگەریی خۆی نواندووە بەسەر کەسێتی پاڵەوانەکانی چیرۆکەکانی شێرزاد، کە (ترس) مانەوەی خۆی لە دەروونی مرۆڤدا هەیە، بۆیە شەیدابوون بە نووسینەکانی دەروونزانیو ئەو نووسەرانەی، کە ڕەهەندی دەروونیی قووڵیان هەیە، وەکو (لۆرانس) و (چیخۆف)و (ولیەم جیمس)....هتد جۆرە وشیارییەکی کاریگەر دەردەخەن لەمەڕ لایەنە نەگەتیڤەکانی ترس لەلایەکو، لەلایکی دیکە ئاشنابوون بە بوونی ترس، وەك دیاردەو نەخۆشی لەناو پانتایی ئەدەبیات بوونی هەیە، کە کاری ئەدەبیاتە قسەی لەسەر بکات " (هیتشکۆك)یش گەر بەمنداڵی نەترسایە لەدوای خۆی پەنجا فیلمی ترسناکی بەجێ نەدەهێشت... ئای (کافکا)ی نەگبەت......؟ ئەو شەوە ساردەی کە تۆفانو باران خەریك بوو کاول بکا باوکی دەری دەکرد....کافکا شەوێك لەناو تاریکیو باران مایەوەو ترسا... گریا...نووسینەکانی پڕبوون لە ترسو تاوان"(کۆچیرۆکەکان، ل١٥٧). ئەمە نموونەیەکە لە زیرەکیو شارەزایی چیرۆکنووس بۆ دەوڵەمەندکردنو دەرخستنی لایەنی ترس، کەوا سوودی لەو چیرۆکنووسو هونەرمەندانە وەرگرتووە بۆ زیاتر خستنەڕووی کاریگەریی ترسەکانی ڕابردوو، بەتایبەتی سەردەمی منداڵی جارێکی دیکە لەسەر زاری پاڵەوانەکانو کەسانی نێو چیرۆك دەیانخاتە ڕوو.

(فەرهاد)ی پاڵەوان لە چیرۆکی (منو قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤ) کاریگەریی بۆچوونە تیۆرییەکانی (فرۆیدو پاڤلۆڤ)ی لەناو ئەو چیرۆکەدا تواندۆتەوەو بۆ شیکردنەوەی سەرچاوەی ئەو ترسو شەرمە وای لە پاڵەوان کردووە بە دوای گرێ دەروونییەکانی خۆیدا بگەڕێت. سەرەتای خولیابوون بە فرۆید، کە لە سەرەتای چیرۆکەکەدا باسی دەکات سەرچاوەی ترس لەسەر کەسێتی مرۆڤ بۆ نەستو سەردەمانی ڕابردوو دەگەڕێتەوە گرێ دەروونییەکانی خۆی لە بۆچوونەکانی فرۆیدا دۆزیوەتەوە، " دەیان گرێو دەردی دەروونی سەردەمی منداڵیی خۆمم لە

فرۆیـددا دۆزیبـۆوه"(کۆچـیرۆکەکان، ل١٤٨). بۆیـه سـەنگو قورسـایی چـیرۆکەکه سـەرەتا بـەلای فرۆیـددا دەشـکێتەوه، بـەڵام دواتـر چـیرۆکنووس بـەرەو لای تیۆرەکەی پاڤلۆڤ دەیشـکێنێتەوه، ئـەویش بـەهۆی پـێڵاوی سەرخۆشـەکەی سـەر ژووری فەرهاد لەناو ئووتێلەکه کە زۆر بە دەنگی پێڵاو جووڵه و هەڵسـوکەوتەکانی سەرخۆش ڕاهاتبوو تـا شـەوێك دەنگـی پێڵاوەکـەی گـوێ لـێ نابێـتو خـەوی لـێ دەزڕێتو ناخەوێ، لەوێوەوه نووسەر بە دەستی ئەنقەست دەیەوێ فەرهاد بـەلای پاڤلۆڤ بشکێنێتەوەو، گرۆکەی لە فرۆید بباتەوه، ئەمەش بە پێی بیردۆزەی پاڤلۆڤ لە ئەنجامی ڕاهێنانو ڕاهێنـانی دەروونـی دەتـوانرێ کەسـێتییەکی دیکـه دروسـت بکرێت لە خودی ئەو کەسێتییەدا. نووسەر لـە گۆشـەنیگای خـۆی دەیـەوێت ئـەوه بسەلمێنێت، کە ماڵو گەڕەكو قوتابخانـەو بـاوكو مامۆسـتا، دەوروبـەرو کـەلتوور بەرهەمهێنەری ترسن. ئەو ترسەی کە لە منداڵییەوه گوێچکەو دەروونی پـێ ئاشـنا دەکرێتو، درێژبوونەوەیەکه تا کەسێتییەکی تەواو لـە ڕووی بـایۆلۆژیو دەروونـی کاریگەری خۆی هەر دەبێت لەسەر خودی کەسێتییەکه.

ئەو ترسەی کە شێرزاد لە چەندین چیرۆکدا باسی دەکـات، لەگـەڵ هاتنـەوه یادی بیرەوەرییەکان سەرچاوەی لەدەستدانی خۆشـییەکانه، هـەر وەکـو پاڵـەوانی چیرۆکی (لەو دیو دەرگا ئاسنینەکەوه) خراوەته ڕوو، کەوا پاڵـەوان دەیـەوێ بچـێ بۆ لای ئەو کچه دەوڵەمەندەی کە سەردەمانێك یارو دۆستی بووەو دواتر بێباکانـه شووی کردووه، پاڵەوانیش دەیەوێ دوای چەند گۆڕانێك لە هەستکردن بە کەسێتی خـۆی، هـەوڵی دەربڕینـی بێبـاکی خـۆی دەدات بـۆ کچـه دەوڵەمەندەکـه کـە ئـەم کوڕەکەی جاران نییەو، بە جۆرە زمانو گوڕو تینێکەوه لەبەر دەرگا ئاسنینەکەوه دەوەستێتو دەیەوێت دەست بە زەنگەکەوه بنێـت، بـەڵام ئـەو بیرەوەرییـه تـاڵو ترسانەی بیر دەکەوێتەوه ئەویش ترسی سـەردەمی منـداڵین، بۆیـه لـه حاڵـەتێکی خۆشی تووشی ساردبوونەوه دەبێتو، ئـەو گـڕو تینـه بێباکییـەی خـۆی نـامێنێ. هەروەها لە چیرۆکی (ئەو شەوەی سەگم تیـا خۆشویسـت) باسـی دەنگـی سـەگو بیرهاتنەوەی ڕووداوه ترسو تاڵەکانی سەردەمی منداڵی کە لەسەر سەگ بەشـێکی دیکەی ترسو تێهەڵدانی دیکـەن، لـە سـەردەمی منـداڵیو هـەرزەیی لـە ڕووداوێك لەسەر سەگ تێی هەڵدراوه، بە بیستنی دەنگی سەگو دیتنی بەشێك لـە خۆشـیو

خەو شادییەکانی دەبات، وەك پاڵەوان خۆی لە شرۆڤەی ئەو هەڵوێستەیدا دەڵێت: " تـا ئـەم شـەویش چـەندە دڵ پـڕ لـە کینـە بـووم ... ئـەم دوژمنایەتییـەش بـۆ سـەردەمی منـداڵیم دەگەڕێتـەوە"(کۆچـیرۆکەکان، ل١٤). بابـەتی تـرس بـوونێکی بەرفراوانو پانتاییەکی زۆری چیرۆکەکانی شـێرزادەو، تـرس لـە بـاوكو تـرس لـە مامۆستاو قوتابخانەو مەسەلە سێکسییەکانو، ترس لە سەگو بارانو با و مەرگو ترس لە خۆشەویستی... هتد بابەت گەلێکن شـێرزاد بـە دیـدو گۆشـەنیگای خـۆی لەژێر ڕۆشنایی نووسەران و بیردۆزەکـانی فرۆیـدو پـاڤلۆڤ شـرۆڤەی کـردوون، وەك ڕەهەنـدێکی قـووڵی دەروونـی پانتـایی چـیرۆکەکانی گرتـوون زیـاتریش بەسـتراون بەڕابردووەکانی سەردەمی منداڵیو هەرزەکاری، ئەمـەش وێنەیـەکی دووبـارەبووی نەستینو، بەردەوام کاریگەرییان لە هەڵسوکەوتو خۆشـییەکانو بیرکردنەوەکانـدا هەیە.

تەوەرەی دووەم : باری شەرم

شـــەرم، وەك دیاردەیـــەکی دەروونـــی زۆرجـــار دەبێتـــە گـــرێو کۆســـپێکی دەروونیی توند، کە تاك ناتوانێ بە ئاسـانی لێـی دەربـاز ببـێو، وەك دیاردەیـەکی ترسناك دەرگای خۆشییەکان دادەخات و، مرۆڤ دەخاتـە حاڵـەتێکی گۆشـەگیریو دوورە پەرێزی، زیاتر لە تێکەڵاوبوونو چوونە ناو خەڵكو هەستکردن بە شەرم ڕوو دەدات " شەرم لەڕووی دەروونییەوە شێوەیەکە لەشـێوەکانی تـرس"([٤]). تـرسو شەرم، وەك دوو دیاردەی ترسـناك زیـاتر پابەنـدن بـە نـاخی کەسـەکە، ئەگـەر لـە حاڵەتی نائاساییبوونی خۆیان لایان دا. ترس لە حاڵەتی تـەنیاییو بـێ تێکـەڵبوون زۆر جـار ڕوو دەکاتـە مـرۆڤ، بـەڵام شـەرم لەگـەڵ هەڵسـوکەوتکردنو تێکـەڵبوونو قسەکردن لەگەڵ کەسانی چوار دەوری خۆی شەرم ڕووی تـێ دەکـات، هەرچـەندە ئـەم دیاردەیـەش لـە هۆکارەکـانی دروسـتبووندا چ لـە قۆناغـەکانی دروسـتبوونو شێوەکانی دروستبووندا زۆر لەیەك نزیکنو، کاریگەریشـیان لـە داهـاتووی منـداڵو هەرزەکار بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆ دەردەکـەوێت، چـونکە شـەرم چ منداڵ چ هەرزەکار هەستی پێدەکاتو کۆمەڵێ هۆکاریش لەپشت ئـەو هەسـتکردنە بوونی هەیە کە لەحاڵەتی ئاسایی خۆی تێپەڕی دەکات لەگەڵ هەسـتکردنی منـداڵ

یان هەرزەکار بە شەرم " ئەو جۆرە هـەرزەکارو منداڵانـە لـە ئـەنجامی شـەرمەوە لەناو کۆمەڵ‌و قەڵەباڵغیدا هەست بە دڵـەڕاوکێ‌و تـرس‌و ناخۆشـی دەکـەن نـاتوانن خۆیان لەگەڵیان بسازێنن "(١٥). لەگـەڵ ئەوەشـدا خـەیاڵ‌و زینـدە خـەون بـە هـەل دەزانن‌و، پەنای بۆ دەبەن بـۆ رزگـاربوون لـە نـاو کۆمـەڵ کـە سەرچـاوەی تـرس‌و دڵەڕاوکێیەکە بووە(١٦). پەروەردەی ماڵ‌و خێزان گـرنگترین هۆکـاری دروسـتبوونی شەرمە لای منداڵ، بەتایبەتی پەروەردەی سەرکوتکەر و توندو تیـژی پۆلیسـییانە دوور لە ڕەچاوکردنی لایەنی دەروونی. کاتێك منـداڵێك یـان هـەرزەکارێك خـۆی لـە حاڵـەتێکی ئاسـایی ڕۆیشـتن‌و چـوونە نـاو کـۆڕو کۆبوونەوەکانـدا بـە شـێوەیەکی ئاسـایی مامەڵـە دەکـاتو، هـیچ لـە گۆڕانـە فسـیۆلۆجییەکان‌و هەڵچـوونێك لـە ڕوخساری دیار نابێت، بە پێچـەوانەوە منـداڵ یـان هـەرزەکارێکی شـەرمن لـەکاتی ڕۆیشتن‌و بەشداریکردن لە کـۆڕو کۆمەڵـەکان‌و سـەردان‌و چـوونە سـینەماو شـوێنە گشـتییەکان، وا هەسـت دەکـات هـەموو خـەڵکی چـاوی تـێ دەبـڕن‌و چـاویان لـە هەنگاوەکانی ئەوە، ئیتر گۆڕانەکانی دەموچـاو هـەر لـە سـوور هەڵگـەڕان‌و تـرس‌و تەتەڵەی زمان‌و ڕۆیشتنی نائاسایی بەدەردەکەوێت. لە گرینگترین ئـەو هۆکارانـەی ناوەکی‌و دەرەکی، کە کار لە یەکتر دەکەن گرفتی دەروونی شەرم دروست دەکەن لەوانە پشتگوێ خسـتن‌و سـووکایەتی‌و ڕیسـواکردن‌و گـەورەکردنی هەڵـەکانی، لـە لایەکی دیکەش دانانی بەربەست‌و ڕێگر لەبـەردەم منـداڵ لەگـەڵ منـداڵانی دیکـەی کۆمەڵدا بەبیانووی پاراسـتنی ڕەوشـت‌و بـەهاکان(١٧). هـەموو ئەمانـە سەرچـاوەی دروستبوونی شەرمن، بەرهەمهێنانی ترس‌و دڵەڕاوکێشـن. بـەپێی لـێ توێژینـەوەی دەروونزانی دەرکەوتووە، کە " شـەرم لـە تەمـەنی (٢–٦) سـاڵیدا بەسـتراوەتەوە بەترس و، لە (٦–٩) ساڵیدا شەرم بریتییە لەترس لەبەرامبەر کەسانی غەریب‌و، لە تەمەنی (٩–١٢) ساڵی دژایەتی دەرەکـی نـامێنێ، بـەڵکو هەسـت بـە ڕێزگـرتن لـە بەرامبەر جنسی دیکە سەر هەڵدەدات "(١٨).

ئەو قۆناغە هەستیارەی کە منـداڵ‌و هـەرزەکار پێیـدا تێپـەڕ دەبـن قۆناغێکـە پێویستی بە ژینگەو خێزانێکی هـێمن‌و ئـارام‌و پشـوو درێـژ هەیـە، بـۆ دەرچـوونی منداڵەکانیان وەك لایەنێکی دروستی دەروونی، هەرچەندە شـەرم چ لەمنـداڵ چ لـە هەرزەکاردا تا ڕادەیەك سروشتی ئاساییبوون هەیەو، ئەوەی لە منداڵدا هەیـە وەك

دیتنی یەکەم جاری میوان گۆڕانە فسیۆلۆجییەکانی هەرزەکار وەك لە باڵغبوونی تا ڕادەیەکی ئاسایی بوونی هەیە، ئەویش ئەرکی پەروەردەی خێزانو کۆمەڵە لە منداڵ و هەرزەکار بەشێوەی ئاساییو، بە ئاستی بیرکردنەوەی ئەوان تێیان بگەیەنن. بە شێوەیەکی گشتی شەرم لە منداڵ بریتییە لە لۆمەکردنی ڕەوشت، چونکە حاڵەتێکی سۆزداریو هەڵچوونی ئاڵۆزە کە هەستکردنە بە کەمی دیارترین باری شەرم تێکەڵاوبوونی خەڵکە، شەرم دەکات پرسیار بکات ناتوانێ تەعبیر لە بیرو بۆچوونەکانی بکاتو، واز لە مافی خۆی دەهێنێ لە شەرمان وێکدێتو گۆشەگیر دەبێو یاری ناکات کە فاکتەرێکی پێویستە بۆ گەشەی سۆزداریو فیکری"[19].

بابەتی شەرم لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن بوونی هەیە، بە هەمان شێوەی ترس وەك دوو گرێی گەورەی سەردەمی منداڵین، ئەو شەرمەی باوك هۆکاری یەکەمی دروستکردنییەتی، چونکە شەرم وەك شێوەیەکی دیکە دەبێتە تارمایی منداڵ یان هەرزەکارو، ئەو سووکایەتیو تێهەڵدانەی باوك، وەك لە چیرۆکی (زەلکاو) و (دڵە) لە گەرمەی لێدانو ڕێ پێگرتنی منداڵەکان قسەیەکی باوکی خۆی بیر دەکەوێتەوە " زلحیز... کە سەیری ناوچاوت دەکەم... سەر شۆڕ مەکە"(کۆچیرۆکەکان، ل٢٥٤). ئەو شەرمەی کە گرێیەکی دیکەی زۆربەی ئەو پاڵەوانانەی چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەنن، کە ئەمەش هەمان ئاستو ژیانی ڕاستەقینەی ئەو گەڕەكو قوتابخانەو ماڵو ژینگەیەیە، کە دەروازەیەکە بۆ چوونە ناو شەرم بەخشینی سیماکانی شەرمە بە تاکەکانی کۆمەڵ، کە بەستراوە بە قۆناغەکانی منداڵی هەر بۆیە باوەڕی چیرۆکنووس وایە: "منداڵی بۆ نووسەر کانگای سەرچەم داهێنانەکانیەتی "[20].

شێرزاد چ بێ ئاگاو چ بە ئاگا، وەك لایەنێکی نەستیی تاك گەڕاوەتەوە سەردەمی منداڵیو، دەردە شەرمەکانی وەك هۆکارو ئەنجامو کاریگەری، لە زۆربەی چیرۆکەکان بە دێرێکیش بێ لە ڕووداوەکانی نێو چیرۆکە هونەرییەکان ئاماژەی پێداوە. ڕووداوەکانی ترس لە دوورکەوتنەوە لە سێکسو مامەڵەکانی مامۆستای قوتابخانەو هەموو ئەمانە ئامرازەکانی بەرهەمهێنەری شەرمە لە هەموو شتەکانو، باوك بە هەمان شێوەی ترس بەرهەمهێنەری شەرمە بۆ منداڵەکانو،

دایکیش خۆی ملکەچو شەرمنە، بۆیە خۆشی منداڵێکی ترسنۆكو شەرمن دەخولقێنێ، چونکە ئەمە باوەڕی چیرۆکنووسە وەك خۆی دەڵێ: " دیارە یەکەمین پاڵەپەستۆی ئەو چەوسانەوەیە لە خێزانی کوردیدا دایك دەگرێتەوە، هەر ئەو زاتەیە، کە کوڕو کچەکانی لەسەر ترسو شەرم ملکەچی پەروەردە دەکات"[٢١]. ئەو ترسەی لە منداڵی شەرم دەیخولقێنێ، هەمان ئەو شەرمەش درێژکراوەی سەردەمی هەرزەییە، کە شەرم قاوغێکی دیکە وەردەگرێت، ئەویش دەستەوەستانبوون بوو لە ئاست خۆشەویستی شکست خواردنو شەرمکردن لە خۆشویستن، ئەو گرێیە دەروونییەی چیرۆکنووس کە لەڕێی نووسینەوە گوزارشتی لێ کردووەو خۆی پێ بەتاڵ دەکات، بۆیە هەروەك چۆن (دەیڤید دیچیز و جۆن ستالۆردی) لە نووسینێکیاندا بە ناوی (ڕۆمانی سەدەی بیستەم) لە بارەی کاردانەوەی ڕابردوو لە زەیندا دەڵێن: " ڕابردوو هەمیشە لە یەکێك لە ڕووبەرەکانی زیهنی ئێمەدا ئامادەیەو، هەمیشە کاریگەری لەسەر کاردانەوە ڕاستەقینەکانمان بەجێ دەهێڵێ"[٢٢]. لە چیرۆکی (منو قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤ)دا پاڵەوان باسی خۆشویستنی کچە خاڵەکەی خۆی دەکات، کە دوای چلو چوار نامە نووسینو دڕاندن فەرهادی شاکەسە نەیوێراوە پێی بڵێ خۆشم دەوێی، بەڵکو بەپێچەوانەوە پاڵەوان خۆی دەڵێ : " ئەمن بە دزییەوە... لە ژێرەوە خۆشم دەویست، ئەو نەیدەزانی، هەرخۆم بە تەنیا بۆی دەسووتام"(کۆچەیرۆکەکان، ل١٥٤). ئەمە وێنەیەکی ڕوونی چەپاندنەو، ڕەنگدانەوەی باری سایکۆلۆژی ژیانی ڕابردوویەتی بەر لە گەیشتن بەو قۆناغە، کە کەسێتییەکی شەرمنە بنەمای ترس ئەو هەستەی لا دروست کردووە، چونکە فەرهادی پاڵەوان ڕماندنی کێوێك بەلایەوە ئاسانتر بوو لەوەی بە ئافرەتێك بڵێ خۆشم دەوێیت. پاڵەوانی چیرۆکی (منو قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤ) نموونەی ئەو پاڵەوانە شەرمنانەی چیرۆکەکانی شێرزادە، کە بەهەموو خەسڵەتەکانی شەرمەوە خراوەتە ڕوو بە ئەندازەی گرێیەکی دەروونی " ئەوەندە شەرمن و بەستەزمان بووم نە دەچوومە ناو پاسیش نەبادا خەڵك سەیرم بکەن"(کۆچەیرۆکەکان، ل١٥٥)، چونکە پاڵەوان کە هەست بەخۆی دەکات وا دەزانێت خەڵك سەیری دەکەنو لێی ورد دەبنەوەو، گاڵتەی پێدەکەن، (فەرهاد)یش نموونەی ئەو پاڵەوانە شەرمنەی سەردەمی هەرزەییو منداڵییە، تا

ئەو ئاستەی کە خۆی هۆکارەکانی شەرمو سیماکانی شەرمی نیشان داوە لەڕێی (مەنۆلۆژ) " کە میوان دەهات خۆم دەشاردەوە.... دەمزانی ئارەقەی زۆر دەکەمو سوور هەڵدەگەڕێم، لە شەرمانا، نانم بۆ نەدەخورا "(کۆچیرۆکەکان، ل١٥٥). یان لە چیرۆکی (عیزرائیل)دا لەبەر نەبوونی سیستەمێکی جوانو هەماهەنگی خۆشەویستیو پەروەردەی نێوان دایكو منداڵەکان نێوان باوكو منداڵەکان، شەرم کۆمەڵێك لە دیاردەی سروشتی مرۆڤ لێی دەبوون بە شەرم و عەیبەی گەورە، وەك پاڵەوان خۆی دەڵێ: " هەموو شەوێك دەرپێی پیسو زەردەکانی خۆمم لێت دەشاردەوە..سمێڵم گووگرەو...دەنگم گڕ کەچی هەر نەم هێشت " (کۆچیرۆکەکان، ل٢٧٠). هەروەها هەمان ئەو ڕووداوە لە چیرۆکی (منو قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤ)دا هەیە، وەك دەڵێ : " هەمیشە دەرپێیەکانم لەدایکم دەشاردەوە، دەترسام ئەو پەڵە زەردو نەعلەتییانە ببینێ) (کۆچیرۆکەکان، ل١٥٥). گرێی هەستکردن بەکەمی لەلای پاڵەوانی (منو قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤ) دەرەنجامی شەرمێکە کە هەر لە زووەوە لە کەلتوورو پەروەردەی خێزانیدا پیادە کراوە.

بەشێك لە پاڵەوانەکانی شێرزاد لەژێر کاریگەریی نووسەرانو هونەرمەندان، ئەمەش هەماهەنگیو دیاریکردنی سەرچاوەکانی ترسو دیدی تایبەتی بۆ پێناسەکردنی ترس لای نووسەران جۆرە کاریگەربوونێکە بۆ هێنانە کایەی دیدێکی تازە لە بارەی شەرم، چونکە شەرم لە چیرۆکەکانی شێرزاددا گرێیەکی دەروونییەو کاریگەری بەسەر کەسێتی پێگەیشتووش هەیەو، وێنەی پاڵەوانێکی شەرمن لە (منو قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤ)، کە دەچێتە بەشی دەروونزانی زیاتر دۆزینەوەی خەمو ترسو شەرمەکانیەتی، بۆیە دەروونزانی ڕێگایەکە بۆ خۆدەربازکردن لە شەرمو لاسەنگبوونی تەرازووی بەراوردی نێوان تیۆرەکانی فرۆیدو پاڤلۆڤەو سەرکەوتنی کەسێتییە بەسەر دیاردەیەکی شەرم، وەکو دەردێك، کە مرۆڤ دەتوانێت لە ئەنجامی ڕاهێنانی خۆی لە ئازارەکانی دەردە شەرم ڕزگار بکات، لەگەڵ ئەوەش ڕەخسانی هەر هەلومەرجێکی تازە بۆ ڕزگاربوون لە شەرمو مانەوەی جۆرێك لە شەرمنۆکی ڕەنگدانەوەی خۆی هەر دەبێت، وەك لە چیرۆکی (لۆزان) کە پاڵەوانێکە لە دەرەوەی کلتوور دوور لە

سانسۆر دەژیت، لە هەمان کاتیش بگێڕەوە وەسفی پاڵەوان دەکات " لەبەرچاوی حەشاماتێك کاوەی شەرمنۆك بە لۆزان دەنووسا " (کۆچیڕۆکەکان، ل٢٢٧). کەواتە شەرمی ڕابردوو شەرمی کەلتوور تارماییەکی رۆحی ئادەمیزادەکانە، هەروەها لە چیرۆکی (کەڵە کوڕانو ئاسکە کچان)دا وێنەیەکی دیکەی شەرم هەیە، بۆ نموونە هەڵبژاردنی تابلۆی (کەڵە ئاسکان) لەلایەن کوڕانو تابلۆی (کەڵە کێوی) لەلایەن کچان کە هەوەسێکی شەرمنانەیە شەرمی تێکەڵبوونو دوورکەوتنەوەی کوڕانو کچان دیدێکی دووربینیو قووڵی نووسەرە، لە بەرهەمهێنانی شەرمو درێژبوونەوەی ئەو بەرهەمهێنانە، کە کوڕو کچێکی گەنج ناتوانێ دەری ببڕێو، ئەو شتانەی کە لە ناخیاندا پەنگی خواردووەو ناتوانن هەستی خۆشەویستیو حەزو ئارەزووەکانیان دەرببڕن. هەرزەکاری شەرمن لە چیرۆکی (گوڵی ڕەش)و (منو قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤ)و (لەودیو دەرگا ئاسنینەکەوە) نموونەی پاڵەوانی شەرمنن لەئاست سۆزو پێوەندی خۆشەویستی، کە ناتوانن گوزارشت لە حەزە شاراوەکانی ناخیان بکەنو، شەرمو شەرمکردن دەبێتە بەشێك لە شتە شاراوەکانی ناخو پاڵەوان لەناخی خۆیدا هەستی پێ دەکات، کە ئەو شەرمە دەبێتە ڕێگر لە بەرامبەر گوزارشتکردنو دەربڕینی هەستو خۆشەویستی بەرامبەر بە کچو، سەرەنجام ئەو ڕێگرییەو نەتوانینی دەربڕینی شتەکانی ناخی خۆی حەمەی پاڵەوانی (گوڵی ڕەش) دەکەوێتە دڵەڕاوکێو وەك عاشقێکی دۆڕاو دەردەکەوێت.

هەروەها فەرهاد لە (منو قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤ) دەکەوێتە حاڵەتی خەمو ناخۆشی بە تایبەتی لەو کاتەی کە کچە مێرد دەکات، ئەو نەیتوانیوە ئەو هەستەی خۆی بۆ دەربڕێت. ئەو چیرۆکانەی شێرزاد حەسەن پڕن لە عاشقی شکستە باڵ ناڵاندنیانە بەدەستی ترسو شەرم. چۆن شەرم بەدیاردەیەکی ئاسایی وەسف بکرێت؟ کە بووبێتە سیمایەك یان ڕەوشتێکی نائاساییو سەیر، کە لە هەڵسوکەوتێکی ئاسایی ڕۆژانەی کەسێك ڕەنگ بداتەوە بەشێوەیەکی وا کە نەتوانێ لەگەڵ خەڵکیدا بە شێوەیەکی ئاسایی ڕۆژانە هەڵسوکەوت بکات. هەموو ئەو سیمایانەش بۆ سەلماندنی بوونی ئەو ڕاستییانەش لە ڕەوشتی پاڵەوانێکی وەکو فەرهاددا لە چیرۆکی (منو قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤ) دا دەردەکەوێت

"ئەوەندە شەرمن‌و بەستەزمان بووم نەدەچوومە ناو پاسیش، نەبا خەڵکی سەیرم بکەن وام هەست دەکرد هەموویان لەمن ورد دەبنەوە لە ژێرەوە سکیان پێ دەسووتێم یان پێم پێدەکەنن" (کۆچیرۆکەکان، ل١٥٤–١٥٥).

تەوەرەی سێیەم : دڵەڕاوکێ

دڵەڕاوکێ (القلق) بارێکی ناخۆشی دەروونییە، تاك بەرەو ڕێگایەکی پەرێشانی‌و دڵتەنگی دەبات‌و، مرۆڤ تووشی ئازارو دڵتەنگی دەکات لە گۆڕانە فسیۆلۆجی‌و دەروونییەکان‌و، سیماو ڕەوشتی مرۆڤ بەشێوەیەکی نائاسایی لەباری دڵەڕاوکێ دەردەکەوێت، هەرچەندە دڵەڕاوکێی ئاسایی تا ئاستێك بێ کاریگەرییە لەسەر تاك، لەگەڵ ئەوەش دڵەڕاوکێ " لەهەموو جۆرەکانی نەخۆشی دەروونیدا ڕەگەزێکی هاوبەشەو هەستکردنێکی درێژخایەنە بە ئارامی‌و ترس‌و تۆقینی دوورە وەخت"[٢٣]. دڵەڕاوکێ ڕەگێکی قووڵ‌و هاوبەشی هەیە لەگەڵ ترس، چونکە " دیاردەو خاسیەتەکانی دڵەڕاوکێ زۆر نزیکن لە دیاردەو خاسیەتەکانی ترس‌و لە زۆر لایەنەوە لەیەك دەچن، تەنیا جیاوازیی سەرەکی لە نێوان ترس‌و دڵەڕاوکێدا ئەوەیە، کە ترس سەرچاوەو هۆکارەکانی زانراوە"[٢٤]. هەروەها ئالۆزیی قووڵی دڵەڕاوکێ وەك بارێکی دەروونی " بەکاکڵەکەی هەموو جۆرەکانی نەخۆشییەکانی دەروونی دادەنرێ "[٢٥].

فرۆید لەو باوەڕەدایە دڵەڕاوکێ " ڕەتکردنەوەی حاڵەتی ترسە بە دوو شێوە خۆی دەنوێنێ، یەکەمیان دڵەڕاوکێی بابەتی کە ڕەتکردنەوەی ترسی ئاشکرای دەرەوەیە، دووەمیان دڵەڕاوکێی (دەمارگیری)یە، کە ڕەتکردنەوەوی ترسی ناوەوەیە یاخود غەریزەیە "[٢٦]. دڵەڕاوکێی دەمارگرژی ترسێکی ڕاستەقینەیە، وەکو پەرچە کردارێکە بەرامبەر غەریزەکانی ناوەوە، واتە دڵەڕاوکێ بەلای فرۆیدەوە ئەنجامی " خەفەو کپکردنی ئارەزووە سێکسی‌و دەستدرێژییەکانەوە دروست دەبێت، کە منداڵ ناتوانێت تێریان بکات لەبەر ئەوەی دژ بە داب‌و نەریت‌و یاسا کۆمەڵایەتییەکانە "[٢٧].

ترسی خەساندن ئەو ترسەیە، کە فرۆید بە ترسی ڕاستەقینەی ناوەوەی دەزانێت‌و " دڵەڕاوکێ لەخودی ئەو هێزەوەیە کە چەپاندن دروستی دەکات،

کەواتە دڵەڕاوکێ چەپاندن دەسازێنێ "[٢٨]، ئەمەش دەبێتە ترسێکی ناوەوە هەستکردن بەوەش (مـن/ الانـا) ئاگـادار دەکرێتـەوە، کـەوا خەریکـە ڕووداوە کپبووەکـانی بـواری نەسـتی دەگەڕێنـەوەو، (مـن) دەبـێ فریـای خـۆی بکـەوێو لەلایەکی دیکەش (منی باڵا– الانا العلیا) مەترسی دابونەریت ڕوو لە (مـن) دەکـات کـە دووبـارە هـەوڵی خەفـەکردنو دوورخسـتنەوەی ئـەو تـرسو حـەزو ئـارەزووە کپکراوانە بدات بۆ نەست[٢٩]، سەرەنجام ترسێکی ناوەکی دروست دەکات، کە لـە جـۆری دووەمـی دڵـەڕاوکێی نەخۆشـییە هەسـت پێنـەکراوەو، گۆڕانـە فسـیۆلۆجییەکانو دەروونییـەکان لـەو ململانـێ دەروونییـەدا ڕوودەدەن، وەکـو دیـاردەی دڵـەڕاوکێ هـەر لـە (دڵـە خـورپێ، خـەو لێ زڕانو، سـوور هەڵگـەڕان، وشکبوونی دەموچاو، هەستکردن بەبێزاریو ماندووبوونێکی زۆر... هتد).

(دڵەڕاوکێ) وەك بابەتێکی هەڵچوونی دەروونـی نزیکبوونـەوەی بەشـێك لـە کارەکتـەرەکانی پاڵـەوانی چـیرۆکەکانی شـێرزاد حەسـەن، درێـژکراوەی ترسـێکی نادیارەو سەرچاوەکەی نازانرێت. پاڵەوانی چیرۆکی (ترس)، کە (کاوە)ی نـاوە لـە ژووری ماڵەکەیان شەوێك لەو شەوانەی ترسێك لە ناخی کاوە چـەقی گرتـووە، کـە ترسێکی ناوەوەیەو وەك بابەتێکی ناوەوە ڕوو دەکاتـە کۆئەنـدامی دەروونـی، کـە خۆی ئامادە بکاتو ڕووبەڕووی ئەو دڵەڕاوکێیە ببێتەوە بێ ئـەوەی هـیچ ترسـێکی ئامـادەکراو لـە ئـارادابێ ". کـاوە تونـد پەنجەرەکـەی داخسـت... بـە ترسـەوەش دەرگاکـەی کلیـل دا... هـەموو کـونو کەلەبـەرە زۆرەکـانی ئـەو ژوورەی گـرت "(کۆچیرۆکەکان، ل٣١).

ئەو ترسەی ناخەوەی پاڵەوان هەڵسووڕێنەری هەڵسوکەوتەکانی (کاوە)یەو، دڵەڕاوکێکەی کاوە هـیچ بـەرەنجامی بەردەسـتی نییـە جگـە لـەو شـوێنەی " ئـەو ژوورەی هەر لە منداڵییەوە تا ئەم نیوە شەوە درەنگە... هەزارەها مۆمی خۆزگەو ئاواتی تیا کوژاونەتەوە "(کۆچیرۆکەکان، ل٣١). ئەو ژوورەی خۆزگـەو حـەزەکانی تیا کوژراوە، وێنەی چرکەیەکی دەروونی دڵەڕاوکێن سەرچاوەی ئەو دڵەڕاوکێیە لە نەستەوە هەڵدەقوڵێو، لە بواری هەستیدا نییە تا هۆیەکی بەرجەستەکراو هـەبێت بۆ ململانێی دەروونی. ئەو دڵەڕاوکێو ڕاڕایەش لای کاوەی مێـر منـداڵ بەشـێك لـە یـادەوەری کێشـەو ئازارەکـانی نـاو خێزانـەو هۆکـاری جـووڵانی ئـەو ململانـێ

دەروونییەیە " لەبەر ئەوەی سەرچاوەی زۆربەیان بۆ قۆناغی منداڵیو کێشەو گرفتەکانی ئەو کاتە دەگەڕێتەوە لەوانە "بێبەشبوون لە سۆزو خۆشەویستیی دایکو باوکو کەسانی نزیك، پەیوەندی خراپی نێوان دایکو باوکو منداڵ، کپکردنو خەفەکردنی زۆر لە حەز و ئارەزووەکان....هتد" "[30].

وێنەی شەڕو ئاژاوەی نێوان دایکو باوکی لە خودی چیرۆکی (ترس) بوونی هەیەو، بەشێکە لە یادەوەری (کاوە)ی پاڵەوان. هەموو ئەمانەش دەبنە بەشێکی ئەمبارکراوی نەست، کە ڕۆڵیان هەیە لە ورووژاندنی ئەو دڵەڕاوکێیە. لەپاڵ ئەمەش زیادبوونی دڵەڕاوکێ لە پاڵەوانی چیرۆکی (ترس) پەیوەستە بە چرپە ئاساییو نائاساییەکانی دەرەوە لە زیادکردنی دڵەڕاوکێکە " هەر چرپەیەکی ئاساییو نائاسایی دنیای دەرەوەی ژوورەکە دەیخاتە سەر دڵەکوتێو کسپە لە جەرگیەوە دێنێ "(کۆچیرۆکەکان، ل31) هاوڕێك بوونی ترسی ناخو ترسی دەرەوە جۆرێکن لەو ترسانەی دڵەڕاوکێ دەخولقێنن، چونکە ترسی ناخەوە ئەو دڵەڕاوکێیەیە کە وێنەیەکی دووبارەبووی دڵەڕاوکێی نائاساییە بەپێچەوانەی دڵەڕاوکێی ئاسایی.

جۆرێکی دی لە دڵەڕاوکێ کە سەرچاوەی لە گومانەوە دروست دەبێت، ئەو گومانەی وێنەیەکی دروستبووی کۆمەڵە، کە دڵەڕاوکێ بەرهەم دەهێنێ دیاردەی دڵەڕاوکێ پەیوەستە بەباری نەستی کارەکتەرەکەو لەناو کۆمەڵدا سەرچاوەی گرتووە. کارەکتەری چیرۆکی (گرێ)و ئەو مەلا کوێرەی کە بە کۆڵێك لە گومانو دوودڵی دەژی لەو کاتەی ژنەکەی لە ژانی منداڵبوونە ترسی لەدایکبوونو مردنی منداڵەکەو خیانەتی مەنیجی مامانو ژنەکەی بەشێکی ئەو گومانانەی (مەلا کوێر)ن، کە دەیخەنە باری دڵەڕاوکێو خەیاڵی گومانکردنەوە " نا... ناخەوی مەنیج نیازی چی هەیە ؟ دەیەوێ لەم چاوەڕوانییە بێ بەشت بکا... پێویستە چاوەڕوان بیت.... نە مەنیج جێی متمانەیەو نە ژنەکەت "(کۆچیرۆکەکان، ل61) هەروەها مەلا کوێر دەڵێ: " دەشێ ئەو دەڵەمەیەی ناو منداڵدانی دایکیشی ببەن... ئەم شەو دارو بەرد... وێنەی سەردیوار... مەنیجی مامان... ژنەکەت... پشیلە ڕەشە... ببنە شەوارەو منداڵەکەت بمرێنن... دەیبەن... دوور دوور دەیبەن... بۆ دوورگەیەکی پڕ لە نهێنی ئەم جیهانە "(کۆچیرۆکەکان، ل55).

بـوونی دڵـەڕاوکێ لای ئـەمینی پاڵـەوان لـە چـیرۆکی (مـیم)و مـەلا کـوێر لـە چیرۆکی (گرێ) سەرچاوەکەی کۆمەڵە مرۆڤێکی ماندوو لـە ژیـان دەخەنـە حاڵـەتی دڵەڕاوکێ کە دەوروبەر لێیان تێناگات، چـونکە مـەلا کـوێر هـەموو ئـەو هەڵچـوونو شڵەژانانەی لە ئـەنجامی ئاگادارکردنەوەیـەکی ترسـناکە لەبـەر ئـەوەی دەسـەڵاتی بەسەر بینینی ڕاستییەکانی دەرەوە ناشکێت، چونکە نابینێ لـە سـایەی کەسـانی چواردەوری خۆی تووشی گێرەشێوێنیو دڵەڕاوکێ دەبێت، کە لەڕاستیدا ئەوان لـە هزرو بیرکردنەوەیاندا کوێرن بەرامبەر بە مەلا کوێر بەهەمان شـێوەش لای خـەڵکی بەدبینو ئیفلیج ئەمینی پاڵەوان دەخەنە باری دڵەڕاکێوە.

تەوەرەی چوارەم : خەمۆکی

ئـەدەبو هونـەر لەگـەڵ کێشـەو بابەتـەکانی ژیانـدا هەماهـەنگن و، تاکـە ڕاسـتییێکی بـەجێماوە کـە هـەتا بـەردەوامی کێشـەکانی ژیـان بوونیـان هـەبێ ئـەدەبیاتو، هونـەریش بوونیـان دەبـێ، خـەمۆکیش یەکێکـە لـەو بابەتانـەی کـە پێوەندییەکی زۆری لەگەڵ ئەدەب و هونەردا هەیە. ڕەنگە بەشێك بێ لە ئەزموونی ژیانی نووسەران خۆیانو هۆکاری خۆ ڕزگارکردنیش " پەیوەندییەکانی خـەمۆکیو هونەر لە هەندێ بیردۆزەی ئەفراندندا ڕۆڵی خۆیان دەبینن"[31]. هەروەها خەمۆکی " بریتییـە لـە خـەمێکی تونـدو بـێ نـەواییو دوودڵـیو تەنگـە نەفەسـی، ئەمـەش حاڵەتێکە هەندێ جـار ئـەنجامی باشـی لـێ دەکەوێتـەوە وەك بەرهـەمی ئـەدەبیو فیکری"[32]، بە پێچەوانەشەوە هەندێ جار دەبێتە جۆرێك لەخۆگرتنو پـەنا بردنـە بەر هۆکاری دیکە، وەکو مەی خواردنەوەو مادە بێهۆشکەرەکان کە ئەمەش زیانو شـڵەژانی زیـاتری بەدواوەیـە جـاری واش هەیـە دەبێتـە ڕێگـە خۆشـکەرێك بـەرەو مەرگ. خەمۆکی وەك نەخۆشییەکی دەروونی تووشی گەلێك کەس دەبێتو، کەمتر خـەڵك لەدەسـت ئـەم نەخۆشـییە ڕزگاریـان دەبـێ بەهـەموو چـینو توێژەکانـەوە. جـۆری خـەمۆکی لـە کەسـێکەوە بـۆ کەسـێکی دیکـە جیـاوازەو، " زۆرتـرین ئـەو کەسانە تووشی دەبن کـە هەسـتی خۆیـان لـە دەروونیانـدا خەفـە دەکـەنو دەری نـابڕن و، زۆریـان ڕوو دەکەنـە هەنـدێ کـار بـۆ دوور خسـتنەوەی ئـەو هەسـتە خەمۆکییـە وەك بەرهـەمی وێـژەییو بـیری هونـەری"[33] . (کەتـەر)و (فـاربرۆ) بـۆ

یەکەم جار ڕاپۆرتێکیان لەسەر هونەری خۆکوشتن نووسی، ئەوان هەوڵی ئەوەیان دا کە وای دابنێن، ئەوانەی بیری خۆکوشتنیان هەیە کەمتر خۆیان دەکوژن، ئەگەر ئەو بیرە خۆکوژییە لە بەرهەمەکانیان ڕەنگ بداتەوە، بەپێچەوانەی ئەمەش ئەگەر بیری خۆکوشتن لە بەرهەمەکانیان کەمتر ڕەنگی دایەوە یان بەکاریان نەهێنا زیاترە[٣٤].

لە چیرۆکی (تەنیایی شەوێکی باران) پاڵەوانێکی تەنیاو پڕ لە دەردو کەسەر لەو کاتەی سەردانی بەغدا دەکات ئەو شوێنەی، کە چوار ساڵی پڕ لە مەینەتیو هەژاریو خەمەکانی لە ماوەی خوێندنیدا لەوێیدا بردۆتە سەر هاوکات بوونی خەمەکانی ڕابردوو ئێستا بەشێکی ئەو خەمۆکییە، کە کاریگەری خۆی دەبێت بەسەر نووسینی شیعرو مەیخواردنەوە، چونکە شەوێکی تەنیاو شوێنە یادەوەرییە کۆنەکانی پڕە لە ڕۆژانی برسیو هەژاریو کڵۆڵی هەموو ئەو خەمانە هەماهەنگ دەبن لەگەڵ داهێنان یەکێك لەو هۆکارانەی خەمۆکی بریتییە لە "خەفەت خواردن بۆ ڕابردوو زۆر بیرکردنەوە لە ڕووداوەکانی ڕابردوو ئازارو ژانەکان"[٣٥]، وەك لە چیرۆکەکەدا هاتووە " ئەم شەو دەچمەوە ئوتێلە ساردەکەم.... ئاگری زۆپایەك نابێ... بەدیار ئاگرە زەردەکەیەوە خەمێکی زەردتر بخۆم... مەگەر ئاگری جگەرە گەرمم بکاتەوە... من لەزەتی ئافرەتێك لە جگەرەیەك دەکەم.. یادی ساڵانی کۆن نەبوایە.. ئەم ئوتێلە پەرپووتە جێی من نییە.. ژوورەکەش گەرم بێ.. دڵم هەر ساردە.... لەوەتەی خۆم ناسیوە دڵم ئاگردانێکە هەر دادەگیرسێو دەکوژێتەوە.... هەر دادەگیرسێو دەکوژێتەوە.... ئێستا ئاگردانێکی پڕ خۆڵەمێشە... دونیای خەیاڵمو دەروونم ئەوەندە ساردو سایەقەیە.... ئەگەر لە ئاسمانی هیچ وڵاتێ بەفر نەبارێ..... بێشك بەسەر وێرانەی دڵی منە کلۆکلۆ دەبارێ "(کۆچیرۆکەکان، ل٧٤). نەبوونی خۆشەویستیو تەنیایی لە شوێنێکی غەریبیو یادی تفتو تاڵی ڕۆژانی ڕابردوو بەشێکی دیکەی ئەو خەمۆکییەی کارەکتەری چیرۆکی (تەنیایی شەوێکی باران)ە " دوا کەسیش خۆمم.... بەنێو تاریکیو بێدەنگیدا مل دەنێم... وەك وڵاتێکی ژێر تەم کەوتوو... دەکەومە ناو خەمێکی بێ سەرو شوێن... ئەو خەمەی، کە تەنیا خۆشەویستی ڕاوی دەنێو بەس ئەوش نیمە !" (کۆچیرۆکەکان، ل٧٥). لە

چیرۆکی (گوڵی ڕەش) وێنەی حەمەی پاڵەوان لە رووی چینایەتییەوە بنەماڵەیەکی هەژارن، ئەو کچەی کە ناوی (هێرۆ)یە دڵداری (حەمە)یە. لە (گوڵی ڕەش) پاڵەوانێکی بێبەشە لە سۆزو خۆشەویستی بەرامبەر بە (هێرۆ). دایکی حەمە هەر لە دوای تەمەنی منداڵی، وەك دیوارێکی ئەستوورو تەلبەند دادەنیٚو پایەکانی ترسو شەرم بیٚ " ئەوەندە بەرامبەری ئەو کچە مەوەستە.... ئاگام لێیە کە دەیبینیت ئەبڵەق دەبیت... ئەوەندەش مەچۆرە سەربانو بەردەرگا... شەرمو شکۆت لا نەماوە"(کۆچیرۆکەکان، ل١٠٤). بۆیە حەمە تەنیا دڵی بەو دیتنو ئەو خۆشەویستییە خۆشە، کە هێرۆ لە بەلەکۆنەیماڵیان دەیبینی لەو کاتەی گوڵە مۆرەکان ئاو دەداتو، حەمەش لەسەر بان سەیری دەکات (نەمانو وشکبوونی گوڵی مۆر) نەهاتنی (هێرۆ) حەمەی چاوەڕوان بەرەو بارێکی خەمۆکی دەڕوات کە سەرچاوەی هەژاریو جیاوازی چینایەتیو ترسو شەرم دواتریش لەدەستدانی یارو کەوتنە نێو بارێکی دەروونیو خۆزگە خواستنو ورێنە. نزیکەی پازدە جار پاڵەوانی چیرۆکی (گوڵی ڕەش) دەستەواژەی (دە دەرکەوە... پەنجەرەکە بکەوە) دووبارە دەکاتەوە، کە پەیوەستە بەخەمۆکیو دڵەڕاوکێکەی پاڵەوان.

پەنابردنی پاڵەوان بۆ چیرۆكو ئەدەب وەك خۆزگەیەكو سەرچاوەیەکە، بۆ گوزارشتکردنو ڕەواندنەوەی خەمۆکی "خۆزیا چیرۆکنووس دەبووم... ئەوسا دەتدی چ چیرۆکێکی جوانو غەمگینی ئەم وێنەیەم دەنووسییەوە... چیرۆکی ئەو گوڵە سیسو ژاکاوانە، تۆرانو دووریت، تاسەو سووتانو شەونخوونی هەفتەیەکم، خەمو ژانو حەژمەتی تەنیایی، برینی جودایی، ماتەمینی، بێزاریو مەستییەکی تاڵ... گریانو شتی تر حەزیشم دەکرد چیرۆکەکەم هەر بەناوی ئەو گوڵە مۆرە بووایە"(کۆچیرۆکەکان، ل٨٨). ئەو بارە دەروونییەو خەمۆکییەی، کە پاڵەوان تووشی دەبیٚ جۆرێك لە ورێنەو ئازاری دەروونی لە توانا جەستەییو دەروونییەکانی کەم دەکاتەوە"، بەڵام کەی لەتاو ئازارو خەمو دەردی خۆمو خەڵکی دەپرژێمە سەر ناوی گوڵو مەل، هۆگەلی زۆرن... باخچەکانیش وێران کرانو بوون بە شۆستەو شەقام، کران بە دەزگاو باڵەخانە، ئوتێلی دە نهۆمو بیست نهۆم، تێك درانو وێران کران... وەك ئەو دڵە کەلاوەی من بوون بە خاكو خۆڵی ژێر پێی ڕێبواران"(کۆچیرۆکەکان، ل٨٨).

کارەکتەری چیرۆکی (میم) کەسێتییەکی ڕۆشنبیرەو لە ململانێدا لەگەڵ دەوروبەرو ئەو کەسانەی بیر تەسکن‌و جیهان بینینیان بۆ ژیان کزەو پڕن لە هەڵەو ناشیرینیی ژیان، کە هەموویان بەدوای حەز و ئارەزووەکانیان دەگەڕێن، بەپێچەوانەوە ئەمینی پاڵەوان کەسێکە دڵی پڕە لە هیواو خەون پێچەوانەی ئەوانیش بیر دەکاتەوە، لەگەڵ ئەوەش کەسێکی ئیفلیجە لە هەمان کاتیش کەسایەتییەکی ڕۆشنبیرەو ئەوانەی بەرامبەری هەر لە ئەنوەری برای‌و برادەرانی دیکەی ئەنوەر، کە شەوانە دێنە لای‌و گاڵتە بە بیرکردنەوەی دەکەن، ئەوان لەئاست (ئەمین)دا ئیفلیجن هەرچەندە کتێب‌و خوێندنەوەو گفتوگۆکردن لەگەڵ نووسەران ڕەوانەوەی ئەو خەمانەی (ئەمین)ن، هەر لەدەستدانی ژن‌و تەڵاقدان‌و ژیان بەسەربردن لە ماڵی ئەنوەری برای تا ئەو تەنیاییەی، کە ئەمین بە تەنیا لەماڵ جێ دەمێنێ‌و دڵنەوایی دەکەن " من بە چیرۆکێکم سەدەها ڕێگەو تونێل‌و دەربەندم دەنێو زاتی مرۆڤ خۆش دەکرد... ئەوەتا بێ ترس‌و شەرم چیرۆکی خۆم‌و گوڵناز دەنووسمەوە" (کۆچیرۆکەکان، ل٢٠٦). بەشێك لە دڵنەوایی پاڵەوان ئەو نووسینانەن، کە خەو و ئازارەکانی بە چیرۆك دەردەبڕێ‌و تف لەوانەش دەکات، کە شتە جوانەکان ناشیرین دەکەن، لەگەڵ ئەوەش تەنیاو لەدەستدانی ئەو خۆشەویستی‌و ئەوینەی ژنەکەی‌و منداڵەکانی دەبێتە سەرچاوەی خەمۆکی "کاری ژینگە وەك کێشەی دارایی‌و خێزانی‌و ناکۆکی‌و دووبەرەکایەتی لە کاری ڕۆژانەدا لەگەڵ هاوڕێیاندا یان تووشبوونی کێشەیەکی بێ چارەسەر یان سەرنەکەوتن لە هێنانەدی ئامانجەکانی مرۆڤ "[٣٦].

وەك هۆکاری خەمۆکی " ئەوانەی تامی خۆشەویستییان نەکردبێ... حەز ناکەن کەس یەکدی خۆش بووێ، خەڵکانی نەگریس‌و دڵڕەش زۆرن، توانییان کەعبەی ئەوینی من بڕووخێنن، ئێستا تەنیام.... پیاوێکی بێوە مێرد، خۆم‌و ژوورێك‌و کۆمەڵێ کتێب، سەرینی تەنیایی، بۆن‌و ڕەنگ‌و تۆزی غەریبیم لێ نیشتووە، ریش ناتاشم "(کۆچیرۆکەکان، ل٢٠٩). هەروەها پاڵەوان لەبارەی خۆیەوە دەڵێت : " دوای هەفتەیەك ڕۆیشتن، تەنیاتر بووم... خۆم‌و کۆشکێکی چۆڵ... بۆنی ئەشکەوتێکی ترسناکی لێ دەهات، دە.دوازدە ژوور، جار جار پوورە خەجێ سواری عارەبانەکەی دەکردم‌و بە ژوورەکاندا دەگەڕام، مۆبەق،

ژووری میوان، ژووری نووستن سیسەمی نەرمی دوو کەسی... کە دەچوومە ئەو ژوورە ئاخم هەڵدەکێشاو دوو دڵۆپ فرمێسك لە چاوانم دەتکا، لەئاوێنە بازنەییەکەوە لە ڕوخساری خۆم ڕادەمام... لەوە دەچوو سەیری کابرایەکی نامۆو نەناسیاو بکەم.. بەسەر ڕوومەوە تۆزی مەرگو غەریبیم بینی"(کۆچیرۆکەکان، ل٢٢٧).

ماندووبوونو بێزاریو هیلاکی لایەنێکی دیکەی ئەو خەمۆکییەیە " لەتاو تەنیاییو... بیّ ئۆقرەی خۆمدا بە شەو و ڕۆژێك ڕۆمانێکم دەخوێندەوە... زۆرم نووسی مندالّی، هەرزەیی، ئێستام.. غوربەتو تەنیایی نێو گەرەکی خوا پێداوان... بەیانییەکیان لەخەو هەستامو تانەیەك... کتوپڕ تانەیەك نیشتبووە سەر چاوەکانم.. دونیایەکی تاریكو لێڵ، ئاخر لەو ماوەیەدا هیچ کەسێك لەو گەڕەکە سەری لیّ نەدام"(کۆچیرۆکەکان، ل٢٢٨). نامۆبوون بە گەڕەکی خوا پێداوان، کە تەنیاییەکان زیاتر دەکەنو ئازاری خەمۆکی قووڵتر دەکەن ئەو کاتەی پاڵەوان تەنیایەو باجی خەجێش دیار نییە " لەم گەڕەکە تێرەو لەبرسانا بمرم؟! سەیرە... زۆر جار لەسەر پارچە کاغەزەکان لەبرسیەتی دەدوام، لەناو کتێبەکاندا برسیەتیم دەخوێندەوە... بەلاّم ئێستا خۆم هەستی پێدەکەم... دەمار دەمار... ڕیشالّ ڕیشالّ... موو.. موو کوا با گویّ بگرم... ئەو ئەم نووزەیە چییە..؟ خیزەی سینگی خۆمە یان نووزەی سەگەکەیە"(کۆچیرۆکەکان، ل٢٢٩).

یەکێك لە سیماکانی خەمۆکی پەنا بردنەبەر مادە سڕکەرەکانو جگەرەیە، لە چیرۆکی (ئێوارەو شتی تر) بگێڕەوە لەوەسفی پاڵەواندا دەڵیّ : " بە حالّ لوولەیەکی باریکی دووکەڵەکەی بەڕەڵا دەکرد مات و نیگەران ڕووەو خۆری ئاوابووی دەم کەل دەیڕوانی... ماتییەك خەمێك، کە هیچ هۆیەکی بەرجەستەی نەبیّ خەمێك لەو خەمانەی کتوپڕ ئیفلیجت دەکا، هەرچوار دیوارو بن میچەکە دادەخزانو وێك دەهاتنەوە ڕووەو ئەو پنتەی ئەمی لیّ وەستابوو"(کۆچیرۆکەکان، ل٣٠٩).، ئەو پاڵەوانەی کە لە بارێکی خەمۆکیدا دەژی جۆرە تەنگەنەفەسیو دلّ تەنگییێکی وای تووش بووە، بەلایەوە بۆنی مەرگی لیّ دێت هەروەك دەڵیّ : "جگە لە کتێبەکانی هەموو شتێك بۆنی مەرگی لیّ دیّ... ڕەنگی غوربەت... وای هەست کرد گەر ئەم ژوورە جیّ نەهێڵیّ تۆزێکی دیکە دەخنکیّ"(کۆچیرۆکەکان، ل٣٠٩)..

ئەو پاڵەوانەی کە دڵی بەهیچ شتێك خۆش نییەو سیماو نیشانەکانی تەواوی خەمۆکی لە هەڵسوکەوتەکانی دیارە " نە لەم ژوورە دەحەسایەوەو نە دڵیشی بە پیاسەی ئێواران خۆشە "(کۆچیرۆکەکان، ل٣٠٩).. پاڵەوانی چیرۆکی (ئێوارەو شتی تر) بە پێچەوانەی بارە خەمۆکییەکانی دیکە لە پاڵەوانو چیرۆکەکانی دیکەی شێرزاد حەسەن، پەنا ناباتە بەر ئەدەبیاتو هونەر بۆ داهێنانو جۆرێك لە سووککردنی بارە دەروونییەکەی، بەڵکو زیاتر پەنا بۆ خواردنی جگەرە دەبات " پاشان خانمەکەم من گەر جگەرە نەسووتێنم دەبێ یان خۆم یان دونیا بسووتێنم... تۆ قەت ناتوانی بەئاسانی وەڵامی پرسیارێك بدەیتەوە..! کە دونیا بوو بە شێتخانە چاوەڕێی چ حیکمەتێك لە من دەکەی" (کۆچیرۆکەکان، ل٣١٠) هەرچەندە ئەو خەمۆکییەی پاڵەوان درێژەی هەیە بە تایبەتی لەدەمەو ئێواران " زۆرجار خەمۆکی ڕۆحی داگیر دەکا خاولیەکو لیفکەو سابوونێك دەخاتە نێو زەرفێكو لە گەرماوەکە چڵکی قەهرێك لە خۆی دەشواتەوەو تاوێك ئاسوودە دەبێت.. تەنیا تاوێك... هەموو ئێوارەیەکو خەمێکی تازە"(کۆچیرۆکەکان، ل٣١٠).. ئەگەرچی پەنابردنە بەر ئەدەبیاتو هونەر لای پاڵەوانی چیرۆکی (ئێوارەو شتی تر) لەئارادا نییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پاڵەوان خەمۆکییەکەی نابێتە مایەی خۆکوشتن یان پەنا بردنە بەر مادە بێهۆشکەرەکان، بەڵکو سووتانو گریانی هەر بۆ دڵی خۆیەتی " تۆ بڵێی زیندانی ژیانی لا خۆشتر نەکات..؟ تا دەهات خەم پتر دڵی دەکوشی هێدی هێدی لەژێر لێفەکەوە هەنسکی دەدا... هەنسکی بێهوودەیی" (کۆچیرۆکەکان، ل٣١٠).. لە چیرۆکی (شاعیر) خەمی لەدەستدانی یار ئەو هەستەی کە شاعیرێك دەیدۆڕێنێ بۆیە شەیدابوونی شیعرو بیرەو جگەرە هۆکارگەلێکن بۆ خۆ ڕزگارکردن لە تەنیاییو خەمی لەدەستدانی یار، باوەشی یار بۆ کارەکتەری چیرۆکی (شاعیر) ئەو خەمانەی کە ڕەنگێکی دیکەو جۆرێکی دیکە بوون " ئەو کەسە چیمەن بوون...خەمیش ڕەنگێکی دیکەی هەبوو...لەو خەمە پەمەییانەی لە چاوانیا ڕەنگی دەدایەوە!"(کۆچیرۆکەکان، ل٧٧). بە یەکەوە دەبوون شیعرەکانی کارەکتەر بۆنی قژو تامی ماچ ڕەنگی چاوی چیمەنیان دەبەخشی، بەڵام ئێستا بۆنی تەنیاییو خەمو دابڕانو نامۆییە لەو ڕۆژەوەی چیمەن دەستی لێ بەرداوە شیعرێکی ئەو کارەساتەی بۆ نەهاتووە

(شاعیر) دەکەویتە حاڵەتێکی خەمۆکی "دەستێکی بۆ قەرەوێتەکەی برد... شلتری کردەوە... هەموو ئەو پردانەی ڕووخاند کە ئەمیان بۆ شاری پڕ لە یادو ترسو تاڵ دەبردەوە... هەزارەها نەفرەتی لەو حەزەش کرد... ڕایهێنا کە شەو نیوە شەو سەر بە بارەکاندا بکات... لەو ڕۆژەوە نەفسی کورت بووە... ڕۆمانێکی تەواو بۆ نەخوێندراوەتەوە...مانگێکە کۆتایی بە (بەرزاییەکانی وێزەرینگ) نەهێناوە... کەی وا تەمبەڵ بووە...؟ ئەوسا بە شەو و ڕۆژێك ڕۆمانێکی تەواو دەکرد... هەموو چیرۆکێکی ئەوینێك چیرۆکێکی خۆی بیر دەخاتەوە... ئەو پاپۆڕەشی نغرۆ کرد کە بۆ بەندەری داهاتووی نادیار هەڵی دەگرێ... ئێستا نەداهاتوو دەمێنێ نەڕابردوو" (کۆچیرۆکەکان، ل٧٧).

ئەو خەمۆکییەی بە لەدەست لێبەردانی یار وای لێ هاتووە پاڵەوان ڕوو لە دەشتاییو باوەشی سروشت بکات، تا شاعیرێك دڵەی خەمباری هێمن بکاتەوە، لەو کاتەی ناتوانێ شیعر بۆ ئەو هەڵوێستو ساتە بنووسێ ئەوسا پاڵەوان دەگەڕێتەوە سەر خوێندنەوەی ڕۆمانی (بەرزاییەکانی وێزەرینگ). تا بزانێ (هیسکیفلی) عاشقو شێت دوای مردنی (کاترین)ی دڵبەر چی بەسەر دێ، بۆیە لەگەڵ خوێندنەوەی ڕۆمان زیاتر کاریگەری دەبێو سەرچاوەی نەبوونی ئیلهامی شیعر بۆ (چیمەن)ی خۆشەویست دەگاتە ئەو ڕایەی، کە دەفتەرەکەی دەربهێنێ لەجیاتی شیعر دەنووسێ " ئەم عیشقەی من چەشتم... شایستەی شیعرێکی گەورە نەبوو... ئەگینا شیعرەکەی منی دەنووسی....! " (کۆچیرۆکەکان، ل٨٣).

تەوەرەی پێنجەم: نامۆیی

نامۆیی دیاردەیەکی دەروونیی کۆنو هاوچەرخەو، کەم کەس هەیە لەم ڕۆژگارە بەدەست ئەم دیاردەیە نەتلابێتەوە، چونکە مرۆڤ زۆر جار لە ناوەوەی وڵات یان لە دەرەوەی وڵات تووشی ئەم حاڵەتە دەبێتو ئارامیی ژیانی لێ تێکدەداتو لەناخەوە هەست بەجۆرە ئازارێکی دەروونی دەکات. نامۆیی لەگەڵ ئەوەی ڕیشەیەکی قووڵی مێژوویی هەیە، یەکێکە لەو بابەتو مەسەلانەی کە جێی مشتمڕێکی زۆرەو " تەنیا لەبەر تەمومژی ماناکەی نا، بەڵکو بەهۆی ئەو فرە پێناسانەی کە بۆی کراوە "[٣٧]. نامۆیی لەو جۆرە پێناسانەداو دیدی جیاوازو

تێگەیشتنی جیاوازی بۆ کراوە لەڕوانگەی فەلسەفیو سیاسیو کۆمەڵایەتیو سایکۆلۆژی، کە لەوانەشدا ڕەگێکی سایکۆلۆژی هەیە، هەرچەندە لەڕووی سایکۆلۆژیش بەپێی ڕێبازو تیۆرە جیا جیاکان پێناسەی جیا جیای بۆ کراوە، بۆ نموونە فرۆید " نامۆبوونی مرۆڤ دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەو کۆتو بەندەی کە لە پێوەرو یاسا کۆمەڵایەتییەکاندا دەردەکەوێتو لەسەر چالاکییە غەریزەییو بایەلۆژییەکانی مرۆڤ لەڕێگەی دامەزراوە کۆمەڵایەتیو ڕۆشنبیریو مادداییەکانی کۆمەڵەوە دەسەپێنرێ وەکو پێوەرێك نابێ مرۆڤ لێی لابدات، ئەم نامۆبوونەش هەر لە سەرەتای تەمەنی منداڵییەوە دەست پێدەکات"[٣٨]. نامۆبوون بەپێی ڕێبازی سلووکییەکان " یاخیبوون وەلامێکە بۆ چەند بزوێنەرێکی نامۆ بەستراکچەری نەتەوەییو مەزهەبیو ئینجا ئۆرگانە بچووکە کۆمەڵایەتییەکانی دیکەی کە بەیەکەوە ستراکچەری کەسێتی تاکێکی مرۆڤ دروست دەکەن "[٣٩]. هەروەها بەلای ئەریك فرۆم مرۆڤی نامۆ " پێوەندی لەگەڵ خودی خۆیدا بە هەمان شێوە پێوەندی لەگەڵ کەسێکی دیکەدا لەدەست دەدات "[٤٠].

نامۆیی پەیوەست نییە بە کەسانی پڕ لە بەهاو ئاکار لە کۆمەڵگا، بەڵکو کەسانی ڕاستو لاریش دەگرێتەوە. ئەوەی جێی سەرنجە، نامۆبوون لەگەڵ ئەو پێناسە جیاوازانەی کە بۆی کراوە، وەك دیاردەیەکی دەروونیو پەیوەست بە بارە کۆمەڵایەتییەکان کەسی نامۆ ناتوانێت دەستەمۆی ڕەوشتو ڕەفتارەکانی کۆمەڵ بێت. سەرەنجام لە زۆر لایەنی کۆمەڵایەتیو خۆگونجاندن نامۆ دەبێت " هەرچەندە نامۆیی گرفتی هەر سەردەمێکەو لە قۆناغە پێشکەوتووەکانیدا دەبێ بە هۆی سەرەکی زۆربەی نەخۆشییە کۆمەڵایەتیو دەروونییەکان "[٤١].

نامۆیی لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەندا سیمایێکی دیارو بەرچاوی هەیە، وەك لایەنێکی دەروونیو کۆمەڵایەتی وێنەیەکی دووبارەبووی پاڵەوانەکانی ئەو چیرۆکانەن کە نمایندەی کەسانی هەژار لە ڕووی چینایەتیو کەسانی ڕۆشنبیرن لە ڕووی پلەو پایەی کۆمەڵایەتییەوە، کە دیدێکی جوانو پەیامێکی کۆمەڵایەتی بەرزو مەعریفەییبیان هەیە، ئەو پاڵەوانانەش وێنەی کەسانێکن لە هەموو ئەو توێژە جیاوازانەی کۆمەڵ کە دەیانەوێ بیر بکەنەوەو بوونی خۆیان لە خودی خۆیاندا بێتو نەچنە ژێر باری بیرکردنەوەی کەسانی چواردەوری خۆیان، ئەگەرچی

نەشیان توانیبێ کەسانی دیکەی کۆمەڵگا لەگەڵ خۆیان بگونجێننو بە پێچەوانەی پاڵەوانێك، کە تووشی گۆشەگیری و شکستێکی وا بێت، کە ناسنامەی بوونی کەسێتی خۆی لە دەست بدات، چونکە " ئەگەر ئەوان نەشتوانن واقیعی دەوروبەریان هەڵگەڕێننەوە سەر جیهانی واقیعی هزری خۆیان، ئەوا دوا جار جیهانێکی تایبەتو ژیانێکی دیکە بۆ خۆیان دروست دەکەن"(٤٢).

کارەکتەری چیرۆکی (شاعیر)، وەکو کەسێتییەکی هۆشیارو شاعیریشە لەگەڵ ڕووتێکردنی خەمو تەنیای حەزی پشتکردنی هەیە لە شار بەرەو دەشت ئەو دەیەوێ لە باوەشی سروشت خۆی ببینێو تەمی ئەو خەمەی لەدەستدانی یارە بڕەوێنێو خۆی لێ بە دوور بگرێ " سووکتر هەنگاوی دەنا... بێ وەستان... بە پەلە... دەیویست بۆ چەند ساتێکیش بێ لە ئاژاوەو ژاوەژاوی شار دوور کەوێتەوە"(کۆچیرۆکەکان، ل٧٧). ئەو شارەی بەهۆی زیادبوونی پێداویستیو نەگونجاو نەبوونی ئەو ژینگەیەی لە ئاست پێداویستییە ڕۆحییەکان جۆرێکە لە نامۆبوون لە شارستانییەت.

بەلای کارەکتەر ژینگەی شار درۆیەکی گەورەی شارستانیەتە "دوور کەوتنەوە لە شار یا زەلکاوی لیكو خوێن...؟ شار گەورەترین درۆی شارستانیەتە" (کۆچیرۆکەکان، ل٧٨). هەروەها دیسان پاڵەوانی چیرۆکی (شاعیر) لە بارەی ژینگەی شاردا دەڵێ: " شارستانیەت سفلسەو چارەسەری قوڕسە... ئەوەندە دوور کەوتەوە... بەپێوەش سەرتۆپی خانووە هەرە بەرزەکانو گومەزی زۆری منارەکان لەچاو ون بوون " (کۆچیرۆکەکان، ل٧٨). ژینگەی شار درۆیەکی گەورەیەو شاعیر نامۆیە بەو ژینگەیە، کە تێکەڵە لە ئاڵۆزی بە پێچەوانەی شار، دەشت ژینگەیەکی سروشتییە بەشێکە لە سەرچاوەی پاکییەتیو هەوێنی عەشقو پاکییەتییە، لەگەڵ ئەوەشدا شار شوێنگەی ئاڵۆزیو کێشەکانەو خەمی ڕابردوو یا تفتو تاڵەکانە، لەو ساتەی شاعیر لەنێو هێزە نەستییەکاندا دەژین لە دیاری تفتو تاڵی ناو شار لەلایەكو، لەلایەکی دیکە یادەوەری نەورۆزی پار لەگەڵ یارەکەی بەیەکەوە بوونیان سەرمەست بوون، بۆیە بەلایەوە سروشتی ئەوێ سروشتی ڕمانی ترسو شەرمە لەگەڵ حەزەکانی دڵدارەکان بەیەك دەگەن " ئەم دەشتە لە باوەشی پڕ لە میهری دایکی دەچێ...

ترس‌و بێ ئۆقرەیی ناهێڵێ" (کۆچیرۆکەکان، ل٨٠). نامۆبوون بە ژینگەی شار جۆرێکە لەو ئاژاوەو سانسۆرە لە چیرۆکی (تێك ئالان) دیسان بەراوردی نێوان سروشت‌و شارە. ئەو دوو عاشقەی، کە ڕاونراون لە شار بەدەر نراون لەژێر دارو باڵو کەرتە شاخەکان لە باوەشی سروشت بەیەك گەیشتوون، ئەو بووك‌و زاوایەی کە وەکو دوو کێوی ئاوێزانی یەکدی دەبن دوور لەشار دەژین ئەو شارەی کە ناتوانن لەباوەشی ئەودا یەکتریان خۆشبوێت " ئاخر ناتوانم لە شارێکی پڕ لە ڕق‌و قینە تۆم خۆش بوێ..." (کۆچیرۆکەکان، ل٣٠٦).

ئەو پێوەندییەی شار پڕە لە ئالۆزی‌و ژیانی کۆیلەتی کە دەرگاکانی خۆشەویستی دادەخات وەکو بەندیخانەیەك ناکرێ مومارەسەی خۆشەویستی تێدا بکرێت، لەنێو ئەو هەموو سانسۆر حەشاردان‌و خەفەکردنی سۆزو خۆشەویستییە " شار بە پێچەوانەی سروشتە ئەو زەمینەیە کە هەموو شتێکی تێدا دەشاردرێتەوەو حەشار دەدرێت، واتە گەوهەری شتەکان لەشاردا ئاشکرا نابن"[٤٣]. سروشتی شار وێنەیەکی ئالۆزو سەرچاوەی نامۆبوونی پاڵەوانە، نامۆبوونی تاك لەو ڕوانگە سایکۆلۆژییەوە " واتە دابڕانی تاك لە چێژە هاوسەنگەکانی خودی خۆی لەگەڵ پێداویستی‌و حەزو ئارەزووەکانی دەوروبەری"[٤٤]

جگە لە نامۆبوون لە شارستانیەت‌و ژینگەی شارو گەڕانەوە بۆ سروشت بەشێکی دیکەی نامۆیی‌و نامۆبوونی ئەو کارەکتەرانەن، کە ڕۆشنبیرن‌و جۆرە جیهانبینێکی بەرفراوانیان هەیە کەسانی ڕاستگۆن لە ئاست بیرکردنەوەکانیاندا ئەو کەسانەن، کە لە ململانێدان لەگەڵ دابونەریت‌و کەلتوورێکی نادروست، نامۆن بە کۆمەڵێك کەس‌و چینە کۆمەڵایەتی‌و عەقلی خێڵەکی‌و بیرکردنەوەی تەسك دیاردەی نامۆبوونە، وەك لە چیرۆکی (میم)و چیرۆکی (تابلۆیەکی ناتەواو) بەرهەمی بارودۆخێکی کۆمەڵایەتی‌و مەسەلە چینایەتییەکان‌و مەسەلە سیاسییەکانی ئەو ژینگەیەی کارەکتەرن.

هۆشیاری‌و ئاستی تێگەیشتنی (ئەمین)ی پاڵەوان لە چیرۆکی (میم) بەرامبەری کۆمەڵێك لە دەوڵەمەندانی شارو قۆنتەراتچی‌و ئەندازیار باسەکانیان، تەنیا پارەو ئافرەت‌و خواردنەوە بوو لەگەڵ ئەوەی بەرامبەر ئەمین دەکەوتنە

گفتوگۆو گاڵتە پێکردن بە (ئەمین)، کە باوەڕی بەپیتی (میم) نییە وەکو ژنەکەم، ماڵەکەم، خانووەکەم، هەستی بیرکردنەوەو داکۆکیکردن لەسەر ئافرەت کە سەرچاوەی زۆر شتی پاکو جوانە بەهایی ئەدەبیات بۆ پێکانی ڕاستی شتەکانو خوێندنەوەی بیرکردنەوەی ئەوان هەمیشە (ئەمین) بەرامبەریان ڕووبەڕوو دەبووەوە، بۆیە (ئەمین) زیاتر هەست بەتەنیایی دەکات " من تەنیا نیم... کە ئێوە دێنە ژوورەکە هەست بەتەنیاییو غەریبی دەکەم"(کۆچیرۆکەکان، ل٢٢١). گاڵتەکردن بە ئەمینو کتێبو ئەقڵ و بیرکردنەوەی، کە خۆی کەسێکی ئیفلیجە لەماڵی (ئەمین)، بەڵام هزرو بیرکردنەوەی (ئەمین) زۆر جیا لەوان بیرکردنەوەی ئەوان جۆرێکە لە ئیفلیجی، کە هەموو بازرگانو قۆنتەراتچیو دەوڵەمەندو ئەندازیارەکان مامەڵەو پارە لەیەکتری نزیك کردوونەتەوە ئەنوەری برای هەمان هەستی هەیە، کە دەڵێ : " بۆ کەس ناناسن...؟ بەڵام ئەوان لەگەڵ کەسانی وەك خۆیان هەڵدەستنو دادەنیشن... چی لە شاعیرو ماعیر بکەن... ئەوان چ کەڵکێك لە تۆ دەبینن...؟ "(کۆچیرۆکەکان، ل٢٢٤). لێرەوە " تاك تووشی ونبوون دەبێتو هەست دەکات ناتوانێت بە شێوەیەکی دروست حەزەکانی خۆیو ئاواتو هیواکانی، وەکو خۆی دەیەوێت گوزارشتی لێوە بکات، ئەوان هەردەم لە دڵەڕاوکێو پەشۆکاوی دەژین هەست دەکات جێگای نابێتەوەو دنیای لێ تەنگ بووەو هەست بە سستی دەکات"[٤٥]. ئەو نامۆبوونە دەروونییە هەستکردنە بەوەی کە نە ئەمین باوەڕ بەوان پەیدا دەکاتو، نە ئەوانیش لە ئەمین تێدەگەن، ئیتر پاڵەوان ناتوانێ حەوسەڵەی ئەوەی ببێ لەگەڵیان بژی.

لە چیرۆکی (تابلۆیەکی ناتەواو) هەردوو شاکەسی چیرۆك شێرۆ و ڕەهبەر لە وڵاتی (فینلەندا) (هلسنکی) دەژین شێرۆ، وەك بگێڕەوەی چیرۆك بە شێوازی (مەنۆلۆژ) لەگەڵ ڕەهبەر قسە دەکات کە هەردووکیان دوورە وڵاتنو، ئەوان بەوڵاتی خۆیان نامۆن لە وێ ناچار کراون ڕوو لە دەرەوە بکەن " دەگریان بۆ خاکێك کە زۆر زوو زۆر هەرزان فرۆشتیان، تۆ هەر هاوارت دەکرد ئەوان بوون خاوەنی ئێمەیان دۆڕان، تاماون، دەبێ بەر غەزەبی منو نەفرەتی هەتیوەکانو بێوەژنەکانی وڵات بکەون"(کۆچیرۆکەکان، ل٤٦٧). (کوردستان) وەك وڵاتێکی هەردوو پاڵەوان (ڕەهبەرو شێرۆ) ئەو خاکەیە، یان ئەو شوێنەیە کە بەردەوام

هـەردووکیان بـە عشـق‌و سـووتانی ڕاهـاتوون، ئەگەرچـی هـەردووکیان وان لـە (هلسنکی) بەڵام بە ڕۆحێکی شەکەت‌و ماندووان لـە کوردسـتان شـێرۆ لـە وەسـفی ڕەهبەردا دەڵێ : " هاوڕێی بێ ئۆقرەم.. لە کوردستان گێچەڵێك، شـەڕێك، دەمـە بۆڵەیەك هەبوایە تۆ لـەوێ خـەوت لـێ نەدەکـەوت" (کۆچـیرۆکەکان، ل٤٦٩). ئـەو باردۆخەی کوردستان وێنا کراوە لە چیرۆکی (تابلۆیەکی ناتەواو) وێنەیەکە پڕە لـە جـەنگ‌و پـڕە لـە حەسـرەت، کـە ئـەوانی نـامۆ کـردووە پـڕە لـە خـەونی دۆڕاو "سیاسەت بازەکان خەڵکیان فێرکرد کە تاماوین گەرەکە ڕقمان لـە یەکدی بـێ... تەواو سیاسەت... سیاسەت لێکدی کردین، سـەد سـاڵە دەجـەنگین‌و هەنووکـەش دەجەنگین " (کۆچیرۆکەکان، ل٤٦٩).

شاکەسی چیرۆکی (تابلۆیەکی ناتەواو) ڕەهبەرو شـێرۆ هـەردووکیان وێنـەی کەسانێکی ڕۆشنبیرن‌و ناتوانن لەگەڵ تفـەنگ‌و جـەنگ‌و سیاسـەتی چـەوت گـوزەر بکـەن، بۆیـە ئـەوان نـامۆن بـە ژینگـەی سیاسـی‌و ڕەهبـەر دەبێتـە گۆزەیـەکی درزبردوو، کە دواتر لە وڵاتێك دەشکێ کە وڵاتی غەریبییە‌و میدیای ژنی کە کچێکی فینلەندییە تاوانی شکانی گۆزەی دڵی ڕەهبەر بـۆ شـەڕو جـەنگی نێـوان خێڵـەکان دەگەڕێنێتەوە " دڵبەردانە نیشانەتان لە گۆزەی دڵی ڕەهبـەر گـرت‌و کردتـان بـە هەزار پارچە، ئەو بۆ وەستانی ئەو شەڕەی نێوان خێڵەکان، قەبیلە سەرمەستەکان بە تەپڵی شەڕ گۆزەی دڵی خستە سەر دەستان‌و هاتە ناوبژیتان" (کۆچیرۆکەکان، ل٤٧١). ڕەهبــەرو شـێرۆ هــەردووکیان پــەروەردەی ژینگەیــەکی کۆمەڵایــەتی‌و ژینگەیەکی سروشتی کوردستانن، هەر بۆیە سەهۆڵ بەندانی ئەوێ وەك ئەوە وایـە سەهۆڵ بەندانی نێو دڵیان بێ ڕەهبەر دەڵێ: "بیری شاخ دەکـەم میـدیا... شـاخ.. شاخ برا گەورەمانە... کاول بێ ئەم وڵاتەتان کە چیایەکی تیا نییە... ئاه.. میـدیا گیان.. ئەو زستانە من‌و ڕەهبـەر بـۆ هەشـت مـانگ سـەیری بـەفربارینمان کـرد... بەفرە ئەبارێ... بەفرە ئـەبارێ، لـە دەرەوە نـا، بـەڵکو هـەموو دەنێـو دڵـی مـن‌و ڕەهبــەردا دەبــارێ" (کۆچـیرۆکەکان، ل٤٧١). دڵــەڕاوکێی ئــەوان دڵــەڕاوکێی نیگـەرانی‌و مەرگـە ئـەو سـووتانە ڕۆحـەی ئـەوێ بـۆ دواجـار ڕەهبـەری لەوێـدا لـە (هلنسکی) کردە میوانی مەرگ.

شێرۆ وەك نامۆبوونێك بە ژینگەی ئەوێو ئەو ژینگەیەی پڕە لە ترسو دڵەڕاوکێو مەرگ" تف لەو زەمەنە وای کرد کوڕان بەجحێڵی باوەشی گەرمی دایکانیان جێهێڵن، بەر لە پەڕو باڵ دەرکردن ناچاریان کردین بەنێو ئاسمانەکانی مەنفا هەڵفڕین" (کۆچەیڕۆکەکان، ل٤٦٤). بەرامبەر ئەمەش وڵاتێك لە وڵاتی سەهۆڵبەندان هەمان نامۆبوون دووبارە دەبێتەوە بە جۆرێك ئەو کوڕانەی کوڕی یادەوەری نیشتمانو ڕابردوون، چونکە " مرۆڤ کە لە وڵاتەکەی نامۆبێ کە ئاوارە بوو بۆ شوێنێکی تر زیاتر تووشی نامۆیی دەبێ، سووتانی شاعیر سۆزو کڵپەی دەروونی وەکو کانییەك دەتەقێتەوە، نامۆبوونیش بارێکی دەروونی دەگرێتەوە"[٤٦]، بۆیە تەقینەوەی ئەو بارە دەروونییەش بیرخستنەوەی ڕۆژانی ڕابردوون " ساڵانێکی زۆر حەمەو بەرك هێشتا هەردوو تۆلاز بووین لە هەولێر تۆ کوڕێکی مەشرەف خۆشو نوکتەباز بوویت، ساڵان هاتنو ساڵان ڕۆیشتن، دواجار کە لە قوتبی باکور بەیەك گەیشتین: تۆ گۆڕابوویت هەرزوو هەستم کرد کە تۆ چەند تووڕەی" (کۆچیڕۆکەکان، ل٤٦٤). ناتوانن لەوێدا بخەون لەوێدا ئاسوودەبن لەوێدا غوربەتێك لەگەڵ ڕۆحیاندا دەژێیت کە بەربەستێکەو ناتوانێت بگوزەرێن (شێرۆ) وەك لە کۆتایی چیرۆکەکەدا جارێکی دیکە لە وڵاتی نیشتمانو دایك دەژێیت تارماییو دڵەڕاوکێی هەر هەیە " کێ نالێ... خوا نەکردەو گوێی شەیتان کوێربێ... کێ نالێ نابەڵەد دوژمنکارێك بەجوانیو ئەڤین نیشانە لەگۆزەی دڵەکەی منیش ناگرێتەوە کە دەمێکە درزی بردووە، لێرە پیاوە تفەنگ بەدەستەکان شێتی ئەوەن تەقە لە کۆترو کوکوختیو ڕەنگاڵەو هەر هەموو ئاوێنەو میناکانی دڵ بکەن" (کۆچیڕۆکەکان، ل٤٧٣). باوەڕی شێرۆو تێگەیشتنی لەپیاوانی وڵات کە جەنگ لە تارمایی ترسو ڕاوەدونان هیچی تر نییە " ئەوان سوێندیان خواردووە کە تا ماون دژ بە جوانی بجەنگن ... ئاخر کەی ناشیرین توانیویەتی جوان پەرست بێ؟ " (کۆچیڕۆکەکان، ل٤٧٣). نامۆیی پاڵەوانەکان قوربانی جۆرە سیاسەتێکی هەڵەو بارە ناهەموارەکانی دەستی سیاسەتن نامۆبوونی پاڵەوان لەلایەکی دیکە بە ژینگەی ئەوێ واتە دەرەوەی وڵات کە جۆرە نامۆبوونێکە لە حاڵەتی سووتانی ڕۆح بە کڵپەی نامۆیی بۆیە گەڕانەوە بۆ شوێنی دایكو باوەشی دووەمی دایك شاکەسی دیکەی چیرۆك ڕەهبەر هەمان حاڵەتی دەروونیو

گەڕانەوەی هەیەو بێزاری دەستی ژینگەی شارستانییەتە" هەر وایە... منیش لێرە ماندووم... بەدەست ڕاکە ڕاکەی گۆڕینی میترۆ ئۆتۆو شەمەندەفەرەوە تا هەنووکەش هاتوهاوارت وا لە گوێما دەزرنگێتەوە" (کۆچیرۆکەکان، ل٤٦٤).

جگە لە نامۆبوون لە وڵاتێکی سەهۆڵبەندان لە چیرۆکی (تابلۆیەکی ناتەواو) نامۆبوون بە ژینگەو گەڕەکێك کە پڕن لە پیاوانی بازرگانو قۆنتەراتچیو دەوڵەمەندانو پیاوانی (میم) دوای نەگەڕانەوەی (پوورە خەجێ)، کە دوای ڕۆیشتنی ئەنوەرو خێزانەکەی بۆ دەرەوەی وڵات ئەمین کە پێویستی بەکەسێك هەیە خزمەتی بکات لەوساتە دەروونییەدا دەژی، کە ترسو دڵەڕاوکێ تەنگی پێهەڵدەچنن زیاتر ئەو بارە نامۆیە لە ڕوویدا دەردەکەوێت، جگە لەوەی ئەو حەزی گەڕانەوەی هەیە بۆ گەڕەکی هەژارەکانو گەڕانەوە بۆ ئەو باوەشەی کە مرۆڤایەتیو هەستی بەزەییو ئاگابوونو تێگەیشتن لە برسیەتیو نەهامەتی لای ئەوان هەیەو ماوە، واتە بەشێکی دیکەی نامۆیی گەڕانەوەیە بۆ سروشتی لادێو گەڕەکە میللییە هەژارەکان " ئاخ بۆ ژیانێکی سادە لە کوێرە گوندێکی لای خۆمان کە بە هاوارێك هەموو ئاوایی لەخۆت کۆ دەکەیتەوە" (کۆچیرۆکەکان، ل٤٦٤). هەروەها لە چیرۆکی (میم) نامۆبوون بە گەڕەکە دەوڵەمەندو بازرگانەکان ئەو گەڕەکانەی بەلای کارەکتەر هیچ بەهایەکی مرۆڤایەتیو حەزی یارمەتیدانیان تێدا نابیندرێت ئەو گەڕەکانەی کە کەس بەمردنو لەدایکبوونی یەکتری نازانێ لەو کاتەی پاڵەوانی (میم) دڵی پڕە لە ئێشو ئازارو نزیكو لە هەڕەشەی مەرگو نوقمی تەنیایی وەك کەسێکی ئیفلیج بۆیە ئەوان کەس نابینن پاڵەوانی چیرۆکی میم بەو هۆشیارییەی خۆیەوە دەیەوێ بڵێ کەس لەو گەڕەكو ماڵانە تەنیاکان ناناسن پیاوانی ماندوو دڵ پڕ لە ئێشو ئازار ناناسن " کەس منی نەبینی من هەموو کەسم دەدی، جا کێ ڕوحێکی تەنیاو برینداری دەبینێ " (کۆچیرۆکەکان، ل٢٣١). چیرۆکنووس بەهۆی فەنتازیاوە هەستی مردووی کەسێك دەخاتە قسە ئەوانی گەڕەکە دەوڵەمەندەکان بە مردنێکیش نایەنە قسە " ڕۆژێکی تریش لەو کۆشکەدا مامەوە دواجار لە چاوەڕوانی بێزار بووم کەس دەنگی نەبوو... ڕەنگی نەبوو... خۆم تەرمی خۆم خستە سەرشانو ڕووەو دەرگای دەرەوە ملم نا، تەرمەکەم گەیشتە نێو کۆڵانو کەس نەیدی، من کە زیندوو بووم کەس سەیری

نەدەکردم، کەس نەی دەبینیم... ئێستا کە مردم کێ دەمبینی" (کۆچیرۆکەکان، ل٢٣١). بەرامبەر ئەمەش چیرۆکنووس لە سەر زاری پاڵەوان بەراوردێکی هەردوو گەڕەکی دەوڵەمەندەکانو گەڕەکی هەژارەکان دەکات کە پێشتر پاڵەوان لە گەڕەکی هەژارەکان ژیاوە" ئەم گەڕەکە زۆر کپو مەنگە، مەنگە، مەنگە وەك زۆنکاوە وەستاوەکان، ئەو زۆنکاوانەی نە ئاویان دێتە سەرو نە ئاویان لەبەر دەڕوا دیوارەکان زۆر سپینو دڵەکانیش زۆر ڕەش ئێرە دۆزەخێکی زۆر ڕەنگینە، ئێرە وەك ئەوێ نییە.. لەوێ ئاگامان لە چرپەو خشپەو هەناسەی یەکدیش هەبوو، گریانو پێکەنین، شاییو پرسە، بەشەڕ دەهاتینو زووش ئاشت دەبووینەوە، لە هەموو هەورازو نشێوێکدا دەستی یەکدیمان دەگرت جنێومان بەیەکدی دەداو یەکتریشمان ماچ دەکرد" (کۆچیرۆکەکان، ل٢٢٢).

ئەنجام

١- چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن بەشێوەیەکی گشتی ئەو ڕەهەندە دەروونییە قووڵەیان تێدا هەیە، کە بە چیرۆکی دەروونی ناویان ببەین، چونکە پڕن لە هەڵچوونی دەروونی و خەسڵەتە دەروونییەکان. چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن ئاوێنەی ڕاستەقینەی بارە دەروونییەکانە، ئەو بارە دەروونییەی، کە پاڵەوانی فەرامۆشکراون، وەك لە چیرۆکی (ڕیشۆڵە و گرێ و شاعیر و میم و ڕەنگاڵە و.... هتد)دا بە دەردەکەون.

٢- دڵەڕاوکێو خەمۆکیو خەم جۆرێکە لە سیمای پاڵەوانەکانی شێرزاد حەسەن لەڕووی دەروونییەوە، هەروەها هەڵچوون و نامۆیی لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەندا خەسڵەتێکی دیکەیە و سیماییێکی دیکەی بەشێك لەو پاڵەوانانەن، کە بە هۆی هۆکاری ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتییەوە پاڵەوانەکان تووشی بوون.

٣- پاڵەوانی چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن هەمە جۆرن لە ڕووی قۆناغەکانی تەمەن و پلەو پایەی کۆمەڵایەتییان، بۆ نموونە پاڵەوان هەیە، وەکو هەژارو ڕۆشنبیرو ئافرەتەو کەم ئەندامو...هتد. دەکرێ بڵێین هەندێ لە ڕەفتاری پاڵەوانەکانی ڕەنگدانەوەیەکی ڕاستەقینەن بۆ هەندێ ڕەفتاری ڕابردووی خۆی لە سەردەمی منداڵی و هەرزەکاری، بەمە دەقی چیرۆکەکانی تا ڕادەیەك دەبنە ئاوێنەی ڕاستەقینە بۆ بەرجەستەکردنی هەندێ لە بەسەرهاتەکانی خۆی.

٤- چیرۆکنووس سوودی لە شێوازەکانی شەپۆلی هۆش وەرگرتووە، وەك دەربڕینی ڕەهەندێکی دەروونی، هەروەها سوودی لە خۆدواندن و بەدوایەکداهاتن و پەنابردنە بەر خەون بۆ دەرخستن و پیشاندانی لایەنی نەستی وەرگرتووە. هەروەها لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەندا فانتازیا سوودی لێ وەرگیراوە، وەك دیواربەندێکی شووشەیی بۆ پیشاندانی ئەو دیوی ڕاستییەکان و خستنەڕووی بارە دەروونییەکان.

٥- ئەو ڕەهەندە دەروونییەی چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن هەر لە ناونیشانی چیرۆکەکانەوە دەست پێدەکات، وەك لە چیرۆکەکانی (ترس، گرێ،

تەنیایی، نهێنی، من و قاله و سەگەکەی پاڤلۆڤ... هتد) هەموو ئەمانە لایەنی دەروونزانین و ئاماژەیەکی دەروونین بۆ ناواخنی ناوەڕۆکی چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن.

٦- ئەو کارەکتەرانەی شێرزاد حەسەن هەڵی بژاردوون و لە چیرۆکەکانیدا باسی کردوون بە شێوەیەکی گشتی دوو جۆرن، یەکەمیان ئەوانەی بە بەردەوامی سەرنجی رادەکێشن و شێرزاد حەسەن لە ژیانی ڕابردوویی و ئێستاشدا ئاگای لە مەینەتی و ئازارەکانی ئەوان هەیە و بەردەوام سەرنجی ڕادەکێشن. دووەمیان پاڵەوان و کارەکتەری چیرۆکەکانی چیرۆکنووس نزیکە لە ژیانی خۆیی و کەسانی چواردەوری خۆی.

پەراوێزەکان

١– د. عادل گەرمیانی – ڕەهەندی دەروونی لە چیرۆکی درێژی (من و قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤـ)دا، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، ٢٠٠٦، ل٢٧

٢– شێرزاد حەسەن یەکێکە لە چیرۆکنووسە ناسراوەکانی ئەدەبی کوردیی هاوچەرخمان، ئەم چیرۆکنووسە ساڵی ١٩٥٠ لە شاری هەولێر لە دایك بووە، ساڵی ١٩٧٥ خوێندنی لە بەشی ئینگلیزیی زانکۆی المستنصریە لەبەغدا تەواو کردووە، شانزە ساڵ مامۆستای وانەی ئینگلیزی بووە لە ئامادەیی پیشەسازی سلێمانی، خاوەن ئەم سێ کۆمەڵە چیرۆکەیە : (تەنیایی / ١٩٨٣) و (گوڵی ڕەش / ١٩٨٨) و (گەڕەکی داهۆڵەکان / ١٩٧٧). هەروەها خاوەن کورتە ڕۆمانی (حەسارو سەگەکانی باوکم / ١٩٩٦) و ڕۆمانی (پێدەشتی کارمامزە کوژراوەکان /٢٠٠١) و، لە بواری وەرگێڕانیش لە زمانی ئینگلیزییەوە خاوەن ئەم بەرهەمانەیە : (بە تووڕەیی ئاوڕێك لە ڕابردوو بدەرەوە ــ نووسینی : جۆن ئۆزبۆرن، شانۆنامە / ١٩٨٦) و، (فرمێسکەکانی کوکوختی – کۆمەڵە چیرۆك / ١٩٨٧) و (مارا ــ ساد ــ نووسینی : پیتەر فایس / ١٩٩٩) و، (هەقتە بزانی ــ ڕۆژنامەگەری و ڕاگەیاندن /٢٠٠) و، (مەرگەساتی شا لیر ــ نووسینی : وەلیەم شەکسپیر، شانۆنامە / ٢٠٠٠). هەروەها خاوەن کتێبی (بێ کتێب هەڵناکەم ــ تێڕوانینی ئەدەبی /٢٠٠٠ ــ ٢٠٠١). هەروەها خاوەن دوو ڕۆمانی دیکەیە یەکێکیان بەناوی (ژنێکی منگن) و (ژنێك بەسەر منارەوە).

٣– د. کەریم شەریف قەرەچەتانی– سایکۆلۆژیای منداڵ، بەشی سێیەم، چا/ زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠٠٤، ل٧٠

٤– د.نیل– پەروەردەکردنی منداڵانی ئازادو سەربەخۆ، و: قادر وریا، بەرگی یەکەم، چ. یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل٤٢

٥– هیوا قادر– ئەو پیاوەی لە تووڕەبووندا جوانە (گفتوگۆیەك لەگەڵ شێرزاد حەسەن)، ل٢٤٢

٦– هەمان سەرچاوە، ل٣٣

هیوا قادر– ئەو پیاوەی لەتووڕەبووندا جوانە (گفتوگۆیەك لەگەڵ شێرزاد حەسەن)، ل٢١٤

٨– شوان ئەحمەد – لە هەولێرەوە تا هلسنکی (گفتوگۆیەك لەگەڵ شێرزاد حەسەن)، ل١٠٧

٩– د.عومەر یاسین جەباری– ژیانی مرۆڤ لە ڕوانگەی دەروونزانییەوە، لە بلاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٤، ل٤٤–٤٥

١٠– ڕێبوار حەمە ڕەحیم – شێرزاد حەسەن لە کازیوەی ئەم بەیانییە دەڕوانێت (چاوپێکەوتن)، ل٢٣

١١– هیوا قادر – ئەو پیاوەی لەتووڕەبووندا جوانە (گفتوگۆیەك لەگەڵ شێرزاد حەسەن)، ل٢٤٢

١٢– " شارەزایەکی بەناوبانگی دەروونزانی ڕۆژێك لە بارەی ئالۆزییەکی دەروونیی لاوێکەوە قسەی بۆکردم کە لەئاکامی کردەوەیەکی هەڵەی باوکیدا بۆی پێك هاتبوو. ئەو دەیگوت : ئەو لاوە کاتێك ٦ ساڵە بوو ڕۆژێك لەگەڵ کچێکی (٧) ساڵە لە حاڵەتێکدا کە زۆربەی لەشیان ڕووتو بەدەرەوە بووە، پێکەوە یارییان کردووە. باوکی بەسەریاندا هاتووەو ئەوی تێروپڕ کوتاوە. ئەم چەشنە ڕەفتارە ئەو منداڵەیان کردووە بە بوونەوەرێك، کە تا لەژیاندایە بە داماویو ترسنۆکی بمێنێتەوە" بڕوانە : د. نیل، پەروەردەکردنی منداڵانی ئازادو سەربەخۆ، ل٤٤. ئەم ڕووداوە هەمان ڕووداوی سەردەمی منداڵیی شێرزادە کە لە بابەتی ژیانو سەرچاوەی چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن لە باسەکەماندا باس کراوە، هەروەها شێرزاد بەسەرەتایەکی ترسو گرێی دەروونی دەزانێ.

١٣– شوان ئەحمەد – لە هەولێرەوە تا هلسنکی (گفتوگۆیەك لەگەڵ شێرزاد حەسەن)، ل١٠٥

١٤– یوسف عوسمان حەمەد– گەنجو گرفتە دەروونییەکان، بەرگی یەکەمو دووەم، چ. سێیەم، لە بڵاوکراوەی نواڵەی نوێ، هەولێر، چا. منارە، (ب– س)، ل٢٧

١٥– د. کەریم شەریف قەرەچەتانی– سایکۆلۆژیای هەرزەکارو لاوان، چا. وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤، ل٤٤

١٦– هەمان سەرچاوە، ل٤٤–٤٥

١٧– د. کەریم شەریف قەرەچەتانی– سایکۆلۆژیای منداڵ، بەشی یەکەم، چا. زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٩٧، ل١٠٢

١٨– یوسف عوسمان– گەنجو گرفتە دەروونییەکان، بەرگی یەکەمو دووەم، چ. سێیەم، لە بڵاوکراوەی نواڵەی نوێ، هەولێر، چا. منارە، (ب– س)، ل٢٧–٢٨

١٩– هەمان سەرچاوە، ل٢٨

٢٠– ڕێبوار حەمە ڕەحیم – شێرزاد حەسەن لە کازیوەی ئەم بەیانییە دەڕوانێت (چاوپێکەوتن)، ل٢٢

٢١– هیوا قادر – ئەو پیاوەی لەتووڕەبووندا جوانە (گفتوگۆیەك لەگەڵ شێرزاد حەسەن)، ل٢٢٣

٢٢– کۆمەڵێ نووسەر– تیۆری ڕۆمان، و: محەمەد کەریم، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٣، ل١٤٥

٢٣– د. عومەر یاسین جەباری– دەروونزانی، چا. زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ٢٠٠٠، ل١١٣

٢٤– د.کەریم شەریف قەرەچەتانی– دەروونزانی، هەولێر، ١٩٩٦، ل١٦

٢٥- د. عومەر یاسین جەباری- دەروونزانی، ل١١٣
٢٦- عەبدولموتەلیب عەبدوللاّ- چەمکی دڵەڕاوکێ لە تێڕوانینی فرۆیددا، دۆسیەی فرۆید، گ. کاروان، ژ. ١٣٥، ١٩٩٩ ل٧١
٢٧- د.کەریم شەریف قەرەچەتانی - دەروونزانی، ل١٧
٢٨- عەبدولموتەلیب عەبدوللاّ - چەمکی دڵەڕاوکێ، چەمکی دڵەڕاوکێ لە تێڕوانینی (فرۆید)دا، ل٧٧
٢٩- د.کەریم شەریف قەرەچەتانی - دەروونزانی، ل١٧
٣٠- د.کەریم شەریف قەرەچەتانی- سایکۆلۆژیای هەرزەکارو لاوان، ل٤١
٣١- د. و. پۆڵدینگەر- پەیوەندی نێوان خەمۆکیو هونەر، و: فەیسەل عارەب بڵباس، گ. کاروان، ژ. ١٥٨، ٢٠٠١، ل١٤٨
٣٢- د. عومەر یاسین جەباری- دەروونزانی، ل١١٥
٣٣- محەمەد کەریم شەیدا- نەخۆشییە دەروونییەکانو دەروون لەشییەکان (سایکۆسۆماتی)یەکان، بەڕێوەبەرایەتی چاپو بلاوکردنەوە، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل٦٧-٦٨
٣٤- د. و. پۆڵدینگەر - پەیوەندی نێوان خەمۆکیو هونەر، ل١٥٠
٣٥- د. عادل مەلا حوسێن- دڵەڕاوکێو خەمۆکی دیاردەو هۆکارو چارەسەر، و: عومەر عەلی محەمەد،گ. کاروان، ژ. ١٢٨، ١٩٩٨، ل١٢٢
٣٦- محەمەد کەریم شەیدا- نەخۆشییە دەروونییەکانو دەروون لەشییەکان (سایکۆسۆماتی)یەکان، ل٧٠
٣٧- محەمەد زەنون - ڕوانینێکی گشتیو مێژوویی بۆ نامۆبوون، و: دیار عزیز شەریف،گ. ڕامان، ژ. ٩١، ٢٠٠٤، ل٨٧
٣٨- کەمال فارووق- فرۆیدیزمو نامۆبوونی مرۆڤ، گ. کاروان، ژ. ١١٥، ١٩٩٧، ل١٤
٣٩- محەمەد تەها حوسێن- چەمکی یاخیبوون لەبەر ڕۆشنایی ڕێبازی سلووکییەکاندا، گ. ڕامان، ژ. ٣٩، ١٩٩٩، ل٢٢٦
٤٠- دەقی ئەو پێناسە وەرگیراوە لە: نامۆبوون لە چیرۆکەکانی حوسێن عارف دا، ڕەفیق سابیر، گ. گەلاویژی نوێ، ژ. ٢، ١٩٩٧، ل٣٥
٤١- غیاث الدین نقشبندی- نامۆیی، لە(nor the stprint & copy center)، لە چاپدراوە، ئەوسترالیا، ٢٠٠٢، ل٤٢
٤٢- سەدیق سەعید ڕواندزی- پاڵەوان لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن، ڕ. هەولێر پۆست، ژ. ٢٩، ٢٠٠٦/٣/١٣، ل ٧

٤٣– عەتا قەرەداغی– گەڕانەوە لە خەیاڵەوە بۆ واقیع، (خوێندنەوەی هەڵبژاردەیەك لە چیرۆکی کوردی)، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل١١٤
٤٤– یوسف عوسمان – دەروونزانی، وتارو لێکۆڵینەوە و شیکردنەوە، ل١٤١
٤٥– یوسف عوسمان – دەروونزانی، وتارو لێکۆڵینەوەو شیکردنەوە، سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکریو ئەدەبی نما، چا. ڕەنج، هەولێر، ٢٠٠٤.، ل١٤٤
٤٦– د. کەمال مەعرووف– ئەدەبیاتی کلاسیکیو نوێخوازی کوردی، چا. ژین، سلێمانی، ٢٠٠٣، ل ٨٤

سەرچاوەکان

١– تەها حوسێن– چەمکی یاخیبوون لەبەر ڕۆشنایی ڕێبازی سلووکییەکاندا، گ. ڕامان، ژ. ٣٩، ١٩٩٩
٢– ڕەفیق سابیر – نامۆبوون لە چیرۆکەکانی حوسێن عارف دا، گ. گەلاویژی نوێ، ژ. ٢، ١٩٩٧
٣– ڕێبوار حەمە ڕەحیم – شێرزاد حەسەن لە کازیوەی ئەم بەیانییە دەڕوانێت (چاوپێکەوتن)، گ. کازیوە، ژ. ٦، ١٩٩٤
٤– سەدیق سەعید رواندزی– پاڵەوان لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن، ڕ. هەولێر پۆست، ژ/٢٩، ٢٠٠٦/٣/١٣
٥– شوان ئەحمەد– لە هەولێرەوە تا هلسنکی (گفتوگۆیەك لەگەڵ شێرزاد حەسەن) گ. ڕامان، ژ. ٧١، ٢٠٠٢
٦– د. عادل گەرمیانی – ڕەهەندی دەروونی لە چیرۆکی درێژی (من و قالەو سەگەکەی پاڤلۆڤـ)دا، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، ٢٠٠٦
٧– د. عادل مەلا حوسێن– دڵەڕاوکێو خەمۆکی دیاردەو هۆکارو چارەسەر، و: عومەر عەلی محەمەد، گ. کاروان، ژ. ١٢٨، ١٩٩٨
٨– د. عومەر یاسین جەباری– دەروونزانی، چا. زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ٢٠٠٠
د.عومەر یاسین جەباری– ژیانی مرۆڤ لە ڕوانگەی دەروونزانییەوە، لە بلاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٤
١٠– عەتا قەرەداغی– گەڕانەوە لە خەیاڵەوە بۆ واقیع، (خوێندنەوەی هەڵبژاردەیەك لە چیرۆکی کوردی)، سلێمانی، ٢٠٠٤
١١– عەبدولموتەلیب عەبدوللا– چەمکی دڵەڕاوکێ لە تێڕوانینی فرۆیددا، دۆسیەی فرۆید، گ. کاروان، ژ. ١٣٥، ١٩٩٩

١٢- غياث الدين نقشبندی- نامۆیی، لە (nor the stprint & copy center)، لە چاپدراوە، ئەوسترالیا، ٢٠٠٢
١٣- د. کەریم شریف قەرەچەتانی- دەروونزانی، هەولێر، ١٩٩٦
١٤- د. کەریم شەریف قەرەچەتانی- سایکۆلۆژیای منداڵ، بەشی یەکەم، چا. زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٩٧
١٥- د. کەریم شەریف قەرەچەتانی- سایکۆلۆژیای منداڵ، بەشی سێیەم، چا. زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠٠٤
١٦- د. کەریم شەریف قەرەچەتانی- سایکۆلۆژیای هەرزەکارو لاوان، چا. وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤
١٧- د. کەمال مەعرووف- ئەدەبیاتی کلاسیکیو نوێخوازی کوردی، چا. ژین، سلێمانی، ٢٠٠٣
١٨- کەمال فارووق - فرۆیدیزمو نامۆبوونی مرۆڤ، گ. کاروان، ژ. ١١٥، ١٩٩٧
١٩- کۆمەڵێ نووسەر- تیۆری ڕۆمان، و: محەمەد کەریم، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٣
٢٠- محەمەد کەریم شەیدا- نەخۆشییە دەروونییەکانو دەروون لەشییەکان (سایکۆسۆماتی)یەکان، بەڕێوەبەرایەتی چاپو بڵاوکردنەوە، سلێمانی، ٢٠٠٠
٢١- محەمەد زەنون - ڕوانینێکی گشتیو مێژوویی بۆ نامۆبوون، و: دیار عەزیز شەریف، گ. ڕامان، ژ. ٩١، ٢٠٠٤
٢٢- د.نیل- پەروەردەکردنی منداڵانی ئازادو سەربەخۆ، و: قادر وریا، بەرگی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٠
٢٣- هیوا قادر - ئەو پیاوەی لە تووڕەبووندا جوانە (گفتوگۆیەك لەگەڵ شێرزاد حەسەن)، گ. ڕەهەند، ژ. ٥، سوید، ١٩٩٨
٢٤- د. و. پۆڵدینگەر- پەیوەندی نێوان خەمۆکیو هونەر، و: فەیسەل عارەب بلبناس، گ. کاروان، ژ. ١٥٨، ٢٠٠١
٢٥- یوسف عوسمان حەمەد- گەنجو گرفتە دەروونییەکان، بەرگی یەکەمو دووەم، چ. سێیەم، لە بڵاوکراوەی نواڵەی نوێ، هەولێر، چا. منارە، (ب- س)
٢٦- یوسف عوسمان - دەروونزانی، وتارو لێکۆڵینەوەو شیکردنەوە، سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکریو ئەدەبی نما، چا. ڕەنج، هەولێر، ٢٠٠٤

خلاصة البحث

انعكاس بعض الجوانب النفسية في قصص شيرزاد حسن

كل قصة فنية قصيرة، كنتاج وكجنس أدبي تحمل في طياتها نفحات نفسية تزداد درجاتها كلما اتخذت القصة في الاسلوب النفسي منهجاً لها، وكل قصة تعبر عن نفسية كاتبها او تعبر عن وجهة نظرهُ النفسية في تصوير الحدث القصصي واظهار الواقع النفسي للقاص.

غالبية النتاجات القصصية النفسية في الادب العالمي برزت بعد الحرب العالمية الاولى، لكون تلك الحرب كانت لها عواقب وخيمة، وكان لها تأثيرها النفسي في اعماق الذين ساهموا في تلك الحرب، وكان لها ايضاً تاثيرها النفسي في اعماق ابناء المجتمع الاوروبي، وتطور ابراز الجانب النفسي بعد الحرب العالمية الثانية وماتلتها من اعوام حتى اصبح البعد النفسي له حضوره الفاعل في بناء القصة القصيرة. ومن يقرأ النتاجات القصصية الكُردية سيجد هناك ملامح من البعد والتناول النفسي فيها، لكن شيرزاد حسن كقاص وروائي كُردي برز من بين القاصين الكُرد في توظيف البعد النفسي في قصصه، حيث برز هذا الجانب في العديد من قصصه التي امتازت بتوظيف اتجاهات المدارس النفسية في عوالم قصصه بشكل علمي مبسط وبشكل ادبي مثير لانتباه القارىء. تم اختيار هذا الموضوع لدراستنا الاكاديمية لكي نوضح طبيعة التناول النفسي لاحداث القصص وطبيعة الشخصية من الناحية النفسية في عوالم قصص شيرزاد حسن، ومن هنا تبرز اهمية هذه الدراسة الاكاديمية في واقع النقد الادبي الكُردي. تتكون هذه الدراسة من مقدمة وخمس مباحث مع خلاصة بالنتائج التي توصلنا اليها في هذه الدراسة، وهناك في الخاتمة قائمة باسماء المصادر التي أستفدنا منها لكتابة هذه الدراسة الأكاديمية الموسومة بـ (أنعكاس بعض الحالات النفسية في قصص شيرزاد حسن). تناولنا في المقدمة مفهوم القصة النفسية ودورها في تصوير بعض الحالات النفسية، ومدى اهتمام وتخصص القاص شيرزاد حسن في مجال القصة النفسية الكردية. خصصنا المباحث الخمسة للحديث عن أنعكاس بعض الحالات النفسية في نتاجاته القصصية، ولهذا الغرض تناولنا كل حالة نفسية بالحديث عنها مع ايراد العديد من الأمثلة كدلالات من نتاجاته القصصية.

Abstract

Reflection of Some Psychological States in Sherzad Hassan's Stories

Every short story, as a literary work and genre, contains psychological touches escalating more with the adoption of the psychological approach by the author. Moreover, every story expresses its author's psychology or his psychological perspective employed for portraying the plot and demonstrating the storyteller's psychological reality.

Notably, the aftermath of the First World War witnessed the birth of the majority of the psychological fictions in world literature, much due to the grave consequences of the said war and the profound psychological impacts on both the participants and the entire European community as well.

More development of the psychological aspect in world literature came in the aftermath of the Second World War in such a way as to become a potential element in the structure of short story. Furthermore, close examination of Kurdish short stories reveals many examples of psychological treatments. Sherzad Hassan is the novelist and short story writer whom we have singled out for our study owing to his prominence and extensive, simple, attractive and highly literary use of the psychological dimension in his works.

The study consists of an introduction and five sections. The introduction covers the concept of the psychological fiction and its role in portraying some psychological states as well as Sherzad Hassan's concern with this literary trend in Kurdish literature. However, the other five sections have been devoted to an analysis of the reflection of psychological states in Hassan's short stories, each of which has been supported by examples from his works.

کێش و قالبە کێشە عەرووزییەکانی دیوانی ڕاجی

م. ی. هیوا نوورەدین عەزیز
زانکۆی سۆران / فاکەڵتی ئاداب

پێشەکی

ئەم لێکۆڵینەوەیە بە **ناونیشانی** (کێش و قالبە کێشە عەرووزییەکانی دیوانی ڕاجی) لە پێشەکی و دوو بەش پێکدێت، لە بەشی یەکەمدا سەرجەمی کێش و قالبە کێشە عەرووزییەکانی دیوانی ڕاجی بە شێوەیەکی ورد و زانستییانە دەستنیشان کراوە، لە بەشی دووەمدا، ڕێژەی کێش و قالبە کێشەکانیش بەجیا خراوەتە ڕوو.

هۆی هەڵبژاردنی بابەتەکە دەگەڕێتەوە بۆ دوای چاپکردنی دیوانەکەی و کەوتنە بەردەستی خوێنەران و ئاشقانی شیعری کلاسیکی کوردی، بەپێویستم زانی لە لێکۆڵینەوەیەکی ورد و زانستییانەدا سەرجەمی کێش و قالبە کێشە عەرووزییەکانی دیوانی شاعیر دەستنیشان بکەم، کە تاکو نووسینی ئەم لێکۆڵینەوەیە جگە لە ماستەرنامەیەك بەناونیشانی (لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری لە شیعرە کوردییەکانی ڕاجی دا)، هیچ لێکۆڵینەوەیەکی زانستییانەی تایبەت بە کێشە عەرووزییەکانی دیوانی ڕاجی لەبەر دەستدا نییە.

پرۆگرامی لێکۆڵینەوە: لێکۆڵینەوەکە لە دوو بەش پێکهاتووە، لە بەشی یەکەمدا، نموونەی سەرجەم کێش و قالبەکێشەکانی دیوانی شاعیر نیشاندراوە و بەپێی زۆری ڕێژەی بەکارهاتنی کێش و قالبەکێشەکان ڕیز کراون.

لە بەشی دووەمدا، ڕێژەو ژمارە و ژمارەی شیعرەکانی هەر کێش و قالبە کێشێك بە تەنیا دیار کراوە.

ئەنجامی لێکۆڵینەوەکەش وەك هەر لێکۆڵینەوەیەکی زانستی لە کۆتایی لێکۆڵینەوەکەدا بە چەند خاڵێك گرنگترین ئەو ئەنجامانەی پێی گەیشتین خراوەتە ڕوو.

بەشی یەکەم:

نموونەی کێش و قالبە کێشە عەروزییەکانی دیوانی ڕاجی *

ڕاجی یەکێکە لەو شاعیرە کوردانەی کە شارەزایی لە زانستی عەروزدا هەبووە، دوای سەرژمێری کێشە عەروزییەکانی، دەرکەوت کە شاعیر (٤٥٠) شیعری عەروزی هەیە، حەوت جۆر کێشی عەروزی لە (٣٧) قالبدا بەکارهێناوە و کێشەکانیش ئەمانەن: هەزەج، ڕەمەل، موزاریع، ڕەجەز، بەسیت، سەریع، موتەقاریب.

یەکەم/ کێشی هەزەج – بازنەی سێیەم – مجتلب (مَفاْعيْلُنْ مَفاْعيْلُنْ مَفاْعيْلُنْ)[١]

ئەم کێشە لە دیوانی شاعیردا بە (٩) قالبی جیاواز بەکار هاتووە لە هەموو کێشەکانی دیکەی دیوانی شاعیردا زیاتر بەکار هاتووە، هەرچەندە لە نامەی ماستەری (لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری لە شیعرە کوردییەکانی ڕاجی دا)[٢] ژمارەی قالبەکانی ئەم کێشە بە (٨) قالب دانراوە و ژمارەی شیعرەکانیشی بە (٢١٩) شیعر دانراوە، بەڵام ژمارەی شیعرەکانی ئەم کێشە لە دیوانی شاعیردا (٢٢٧) شیعرە، زۆری ڕێژەی قالبەکە لە دیوانی شاعیردا بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ((ئەم کێشە ساف و ئاهەنگدارە کە لە دووبارە بوونەوەی (مفاعیلن) بڕگەیەکی کورت و سێ بڕگەی درێژ پێکهاتووە لەگەڵ زەوق و گۆرانیی کوردیدا گونجاوە))[٣]، هەروەها ئەم کێشە لەرینەوەی تیایە ((چونکە سەرەتای پێیەکانی وەتەدن و هەر وەتەدێك دوو سەبەبی سووکی بەدوادا دێت ئەمە وا دەکات کە دەنگەکە درێژ بێتەوە دەشڵێن لەبەر خۆشی پێی گوتراوە هەزەج چونکە هەزەج جۆرە گۆرانییەکی خۆشە لەرەی تیایە))[٤].

نموونەی سەرجەمی قالبە کێشەکانی هەزەج لە دیوانی ڕاجیدا:**

١– هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف (مَفْعُولُ مَفاْعيْلُ مَفاْعيْـلُ فَعْولُنْ)

ئەم قالبەی هەزەج لە هەموو قالبەکانی دیکەی هەزەجدا زیاتر بەکار هاتووە چونکە ((ئەم کێشە لکێکی بەناوبانگ و زۆر باوی هەزەجە نەك هەر کورد بەڵکو تورك و فارسیش بەر لە سەدان ساڵ بەکاریان هێناوە تایبەتییەتی کوردی نییە))[٥]

مەشقی چی/ یە پەروانە / لەگەڵ شەوقی / چرادا

– – ب ب – – ب ب – – ب ب – –

مَفْعولُ مَفاْعیْلُ مَفاْعیلُ فَعْولُنْ

ئەشقی چ/ رووە دێتو / دەچیٚ گیان بە / فەنادا [٦]

– – ب ب – – ب ب – – ب ب – –

مَفْعولُ مَفاْعیلُ مَفاْعیلْ فَعْولُنْ

لە پێی دووەم لە لەتی دووەمدا (وە) دەبیٚ بە (وا) بخوێندرێتەوە.

٢- هەزەجی هەشتی تەواو: مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ

ئەوا بەحری / پە رۆشی من / شەپۆلی دا / بە دونیادا

ب – – – ب – – – ب – – – ب – – –

مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ

کەشۆڕی کور/ دو کوردستان / لە ئێخەم دەس / تی بەرنادا [٧]

ب – – – ب – – – ب – – – ب – – –

مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ

٣- هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەقسوور (مَفْعولُ مَفاْعیْلُ مَفاْعیْلُ فَعولاْنْ)

ئەی دلْ چ / ئەبەستی تۆ / تەعەللوق بە / مەحالْات

– – ب ب – – – ب – – ب ب – – ٠

مَفْعولُ مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُ فَعْولاْنْ

گەر نەقدی / تەڵەب کاسی/ دە بۆچیمە / خەسارات [٨]

– – ب ب – – ب ب – – ب ب – – ٠

مَفْعولُ مَفاْعیلُ مَفاْعیلُ فَعْولاْنْ

لە لەتی یەکەمدا پێی دووەم بەتەواو (سالم)ی ماوەتەوە، زیحافی (کەف)ی وەرنەگرتووە.

٤- هەزەجی هەشتی ئەخرەب: مَفْعولُ مَفاعیلُنْ مَفعولُ مَفاعیلُن

بۆعاش / قی ڕیسوایی / دڵدادە / یی ئەنوەر کچ

- - ب ب - - - - ب ب - - - -

مَفْعولُ مَفاعیلُنْ مَفعولُ مَفاعیلُنْ

بۆلەززە / تی تەنهایی / قەد نا ز / کی ئەسمەر کچ [٩]

- - ب ب - - - - ب ب - - - -

مَفْعولُ مَفاعیلُنْ مَفْعولُ مَفاعیلُنْ

٥- هەزەجی هەشتی موسەببەغ: مَفاعیلُنْ مَفاعیلُنْ مَفاعیلُنْ مَفاعیلانْ

لەب و کولمەت / بەبارێ نا/ زەوە ئەم خا / لە هەڵئەگرێت

ب - - - ب - - - ب - - - ب - - - ٠

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلانْ

عەجەب ماوم / کە جەننەت بول/ بولی بەردا / وەقەل ئەگرێت [١٠]

ب - - - ب - - - ب - - - ب - - - ٠

مَفاعیلُنْ مَفاعیلُنْ مَفاعیلُنْ مَفاعیلانْ

لە لەتی یەکەم، لە پێی سێیەم (وە) دەبێ بە (وا) بخوێندرێتەوە

٦- هەزەجی هەشتی ئەخرەبی موسەببەغ: مَفعولُ مَفاعیلُنْ مَفْعولُ مَفاعیلانْ

دانیشتو / وی مەحزوون بووم / سولتانی / خەیاڵت هات

- - ب ب - - - - ب ب - - - ٠

مَفْعولُ مَفاعیلُنْ مَفْعولُ مَفاعیلانْ

هاتیف بە / نەوا فەرمووی / هەستە سە / رو ماڵت هات [١١]

- - ب ب - - - - ب ب - - - ٠

مَفعولُ مَفاعیلُنْ مَفْعولُ مَفاعیلانْ

لە لەتی دووەمدا و لە پێی سێیەمدا (هەستە) دەبێ بە (هەستا) بخوێندرێتەوە.

٧- هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەحزووف: مَفْعولُ فَعولُنْ مَفْعولُ فَعولُنْ

هەرچەندە بەگوێرەی یاساکانی عەرووز ئـەم قالبـە ڕێگـە پێـدراو نییـە چـونکە (حـەزف) عیللەیـە، عیللـەش ناچـێتە سـەر حەشـوو، چـونکە ((عیللـە تایبەتـە بـە عەرووز و زەڕب))[١٢]، بەڵام شاعیر بۆ نیشاندانی توانای خۆی و یاریکردن بە قالبـە کێشەکان، ئەم قالبەی هـەزەجی دروسـت کـردووە، دەشـگونجێ قالبەکـەی لـەژێر کاریگەریی کێشی خۆماڵیدا دروست کردبێت.

توخوا وە/ رە ماڵم / ئەی دلبە/ ری دین بەر

- - ب ب - - - - ب ب - -

مَفْعولُ فَعولُنْ مَفْعولُ فَعولُنْ

بنوێنە / لەب و ڕووت / بەرپاب / کە مەحشەر[١٣]

- - ب ب - - - - ب ب - -

مَفْعولُ فَعولُنْ مَفْعولُ فَعولُنْ

٨- هەزەجی شەشی مەحزووف: مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ فَعولُنْ

کەسێك بۆنیش / تیمان دڵ موب/ تەلابێ

ب - - - ب - - - ب - -

مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ فَعْولُنْ

دەبێ خۆی توو / شی سۆزی کا / رەبا کا[١٤]

ب - - - ب - - - ب - -

مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ فَعولُنْ

٩- هەزەجی شەشی مەقسوور: مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ فَعوْلاْنْ

موژەت دایم / بەخونی دڵ / ئەدەی تاب

ب - - - ب - - - ب - - .

مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ فَعوْلاْنْ

بەتیرێ ئەم / خەیە سەد گێ / ژو گەرداب [١٥]

ب – – – ب – – – ب – – .

مَفاْعیْلُنْ مَفاْعیْلُنْ فَعوْلاْنْ

لە لەتی دووەمدا و لە پێی دووەم (یە) دەبێ بە (یا) بخوێندرێتەوە، ئەم درێژکردنەوەی بڕگەیە پێی دەڵێن (اشباع کردن)[١٦].

دووەم: کێشی ڕەمەل – بازنەی سێیەم – فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ [١٧]

هەرچەندە ئەم کێشە لە نامەی ماستەری (لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری لە شیعرە کوردییەکانی راجی دا) [(١٨)]، بە(٩) قالب و ژمارەی شیعرەکانیشی بە (١٧٣) شیعر دانراوە، بەڵام لە دیوانەکەیدا (١٦٩) شیعر بەم کێشە نووسراوە بە (١٠) قالبی جیاوازدا.

١– ڕەمەلی هەشتی مەحزووف: فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلُنْ

ئەم قالبەی ڕەمەل لە هەموو قالبەکانی دیکەی ڕەمەلدا زیاتر بەکار هاتووە، پێی کۆتایی کە بۆتە (فاْعِلُنْ) هۆیەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ((لەبەر درێژی دێرە هەڵبەست لەم کێشەدا شاعیران بەقورسیان زانیوە و هەستیان کردووە هەست و سۆزی بەکوڵ لە کێشی درێژو زۆر بڕگەدا سارد دەبێتەوە بۆیە پێی دوایی هەر نیوە دێڕێکیان قولە کردۆتەوە بەناوی عیللەتی (قەتع، قەسر، حەزف)ەوە بڕگەی دواییان لێ فڕێ داوە))[(١٩)] .

بۆحیجازی / کوڵمە روح و / دڵ لەمن دا / وا ئەکا

– ب – – – ب – – – ب – – – ب –

فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلُنْ

ژین و عەیشی / من بەیەك دەم / سەر بەسەر یەغ / ما دەکا [(٢٠)]

– ب – – – ب – – – ب – – – ب –

فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلُنْ

ئەم قالبە کێشەی ڕەمەل وەنەبێ هەر لەلای ڕاجیدا ڕێژەکەی زۆر بێت، بەڵکو لەلای زۆربەی شاعیرانی کلاسیکدا ئەم قالبە کێشەی رەمەل زۆر بەکار دێت چونکە ((ئاوازەکەی سووکە پێیەکانی تاحەز بکەی نەرمن زۆر جار (فاْعِلاْتُنْ) دەبێت بە

(فَعِلاْتُنْ) هـەر هەستیشـی پـێ ناکـەی زایەڵەکـەی نەشـوە و تـەرەبی تێدایـە))[21]، شاعیرە تازەکانیشمان ئەگەر شیعری عەرووزی بنووسـن ئـەوا یـان کێشـی هـەزەج وەیان کێشی ڕەمەل بەکار دێنن، ئەمەش لەبەر سووکیی مۆسیقاکەیەتی.

٢- ڕەمەلی هەشتی مەقسوور: فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْنْ
دائیما شا / یانی عیشقە / زەمزەمەی چەنگ / گ و روباب
- ب - - - ب - ب - ب - - ب - .
فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْنْ
ڕەقس و دەستوو/ ر ی تەشەووق / ساقییو دەس / ت و شەڕاب [22]
- ب - - - ب - - - ب - - - ب - .
فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْنْ

لـە لـەتی یەکەمـدا و لـە پێـی دووەم (فـاْعِلاْتُنْ) بـەهۆی زیحـافی خـەبن بۆتـە (فَعِلاْتُنْ) ئەمەش بەپێی زانستی عەرووز شتێکی ڕێگە پێدراوە.

٣- ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی مەحزووف: فاْعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلُنْ
بولبولی خەس/ تە دڵم ها / تەوە دیسان / بەسەدا
- ب - - ب ب - - ب ب - - ب ب -
فاْعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلُنْ
لە ڕەزو با / خی رو حی ما / ری ڕەشی پێ / یەوە دا [23]
ب ب - - ب ب - - ب ب - - ب ب -
فَعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلُنْ

لەم قالبە و قالبی هەشـتی مـەخبوونی مەقسـووردا، هەنـدێ جـار پێـی یەکـەم زیحافی (خەبن) وەرناگرێت، ئەمـە نـەك هـەر لـەلای ڕاجیـدا، بـەڵکو بەشـێوەیەکی گشتی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا بەرچاو دەکەوێت.

٤– ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی مەقسوور: فاْعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلاْنْ
سەد ئەسەف گول/ شەکە را مەیل / ل و موحابا / بو وە قات
– ب – – ب ب – – ب ب – – ب ب – ٠
فاْعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلاْنْ

بۆدڵی خەس / تەو و بێ چا / رە مو داوا / بو وە قات [٢٤]
– ب – – ب ب – – ب ب – – ب ب – ٠
فاْعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلاْنْ

٥– ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی ئەصڵەم: فاْعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعْ لُنْ
بێ وەفایی / بەسە ئەی زوھ / رە کەبێ تا / مت کرد
– ب – – ب ب – – ب ب – – – –
فاْعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعْ لُنْ
موشتەری زەو / قی دڵی ئێ / مە بو ئیعدا / مت کرد [٢٥]
– ب – – ب ب – – ب ب – – – –
فاْعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعْ لُنْ

٦– ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی ئەصڵەمی موسەببەغ: فاْعِلاْتُنْ فَعِلاْتُـنْ فَعِلاْتُـنْ فَعْ لاْنْ
ئەم قالبەی ڕەمەل لە نامەی ماستەری (لێکۆڵینەوەیەکی شـیکاری لـە شـیعرە کوردییەکانی راجی دا) نموونەی نییە.
حورمەتی هام / تەرەبان لا/ ز مە بگرێ / ئەفلاك
– ب – – ب ب – – ب ب – – – – ٠
فاْعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعْ لاْنْ
فەوتی خاکە / هەموو کەس قو / وەتە بۆ قوو / تی خاك [٢٦]
– ب – – ب ب – – ب ب – – – – ٠
فاْعِلاْتُنْ فَعِلاْتُنْ فَعْ لاْنْ

ئەم قالبەی ڕەمەل لە شیعری کلاسیکی کوردیدا زیاتر بەشێوەی قالبی شەشی بەکار دێت، شاعیر لە شیعرەکەدا وەستایانە دوو قالبی ڕەمەلی تێکەڵ کردووە ئەوانیش (ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی ئەصڵەمی موسەببەغ، ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی مەحزووف)، شیعرەکە هەشت دێرە و دێرەکانی (٣،٤، ٥) ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی مەقسوورە و دێرەکانی (١، ٢، ٦ ، ٧، ٨) ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی ئەصڵەم موسەببەغە ((هەرچەندە لێکدان و تێکەڵکردنی دوو سێ کێش لە یەك هۆنراوەدا لای عەرەب و فارس کەم دەکەوێتە بەرچاو بەڵام ئەم هونەرە هەر لە کۆنەوە لای یۆنانییەکان هەبووە))[٢٧]، ئەوەی تایبەت بێت بە ڕاجی ئەوەیە کە ئەم جۆرە تێکەڵکردنەی دوو قالبی یەك جۆر کێش لەلای شاعیرانی کلاسیکی کوردیدا بە کەمی هەیە *.

٧– ڕەمەلی هەشتی مەشکول: فَعِلاْتُ فاْعلاْتُنْ فَعِلاْتُ فاْعِلاْتُنْ

لە کەناری / سەروی دلبەر / بەتەڵەب س/ کەندەرم من

ب ب – ب   – ب – –   ب ب – ب   – ب – –

فَعِلاْتُ   فاْعِلاْتُنْ   فَعِلاْتُ   فاْعِلاْتُنْ

بەخوماری / چاوی شۆخی / لەشەفافی / گوهەرم من [٢٨]

ب ب – ب   – ب – –   ب ب – ب   – ب – –

فَعِلاْتُ   فاْعِلاْتُنْ   فَعِلاْتُ   فاْعِلاْتُنْ

ئەم قالبە کێشەی ڕەمەل لەناو شاعیرانی کلاسیکدا نموونەی زۆر نییە، بەبڕوای ئێمە هۆیەکەی بۆ ئەو هەڵسانەوەو دابەزینەیە کە لە (فاْ)یەکەدا دروست دەبێت و خۆشی مۆسیقاکەی ناهێڵێت، چونکە ئەو پێیانەی بەبڕگەی درێژ دەست پێ دەکەن مۆسیقایان خۆشترە.

٨– ڕەمەلی هەشتی تەواو: فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ فاْعِلاْتُنْ

لە دیوانی شاعیردا یەك شیعر بەم قالبە کێشە هەیە ئەویش بۆ سوپاس و بەخێرهێنانی حاکم عەلائەدین نووسراوە کە دادوەری دادگای کۆیە بووە، شیعرەکە مولەممەعە بەزمانی کوردی و عەرەبی نووسراوە، دێرە کوردییەکان

هەموویان ڕەمـەلی هەشـتی تـەواون بـەڵام هەنـدێ لـە دێـرە عەرەبییـەکان ڕەمـەلی هەشتی مەخبوونن، لە پێشەوەشدا باسمان لەم جۆرە تێکەڵکردنە کردووە.

تۆ کەخاوەن / بیرو زانی/ نی هەموو کا/ رو وەرامی

– ب – – – ب – – – ب – – – ب – –

فاعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ

ناتەوێ پیر / بم بەگەنجی / یا بگەم هێش / تا بەکاڵی [٢٩]

– ب – – – ب – – ب – – – ب – – – ب – –

فاعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ

نموونە عەرەبییەکەشی بەم شێوەیە :

طالَما أ ز / هَقَني الأ/ يامِ في زح/ ف اللَيالي

– ب – – ب ب – – – ب – – – ب – –

فاعِلاتُنْ فَعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ

لَيْتَنى أ عْ/ رِفُ نَفْسى / وَيَمينى / وَشِمالي [٣٠]

– ب – – ب ب – – ب ب – – ب ب – –

فاعِلاتُنْ فَعِلاتُنْ فَعِلاتُنْ فَعِلاتُنْ

٩– ڕەمەلی شەشی مەحزووف: فاعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ فاعِلُنْ

گوڵشەنی پەر/چەم شوکور کر/دوویە پنج.... دڵ شکاوی/کوڵمە بوو کر/دوویە پنج [٣١]

– ب – – – ب – – – ب – – ب – – – ب – – – ب –

فاعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ فاعِلُنْ فاعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ فاعِلُنْ

١٠ – ڕەمەلی شەشی مەقسوور: فاعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ فاعِلانْ

شاهی کانی / شارو بازا / ڕ و کەنار...هەر ئەوە توا/ نا بە گشتی/ کارو بار [٣٢]

– ب – – – ب – – – ب – ٠ – ب – – – ب – – – ب – ٠

فاعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ فاعِلانْ فاعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ فاعِلانْ

سێیەم: کێشی ڕەجەز: بازنەی سێیەم – مجتلب – مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ [٣٣]

ئەم کێشە لە دیوانی شاعیر لە پلەی سێیەمدا دێت لە دوای هەزەج و ڕەمەلدا، شاعیر (٢٧) شیعری بەم کێشە هەیە بە (٦) قالبی جیاواز، بەلاّم لە ماستەرنامە (لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری لە شیعرە کوردییەکانی ڕاجیدا) [٣٤] بە (٥) قالب و (٣١) شیعر دانراوە، ((هۆنراوی ئەم دەریایە لە پەخشانەوە نزیکە، لەبەرئەوە هەموو کەس پێی دەوێرێ بۆیە پێی دەگوترێت کەری هەستیاران))[٣٥]، زۆربەی هەرە زۆری شاعیرانی کلاسیکی کوردی شیعریان بەم کێشە هەیە ((ئەم کێشە لە شیعری کلاسیکی کوردیدا (١٥) قالبی جیاوازی هەیە)) [٣٦].

١- ڕەجەزی هەشتی تەواو: مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ

کورد گەر هەبن / شاهن هەموو/ بۆعەقڵ و نوت / ق و ئیهتیدا

– – ب –   – – ب –   – – ب –   – – ب –

مُسْتَفْعِلُنْ   مُسْتَفْعِلُنْ   مُسْتَفْعِلُنْ   مُسْتَفْعِلُنْ

ڕێگاوو ڕە/ وشت سازئەکەن / هەوەڵ هەتا / کو ئینتیها [٣٧]

– – ب –   – – ب –   ب – ب –   – – ب –

مُسْتَفْعِلُنْ   مُسْتَفْعِلُنْ   مَفاعِلُنْ   مُسْتَفْعِلُنْ

لە لەتی دووەمدا بڕگەی کۆتایی پێی یەکەم (ڕە) دەبێ بە (ڕا) بخوێندرێتەوە بۆ دروستیی کێشەکە، ئەم حاڵەتە لە شیعرەکانی ڕاجیدا زۆرە کە لە بەشی داهاتوودا باسیان دەکەین.

٢- ڕەجەزی هەشتی مەخبوون : مَفاعِلُنْ مَفاعِلُنْ مَفاعِلُنْ مَفاعِلُنْ

نیگاری گوڵ/ عوزاری من / هەوا بە با/ ڵ و پەڕ ئەدا

ب – ب –   ب – ب –   ب – ب –   ب – ب –

مَفاعِلُنْ   مَفاعِلُنْ   مَفاعِلُنْ   مَفاعِلُنْ

بولبولی خا / کەساری دڵ / لەڕێی وە لا / می سەر ئەدا [٣٨]

– ب ب –   ب – ب –   ب – ب –   ب – ب –

مُفْتَعِلُنْ   مَفاعِلُنْ   مَفاعِلُنْ   مَفاعِلُنْ

له لەتی دووەم پێی یەكەم مەتوییە، ڕاجی هیچ قالبە كێشێكی ڕەجەزی نییە بەتەواوی بەكار هاتبێت هەموویان ئەم حاڵەتەیان تیایە بەڵام حاڵەتەكان ڕێگە پێدراون.

٣- ڕەجەزی هەشتی مەتوی مەخبوون: مُفْتَعِلُنْ مَفاْعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ مَفاْعِلُنْ

خۆشە بنۆ/ شین ئەی صەنەم / جێگە بە جێ / گە دەم بە دەم

- ب ب - - - ب - - ب ب - ب - ب -

مُفْتَعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ مَفاْعِلُنْ

بادە بە با / دە نەو بە نەو / سینە بە سی/ نە دەم بە دەم(٣٩)

- ب ب - ب - ب - - ب ب - ب - ب -

مُفْتَعِلُنْ مَفاْعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ مَفاْعِلُنْ

له لەتی یەكەمدا لە پێی دووەم (مُسْتَفْعِلُنْ) گۆڕانی (تەی) وەرنەگرتووە و بە تەواو (سالم)ی ماوەتەوە، ئەگەر گۆڕانەكەی وەرگرتبایە ئەوكات مۆسیقاكەی خۆشتر دەبوو.

٤- ڕەجەزی هەشتی موزال: مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلاْنْ

چەندم بەسەر / هات ئاوەكوڵ / چەندم بڕین / هەوراز و لێژ

- - ب - - - ب - - - ب - - - ب - .

مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلاْنْ

چەندم دوعا / خوێندن شەوان / چەندم ئەدا/ بەرتیل و نوێژ (٤٠)

- - ب - - - ب - - - ب - - - ب - .

مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلاْنْ

٥- ڕەجەزی هەشتی مەتوی مەخبوونی موزال: مُفْتَعِلُنْ مَفاْعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ مَفاْعِلاْنْ

گوڵشەنی ڕوو/ یی ڕەوشەنت / عیززەتی کور/ دی بۆشناخ
– ب ب – ب – ب – – ب ب – ب – ب – .
مُفْتَعِلُنْ مَفاْعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ مُفاْعِلاْنْ
دیتنی پا/ کی دیمەنت / سوورمەیی چا/ وی هەرمەناخ (٤١)
– ب ب – ب – ب – – ب ب – ب – ب – .
مُفْتَعِلُنْ مَفاْعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ مَفاْعِلاْنْ

٦– ڕەجەزی چواری مەخبوون: مُسْتَفْعِلُنْ مَفاْعِلُنْ

لە قالبە چوارینەکانی ڕەجەزدا شاعیر تەنیا یەك قالبی بەکار هێناوە ئەویش (چواری مەخبوونە) هەرچەندە یەکێ لە چوارینەکانی لەناو کۆمەڵە چوارینێکدا تەنیا یەك دێری بە(چواری موڕەففەل) دەردەچێت، بەڵام ناتوانین بڵێین عەرووزە، چونکە لە عەرووزدا دەبێ سەرجەمی برگەی کورت و درێژەکانی شیعر وەکو یەك بن جگە لە زیحاف و عیللە ڕێپێدراوەکان نەبێت بۆئەوەی لەگەڵ کێشی خۆماڵیدا لێکیان جیا بکەینەوە، چونکە لەم قالبەی ڕەجەزدا بە تایبەتیش (ڕەجەزی چواری موڕەففەل) زۆر جار لەگەڵ کێشی پەنجەی خۆماڵی (٥+٥) تێکەڵ دەبێت.

نموونەی قالبەکە لە دیوانی شاعیردا لەم چوارینەدایە:

دەمێکە بۆ / کوردی هەژار ... هاوار ئەکەم / وەتەن وەتەن
ب – ب – – – ب – . – – ب – ب – ب –
مَفاْعِلُنْ مَسْتَفْعِلاْنْ مُسْتَفْعِلُنْ مَفاْعِلُنْ
وەك تاو و هەو/ ڕەکەی بەهار... ئەڕژێتە دەم / وەتەن وەتەن (٤٢)
– – ب – ب – ب – – – ب – ب – ب –
مُسْتَفْعِلُنْ مَفاْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مَفاْعِلُنْ

چوارەم: کێشی موزاریع – بازنەی چوارەم المشتبە: مَفاْعیلُنْ فاْعِ لاْتُنْ مَفاْعیلُنْ [٤٣]

ئەم کێشە لە دیوانی شاعیردا لە پلەی چوارەمدا دێت شاعیر (١٤) شیعری بەم کێشە هەیە بەچوار قالبی جیاواز، بەڵام لە (لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری لە شیعرە

کوردییەکانی راجی دا)[٤٤] تەنیا ئاماژە بۆ دوو قالب کراوە، قالبەکانی موزاریع لای شاعیر بەم شێوەی خوارەوەن:

١- موزاریعی هەشتی ئەخرەب: مَفْعولُ فاْعِ لاْتُنْ مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتُنْ

ساقی لە/ پەردە وەستا/ دەستی بە/ بادە دادا

– – ب – ب – – – – ب – ب – –

مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتُنْ مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتُنْ

موتریب بە/ چەنگ و بەربەت / بەزمی بە / ڕووی سەمادا [٤٥]

– – ب – ب – – – – ب – ب – –

مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتُنْ مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتُنْ

٢- موزاریعی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف: مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتُ مَفاْعیْلُ فاْعِ لُنْ

دلبەر بە/ جامی دیدە/ ئەگەر بیّ وە / فا نەکا

– – ب – ب – ب ب – – ب – ب –

مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتُ مَفاْعیْلُ فاْعِ لُنْ

مەیلی لە/ کوشت و بەست/ نی خەڵکە سا / خوا نەکا[٤٦]

– – ب – ب – ب ب – – – – ب –

مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتُ مَفاْعیْلُنْ فاْعِ لُنْ

لە لەتی دووەمدا و لە پێی سێیەمدا وشەی (خەڵکە) دەبێت بە (خەڵکا) بخوێندرێتەوە.

٣- موزاریعی هەشتی ئەخرەبی موسەببەغ: مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتُنْ مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتاْنْ

بەزم و هە/ وایی گوڵشەن/ بۆ ئێمە/ بوو درەخشان

– – ب – ب – – – – ب – ب – – .

مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتُنْ مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتاْنْ

تا لوتفی/ گوڵ نەبینین / دڵ زاری / کونجی زیندان [٤٧]

– – ب – ب – – – – ب – ب – – .

مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتُنْ مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتنْ

٤- موزاریعی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەقسوور: مَفْعوْلُ فـاْعِ لاْتُ مَفاْعیْـلُ فاْعِ لاْنْ

ئەم شیعرەی بەم قالبە کێشە نووسراوە لەنگی عـەرووزی زۆری تیایـە، بـەڵام بەگشـتی لەسـەر ئـەم قالبەکێشـە دەڕوات و هـەر بۆیـە دێـری یەکـەم بەنموونـە وەرنەگیراوە.

ئەی گیانە / پڕنیشاتە/ کەم ئەی چاوی/ دیدەنم

– – ب – ب – ب ب – – ب – ب – ب –

مَفْعوْلْ فاْعِ لاْتُ مَفاْعیْلُ فاْعِ لُنْ

ئەی یارە / دڵ فرپیوە/ کەم ئەی شۆخی / ناو قوتووم (٤٨)

– – ب – ب – ب ب – – ب – ب – .

مَفْعوْلُ فاْعِ لاْتُ مَفاْعیْلُ فاْعِ لاْنْ

لە هەردوو لەتەکە لە پێی سێیەمدا لە وشەی (کەم ئـەی) دا، دەبـێ هەمزەکـە بسوێت و بە(کە مەی) بخوێندرێتەوە، عەرووز و زەربیشیان جیاوازە بەڵام هـەردوو دیاردەکە ئاساین و ڕێگە پێدراون.

پێنجـەم: کێشـی بەسـیت – بازنـەی یەکـەم – المختلـف – مُسْـتَفْعِلُنْ فـاْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ فاْعِلُنْ (٤٩)

ئـــەم کێشـــە لـــە دیـــوانی شـــاعیردا لـــە پلـــەی پێنجەمـــدا دێـــت لـــە ڕووی بەکارهێنانیەوە، ئەم کێشە لە شیعری کلاسیکی کوردیدا لە کێشـە باوەکـان و زۆر بەکارهاتووەکانـدا نییـە ((بـەڵام کێشـێکی ئەوەنـدە دەگمـەنیش نییـە لەکوردیـدا وەدەربنرێـت))(٥٠)، مـەلا عەبدولکـەریمی مـودەڕیس دەربـارەی کێشـی بەسـیت و پێیەکانی ئەم کێشە بەم شێوەیە بۆمان باس دەکات:

بە (مُسْتَفْعِلُنْ فاْعِلُنْ) دوو جار ...... بۆ هەر میسرەعێ (بسیط) دێتە کار

سێ عەرووزی هەن لەگەڵ شەش زەڕبا...... دیارن لەناو دەستەی ئودەبا (٥١)

کێشی بەسیت لە دیوانی ڕاجیدا بەقالبی هەشتی و قالبی چـواری بـەکارهاتووە کۆی هەموو قالبەکان (٨) قالبن، نموونەی قالبەکان بەم شێوەیە:

١- بەسیتی هەشتی مەتوی موزال: مُفْتَعِلُنْ فاعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ فاعِلاْنْ
ڕوویی بلو/ رینی تۆ/ ڕێگە بە تا/ یی عوزار
- ب ب - - ب - - ب ب - - ب - ٠
مُفْتَعِلُنْ فاعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ فاعِلاْنْ
لا مەدە دەگ/ ری كە یەك / ڕێگە لەسەد / چاوەزار[٥٢]
- ب ب - - ب - - ب ب - - ب - ٠
مُفْتَعِلُنْ فاعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ فاعِلاْنْ

٢- بەسیتی هەشتی مەتوی: مُفْتَعِلُنْ فاعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ فاعِلُنْ
تازە بەها/ ری گوڵە / ئەی بوتی شی/ رین تەرەب
- ب ب - - ب - - ب ب - - ب -
مُفْتَعِلُنْ فاعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ فاعِلُنْ
هەستە بە ڕووی/ سۆزەوە / بادە بدە/ لەب بە لەب[٥٣]
- ب ب - - ب - - ب ب - - ب -
مُفْتَعِلُنْ فاعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ فاعِلُنْ
پێی دووەم و سێیەم لە لەتی دووەمدا برگەی كۆتاییيان دەبێ ئیشباع بكرێن بۆ دروستی كێشەكە لە كاتی خوێندنەوەدا.

٣- بەسیتی هەشتی تەواو: مُسْتَفْعِلُنْ فاعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ فاعِلُنْ
كەس نا لەبا/ ری نەوێ / كەس نا حەقی / هەر نەكا
- - ب - - ب - - - ب - - ب -
مُسْتَفْعِلُنْ فاعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ فاعِلُنْ
هەركەس ڕەوا/ كا بەخۆی / ڕەوشتی شی/ رین مەزەب[٥٤]
- - ب - - ب - ب - ب - - ب -
مُسْتَفْعِلُنْ فاعِلُنْ مَفاعِلُنْ فاعِلُنْ
٤- بەسیتی چواری مەتوی: مُفْتَعِلُنْ فاعِلُنْ
ئەم قالبەی لە بەشی چوارینەكاندا بەكار هێناوە كە بەم شێوەی خوارەوەیە:

ئەی بوتی شی/ رین کەلام	بێنە لەب و/ خاڵ و خەت
– ب ب – – ب – .	– ب ب – – ب –
مُفْتَعِلُنْ فاْعِلاْنْ	مُفْتَعِلُنْ فاْعِلُنْ
ئەی دوری گەن/ جی مەرام	بێنە لەب و / خاڵ و خەت (٥٥)
– ب ب – – ب – .	– ب ب – – ب –
مُفْتَعِلُنْ فاْعِلاْنْ	مُفْتَعِلُنْ فاْعِلُنْ

شەشەم: کێشی موتەقاریب – بازنەی پێنجەم – المتفق – فَعولُنْ فَعولُنْ فَعولُنْ فَعولُنْ (٥٦)

ئەم کێشە لە دیوانی شاعیردا لە پلەی شەشەمدا دێت لە رووی رێژەی بەکارهاتنیدا، ئەم کێشە مۆسیقایەکی خێرای هەیە لەبەر کورتی و خێرا دووبارەبوونەوەی پێیەکانی ((لە کوردیدا موتەقاریب تاڕادەیەکی باش بەکار هاتووە زۆر شاعیران لایان لێ کردۆتەوە شیعریان پێ نووسیوە))(٥٧).

١– موتەقاریبی هەشتی تەواو: فَعولُنْ فَعولُنْ فَعولُنْ فَعولُنْ

وەتەن پەر/ وەرانم / چ لادێ / چ شارن... کوڕان و/ کەنیشکن / لەژین بەخ/ تیارن(٥٨)

ب – – ب – – ب – – ب – – ب – – ب – – ب – – ب – –

فَعولُنْ فَعولُنْ فَعولُنْ فَعولُنْ فَعولُنْ فَعولُنْ فَعولُنْ فَعولُنْ

٢– موتەقاریبی هەشتی مەقسوور: فَعولُنْ فَعولُنْ فَعولُنْ فَعولْ

چ سافە / هەوا وو/ چ خۆشە / بەهار.... بەئاوو/ پلوسك و/ بەبلۆ و/ بوخار(٥٩)

ب – ب ب – – ب – ب ب – . ب – – ب – – ب – – ب – .

فَعولُ فَعولُنْ فَعولُ فُعولْ فَعولُنْ فَعولُنْ فَعولُنْ فَعولْ

حەوتەم: کێشی سەریع: بازنەی چوارەم – المشتبه: مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مَفْعولاْتُ (٦٠)

١– سەریعی شەشی مەتوی مەوقووف: مُفْتَعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ فاْعِلاْنْ

ئەی صەنەمی/ ئازەری دڵ / پڕ عیتاب.... بۆچی دەکەی/ماڵی غەری/ بان خەراپ (٦١)

– ب ب – – ب ب – – ب – – ٠ – ب ب – – ب ب – – ب – – ٠

مُفْتَعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ فاعِلانْ مُفْتَعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ فاعِلانْ

٢– سەریعی شەشی مەتوی مەکشووف: مُفْتَعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ فاعِلُنْ

بووکی چەمەن / شەونمی ڕش/ تۆتەوە ... مێزەر و دەس/ مالّی کە کر/ دۆتەوە [٦٢]

– ب ب – – ب ب – – ب – – ب ب – – ب ب – – ب –

مُفْتَعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ فاعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ فاعِلُنْ

بەشی دووەم:

ڕێژە و ژمارە و ژمارەی لا پەڕەی شیعرە عەرووزییەکانی دیوانی ڕاجی

یەکەم: کێش و قالبە کێشەکانی هەزەج

ژمارەی شیعرەکانی کێشی هەزەج لە دیوانی شاعیردا (٢٢٧) شیعرە و بە (٩) قالبی جیاواز بەکار هاتووە، کۆی شیعرەکانی ڕاجی لە دیوانەکەیدا (٤٧٣) شیعرە، (٤٥٠) ی عەرووزییە و(٤) شیعریان کە لە کۆتاییدا ئاماژەی پێدەکەین لەبەر زۆری لەنگی عەرووزییان کێشەکانیان دیاری ناکرێت و (١٩) شیعریشی عەرووزی نین بەکێشی دە بڕگەیی و هەشت بڕگەیی و هەندێکیشیان سیانزەو چواردە بڕگەیین[٦٣].

ڕێژەی کێشی هەزەج لە دیوانی شاعیردا بەهەموو قالبە جیاوازەکانیەوە (٤٤٤، ٥٠ ٪) ە، بەم شێوەی خوارەوە:

١- **هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف:** ژمارەی شیعرەکانی ئەم قالبە (٨٥) شیعرە لە هەموو قالبەکانی دیکەی هەزەجدا زیاتر بەکار هاتووە ڕێژەکەی دەکاتە (٤٤٤، ٣٧٪) ی قالبەکانی هەزەج، بەگوێرەی پۆلێنکردنی شیعرەکان لە دیوانی شاعیردا کە لەسەر بناغەی دوا دەنگی وشەی سەروادا شیعرەکان پۆلێن کراون، پیت و ژمارەی شیعرەکانی لە دیواندا بەم شێوەیە:[٦٤]

پیتی (أ) شیعرەکانی ژمارە (٢، ٧، ٨، ٩، ١١ ،١٣، ١٥ ، ٣٥ ،٤٢، ٤٣ ، ٤٤، ٤٥ ، ٤٩)، پیتی (ب) شیعری ژمارە (٧)، پیتی (ت) شیعرەکانی ژمارە (٩ ،١٦، ١٨، ١٩، ٢٠، ٢١ ،٢٢، ٢٦)، پیتی (د) شیعرەکانی ژمارە (٥ ،١٢)، پیتی (ڕ) شیعری ژمارە (١٦)، پیتی (س) شیعری ژمارە (١٠)، پیتی (ق) شیعری ژمارە (٦)، پیتی (ك) شیعری ژمارە (٦)، پیتی (ڵ) شیعری ژمارە (٦)، پیتی (م) شیعرەکانی ژمارە (١٠، ١٦، ٢٠، ٢٢، ٢٣، ٢٧، ٣٥)، پیتی (ن) شیعرەکانی ژمارە (٥ ، ١٠ ، ١٣، ١٤، ٢٠، ٢٦)، پیتی (ه) شیعرەکانی ژمارە (١، ٣، ٨، ٩، ١٠، ١١، ١٢، ١٤، ١٧، ٢٠، ٢٣، ٢٤، ٢٦، ٣١، ٣٢، ٣٤، ٣٥)، پیتی (و) شیعرەکانی ژمارە (٥، ٦، ١٣، ١٤، ١٩)، پیتی (ۆ) شیعرەکانی ژمارە (٣، ٦)، پیتی (ی) شیعرەکانی ژمارە (١، ٦، ٣).

٢- هەزەجی هەشتی تەواو: ژمارەی شیعرەکانی ئەم قالبە (٤٩) شیعرە و ڕێژەکەی دەکاتە (٥٨٥، ٢١٪)ی قالبەکانی هەزەج، پیت و ژمارەی شیعرەکان لە دیواندا بەم شێوەن: پیتی (أ) شیعرەکانی ژمارە (٤، ٢٣، ٢٤، ٣٦، ٣٧، ٣٨، ٣٩، ٤٦، ٤٨)، پیتی (ت) شیعرە کانی ژمارە (١٣، ١٤، ١٧)، پیتی (ش) شیعری ژمارە (٢)، پیتی (غ) شیعری ژمارە (٦)، پیتی (ف) شیعری ژمارە (٥)، پیتی (ل) شیعری ژمارە (١)، پیتی (م) شیعرەکانی ژمارە (٧، ٨، ١١، ١٥، ١٧، ١٨، ٢١، ٢٦، ٢٨، ٣٠، ٣١، ٣٣)، پیتی (ن) شیعری ژمارە (١١)، پیتی (ھ) شیعری ژمارە (٢، ٥، ١٥، ١٦، ٢٧، ٣٠)، پیتی (و) شیعرەکانی ژمارە (٨، ١٠، ١٧، ١٨)، پیتی (ی) شیعرەکانی ژمارە (٤، ٨، ٩)، پیتی (یٚ) شیعرەکانی ژمارە (١، ٢).

٣- هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەقسوور: ژمارەی شیعرەکانی ئەم قالبە لە دیوانی شاعیردا (٢٢) شیعرە و ڕێژەکەی دەکاتە (٦٩١، ٩ ٪)ی قالبەکانی هەزەج، پیت و ژمارەی شیعرەکان لە دیواندا بەم شێوەن: پیتی (ت) شیعرەکانی (٨، ٢٧)، پیتی (د) شیعری ژمارە (٣)، پیتی (ڕ) شیعری ژمارە (٦)، پیتی (ز) شیعری ژمارە (٦)، پیتی (ژ) شیعری ژمارە (٢)، پیتی (س) شیعری ژمارە (١٢)، پیتی (غ) شیعری ژمارە (١)، پیتی (ف) شیعری ژمارە (١)، پیتی (ك) شیعرەکانی ژمارە (٧، ٨)، پیتی (م) شیعرەکانی ژمارە (٤، ٣٨، ٤١)، پیتی (ن) شیعرەکانی ژمارە (٧، ٨، ٣٠، ٣١).

٤- هەزەجی هەشتی ئەخرەب: ژمارەی شیعرەکانی (٨) شیعرن، ڕێژەکەی (٥٢٤، ٣٪)ی قالبەکانی هەزەجە، پیت و ژمارەی شیعرەکانی لە دیواندا بەم شێوەیە: پیتی (أ) شیعری ژمارە (٣٣)، پیتی (چ) شیعری ژمارە (٣)، پیتی (ڕ) شیعری ژمارە (١٩)، پیتی(ھ) شیعری ژمارە (١٩)، پیتی (و) شیعری ژمارە (١)، پیتی (ی) شیعرەکانی ژمارە (٣، ١٠، ١٢).

٥- هەزەجی هەشتی موسەببەغ: ژمارەی شیعرەکانی ئەم قالبە (٥) شیعرە، ڕێژەکەی (٢٠٢، ٢٪) ی قالبەکانی هەزەجە، پیت و ژمارەی شیعرەکان لە دیواندا بەم شێوەیە: پیتی (ت) شیعری ژمارە (٣٢)، پیتی (س) شیعری ژمارە (١)، پیتی (ڵ) شیعری ژمارە (٥) پیتی (ن) شیعری ژمارە (٤).

٦- هەزەجی هەشتی ئەخرەبی موسەببەغ: ژمارەی شیعرەکانی (٢) شیعرن و ڕێژەکەی (٨٨١، ٠٪) ی قالبەکانی هەزەجە، پیت و ژمارەی شیعرەکانی لە دیواندا بەم شێوەیە:

پیتی (ت) شیعری ژمارە (١٠)، پیتی (ن) شیعری ژمارە (٢).

٧- هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەحزووف: ژمارەی شیعرەکانی ئەم قالبە (٢) شیعرە و ڕێژەکەی دەکاتە (٨٨١، ٠٪)ی قالبەکانی هەزەج، پیت و ژمارەی شیعرەکان لە دیواندا بەم شێوەیە: پیتی (ڕ) شیعری ژمارە (١١)، پیتی (م) شیعری ژمارە (٩).

٨- هەزەجی شەشی مەحزووف: ژمارەی شیعرەکانی ئەم قالبە (٣٢)، ڕێژەکەی دەکاتە (٠٩٦، ١٤٪) ی قالبەکانی هەزەج، پیت و ژمارەی شیعرەکانی لەدیواندا بەم شێوەیە:

پیتی (أ) شیعری ژمارە (١٤)، پیتی (ت) شیعری ژمارە (٢٤)، پیتی (ج) شیعرەکانی ژمارە (٤، ٥)، پیتی (خ) شیعری ژمارە (١)، پیتی (د) شیعری ژمارە (١١)، پیتی (س) شیعری ژمارە (٨)، پیتی (ف) شیعری ژمارە (٤)، پیتی (ق) شیعری ژمارە (٤٩)، پیتی (ك) شیعرەکانی ژمارە (٤، ١٠)، پیتی (م) شیعرەکانی ژمارە (٦، ١٤، ٤٠)، پیتی (ن) شیعرەکانی ژمارە (٩، ١٦، ٢٤)، پیتی (ه) شیعری ژمارە (٣٧)، پیتی (و) شیعرەکانی ژمارە (١٢، ١٦)، پیتی (ۆ) شیعرەکانی ژمارە (٢، ٤)، پیتی (ێ) شیعرەکانی ژمارە (٣، ٦)

٩- هەزەجی شەشی مەقسوور: ژمارەی شیعرەکانی ئەم قالبە (٢٢) شیعرە، ڕێژەکەی دەکاتە (٦٩١، ٩٪)ی قالبەکانی هەزەج، پیت و ژمارەی شیعرەکانی لە دیواندا بەم شێوەیە:

پیتی (ب) شیعری ژمارە (١)، پیتی (ت) شیعرەکانی ژمارە (٥، ٣٠)، پیتی (خ) شیعری ژمارە (٣)، پیتی (د) شیعرەکانی ژمارە (١، ٦)، پیتی (ڕ) شیعرەکانی ژمارە (٢، ٨، ٩) پیتی (ز) شیعرەکانی ژمارە (٤، ٥)، پیتی (س) شیعری ژمارە (٤)، پیتی (ق) شیعری ژمارە (٢) پیتی (ك) شیعرەکانی ژمارە (١، ٩)، پیتی (ڵ) شیعری ژمارە (٢)، پیتی (م) شیعرەکانی ژمارە (٣٧، ٤٣)، پیتی (ن) شیعرەکانی ژمارە (١، ٢٩).

دووەم: کێشی ڕەمەل:

ژمارەی شیعرەکانی ئەم کێشە لە دیوانی شاعیردا (١٦٩) شیعرە، (٣٧،٥٥٥٪) شیعرە عەروزییەکانی دیوانی شاعیرە و بە (١٠) قالبی جیاواز بەکار هاتووە.

١- ڕەمەلی هەشتی مەحزووف: ژمارەی شیعرەکانی ئەم قالبە (٦٣) شیعرە ڕێژەکەی دەکاتە (٢٧٨، ٣٧٪)ی قالبەکانی ڕەمەل، پیت و ژمارەی شیعرەکانی لە دیواندا بەم شێوەیە:

پیتی (أ) شیعرەکانی ژمارە (١٦، ١٧، ١٨، ١٩، ٢٠، ٢٢، ٢٦، ٣٠، ٣١، ٣٢)، پیتی (ب) شیعری ژمارە (٥)، پیتی (پ) شیعری ژمارە (٢)، پیتی (ت) شیعری ژمارە (٢٥) پیتی (ج) شیعری ژمارە (٦)، پیتی (چ) شیعری ژمارە (٢)، پیتی (د) شیعرەکانی ژمارە (٧، ٨، ٩)، پیتی (ژ) شیعری ژمارە (١)، پیتی (س) شیعری ژمارە (٧)، پیتی (ش) شیعری ژمارە (٣)، پیتی(ظ) شیعری ژمارە (١)، پیتی (ف) شیعری ژمارە (٦)، پیتی (ك) شیعری ژمارە (٥)، پیتی (ل) شیعری ژمارە (٣)، پیتی (م) شیعرەکانی ژمارە (٥، ١٣، ٢٤، ٢٥، ٢٩، ٣٤)، پیتی (ن) شیعرەکانی ژمارە (١٨، ٢٢، ٢٣، ٢٨)، پیتی (ه) شیعرەکانی ژمارە (٥، ٦، ٧، ١٣، ١٨، ٢١، ٢٥، ٢٨، ٣٣، ٣٨، ٣٩، ٤٢، ٤٥) ، پیتی (و) شیعرەکانی ژمارە (٧، ٩، ١٥، ٢٠)، پیتی (ی) شیعرەکانی ژمارە (٢، ٥، ٧)، پیتی (ێ) شیعرەکانی ژمارە (٤، ٥) .

٢- ڕەمەلی هەشتی مەقسوور: ژمارەی شیعرەکانی (٤١) شیعرە و ڕێژەکەی (٢٦٠، ٢٤٪)ی قالبەکانی ڕەمەلە، پیت و ژمارەی شیعرەکانی لە دیواندا بەم شێوەیە:

پیتی (ب) شیعرەکانی ژمارە (٢، ١٠، ١١)، پیتی (پ) شیعری ژمارە (١)، پیتی (ت) شیعرەکانی ژمارە (١، ٢، ٧، ١١، ١٢)، پیتی (د) شیعرەکانی ژمارە (٢، ١٠، ١٥)، پیتی (ر) شیعرەکانی ژمارە (١، ٣، ٥، ١٧)، پیتی (ز) شیعری ژمارە (٢)، پیتی (س) شیعری ژمارە (٢)، پیتی (ش) شیعرەکانی ژمارە (١، ٥)، پیتی (ع) شیعری ژمارە (١)، پیتی (غ) شیعرەکانی ژمارە (٣، ٤)، پیتی (ف) شیعری ژمارە (٢)، پیتی (ق) شیعری ژمارە (١)، پیتی (ڵ) شیعرەکانی

ژمـــارە (٤، ٧)، پیتـــی (م) شـــیعرەکانی ژمـــارە (١، ٢، ٤٢، ٤٤)، پیتـــی (ن) شیعرەکانی ژمارە (٣، ٢٧)، پیتی (و) شیعرەکانی ژمارە (٣، ٤، ٢١).

٣- ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی مەحزووف: ژمارەی شیعرەکانی (١٤) شیعرە، ڕێژەکـەی (٢٨٤، ٨٪) ی قالبـەکانی ڕەمەلـە، پیـت و ژمـارەی شـیعرەکانی لـە دیواندا بەم شێوەیەن:

پیتـــی (أ) شـــیعرەکانی ژمـــارە (٥، ٢٨، ٣٤، ٤٠، ٤١، ٤٧)، پیتـــی (ب) شیعرەکانی ژمارە (٤، ٦).

پیتی (ڕ) شیعری ژمارە (١٤)، پیتـی (س) شـیعری ژمـارە (١١)، پیتـی (گ) شیعری ژمارە (١) .

پیتی (م) شیعری ژمارە (١٢)، پیتی (ۆ) شیعری ژمارە (١).

٤- ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی مەقسوور: ژمـارەی شـیعرەکانی (١٠) شـیعرن، ڕێژەکەی دەکاتە (٩٥١، ١٧٪)ی قالبەکانی ڕەمەل، پیت و ژمـارەی شـیعرەکانی: پیتی (ب) شیعری ژمـارە (١٢)، پیتـی (ت) شـیعری ژمـارە (٦، ٣١)، پیتـی (ج) شیعری ژمارە (٢) پیتی (ڕ) شیعری ژمارە (٦)، پیتـی (ش) شـیعری ژمـارە (٤)، پیتی (غ) شیعرەکانی ژمارە (٢، ٥)، پیتی (ڵ) شیعری ژمارە (٣).

٥- ڕەمەلی هەشـتی مـەخبوونی ئەصـڵەم: ژمـارەی شـیعرەکانی (٣) شـیعرە، ڕێژەکەی دەکاتە (٧٧٥، ١٪)ی قالبەکانی ڕەمـەل، پیـت و ژمـارەی شـیعرەکانی لە دیواندا بەم شێوەیە: پیتی (ت) شیعری ژمارە (١٥)، پیتی (د) شـیعری ژمـارە (٤)، پیتی (م) شیعری ژمارە (٣٦).

٦- ڕەمـەلی هەشـتی مـەخبوونی ئەصـڵەمی موسـەببەغ: ژمـارەی شـیعر (١)، ڕێژەکەی دەکاتـە (٥٩١، ٠٪) ی قالبـەکانی ڕەمـەل، شـیعرەکەش لـە پیتـی (ك) ژمارە (٢) وە.

٧- ڕەمـەلی هەشـتی مەشـکول: ژمـارەی شـیعر (١)، ڕێژەکـەی (٥٩١، ٠٪)ی قالبەکانی ڕەمەلە.

٨- ڕەمـەلی هەشـتی تـەواو: ژمـارەی شـیعرەکانی (١) شـیعرە، شـیعرەکە سوپاس و بەخێرهێنانی حاکم (عەلائەدین)ی دادوەری دادگای کۆیە بووە.

٩- ڕەمەلی شەشی مەحزووف: ژمارەی شیعرەكانی (٢٠) شیعرن، ڕێژەكەی (٨٣٤، ١١٪)ی قالبەكانی ڕەمەلە، پیت و ژمارەی شیعرەكانی لە دیواندا بەم شێوەن: پیتی (أ) شیعری ژمارە (٥٠)، پیتی (ت) شیعرەكانی ژمارە (٢٨، ٢٩)، پیتی (ج) شیعری ژمارە (٣) لە بەشی چوارینەكاندا چوارینەكانی ژمارە (١، ٦، ٧، ٨، ١١، ١٢، ١٣، ١٧، ١٨، ١٩، ٢٠، ٢١، ٢٢، ٢٣، ٢٤، ٢٥).

١٠- ڕەمەلی شەشی مەقسوور: ژمارەی شیعرەكان (١٤) شیعرن، ڕێژەكەی (٢٨٤، ٨٪)ی قالبەكانی ڕەمەلە، پیت و ژمارەی شیعرەكانی لە دیواندا بەم شێوەیە:

پیتی (ت) شیعری ژمارە (٣)، پیتی (ج) شیعری ژمارە (٧)، پیتی (چ) شیعری ژمارە (١) پیتی (ذ) شیعری ژمارە (١)، پیتی (ڵ) شیعری ژمارە (١)، پیتی (م) شیعری ژمارە (٣) پیتی (و) شیعری ژمارە (٢)، لە بەشی چوارینەكانیشدا، چوارینەكانی ژمارە (٤، ٥، ٩، ١٠، ١٤، ١٥، ١٦).

سێیەم: كێشی ڕەجەز:

ژمارەی شیعرەكانی ئەم كێشە لە دیوانی شاعیردا (٢٧) شیعرە بە (٦) قالبی جیاواز بەكارهاتووە، ڕێژەكەی دەكاتە (٦٪)ی كێشە عەرووزییەكانی دیوانی ڕاجی، پیت و ژمارەی قالبەكانی ڕەجەز لە دیواندا بەم شێوەیەن:

١- ڕەجەزی هەشتی مەخبوون: ژمارەی شیعرەكانی (١٠) شیعرە، ڕێژەكەی (٠٣٧، ٣٧٪)ی قالبەكانی ڕەجەزە، پیت و ژمارەی شیعرەكانی بەم شێوەیە: پیتی (أ) شیعرەكانی ژمارە (٦، ١٠)، پیتی (س) شیعری ژمارە (٦)، پیتی (ف) شیعری ژمارە (٣)، پیتی (ق) شیعری ژمارە (٣)، پیتی (ن) شیعری ژمارە (٢٥)، پیتی (ه) شیعرەكانی ژمارە (٢٩، ٤٠، ٤١، ٤٤).

٢- ڕەجەزی هەشتی تەواو: ژمارەی شیعرەكانی (٦) شیعرە، ڕێژەكەی (٢٢٢، ٢٢٪) ی قالبەكانی ڕەجەزە، پیت و ژمارەی شیعرەكان لە دیواندا بەم شێوەیە: پیتی (أ) شیعرەكانی ژمارە (١٢، ٢١)، پیتی (ب) شیعری ژمارە (١٣)، پیتی (ر) شیعری ژمارە (١٢)، پیتی (س) شیعری ژمارە (٥)، پیتی (ه) شیعری ژمارە (٢٢).

٣- ڕەجەزی هەشتی مەتوی مەخبوون: ژمارەی شیعرەکانی (٦) شیعرن، ڕێژەکەی دەکاتە (٣٣٣، ١٪)ی قالبەکانی ڕەجەز، پیت و ژمارەی شیعرەکان لە دیواندا بەم شێوەیە: پیتی (أ) شیعری ژمارە (١)، پیتی (ع) شیعری ژمارە (٢)، پیتی (م) شیعری ژمارە (٣٢)، پیتی (ن) شیعری ژمارە (١٩)، پیتی (ۆ) شیعری ژمارە (٥)، پیتی (ی) شیعری ژمارە (١١).

٤- ڕەجەزی هەشتی موزال: ژمارەی شیعرەکان (٢) شیعرە، ڕێژەکەی (٤٠٧، ٧٪)ی قالبەکانی ڕەجەزە، پیت و ژمارەی شیعرەکانی لە دیواندا: پیتی (ژ) شیعری ژمارە (٣)، پیتی (س) شیعری ژمارە (٣).

٥- ڕەجەزی هەشتی مەتوی مەخبوونی موزال : ژمارەی شیعرەکانی (١)، ڕێژەکەی دەکاتە (٧٠٣، ٣٪)ی قالبەکانی ڕەجەز، پیت و ژمارەی شیعرەکە، پیتی (خ) شیعری ژمارە (٢).

٦- ڕەجەزی چواری مەخبوون: ژمارەی شیعرەکانی (٢)، ڕێژەکەی دەکاتە (٤٠٧، ٧٪)ی قالبەکانی ڕەجەزە، شیعرەکان لە بەشی چوارینی تەرجیع بەندان و شیعرەکانی ژمارە (٤، ٥)ن.

چوارەم: کێشی موزاریع:

ژمارەی شیعرەکانی ئەم کێشە لە دیوانەکەیدا (١٤) شیعرە، بە(٤) قالبی جیاواز بەکارهاتووە، ڕێژەکەی دەکاتە (١١١، ٣٪) ی شیعرە عەرووزییەکانی دیوانی شاعیر.

١- موزاریعی هەشتی ئەخرەب: ژمارەی شیعرەکانی (٦) شیعرن، ڕێژەکەی دەکاتە (٨٥٧، ٤٢٪) ی قالبەکانی موزاریع، پیت و ژمارەی شیعرەکانی: پیتی (أ) شیعری ژمارە (٣)، پیتی (ڕ) شیعری ژمارە (١٣)، پیتی (م) شیعری ژمارە (١٩)، پیتی (ن) شیعری ژمارە (٣٢)، پیتی (ه) شیعری ژمارە (٤).

٢- موزاریعی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف: ژمارەی شیعرەکانی (٤) شیعرە ڕێژەکەی دەکاتە (٥٧١، ٢٨٪) ی قالبەکانی موزاریع، پیت و ژمارەی شیعرەکان لە دیواندا بەم شێوەیە: پیتی (ا) شیعری ژمارە (٢٥)، پیتی (ڕ)

شـیعری ژمـارە (١٥)، پیتـی (ن) شـیعری ژمـارە (١٧)، پیتـی (ێ) شـیعری ژمارە(٧).

مـوزاریعی هەشـتی ئـەخرەبی موسـەببەغ: ژمـارەی شـیعرەکانی (٣) شـیعرە، ڕێژەکەی دەکاتە (٤٢٨، ٢١٪) ی قالبەکانی موزاریع، پیت و ژمارەی شیعرەکانی لـە دیوانـدا بـەم شـێوەیە: پیتـی (ت) شـیعری ژمـارە (٤)، پیتـی (ج) شـیعری ژمارە(١)، پیتی (ن) شیعری ژمارە (٦).

مـوزاریعی هەشـتی ئـەخرەبی مـەکفووفی مەقسـوور: ژمـارەی شـیعرەکانی لـە دیوانی شاعیردا (١) شیعرە، ڕێژەکەی دەکاتە (١٤٢، ٧٪)ی قالبەکانی موزاریـع، پیت و ژمارەی شیعرەکە: پیتی (م) شیعری ژمارە (٣٩).

پێنجەم: کێشی بەسیت:

ژمارەی شیعرەکانی ئەم کێشە لـە دیـوانی شـاعیردا (٨) شـیعرن و ڕێژەکـەی دەکاتە (٧٧٧، ١٪)ی کێشە عەروزییەکانی شـاعیر، ئـەم کێشـە بەچـوار قـالبی جیاواز بەکار هاتووە، بەم شێوەیە:

١- **بەسـیتی هەشـتی مـەتوی مـوزال:** ژمـارەی شـیعرەکانی ئـەم قالبـە (٤) شـیعرن، ڕێژەکـەی دەکاتـە (٥٠٪)ی قالبـەکانی بەسـیت، پیـت و ژمـارەی شیعرەکانی لـە دیوانـدا بـەم شـێوەیە: پیتـی (ر) شـیعری ژمـارە (٧)، پیتـی (ز) شـیعری ژمـارە (١)، پیتـی (ف) شـیعری ژمـارە (٦)، پیتـی (ق) شـیعری ژمارە(٥).

٢- **بەسـیتی هەشـتی مـەتوی:** ژمـارەی شـیعرەکانی (٢) شـیعرن، ڕێژەکـەی دەکاتە (٢٥٪)ی قالبەکانی بەسیت، پیـت و ژمـارەی شـیعرەکان لـە دیوانـدا بـەم شێوەیە: پیتی (ب) شیعری ژمارە (٩)، پیتی (ك) شیعری ژمارە (٣).

٣- **بەسـیتی هەشـتی تـەواو:** ژمـارەی شـیعرەکانی (١) شـیعرە، ڕێژەکـەی (١٢،٥٪)ی قالبـەکانی بەسـیتە، پیـت و ژمـارەی شـیعرەکە، پیتـی (ب) شـیعری ژمارە (٨).

٤- **بەسیتی چواری مەتوی:** ژمارەی شیعر (١) شیعرە، ڕێژەکـەی (١٢،٥٪)ی قالبەکانی بەسیتە شیعرەکە لە بەشی چوارینەکاندا، چوارینی ژمارە (٢) وە.

شەشەم: کێشی موتەقاریب:

ژمارەی شیعرەکانی ئەم کێشە لە دیوانی شاعیردا (٣) شیعرە، ڕێژەکەی دەکاتە (٦٦٦، ٠٪)ی شیعرە عەرووزییەکانی شاعیر، ئەم کێشە بەدوو قالبی جیاواز بەکار هاتووە، بەم شێوەیەی خوارەوە:

١- موتەقاریبی هەشتی تەواو: ژمارەی شیعرەکانی ئەم قالبە کێشە (١) شیعرە و ڕێژەکەی دەکاتە (٣٣،٣٣٣٪) ی قالبەکانی موتەقاریب، پیت و ژمارە شیعرەکە، پیتی (ن) شیعری ژمارە (١٢).

٢- موتەقاریبی هەشتی مەقسوور: ژمارەی شیعرەکانی (٢) شیعرە، ڕێژەکەی دەکاتە (٦٦،٦٦٦٪)ی قالبەکانی موتەقاریب، پیت و ژمارەی شیعرەکان، پیتی (ر) شیعری ژمارە (٤)، لە بەشی هەمەڕەنگدا – جووت سەروا – ژمارە (١).

حەوتەم: کێشی سەریع:

ژمارەی شیعرەکانی ئەم کێشە لە دیواندا (٢) شیعرە و ڕێژەکەی دەکاتە (٤٤٤، ٠٪) ی شیعرە عەرووزییەکانی شاعیر، بەدوو قالبی جیاواز بەکار هاتووە:

١- سەریعی شەشی مەتوی مەوقووف: ژمارەی شیعرەکانی (١) شیعرە، ڕێژەکەی دەکاتە (٥٠٪)ی قالبەکانی سەریع، پیت و ژمارەی شیعرەکەی، پیتی (ب) شیعری ژمارە (٣).

٢- سەریعی شەشی مەتوی مەکشووف: ژمارەی شیعر (١)، ڕێژەکەی (٥٠٪)ی قالبەکانی بەسیت، شیعرەکە لە بەشی پێنجینی تەرجیع بەنددا ژمارە (٦) ە.

جگە لەو شیعرانەی بەپێی دەنگەکانی زمان پۆلێن کراون، شیعرەکانی دیکەی کە چوارین و پێنجین و پێنج خشتەکی و ئەو شیعرانەی کە بە بۆنە و مناسەبات گوتراون، کێشەکانیان بەم شێوەیە: چوارینی تەرجیع بەند: ژمارە (١) ڕەمەلی هەشتی مەحزووف، ژمارە (٢) بەسیتی چواری مەتوی ژمارە (٣) هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەقسوور، ژمارە (٤، ٥) ڕەجەزی چواری مەخبوون، ژمارە (٧) هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف.

چوارینی تاك: هەزەجی هەشتی تەواو.

پێنجین: ژمارە (١) ڕەمەلی هەشتی مەحزووف.

پێنجینی تەرجیع بەند: ژمارە (١) ڕەمەلی هەشتی مەقسوور، ژمارە (٢) هەزەجی شەشی مەقسوور، ژمارە (٣) ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی مەحزووف، ژمارە (٤) هەزەجی شەشی مەحزووف ژمارە (٥) ڕەمەلی هەشتی مەحزووف، ژمارە (٦) سەریعی شەشی مەتوی مەکشووف، ژماە (٧) هەزەجی شەشی مەحزووف.

پێنج خشتەکی: ژمارە (١) هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەقسوور

لە پەسن و پیاهەڵدانەکاندا (ئەو شیعرانەی بەبۆنە و مناسەبات گوتراون):

پەسنی ڕۆبیتەنی جاف: هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف، پەسنی سەید هادی ئەفەندی: هەزەجی هەشتی موسەببەغ، پەسنی شامیل یەعقووبی: ژمارە (١) هەزەجی شەشی مەحزووف، ژمارە (٢) هەزەجی هەشتی تەواو، ژمارە (٣) موزاریعی هەشتی ئەخرەب، ژمارە (٤) هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف، ژمارە (٥) هەزەجی هەشتی تەواو.

پەسنی مەلا عەبدوڵلا:ڕەمەلی هەشتی مەحزووف، سوپاس و بەخێرهێنانی حاکم عەلائەدین: ژمارە (١) هەزەجی شەشی مەقسوور، ژمارە (٣) ڕەمەلی هەشتی مەحزووف، ژمارە (٤) ڕەمەلی هەشتی تەواو، پەسنی حوسێن بەگ: هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف.

پەسنی ئەحمەد دڵزار: هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف، پەسنی گیوی موکریانی: ژمارە (٢) هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەقسوور، ژمارە (٣) هەزەجی شەشی مەحزووف، پەسنی گوندی عەودالآن: ڕەمەلی هەشتی مەقسوور، شیوەن بۆ کۆچی دوایی مامۆستا مەلا تەیب ئەحمەد بەهائەدین: هەزەجی هەشتی تەواو.

سوپاسێکی سەروەری بۆ کاکە زیادی حەمە ئاغای کۆیە: ژمارە (١) هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف، ژمارە (٢) هەزەجی شەشی مەحزووف، پەسنی کۆیە و کاربەدەستەکانی: شیعرەکە زۆر لەنگە، هەندێ لە دێرەکانی

دەبێتە موزاریعی هەشتی ئەخرەب، بەڵام لەبەر زۆری لەنگی عەرووزی تیایدا نەخرا لیستی کێشە عەرووزییەکان.

شیوەن بۆ کۆچی دوایی سەید ئەحمەد خانەقای کەرکووک: هەزەجی شەشی مەحزووف.

شیوەن بۆ کۆچی دوایی شێخ نوورەدین حاجی مەلا عەبدوڵلای جەلی زادە: هەزەجی شەشی مەحزووف، شیوەن بۆ کۆچی دوایی ئەحمەد ناوێك: هەزەجی هەشتی تەواو.

هۆنراوی ئاینی: ژمارە (١، ٢) ڕەمەلی هەشتی مەحزووف، ژمارە (٣) ڕەجەزی هەشتی مەخبوون، ژمارە (٤، ٥، ٦) هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف، ژمارە (٧) ڕەمەلی هەشتی مەقسوور، ژمارە (٨) هەزەجی هەشتی تەواو، ژمارە (٩) هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەقسوور، ژمارە (١٠، ١١) ڕەمەلی هەشتی مەقسوور.

لە دیوانی ڕاجیدا (٤) شیعری تیایە کە کێشەکانیان دیاری ناکرێت، ئینجا یا ئەوەتا لە کاتی چاپکردنی دیوانەکەیدا بەهەڵە نووسراوە وەیان هەر خۆیان لەنگن، شیعرەکانیش ئەمانەن:

پیتی (أ) شیعری ژمارە (٢٧)، پیتی (ر) شیعری ژمارە (١٠)، پیتی (ل) شیعری ژمارە (٢)، پیتی (ه) شیعری ژمارە (٤٣).

دوای دەستنیشانکردنی کێشە عەرووزییەکانی دیوانی ڕاجی، دەتوانین بەراوردێکی کێش و قالبەکێشە عەرووزییەکانی دیوانی ڕاجی لەگەڵ شاعیرانی کلاسیکی کوردی بکەین، بۆ ئەم مەبەستەش پشت بەو ئامارە دەبەستین کە (عەزیز گەردی) بۆ (٨٢) دیوانی شاعیرانی کلاسیکی کوردی کردوویەتی.[٦٥]

لەم سەرژمێرییەدا لە هەر (٨٢) دیوانەکەدا و لە کۆی (٧٤٣٨) غەزەل و قەسیدەدا، ڕێژەی کێش و قالبە کێشەکان بەم شێوەیە کە لەم خشتەی خوارەوەدا لەگەڵ کێش و قالبەکێشەکانی ڕاجیدا بەراورد کراوە، هەروەها (د. محەمەد بەکر) لە نامەکەیدا (کێش و ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی) ڕێژەی سەدی کێشە عەرووزییە بەکارهاتووەکانی شیعری کلاسیکی کوردی دیاری کردووە کە لە ئەنجامی دیاریکردنی کێشی (٢٣٧٦) غەزەل و قەسیدەدا پێی گەیشتووە،

جگە لەمەش سەرجەم کێش و قالبەکێشەکانی شیعری کلاسیکی کوردی دیاری کردووە.(٦٦)

راجی				شاعیرانی کلاسیك (٨٢) شاعیر			
کێش	قالبەکێش	ژمارەی شیعر	ڕێژەی سەدی	کێش	قالبەکێش	ژمارەی شیعر	ڕێژەی سەدی
هەزەج		٢٢٧	٥٠,٤٤٤٪	هەزەج		٣٥٦٥	٤٧,٩٢٩٪
١-	هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف	٨٥	٣٧,٤٤٤٪	١-	هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفوفی مەحزووف	٥٦٩	١٥,٩٦٠٪
٢-	هەزەجی هەشتی تەواو	٤٩	٢١,٥٨٥٪	٢-	هەزەجی هەشتی تەواو	١٤٨٨	٤١,٧٣٩٪
٣-	هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەقسوور	٢٢	٩,٦٩١٪	٣-	هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەقسوور	١٣٢	٣,٧٠٢٪
٤-	هەزەجی هەشتی ئەخرەب	٨	٣,٥٢٤٪	٤-	هەزەجی هەشتی ئەخرەب	٣٧	١,٠٣٧٪
٥-	هەزەجی هەشتی موسەببەغ	٥	٢,٢٠٢٪	٥-	هەزەجی هەشتی موسەببەغ	١٧١	٤,٧٩٦٪
٦-	هەزەجی هەشتی ئەخرەبی موسەببەغ	٢	٠,٨٨١٪	٦-	هەزەجی هەشتی ئەخرەبی موسەببەغ	٥	٠,١٤٠٪
٧-	هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەحزووف	٢	٠,٨٨١٪	٧-	هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەحزووف	؟	؟
٨-	هەزەجی شەشی مەحزووف	٣٢	١٤,٠٩٦٪	٨-	هەزەجی شەشی مەحزووف	٧٠١	١٩,٦٦٦٪
٩-	هەزەجی شەشی مەقسوور	٢٢	٩,٦٩١٪	٩-	هەزەجی شەشی مەقسوور	٢٢٢	٦,٢٢٧٪

ڕەمەل		١٦٩	٣٧,٥٥٥٪	ڕەمەل		٢٨٧٧	٣٨,٦٧٩٪
١-	ڕەمەلی هەشتی مەحزووف	٦٣	٣٧,٢٨٧٪	١-	ڕەمەلی هەشتی مەحزووف	١٤٩٠	٥١,٧٩٠٪
٢-	ڕەمەلی هەشتی مەقسوور	٤١	٢٤,٢٦٠٪	٢-	ڕەمەلی هەشتی مەقسوور	٦١١	٢١,٢٣٧٪
٣-	ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی مەحزووف	١٤	٨,٢٨٤٪	٣-	ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی مەحزووف	١٦٥	٥,٧٣٥٪
٤-	ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی مەقسوور	١٠	٥,٩١٧٪	٤-	ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی مەقسوور	٧٣	٢,٥٣٦٪
٥-	ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی ئەصلەم	٣	١,٧٧٥٪	٥-	ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی ئەصلەم	٩٩	٣,٤٤١٪
٦-	ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی ئەصلەمی موسەببەغ	١	٠,٥٩١٪	٦-	ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی ئەصلەمی موسەببەغ	١٠	٠,٣٤٧٪
٧-	ڕەمەلی هەشتی مەشکول	١	٠,٥٩١٪	٧-	ڕەمەلی هەشتی مەشکول	٥	٠,١٧٣٪
٨-	ڕەمەلی هەشتی تەواو	١	٠,٥٩١٪	٨-	ڕەمەلی هەشتی تەواو	٩	٠,٣١٢٪
٩-	ڕەمەلی شەشی مەحزووف	٢٠	١١,٨٣٤٪	٩-	ڕەمەلی شەشی مەحزووف	١٧٦	٦,٠٨٢٪
١٠-	ڕەمەلی شەشی مەقسوور	١٤	٨,٢٨٤٪	١٠-	ڕەمەلی شەشی مەقسوور	١٠٤	٣,٦١٤٪
ڕەجەز		٢٧	٦ ٪	ڕەجەز		١٨٠	٢,٤٢٠٪
١-	ڕەجەزی هەشتی مەخبوون	١٠	٣٧,٠٣٧٪	١-	ڕەجەزی هەشتی مەخبوون	١٠	٥,٥٥٥٪
٢-	ڕەجەزی هەشتی تەواو	٦	٢٢,٢٢٢٪	٢-	ڕەجەزی هەشتی تەواو	؟	؟
٣-	ڕەجەزی هەشتی	٦	٢٢,٢٢٢٪	٣-	ڕەجەزی هەشتی	١٧	٤,٤٤٤٪

	مەتوی مەخبوون				مەتوی مەخبوون		
٤-	ڕەجەزی هەشتی موزال	٢	٧,٤٠٧٪	٤-	ڕەجەزی هەشتی موزال	١٢	٦,٦٦٦٪
٥-	ڕەجەزی هەشتی مەتوی مەخبوونی موزال	١	٣,٧٠٣٪	٥-	ڕەجەزی هەشتی مەتوی مەخبوونی موزال	٣	١,٦٦٦٪
٦-	ڕەجەزی چواری مەخبوون	٢	٧,٤٠٧٪	٦-	ڕەجەزی چواری مەخبوون	١	٠,٠١٣٪
موزاریع		١٤	٣,١١١٪	موزاریع		٤٢٩	٧٦٧,٥٪
١-	موزاریعی هەشتی ئەخرەب	٦	٤٢,٨٥٧٪	١-	موزاریعی هەشتی ئەخرەب	٧٠	١٦,٣١٧٪
٢-	موزاریعی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف	٤	٢٨,٥٧١٪	٢-	موزاریعی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف	٢٣٤	٥٤,٥٤٥٪
٣-	موزاریعی هەشتی ئەخرەبی موسەببەغ	٣	٢١,٤٢٨٪	٣-	موزاریعی هەشتی ئەخرەبی موسەببەغ	١٣	٣,٣٠٪
٤-	موزاریعی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەقسوور	١	٧,١٤٢٪	٤-	موزاریعی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەقسوور	١٠٨	٢٥,١٧٤٪
بەسیت		٨	١,٧٧٧٪	بەسیت		٣٢	٠,٤٣٠٪
١-	بەسیتی هەشتی مەتوی موزال	٤	٥٠٪	١-	بەسیتی هەشتی مەتوی موزال	٣	٩,٣٧٥٪
٢-	بەسیتی هەشتی مەتوی	٢	٢٥٪	٢-	بەسیتی هەشتی مەتوی	١٦	٥٠٪
٣-	بەسیتی هەشتی تەواو	١	١٢,٥٪	٣-	بەسیتی هەشتی تەواو	٣	٩,٣٧٥٪
٤-	بەسیتی چواری مەتوی	١	١٢,٥٪	٤-	بەسیتی چواری مەتوی	٤	٥,١٢٪

موتەقاریب		٣	٠,٦٦٦٪	موتەقاریب		٨٩	١,١٧٠٪
١-	موتەقاریبی هەشتی تەواو	١	٣٣,٣٣٣٪	١-	موتەقاریبی هەشتی تەواو	٩	١٠,١١٢٪
٢-	موتەقاریبی هەشتی مەقسوور	٢	٦٦,٦٦٦٪	٢-	موتەقاریبی هەشتی مەقسوور	٣٦	٤٠,٤٤٩٪
سەریع		٢	٠,٤٤٤٪	سەریع		٢٢	٠,٢٩٥٪
١-	سەریعی شەشی مەتوی مەوقووف	١	٥٠٪	١-	سەریعی شەشی مەتوی مەوقووف	١٣	٥٩,٠٩٠٪
٢-	سەریعی شەشی مەتوی مەکشووف	١	٥٠٪	٢-	سەریعی شەشی مەتوی مەکشووف	٩	٤٠,٩٠٩٪

ئەنجام

ئـەو ئەنجامانـەی لـەم لێكۆڵینەوەیـەدا پێـی گەیشـتین لـە ڕووی ژمـارەی شیعرەكان و قالبەكێشەكان جیاوازە لەو ئەنجامانـەی كـە لـە نامـەی ماسـتەری (لێكۆڵینەوەیەكی شیكاری لە شیعرە كوردییـەكانی ڕاجـی دا) هەیـە، ئەنجامـەكان بەم شێوەیەی خوارەوەن:

١- ڕاجی خاوەنی (٤٧٣) شیعرە، (٤٥٠) شیعری عەرووزیین، (١٩) شیعری بە كێشی خۆماڵییـە، (٤) شیعریشـی لەبـەر زۆری لـەنگیی عـەرووزییان كێشـەكانیان دیاری ناكرێت.

٢- ژمارەی كێش و قالبـە كێشـەكانی دیـوانی ڕاجـی بـەم شـێوەیە: هـەزەج (٢٢٣) شیعر و (٩) قالب، ڕەمەل (١٦٩) شیعر و (١٠) قالب، ڕەجەز (٢٧) شیعر و (٦) قالـب، موزاریـع (١٤) شـیعر و (٤) قالـب، بەسـیت (٨) شـیعر و (٤) قالـب، موتەقاریب (٣) شیعر و (٢) قالب، سەریع (٢) شیعر و (٢) قالب.

٣- جگە لەو قالبە كێشانەی لە نامەی ماسـتەری (لێكۆڵینەوەیـەكی شـیكاری لـە شـیعرە كوردییـەكانی ڕاجـی دا) دەستنیشـان كـراون، شـاعیر ئـەم قالبـە كێشانەشی بەكارهێناوە (هەزەجی هەشتی ئەخرەبی موسەببەغ، ڕەمـەلی هەشـتی مەخبوونی ئەصڵەمی موسەببەغ، ڕەجەزی چـواری مـەخبوون، ڕەجـەزی هەشـتی مـەتوی مـەخبوونی مـوزال، مـوزاریعی هەشـتی ئـەخرەبی موسـەببەغ، مـوزاریعی هەشتی ئەخرەبی مەكفووفی مەقسوور، بەسیتی هەشتی مەتوی موزال، بەسیتی چواری مەتوی، سەریعی شەشی مەتوی مەوقووف).

٤- بەكارهێنانی قالبەكێشی هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەحزووف كە یەكـەم جارە لە شیعری كلاسیكی كوردیدا دەبینرێت.

٥- لەو شیعرانەی كە بە بۆنە و مناسـبات گـوتراون (٢٢٤، ٦١٪) هـەزەجن، ئەمەش ئەوە دەردەخات كە مۆسیقای كێشی هەزەج بەهێزترین مۆسیقا بـووە لـە دەروونی شاعیردا.

پەراوێزەکان:

[*] ڕاجی ناوی مەلا عەبدوڕڕەحمانی کوڕی مەلا ئیبراهیمە ساڵی ١٩١٢ لە کۆیە لەدایك بووە و ساڵی ١٩٦٩ کۆچی دوایی کردووە (بڕوانە : دیوانی ڕاجی، ئامادەکردنی د. عوسمان دەشتی، ئیسماعیل ڕاجی، هەولێر، چاپخانەی ڕۆژهەلات، ٢٠١١ م)

[١] علم العروض، یاسین عایش خلیل، عمان، دار المسیرة للنشر والتوزیع، الطبعة الاولی، ٢٠١١ م، ص ٧٧

[٢] بڕوانە : لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری لە شیعرە کوردییەکانی راجیدا، کانیاو عوسمان مستەفا، نامەی ماستەر، کۆلێژی پەروەردەی مرۆڤایەتی، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠١٠، لا٥٦

[٣] کێش و مۆسیقای هەڵبەستی کوردی، عبدالرزاق بیمار، بغداد، دار الحریة، چاپی یەکەم ١٩٩٢ م، لا ٦٨

[**] لە ڕیزکردنی کێش و قالبە کێشەکاندا لە زۆرەوە بۆ کەم ڕیز کراون، واتە کامەیان زۆرتر بێت لەپێشەوە دەنووسرێت .

[٤] کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، عەزیز گەردی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی یەکەم ١٩٩٩ م، لا ١٣٩

[٥] کێش و مۆسیقای هەڵبەستی کوردی، لا ٦٩

[٦] دیوان، لا ٢٧

[٧] دیوان، لا ٢٩

[٨] دیوان، لا ٨٣

[٩] دیوان، لا ١١١

[١٠] دیوان، لا ١٠٢

[١١] دیوان، لا ٨٥

[١٢] کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، لا١٢٨

[١٣] دیوان، لا ١٤٧

[١٤] دیوان، لا ٣١

[١٥] دیوان، لا ٦٧

[١٦] عەرووز وەکو پێوەر بۆساغکردنەوەی شیعری نالی، یادگار ڕەسول باڵەکی، چاپخانەی ڕۆشنبیری، ٢٠١١م، لا ٢١٤

[١٧] العروض العربي في ضوء الرمز والنظام، ذیاب شاهین، الاردن، دار الکندی للنشر والتوزیع، الطبعة الاولی ٢٠٠٤ م، ص ٤٩

[١٨] لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری لە شیعرە کوردییەکانی راجی، کانیاو عوسمان مستەفا، لا٥١ .

[١٩] کێش و مۆسیقای هەڵبەستی کوردی، لا ٩٧

[٢٠] دیوان، لا ٣٩
[٢١] کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، لا ١٥٩
[٢٢] دیوان، لا ٦٧
[٢٣] دیوان، لا ٣٠
[٢٤] دیوان، لا ٨٣
[٢٥] دیوان، لا ١١٨
[٢٦] دیوان، لا ١٩٨
[٢٧] کێشی شعری کلاسیکی کوردی، لا ٢٣٥
* بۆ زیاتر زانیاری دەربارەی تێکەڵکردنی کێشە عەرووزییەکانی شیعری کلاسیکی کوردی، بڕوانە : کێشی شیعری کلاسیکی کوردی لا ٢٣٥ تا ٢٤٣
[٢٨] دیوان، لا ٢٧٥
[٢٩] دیوان، لا ٤٨٥
[٣٠] دیوان، لا ٤٨٤
[٣١] دیوان، لا ١٠٥
[٣٢] دیوان، لا ٣٨٦
[٣٣] عەرووزی کوردی، نووری فارس حەمەخان، هەولێر، بڵاوکراوەی ئاراس، چاپی یەکەم ٢٠٠٤ م، لا ٣٥١
[٣٤] لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری لە شیعرە کوردییەکانی ڕاجیدا، کانیاو عوسمان مستەفا، لا ٥٣
[٣٥] هەمان سەرچاوەو هەمان لاپەڕەی پێشوو
[٣٦] ڕابەری کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، عەزیز گەردی، سلێمانی، چاپخانەی دێکان، ٢٠٠٣ م، لا ٣١
[٣٧] دیوان، لا ٣٥
[٣٨] دیوان، لا ٣١
[٣٩] دیوان، لا ٢٤٨
[٤٠] دیوان، لا ١٦١
[٤١] دیوان، لا ١١٤
[٤٢] دیوان، لا ٤٠٠
[٤٣] کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، لا ١٢١
[٤٤] لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری لە شیعرە کوردییەکانی راجیدا، کانیاو عوسمان مستەفا، لا٥٤
[٤٥] دیوان، لا ٢٨
[٤٦] دیوان، لا ٤٦
[٤٧] دیوان، لا ٢٦٣

[٤٨] دیوان، لا ٢٥٤

[٤٩] العروض العربي في ضوء الرمز والنظام، لا ١٦١

[٥٠] کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، لا ٢٠٦

[٥١] بەدیع و عەرووزی نامی، مەلا عەبدالکریمی مودەڕیس، بەغدا، چاپخانەی دار الجاحظ، ١٩٩١ م، لا ٨٦

[٥٢] دیوان، لا ١٤٤

[٥٣] دیوان، لا ٧٢

[٥٤] دیوان، لا ٧٢

[٥٥] دیوان، لا ٣٩٢

[٥٦] علم العروض، ص ٨٣

[٥٧] کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، لا ٢٠٢

[٥٨] یوان، لا ٢٧٢

[٥٩] دیوان، لا ١٣٨

[٦٠] کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، لا ٧٢

[٦١] دیوان، لا ٦٨

[٦٢] دیوان، لا ٤١٦

[٦٣] بۆزیاتر زانیاری دەربارەی کێشە خۆماڵییەکان بڕوانە : لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری لە شیعرە کوردییەکانی ڕاجیدا، کانیاو عوسمان مستەفا، لا ٥٨،٥٩، ٦٠ .

[٦٤] سەبارەت بەژمارەی قالبە شیعرەکان لەبەر ئەوەی هەندێکیان لە ڕیزی ئەو شیعرانە پۆلێن کراون کە بە بۆنە و مناسەبات گوتراون، بۆیە ئاساییە ئەگەر لەم بەشەدا ژمارەیان لە ژمارەی پیتەکان کەمتر بێت .

[٦٥] بۆزانیاری زیاتر بڕوانە : ڕابەری کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، عەزیز گەردی، سلێمانی، چاپخانەی دێکان، ٢٠٠٣ م، لا ٧٨١

[٦٦] بڕوانە : کێش و ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی، د.محەمەد بەکر، هەولێر، دەزگای ئاراس، ٢٠٠٤م، ١٩٧

لیستی سەرچاوەكان:

یەكەم: كتێب ((بەزمانی كوردی))

١- ڕاجی (دیوان)، ئامادەكردنی د. عوسمان دەشتی، ئیسماعیل ڕاجی، هەولێر، چاپخانەی ڕۆژهەلاَت، ٢٠١١ م.
٢- عەبدولڕەزاق بیمار، كێش و مۆسیقای هەڵبەستی كوردی، بغداد، چاپخانەی (دار الحرية)، چاپی یەكەم، ١٩٩٢ م.
٣- عەزیز گەردی، كێشی شیعری كلاسیكی كوردی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی یەكەم، ١٩٩٩ م.
٤- عەزیز گەردی، ڕابەری كێشی شیعری كلاسیكی كوردی، سلێمانی، چاپخانەی دێكان، ٢٠٠٣ م.
٥- محەمەد بەكر، كێش و ریتمی شیعری فۆلكلۆری كوردی، هەولێر، دەزگای ئاراس، ٢٠٠٤م.
٦- مەلا عەبدولكەریمی مودەڕیس، بەدیع و عەرووزی نامی، بەغدا، چاپخانەی (دار الجاحظ) ، ١٩٩١ م.
٧- نووری فارس حەمەخان، عەرووزی كوردی، هەولێر، دەزگای ئاراس، چاپی یەكەم، ٢٠٠٤ م.
٨- یادگار رەسول باڵەكی، عەرووز وەكو پێوەر بۆ ساغكردنەوەی شیعری نالی، هەولێر، چاپخانەی ڕۆشنبیری، ٢٠١١ م.

((بەزمانی عەرەبی))

١- ذیاب شاهين، العروض العربي في ضوء الرمز والنظام، الاردن، دار الكندي للنشر والتوزيع، الطبعة الاولى، ٢٠٠٤ م.
٢- علم العروض، د. ياسين عايش خليل، عمان، الطبعة الاولى، ٢٠٠٧ م.
٣- العروض العربي البسيط، يحيى معروف، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ وانتشارات اسلامی، چاپ پنجم، پایز ١٣٨٩هـ.

نامەی ئەكادیمی:

لێكۆڵینەوەیەكی شیكاری لە شیعرە كوردییەكانی ڕاجیدا، كانیاو عوسمان مستەفا، نامەی ماستەر، كۆلێژی پەروەردە، بەشە مرۆڤایەتییەكانی زانكۆی سەلاحەددین، ٢٠١٠ز.

گۆڤار و ڕۆژنامەكان:

گۆڤاری زانكۆ، زانكۆی سەلاحەدین، ژمارە ١٣.

ملخص البحث:

هذا البحث بعنوان ((الاوزان وقوالب الاوزان العروضية في ديوان راجي))

يتكون البحث من المقدمة وفصلين، المقدمة تبحث عن سبب اختيار الموضوع وخطة البحث وعراقيل ومعوقات البحث، وفي الفصل الاول، توضيح كل الاوزان والقوالب الشعرية بالامثلة الشعرية الذى عددها (٧) أوزان شعرية من مجموع (٣٧) قالب شعري، كما يأتى: هزج (٩) قالب، رمل (١٠) قالب، رجز (٦) قالب، مضارع (٤) قالب، بسيط (٤)، متقارب (٢)، سريع (٢).

أما في الفصل الثاني، عيننا عدد ونسبة الاشعار وعدد الصفحات من ديوان الشاعر لهذه الاشعار المصنفة حسب حروف اللغة (ا، ب، ت، ث....الخ)، والاشعار الملقات بالمناسبات.

Abstract

This study is entitled "Rhythm and Prosodic Rhythmic Templates in Raji'sAnthology "which consists of an introduction and two chapters.

In the firstchapter, we have reviewed all the rhythms and rhythmic templates used by Raji with poetic examples which are (7) rhythms and (37) rhythms form like this:

hazaj (9) ,ramal (10) ,rajaz(6), muzaria(4) , basit (4), mutagarib(2), saria(2).

In the second chapter, we have determined the ratio numbers and numbers of poems in the poet's anthology which are arranged by language'sletters.

شیکردنەوەی هەندێك وشە و زاراوەی نوێ لە زمانی ئێستای کوردیدا

م.ی. هیوا ئەحمەد عەصاف
م.ی. عومەر ئەحمەد عەبدولڕەحمان

پێشەکی

لەگەڵ پێشکەوتن و فراوانبوونی کۆمەڵدا زمانیش دەگۆڕرێت، یەکێك لە ئاڕاستەکانی گۆڕانی زمان (فراوانبوون)ە. ئەمەش بەهۆی لەدایکبوون و دروستکردنی وشە و زاراوەی نوێوە دەکرێت، لە پێناوی ئەوەی زمان بە زیندوویی بمێنێتەوە و هاوشانی کۆمەڵ بڕوات. ئەم پرۆسەیەش دەبێت لەژێر ڕۆشنایی دەستوور و یاسای زمانەکەدا بێت و لەلایەن خەڵکی شارەزا و لێزانەوە ئەنجام بدرێت.

ئەم لێکۆڵینەوەیە، هەوڵێکە بۆ لێکدانەوە و شیکردنەوەی هەندێك لەو وشە و زاراوە نوێیانەی، کە بەم دواییە پەیدابوونە و لە بڵاوکراوە و ڕاگەیاندنەکاندا دەبیسترێن. ئەم کارە لێکۆڵینەوەیەکی (وەسفی – شیکاری)یە، کە تیایدا وشە و زاراوەکان لەگەڵ یاسا و دەستووری زمانی کوردیدا بەیەك گیراون و لەڕووی پێکهاتنەوە شی کراونەتەوە. هەروەها لەڕووی واتا و بەکارهێنانەوە لێیان کۆڵراوەتەوە.

گرنگیی لێکۆڵینەوەکە لەوەدایە، کە هەوڵێکە بۆ دەستنیشانکردنی ئەو هەڵانەی، کە لە ڕۆنان و بەکارهێنانی وشە و زاراوەکاندا بەدی دەکرێن. ئەمەش لەپێناوی دوورخستنەوەی وشە و زاراوەی نادروست لە زمانەکە، کە هەر ئەمەش ئامانجی لێکۆڵینەوەکەیە.

لێکۆڵینەوەکە، جگە لەم پێشەکییە، لە دوو بەش پێکهاتووە، لە بەشی یەکەمدا باسی چەمك و بنەمای دروستکردنی زاراوە کراوە لەگەڵ خستنەڕووی ئەو مەرجانەی، کە پێویستە لەو کەس/دەستانەدا هەبن، کە زاراوە سازدەکەن.

هەروەها بەکورتی باس لە ڕۆنانی وشە کراوە. بەشی دووەم پێکهاتووە لە دوو تەوەرە، لە تەوەرەی یەکەمدا ئەو وشە و زاراوانە شی کراونەتەوە، کە لە ڕووی پێکهاتنەوە گرفتیان تێدا بەدی دەکرێت. لە تەوەرەی دووەمدا باسی ئەو وشە و زاراوانە کراوە، کە لەڕووی بەکارهێنانەوە تێبینییان لەسەرە و بۆ واتای دروستی خۆیان بەکار ناهێنرێن.

لە کۆتاییدا ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان، لەگەڵ پوختەی لێکۆڵینەوەکە بە زمانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی خراوەتەڕوو.

بەشی یەکەم: دروستکردنی زاراوە و وشەی نوێ لە زماندا

کۆمەڵی مرۆڤایەتی بەردەوام لە گۆڕان و بەرەوپێشچووندایە، لەو گۆڕانەشدا فراوان دەبێت و بیر و کەرەستەی نوێ پەیدا دەبن، دەبێت زمانیش، کە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە، هاوشانی کۆمەڵ بگۆڕێت و قسەپێکەران بتوانن کاری خۆیانی پێ ڕایی بکەن، بۆیە دەبێت لەگەڵ فراوانبوونی کۆمەڵ و زۆربوونی کەرەستە و بیردا کەرەستەی زمانیش زیاد بکات، بۆ ئەمەش قسەپێکەران ناچاردەبن وشە و زاراوەی نوێ دروست بکەن. واتە ((هەرچەندە شارستانییەتی نەتەوە پێشکەوێت و پێداویستی ژیان زۆرتربێت و بیری پێشکەوێ، ...زمانی دەبووژێتەوە و ... وشەی نوێی بۆ دێن))[1].

زاراوە ((وشەیەکە.. سنوورێکی تەنگەبەری هەیە، کە بە بەکارهێنانی لەلایەن تاقمێك لە خەڵکی لە کۆڕێك لە کۆڕەکانی ژیاندا شوورەی کێشراوە و لە وشەی فەرهەنگییەوە وەرگیراوە))[2]. واتە وشەی سەر زاری هەموو خەڵك نییە و تەنیا دەستەیەك لە بوارێکی دیاریکراودا چەمکێکی تایبەتی پێ دەدەن. ئەمەش پێویستی بە ڕێککەوتنی دەستەکە هەیە لە ڕووی فۆرم و چەمکەوە. هەر هەمان دەستە زاراوەکە دیاری دەکەن، یان دروستی دەکەن. ئەمەش کاری هەموو کەس نییە و کارێکی سەرپێیی و ڕەمەکی نییە. هەندێك لە زمانەوانان پێیان وایە، ئەوانەی زاراوە سازدەکەن، پێویستە چەند مەرجێکیان تێدابێت[3]. لەگەڵ ئەوەشدا دەگونجێت قسەپێکەرێکی ئاسایی زمان زاراوەیەکی گونجاو دروست بکات و خەڵکیش وەری بگرن و بڵاو ببێتەوە.

دەستنیشانکردن و دروستکردنی زاراوەش بەپێی بنەما و دەستووری تایبەتی دەبێت و ناکرێت بە ئارەزوو و بێ بنەما بێت، بەڵکو ڕێباز و ڕێگای تایبەتیی خۆی هەیە، کە بریتین لە ((ڕێبازی وەرگرتن، ڕێبازی فرەواتا، ڕێبازی لێکدان، ڕێبازی داتاشین، ڕێبازی دارشتن، ڕێبازی وەرگێڕان، ڕێبازی زرەریژ))[٤]. زاراوە بەپێی مەرج و دەستووری یەکێك لەو ڕێبازانە ساز دەکرێت. واتە ناکرێت زاراوە بە ئارەزووی تاکەکەس ساز بکرێت، بەڵکو ((پێویستە ئەو بنەمایانە یەکبخرێن، کە کاریان پێدەکرێت بۆ دۆزینەوە و گۆڕینی چەمکەکان و دانانی زاراوە بەرامبەرییەکان))[٥].

ئەو وشەیەی، کە دەکرێت بە زاراوە پێویستە لە ڕووی واتا و فۆرم و بەکارهێنانەوە لەبار بێت. تاکو وشەی کورت و پڕواتا و جوان لە زمانەکەدا هەبێت، نابێت پەنا بۆ دروستکردنی وشەی گەورە و لاواز ببرێت. هەتا زاراوە کورتتر و سادەتر بێت پەسندترە، کە وشەی وا دەست نەکەوت، هەتا بکرێ زاراوەکە لە کەمترین ژمارەی کەرت پێکهاتبێ[٦]. هەروەها پێویستە زاراوەکە چەمکەکە لەخۆ بگرێت و ڕەچاوی باری ڕێزمانی و تایبەتییەکانی زمانەکە و ڕێسای باوی زاراوەسازی و ڕێبازەکانی زمانەوانی لە دانانی زاراوەی نوێدا بکرێ[٧].

ئەمانە و چەندین بنەما و ڕێسای بنچینەیی هەیە[٨]، کە پێویستە لە دانانی زاراوەدا لەبەرچاو بگیرێن.

یەکێکی تر لەو ڕێگایانەی، کە بەهۆیەوە زمان بە زیندوویەتی دەهێڵرێتەوە و پێویستییەکانی سەردەمی پێ پڕ دەکرێتەوە، (وشەڕۆنان)ە. هەموو زمانێکی زیندوو لەگەڵ پێشکەوتنی کۆمەڵدا ((بۆ دەربڕینی چەمکە نوێیەکان پەنا دەباتە بەر داتاشین و لێکدان و ..))[٩]. لەکاتێکدا وشەی بنجی (وشەی سادە، ڕەگ) لە هەموو زمانێکدا سنووردارە و چەمکەکان بێ سنوورن، بەهۆی وشەڕۆنانەوە زمان هێما بۆ چەمکەکان دادەنێت. واتە لە کاتێکدا ((ژمارەی ڕەگەکان (جذور Roots) لە هەر زمانێکدا لە چەند هەزارێك زیاتر نییە، کەچی ژمارەی ئەو چەمکانەی، کە ... هەن، چەند ملیۆنێك دەبێت))[١٠]، بەهۆی زاراوەسازکردن و وشەڕۆنانەوەش هێما بۆ ئەو چەمکانە دادەنرێت. هەر زمانێك دەستوور و یاسای تایبەتیی خۆی

هەیە بۆ وشەڕۆنان[11]، كە پێشینەی هەیە و پێشتر پەیڕەو كراوە، كە دەتوانرێت ئەو یاسایانە لە ((فۆلكلۆر و هۆنراوەی میللی))[12]دا بدۆزرێتەوە.

كەواتە زاراوەسازكردن و وشەڕۆنان دەستوور و ڕێبازی تایبەتیی خۆی هەیە و ئەوەی بەو كارە هەڵدەستێت تایبەتمەندیی خۆی هەیە و ئەو وشەیەی هەڵدەبژێردرێت یان دروست دەكرێت دەبێت لەبار و گونجاو بێت و بەر یاسای زمانەكە بكەوێت، بەڵام بەم دواییە كۆمەڵێك وشە و زاراوەی نوێباو لە زمانی ڕۆژنامەگەریی كوردی، یان لە ڕاگەیاندن و لە باری فەرمیدا، بەكار دەهێنرێت، كە لە ڕووی پێكهاتنەوە نامۆن بە یاساكانی زمانی كوردی، یان لەڕووی واتاوە گونجاو و لەبار نین، یان واتای مەبەست نادەن بەدەستەوە، وەك لە خوارەوەدا دیارە.

بەشی دووەم: هەندێك وشە و زاراوەی نویٚ لە زمانی ئێستای كوردیدا

بەم دواییە هەندێك وشە و زاراوە لە ڕاگەیاندنەكانەوە دەبیستین، كە هەندێكیان لە زمانەكەدا نامۆن، نامۆییەكەشیان لەوەدا نییە، كە تازە دروست كراون و پێشتر نەبیستراون، بەڵكو لە بەزاندنی بنەمای پێكهاتن یان نادروستیی واتا و بەكارهێناندایە.

تەوەرەی یەكەم: لادانی ڕێزمانی لە دروستكردنی زاراوەدا

لە دروستكردنی هەندێك لەو وشە و زاراوە نوێیانەدا پەیڕەوی ئەو یاسا و دەستوورانەی زمانی كوردی نەكراوە، كە لە زمانەكەدا بەكار دەهێنرێن بۆ دروستكردنی وشە و زاراوەی نویٚ و پێشینانی ئێمە لە زانا و زمانزان و زمانەوانان پەیڕەوییان كردووە، وەك:

یەكەم: (چالاكوان)

ئەم زاراوەیە لە زمانی ڕاگەیاندنی ئێستادا بەزۆری بەكار دەهێنرێت بە واتای كەسی چالاك و بزێو یان ڕاپەڕ، كە چالاكیی ڕۆشنبیری یان ڕێكخراوەیی ئەنجام دەدات، كە لە بەرامبەر (ناشط)ی عەرەبیدا بەكار دەهێنرێت.

ئەم زاراوەیە لە (چالاك+وان) دروست كراوە، كە (چالاك) ناوەڵناوە و (وان/ەوان) پاشگرێكی وشەدارێژە لە زمانی كوردیدا، بەڵام ئەم پاشگرە لە زمانەكەدا ((بەناوەوە دەلكێ))[13]، وەك (گاوان، دەرگاوان، ئاشەوان،

بەرخەوان...). بەم پێیە یاسای پێکهێنانی ئەم زاراوەیە لەگەڵ یاساکانی زمانی کوردیدا یەك ناگرێتەوە و یاسای لەو جۆرە بەرچاو ناکەوێت.

لەڕووی واتاوە پاشگری (وان/ەوان)، ((بەزۆری یارمەتی دارشتنی ناوێك دەدەن، کە پیشە و ئیشی یەکێکی پێ دیاری بکەن))[١٤]، پیشەکەشی بریتییە لە چاودێریکردن و ئاگالێبوونی ئەو شتەی، کە ناوەکەی لە دارشتنی وشەکەدا بەشدارە، وەك: (گاوان) بۆ کەسێك بەکاردێت، کە چاودێریی (گا/مانگا) بکات، (دەرگاوان) بۆ کەسێك بەکاردێت، کە چاودێریی (دەرگا) بکات ... بەم پێیە بێت، دەبێت (چالاکوان)یش بۆ کەسێك بەکاربهێنرێت، کە چاودێریی (چالاك) بکات، کە نە (چالاکوان–ناشط) ئەو کارە دەکات، نە (چالاك)یش شتە، تا چاودێریی بکرێت. ڕاستتر وایە لە بری (چالاکوان)، (چالاك) بەکار بهێنرێت، کە ڕەسەنترە و لە زمانەکەدا ڕۆیشتووە و هەمان ئەو مەبەستەش دەگەیەنێت، کە (چالاکوان)ی بە هەڵە بۆ بەکاردێت، چونکە (چالاك) بۆ کەسێك بەکاردێت، کە چالاکی ئەنجام بدات و لە کەسی ئاسایی چاپووکتر بێت. ئەمەش هەمان ئەو مەبەستەیە، کە (**ناشط**)ی عەرەبی بۆ بەکار دێت. بۆیە پێویست بە دارشتنی زاراوەی نوێ ناکات، چونکە ((هەرگیز نابێت بەرامبەر بە وشەی بێگانە زاراوە دابتاشین، تا بە تەواوی دڵنیا نەبین لەوەی، کە ئەو وشەیە لە کوردیدا نییە))[١٥]. هەروەها بەهۆی ئەوەی وشەی (چالاك) پێشتر لە زمانەکە هەبووە واتاکەی ڕوون و دیارە و کێشەی گەیاندنی واتای نییە، ئەو وشەیە لەپێشترە تاکو بکرێتە زاراوە، نەك وشەیەکی وای بۆ دابڕێژی، چونکە ((هەتا زاراوە کورتتر و سادەتربێ پەسندترە))[١٦]. هەرچەندە (چالاك) ئاوەڵناوە و لە بەرامبەر ئاوەڵناوی (نشیط)ی عەرەبی هەموو خەڵك بەکاری دەهێنێت، بەڵام لە بەرامبەر (ناشط)یش بەکار دەهێنرێت، کە (ئاوەڵناوی بکەر[١٧]–اسم فاعل)ە[١٨] و دەتوانێت ببێت بە زاراوە بۆ ئەو کەسانەی، کە چالاکی ڕێکخراوەیی یان ڕۆشنبیری .. ئەنجام دەدەن، چونکە ((دەشێ زاراوە ... لەلای کۆمەڵانی خەڵکی واتایەکی دیکەی هەبێ، بەڵام پسپۆڕەکانی ئەو بابەتە بۆ واتا تایبەتییەکەی و بۆ مەبەستە زاراوەییەکەی بەکاری بهێنن))[١٩].

ئەگەر لە ڕوانگەی ئیکۆنۆمی و وزە سەرفکردنیشەوە سەیری هەردوو وشەی (چالاك) و (چالاکوان) بکەین، دەبێت وشەی یەکەم هەڵبژێرین، چونکە لە هەموو

بارێکدا زمان ((تا بۆی بکرێت باڵانسی سەرفکردنی وزە ڕادەگرێت و بەردەوام خۆی لەگەڵ هەموو بارودۆخێکی نوێدا ڕێکدەخات، تا ڕێگا بگرێت لە بەفیڕۆدانی وزە و نەهێڵێت بەخۆڕایی لەکیس بچێت))[٢٠].

دووەم: هاوسەرگیری

زاراوەیەکە لە بەرامبەر (زواج)ی عەرەبی بەکار دەهێنرێت. وشەکە لە (هاوسەر+گیر+ی) دروست بووە، (هاوسەر) ناوی داڕێژراوە لە پێشگری (هاو) و ناوی (سەر) دروست بووە، (ی) مۆرفیمێکی وشە داڕێژە، بەڵام کێشەکە لە (گیر)دایە. بێژەی (گیر) وەکو وشەیەکی سەربەخۆ لە زمانەکەدا بەکار دەهێنرێت و دەبێتە ئاوەڵناو و بۆ شتێك، کە ڕەت نەبێت و بەربەستی بێتە پێش بەکار دەهێنرێت، وەك (شتەکە گیرە، گیر بووە، گیری خواردووە ...). بێگومان ناکرێت لە (هاوسەرگیری)دا بەو واتایە بەکار هاتبێت. هەروەها (گیر) لە وشەی وەك (خواگیر)دا هاتووە، کە لە زمانی فارسیدا بەکاردێت و بە واتای (خواگرتوو) دێت، کە بۆ کەسی ((بەر ڕك و کینەی خودا کەوتوو))[٢١] بەکاردێت، واتە کەسێك خوا بیگرێت. لە زمانی کوردیدا چاوگەکەی (گرتن)ە و دەربڕینی وەك (خوا بتگرێ، خوا بیانگرێ ...) بەکار دەهێنرێت. بەم پێیە بێت (گیر) لە (گرتن)ەوە هاتووە، لە کاتێکدا (گرتن) ڕەگی ڕابردوو و ڕانەبردووی هەیە، کە (گر، گرت)ە. خۆ ئەگەر بگوترێت، (گیر) لە (گر)ەوە هاتووە و (هاوسەرگیر)ی دروست کردووە و پاشان بەهۆی مۆرفیمی بەندی وشەداڕێژی (ی)ەوە (هاوسەرگیری) دروست بووە، کە ناوی پرۆسەکەیە، وەکو زۆر وشەی تر، کە بەو جۆرە دروست بوون، وەك (پیاو+کوژ+ی، ڕێ+گر+ی...)، ئەوا دەبێت بگوترێت، (ی) لە نێوان (گ..ر)دا ناوگرە، کە ئەمەش ڕووبەڕووی چەند ڕەخنەیەك دەبێتەوە، لەوانە:

١- زۆربەی زمانەوانان پێیان وایە، ناوگر لە زمانی کوردیدا نییە، ئەوانەی باوەڕیشیان پێیەتی چەند نموونەیەکی دیاریکراو دەکەن بە بەڵگە بۆ قسەکانیان و هیچیشیان (گیر)یان بە نموونە دانەناوە[٢٢].

٢- بۆچی و لە پێناوی چیدا (گر) دەکرێت بە (گیر)؟ لە کاتێکدا (گر) دەخرێتە هەمان ئەو یاسایەی، کە (هاوسەرگیری) پێ دروست کراوە و وشەی وەك (ڕێگری، باجگری..) دروست دەکات، کە لە (ڕێگرتن،

باجگرتن)ەوە هاتوون، ئیتر بۆچی لە (هاوسەرگرتن)ەوە وشەی (هاوسەرگری) دروست نەکرێت و ببێت بە (هاوسەرگیری)؟

٣- ئەو دەنگە زیادەیە هیچ ئەرك و واتایەکی زیادەی نەخستووەتە سەر ڕەگەکە، بۆیە ناکرێت وەکو مۆرفیمێکی (ناوگر)یش سەیر بکرێت.

لە زمانی کوردیدا بۆ ڕەگەزی نێر (ژنهێنان) و بۆ ڕەگەزی مێ (شووکردن) بەکار دەهێنرێت، بەڵام بۆ بەیەکگەیشتنی هەردوو ڕەگەز ناوێکی تایبەت نییە، کە دەکرێت (هاوسەرگری) یان (هاوسەرگرتن) بەکار بهێنرێت، چونکە لە کوردیدا (گرتن) بۆ (یار، خۆشەویست) بەکار دەهێنرێت و دەگوترێت (یارێکی تازەم گرتووە).

سێیەم: ئاشتەوایی

زۆرجار ئەم وشەیە لە دەزگاکانی ڕاگەیاندنەوە دەبیستین، کە بە واتای (ئاشتی، یان پرۆسەی ئاشتی) بەکار دەهێنرێت و لەم جۆرە ڕستانەدا بەکار دەهێنرێت (هەوڵ بۆ بەدیهێنانی برایەتی و ئاشتەوایی نێوان ڕۆڵەکانی گەلەکەمان دەدەین...). وشەکە لە (ئاشت+ەوایی) دروست کراوە، (ئاشت) ئاوەڵناوە و بەواتای (نێوان خۆش، بێ شەڕ و تووڕەبوون) دێت و وشەی تری وەك (ئاشتبوونەوە، ئاشتکردنەوە ...)ی لێ دروست دەکرێت.

لە زمانی کوردیدا (ی) وەکو مۆرفیمێکی وشەداڕێژ دەچێتە سەر (ئاوەڵناو) و (ناو) دروست دەکات، وەك (جوان+ی، پاك+ی، خۆش+ی ..) بەهەمان شێوە (ئاشت+ی) دەبێتە ناو. ئەم زاراوەیە لە زمانەکەدا کۆنە و ((لە پەندی پێشینانی دێرینمان (ئاشتی دوای شەڕ خۆشە).. بەرامبەر بەزاراوەی (السلام)ی عەرەبی))[٢٣] بەکارهێنراوە و زمانەکە پێویستی بەزاراوەیەکی وەك (ئاشتەوایی) نییە. جگە لەوە (ئاشت) ئاوەڵناوە و چۆنیەتی پەیوەندییەکە پیشان دەدات، (ئاشتی)یش ناوی جۆری پەیوەندییەکەیە، کە (نێوان خۆشی)یە، (ئاشتەوایی)یش جگە لە ناو، ناتوانرێت بە هیچ بەشە ئاخاوتنێکی تر (ئاوەڵکار، کار، چاوگ ..) دابنرێت. بۆیە لە کاتی بوونی زاراوەیەکی وەك (ئاشتی) کە ڕەسەن و باوە و لە زمانەکەدا ڕۆیشتووە، پێویستە ئەوەیان بەکار بهێنرێت، چونکە یەکێك لە بنەماکانی دانانی زاراوە بریتییە لە ((پەسندکردنی وشەی باو بەسەر وشەی

دەگمەن یان نـامۆ و نائاشـنادا))[٢٤]. هـەروەها دانـانی زاراوەیـەکی تـر بـۆ هـەمان مەبەست تەنیا دەبێتە هۆی سەرلێشێوانی گوێگر و خوێنەر. جگە لەوەش ((نابێت یەك شت یان چەمك بە زیاتر لە یەك زاراوە دەربڕدرێت))[٢٥].

تەوەرەی دووەم: لادانی واتایی لە بەکارهێنانی زاراوەدا

کێشەی کۆمەڵێکی تر لە وشە و زاراوە نوێیەکان لەوەدایە، کە واتـای مەبەسـت نـادەن بەدەسـتەوە، یـان پێکچـوون نییـە لـە نێـوان واتـای فەرهـەنگی و واتـای زاراوەییەکەیاندا. یان دروستکردن و بەکارهێنانیان لە زمانەکە زیادە و پێویست نییـە، چونکە لە زمانەکەدا وشە و زاراوەی پێویست بۆ ئەو مەبەستانە هەیە. هەندێك لەو وشە و زاراوانە:

یەکەم: پارساڵ

ماوەیەکە، ئەم وشەیە لە بواری ڕاگەیانـدن و لـە بـاری فەرمیـدا بەشـێوەیەکی بەربڵاو بۆ مەبەستی (ساڵی ڕابردوو) بەکاردەهێنرێت. ئـەم وشـەیە لێکـدراوە و لـە (پار+ساڵ) پێکهاتووە، کە (پار) (ئاوەڵکـاری کـات)ە و (سـاڵ) نـاوێکی گشـتییە. وشەکە لەڕووی پێکهاتنەوە کێشەی نییە، چونکە قالبی (ئاوەڵکاری کات+نـاو) لـە زمانەکەدا هەیـە وەك (دوێنـیێ شـەو)، بـەڵکو کێشـەکە لـە بـەکارهێنان و پێویسـت نەبوونی وشەکەدایە، چونکە وشەی (پار) خۆی بە واتـای (سـاڵی ڕابـردوو) دێـت و هەردوو چەمکی (ساڵ) و (ڕابردوو)ی تێدایە و ماوەی کاتەکەی بریتییە لە (سـاڵێك = ٣٦٥ ڕۆژ) لـە کـاتی ڕابـردوودا. (سـاڵ)یش لـە بەرامبـەر مەودایـەکی کـاتیی دیاریکراودا بەکار دەهێنرێت، کە (٣٦٥) ڕۆژە. بەم پێیە لە وشەی (پارساڵ)دا دوو جـار مـەودای کاتەکـە دیـاری کـراوە، بۆیـە یـەکێکیان زیـادە، زیادەکـەش دەبێـت (ساڵ) بێت، چونکە (ساڵ) هیچ ڕۆڵێکی نییە و هیچ زیادەیەکی نەخستووەتە سـەر واتای وشەکە و بە لابردنیشـی واتـای وشـەکە تێـك ناچـێت. هەرچـەندە لـە زمـانی کوردیدا (سـاڵی پـار) بـەکار دەهێنرێت، بـەڵام ئەمـەیان گرێیـە و (پـار) بـووە بـە دیارخـەری (سـاڵ) و ڕێگەپێـدراوە، چـەندین دیارخـەری تریشـی بـۆ زیـاد بکرێـت. دیارخەریش پێکهاتەیەکی بنجی و پێویست نییە لە ئاخاوتندا، بـەڵکو زانیارییـەکی پـتر دەخاتـە سـەر تێکـڕای پێکهاتەکـە، هەرچـی وشـەی ناسـادە یـان زاراوەی

دروستکراوە، دەبێت پێکهێنەرەکانیان ئەرکێك یان واتایەکیان هەبێت و زیادەی تێدا نەبێت، ئەگینا زیادییەکە دەبێتە (مۆرفیمی بەتاڵ)، تاکو کورت و واتاداریش بێت، پەسندترە. لە زمانەکەشدا وشەیەکی سادەی وەك (پار) هەیە و لەڕووی واتاوە کێشەی نییە و ئەرکی خۆی بەجێ دەگەیەنێت، بۆیە پێویست بە دروستکردنی وشەی (پارساڵ) ناکات، چونکە ((هەتا بشێ تاکە وشە پەسندە بۆ زاراوە، کە نەشیا، ئینجا داڕێژراو، .. کە ئەو مومکین نەبوو، ئینجا وشەی لێکدراو و ئاوێتە و دەستەواژە ... دەبێ ئەمە دەستووری گشتیمان بێت))[٢٦]. لەلایەکی ترەوە وشەی (پارساڵ) لە سەرچاوە و بەرهەمە نووسراوەکانی وەکو شیعرەکانی (نالی، سالم...)دا نییە و تا کۆتایی سەدەی بیستەم بەرچاو ناکەوێت و لە کاتێکیشدا، کە وشەی (پار) هەبێت و واتای مەبەست بدات بەدەستەوە، هیچ پێویست بە دروستکردنی وشەیەکی نامۆی وەك (پارساڵ) ناکات. وشەکە هیچ واتایەکی نوێی دروست نەکردووە و چەمکێك یان شتێکی نوێش پەیدا نەبووە، تاکو وشەیەکی نوێی بۆ دروست بکرێت، لە کاتێکدا ((وشەی نوێباو پەیدا دەبێ لە ئەنجامی هاتنەکایەی شت و مانا و دیاردەی نوێ))[٢٧].

دووەم: کوشتارگە

ئەم زاراوەیە بۆ شوێنی سەربڕینی ئەو ئاژەڵ و پەلەوەرانە بەکار دەهێنرێت، کە گۆشتیان دەخورێت، لە زمانی عەرەبیدا (مجزرە)ی بۆ بەکارهاتووە، کە (اسم مکان)ە لە کاری (جزر+بڕین)ەوە هاتووە. زاراوە کوردییەکە لەڕووی ڕۆنانەوە پێکهاتووە لە (کوشت+ار+گە). (کوشت) لە چاوگی (کوشتن) وەرگیراوە و و (ار) پاشگرێکی وشەداڕێژە و ((بە ڕەگی کرداری ڕابردوو ئێستا و ناوی چاوگەوە دەلکێ و ناوی داڕێژراوی لێ دروست دەکرێت))[٢٨]، وەك (گوت+ار)، (گە)یش پاشگرێکی وشەداڕێژە و (شوێن) نیشان دەدات. (کوشتن) لە ڕووی واتاوە بۆ کرداری کۆتاییهێنان بە ژیانی مرۆڤ و گیانلەبەران بەکار دەهێنرێت، بەڵام سەبارەت بە گیانلەبەران، بەگشتی بۆ ئەو گیانلەبەرانە بەکار دەهێنرێت، کە گۆشتیان ناخورێت، یان بۆ ئەو گیانلەبەرانەش بەکار دەهێنرێت، کە گۆشتیان دەخورێت، بەڵام دوای کردارەکە گۆشتەکەیان بە کەڵکی خواردن نایەت، چونکە کرداری (کوشتن)یان بەسەردا جێبەجێ کراوە، نەك (کوشتنەوە) یان (سەربڕین).

کورد بۆ کۆتاییهێنـان بـە ژیـانی ئـەو گیاندارانـەی، کـە گۆشـتیان دەخورێـت (بـە مەبەسـتی خـواردنی گۆشـتەکەیان)، (کوشـتنەوە)ی بـەکارهێناوە. (کوشـتن) و (کوشتنەوە) دوو چاوگی جیاوازن لە ڕووی ڕۆنان و واتاوە.

لە ڕووی ڕۆنانەوە (کوشتن) چاوگێکی سادەیە و ڕەگـی داهـاتووی بریتییـە لـە (کـوژ) و ڕەگـی ڕابردووەکەشـی (کوشـت)ە. هەرچـی (کوشـتنەوە)یە، چـاوگێکی داڕێژراوە لە (کوشتن+ەوە) پێکهاتووە و ڕەگی داهاتووی بریتییە لـە (کـوژ..ەوە) و ڕەگی ڕابردووەکەشی (کوشت..ەوە)[29]یە. (ەوە) پاشگرێکی وشەداڕێژە و ((بە ڕەگ و قـەدی کـارەوە دەنووسـێ و واتـای جیـا دەبەخشـێ))[30]. بۆیـە لێرەشـدا واتایەکی نوێی بە (کوشتنەوە) داوە.

لە ڕووی واتاوە ئـەم دوو چـاوگە واتـای جیـاواز دەگەیـەنن، (کوشـتن)، وەك لـە سـەرەوە بـاس کـرا، بـۆ لـەناوبردنی مـرۆڤ و گیانلەبـەر بـەکار دەهێنرێـت لەلایـەن بکەرێکـەوە، بـەڵام (کوشـتنەوە)، بریتییـە لـە لێکردنـەوەی سـەری گیانـدار لـە لاشەکەی و تەنیا بۆ ئەو گیاندارانـە بـەکار دەهێنرێـت، کـە ئـاین و کۆمـەڵ ڕێ بـە خواردنی گۆشتەکەیان دەدات.

ئەم دوو کردارە بە ئامێری جیاواز ئەنجام دەدرێن، (کوشتن) بە جۆرەها ڕێگـا و ئـامێری وەك (بـەرد، دەرمـان، چـەك، چـەقۆ ...) ئـەنجام دەدرێـت، بـەڵام (کوشتنەوە) تەنیا بەهۆی (تیغ)ەوە تەنیا لەلایەن مرۆڤەوە ئەنجام دەدرێت.

وشەی (کوشتار)، کە (کوشت+ار)ە و بە هەمان یاسای (ڕەگی ڕابردوو+پاشـگر) دروست کراوە و بە واتای ((کوشتنی دەستەجەمعی، کوشتنی بە کۆ))[31] دێـت و زیاتر بۆ کوشت و بڕی مرۆڤ بەکار دەهێنرێـت بـەهۆی جەنگـەوە، وەك دەگوترێـت (لە جەنگی عێراق و ئێراندا کوشتارێکی زۆر بوو)، بۆیـە واتایـەکی نـەرێنی هەیـە و ناکرێـت بخوازرێـت بـۆ سـەربڕینی ئـاژەڵ و پەلـەوەر و زاراوەی (کوشـتارگە)ی لێ دروست بکرێت. بەپێچەوانەوە لە زمانی عەرەبیدا (مجزرە) کـە شـوێنی سـەربڕینی ئاژەڵ و پەلـەوەرە بەمەبەسـتی پیشـاندانی دڕنـدەیی هێزێـك بـۆ کوشـتاری مـرۆڤ دەخوازرێت، بۆئـەوەی پیشـان بـدرێت، کـە مـرۆڤ وەکـو ئـاژەڵ مامەڵـەی لەگەڵـدا کراوە، لەکاتێکدا مرۆڤ سەربڕینی لەسەر نییە.

هەندێك جار لە بری (کوشتارگە) زاراوەی (سەربڕخانە) بەکار دەهێنرێت، کە ئەمەیان گونجاوترە، چونکە زاراوەکە هەمان واتای مەبەست دەگەیەنێت، کە شوێنی سەربڕینە. لە رووی ڕۆنانیشەوە، لە (سەربڕ= ڕەگی سەربڕین[٣٢]) و پاشگری (خانە) دروست بووە، کە دەچێتە سەر (ڕەگ، ناو..) و مەبەستی شوێن دەگەیەنێت، وەك (سەرتاش[٣٣]+خانە، نەخۆشخانە).

سێیەم: کاتژمێر

وشەیەکی لێکدراوە و لە (کات+ژمێر) دروست بووە، کە (کات) ناوە و (ژمێر) ڕەگی چاوگی تێپەڕی (ژماردن)ە. لە زمانی کوردیدا بەم یاسایە (ئاوەڵناوی بکەر) دروست دەکرێت[٣٤]، کە وەکو ناو بەکار دەهێنرێت[٣٥]، وەك (ڕۆژنامە+نووس، ماسی+گر، سەر+تاش...).

ئاوەڵناوی بکەر بە چەندین ڕێگا دروست دەکرێت[٣٦]، ئەم دوو ڕێگەیە لە کاری تێپەڕدا بەکار دەهێنرێت[٣٧]:

١– ڕەگی کار+ مۆرفیمی (ەر): نووس+ ەر= نووسەر .. ئەو کەسەی، کە دەنووسێت.

٢– ناو+ڕەگی کار: ڕۆژنامە+نووس= ڕۆژنامەنووس.. ئەو کەسەی، کە ڕۆژنامە دەنووسێت.

ئاوەڵناوی بکەر چەمکێك بەدەستەوە دەدات ، کە ئەنجامدەری ئەو کارەیە، کە ڕەگەکەی لە پێکهاتی وشەکەدا هەیە، ئەگەر بە ڕێگای دووەم دروست کرابێت، کارەکە بەسەر ئەو ناوەدا دەهێنێت، کە لە پێکهاتەی وشەکەدایە. بۆ نموونە (ڕۆژنامەنووس) کەسێکە، کە کاری نووسینی ڕۆژنامەیە، (کاتژمێر)یش ئامێرێکە، کات دەژمێرێت. بۆیە بەکارهێنانی زاراوەکە بۆ ئامێری ژمێرەری کات دروستە و لە جێگای خۆیەتی.

لە زمانی ئێستای کوردیدا زاراوەی (کاتژمێر) جگە لەوەی بە واتای ئامێرەکە بەکار دەهێنرێت، بە واتای ماوەیەکی کاتیش بەکار دەهێنرێت، کە بریتییە لە (٦٠ خولەك). بەمەش زاراوەیەکی فرەواتا دروست بووە، کە واتایەکی بریتییە لە (ناوی ئامێرەکە) و ئەوی تریان بریتییە لە (ماوەی کاتەکە). ئەمەش لەلایەکەوە لە زاراوەسازکردندا پەسند نییە، چونکە پێوستە یەك زاراوە بۆ یەك چەمك

دابنرێت[٣٨]، لەلایەکی تـرەوە دروستـکردنی زاراوەکـە بـەپێی یاسـاکەی سـەرەوە تـەنیا واتـای ئامێرەکـەی لێ هەڵـدەهێنجرێت، کـە ئەنجامـدەری ژمـاردنی کاتـە و ناتوانێت ببێتە ناوی کاتێکی دیاریکراو.

لـە زمانەکـەدا جگـە لـەو زاراوەیـە کۆمـەڵێك زاراوەی تـری وەك (چـرکەژمێر، ڕۆژژمێر..) هەیـە، کـە بەهـەمان شـێوە (چـرکەژمێر) چـرکە دەژمێرێـت و ناکرێـت بگوترێت (دە چرکەژمێر چاوەڕێم بکە)، هـەروەها (ڕۆژژمێـر) ڕۆژ دەژمێرێـت، یـان تۆمـاری ژمـاردنی ڕۆژی تێدایـە و چـەند ڕۆژێـك (هەفتـە یـان مـانگ یـان سـاڵ) پێکدەهێنێت، ناکرێت لە بری هەفتە یان مانگ یان ساڵ بگوترێت (سێ[٣٩] ڕۆژژمێر لە سەفەردا بووم)، بۆیە ناشکرێت بەهۆی ئـەوەی (کاتـژمێر) کـات دەژمێرێـت، بـە ماوەیـەکی دیـاریکراوی کـات بگوترێـت (کاتـژمێر) و ئەگـەر بڵـێین، (سـێ کاتـژمێر چـاوەڕێم کـردی) واتـای ئـەوە دەگەیـەنێت، کـە (سـێ ئـامێری کاتـژمێر چـاوەڕێم کردی)، کە ئەمەش هیچ واتایەك ناگەیەنێت.

پێدەچێت ئەم بەکارهێنانەی زاراوەکە لەژێر کاریگەریی زمـانی عـەرەبی بێـت، کە بۆ ئامێرەکە و بۆ کاتەکە هـەمان زاراوە بـەکاردەهێنن، کـە (سـاعة)یـە، بـەڵام چـەمکی زاراوە دروسـتکراوەکە لـە زمـانی کوردیـدا ناگونجێـت وەکـو نـاوی کـات بـەکاربهێنرێت، بـەڵکو دەبێـت بـۆ نـاوی کاتەکـە زاراوەیـەکی تـر بـەکاربهێنرێت، هەروەك لە زمانی ئینگلیزیدا بۆ ئامێرەکە (watch/ clock) بەکار دەهێنرێـت و بـۆ ماوەی کاتەکە (hour) بەکار دەهێنرێت، وەك لەم نموونانەدا دیارە:

(سێ ئامێری سەعاتم کڕی) I bought three watches/clocks

(ماوەی سێ سەعات چاوەڕێم کرد) I waited for three hours

بۆیە وا باشترە بۆ کاتەکە زاراوەیەکی تـر دروسـت بکرێـت، کـە پڕبـە پێسـتی واتاکە بێت. لە هەڵبژاردنی وشەکەشدا خۆمـان بپـارێزین لـە وشـەی فرەواتـا[٤٠] و زاراوەیەکی سەربەخۆی ڕوونی بـۆ دابنـێین، (کاتـژمێر) بـۆ ئامێرەکـە بـەکاردێت و توانای گەیاندنی واتای ماوەیەکی دیاریکراوی کاتی نییە.

چوارەم: پیسایی

زۆر جار ئـەم وشـەیە بـە واتـای خـۆڵ و خاشـاك و زبـڵ بـەکار دەهێنرێـت و دەگوترێت (پیسـایی فـڕێ مـەدەن، پیسـایی لـە سـەیرانگاکان جـێ مـەهێڵن ...)،

کەچی ئەم وشەیە لە کوردەواریدا بە واتای پاشەڕۆی مرۆڤ بەکار دەهێنرێت. بۆ پاشماوە و خۆڵ و خاشاك (پیسی) بەکار دەهێنرێت، نەك (پیسایی). لەڕووی ڕۆنانەوە هەردوو وشەکە داڕێژراون و هەردووکیان لە (ئاوەڵناو+پاشگری وشەداڕێژ) پێکهاتوون، (پیسایی) لە (پیس+ایی) دروست بووە و (پیسی) لە (پیس+ی) پێکهاتووە. کێشەکەش لە پێکهاتندا نییە، بەڵکو لە بەکارهێنان و لە واتادایە. ڕەنگە بگوترێت، کە (پیسایی) دەتوانێت واتای خۆڵ و خاشاك و شتی پیس بدات، بەهۆی ئەوەی ڕەگی وشەکە (پیس)ە و بەهۆی پاشگرەکەوە بووە بە (ناو)، بەڵام پێشتر ئەو وشەیە لە زمانەکەدا هەبووە و واتاکەی چەسپیوە، کە مرۆڤی کورد لە بری بەکارهێنانی وشەی (گوو)، کە سواوە و بە جوان دانانرێت و ڕووی مەجلیسی نییە و دەچێتە چوارچێوەی واتای ڕەنگدانەوە، ئەم جۆرە واتایەش ((بەزۆری لەو وشانەدا دەردەکەوێت، کە حەزیان لێ ناکرێت، یان مەترسییان لێ دەکرێت، ئەم جۆرە وشانەش لە زانستی زماندا بە (Taboo words) ناو دەبرێت))[٤١] لەبەر ئەوە کورد وشەی (پیسایی) داڕشتووە. هەروەها وشەی (پیسی)یش هەر ڕەگی (پیس) و بە واتای شتی (پیس) دێت، بەڵام بە جۆرێکی تر داڕێژراوە و واتایەکی تری پێدراوە و وشەیەکی نوێی لێ بەرهەم هاتووە. بۆیە وشەی (پیسی)، کە لە کوردەواریدا بە واتای پاشماوە و خۆڵ و خاشاك بەکارهاتووە، لەبارە بۆ ئەوەی وەکو زاراوەیەك لە بەرامبەر (اوساخ)ی عەرەبی لەلایەن شارەوانییەوە بەکاربهێنرێت و وشەی (پیسایی)، جگە لەوەی واتایەکی تری هەیە و ناتوانێت ئەو مەبەستە بگەیەنێت، ناشکرێت، بکرێت بە زاراوە بۆ هەمان مەبەست، چونکە ((نابێ بۆ تاقە مەبەستێك و یەك واتا پتر لە یەك زاراوە بەکار بهێنرێت))[٤٢]. هەروەها یەکێك لە بنەماکانی زاراوەسازکردن بریتییە لە ((خۆپاراستن لە فرەواتایی یەك زاراوە لە بوارێکدا))[٤٣].

پێنجەم: ڕاهێنەر (مطبق)

زاراوەی (ڕاهێنەر)، لە بنەڕەتدا (ئاوەڵناوی بکەر)ە، کە لە (ڕاهێن+ەر) پێکهاتووە، کە (ڕاهێن)، (ڕەگ)ی چاوگی (ڕاهێنان) و (ەر) مۆرفیمی ئاوەڵناوی بکەرە. ئاوەڵناوی بکەر بە ناوەکەیدا دیارە، کە سیفەتی (ئەنجامدەر)ی هەیە، بۆیە (ڕاهێنەر) کەسی تر ڕادەهێنێت، وەك ئەوەی ڕاهێنەری وەرزشی یاریزانان

ڕادەهێنێت، کەچی ئەم وشەیە کراوە بە زاراوە لە بەرامبەر (**مطبق**)ی عەرەبیدا بۆ ئەو مامۆستایانە بەکاردەهێنرێت، کە ڕاهێنان دەکەن لە وانە گوتنەوەدا. هەرچەندە لە زمانی عەرەبیدا (**مطبق**) وەکو (**مدرب**) ئاوەڵناوی بکەر (اسم فاعل)ە، بەڵام (**مطبق**) کارێك بەسەر خۆیدا جێبەجێ دەکات و (**مدرب**) خەڵکی تر ڕادەهێنێت.

ئەگەر (ڕاهێنراو)یش بەکار بهێنرێت، ئەوا وشەکە دەبێتە (ئاوەڵناوی کراو)، کە کرداری بەسەردا جێبەجێ دەکرێت و بە ناوەکەیدا دیارە کە (کراو)ە، نەك (بکەر). (ڕاهێنراو) لە (ڕاهێن+ر+ا+و) دروست بووە، کە (ڕەهێن) ڕەگی (ڕاهێنان)ە و (ر) مۆرفیمی بکەر نادیارە و (ا) مۆرفیمی کاتی ڕابردووە و (و) مۆرفیمی ئاوەڵناوی کراوە[٤٤]، بەو پێیە وشەکە بەهۆی مۆرفیمی ئاوەڵناوی کراوەوە دەبێتە سیفەت (وەسف، ئاوەڵناو) بۆ کەسێك. سیفەتەکەش ئەوەیە، کە لەلایەن کەسێکی نادیارەوە لە ڕابردوودا ڕاهێنراوە. واتە لێرەشدا سیفەتی بەرکاریی هەیە و کارەکەی بەسەردا هێنراوە، بەڵام لە ڕاستیدا (**مطبق**) خۆی خۆی ڕادەهێنێت، بۆیە پێشنیاز دەکەین، زاراوەیەکی وەك (ڕاهێنانکار)ی بۆ بەکار بهێنرێت، کە وشەی (کار) چووەتە سەر چاوگی (ڕاهێنان)، وەك (ڕاگەیاندنکار، خوێندکار[٤٥]..)، کە خۆیان کاری خۆیان ئەنجام دەدەن. (ڕاهێنانکار)یش نە خەڵك ڕادەهێنێت، نە ڕادەهێنرێت، بەڵکو خۆی ڕادەهێنێت.

شەشەم: بازاڕگا (اسواق)

وشەی (بازاڕگا) لە بەرامبەر (**اسواق**)ی عەرەبی بەکار دەهێنرێت، کە (**اسواق**) کۆکراوەی (سوق)ە. لە زمانی کوردیدا (بازاڕ) لە بەرامبەر (سوق) بەکار دەهێنرێت و (بازاڕگا) بۆ مەبەستی یەکەیەکی بازاڕ (دووکانێکی گەورە) دروست کراوە . وشەی (بازاڕ) خۆی واتای شوێنی شت فرۆشتن، یان کۆمەڵێك فرۆشگا دەگەیەنێت و پاشگری (گا/گە)یش دەچێتە ناو، چاوگ ... و ناوی شوێن دروست دەکات[٤٦]. بەم پێیە (بازاڕگا) دوو چەمکی شوێنی تێدایە، چەمکێك لە (بازاڕ)دایە، کە شوێنی فرۆشتنە، ئەوی تر لە (گا)دایە، بۆیە واتای فەرهەنگیی (بازاڕگا) دەبێتە (شوێنی بازاڕ)، نەك وەکو (اسواق) (کۆکراوەی بازاڕ) بێت، وەك چۆن (لەوەڕگا) شوێنی لەوەڕ دەگەیەنێت. ئەمەش لەڕووی واتا و ژیربێژییەوە

نەگونجاوە، چونکە (دووکان) شوێنی (بازاڕ) نییە، بەڵکو بە پێچەوانەوە (بازاڕ) شوێنی چەندین (دووکان)ە. هەروەها (بازاڕ) گشت (کل)ە و دووکان بەش (جزء)ە، بەڵام بە پێچەوانەوە لە واتای (بازاڕگا)دا وا هەست دەکرێت، کە (بازاڕ) بەشێك بێت لە (بازاڕگا). بۆیە وشەی (بازاڕگا) بۆ واتای (دووکان) یان فرۆشگایەکی تایبەت نەگونجاوە و ئەو واتایەش ناگەیەنێت، کە (اسواق)ی عەرەبی دەیگەیەنێت.

دروستە وەکو (ئاوەڵناوی کراو).

حەوتەم: ناوچە دابڕاوەکان، ناوچە دابڕێنراوەکان

لە دوای ئازادیی عێراقەوە گرێی (ناوچە دابڕاوەکان) بۆ ئەو ناوچانە بەکار دەهێنرێت، کە بەشێکن لە کوردستانی عێراق و لە دەرەوەی سنووری هەرێمن. بەم دواییە هەندێك لە کەناڵەکانی ڕاگەیاندن (ناوچە دابڕێنراوەکان) بەکاردەهێنن، بەڵام لای هەندێکیان (دابڕاوەکان) هەر ماوە. هەردوو وشەی (دابڕاو) و (دابڕێنراو) ئاوەڵناوی کراون، بەڵام وشەی یەکەم لە چاوگی (دابڕان)ەوە هاتووە و وشەی دووەم لە چاوگی (دابڕاندن)ەوە هاتووە. (دابڕان) چاوگێکی تێنەپەڕە و پێویستی بە یەك کەرەستە هەیە، کە بۆی دەبێتە بکەر، وەك (من دابڕام ..من: بکەرە)، بەڵام چاوگی (دابڕاندن) تێپەڕە و پێویستی بە دوو کەرەستە هەیە (بکەر و بەرکار)، وەك (من بەرخەکانم لە مەڕەکان دابڕی.. من: بکەرە، بەرخەکان: بەرکارە).

ئەگەر لە (ناوچەکان) و (دابڕان) ڕستە دروست بکەین، ئەوا ڕستەکە دەبێتە (ناوچەکان دابڕان..ناوچەکان: بکەرە)، بەڵام کاتێك (دابڕان) دەکرێتە (ئاوەڵناوی کراو) دەبێتە (دابڕاو) و واتای سیفەتێك دەگەیەنێت، کە بکەرەکە لە ڕابردوودا بەسەرخۆیدا هێناوە و ((مۆرفیمی (و) جێگەی ئەو بکەرە دەگرێتەوە))[٤٧]، پاشان ئەو سیفەتە دەخرێتە پاڵ (ناوچەکان) و دەبێتە دیارخەری و گرێی (ناوچە دابڕاوەکان) دروست دەبێت، کە واتاکەی دەبێتە (ئەو ناوچانەی، کە خۆیان دابڕیوە).

ئەگەر لە (دابڕاندن) ڕستە دروست بکەین، پێویستمان بە بکەر و بەرکار دەبێت. (ناوچەکان) دەکرێتە (بەرکار)، چونکە کارەکەیان بەسەردا جێبەجێ

کراوە، بۆیە پێویستمان بە کەرەستەیەکی تر دەبێت بۆ ئەوەی ئەنجامدانی کارەکەی بخەینە پاڵ. ئەگەر (داگیرکەران) بکەینە بکەر، ئەوا ڕستەکە دەبێتە (داگیرکەران ناوچەکانیان دابڕاند .. داگیرکەران: بکەرە، ناوچەکان: بەرکارە).

لە کاری تێپەڕدا بە دوو جۆر ئاوەڵناوی کراو دروست دەکرێن [٤٨]:

١- یان بکەری لەگەڵدا باس دەکرێت، پاشان مۆرفیمی ئاوەڵناوی کراو دەخرێتە سەر ڕەگی ڕابردووەکە، وەك (بابردوو، گورگان خواردوو ...).

٢- یان کارەکە دەکرێتە بکەری نادیار، پاشان مۆرفیمی ئاوەڵناوی کراوی دەخرێتە سەر، وەك (براو، خوراو، کراو...).

بۆیە ئەگەر لە چاوگی (دابڕاندن) ئاوەڵناوی کراو دروست بکەین و بیکەین بە سیفەتی ئەو ناوچانە، ئەوا بەپێی یاسا وشەکە یان دەبێتە (داگیرکەران دابڕاند+وو) وەك (بابرد+وو، گورگان خوارد+وو ...)، یان دەبێتە (دابڕێن+ر+ا+و = ڕەگ + مۆرفیمی بکەر نادیار + مۆرفیمی ڕابردوو+ مۆرفیمی ئاوەڵناوی کراو). ئەم ئاوەڵناوەش دەبێتە سیفەتی شتێك/شوێنێك/کەسێك..، کە لە ڕابردوودا لەلایەن کەسێکی نادیارەوە جیا کراوەتەوە.

بەهۆی ئەوەی، ئەو ناوچانە خۆیان بکەری دابڕانەکەیان نین، یان نەتەوەی کورد وای نابینێت، بۆیە نابێت ناوی (ناوچە دابڕاوەکان)یان لێ بنرێت، چونکە ((بیروباوەڕ و بیرکردنەوە لە (ناونان) ڕەنگ دەداتەوە، ..کاتێ مرۆڤ ناو لە شتێ یان کەسێك یان ڕووداوێك دەنێت، چۆنی دەبینێت، ئاوا ناوی لێ دەنێت))[٤٩].

بۆیە ناوەکە لە چاوگە تێپەڕەکە دروست دەکرێت، کە بکەرەکەی خەڵکی ترە و بەرکارەکەی (ناوچەکان)ە. بەهۆی ئەوەی بکەری دابڕانەکەیان تاکە کەسێك/ هێزێك/لایەنێك نییە و بۆ ئەوەی ناویان نەهێنرێت و کورتبڕی بکرێت، بکەرەکە نادیار دەکرێت و سیفەتی (دابڕێنراو) دەدرێتە پاڵ (ناوچەکان) و گرێیەکە دەبێتە (ناوچە دابڕێنراوەکان) و ئەمەیان دروستترە.

ئەنجامی لێکۆڵینەوە:

١– هەندێك وشە و زاراوەی نویێ لە ڕاگەیاندنەکاندا زۆر بەکاردێن و بڵاو بوونەتەوە، کە لە سازکردنیاندا پەیڕەوی دەستووری زمانی کوردی نەکراوە.
٢– هەنـدێك وشـە و زاراوەی ڕەسـەن لـە زمـانی کوردیـدا بـوونی هەیـە، بـەڵام ڕاگەیاندنەکان وشە و زاراوەی نوێیان بۆ هەمان چەمك دروست کردووە.
٣– هەندێك زاراوەی دروستکراوی نویێ هەن، کە فرەواتان و بۆ زیاتر لە چەمکێك بەکار دەهێنرێن، ئەمەش لە زاراوەسازیدا پەسند نییە، چونکە لێڵی دروست کردووە.
٤– لە سازکردنی هەندێك زاراوەدا پەیڕەوی دەسـتووری زمـانی کـوردی کـراوە، بـەڵام لەڕووی واتا و بەکارهێنانەوە مەبەستەکەی نەپێکاوە.

پوختەی لێکۆڵینەوەکە

دەبێـت زمـان لەگـەڵ پێشـکەوتن و گـۆڕانی کۆمەڵـدا بـڕوات و فـراوان بێـت، لەهـەر سـەردەمێکدا ئەوەنـدە وشـە و زاراوە بخاتـە بەردەسـت بەکارهێنـەرانی، تـا بتـوانن بەهۆیـەوە کـاری خۆیـان ڕایـی بکـەن و گرفتـی ئـەوەیان نـەبێت لـەبارەی چـەمك و کەرەستەکانی دەوروبەرەوە بدوێن. بۆ ئەمەش پێویستە بەردەوام وشـە و زاراوەی نـویێ لـەدایك بێـت. زمـانی کـوردیش وەك هـەر زمـانێکی زینـدووی تـر لـە کۆنـەوە ئـەو زیندوویەتییەی تێدابووە و خۆی لەگەڵ سەردەمدا گونجاندووە. لـەم سەردەمەشـدا، کـە ژیان زۆر ئاڵۆز بووە و کەرەستە و بیر لەڕادەبـەدەر زۆربوونـە، پێویسـتە ئـەو پرۆسـەیە بەردەوام و چالاکتریش بێت، بەڵام وشـە و زاراوە نوێیـەکان پێویسـتە لـە ژێـر ڕۆشـنایی هەنگاوەکانی پێشتردابن و بەپێی دەستووری زمانەکە و ڕێگا دیاریکراوەکانی ئـەو بـوارە دروستبکرێن.

لـەم لێکۆڵنەوەیـەدا لـە هەنـدێك لـەو وشـە و زاراوە نوێیانـەی زمـانی کوردیمـان کۆڵیوەتـەوە، کـە بـەم دواییـە دروسـت کـراون و لـە ڕاگەیانـدن و بـاری فەرمیـدا بەکاردەهێنرێن و لەڕووی پێکهاتنەوە بـەر یاسـاکانی زمانەکـە ناکـەون، یـان لـە جێگـای خۆیانـدا بـەکارناهێنرێن. یـان واتـای مەبەسـت نـادەن بەدەسـتەوە و هەنـدێکیان واتـای نەرێنی(سلبی) و نەگونجاویان هەیە. لێکۆڵینەوەکە لە دوو بـەش پێکهـاتووە، لـە بەشـی یەکەمـدا بـەکورتی لـەبارەی زاراوە و ئـەو مـەرج و پێویسـتییانەی، کـە پێویسـتە لـە زاراوەسـاز و وشـە و زاراوەی نوێـدا هـەبن، دواویـن. بەشـی دووەم دوو تەوەرەیـە، لـە تـەوەرەی یەکەمـدا ئـەو وشـە و زاراوانـەمان شـی کردووەتـەوە، کـە لـەڕووی ڕێزمـانی و پێکهاتنەوە کێشەیان هەیە، تەوەرەی دووەم تایبەتە بەو وشە و زاراوە نوێیانەی، کە لە ڕووی واتا و بەکارهێنانەوە نەگونجاون.

لیستی سەرچاوەکان

١- ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن، ڕەفیق محەمەد شوانی (د)، دەزگای ئاراس، چاپخانەی خانی، دهۆك- ٢٠٠٨ . (ئەلیکترۆنی).
٢- ئیکۆنۆمی لە ئاستەکانی زمانی کوردیدا ، دەروون عەبدولرەحمان سالح ، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی ، چاپخانەی حاجی هاشم - هەولێر - ٢٠١٢.
٣- بەرکولێکی زاراوەسازیی کوردی، جەمال عەبدول، چاپی دووەم، چاپخانەی خانی، دهۆك - ٢٠٠٨.
٤- پرۆژەی زاراوەی زانستیی کوردی، کەمال جەلال غەریب، دەزگای ئاراس، هەولێر-٢٠١٢.
٥- ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆجی)، بەشی یەکەم (ناو)، ئەورەحمانی حاجی مارف، چاپخانەی کۆڕی زانیاریی عێراق، بەغدا - ١٩٧٩.
٦- زاراوەسازیی پێوانە، مەسعود محەمەد، دەزگای ئاراس، هەولێر- ٢٠١١.
٧- زاراوەی کوردی، کامل حسن البصیر(د)، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، ساڵی ١٩٧٩.
٨- زانستی زمان، عەلی عەبدولواحد ئەلوافی(د)، و. ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم(د)، چاپی یەکەم، هەولێر- ٢٠٠٧.
٩- چەند لایەنێکی مۆرفۆلۆجیی کوردی، محەمەد مەعرووف فەتاح(پ.د)، سەباح ڕەشید قادر(م)، چاپخانەی ڕوون، ساڵی ٢٠٠٦.
١٠- فەرهەنگی دەریا، ڕزگار کەریم. چاپی دووەم، چاپخانەی مەهارەت، تهران-٢٠١٠.
١١- فەرهەنگی هەمبانە بۆرینە، عەبدولرەحمان شەرەفکەندی (هەژار)، چاپی شەشەم، چاپخانەی (انتشارات)، تهران- ١٣٨٨.
١٢- هەندێ بابەتی زمان و ڕێنووسی کوردی، مەسعود محەمەد، چاپی یەکەم، دەزگای ئاراس، چاپخانەی ئاراس، هەولێر-٢٠١١.
١٣- واتاسازی، تاڵیب حوسێن عەلی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر- ٢٠١١.
١٤- وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا، ئەورەحمانی حاجی مارف(د)، چاپی دووەم، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاریی کورد، ساڵی ١٩٨٧.

پەراوێزەکان

[1] زانستی زمان، عەلی عەبدولواحد ئەلوافی(د)، و.ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم(د) ، لا ٢٦٥

[2] زاراوەی کوردی، کامل حسن البصیر(د)، لا ١٧

[3] بڕوانە: زاراوەی کوردی، کامل حسن البصیر(د)، لا ٤١–٤٦.

[4] بڕوانە: زاراوەی کوردی، کامل حسن البصیر ، لا ٤١–٩٩، پرۆژەی زاراوەی زانستیی کوردی، کەمال جەلال غەریب، لا ٣٧–٧٥

[5] بەرکولێکی زاراوەسازیی کوردی، جەمال عەبدول، لا ٣٣

[6] زاراوەسازی پێوانە، مەسعود محەمەد، لا ١٦.

[7] پرۆژەی زاراوەی زانستیی کوردی، کەمال جەلال غەریب، لا ٧٧

[8] بڕوانە: پرۆژەی زاراوەی زانستیی کوردی، کەمال جەلال غەریب، لا ٧٦–٧٨، بەرکولێکی زاراوەسازیی کوردی، جەمال عەبدول، لا ٤٦–٤٩.

[9] بەرکولێکی زاراوەسازیی کوردی، جەمال عەبدول، لا ٣٣

[10] پرۆژەی زاراوەی زانستیی کوردی، کەمال جەلال غەریب، لا ١٤

[11] بڕوانە: وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا، ئاوڕەحمانی حاجی مارف.

[12] زاراوەی کوردی، کامل حسن البصیر ، لا ٤٢

[13] ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆجی)، بەشی یەکەم (ناو)، ئەوڕەحمانی حاجی مارف، لا ١٠٩

[14] وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا، ئەوڕەحمانی حاجی مارف، لا٥١

[15] زاراوەی کوردی، کامل حسن البصیر ، لا ٤١

[16] زاراوەسازیی پێوانە، مەسعود محەمەد، لا١٦.

[17] هەندێك زمانەوان زاراوە عەرەبییەکەیان وەرگێڕاوە و (ناوی بکەر) بەکاردەهێنن.

[18] بڕوانە: فەرهەنگی دەریا، ڕزگار کەریم.

[19] زاراوەی کوردی، کامل حسن البصیر ، لا ٢٦

[20] ئیکۆنۆمی لە ئاستەکانی زمانی کوردیدا ، دەروون عبدالرحمن صالح ، لا ١٥

[21] فەرهەنگی هەمبانەبۆرینە، عەبدولرەحمان شەرەفکەندی (هەژار).

[22] بڕوانە: هەندێ بابەتی زمان و ڕێنووسی کوردی، مەسعود محەمەد، لا ٣٢٧–٣٣٥

[23] زاراوەی کوردی، کامل حسن البصیر ، لا ٤٢

[24] بەرکولێکی زاراوەسازیی کوردی، جەمال عەبدول، لا ٤٨

[25] پرۆژەی زاراوەی زانستی، کەمال جەلال غەریب، لا٢٠

[26] زاراوەسازیی پێوانە، مەسعود محەمەد، لا ١٧

[27] پرۆژەی زاراوەی زانستیی کوردی، کەمال جەلال غەریب، لا ١٢٠–١٢١

[28] ڕێزمانی کوردی، بەشی یەکەم (ناو)، ئەوڕەحمانی حاجی مارف، لا ١٢٨

[29] واتە، (ەوە) بەشێکە لە ڕەگەکە. بڕوانە: مۆرفیمە ڕیزمانییەکانی کار، عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول، لا ١٠٢

[30] چەند لایەنێکی مۆرفۆلۆجیی کوردی، محەمەد مەعرووف فەتاح (پ.د)، سەباح ڕەشید قادر (م)، لا ٧٦

[31] فەرهەنگی هەمبانەبۆرینە، هەژار

[32] لە هەمان کاتدا (ئاوەڵناوی بکەر)ە و وەکو ناویش بەکاردێت (قەساب)، وەکو (ترس)، کە ڕەگی (ترسان)ە و وەکو ناویش بەکاردێت ..

[33] ڕەگی (سەرتاشین)ە و وەکو ناویش بەکاردەهێنرێت بۆ کەسی سەرتاش (حلاق)

[34] بڕوانە: ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن، ڕەفیق محەمەد شوانی (د)، لا١٠٣(ئەلیکترۆنی).

[35] ڕێزمانی کوردی، بەشی یەکەم (ناو)، ئەوڕەحمانی حاجی مارف، لا ١٣٥

[36] بڕوانە: ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن، ڕەفیق محەمەد شوانی (د)، لا٧٤–١١١

[37] هەمان سەرچاوە، لا ٧٨، ١٠٣

[38] بەرکولێکی زاراوەسازیی کوردی، جەمال عەبدول، لا ٤٦.

[39] یان هەر ژمارەیەکی تر

[40] بەرکولێکی زاراوەسازیی کوردی، جەمال عەبدول، لا ٤٦.

[41] واتاسازی، تاڵیب حوسێن عەلی، چاپی یەکەم، لا ٢٦

[42] زاراوەی کوردی، کامل حسن البصیر ، لا ٢٤

[43] بەرکولێکی زاراوەسازیی کوردی، جەمال عەبدول، لا ٤٦

[44] بڕوانە: مۆرفیمە ڕێزمانییەکانی کار، عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول، لا ١٤٧

[45] وشەی (کار) چووەتە سەر (قەد)ی (خوێندن).

[46] ڕێزمانی کوردی، بەشی یەکەم (ناو)، ئەوڕەحمانی حاجی مارف، لا ١١٦

[47] مۆرفیمە ڕێزمانییەکانی کار، عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول، لا ١٤٦

[48] هەمان سەرچاوە، لا ١٤٧–١٤٨

[49] ڕەهەندی دەروونی لە بواری ڕاگەیاندندا، عەبدولواحید موشیر دزەیی(د)، لا ٧٧

ملخص البحث

لابد ان تتساير اللغة وتطور نتيجة التطورات المحيطة بها في المجتمع، وأن تقدم البنى والمصطلحات تقديما وافيا لمستخدميها في كل زمن، حتى يتمكنوا من سد حاجاتهم في التعبير عن الاشياء التي تحيط بهم، وهذا الغرض يتطلب توليد دائم ومستمر للكلمات والمصطلحات، واللغة الكردية كباقي اللغات الحية احتفظت بهذه الميزة الحيوية وواكبت تطورات العصر، وفي هذا العصر الذي تعقدت الحيات فيه وكثرت فيه الافكار وتنوعت بصورة لامحدودة ولا حصر لها، لابد أن تستمر هذا المشروع وتنهض به بصورة أدق، مع أن هذه العملية التوليدية للابنية والمصطلحات لابد أن تتوافق مع القوانين اللغوية الموجودة سابقا وفي ضوء تلك القواعد والخطوات المحدد من قبل اللغويين .

وفي هذا البحث حاولنا أن نبحث في بعض الابنية والمصطلحات التي تولدت متاخرة وشاعت في الاعلام والصحافة واستعملت بشكل رسمي، والتي لم توافق مع قوانين اللغة، أو لم يستخدم في مكانها الصحيح، او لاتعطي الدلالة المطلوبة وانما بعضها تدل على معان عكسية. وقد يتكون البحث من المبحثين، المبحث الاول خاص بالحديث عن المصطلح، والشروط المطلوبة لتوافرها في المصطلح عند توليده، والمبحث الثاني يتكون من مطلبين، تناولنا في الاول تلك المصطلحات التي أصابتها نوع من التحريف من الناحية القواعدية الشكلية، وفي الثاني فسرنا تلك التحريفات والتجاوزات اللغوية من الناحية الدلالية والاستعمال .

Abstract

Language develops along with development and growth of the society. In every era language should provide the speakers with words and terminologies so that the speakers can do their everyday job and express their ideas about the concepts and their surroundings. To achieve this, new vocabularies are created. Kurdish language like any other living language in the world has had this feature and has adapted itself with the time. Nowadays, along with the intricacies of life and abundance of ideas, this process is continuing. The words and terminologies should be formed in the light of the previous steps and the rules of the language as well as the identified methods.

This research investigates some newly and recently formed words and terminologies used in the field of journalism and formal cases that according to formation and structure do not follow the rules of Kurdish language or are not used in appropriate situation or do not give the intended meaning and some of them have negative and unaccepted meanings.

The study is in two chapters. The first chapter is about the conditions and characteristics that new words and word-formers should have. The second chapter comprises two sections. The first section deals with those words that have problems concerning grammar and structure. The second section is about the new words and terminologies that are unaccepted concerning meaning or usage.

بارودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتیی گەرمیان لە هەفتەنامەی (پێشکەوتن)دا (١٩٢٠-١٩٢٢)

م.ی. ئەحمەد محەمەد ناسر*
زانکۆی گەرمیان – فاکەڵتی پەروەردە

دەسپێك

لە شەڕی دەربەندی بازیانی بەناوبانگ بەدواوە، کە لە ڕێکەوتی ١٨ی حوزەیرانی ١٩١٩دا و لە نێوان سوپای بەریتانیا و هێز و سوارەکانی کورد بە ڕێبەرایەتی شێخ مەحموود (١٨٨١- ١٩٥٦) ڕووی دا و ئەنجامەکەی بە دەسگیرکردنی بە زامداری و دواتر دادگایی کردنی لە بەغدا و دوورخستنەوەی لەگەڵ چەند کەسایەتییەکی تر بۆ دوورگەی (**ئەندامان- هەنجام**)ی وڵاتی هیندستانی ژێر دەسەڵاتی بەریتانیا کۆتایی هات، هێزەکانی بەریتانیا بە شێوازێکی ڕاستەوخۆ کاروباری باشووری کوردستانیان، بە تایبەتی شاری سلێمانی کە بنکەی فەرمانڕەوایەتی شێخ مەحموود بوو، کەوتە ژێر دەسەڵات، لێرە بەدواوە ئیلی بانیستەر سۆن، واتە مێجەرسۆن (١٨١٨-١٩٢٣) [1] ، کە پێشتر بە ناوی خواستراوی (**میرزا غولام حوسێنی شیرازی**)یەوە هاتبووە کوردستان و ناوچە کوردنشینەکان، لەلایەن بەریتانیاکان خۆیانەوە دەسەڵاتی ڕاستەوخۆی بۆ فەراهەم کرا، تا کاروباری ناوچەکە بەڕێوەبەرێ، لە هەمان کاتدا و لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی شێخ مەحمووددا ئەم کەسایەتییە بۆ خۆی بە یەکێك لە نەیارو دوژمنە سەرسەختەکانی شێخ مەحموود دەناسرا ، بەڵام وەکتر بۆ هێورکردنەوەی بارودۆخەکە و تا ڕادەیەك ئارامیی شاری سلێمانی و دەوروبەری، ئینگلیزەکان ، بەتایبەتی کەسێکی وەك (**مێجەر سۆن**) کەوتنە ئەوەی هەندێ هەنگاوی پێویست بنێن و لە ڕووی چاکسازییەوە بایەخێکی زیاتر بە شاری سلێمانی و ناوچەکە بدەن. بە تایبەتی دوای ئەو نەهامەتی و برسێتی و گرانی و باجەی کە لە ساڵانی جەنگی یەکەمی جیهانی (١٩١٤-١٩١٨) و دوای جەنگیش

ئەرکی سەرشانی کۆمەڵانی خەڵکی زیاتر قورس و گرانتر کردبوو. جگە لەوەش بایەخیان، بە زمانی کوردی، بە خوێندن دا، نەهێشتنی دیاردەی ڕێگرتن و قەرزدان بە جووتیار و چاککردنەوەی مزگەوتەکان و بایەخدان بە هۆیەکانی هاتوچۆ و ڕێگاوبان و بنەبڕکردنی دزی و ڕاووڕووت و کارکردن بە یاسای سزاکان و بڵاوکردنەوەی هەندێ داب و هەڵسوکەوتی نوێ جگە لە :((**دامەزراندنی ئەنجومەنی شار**)) [٢]. لە شاری سلێمانیی ئەو کاتەداو کۆتاییهێنان بە هەندێ دیاردەی دزێوی ئەوتۆ کە لەگەڵ هەلومەرجی کوردستان و ناوچە کوردنشینەکاندا نەدەگونجا.

یەکێك لەو هەنگاو و بەتەنگەوە چوونانەی دی کە فەرمانڕەوایانی بەریتانیا نایان بۆ ڕاییکردنی کارەکانیان هێنانی چەند چاپخانەیەکی کۆن بوو بۆ ناوچەکە، لەوانە عێراق و باشووری کوردستان ، ئەوەبوو یەکێك لەو چاپخانانە، لەسەر پێشنیازی (**مێجەر سۆن**)، هێنرایە شاری کەرکوك و یەکێکی کەشیان ئەوەیان بوو کە هەر سۆن خۆی لەوە بەدواوە هێنایە شاری سلێمانی، هاوکات لەو دەمانەدا توانی چەند خوێندەوارێکی دیاری ئەوکاتەی وەك: شێخ مەجیدی شێخ عارف، ئەدیب عەزیز و محەمەد زوهدی قایل بکات کە ڕاییکردنی کاروباری چاپخانەکە بگرنە ئەستۆ، لەم بوارەشدا یەکێك لە کارەکانی سۆن ئەوەبوو کە بتوانێ لە ماوەی دەسەلاتیدا و لە نێوان سالانی (١٩٢٠– ١٩٢٢) هەفتەنامەی (**پێشکەوتن**)ی بە زمانی کوردی پێ چاپ و بلاو بکاتەوە و پاشان بە سلێمانی و ناوچەکانی دەوروبەریدا بیگەیەنێتە خوێنەر و کۆمەلانی خەلك، هەروەها هەفتەنامەکە، شانبەشانی ئەوەی کە زمانحالی فەرمانڕەوایەتی بەریتانیا بوو لە باشووری کورستان و شاری سلێمانیدا، لەگەڵ ئەوەشدا بووبووە مایەی ئەوەی کە گەلێك نووسەر و ڕووناکبیر و شاعیری ئەو کاتەی کورد و بەتایبەتی باشووری کوردستان و شاری سلێمانی، وەك: ((**جەمال عیرفان، شێخ نووری شێخ سالح، جەمیل سائیب، زەکی سائیب، تۆفیق وەهبی، ڕەفیق حیلمی، سەعید سدقی، ڕەشید زەکی، تۆفیق فایەق، عەبدوللا سەبری، مستەفا قەرەداغی، ئەحمەد موختار بەگی جاف، ئەحمەد حەمدی ساحێبقران، زێوەر، بێخود، عەلی کەمال باپیر و زۆری دیش**)) [٣] بابەت و نووسینی خۆیانی بە بەردەوامی تیا بلاو بکەنەوە. کە ئەمەش بۆخۆی وەرچەرخانێکی گەورەی لە سیاسەتی بەریتانیا لە ناوچەکە بۆ ڕووناکبیرانی ئەوکاتەی کورد لەو سەروبەندەدا، هێنایە کایەوە کە بتوانن تا

ڕادەیەکی زۆر لە دەوری ئەو چاپخانە و هەفتەنامەیە کۆی دەکردنەوە و بەرهەم و نووسینەکانی خۆیانیان تیا بلأو دەکردەوە. هەر ئەم گردبوونەوە ڕووناکبیری و ئەدەبییەش لەدەوری ئەم هەفتەنامەیە بە تەواوی دەلالەتی ئەوەمان دەداتە دەستەوە کە بێ چەندوچوون بلێین: بواری ئەدەبی لە (**پێشکەوتن**)دا بە هەموو بەشەکانییەوە پشکی شێری بەرکەوتووە.[٤]

ئەوەی شایانی باسکردن بێ ڕۆژنامە یان هەفتەنامەی (**پێشکەوتن**)، بەپێی ئەو کۆکردنەوە و بەدواداچوون و لێکۆڵینەوەیەی کە لە لایەن خوالێخۆشبوو پرۆفیسۆر مارف خەزنەدار (١٩٣٠–٢٠١٠) پێشەکی بۆ نووسراوە، یەکەم ژمارەی لە: ((**١١ی شەعبانی ساڵی١٣٣٨ی کۆچی بەرامبەر بە ٢٩ی ئەپریلی ١٩٢٠ ڕۆژی پێنج شەممە بلأو کراوەتەوە و دوا ژمارەی کە ژمارە (١١٨)ی ساڵی سێیەمی بووە لە ٢ی زی الحجەی ساڵی ١٣٤٠ی کۆچی بەرامبەر بە ٢٧ی جولأی ١٩٢٢ هەر ڕۆژی پێنج شەممە بلأو کراوەتەوە**))[٥] و لە ژێر ناونیشانەکەشیدا نووسراوە هەفتەی جارێك دەردەچێت، بە جۆرێ تا ژمارە(٩٦)ی ٢٣ی شوباتی ١٩٢٢چوار لاپەڕە بووە و لە: ((**ژمارە ٩٧ی یەوە ٢ی مارتی ١٩٢٢ بۆتە شەش لاپەڕە بەجۆرێ پێشکەوتن تا گەڕانەوەی شێخ مەحموود لە ناوەندی ساڵی ١٩٢٢دا بەڕێکوپێکی دەرچووە**))[٦] جگە لەوەش وەك لەسەر هەموو ژمارەکانیدا دەردەکەوێت بە تەواوی ڕۆژانی پێنج شەموان بلأو کراوەتەوە و لە دوالاپەڕەی هەموو ژمارەکانیشیدا نووسراوە لە:(**چاپخانەی حکومەت لە سلێمانی چاپ کراوە**)، بەجۆرێ بە وەستانی هەفتەنامەی (**پێشکەوتن**) دواتر هەفتەنامەی (**بانگی کوردستان**)، کە زمانحاڵی (**جەمعیەتی کوردستان**)[٧] بووە و مستەفا پاشای یاموڵکی (١٨٦٦–١٩٣٦) [٨] بەڕێوەبەر و بەرپرسی یەکەمی بووە، جێگای گرتۆتەوە، مەبەستی سەرەکی توێژەر لەو کورتەنووسینە لەسەر هەفتەنامەی (**پێشکەوتن**) لەوەدایە ، ئەگەر بەخێرایی و کورتیش بێت، جەخت لەسەر ئەو بارودۆخ و هەواڵ و زانیارییانە بکاتەوە کە لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمی ڕابوردوودا، گەرمیان و ناوچەی گەرمیان بە خۆیەوەی بینیوە و تا ئەمڕۆش بە شێوازێکی یەکجار کەم نەبێ لێی نەکۆڵراوەتەوە. ئەم ناوچەیە هەر لەو کاتەوەی کە باری ئاوەدانی و نیشتەجێبوون تیایدا دەستی پێکردووە، بەزۆری ناوچەیەك بووە کە دانیشتووان و خەڵکەکەی بە ناوچەیەکی سەرکێش و بە ئاسانی ئەوەیان قبوڵ نەبووە کە ملکەچی دەسەلأت و فەرمانڕەوایان بن. ئەمەشیان بەزۆری لەو

كات و سەروبەندەوە سەرچاوەی گرتووە كە سەرەتاكانی جەنگی یەكەمی جیهانی دەستی پێكردووە و دەسەڵات و فەرمانڕەوایانی بەریتانیا هێرشی سەربازییان گەیشتۆتە ناوچەكە. چونكە هەر لەو دەمانە بەدواوە سوارەی كورد و تاكی كورد لە تەوەر (محور)ی گەرمیاندا بە تەواوی لەوانەبوون كە ڕووبەڕووی فەرمانڕەوایانی بەریتانیا بوونەتەوە، وەك دەبینی هەر لەو ماوەیەشەوە كە سوپای بەریتانیا گەیشتە عێراقی ئەوكاتەی ژێر فەرمانڕەوایەتی دەوڵەتی عوسمانی و باشووری كوردستانیش كە هێشتا بە هەمان شێوە لە ژێر دەسەڵات و فەرمانڕەوایەتی عوسمانیدا بوو.

بەڕادەیەك هەر لەم ماوەیەشدا بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی داگیركاریی بەریتانیا چەكدار و سوارەی كورد لە زۆر ناوچەكانی باشووری كوردستانەوە، لەوانەبوون كە شانبەشانی ئەو هێزانەی كە شێخ مەحموود و چەند كەسایەتییەكی تری كورد لە ناوچە كوردنشینەكاندا كۆیان كردبوونەوە بۆ لێدان و بەرەنگاربوونەوەی سوپای بەریتانیا. لەنێویاندا ژمارەیەكی زۆر لە سوارەی كوردی خەڵكی گەرمیان و كەركووكیان لەگەڵدابوو. تەنانەت كەسایەتییەكی وەك: نامیقی عەلی ئاغای داودەی گەرمیان لەوانە بووە كە لە شەڕی شوعێبەی ١٢ی نیسانی ١٩١٥دا كوژراوە و لە هەمان كاتیشدا پێشتر یەكێك بووە لە نەیار و بەرگریكارێكی سەرسەختی بەریتانییەكان لە تەوەری گەرمیان و ناوچەكەدا.[٩] هەفتەنامەی (**پێشكەوتن**)یش وەك ئەوەی زمانحاڵی فەرمانڕەوایەتی بەریتانییەكان بووە لە شاری سلێمانی و دەوروبەریدا، وەكو پێشتر ئاماژەم بۆ كرد كەسایەتییەكی وەك (**مێجەر سۆن**) كە ساڵانی پێشتر بە شێوازێكی شۆفاری واتە (**جاسووسی**) هاتبووە كوردستانەوە، شارەزاییەكی بەرچاویشی لەسەر كورد و بارودۆخی كوردستان هەبوو، لە هەمان كاتدا كوردییەكی پوخت و ڕەوانی دەزانی، هاوكات بە خۆی ڕاستەوخۆ سەرپەرشتی حوكمڕانییەتی دەكرد لە كوردستان و شاری سلێمانیدا، بەتایبەتی دوای دوورخستنەوەی شێخ مەحموود بە شێوازێكی ڕاستەوخۆ كاروباری گرتبووە ئەستۆ، لە هەمان كاتدا ئەم هەفتەنامەیەشی، لەم ماوەیەدا، لە شاری سلێمانیدا بڵاو كردەوە و هەندێ جاریش خۆی بابەت و نووسینی تیا بڵاو كردۆتەوە[١٠].

بارو دۆخ و ڕووداوەکانی گەرمیان لە هەفتەنامەی (پێشکەوتن)دا

یەکەم / ڕەنگدانەوەی ڕاپەڕینی ساڵی ۱۹۲۰ی گەرمیان لە (پێشکەوتن)دا

ئەم هەفتەنامەیە لە بەشێکی زۆری ژمارەکانیدا، کە لەو سەروبەندەدا بڵاو کراونەتەوە، گەلێك ڕووداو و بابەتی ئەوتۆی بڵاو کردۆتەوە کە زۆر ڕووی شاراوەی ئەو کاتەی گەرمیان و ناوچەکەمان بۆ یەکلایی دەکاتەوە. هاوکات ئەوانەش بۆخۆیان کەرەستەیەکی خاوی گرنگن بۆ بابەتی مێژووی هاوچەرخی کورد لە بەشی باشووری کوردستاندا و زۆر ڕاستیی مێژوویی و قۆرتی وامان لەسەر لاپەڕەکانیدا بۆ یەکالا دەکاتەوە کە تا ئەمڕۆش نەمانتوانیوە بە پێی (**کرۆنۆلۆجیا**)یەکی مێژوویی ورد بۆی بچین و لێکدانەوەی پێویستیان لە بارەوە بکەین، بۆ نموونە لەو دەمانەدا کە ڕاپەڕینی ۳۰ی حوزەیرانی ۱۹۲۰ یان (**شۆڕشی ۱۹۲۰ وەك زۆر لە مێژوونووسان بۆی چوون**) لە عێراقی ئەو دەمانەدا ڕووی دا و تا ڕادەیەکی زۆر ناوچە کوردنشینەکانی ئەو کاتەشی گرتۆتەوە، بە تایبەتی تەوەری گەرمیان، هەر لە شارەکانی کەرکوك، دووزخورماتوو، کفری و تەنانەت خانەقینی ئەو ڕۆژگارەشی لەگەڵدابێ، تا کۆتایی ئەو ڕاپەڕینە جەماوەرییە هەفتەنامەی (**پێشکەوتن**) یەکێك بووە لەو کەناڵ و سەرچاوە ڕاگەیاندنەی کە فەرمانڕەوایانی بەریتانیا، بەتایبەتی (**مێجەر سۆن**)، لە شاری سلێمانیدا بە بایەخەوە هەواڵەکانی ناوچە جۆربەجۆرەکانی بڵاو کردۆتەوە، چونکە هەفتەنامەی (**پێشکەوتن**) بۆ خۆی بە چەند مانگێك پێش ئەو ڕاپەڕینە دەس بە بڵاوکردنەوەی کراوە و زیاتر لە دوو ساڵی دوای ئەو ڕووداوەشەوە، بە بەردەوامی هەفتانە ژمارەکانی، هەموو ڕۆژانێکی پێنج شەموان، بەڕێکوپێکی دەرچووە، بەزۆری ئەو هەواڵانەشی کە پێشکەوتن بڵاوی کردوونەتەوە یان لە ڕێگای برووسکەوە لە ناوچە جۆربەجۆرەکانی عێراق و کوردستانەوە وەرگیراون یان لە ڕێگای ئاژانسی (**ڕۆیتەرز**)ەوە گوێزراونەتەوە. هەفتەنامەکە لە بەشێکی زۆری ژمارەکانیدا بۆ هەواڵە جیهانییەکان و بەشێك لە هەواڵە ناوخۆییەکان ئاماژەیان بەم لایەنە کردووە، وەك لە ژمارە (۱۸)یدا کە لە ٢٦ی ئابی ۱۹۲۰دا بڵاو کراوەتەوە، ئاماژەی بە ڕۆژگاری ڕاپەڕینی ۱۹۲۰ کردووە و نووسیویە: ((**دوێنێ واتە ۲۱**(ی ئاب) **لە دەوری بەعقوبە لە تەیارەوە بۆمبای زۆریان بە سەر عەرەبەکانی ئەو ناوەدا ڕژاندووە**)). جگە لەوە لە هەمان ژمارەدا لە بارەی کەرکوك و دەوروبەرییەوە ئەوەی ڕاگەیاندووە کە: ((**عاسی حسین عوبێد کە لە جەبەل حەمرینەوە هاتبو**

گەڕایەوە شوێنی خۆی و لەوێ ئارامی گرت. هەموو مشایەخ تاڵەبانی مەجلسێکیان گرت و مەزبەتەیەکیان نارد بۆ لای حاکمی سیاسی کەرکوك، ڕاستی و یەکێتی خۆیان نیشاندا و حەز بەمە دەکەن ئەو پێنج ئاواییەی نزیك لەیلان کە ویستیان تاڵەبانی بەدناو بکەن تەمێ بکرێن)) [11].

بەڵام لە ژمارە (١٩)ی بەدواوە ڕووی گەلێك گۆڕانی ناوچەکە و بارودۆخی ناوچەکە لە هەواڵەکانی (**پێشکەوتن**)دا ڕەنگ دەداتەوە و بە وردی چاودێری ئەو گۆڕان و ڕووداوانەی کردووە کە چۆن بەریتانییەکان هێزەکانی خۆیان لەم دەوروبەرەدا کۆکردۆتەوە و سازیان کردووە بۆ ئەوەی هەر ڕووبەڕووبوونەوەیەکی دژ بە بنکەکانیان بوەستێتەوە یان کە هێرشیان بکرێتە سەر چۆن بەرپەرچی دەدەنەوە، وەك ئەوەی کاتێك چۆن توانیویانە ناوچەی بەعقووبە کۆنترۆڵ بکەن لەگەڵ ئەوەشدا زیاتر لەو ناوچانە نزیك بوونەتەوە کە بە زۆری کوردنشین بوون و لەگەڵ ئەوەشدا دانیشتووان و ئەوانەی دژیان وەستاون بە (دز و جەردە) و ڕێگر باسیان لێوە کردوون وەك لە ٢٦ی ئابی ١٩٢٠دا لە ڕێگای پێشکەوتنەوە جەختیان لە سەر ئەوە کردۆتەوە کە: ((**ئیشی بەعقوبە بە تەواوی بڕایەوە و کەس دیار نییە. عەسکەر هاتۆتە** (قەرەخان)[12] **کە ئەملای قزڕەباتە. دوێنێ نیوەڕۆ عەسکەری کەرکوك چوونە لای لەیلان ٣ دێیان بە تەواوی سوتان و تێك دا و چەن دز و جەردەیان گرت))** [13]، بە جۆرێ کورتەی ئەم هەواڵانە ئەوەمان دەداتە دەستەوە کە بەریتانییەکان لەوەدابوون زیاتر جێ پێی خۆیان لە ناوچە کوردنشینەکاندا بە هێز بکەن و بکەونە ئەوەی هێزی خۆیان و توانای سەربازیی خۆیان دژی ئەو هێز و خەڵکە ڕاپەڕیوانە بە کار بهێنن و ڕاوەدوویان بنێن کە بە بەردەوامی لە ناوچەکانی خۆیاندا بەرهەڵستییان کردووە، هەر بۆیە دەبینی بە پێی هەواڵێکی دواتر، کە ڕەنگدانەوەی ڕۆژی دواترە و لە هەمان ژمارەدا بڵاو کراوەتەوە، جەخت لە سەر ئەوە دەکاتەوە کە: ((**لەشکری عەسکەر لە کرندەوە گەیشتە قزڕەبات کە لەگەڵ ئەو عەسکەرەی لە بەغدادەوە هاتۆتە بەعقوبە یەك بگرن))** [14]. دیارە ئەم کۆکردنەوە و مۆڵدان و یەکخستنەوەی هێزی سەربازییەی کە بەریتانییەکان لە دەوروبەری شاری کرندی ئێرانەوە هێناویانەتە ناوچە کوردنشینەکانی باشووری کوردستان بە گەرمیانیشەوە. چونکە لەم ماوەیەدا بەشێکی گەورەی باشوور و ناوەڕاستی ئێران لە ژێر دەسەڵاتی بەریتانیادا بوو. جگە لەوەش بەریتانییەکان هێنانی ئەم هێزانەیان زیاتر بۆ پاکتاوکردن و

وەدەرنانی هێزی بەرگری ناوچەکە و پاڵپشتییان بۆ ئەو هێزانەشیان بووە کە لەو کاتەدا لە دەوروبەری کەرکووك و دووزخورماتووی ئەو کاتە حەشاریان داوە، بۆ ئەوەی فشار لە سەر ئەوانە کەم بکەنەوە، چونکە هەر لەو دەمانەدا، بە تایبەتی لە شارێکی ئاوەدانی وەك کفری ئەو کاتەدا، کەسایەتییەکی دیاری وەك ئیبراهیم خانی دەڵۆ (١٨٧٤– ١٩٢١) ماوەیەك کۆتایی بە دەسەلآت و نفووزی بەریتانییەکان هێنابوو لە شار و ناوچەکەدا. وێڕای ئەوەش وەك کەسێکی نەیار بەوان لە دەرەوەی شاری کفری مابووەوە و بەردەوام بە دوای خۆی و ئەو هێزانە گەڕاون کە لە ٢٢ی ئابی ١٩٢٠ەوە شاری کفری و دەوروبەریان لە دەسەلآتی بەریتانیا پاك کردبووەوە .

سەرەڕای ئەوەش بە هەمان هەڵوێست هێزێکی دی لە دەوروبەری دووزخورماتووەوە و بە ڕێبەرایەتی:((**ڕەفعەت بەگی داودە**))[١٥] پێش ڕزگارکردنی کفری ئەم شارەیان لە ٢٠ی ئابی ١٩٢٠ ەوە لە دەسەلآتیان پاك کردبووەوە، هەرچەندە ماوەی دەسەلآتیان لەم شارانەدا زۆری نەخایاندو، دووبارە لە لایەن بەریتانییەکانەوە داگیر کرانەوە، بەلآم ئەم ڕاپەڕینانە بۆ خۆیان لەو ڕۆژگارەدا جۆرە بەرپەرچدانەوەیەك بوون بە ڕووی دەسەلآت و داگیرکارییاندا و بە بایەخەوە حەق و حیسابی تایبەتییان لە سەر بارو دۆخەکە کردووە. لەم بارەیەشەوە دەبینی لە ڕووداوێکدا کە لە ٢٨ی ئابی ١٩٢٠دا ڕووی داوەو (**پێشکەوتن**) دواتر بلآوی کردۆتەوە کە چۆن هێزی سەربازییان لە دەوروبەری (**تاوغ**)ەوە، کە ئەمڕۆ ناوە فەرمییەکەی (داقووق)ە، بۆ ناوچەی داودە و دواتر بەرەو شاری دووزخورماتوو بوونەتەوە، وەك لە بارەیانەوە نووسیویە: ((**عەسکەر دوێنێ لە تاوغ بزووتن و لە ناو ڕێگادا چوونەتە ئاوایی ڕەفعەت بەگی داودە و لە پاش سەعاتێك شەڕ، ڕەفعەت بەگ خۆی و سوارەی ڕایان کرد، ئاوایی و دەغڵ و دان. درەخت و باغیان بە تەواوی سوتان کە هیچیان نەماوە لە پاشا چوونە دوز و هەندێ داودە لەوێ بوون ڕایان کرد**))[١٦] و بۆ سبەی و ڕۆژی دواتریش بە تەمای ئەوە بوون کە هێزەکانیان بەرەو قنگربان و ناوچەی کفری بکەنەوە. هەر چەندە لە لایەکی کەشەوە سوپای بەریتانیا کەوتوونەتە سووتانی دێهات و ناوچە ئاوەدانییەکانی دەوروبەری دووزخورماتوو وەك لە هەواڵێکی ڕۆژی دواتردا واتە لە ٢٩ی ئابی ١٩٢٠دا وای نووسیوە کە: ((**ئەمڕۆ ئاوایی تریان لە دوون**)) سووتاندبێ و دیارە کەسایەتییەکی وەك شێخ حەمیدی تاڵەبانیش بۆیە لەگەڵ ژمارەیەك لە

سوارەکانیدا خۆی گەیاندۆتە لای حاکمی سیاسیی کەرکوك بۆ ئەوەی ناوچەکەی خۆی لەو مەترسییانەی بەریتانییەکان دوور بخاتەوە و ویستوویەتی بەدەردی شوێنانی تر نەچێ . چونکە هەمان هەواڵ ئەوەی بەڕاشکاوییەوە باس کردووە کە:((**شێخ حەمیدی تاڵەبانی لەگەڵ سوارەکانی خۆی هاتۆتە لای حاکمی کەرکوك و پیاویشی ناردۆتە ناو زەنگەنە و داودە**))[17] و سەرەڕای ئەوەش لەو دەمانەدا سوپای بەریتانیا و ئەوانەی کە هاوکار و لەگەڵیاندا بوون ، بە تەواوی هەلی ئەوەیان بۆ هاتۆتە دەس کە بێ هیچ سڵەمینەوە و ترسێك دەس بەسەر ئەو ناوچە و دێهات و شارۆچکانەدا بگرنەوە کە پێشتر لە دەستیان داوە و هەواڵەکانی ئەو چەند ڕۆژەش کە یەك بە دوای یەك لە هەفتەنامەی پێشکەوتندا باسیان لێوە کراوە و هەلومەرج و بارو دۆخەکەیان بە وردی خستۆتە بەرچاو، وەك لە ٣٠ی ئابی هەمان ساڵدا حاکمی سیاسی بەریتانی لە کەرکوك توانیویە بە هێزێکی سەربازییەوە بچێتە شاری کفری ئەو کاتەوە و لەم کاتەشدا بە تەواوی ئەو دەسەڵاتەی کە ئیبراهیم خانی دەڵۆ کە لە کفری و دەوروبەریدا هەیبووە بە تەواوی کۆتایی هاتووە . جگە لەوەش وەك هەواڵەکە ئاماژەی بۆ کردووە هەموو: ((**ئەو عەشایەرو سوارەی کە خراپەیان لەو ناوە دەکرد**)) هەموو لە ناوچەکە هەڵاتوون و هەر لە هەمان ڕۆژیشدا کەسێکی وەك ڕەفعەت بەگی داودە کە پێشتر دژی بەریتانیا و سوپای بەریتانیا جەنگاوە بە: ((**خۆی و سێ کەسی تر ڕایان کردۆتە عەجەم**))[18] واتە بەرەو دیوی ئێران و وڵاتی ئێرانی قاجاری (١٧٩٦-١٩٢٥) ئەو کاتە بوونەتەوە. هەرچەندە ڕۆژێك دوای ئەو ڕووداوانە بەریتانییەکان توانیویانە هێزەکانی خۆیان، کە بە زۆری بریتی بوون لە سەربازی بە ڕەگەز هیندی، لە ناو شارێکی وەك کفری ئەو کاتەدا بڵاو بکەنەوە. لەگەڵیشیدا هەواڵەکە باسی لەوەش کردووە کە گوایە بارودۆخ لە شوێنێکی وەك : ((**قەرەتەپەدا ئارام بۆتەوە**))[19] هەرچەندە بەریتانییەکان بۆ دووبارە دەسبەسەرا گرتنەوەیان بۆ ناوچەکە وەك خۆیان باسیان لێوە کردووە دەسپارێزییان نەکردووە و بە تاڵانبردن و دێهاتێکی زۆریان سووتاندووە و تەنانەت لە شوێنێکی وەك شارەباندا پەنایان بردۆتە بەر ئەوەی کە ژمارەیەکی زۆریان لە خەڵکی شارەکە لە سێدارە داوە و ژمارەیەکی کەشیان هەر لە خەڵکی ئەو شارە بە تۆمەتی تاوانکردن و ڕووبەڕووبوونەوەیان غەرامەیان لێ سەندوون[20] .

هەر لەم بارەیەوە و وەك لە هەواڵێكدا كە لەسەر شاری كفری ئەوكاتـە بـڵاو كراوەتەوە زۆر بە ڕوونی ئەم لایەنەیان باس كـردووە و لەگەڵیشـیدا باسـیان لـەوە كردووە كە توانیویانە دووبـارە لـەڕووی كـارگێڕی و بەڕێوەبردنـەوە ئـەو شـارە و ناحیەكانی دەوروبەری دەستبەكاری خۆیان بكەنەوە، لـەو بارەیەشـەوە هەواڵەكـە وای ڕاگەیاندووە كە: ((**ناحیەكانی قەرەتەپە و زەنگەنە دیسان دانرایەوە و مـودیر لـە مەركـەزی خـۆی دانیشـتووە**))، هـەروەها لەگەڵیشـیدا وای بـاس كـردووە كـە: ((**ئەوەی لە ئاوایی دەلۆ بوو لەگەڵ هەندێ لە ئاواییەكانی كفری بە تەواوی سووتا و تاڵانكران لە لایەن حكومەتەوە**))[21] لەو ماوەیەش كە فـەرمانڕەوایانی بـەریتانیا توانیویانە كۆتایی بە هێزە ڕاپـەڕیوەكان و نـەیارەكانی خۆیـان بهێـنن لـە زۆربـەی ناوچە كوردنشینەكان و بە تایبەتی تەوەری گەرمیاندا. پاشان كەوتوونەتە ئـەوەی دووبارە ئەو كەناڵانەی پەیوەندی پێوەكردن و هۆیەكانی هاتوچۆ و تـا ڕادەیـەكی باش چاكسازی لە هێزەكانی خۆیاندا بكەن. بۆ ئـەو مەبەسـتەش لـە ٣٠ی ئـەیلولی ١٩٢٠دا لـە دەوروبـەری شـاری خانـەقین و ئـەو هێڵـەی شـەمەندەفەر كـە لـە (**قۆرەتوو**) ی ئەوكاتەوە بەرەو شاری بەغدا بۆتەوە، كەوتوونەتـە چـاككردنەوەی، چونكە پێشتر لەلایەن هێزە ڕاپەڕیوەكانی ناوچەكەوە بـە تـەواوی پـەك خرابـوون، وەك لـەژێر ناونیشـانی (**خانـەقین**)دا و بـە پێـی ڕاپۆرتـە هـەواڵێك كـە لـە ٣٠ی ئەیلولداو لە ژمارە(٢٣)ی (**پێشكەوتن**)دا بلاو كراوەتـەوە لـە بڕگەیەكیـدا هـاتووە كەوا: ((**ڕێگای ئاسن دیسان لە قۆرەتووەوە تا بەغداد چـاككرایەوە و وەك جـاران ئیش دەكات**))[22]. هەرچەندە گەلێك جار بنكەی سوپایی بەریتانی و تەنانەت ئـەو هێڵەی شەمەندەفەر بۆجاری دی پەلامار دراونەتەوە و فـەرمانڕەوایانی بـەریتانیا خۆیان لە ڕاگەیـەنراوی (**بـلاغ**)ی فەرمییانـدا باسـیان لێـوە كـردووە وەك لـە نزیـك گوندی (**مووسا عوسمان**)ی ناوچـەی بنكورەوە كـە بـە نزیكـەی ٩ میـل كەوتۆتـە سەرووی شاری خانەقینەوە، لـە ٤ی تشـرینی دووەمـی ١٩٢٠ەوە هێـرش كراوەتـە سەریان.[23]

بـە هـەمان شـێوە لـە هـەواڵێكی تـردا و سـەبارەت بـە هێڵـی شـەمەندەفەری (**قنگربان**) كە دەكەوێتە خوارووی شاری كفرییەوە هەر لـە ٣٠ی ئـەیلولی ١٩٢٠دا، هەفتەنامەی پێشكەوتن وای بلاو كردۆتەوە كەوا: (**ڕێگای ئاسن لە كنگربانەوە تـا بەغـداد لـە ئـەمڕۆوە ئـیش دەكـات**)[24]، سـەرەڕای ئـەو چاكسـازییانەی كـە بەریتانییەكان بۆ دووبارە چـاككردنەوەی هۆیـەكانی هاتوچـۆ و پێكـەوە گرێـدانی

ناوچەکان بە جێیان گەیانـدووە، زۆر جـەختیان لـە سـەر ئـەوە کردۆتـەوە کـە بـە تەواوی ئەوە بە کۆمەلآنی خەلك بگەیەنن کە ئەوان بە یەکجاری دەستیان بـە سـەر ناوچەکەدا گرتووە و هـەموو ئەوانەشـی کـە ڕێبەرایـەتی ئـەو هێـزە ڕاپەڕیوانـەیان کردبێ لە ناوچەکە دوور خراونەتەوە. بۆ نموونە بۆ جارێکی دی و بە پێی هـەواڵێك کە لە ٢٩ی ئەیلولی هەمان ساڵدا بلآو کراوەتەوە پێشـکەوتن پێمـان دەڵـێ: ((**ئـەو ئاواییانەی دەلۆ کە لە قەزای کفری سـوتێنران ئەهالیشـی لا کـەوت و کوێخاکـانی دەلۆ هەموویان گیران یان باریان کردۆتە ناو عەرەبی عەزە**))[٢٥]. کەچی هێزەکانی بـەریتانیا و فـەرمانڕەوایانی بـەریتانیا لـە کوردسـتان و تـەوەری گەرمیانـدا هـەر بەوەوە نەوەستاون و بە پێی ئەژمارێکی ئاشکرا کە هەر لە (**پێشکەوتن**)دا بلآویان کردۆتەوە، پێ بژاردنێکی گەورەیان لەسەر شار و دانیشتووان و سەرۆك هۆزەکانی ناوچەکە دانـاوە، بـەم شـێوەیە سـەرەڕای خەملآنـدنی، لـە تۆمارەکـانی خۆیانـدا، باسیان لێوە کـردووە: ((**جەریمەی سی و پێنج هەزار ڕوپیە و سەدو سـی تفـەنگ لەسەر داودە دانرا، شاری دووزیش لە بەرئەمـە تێکـەڵ بـە ئیشـی خراپـە بووبـوو حەڤدە هەزار و پێنج سەد ڕوپیە جەریمـە کـرا، فـارس بـەگی بـەیات بەخشـرا بـە جەریمەی سێ هەزار ڕوپیە و بیست تفەنگ، بەیاتی تر ئێستا نابەخشرێن**)) هەر لە هەمان ژمارە و لە کۆتایی هەواڵەکەشدا ئەوەیان ڕوون کردۆتەوە کە ڕێبەری هێـزە ڕاپەڕیوەکانی شاری کفری کە کەسایەتی ناسـراو ئیـبراهیم خـانی دەلـۆ بـووە لـە بـارەی شـوێن و جێگـای نیشـتەجێبوونیەوە، دوای ئـازادکردنی شـاری کفـری لـە دەسـەلآتی بەریتانییـەکان وایـان ڕاگەیانـدووە کـەوا: ((**ئیـبراهیم خـانی دەلـۆ ڕای کردووەو خۆی گەیاندۆتە ناو عەشیرەتی عەزە و لەوێ خۆی ون کردووە**))[٢٦]. هەر لەم بارەیەوە و سەبارەت بە ڕووداوی ڕۆژگـاری ڕاپـەڕینی سـاڵی ١٩٢٠ ی عێـراق و ناوچە کوردنشینەکان کە هێشتا گرێ نەدرابوو بە عێراقەوە، گەلێك هـەواڵی گـرنگ و بابەتی سەرنجڕاکێش لە سەر لاپەڕەکانی (**پێشکەوتن**)دا بەرچاو دەکەون .

دووەم / پەیوەندییە کۆمەلآیەتییەکانی گەرمیان و ڕەوشی دەسەلآتی ناوچەکە لە (پێشکەوتن)دا

کاتێك بە(**پێشکەوتن**)دا دەچینەوە و لێکۆڵینەوە و بـە دواداچـوونی وردی بـۆ دەکەین، دەبینین زۆربەی ژمارەکانی هەفتەنامەکە زۆر لایەنی جۆربەجۆری ئەم پەیوەندییـە کۆمەلآیەتییانـەی فـەرامۆش نـەکردووە، بـەپێی ئـەو هـەواڵ و

ڕووداوانەی کە لـە ڕووی کۆمەڵایـەتی و پەیوەندییـەکانی هاتوچۆ و ناکۆکییـەکانی ناو کۆمەڵی ئەو دەمانەی کە ڕۆژانە پێی گەیشتوون بایـەخی پـێ داوە و لـە سـەر لاپەڕەکانیدا تۆماری کردوون. وای بۆ دەچین، کـەوەك بابـەتی نووسـراو نـەك وەك دەقی شیعری و سەربردەی کەسان، یەکەم جار بێت وشە یان زاراوەی (**گەرمیان**) لـە ڕۆژنامەنووسـیی کوردیـدا لـە سـەر لاپـەڕەکانی (**پێشـکەوتن**)دا هـاتبێ و سەرچـاوەی گرتبـێ، وەك ئـەوەی لـە ژمـارە (٦)یـدا و لـە کـاتی بلاوکردنـەوەی (**ئاگانامە**) واتە (**اعلان**)ێکدا کـە بریکـاری سـەرۆکی شـارەوانی ئـەو کاتـەی شـاری سـلێمانی کـە (**محەمـەد حوسـێن**) ناوێـك بـووە و بـە مەبەسـتی بلاوکردنـەوە ناردوویەتی بۆ هەفتەنامەی پێشکەوتن، جـەخت لـە سـەر ناپـاکی و بـێ ئیلتزامـی کارمەنـدان و چاوشـەکانی شـارەوانی کـردووە کـە چـۆن وەك کەسـانێکی ناپـاك و گەندەڵ بەرتیلیان لە خەڵك وەرگرتووە، تەنانەت لە بەشێکی ئەم (**ئاگانامە**)یـەدا ئاماژە بەوە دەکات کە (**کەریم چاوش**) ناوێك لـەو کاتـەدا: ((**هەشـت ڕوپیـەی لـە سێ پیاوی گەرمیانی سەندووە**))[٢٧]. هەروەها لە ژمارەیەکی تردا کـە بـە هـەمان شێوە پەیوەندی بە تەوەری گەرمیانەوە هەیە. لە ژێر سەردێڕی (**جـاف**)دا، بـاس لە بـارودۆخ و نیشـتەجێبوونی ئـەم هـۆزە گەورەیـەی کـورد دەکـا و لـە بەشـێکی وتارەکەدا هاتووە: ((**وەك لێکدراوەتـەوە و زانـراوە عەشـایەری جـاف لـە دێهـات دانیشن و خەریکی فەلاحەت و زەراعەتیش بن و واز لە گەرمیان و کوێستان بهێنن زۆر زۆر بۆیان باشتر و چاکترە**))[٢٨]. هەر لە کۆتایی ئەم وتـارەی (**پێشـکەوتن**)دا کە ناوی نووسەرەکەی بەسەرەوە نییە زۆر بە وردی ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە هۆزێکی گەورەی وەك جاف لێرە بـەدواوە واتـە لـە دەوروبـەری سـاڵی ١٩١٩ی زاینییەوە لەوەدا بـوون کـە بـە تـەواوی دێهـات دروست بکـەن و واز لـە ژیـان و سەربردەی کۆچەرایەتی بهێـنن. چـونکە لـەم لایەنـەوە تـا ڕادەیـەك زانیارییـەکی وردمان دەداتە دەستەوە، سەبارەت بـەو دێهاتانـەی کـە هـۆزی گـەورەی جـاف و تیرەکـانی ئاوەدانیـان کردبێتـەوە وەك لـە بڕگەیەکیـدا هـاتووە: ((**لـە سـاڵی ڕابـوردوودا** (واتـە سـاڵی ١٩١٩) **لـە نـاو قـەزای کفـری جـاف ١٤ دێیـان ئـاوەدان کردۆتەوە و ، لە شارەزووریش ٩ دێیان ئاوەدان کردۆتەوە لە مـەریوان و بانـەش لە ناحیەی پێنجوێندا ١٤دێیان ئاوا کردۆتەوە**))[٢٩].

لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا هەفتەنامەی پێشکەوتن بۆ زۆر بوار و لایەنی کێشە کۆمەڵایەتییەکان و چۆنێتی چارەسەرکردنیان لە نـاو کۆمەڵگـەی کوردەواریـدا بـە

بایەخەوە لاپەڕەکانی خۆی بۆ تەرخان کردووە و هەواڵی گەلێك قەیران و کێشەی کۆمەلأیەتی ناوچە جۆربەجۆرەکانی ئەو کاتەی باشووری کوردستانی بۆ تۆمارکردووین و هەروەها لە وردەکاری ئەوانەشی کە دەستیان هەبووبێ لە چارەسەرکردن و کۆتاییهێنانیدا، تەنانەت ئەگەر بە هاوکاری دەسەلأتیش بووبێ بە وردی گەلێك زانیاری وردی خستووینە بەردەس لەم بارەیەشەوە (**پێشکەوتن**) لە ژمارە (٥٤)یدا سەربردە و وردەکارییەکانی هەواڵێکی بلأو کردۆتەوە کە باس لە کێشەیەکی کۆمەلأیەتی نێوان بنەماڵەی تاڵەبانییەکان و تیرەی تەرخانی سەر بە هۆزی گەورەی جاف دەکات، لە مەسەلەی چارەسەرکردنیدا هەردوو کەسایەتی و پیاوی کۆمەڵی ناوچەی گەرمیان واتە کەریم بەگی فەتاح بەگی کوڕی حەمەپاشای جاف (١٨٨٩–١٩٤٩)[٣٠] و شێخ وەهابی کوڕی شێخ حەمیدی کوڕی شێخ عەزیزی تاڵەبانی (**١٨٨٦ بناری گڵ–١٩٧٢سەوزبلأخ**)[٣١] یەوە توانیویانە بکەونە نێوانیانەوە و کێشەی سووتانی ئەو ڕەشمالأنەی تیرەی تەرخانی لە ناوچەی گەرمیاندا کە تا ڕادەیەك وەك لە ناوەرۆکی هەواڵەکەدا هاتووە کە گوایە تاڵەبانییەکان دەستیان هەبووبێ لە سووتانیدا، یەکلایی کراوەتەوە، لە تەرەفی حکوومەتیشەوە (**غالیب ئەفەندی**) لە پۆلیسی کەرکووك و (**حاکمی هەڵەبجە**)ی بەریتانی کە لەو دەمانەدا کاپیتان (**دوگلأس**) بووە تیایدا بەشدارییان کردووە. جگە لەوەی زۆر بە وردی ڕۆژ و مانگی ڕێکەوتنامەکە، لە هەواڵەکەدا هاتووە، ئەگەر سەیری ڕووپەڕی هەفتەنامەکەش بکەین، ساڵەکەشمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە بۆخۆی دەکاتە ٢١ی نیسانی ساڵی ١٩٢١ وەك لە درێژەی هەواڵەکەدا هاتووە:

((**بۆ جێبەجێکردنی مەسەلەی سووتاندنی ڕەشماڵەکانی تایەفەی تەرخانی ڕۆژی بیستویەکی مانگی ئەبریل مەجلسێکی تایبەتی لە کفرییەوە کۆبووەوە. جەنابی شێخ وەهابی تاڵەبانی و جەنابی کەریم بەگی جاف و گەورەکانی تایەفەی تەرخانی لەگەڵ حاکمی سیاسی هەڵەبجە کاپیتان دوکلس و غالب ئەفەندی لە پۆلسیی کەرکووك هەموو حازر بوون. تەرەفەین لە نەتیجەی مەجلیس ڕازی بوون**))[٣٢].

لەلایەکی ترەوە و لە ڕووی تۆماری مێژووییەوە (**پێشکەوتن**) بە بایەخەوە هەواڵ و شێوازی هاتوچۆی ئەو کاروانییانەشی لەبیر نەکردووە کە لە سلێمانی و ناوچەی سلێمانییەوە بەرەو گەرمیان و بە تایبەتی بەرەو شاری کفری ئەو کاتە بوونەتەوە، وەك لە ژمارە (٧٣) ی ڕۆژی ١٥ی ئەیلوولی ١٩٢١دا باسی لە ئارامی و

مەسەلەی ئەمنیەتی ئەو ڕێگایە و بەرپرسیاریەتی فەرمانڕەوایەتی بەریتانی کردووە لە ناوچەکەدا، لەو بارەیەوە دەنووسیٚ: ((**کاروانیٚ کە لە بەینی سلێمانی و کفری هاتوچۆ دەکات ئەگەر وەك جاران لە مەرکەزی ناحیەی زەنگەنە نەخەن (مەبەست لە بارەکانیانە)، شەو لە جێگای تر و لە چۆلدا بخەن و بمێننەوە مەسئولیەت لەسەر خۆیانە**))[٣٣]بە هەمان شێوە سەبارەت بە مەسەلەی هاتوچۆ و ڕێگاوبان دەبینی (**پێشکەوتن**) زۆر هەواڵی ئەو دەمانەی ناوچەکە و شارە جۆربەجۆرەکانی باشووری کوردستانی بۆ ڕوون کردووینەتەوە، بە ڕادەیەك لە سەرەتای بیستەکانی سەدەی بیستەمی ڕابوردووەوە بە تەواوی جووڵەی ئۆتۆمبیل و سەفەرکردنی هاولآتییان لەم قۆناغەدا گەرم و گوڕییەکی زیاتری بە خۆوە بینیوە و گەلێك کەسایەتی و دەوڵەمەندی ئەوکاتەی کوردستان کەوتوونەتە ئەوەی کە ئۆتۆمبیلی خۆیان بۆ سەفەری هاولآتییان لە نێوان شار و شارۆچکەکاندا بخەنە گەڕ لەم بارەیەوە و بەپێی هەواڵێکی هەفتەنامەی پێشکەوتن کەسایەتییەك بە ناوی (**حاجی شەریف زادە ـ کەریم**)، ئاگانامەیەکی بلآو کردۆتەوە و تیایدا هاتووە: ((**بۆ کەرکوك، قنگربان، چەمچەماڵ، هەڵەبجە و ئەو جێگایانەی کە ڕێگای ئۆتۆمبیلی هەیە، هەر کەس دەیەوێت ئۆتۆمبیل بۆ ئەو جێگایانە بگرێت بە کریٚ بفەرموێت من ئۆتۆمبیلێکم هەیە بە کرێی دەدەم**))[٣٤].
جگە لە هەموو ئەمانەش لاپەڕەکانی (**پێشکەوتن**) لەو دوو- سیٚ ساڵەی تەمەنیدا زۆر لایەنی شارراوەی مێژووییمان بۆ ڕاست دەکاتەوە و ڕووداوەکانمان بە ڕاستی و دروستی بۆ ئاشکرا دەکات. وەك لە ماوەیەکدا کە کەسایەتییەکی وەك ئیبراهیم خانی دەڵۆ، کاتێك لە ڕاپەڕینەکەیدا لە شاری کفری و دەوروبەریدا شکست دەهێنیٚ و لە تاو پەلاماری بەریتانییەکان هەڵدیٚ و خۆی دەشارێتەوە، فەرمانڕەوایانیش، سەروسۆراخێکی ئەوتۆی نازانن، هەرچەندە لە تاقیبکردنێکی بەردەوامیدا دەبن، بۆ ئەوەی تۆڵەی خۆیانی لیٚ بکەنەوە. بۆیە لە سەرەتاکانی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٢١ەوە و بەپێی تەلەگرافێك کە لە کەرکووکەوە پێیان گەیشتووە، هەواڵی ئیبراهیم خانی دەڵۆ بلآو دەکەنەوە و لەگەڵ ئەوەشدا، لە ڕاستی و دروستیی هەواڵەکە بەگومانن، وەك لە دەقی هەواڵەکەدا هاتووە:
((**تەلەگرافێك لە کەرکووکەوە هاتووە کە ئیبراهیم خانی دەلۆ لە (تەل شەرەف)ی نزیك دووزخورماتوو وەفاتی کردووە دیار نییە کە ڕاستە یا نا**))[٣٥]. هەروەها لە بارەی وەفاتکردنی کەسایەتی و پیاوی کوردەواری ئەوکاتەی هۆزی گەورەی

باجەلان واتە مستەفا پاشای کوڕی عوسمان پاشای کوڕی قادری کوڕی عەبدوڵڵای کوڕی ئەحمەد پاشای باجەلان (١٨٤١–١٩٢١)[٣٦] ەوە، هەفتەنامەی پێشکەوتن لە ژمارە (٤٩)ی دا بابەتێکی بڵاو کردۆتەوە و سەرەتا ئەم کەسایەتییەی بە پیاوێکی ڕاست و تێکۆشەر لە قەڵەم داوە، هەر لەم بارەیەوە و بە ناونیشانی: ((**جەنابی مستەفا پاشای باجەلان**))ەوە وای تۆمار کردووە کە: ((**بە تەئەسوفێکی تەواو زانراوە کە جەناب مستەفا پاشا یەکێك بوو لە گەورەکانی تایەفەی باجەلان ئەمری خوای کردووە. لە عومری خۆیدا هەموو وەخت بۆ ئەمنیەت و ئاسایشی مەملەکەت زۆر تێدەکۆشا و بە عەدالەت و دڵپاکی ناوبانگی هەبوو لە پاش هاتنی ئینگلیز بۆ پێشکەوتنی ولاتی خۆی زۆر هەولی داوە و ڕۆیشتنی بۆ ئەو دونیا سەبەبی دلگرانییە بۆ هەموو**))[٣٧].

جگە لە هەموو ئەوانەش (**پێشکەوتن**) بە هەمان ڕەوت لە ژمارەیەکی تریدا و سەبارەت بە کۆچکردنی کەسایەتی و پیاوی ئایینی شاری کەرکووك، کە مەلا مەحموودی مەزناوییە، گرێکوێرەیەکی گەورەمان بۆ دەکاتەوە و سەعات و ڕۆژ و مانگ و ساڵی کۆچکردنی زانا و گەورەپیاوێکی ئاینی، وەك ئەم زاتەمان بە تەواوی بۆ یەکلایی دەکاتەوە. دیارە پێشتر، هەریەك لە مامۆستا عەبدولکەریمی مودەڕیس و مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی و تەنانەت بابامەردۆخی ڕۆحانی، بە هەڵە کۆچکردنی ئەم گەورەپیاوەیان تۆمار کردووە، سەرەڕای ساڵی لەدایکبوونی، بەوەی کە هەریەك لە عەبدولکەریمی مودەڕیس و محەمەد عەلی قەرەداغی وایان تۆمار کردووە کە مەلا مەحموودی مەزناوی لە ساڵی ١٢٧٥ی کۆچی بەرامبەر بە ساڵی ١٨٥٥ی زاینی هاتبێتە دنیاوە و لە ساڵی ١٣٥٣ی کۆچی کە هاوکاتە لەگەڵ ساڵی ١٩٣٣ی زاینیدا کۆچی دوایی کردبێ[٣٨]. هەرچەندە مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس لە کۆتایی نووسینەکەیدا سەبارەت بە مەلا مەحموودی مەزناوی و ئەو ساڵەی کە تۆماری کردووە بە گومانەوە دەنووسێ: ((**والله أعلم**))[٣٩].

کەچی سەبارەت بە هەمان بابەت و بەگوێرەی ئەو تۆمارەی کە لەسەر لاپەڕە (٣)ی هەفتەنامەی (**پێشکەوتن**)ی ژمارە(٥٢)ی٢١ی نیسانی ١٩٢١دا هاتووە، ئەوا هیچ ئەو گومانەمان لا ناهێڵێتەوە کە مەلا مەحموودی مەزناوی، لە ڕۆژی یەك شەممە، ١٠ی نیسانی ١٩٢١دا و لە سەعات ٢ی پاش نیوەڕۆ کۆچی دوایی کردووە، لەو ماوەیەشدا و وەك لە بابەتەکەدا هاتووە تەمەنی نزیکەی (٩٠) ساڵ بووە. هەروەك لە دەقی وتارەکەدا و بە ناونیشانی: ((**گەورەیەك کەم بوو**)) هاتووە کەوا:

((مەلا مەحمودی ئەفەندی مەزناوی وەك ناوبانگمان بیستوە ساڵی نزیك بە نەوەد کردبووەوە، بەڵام دووبەشی ژیانی بەدەرسدانی عیلم ڕاییواردووە و ئیجازەی بە چەند کەسێ داوە. زاتێکی ئێجگار گەورە و باش و بە تەقوا بووە. ڕۆژی ١٠ی مانگی ئابریل کە یەکشنبەیەکی پێشوو دەگرێتەوە سەعات (٢) دوو لە کەرکووك وەفاتی فەرمووە خوا مەرتەبەی بەرز بکاتەوە بەڕاستی زیاعێکی گەورەیە)).

بە پێی ناوەرۆکی ئەم هەواڵەش بێ ، ئەوا مەلا مەحموودی مەزناوی زۆر لەوە بە تەمەنتر بووە کە هەردوو مامۆستایان مودەڕیس و قەرەداغی باسیان لێوە کردووە یان ئەبێ ئەم مەلا مەحموودی مەزناوییەی کە هەفتەنامەی (**پێشکەوتن**) لە بارەیەوە نووسیویە و بڵاوی کردۆتەوە مەلا مەحمودی مەزناوییەکی دی بێ و پێشتر ژیابێ [٤٠].

لە لایەکی تریشەوە و لە هەمان ساڵی ١٩٢١دا، لە ژمارە (٥٤) ی هەفتەنامەی پێشکەوتندا، نوێنەری باڵای بەریتانیا لە عێراق سێر پێرسی کۆکس (Sir Percy Cox)[٤١] بە بۆنەی کۆچی دوایی کەسایەتی و ڕووناکبیری ناسراوی کورد مەحموود پاشای جاف (١٨٤٥-١٩٢١)[٤٢]ەوە کە لە شارۆچکەی قزڕەبات (**سعدية**) نێژراوە، برووسکەیەکی ماتەمینی بۆ کەسوکار و خانەوادەکەی ناردووە و هەفتەنامەی (**پێشکەوتن**)یش بڵاوی کردۆتەوە و ناوونیشانی بابەتەکە: ((**مەحمود پاشای مەرحوم**))ە و تیایدا هاتووە: ((**جەناب سێر پێرسی کۆکس ساحیب لە بەر دڵسۆزی خۆی لە وەفاتی محمود پاشای جاف تەلێکی موتەئەسیفانەی ناردووە و هەمدەردی خۆی لەگەڵ خزم و خانەدانی جەنابی مەرحوم نواندووە**))[٤٣] جگە لەوەش لە شوێنێکی تر و لە ژمارەیەکی تری (**پێشکەوتن**) ، کە دەکاتە ژمارە (٥٧)ی ساڵی دووەمی و لە ڕۆژی پێنج شەممەی ٢٦ی ئایاری ١٩٢١دا، ئەو هەواڵ و ڕێوڕەسمەی بڵاو کردۆتەوە کە تیایدا یەکێك لە کاربەدەستانی نەوتی (**ئەنگلو-ئێرانی**)، ئۆتۆمبیلێك بە دیاری دەبەخشێتە خەستەخانەی ئەو کاتەی شاری (**خانەقین**) کە تایبەت بووە بە گواستنەوەی نەخۆش و ڕاییکردنی کاروباری ڕۆژانە و لایەنی چارەسەرکردن. بابەتەکەش کە هەربە ناونیشانی (**خانەقین**)ەوە بڵاوکراوەتەوە لە بەشێکیدا هاتووە: ((**ڕۆژی چوارەمی مەی** (ئایار) **لە خانەقین مستەر کیپتو کە یەکێکە لە مەئمورینی کۆمپانیای شەرکەتی نەوتی ئینگلیس و ئێرانی ئۆتۆمبیلێکی زۆر چاکی بە خەستەخانەی خانەقین داوە. ئەم ئۆتۆمبیلە بە تایبەتی بۆ بردنی نەخۆش بە خەستەخانە دروست کراوە. لەم مەوقعەدا جەناب**

ڕەئیسی بەلەدیەی خانەقین و گەورەکانی قەزای بانگ کردبـووە سـەر میـوانی بـۆ لای خۆی. جەنابی قائمقام و شابەندەری ئێرانیش حازر بوون))(٤٤) ئەمانە و گەلێك بابەتی مێژوویی سەرنجڕاکێش سەبارەت بە گەرمیان بەگشتی و ئەو شـوێن و شـار و ناوچە ئاوەدانانەشی کە پەیوەندییەکی یەکانگیری ڕۆژانـەیان لەگەڵیـدا هـەبووە، بە تایبەتی شاری خانەقین و کەرکووك بە حوکمی هەڵکەوتەی جوگرافییـان، بۆتـە مایەی ئەوەی زۆر جار لەگەڵ یەکدیدا ناویان بێ، واتە ئەمانەی کە لێرەدا و بەسەر یەکەوە تۆمارم کردوون و لێکدانەوەم بۆ کردوون کەرەستەیەکی خاوی زۆر گـرنگن و دەکرێ لە داهاتوودا لێکۆڵینەوەی وردتریان بە دوادا بێ.

* لە دنیای ڕۆشنبیری کوردیدا ناسراوە بە (ئەحمەد باوەڕ).

ژێدەرو پەراوێزەکان

[1] مێجەر سۆن (ely banister soane): سیاسەتمەدار و ئەفسەرێکی بەریتانی بوو لە ١٦ی ئابی ساڵی ١٨٨١ لە کنزنتن لە دایك بووە، بایەخێکی گەورەی بە بارودۆخی کوردستان داوە، لە ساڵی ١٩١٧دا کاروباری مەندەلی پێ سپێردراوە، دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٢٠ەوە لە لایەن بەریتانیاوە کراوەتە فەرمانڕەوای شاری سلێمانی. دواتر بە هۆی نەخۆشی (سیل)ەوە و لە ٢٤ی شوباتی ساڵی ١٩٢٣دا مردووە. بڕوانە: مێجەر ئی.بی. سۆن، چەند سەرنجێك دەربارەی هۆزەکانی کوردستانی خواروو، و: نەجاتی عەبدوڵڵا، (سلێمانی: ٢٠٠٧)، ل ١٥–٢٢.

[2] فارووق عەلی عومەر، ڕۆژنامەگەریی کوردی لە عێراقدا، بەراییەکان ١٩١٤– ١٩٣٩، و: تاریق کارێزی، عەبدوڵڵا زەنگەنە، دەقە ڕۆژنامەوانییەکانی ساغ کردۆتەوە، چ١، (هەولێر: ٢٠٠١)، ل٨ ١.

[3] کەمال مەزهەر ئەحمەد (دکتۆر)، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد، ب١، (بەغدا: ١٩٨٥)، ل١٥٤ – ١٥٥. فارووق عەلی عومەر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٣.

[4] لەم بارەیەوە بڕوانە: ئومێد شێخ ڕەحیم، ڕۆڵی ڕۆژنامەی پێشکەوتن لە گەشەکردنی ئەدەبی کوردیدا، ماستەرنامەی بڵاونەکراوە، بەشی کوردی، کۆلێژی پەروەردەی ئیبن ڕوشد، زانکۆی بەغدا، ٢٠٠٣.

[5] عەلی ناجی عەتار، سیروان بەکر سامی، پێشکەوتن یەکەمین ڕۆژنامەی سلێمانی١٩٢٠– ١٩٢٢، (هەولێر: ١٩٩٨).

لەم ڕۆژانەدا کە من ئەم لێکۆڵینەوەیەی خۆم تەواو کردبوو، چاپێکی دیکەی ئەم (پێشکەوتن)ە، لەلایەن (بنکەی ژین)ەوە لە دوتوێی پێشەکییەکی تێروتەسەلەوە، کەوتە بەردەستی خوێنەران.

[6] کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، (بەغدا:١٩٧٨)، ل ٢١٨.

[7] پێشکەوتن، ژمارە (١١٨)، ساڵی سێیەم، ٢٧ی جولای ١٩٢٢، ل٢.

[8] مستەفا پاشای یامولکی: مستەفا شەوقی کوڕی عەزیز یامولکی کوڕی مەلا مستەفای کوڕی مەلا عەزیزی مەلا حەیدەری سەر بە هۆزی بڵباسە، ساڵی ١٨٦٦ لە دایك بووە ، خوێندنی ئامادەیی لە شاری بەغدا تەواو کردووە، دوای تەواوکردنی خوێندنی ئەرکانی جەنگ گەلێك پلەو پایەی سەربازی، لە چوارچێوەی سوپای عوسمانیدا، دیوە، تەنانەت یەکێك بووە لەوانەی کە لە شەڕی باڵقاندا بەشداری کردووە و فەرماندەی هێز بووە، دوای دەسەڵات

گرتنەدەستی کەمالییەکان گەڕاوەتەوە باشووری کوردستان و لە شاری سلێمانیدا (جەمعیەتی کوردستان)ی دامەزراندووە و ڕۆژنامەیەکیشی بە ناوی (بانگی کوردستان)ەوە دەرکردووە، دواتریش لە دووەمین حوکمدارییەتی شێخ مەحموودا وەزیری ڕۆشنبیری بووە، ناوبراو لە ساڵی ١٩٣٦ دا لە شاری بەغدا کۆچی دوایی کردووە. بڕوانە: میر بصري، اعلام الكرد، (لندن: ١٩٩١)، ص ٧٠-٧٢، محمد علي الصويركي ، معجم اعلام الكرد في التاريخ الاسلامي والعصر الحديث في كردستان وخارجها، (السليمانية: ٢٠٠٦) ، صص ٧١٣-٧١٤.

(٩) کەمال مەزهەر ئەحمەد، کورد و شەڕی شوعێبە، ڕۆشنبیری نوێ (گۆڤار)، ژمارە (١٢٥)، بەهاری ١٩٩٠، ل٣٨. كمال مظهر احمد، دور الشعب الكردى في ثورة العشرين العراقية، (بغداد: ١٩٧٨)، ص١٣٠.

(١٠) انظر: ميجر سون، ميرزا غلام حسين شيرازي، رحلة متنكر الى بلاد مابين النهرين وكردستان، الجزء الاول والثاني، ترجمة: فؤاد جميل ، (بغداد: ١٩٧٠).

(١١) پێشکەوتن، ژمارە (١٨)، ٢٦ی ئابی ١٩٢٠، ل٤.

(١٢) قەرەخان: مەبەست لە شارۆچکەی (جەلەولا)ی ئەمڕۆیە.

(١٣) پێشکەوتن، ژمارە (١٩)، ٢ی ئەیلوولی ١٩٢٠، ل٣.

(١٤) پێشکەوتن، سەرچاوەی پێشوو، ل٣.

(١٥) مستەفا نەریمان، شۆڕشی ئیبراهیم خانی دەڵۆ، چ١، (بەغدا: ١٩٨٥)، ل ١٣١. كاظم المظفر، ثورة العراق التحررية عام ١٩٢٠، مطبعة الاداب، (النجف: ١٩٧٢)، ص ١٩٤.

(١٦) پێشکەوتن، ژمارە (١٩)، ٢ی ئەیلوولی ١٩٢٠، ل٣.

(١٧) پێشکەوتن، سەرچاوەی پێشوو، ل٣.

(١٨) سەرچاوەی پێشوو، ل٣.

(١٩) پێشکەوتن، ژمارە (٢٠)، ٩ی ئەیلوولی ١٩٢٠، ل٣. كاظم المظفر، ثورة العراق التحررية ١٩٢٠، الجزء الثاني، (النجف: ١٩٧٢)، ص ١٧٣.

(٢٠) پێشکەوتن، ژمارە (٢١)، ١٦ی ئەیلوولی ١٩٢٠، ل٣.

(٢١) پێشکەوتن، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣. كاظم المظفر، الجزء الثاني، ص١٨٠.

(٢٢) پێشکەوتن، ژمارە (٢٣)، ٣٠ی ئەیلوولی ١٩٢٠، ل١. كاظم المظفر، المصدر السابق، صص ١٦٧-١٦٨.

(٢٣) كمال مظهر احمد، دور الشعب الكردي، ص ١٢٢.

(٢٤) پێشکەوتن، ژمارە (٢٤)، ٧ی ئۆکتۆبەری ١٩٢٠، ل٢.

(٢٥) پێشکەوتن، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤.

[٢٦] پێشكەوتن، ژمارە (٢٣)، ٣٠ی ئەیلولی ١٩٢٠، ل٣.

[٢٧] پێشكەوتن، ژمارە (٦)، ٣ی جونی ١٩٢٠، ل٤.

[٢٨] پێشكەوتن، ژمارە (١٧)، ١٩ی ئابی ١٩٢٠، ل٤.

[٢٩] پێشكەوتن، سەرچاوەی پێشوو، ل٤.

[٣٠] سەبارەت بەم كەسایەتییە بڕوانە: كەریم بەگی فەتاح بەگی جاف، تەئریخی جاف ، لێكۆڵینەوەی: دكتۆر حەسەن جاف و محەمەد عەلی قەرەداغی پێشەكی بۆ نووسیوە، چاپی یەكەم، (بەغدا: ١٩٨٥) ، ل٩٤.

[٣١] بڕوانە: ئەحمەد باوەڕ، كەلار لە مێژوودا، پەیڤین (گۆڤار)، ژمارە (١٣)، ٢٠٠١، ل١٨٦، ئەحمەد حەمەد ئەمین ئۆمەر، ئەندامە كوردەكانی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق لە سەردەمی پاشایەتیدا ١٩٢٥– ١٩٥٨، چاپی یەكەم ، ٢٠٠٧، ل٦٤.

[٣٢] پێشكەوتن، ژمارە (٥٤)، ٥ی مەی ١٩٢١، ل٢.

[٣٣] پێشكەوتن، ژمارە (٧٣)، ١٥ی سەبتەمبەری ١٩٢١،ل٤.

[٣٤] پێشكەوتن، ژمارە (٤٩)، ٣١ی مارتی ١٩٢١، ل٤.

[٣٥] پێشكەوتن، ژمارە (٣٧)، ٦ی جنوەری ١٩٢١، ل ٣.

[٣٦] انظر: محمد حسين الزبيدي، مذكرات رؤوف البحراني، لمحات عن وضع العراق منذ تأسيس الحكم الوطني عام ١٩٢٠م ولغاية عام ١٩٦٣، المؤسسة العربية للدراسات والنشر (بيروت: ٢٠٠٩)، صص ٩٠–٩١ ، ابراهيم باجلان، مصطفى باشا باجلان والدفاع عن القضية الكردية ١٨٤١–١٩٢١، صحيفة الاتحاد، العدد،(٢٩٨١)، السبت ٢٠١٢/٥/٢٦، ص ٩.

[٣٧] پێشكەوتن، ژمارە (٤٩)، ٣١ی مارتی ١٩٢١ ، ل ٣–٤. آزاد عبيد صالح، الاثار الكاملة للدكتور احمد عثمان ابوبكر، الجزء الاول، (السليمانية: ٢٠٠٩)، ص٥٤ .

[٣٨] انظر: عبدالكريم محمد المدرس، علماؤنا في خدمة العلم والدين، عني بنشره: محمد علي قرداغي، الطبعة الاولى، (بغداد: ١٩٨٣) ، صص ٥٦٠–٥٦١. محمد علی قرداغي، هوية كركوك الثقافية والادارية، دار آراس للطباعة والنشر، الطبعة الاولى، (اربيل: ٢٠٠٤)، ص ٢٩.

[٣٩] عبدالكريم المدرس، المصدر السابق، ص ٥٦١.

[٤٠] پێشكەوتن، ژمارە (٥٢)، ٢١ی ئابریل ١٩٢١، ل٢.

[٤١] سێر پێرسی زەخەریا كۆكس (Percy Cox): یەكێكە لە كەسایەتییە سەربازی و سیاسییەكانی بەریتانیا، لە ڕێكەوتی ٢٧ی تشرینیساڵی ١٨٦٤ لە هارروود هالی هێرونگەیتی ئیسێكس لە دایك و باوكێكی جوولەكە لەدایك بووە. كۆلێژی شاهانەی بەریتانی لە (**سانت هێرس**) تەواو كردووە، لە ساڵی ١٩١٧ دا، لە سەروبەندی جەنگی یەكەمدا، بە یاوەری جەنەراڵ مۆد هاتۆتە عێراقەوە، لەوە بەدوا لە تاران پلەی وەزیری

ڕێپێدراوی بەریتانی پێ سپێردراوە، لە ساڵی١٩٢٠ەوە بۆ جارێکی دی هاتۆتەوە عێراق، دواتریش وەك نوێنەری باڵای بەریتانیا لە کۆنگرەی قاهیرەی ساڵی١٩٢١دا بەشداری کردووە. بە جۆرێ کۆکس تا ساڵی ١٩٢٣ لە عێراقدا ماوەتەوە و بۆ دواجاریش لە ٢٠ی شوباتی ساڵی ١٩٣٧دا مردووە. بڕوانە: منتهى عذاب ذويب، برسي كوكس ودوره في السياسة العراقية ١٨٦٤– ١٩٢٣، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الاداب، (جامعة بغداد: ١٩٩٥) ، **ويكوپيديا** ، تاريخ التسجيل، ١٣/٧/ ٢٠١٢.

(٤٢) مەحموود پاشای جاف: کوڕی محەمەد پاشای کوڕی کەیخەسرەو بەگی سلێمان بەگی کوڕی زاهیر بەگی، سەرۆکی هۆزی گەورەی جافە، دوای کوژرانی باوکی کاروباری هۆزی جافی گرتۆتە ئەستۆ، لە ساڵی ١٨٨٢ەوە بۆتە قائمقامی هەڵەبجە، لە لایەن فەرمانڕەوایانی عوسمانییەوە سەرەڕای ئەوەی نازناوی (پاشا)ی دراوەتێ، هاوکات کراوەتە موتەسەڕیفی لیوای (ئورفە) بەڵام بەمەیان ڕازی نەبووە و لەوێوە روو دەکاتە ئەستەمبوڵ و دوای سێ ساڵ بە نهێنی، لە ڕێگای ڕووسیا و ئێرانی قاجارییەوە، دووبارە دەگەڕێتەوە کوردستان و ناوچەی شارەزوور، دوای ئەمەش بۆ جارێکی دی سەردانی ئەستەمبوڵ دەکا، کەسایەتییەکی نەتەوەخواز و ئارەزوویێکی زۆری لە شیعر و ئەدەبیات بووە و بۆ دواساتیش لە نیسانی ١٩٢١دا و لە تەمەنی ٧٨ ساڵیدا لە هەڵەبجە کۆچی دوایی کردووە، بەڵام لە شارۆچکەی قزرەبات و لەو مزگەوتەی کە خۆی بنیادی نابوو، ئەسپەردەی خاك کراوە. بڕوانە: بابا مردۆخ رۆحانی، تاریخ مشاهیر کرد، جلد سوم، (تهران: ١٣٨٢)، ل ٥٣٥–٥٣٦. حەسەن جاف، نەخشی هۆزی جاف لە سای چەند سەرۆکێکەوە لە مێژووی کورددا، کۆڕی زانیاری عێراق، دەستەی کورد (گۆڤار)، بەرگی (٢١–٢٢)، (بەغدا: ١٩٩٠)، ل٦١.

(٤٣) پێشکەوتن، ژمارە (٥٤)، ٥ی مەی ١٩٢١، ل ٢.

(٤٤) پێشکەوتن، ژمارە (٥٧)، ٢٦ی مەی ١٩٢١، ل ٢.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم/ نامەی زانکۆیی بڵاونەکراوە :

أ / بە زمانی کوردی :

١- ئومێد شێخ ڕەحیم تاڵەبانی، ڕۆڵی ڕۆژنامەی پێشکەوتن لە گەشەکردنی ئەدەبی کوردیدا، ماستەرنامەی بڵاونەکراوە، بەشی کوردی، کۆلێژی پەروەردەی ئیبن ڕوشد، (زانکۆی بەغدا: ٢٠٠٣) .

ب/ بە زمانی عەرەبی :

١- منتهى عذاب ذويب، برسي كوكس ودوره في السياسة العراقية ١٨٦٤ – ١٩٢٣، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الاداب، (جامعة بغداد:١٩٩٥).

دووەم/ کتێبی چاپکراو :

أ- بە زمانی کوردی:

١- ئەحمەد حەمەدئەمین ئۆمەر، ئەندامە کوردەکانی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق لە سەردەمی پاشایەتیدا ١٩٢٥ – ١٩٥٨، چاپی یەکەم، (هەولێر:٢٠٠٧).

٢- کەمال مەزهەر ئەحمەد، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد، بەرگی یەکەم، (بەغدا: ١٩٨٥).

٣- کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، (بەغدا: ١٩٧٨).

٤-کەریم بەگی فەتاح بەگی جاف، تەئریخی جاف، لێکۆڵینەوەی: حەسەن جاف، محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپی یەکەم، (بەغدا:١٩٩٥).

٥- عەلی ناجی عەتار و سیروان بەکر سامی، پێشکەوتن یەکەمین ڕۆژنامەی سلێمانی ١٩٢٠- ١٩٢٢، (هەولێر: ١٩٩٨).

٦- فارووق عەلی عومەر، ڕۆژنامەگەریی کوردی لە عێراقدا، بەرایییەکان ١٩١٤ -١٩٣٩، وەرگێڕانی: تاریق کارێزی، عەبدوڵلا زەنگەنە، دەقە ڕۆژنامەوانییەکانی ساغ کردۆتەوە (هەولێر:٢٠٠١).

٧- مستەفا نەریمان، شۆڕشی ئیبراهیم خانی دەلۆ ١٩٢٠، چ١، (بەغدا: ١٩٨٥).

٨- مێجەر ئی. بی سۆن، چەند سەرنجێك دەربارەی هۆزەکانی کوردستانی خواروو، و: نەجاتی عەبدوڵلا، (سلێمانی: ٢٠٠٧) .

٩- عەلی ناجی عەتار، سیروان بەکر سامی، پێشکەوتن یەکەمین ڕۆژنامەی سلێمانی ١٩٢٠- ١٩٢٢، (هەولێر: ١٩٩٨).

ب- بە زمانی عەرەبی.

١- مير بصري، اعلام الكرد، (لندن:١٩٩١).

٢- محمد على الصويركي، معجم اعلام الكرد في التاريخ الاسلامي والعصر الحديث في كردستان وخارجها، (السليمانية: ٢٠٠٦).

٣- كمال مظهر احمد، دور الشعب الكردي في ثورة العشرين العراقية، (بغداد: ١٩٧٨).

٤- ميجر سون، ميرزا غلام حسين شيرازى، رحلة متنكر الى بلاد مابين النهرين وكردستان، الجزء الاول والثانى، ترجمة: فؤاد جميل (بغداد: ١٩٧٠).

٥- كاظم المظفر، ثورة العراق التحررية عام ١٩٢٠، ج١، (النجف: ١٩٧٢).

٦- كاظم المظفر، ثورة العراق التحررية عام ١٩٢٠، ، ج٢، (النجف: ١٩٧٢).

٧- محمد حسين الزبيدي، مذكرات رؤوف البحراني، لمحات عن وضع العراق منذ تاسيس الحكم الوطني عام ١٩٢٠ ولغاية عام ١٩٦٣، المؤسسة العربية للدراسات والنشر ، (بيروت :٢٠٠٩).

٨- آزاد عبيد صالح، الاثار الكاملة للدكتور احمد عثمان، ج١، (السليمانية: ٢٠٠٩).

٩- عبدالكريم محمد المدرس، علماؤنا في خدمة العلم والدين، عني بنشره: محمد علي قرداغي، ط١، (بغداد: ١٩٨٣).

١٠- محمد علي قرداغي، هوية كركوك الثقافية والادارية، دار آراس للطباعة والنشر، ط١، (اربيل: ٢٠٠١).

ج- بە زمانی فارسی:

١- بابا مردوخ روحانی، تاريخ مشاهر كرد، جلد سوم، (تهران: ١٣٨٢).

سێیەم/ گۆڤار و ڕۆژنامەكان:

أ- بە زمانی كوردی:

١- ئەحمەد باوەڕ، كەلار لە مێژوودا، پەیڤین (گۆڤار)، ژمارە (١٣)، ٢٠٠١.

٢- كەمال مەزهەر ئەحمەد، كورد و شەڕی شوعێبە، ڕۆشنبیری نوێ، (گۆڤار)، ژمارە (١٢٥)، بەهاری ١٩٩٠

٣- حەسەن جاف، نەخشی هۆزی جاف لە سای چەند سەرۆكێكەوە لە مێژووی كوردا، كۆڕی زانیاری عێراق، دەستەی كورد (گۆڤار)، بەرگی (٢١-٢٢)، (بەغدا: ١٩٩٠).

ب- بە زمانی عەرەبی :

١- ابراهيم باجلان، مصطفى باشا باجلان والدفاع عن القضية الكردية ١٨٤١-١٩٢١، الاتحاد (جريدة)، العدد (٢٩٨١)، السبت ٢٦/ ٥/ ٢٠١٢.

ج- سایتی ئینتەرنێت:

١- ویكوپیدیا، ڕۆژی تۆماركردن ١٣/ ٧/ ٢٠١٢.

ملخص البحث

يسلط البحث الضوء على ما تناولته صحيفة (**پێشکەوتن**) الاسبوعية، من أحداث تاريخية رافقت صدور الصحيفة بخاصة تلك المتعلقة بـ (**منطقة گەرميان**) تحديداً خلال المدة ما بين (١٩٢٠-١٩٢٢) والتي نشرت منها الصحيفة، فقد أتاحت فرصة كبيرة للاطلاع ومعرفة الكثير من الأحداث والحقائق والمواد التاريخية المتعلقة بالموضوع، والتي لم تكن لتعرف الا من خلال تلك الصحيفة، بما تطلبته من تدقيق وإمعان وموضوعية.

عملت (**پێشکەوتن**) على مر سني ظهورها على تغطية الاحداث بشكل اكثر مسؤولية وشمولية حول تداعيات المنطقة (جنوب كوردستان) وبخاصة (**منطقة گەرميان**) حيث ساهمت بفتح باب النشر امام ادباء والشعراء الكورد من ناحية ومن ناحية اخرى ساعدت على التحقق من بعض الاحداث التأريخية.

وعن تناول الصحيفة لقضايا ولأحداثٍ إلاجتماعية، مثل إهتمامها بالدور الذي كان يمارسه رؤساء العشائر البارزين، اشارت الى وفاة الشخصيات الاجتماعية المعروفة فى تلك الآونة من مثل (**محمود باشا الجاف، ومصطفى باشا باجلان، وابرهيم خان دلوى، وملا محمود مزناوى ....الخ**)، فضلاً عن الاحداث الاجتماعية المرتبطة بالقوافل التجارية القادمة من اعالي كوردستان والمارة بـ (**گەرميان**) والمتجهة الى بغداد وما والاها، كما تناولت موضوع القبائل المتنقلة والأزمات الاجتماعية المرافقة لها مابين القبائل والعشائر الكردية بما فيها اسكانهم وتركهم حياة التنقل تلك، بالأخص عشيرة الجاف التى كانت تنتهج هذا النمط من الحياة وكانت دائمة الترحال ما بين (**منطقتي گەرميان وكويستان**) .

Abstract

This study is intended to show what the weekly "Peshkawtin" newspaper has dealt with. Ever since the day it began to publish, the paper gave an overwhelming coverage of the historical events that took place in Garmyan from the period between (1920–1922). Through this newspaper, we get firsthand information of many real events concerning our topic, events which would have remained unknown without this newspaper, as they required a great amount of scrutiny, perusal, and objectivity.

Throughout the years of publication, Peshkawtin covered the events and the developments in Garmyan in a comprehensive and responsible manner, about what happened at "Garmyan" through that period. It also provided a means for the poets and men of letters to get their works published as well as helping to verify some important events of the period.

As far as Peshkawtin’s treatment of the social affairs, it obviously took an interest in the role of the tribal leaders, or the death of the notables and personalities like (Mhmood Pasha Jaff, Moustafa Pasha Bajallan , Ibrahim Khan Daloiy, and Moula Mhmood Maznawe ……etc.).

Among other issues treated in the newspaper was the and the social problems encountered by them, such as settlements and discarding their nomadic life, especially the "Jaff" tribe who often moved between "Garmyan and Qwestan" .

کەرکووك: پارسەنگی تەرازووی عیراق "جاران و ئێستا" *

د. میریلا گالێتی**
وەرگێڕان: د. شەماڵ حەوێزی

کەرکووك، ماوەیەکی دوورودرێژە شاری کۆمەڵە ئیتنییە جۆراوجۆرەکانە وەك کورد، تورکمان، کلدان، ئاشووری، عەرەب و جوولەکە، کە سێ ئاینی ئاسمانی پێك دێنن (جوولەکە، مەسیحی و ئیسلام) ئەمانە پێکەوەش دەژیان. پەیڕەوانی هەر یەکێك لەم ئاینانە ریشەڵەکی مێژوویی، یان ئاینی بەم شارەی دەبەستێتەوە، زۆر جاریش بە بێ ئەوەی درکی پێ بکات. بۆ نموونە، لە دێری " ئاد ئاکواس سالڤیاس– Ad Aquas Salvias" لە رۆما، ستایشی سەرۆکی سانت ئەناستاسیۆس لە سەدەی حەوتەمینی زاینییەوە کراوە. ئەو راهیبە فارسە لە ساڵی ٦٢٨ زاینی لە کەرکووك شەهید بووە. دوازدە هەزار کریستیان لە ساڵی ٤٤٥ – ی زاینی لەم شارە شەهید کران. ئەم ژمارە زێدەڕۆیی تێدا هەیە، بەڵام هێمایەکیشە بۆ زۆری ژمارەی کریستیان لەم ناوچەیەدا.

لەو ئەڵقە لێکۆڵینەوەیەی ساڵی (٢٠٠١) لە لەندەن لە لایەن بەرهەڵستکارانی عێراقی رژێمی بەعس ساز کرا (کورد، عەرەبی شیعە و تورکمان)، کەرکووك بە شاری تەبایی ئیتنی ناسێندرا [1]. بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ، دانیشتوانی کەرکووك خۆیان لە دانیشتوانەکەی دیکەی ولاَتی میسۆپۆتامیا و شارۆچکە کوردییەکان جیا کردبۆوە، بە تایبەتمەندییە فرەییە کولتووری، ئاینی، زمانی و ئیتنییەکانی خۆیان. ئەم فرە رەنگییە لە رووی مێژووییەوە بۆ هەزاران ساڵ دۆکیومێنت کراوە و پاراستنەکەشی گرنگیی خۆی هەیە، سەرباری سیاسەتی تەعریبی پەیڕەوکراو لە لایەن رژێمی بەعسەوە لە حەفتاکانەوە تاکو رووخانی ئەو رژێمە لە ٢٠٠٣.

ناسنامەی کەرکوك رەنگدانەوەی پێکهاتە فرە ئیتنییەکەیەتی. دوای دۆزینەوە و هەڵکۆڵینی کێڵگە نەوتییە دەوڵەمەندەکانی، نازناوی "شاری زێڕی رەش" یان "شاری ئاگری هەتاهەتایی"[٢] پێ بەخشرا.

کەرکوك بە کێڵگە نەوتی و کشتوکاڵییەکانییەوە دەوڵەمەندە. لە رووی جوگرافییەوە، دەکەوێتە سەر رێگەی بازرگانیی ستراتیجی نێوان ئەنادۆڵ، ئێران و عێراق. ئەمە هۆی سەرەکیی هەوڵی حوکمڕانەکانی پێشوو بووە بۆ نیشتەجێکردنی تورکمان لە ناوچەکەدا.

لە سەردەمێکی کۆنەوە نەوت لە ناوچەی بابە گوڕگوڕی نزیك کەرکوك دۆزرایەوە. سوپای عوسمانی لە ساڵی ١٦٣٩ وە نەوتی لەم ناوچەیەدا بە شێوازی سەرەتایی دەرهێناوە.

کوردستان بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ بووە گۆڕەپانی شەڕی نێوان سەفەوییە شیعەکان، کە تەورێز پایتەختی بووە، و عوسمانییە سونییەکان لە سەدەی حەڤدەمین و هەژدەمیندا. کەرکووکیش بە هۆی جێگە ستراتیجییەکەیەوە لەم شەڕانەدا چەندین جار ئەم دەست و ئەو دەستی کردووە.

دۆزینەوەی بڕێکی زۆر نەوت لە کەرکوك بووە هۆی لکاندنیەوە (١٩٢٥/١٢/١٦)، وەك بەشێك لە ویلایەتی مووسڵ، بە مەملەکەتی عێراق، کە لە ژێر ئینتیدابی بەریتانی ساڵی ١٩٢١ دروست کرا. بە سیستەمکردن و رێکخستنی وەبەرهێنانی نەوتی کێڵگەکانی کەرکوك تاکو ئاداری ١٩٢٥ دەستی پێ نەکرد. کۆمپانیای نەوتی تورکیا (TPC)، کە لە ساڵی ١٩١٤ لە ئەستەمبۆڵ دامەزرا، ئیمتیازی بەکارهێنانی کێڵگەکانی نەوتی لە هەردوو ویلایەتی بەغدا و مووسڵ لە لایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە پێدرا.

لە ٢٧- ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٧ نەوت لە کێڵگەکانی بابە گوڕگوڕی نزیك کەرکووکەوە هاتەدەر و ناوی کۆمپانیاکەش گۆڕدرا بۆ کۆمپانیای نەوتی عێراق (IPC)، کە لە ١٩٣١ توانی زۆربەی کێڵگەکانی باکوری رۆژهەڵاتی عێراق بەکار بێنێت. دامەزراندنی پیشەسازی نەوت لە کەرکوك گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی و مۆرکی ئیتنی لە شارەکە هێنا کایەوە، کۆمپانیای نەوتی بەریتانیا ژمارەیەکی زۆر

کەسی دامەزراند، زۆربەشیانی لە دانیشتوانی پارێزگاکانی (لیوای ئەو کات) تر هێنا و دایمەزراندن و دواییش لە کەرکوک نیشتەجێ بوون.

ئەمە لە ماوەیەکی تا رادەیەك کورتدا بووە هۆی دروستبوونی گەڕەکی خۆجێیی (self- contained) لەپاڵ گەڕەکە کۆنەکان و گەڕەکە تازەکانی شارەکە، کە زۆربەیان بۆ ئاشووری و عەرەبەکان لە نزیك دامودەزگاکانی کۆمپانیای نەوت دروست کرابوون. رێژەی سەدی کرێکارە دامەزراوە کوردەکان لە هەمووان کەمتر بوو. ئینجا، وەبەرهێنانی کێڵگە نەوتییەکانی کەرکوك و دەوروبەری بووە مایەی بەردەوامبوونی نیشتەجێکردنی ژمارەیەکی زۆر کەسی پارێزگاکانی دیکە.

لە ناوەڕاستی سییەکاندا، حکوومەت هەنگاوێکی دیکەی بۆ نیشتەجێکردنی خێڵە عەرەبەکان پەیڕەو کرد بە رێگەی دروستکردنی پرۆژەی ئاودێری لە دەشتی حەویجە. کە دەکەوێتە باکوری رۆژئاوای کەرکووك. حکوومەت خێڵی عەرەبی وای هێنایە حەویجە کە هیچیان لە کشتوکاڵ نەدەزانی و پێشتر جووتیار نەبوون. گوندی نوێی بۆ دروست کردن و زەوی بە سەریاندا دابەش کرد. ئەمە یەکەم مستەوتەنە (Settlement) بوو لە پارێزگای کەرکوك کە لە لایەن حکوومەتەکانی رژێمی پاشایەتییەوە پلانی بۆ دارێژرا و جێبەجێ کرا[٣]. لەم رۆژگارەوە و بەتایبەتیش لە دوای ١٩٦٣ وە هەوڵی بەردەوام دراوە بۆ گۆڕینی پێکهاتەی ئیتنیی ئەم ناوچەیە.

رەگ و ریشاڵە مێژووییەکان

مێژووی دێرینی کەرکوك باس دەکات کە نەبوخودنەسر شارەکەی دروست کردووە، کە بە کارخا دبێت سلۆخ (Karkha de Bêth Slôkh) لە سەرچاوە سریانییەکان ناسراوە، لە نێوان ساڵانی ٦٠٥ و ٥٦٢ — ی پێش زایین، دوای رووخانی نەینەوا (٦١٢ پ.ز.). ئەم رێکەوتە رەنگە رێی بچێ، بەو پێیەی کە هاوکات بوو لەگەڵ نەمانی ناوی ئەراپخا لە تێکستەکاندا، کە پاشماوەکانی دەکەوێتە باکوری رۆژئاوای کەرکوك و نزیکەی سێ کیلۆمەتر لێیەوە دوورە[٤]، کەرکوك، دی بێت سلۆخی دێرین، پایتەختی دێرینی ئەراپخا، ئەرەفە، لە

ناوەڕاستی هەزارەی دووەم و لە سەردەمی تیرەی ئاری میتانیدا (١٦–١٤ سەدە پ. ز.) گەشەی کرد؛ دواتر بووە شوێنی ساکای بەڕەچەڵەك ئەدیابین (١٣٠ پ. ز.).[٥]

کوینتوس کرتیوس نووسیویەتی، کە دوای سەرکەوتنی لە ئەربێلا (٣٣١/١٠/١ پ. ز.):

ئەسکەندەر لە چوارەمین ڕۆژی گەشتەکەیدا گەیشتە شاری مێنس. لەم شوێنەدا ئەشکەوتێکی گەورە هەبوو، کانییەکی تێدا بوو کە بڕێکی زۆر قیری لێوە دەهاتەدەر ڕاستییەکی روون و ئاشکراش هەیە کە شوورەکانی بابل لە ڕێگەی کارێکی لە رادەبەدەر قورسەوە بە قیری ئەو کانییە سواغ درابوون (V, I, 16)[٦]، ڕەنگە ئەم شارە کەرکووکی ئێستا بێت.[٧]

پلوتارك وەسفێکی دوورودرێژی نەوت (Naphtha) دەکات کە بەسەر ڕێگادا دەکرا و ئاگری بڵێسەداری لێوە پەیدا دەبوو و بەملا و ئەولادا بڵاو دەبۆوە (٣٥. ١–٢).[٨] ئەمە یەکەمین جار بوو گەلی گریك (یۆنان) ئاگرە نەمرەکەی بابە گوڕگوڕ ببینن. ئەسکەندەری گەورە، لەسەر پێشنیازی حەمامچییەکەی خۆی ڕێگەی بە دووەمین تاقیکردنەوە دا. لە گۆڕەپانەکەدا نەوتیان بە منداڵێکدا کرد و ئاگریان تێبەردا. گڕی ئاگر بەشێوەیەکی سامناك سووتاندی، بەڵام بە پێداکرنی چەند سەتڵێك ئاو ڕزگاری بوو.[٩] داریۆشی شای فارس یان ئەسکەندەری گەورە گوتوویەتی پێنج خێڵ لە شاری عەشتاری فارس بێنن و لە کەرخا نیشتەجێیان بکەن.[١٠] لوشرانژ لە کتێبەکەیدا دەڵێت ناوی (کارکوك) ئاماژەی بۆ نەکراوە نە لەلایەن جوگرافیاناسە دێرینەکان، نە لە لایەن یاقووتەوە؛ بەڵام لە لایەن عەلی یەزدییەوە (١٦٦١) ئاماژەی پێکراوە، وەك شوێنێکە لە نزیك تاوق.[١١]

سەرچاوەکانی زانیاریی ڕۆژهەڵاتی دەربارەی ئەم شارە کەمن. مێژووناسی گەورەی کورد، میری بتلیس، شەرەفخانی بتلیسی (١٥٤٣– ١٦٠٤)، دەڵێ کە لە سەرەتای سەدەی شازدەمیندا " لە سەردەمی ئیمارەتی باباندا (بابان هەموو سلێمانی و بەشێك لە کەرکووکی لە خۆ گرتبوو) میر بداخی کوڕی عەبدال بەگ، کەرکووکی گرتووە کە لە ژێر دەسەڵاتی بەغدا بووە."[١٢]

گـەڕۆکی بـەناوبانگی عـەرەب، ئـیبن بەتووتـە (١٣٠٤–١٣٧٧) سـەردانی کەرکووکی نەکردووە، ئەولیا چەلەبی بە رەچەڵەك تورك (١٦١١–١٦٨٢) باسی لـە هەڵقوڵانی نەوت لە کێڵگەکانی کەرکووك کردووە. لە سەرەتای سەدەی نۆزدەمیندا میرزا ئەبو تاڵب خان (فارسی) بەم شێوەیە وەسفی کەرکووك دەکات:

گەورەیە و باش پارێزراوە؛ بەڵام مەترسی داڕمانی لێ دەکرێت. ئەو خانووانەی دەکەونە ناو شوورەی قەڵا هەموویان لە بەرد و خشت (کـەرپووچ) بنیـات نـراون، بەڵام خانووەکانی دەوروبەر لە قوڕ دروست کراون. چـونکە کـەرکووك دەکەوێتـە ناوەڕاسـتی دەشـتێکی فـراوان، سـیمایەکی دیـاری هەیـە و زۆر لـە دوورەوە دەبیندرێت. (١٣)

ئەدەبی سەفەر

ئەدەبی گەڕیدە رۆژئاواییەکان دەربـارەی کوردسـتان زۆر و زەبەنـدە، بـەڵام زانیاری دەربارەی کەرکووك زۆر کەمە و زەحمەتە شـتی ئـەوتۆ پـێش ناوەڕاسـتی سـەدەی نۆزدەهـەم بدۆزیتـەوە. رەنگـە ئەمـەیان بگەڕێتـەوە بـۆ پێگـە جوگرافییەکەی کەرکووك خـۆی، کـە زێـی دجلـەی بـە نـاو شـارەکەدا تێناپـەڕێت. دجلە رێگەی نێوان مووسڵ و بەغدایە دەگرێتە بەر و بە هـەردوو شـارەکەدا تێپـەڕ دەبێت. هەروەها کەرکووك نە رێگەی بازرگانی نێوان بەغدا و وڵاتـی فـارس بـووە، نە گەڕیدەکانیش سەردانییان کردووە، چـونکە سـەرنجی رانەکێشـابوون. لـە بـاتی ئەو سەردانی هەولێریان دەکرد، بە هۆی شەڕی ئەربێلا، کـە تیایـدا ئەسـکەندەری گەورە سەرکەوتنی وەدەست هێنا. ئامێدییان پـتر پەسـند دەکـرد بـەهۆی شـوێنە سەیرەکەی کە بەسـەر چـیاوە هـەڵترووکاوە، بەلایانـەوە شـوێنێکی شـیاوتر بـوو، هـەروەها لەبـەر گرنگیـی بـوونی کریسـتیان و جوولەکـەکان تێیـدا. سـلێمانی و دۆڵەکانی لە کۆتایی سەدەی ١٨ دا سەرنجڕاکێش بوون.

هەموو ئەم شـارانە لـە ژێـر دەسـەڵاتی بنەماڵـە دەسـەڵاتدارە کوردەکانـدا بوون. ئەو شارانەی پـتر باسـی لێـوە کـراوە و لەبـەر هێمـای گرنگیـی شـوێنەکەی (پێگەکـەی) – ئامێـدی (لـە پـێش هـەموان لـە سـەدەی ١٧ و ١٨ دا)، بتلـیس و دیاربەکر (ئامەد) تاکو سـەدەی ١٩ دا، هـەولێر لـە سـەدەی ١٨ بـەدواوە، مـاردین

پێش سەدەی ١٨، سلێمانی بە درێژایی سەدەی ١٩. هۆی هەبوونی زانیارییەکی کەم دەربارەی کەرکووک ڕەنگە بگەڕێتەوە بۆ بارە ناسەقامگیرییەکەی ئەم شارە هەندێك جار لە ژێر دەسەلاتی فارسەکان بووە؛ هەندێك جاری تریش لە ژێر کارتێکردنی حکوومەتی بەغدا بووە.

سەردەمی زێڕینی سەفەر و دۆزینەوە لەم پارچەی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا، لە ناوەڕاستی سەدەی ١٩ وە دەستی پێکرد. سەرەتا بە شێوەی تەقلیدی بوو، وەك گەڕیدەکان، دپلۆماتەکان، بانگەوازخوازە کاتۆلیکەکان و بازرگانەکان لە سەدەی ١٩ دا، دوایی گرووپێکی نوێشی هاتە پاڵ؛ ئەفسەرەکانی سوپا، شوێنەوارناسەکان، ئەنگلۆ- ساکسۆن و بانگەوازخوازە پرۆتستانتە ئەمریکییەکان. زۆربەیان بەکرێگیراو و ئامرازی کاریگەری دەسەلاتدارانی ئەورووپا بوون. لە ڕێگەی حکوومەتەکانیانەوە بۆ کوردستان نێردرابوون، بە مەبەستی سۆسەکردن و کۆکردنەوەی زانیاریی جوگرافی و ستراتیجی. کە بریتی بوو لە جوگرافیای هەرێمەکان، شوێنی ڕێگا ئاوی و زەمینییەکان کە شارەکان پێکەوە دەبەستێتەوە، شێوەی فیزیائی زەوی، تێبینییە زانستییەکان دەربارەی سەرچاوە کانزاییەکان، جۆریی خاك و کشتوکاڵ، مێگەل، ژمارە و قەبارەی دارمان، ژینگە، شوێنەوار، سوپا، ئاسایش، سیستمی باج، تایەفە (جالیە) ئاینییەکان،[١٤] هەڵسەنگاندنی تایبەتمەندییە سۆسیۆ - ئەنسرۆپۆلۆجییەکان (کومەلایەتی و مرۆییەکان)، و هەروا.[١٥] گرنگیدان بە شاری کەرکووك دەگەڕێتەوە بۆ هەبوونی نەوت لەم ناوچەیە و گرنگیی نەوت لە ئابووریی جیهاندا.

گەڕیدە ئەورووپییەکان تورك بە زەوتکەری خاکی دێر زەمانی کریستانەکان دادەنێن، ئەمەش هۆیەکی خواستی گەڕاندنەوەی ئەم زەوییانەیە بۆ خاوەنە ڕەسەنەکەی. ئەمەش هۆی ئەوە دیاری دەکات کە بۆ گۆڤار و ڕاپۆرتی گەڕیدەکان ناوی ئەو شوێنەوارانەی لە خۆ گرتووە کە دەگەڕێتەوە بۆ چاخی دێرین. وێرانبوونیشی دەگەڕێننەوە بۆ پشتگوێخستنیان لە لایەن حکوومەتی عوسمانییەوە. ڕاپۆرتەکان باس لەو تەنگوچەڵەمە دەکەن کە گەڕیدەکان تووشی هاتوون. لە وەسفکردنێکی هاوسەنگ و بابەتییانە بۆ مۆنیومێنتە مێژووییەکان

وەك نموونەی ئەو قەڵایانەی کە بە گریکی و لاتینی نەخشـاندراون لـە لایەکـەوە، و شوێنە پیرۆزەکانی کریستیانەکان و شوێنی حەجیان لە لایەکی ترەوە.[١٦]

لیفتنانت کۆلۆنێل چێسنی نووسیویەتی:

لە هەندێك حاڵەتدا، هەندێك لـە شـوێنە دێرینـەکان تـا ئێسـتاش دەناسـرێنەوە، بـەڵام ژمارەیـەکی زۆرتریـان نـا ناسـرێنەوە؛ شـارەکانی ئـەو ئیمپراتۆرییـە نایابـە (ئاشووری) بـە ئەسـتەم بـەدی دەکـرێن لەبـەر شـارە تازەکـانی مووسـڵ، سـێرت، ئامێدی (شاری مادەکان)، بتلیس، وان، هەولێر، سلێمانی، کەرکووك، کۆیە، زاخۆ، رواندوز، و جۆلەمێرگ (هەکاری).[١٧]

لـە سـەدەی ١٩ دا، باسـەکانی گەڕیـدەکان زۆر لایـەنی وێکچـوویان هـەبووە. هەموویان بـە راشـکاوی ئاماژەیـان بـە گەشـتەکەی زانـا و دۆزەرەوەی دانیمـارکی کارستن نیبور کردووە. لەم باسانەدا کەرکوك لەگەڵ هەولێر بەراورد کراون لەبـەر ئەوەی هەردووکیان لەسـەر قـەڵا دامـەزراون. وێـڕای بـوونی نـەوت، و کەسـایەتییە (مۆرك) فرە ئیتنییەکی کە لە کورد، عەرەب، تورکمان، جوولەکە، کلـدۆ- ئاشـوور پێکهـاتووە. زۆر لـە گەڕیـدەکان ئامـاژە بـە نووسـینی نووسـەرە دێرینـە گریـك و لاتینەکان، دەربارەی کەرکووك دەکەن.

پتر ئاماژە بە مەزاری دانیال پێغەمبەر دەکرێت. کە تـا ئێسـتاش مەزارگەیـە لـە کەرکووك، بەڵام گۆڕە راستەقینەکە لە سوسەیە.[١٨]لە مزگـەوتی دانیـال پێغەمبـەر دەڵێن: دانیال پێغەمبەر و هاوەڵەکانی حەنانیـە، میخائیـل و عـوزێرە (عـزرا) لێـرە نێژراون، کە لە ماڵی نەبوخودنەسر کاریان دەکرد. بە پێی کیتـابی پـیرۆز (Bible)، پاشا پەیکەرێکی مەزنی لـە زێـڕ داتاشـیوە و داواشـی لـە هـەموو شـوێنکەوتووانی خۆی کردووە خۆشیان بوێت و پـیرۆزی کـەن. سـێ هاوەڵەکـەی دانیـال داواکـەیان رەت کردۆتەوە و فڕێدرانە ناو کوورەی ئاگر. بـەڵام بلێسـەی ئـاگر نەیسـووتاندن و نەبوخودنەسـر، بـاوەڕی بـە پـەرجوو (موعجیزەکـەیان) هێنـاوە و فـەرمانی داوە ئەوانەی تۆمەتەکەیان بۆ هەڵبەسـتبوون بخرێنـە نـاو کوورەکـەوە.[١٩] ئـەم نەریتـە دێرینە پەیوەستە بە "سووتان بە کوورەی ئاگر"، کە سەرچـاوەکەی دەگەڕێتـەوە بۆ ئاگرە هەمیشەییەکەی غازی نەوتی ئەو شوێنەی پێی دەگوترێت بابـە گوڕگـوڕ کـە دەکەوێتـە دووری دوو میـل لـە بـاکوری- رۆژئـاوای شـارەکە. دەگـوترێ ئـەم

مزگەوتە تاکو سەدەی ١٨ کەنیسە بووە.[٢٠] هەرچەندە سەرچاوەکانی سەدەی پێنج باسی ئەم کەنیسەیە ناکەن، ئەمەش گەواهی ئەوەیە کە نەریتەکە کۆن نییە.[٢١]

لە ساڵی ١٦٧٨، پزیشکی ڤینیسی ئەنجیلۆ لیگرنزی، سەردانی میزۆپۆتامیا و وڵاتی فارسی کردووە و بابەتێکی لە گۆڤارێکدا بڵاوکردۆتەوە بە ناونیشانی "دەربارەی نەتەوەی کورد"، لە گۆڤارەکەدا نووسەر بە هەڵە تکریتی لێ بۆتە کەرکووک. بۆیە گێڕانەوەکەی ورد نییە.[٢٢] کرستین نیبور یەکەمین وەسفی درێژی کەرکووکی کردووە لە کۆتایی سەدەی ١٨ دا. وەسفەکەی بەتەواوی لە خوارەوە بڵاودەکەینەوە لەبەر گرنگیی بوونی و هەروەها بەهۆی ئەوە کە وەك سەرچاوەیەك لە لایەن ژمارەیەکی زۆر نووسەر بەکار دەهێندرێت:

کەرکووك دەکەوێتە ناو دەشتێکی جوان و بەپیت، بە دەگمەن دەکرێتە کشتوکاڵ، دەکەوێتە سەر هێڵی پانی ٢٩ ر٣٥ پلە. زۆر کەم پاشماوەی شارەکە ماوەتەوە کە دەکەوێتە بناری گردێکی بەردەڵان. گردەکە بە دیوارێکی زەمینی دەورە دراوە، پێی دەوترێ قەڵا چونکە کاتی خۆی سوپای ئینکشاری تێدا بووە. قەڵاکە زۆر پیس بوو، لە ژیانمدا شوێنێکی وام نەدیوە، هەروەها بیناکان لە بارێکی زۆر خراپدا بوون. سێ مزگەوتی بە منارەی لێ بوو یەکێکیان جیاوازبوو، چونکە گۆڕی دانیال پێغەمبەر، حەنانیە، میخائیل و عوزێری لێ بوو. جوولەکەکان گومانیان نەبوو کە ئەم پێغەمبەرانە بە فیعلی لێرە نێژراون. موسڵمانەکان رێگایان پێ نەدەدان کە بچنە ناو مزگەوتەکە و لە نزیك گۆڕەکانیان نوێژ بکەن.

نزیکەی چل نستووری لە کەرکووك هەبوون، کە دواتر چووبوونە سەر کەنیسەی رۆمانی. کە زانییان کەسێکی ئەورووپی گەیشتۆتە شارەکە، یەکسەر هەندێکیان سەردانیان کردم خۆشحاڵ بوون بە دیداری پیاوێکی شاری نەمر (رۆما) و پێیان داگرت تاکو چەند رۆژێك پتر بمێنمەوە. شکایەتیان لە کەللەڕەقیی کریستیانە رۆژهەڵاتییەکانی دیکە دەکرد، کە ئامادە نەبوون دەستبەرداری هەڵە کۆنەکانیان بن و ئیعتراف بە پاپا بکەن وەك سەرپەرشتیاری کەنیسەی یەسووعی مەسیح. رێنمایی ئەم کەسە باشانەم کرد کە دان بەخۆیان بگرن و تەحەمولی

کریستیانەکانی تر بکەن و سەبریان هەبێت، بەبێ ئەوەی پێیان بڵێم کە منیش لە سەر مەزهەبەکەیان نیم.

بە گشتی تێبینی ئەوەم کرد، کە هەموو کریستیانە ڕۆژهەڵاتییەکان یارمەتی یەکتری دەدەن، بەڵام هەموویان پەیڕەوی ڕۆمی کاتۆلیك ناکەن. هەموو ئەوانەی لە ڕێگەی راهیبە ئەوروپییەکان و بانگخوازەکانیان ببوونە کریستیان، دوژمنی سەرسەختی ئەوانە بوون کە نەیاندەویست دەستبەرداری کەنیسە کۆنەکەیان بن.

کەرکووك شوێنی نیشتەجێی پاشای ئەسپە دوو کلکەکان، ئەو لە ناو شار نەدەژیا بەڵکە لە دەوروبەر، لە کەناری ئەوبەری رووبار. ناوچەکە زۆر سنووردار بوو. پاشماوەی حکوومەتی گەورەی سخار ئسولێ کە قەڵەمڕەوەکەی لە ڕێگەی تاوقەوە دەستی پێدەکرد تا هەولێر، کە ئێستا سەر بە بەغدایە، وەك پێشتر ئاماژەم پێکردبوو. نادر شا هەوڵێکی بەهێزی نەدا بۆ داگیرکردنی شار و قەڵاتەکەی؛ لەبەر ئەوەی لە مووسڵ زۆر خۆشحاڵ نەبوو، ناچار بوو پاشەکشەیەکی ڕێك بکات، بۆیە زۆری لەدەست دا. من زۆر بۆمبم بینی لە ڕێگەی پاشەکشەی فارسەکان، کە بیست ساڵ لەمەوبەر بەجێیان هێشتبوو. لەو ڕێگەیەدا ئاشی ئاوی زۆرم بینی؛ کە دەری دەخات بۆ ئەو هەموو ئاردە لێرەوە بۆ بەغدا دەچوو، لە بەسرەوەش خورما و کەلوپەلی تر دەهێندرا. هەروەها باس کراوە کە لە نزیك کەرکووك کانی هەبووە قیری لێ هاتۆتە دەر. شوێنەکەش ناوی بابە گوڕگوڕ بووە کە لە هەمووان زیاتر ناسرابوو، چونکە زەوییەکەی بە رادەیەك گەرم بووە توانای کوڵاندنی هێلکە و گۆشتی هەبووە. تەنیا ئەوەندەت پێویستە چاڵێك هەڵکەنی و مەنجەڵەکەتی بخەیتە ناو. باس کراوە کە بە شەو بڵێسەکان دەبیندران، من ئەمەم لەو کەسانە بیست کە سەردانی شوێنەکەیان کردبوو.[(٢٣)]

لە کۆتایی سەدەی ١٨ حکوومەتی فەرەنسا جیلوم ئەنتوین ئۆلیڤەری ناردە رۆژهەلاتی ناوەڕاست وەسفێکی دووروودرێژی دەربارەی کەرکووك ئامادە کردووە بەرەچاوکردنی راپۆرتەکەی نیبور:

کەرکووك، وەك هەولێر کەوتۆتە سەر گردێك لە ناوەڕاستی دەشتێکی فراوان، بە شوورەیەکی بەرگری و ئۆردوویەکی بەهێزی ئینکشارییەکان دەورە دراوە. پاشای

بەغدا دەستی بەسەر موتەسەلیم دا گرتبوو.[٢٤] *بەشێکی شارەکە دەکەوێتە خوار گردەکە.*

کەرکووک بۆ ماوەیەکی درێژ بەشێك بوو لە پاشایەتی (Pashaliq) شارەزوور؛ بۆیە پاشای دوو کلکی هەبوو، بەڵام ئێستا لە کەرکووک تەنیا موتەسەلیم هەیە کە پاشا دایمەزراندووە، شارەزوور، و هەموو ئەو ناوچەی دەکەوێتە رۆژهەڵاتی دجلە، زابی گەورە و کوردستان بەشێك بوون لە پاشایەتی بەغدا.

شارەکە رەنگە شوێنی مێنیسی کۆنی گرتبێتەوە، ئەمە هەر مەزەندەی خۆمانە و هیچی تر. کوینتوس کرتیوس دەڵێ ئەسکەندەری گەورە بە لەشکرەکەیەوە لە رێگەی چوونی بۆ بابل، بەچوار رۆژ لە هەولێرەوە گەیشتە مێنیس. مێنیس شارێکی ناسراو بوو بەهۆی ئەو ئەشکەوتەی برێکی زۆر قیری لێ هەڵدەقوڵی و بە پێی نەریتیش دەبوایە دیوارەکان بەو قیرە سواغ درابان. لە راستیدا ئەو قیرە لە ناوچەی کەرکووك وەرگیراوە، هەر وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد.

ئێمە لە هەولێرەوە بە سواری ئەسپ بە پازدە سەعات گەیشتینە کەرکووك [...]. لەم ناوچەیەدا پاشماوە و شوێنی باشتر لە کەرکووکمان نەبینی. هەر بۆیەش رەنگە گردەکە هەر لە چاخی کۆنەوە پێگەی شارێکی گرنگ بووبێت. هەر لە دەرچوونمانەوە لە مووسڵەوە نەوتمان بۆ رووناکی بەکارهێنا. فتیلەیەکی پەمۆی خاو لە قیری ناو دەفرێك هەڵدەکێشرێت و ئاگری تێ بەردەدرێت (چرا رەشکە). بۆنی ئەم چرایە لە ژوورەوە تەحەمول نەدەکرا، مەگەر کونێکی گەورەی لە دیواردا بۆ بکرابایەوە تاکو دووکەڵەکەی بچێتە دەرەوە. تەرسی مانگا، کا و قیر تێکەڵ بەیەك دەکرێت و بەشێوەی خشت دروست دەکرێت تاکو بۆ رووناکی و چێشتلێنان بەکار بهێندرێت، داوە کەتانی کۆن لە نەوتی رەش هەڵدەکێشرا بۆ رووناککردنەوەی رێگاکان وەك چرا بەکار دەهات.[٢٥]

جیوسپ کامپانیلی کە دۆمەنیکانێکی ئیتالییە، لە ساڵی ١٨١٨ دا وەسفێکی تێروتەسەلی هەموو کوردستانی کردووە. ئاماژەشی بە کەرکووك کردووە، چونکە لە ژێر حوکمی بابانەکاندا بووە (ل ٥١، ٥٣) هەروەها بە هۆی پەیوەندی بازرگانی

لەگەڵ شاری ئاکرێی کوردی کە عەشیرەتی بەهێز و شەرکەری زێباری لێی دەژیا (ل ٣٤).[٢٦]

تۆژەرەوەی ئیتالی جایتانۆ مۆرۆنی وەسفی کەرکووکی لە کتێبەکەی خۆیدا *Dizionario* – دا کردووە وەك *" شاری سەرەکی سنجاقەکە، دەکەوێتە سەر گردێك لە ناوەڕاستی دەشتێکدا. شارەکە قەڵایەکی بۆ بەرگری هەیە و لەسەر بەرزاییەکی رکە، لە خوارەوە رووباری کەرکووکی (خاسە – وەرگێڕ) لێیە مزگەوتێکی بەناوبانگیشی لێیە، لەبەر ئەوەی دەڵێن گۆڕی دانیال پێغەمبەر و هاوەڵەکانی تێدایە، بەڵام تورکەکان رێگەیان بە جوولەکەکان نەداوە سەردانی ئەم شوێنە بکەن. لێرەدا تورك، ئەرمەن، نەستووری و کورد... ژیاون. نۆ کەنیسە و ١٧٠٠ کەسی کاتۆلیکی لێیە."* [٢٧]

ئەفسەری فەرەنسی فیلیکس دی بۆژوور لە نووسینێکیدا وەسفێکی پوختەی شارەکە دەکات: *"... لە رێگەی بە پیادە رۆیشتن بۆ کەرکووك بۆ ناو جۆگەلەکاندا، هەڵقوڵینی نەوت دەبینی. لە هەموو ناوچەکەدا چرای نەوت بەدی دەکەیت کە لە پەمۆی هەڵکێشراو لە نەوت دروست کراوە. کەرکووکیش، هەولێر ئاسا کەوتۆتە سەر* ***قەڵایەك لە ناوەڕاستی دەشتێکی جوان کە هەموو جۆرە میوەیەکی تێدایە. ئەم شارە رەنگە پێنج تا شەش هەزار کەسی لێ بێت، بە شوورەیەك دەورە دراوە کە ژمارەیەك داڵانی پێچاوپێچی تێدایە.*** [٢٨]

گەڕیدەی بەریتانی جەیمس س. بەکینگهام یەکێك لە دوورودرێژترین وەسفی کەرکووکی پێشکەش کردووە:

لە سێ بەشی لێکجیا پێك دێت، هەر یەکێکیان بە قەبارە گەورەیە. [٢٩] *بەشێکیان لە بنچینەدا گردێکی دەستکردی پان و بەرزە، کە لەسەر لێژاییەکی رِك قوت بۆتەوە، وەك ئەوەی هەولێر، کە پێشتر وەسف کرا. لە سەر ئەم گردە جگە لە قەڵا شارێکی بە شوورە دەورە دراو هەیە کە ژمارەیەکی زۆر خانووی تێدایە، منارەکانی سێ مزگەوتەکە لە خانووەکان بڵندترن. دەڵێن تەنیا موسڵمانەکان مافی ئەوەیان هەیە لەم بەشەدا نیشتەجێ بن، کە ژمارەیان پێنج تا شەش هەزار کەسە، بەڵام رەنگە زێدەڕۆیی تێدا هەبێت.*

بەشی دووەمی شارەکە وەك دیارە ئاماژەیە بۆ جۆری پلەی دانیشتوانەکەی و گرنگییەکەشی لەوەیە کە شوێنی بەرگرییە، ئەم بەشە لە دوو بەشەکەی تر فراوانتر و لە رووی دانیشتوانەوە چڕتره. شوێنەکەی دەکەوێتە دەرەوە، لە دەشتی خوار قەڵاکە، و بەشە بەرزەکەی پێ دەوترا، خانە سەرەکییەکان، قاوەخانەکان و بازاڕەکان، تد..تێدا بوو؛ منارەی تەنیا دوو مزگەوت دەبیندران، بەم واتایە کە هەموو دانیشتوانی ئەم بەشە موسڵمان نەبوون، بەڵکو ئەرمەن، کلدان و کریستیانی سریانی لێ بوو. ژمارەی دانیشتوانەکەشی دەگەیشتە دەوری دە هەزار کەس، گۆڕستانەکەشی بەڕادەی گوندێکی قەوارە مام ناوەندی فراوان بوو.

بەشی سێیەم نیو میل لە دوو بەشەکەی تر دووره، لە خانووێکی ئەم بەشەدا نووستین تاکو خۆمان لە گەرما سووتێنەرەکەی رۆژ بپارێزین. ئەم بەشەیان لە دوو بەشەکەی تری شارەکە بچووکتر وپەرشوبڵاوتره. هەزار کەسیشی پتر تێدا نییە تاکو بخرێتە سەر ژمارەی سەرجەم دانیشتوانی کەرکووك کە هەر هەمووی دەکاتە نزیکەی ١٥ هەزار کەس.

ئەمە یەکەمین شوێن بوو کە داروڕەختمان لێ بینی دوای ئەوەی لە مووسڵەوە بەڕێ کەوتین، دار خورماشی لە شوێنەکانی تر پتر لێ بوو. زۆرم دەربارەی کانییەکانی نەوتی ئەم ناوچەیە بیستبوو، کە لە تەنیشت کەرکووکە، هەروەها دەربارەی ئەو زەوییەی کە بڵێسەی لێ هەڵدەستێت، کە دانیشتوان وەك پەرجوو سەیری دەکەن، لە هیچ شوێنێکی دنیاش نموونەی نییە، هەروەها هێمایەکی سەیری چاکەی خودایە بۆ خاکەکەیان. باسی ئەمەیان لە نیوەی شەودا دەکرد، لەو کاتەی کە لە نێوان گردۆڵکە بەردینەکاندا بە رێگای ئاڵتوون کۆپری (پردێ) بەرەو شارەکە دەرۆیشتین، بۆیە دەرفەتی بینینیانم نەبوو.

لە میانەی سۆسەکردنی ئەو وڵاتانەی دەکەونە کەنار دجلە و فورات، دوای پەڕینەوەی زاب، هەروا لە باسی رۆیشتنی بەرەو دەریا، دی ئەنقیلی دەڵێ، ئەو وڵاتانەی دەکەونە لای چەپ یان رۆژهەڵاتی کەنارەکە پێیان دەڵێن گەرمیان (Garm)، کە پێی وایە دۆزینەوەی گارامایی (Garamaei) ئاسانە، پتلیمۆس ئەو

ناوەی لەم وڵاتە نا دەکەوێتە ناو ئیمپراتۆریەتی ئاشوور، نزیك ناوەڕاستی نێوان باکور و باشوور.[30]

لە میانەی لێکۆڵینەوەم لەم ناوە، هیچ شتێکی ئەوتۆی باوەڕپێکراوم دەربارەی ئەم وڵاتە دەست نەکەوت، ئەوانەی لە لێکۆڵینەوەکەدا پەیوەندیم پێوە کردن تەنیا باسی ئەوەیان کرد کە لە ناو خەڵك باوە، و هیچم دەربارەی مێژوو و جوگرافیاکەی وەگیر نەکەوت. ڕەنگە، بەهەر حاڵ، کارخ، یان کەرخەی، ئەمیانوس مارسیلینیوس، و سیمۆکاتوس، کە کارخی ئێستایە، نزیك سامەڕا، لەسەر کەناری دجلە، لە خوارووی ئەمە؛ کەرخەش نزیکترە لە نەینەوا، بە قسەی ماسیۆس و ئۆرتلیۆس، کەرخە پێشتر ئەمەی دوایی لێ جیابۆتەوە و بۆتە کەرکووکی ئێستا، وا پێدەچێت کە بە گشتی دێمیتراس سترابۆ، و کۆرکورای پتلیمۆس بێت. سێ بەشەکەی شارەکە تاکو ئێستاش ماون، هەر چۆنێك بێت، ئەوەندە گەورەن کە ڕێگە بەوە بدات لە دواتر وەکو شار یان پایتەختی لێ هاتبێت، و ناوەکەشی زووتر بە هەرێمەکە بەخشیبێت، ئەگەر هاتبێ و بووبێتە گەرمە — ی ئاشوور، کە هەروا گەورەترین شارە لەو دەشتاییەی کە دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی دجلە؛ لە لایەکی دیکەوە بوونی قەڵاتێك لە سەر گردێکی بەرز، مانای ئەوەیە کە هەمیشە شوێنێکی قایم بووە و گرنگیی خۆی هەبووە، وێستگەیەکی سەربازی ڕۆمانەکان بووە، کە لەو کاتدا دەسەڵاتداری ناوچەکە بووینە. لە هەموو ڕووداوەکاندا، تۆزێك گومان هەیە دەربارەی دیارکردنی شوێنی کەرکوك لە لایەن ناوەندە دێرینە جوگرافیاناسە فەرەنسییەکانەوە، بە بەراورد لەگەڵ ئەو زانیارییە لۆکاڵییانەی ئەو باسی لێوە دەکات لەگەڵ ئەوەی ئەوانەی ئێستا لە نزیك شوێنەکە دەژین.[31] *تیبولوس لە هۆنراوەکەیدا،*[32] *باس لە ناوچەی ئێریك دەکات، ئەو شارەی کە نەمروود لە کەناری ڕۆژئاوای دجلە لەسەر خاکی شینار دروستی کرد، کە کانییە نەوتییەکان دەگرێتە خۆی، و شاعیر پێی دەڵێت "ئاوە گرگرتووەکانی خاکی ئێریك،" ڕەنگە ئاماژە بەو زانیارییانە* (Account) *بکات کە لە سەردەمی ئەودا دەربارەی کانییەکان وەك جوگرافیای بابل و ئاشوور کە هەمیشە دەربارەی ڕۆمانەکان بە گشتی زانراوە، پاش نووسینەوەی مێژووی هێرشەکانی ئەسکەندەر بۆ ڕۆژهەڵات.*[33]

لە کاتی گەڕانەوەم بۆ ماڵ لەو شوێنەی کە تەتەرەکان چادریان تێدا هەڵدابوو، خەڵکێکی زۆرم بینی کۆببوونەوە بۆ بەشداریکردن لە ئاهەنگێکی گەورەی کەیفوسەفا، ئەویش ئاهەنگی سەمای ورچ بوو. ورچێکی گەورەی سپی کە کوردەکان لە چیا بە بەفر پۆشراوەکانیان، دوای گەشتێکی چوار رۆژە لە رۆژهەڵاتەوە هێنابوویان بۆ نمایشکردن. دەیانگوت ئەم ئاژەڵانە لە شاخەکانیان زۆر دەگمەنن، ئەوان لێبوردە بوون لە کاتی نمایشکردنیدا (هەروا)، وا پێدەچوو کە بینینی ئەم ئاژەڵە لێرە زۆر بە دەگمەن دوویات دەبێتەوە. [٣٤]

لەو قسانەی رێنیشاندەرەکەم گوتی، هەندێکیان راست کرانەوە و هەندێکیشیان پەسند کران لە لایەن ئەو کەسانەی کە دەربارەی بابەتەکە پرسیارم لێ کردن، زانیم کە لە هەر یەکێك لەم سێ بەشەی کەرکووکیان پێکهێناوە، دە مزگەوت، ٢٤ قاوەخانە، دە خان، و دوو حەمامی گشتی لێ بووە؛ چوار یان پێنج پەرستگاشی لێ بووە بۆ تایەفە کریستیانەکان، شارەکە لەلایەن پاشای بەغداوە سەرپەرشتی دەکرا، دەوروبەرەکەشی بەرهەمێکی باشی هەبوو و باجێکی موحتەرەمی بۆ پاشا بە نیوچەوانییەوە بوو. حاکمی شارەکە یەکێك بوو لە باوەڕپێکراوە نزیکەکانی و راستەوخۆ سەر بە ئەو بوو، و ژمارەیەك پاسەوانی پێویستی بە مەبەستی پاراستنی بۆ دابین کردبوو. [٣٥]

لە ناوەڕاستی سەدەی ١٩ دا پزیشك و جیۆلۆجیزانی بەریتانی ولیەم ئەینسۆرس ئاکارە جوگرافییەکانی کوردستان و هاوسێکانی کێومالْ کرد بۆ کۆمەڵەی جوگرافی مەلەکی. [٣٦] وەسفە جیۆلۆجییەکەی بۆ باشووری کوردستان بەم شێوەیە بوو:

"(ناوچەکە) ئاوی سازگار، بەردی کلسی، گەچ، گەچی کلسی ـ لم و بەردی لمی، هەروەها قیر، نەوت، کبریت و خوێی تێدایە؛ سەرباری نافوورەی گڕداری بابە گوڕگوڕ یان بابە کەرکووك کە بەرزییەکەی ٥٤٣ پێیە." [٣٧]

شیکارە جیۆلۆجییەکە دەری خست کە: *"بەردە کلسییەکەی بابە گوڕگوڕ، بابە کەرکووك بە تورکی، هەردووکیان بە مانای "باوکی کوڵان" دێت، ئەو شوێنە ناسراوە بۆ نمایشکردنی بڵێسە ئاگر، کە پێدەچێت لە زۆر دێر زەمانەوە هەبووبێت، وەك چۆن سترابۆ تێبینی کردبوو.*

بەردی کلس لەم خاڵەدا بە تەواوی شوێنی مەرمەڕ و گەچی گرتبۆوە. ئاگرەکان لە لووتکەی لێوارەکەوە چڕ دەبوونەوە. چینە بەردەکان وەك یەك بڵند نەبوون، بەڵام لێژاییيەکە کەم یان زۆر لەهەمان خاڵدا وەك سەنتەرێکی هاوبەشی دروست دەکرد بە بێ ئەوەی هیچ مێڵێکی لاری دیاری هەبێت [٣٨]

لێفتەنانت کولونیل جەی. شێڵ، دووەمین فەرماندەی سەربازی بەریتانی نێردراو بۆ ئێران ئەم تێبینییانە دەنووسێت:

سێ میل پێش گەیشتن بە کەرکوك بە لای سێ چاڵە نەوتدا تێپەڕین، بۆنێکی ناخۆشی لێوە دەهات و تا مەودایەکی دوور بلاّو ببۆوە، نەوتی رەش لە کەرکوك بۆ چرا و چێشت لێنان بەکار دێت. کەرکوك شارێکی گەورەی کراوەیە لە دەشتاییدایە، وەکو هەموو ئەو شارانەی لەم پارچەی جیهاندان، دوچاری کاولکارییەکی گەورە بووە: تاعوون، برسییەتی، و پێم وایە کۆلێراش پێکاویەتی. لە نزیکیەوە قەڵایەك لەسەر گردێك دروست کراوە، زۆر بەرز نییە بەڵام لێژە (ڕکە). دەگوترێ جگە لە کارگەیەکی قوماشی رەنگینی زبر، هیچ کارگەی تری لێ نییە، هەروەها بازرگانی گەورەی گوێز کە لە چیاکانی کوردستانەوە دەهێندرا. ڕووبارەکەی کەرکوك ناوی خاسەیە، ئێستا وشکە: بۆ یەکەمین جار لێرە دار خورمامان بینی، کە لە کاتی پێویست، بەبیری دەهێنایەوە کە ئێستا ئێمە لە کەشوهەوایەکی زۆر گەرمداین. دانیشتوانەکە بریتی بوون لە عەرەب، عوسمانی، هەندێك کریستیان و جوولەکە، بەڵام بێ کورد. ژنەکان چارشێوێکی گەورەیان دەپۆشی، کاردانەوەیەکی سەیری لای ئەو کەسە دروست دەکرد کە پێشتر ژنی رۆژهەڵاتی بەم چارشێوەوە نەدیبووبێت. [٣٩]

تۆژەرەوەی ئەڵمانی کارڵ ریتەر لە تۆژینەوەکەی دەربارەی کەرکووك پشتی بەستووە بەو وەسفە بایەخدارانەی لە لایەن گەڕیدە تازەکانەوە کراوە (نیبور، شێڵ، کیر پۆرتەر و ئاینسۆرس):

ئەو شارەی دەکەوێتە خوار گردێکی ڕێك زۆر کەمی لێ ماوەتەوە، بە پێی نیبور گردەکە لە قەڵایەك و قشڵەیەکی بەهێزی سەربازی پێکهاتووە. نادر شا دوای ئابڵوقەیەکی نەپساوەی بیست و چوار رۆژی و بە هەوڵێکی کەم توانی دەستی بەسەردا بگرێت، شوێنەکە پیسە سێ مزگەوتی بە منارەی لێیە، یەکێکیان

گـۆڕی دانیـال پێغەمبـەر و هاوەڵـەکانی حەنانیـە، میخائیـل و عـوزێری لێیـە. لـە سـەردەمی نیبـور چـل خێزانـی ئاشـووری و کلـدانی لێ ژیـاوە، کـە خۆیـان بـە شوێنکەوتووانی پاپا (Uniates) لە قەڵەم دەدا (...).

کـوڕی ئـەدمیراڵی جەنـەوا ماوەیـەکی درێـژ لـە کـەرکووک ژیـاوە و ژمارەیـەک خانووی ئاوەدان کردۆتەوە. باوکی، جیغـالی[40]، لـە ئەسـتەمبوڵ زینـدانی بـووە و بۆتە موسڵمان و دواتر ناونیشانی پاشای وەرگرتووە، و بە جیغـالی زادە ناوبـانگی دەرکردووە...[41]

کیر پۆرتـەر دانیشتوانی کەرکووک بە ١٠٠٠٠ —١٢٠٠٠ کەس مەزەندە دەکات کـە بـریتین لـە تـورک، کـورد، عـەرەب، ئەرمـەن و جـوو. و بـە یـەکێك لـە گـرنگترین شارەکانی باشووری کوردسـتانی دادەنێت. لـە سـەردەمی نیبـور ژمارەیـەکی زۆر ئاشی ئاوێ کاریان دەکرد و ئاردیـان بـۆ بەغـدا دابـین دەکـرد بـۆ ئـاڵوێرکردنی بـە خورما و کەلوپەلی تر. کیر پۆرتەر دەڵێ برێکی زۆر شەراب و ئارەق دروست دەکرا و، مەشـروبێکی مەسـتکەری زۆریـش دەخورایـەوە، سـەرباری ئـەوەی زۆربـەی دانیشتوانەکەشی موسڵمان بوون[42].

لەم پێودانگەدا جیغـالی شـیاوی سـەرنجدانە. لـە سـەدەی هەڤـدەدا، گەڕیـدەی رۆمـانی و گـەورە رۆژهـەڵاتناس، پـیترۆ دێـلا ڤـالی، نووسـیویەتی کـە لـە میانـەی سەردانەکەی بۆ بەغدا، میوان بووە لە کۆشکە مەزنەکەی مەحموود پاشا *" دووەم جار پاشای بەغدا." نازناوەکەی جیغالی ئۆغلی بووە، واتـە کـوڕی جیغـالی، چـونکە کوڕی ئەو جیغالییە یاخیبووە بەناوبانگە بوو، کە فەرمانـدەی دەریـایی بـوو." [43]*

*بە پێی لۆنگریگ " مەحموودی کوڕی جیغالیی گـەورە (...) مـەحموود جیغـالیزادە بـۆ جـاری دووەم بـووە فـەرمانڕەوای بەغـدا، نـاوی گونـدی، مەحموودیـەش، کـە دەکەوێتە باشووری بەغدا لەمەوە هاتووە." [44]*باوکی مەحموود، پاشای کـەرکووک جیغالیزادە یووسف سینان پاشـا(١٥٤٥—١٦٠٥ز) بـوو، کـە بـە سـاغال ئۆغلـوش دەناسرا، سەر بـە خێزانـی سـیکاڵا لـە جەنـەوا بـوو. ئـەو لـە مێسـینیای سـەر بـە سیسـیلیا (سـەقەڵیە) لـە دایـك بـووە و نـاوە کریسـتیانەکەی (سـیپیۆن سـیکاڵا) وەرگرتــووە. ســاڵی ١٥٦١ چــەتە دەریاییــە موســوڵمانەکان لــە نــاو دەریــا دەستبەسەریان کرد، و بردیان بۆ ئەستەمبۆڵ، لەوێ بووە موسڵمان و لە کۆشـکی

ئیمپراتۆری عوسمانی مەشق درا. بە هۆی هاوسەرگیری لەگەڵ نەوەی تۆبەرەی سولتان خۆی لە پێگەیەکی باڵا و دیاری سامان، پۆستی باڵا و بابولعالی (دەرگای بلند –Porte) دیتەوە. ئەو بووە ئاغای ئینکشاریە (١٥٧٥–١٥٧٨)، والی وان (١٥٨٣)، و بەغدا (١٥٨٦)، والی ئەرزرۆم (١٥٩٠) ، ئەدمیرالی باڵای ئستۆلی عوسمانی (١٥٩١–١٥٩٥). یاوەری سولتان محەمەدی سێیەم بوو لە هێرشکردنە سەر هەنگاریا ١٥٩٦، والی سوریا بوو لە ١٥٩٧. ساڵی (١٦٠٤) فەرماندەی شکست خواردووی بەرەی رۆژهەڵاتی شەڕی عوسمانی و سەفەوییەکان بوو. ساڵی ١٦٠٥ لە دیار بەکر مرد. ئەو شوێنەی مەحموودی کوڕی فەرمانڕەوای بوو.[٤٥]

قەشە هوراشیو ساوسگەیت، هاوسەردەمی ریتەر، ئەم تێبینییانەی دەربارەی کەرکووک هەیە:

شوێنەکە هەمان شێوەی دەرەوەی هەولێر دەدات کە رۆژی دواتر پێیدا تێپەڕین، بەشێکی دەکەوێتە سەر پانتایی سەر گردێک، بەرزییەکەی سەد تاکو سەد و پەنجا پێ دەبێت، و چوارچیوەکەشی نزیکەی میلێك و نیوە.، ئەم بەشە بە دیوار دەورە دراوە، قەراغەکانی گردەکە زۆر لێژن و چوونە سەرەوەش دەبێت لە رێگای پێچاوپێچەوە بێت. بەشەکەی دیکەی شارەکە، تا رادەیەك بەشە گەورەکەیە، دەکەوێتە دەشتاییەکەی خوارەوە لە باشوور و رۆژهەڵاتی گردەکە. ئەم بەرزاییە کە نموونەی لە ناوچەکە زۆرە، لەوانە ماردین لە رۆژئاوا، بە مەزەندەیەکی زۆر دەسکردە، و قەڵاکە بە دوو مەبەست دروست کراوە؛ سەرمایەکی زۆر و ئاساییەکی زۆر. ئەفسەرێك لە هەولێر پێی گوتم ئەو گردەی شارەکەی لەسەر دروست کراوە لە برێکی یەکجار زۆر خشت دروست کراوە، و دیوی دەرەوەی بە خۆڵ داپۆشراوە. وەك شوێنێی بەهێز گرنگە. محەمەد عەلی میرزا، لە کرمانشاوە هات بۆ داگیرکردنی کەرکووك، دە رۆژ بەرامبەر شارەکە دایکوتا، سەرەنجام بە ناکامی گەڕایەوە و نەیتوانی داگیری بکات. من نەچوومەتە ناو قەڵاکە، بەڵام ئەو بەشەی لەخوارەوەیە ١٥٠٠٠ کەسی لێیە، لە نێوانیاندا زۆر جوولەکە هەیە. نزیکەی ٥٠ خێزانی کلدانیش هەن، کە یەکەمین کەس بوون چاوم پێیان کەوت لەوەتەی بەغدامان بەجێهێشتووە. چووینە بازاڕ، تەنیا بەشی کووتاڵمان بەسەر کردەوە، دوایی رێگەی سەمتی باکورمان گرتەبەر و چووینە سەر

گردۆڵکەکانی گۆگرد (کبریت)، دوای سەعاتێك بەهەمان ڕێگای خۆمان گەڕاینەوە بۆ سەردانی ئەو شوێنەی ماوەیەکی درێژە بیستوومە گڕی ئاگر لە زەوییەوە لە چەند شوێنێك هەڵدەستێت. دوای چەند خولەکێك بەسەر بەرزاییەکی بچووك سەرکەوتین، و کونێکی بچووکمان بەرامبەر خۆمان بینی، بڵێسەی ئاگر لە ژمارەیەك کونی بچووك لە زەوییەوە دەردەچوو. کونەکان نزیکەی شەش ئینچ قووڵ بوون، روونە کە بەدەستی مرۆڤ کۆڵدراون. ئەو شێوەی ئەو بڵێسەی بینیمان و بۆنەکەی سووتانی گۆگرد بوو، دوای پشکنینی شوێنەکانی دیکە، بە دیار کەوت کە هەموو خاکەکە تەواو دەوڵەمەندە بە گۆگرد، هەر چاڵێکت لە نزیك یەکێك لەو چاڵانەی بڵێسەیان لێ هەڵدەستا دروست کردبا، ئەوا بڵێسەی لێ هەڵدەستا. بێگومان ئاگرەکە یەکەم جار بە ڕێکەوت بووە، بە دروستکردنی چاڵی تازەش ئاگرەکە بەردەوام بووە، زۆر چاڵی کۆن هەبوون، کە گۆگردەکەی سووتابوو و ئەو پاشماوەی مابۆوە کلسێکی بێگەرد بوو.(٤٦)

شیاوی گوتنە ئە. کلێمینت دە ساڵ لە بەغدا ژیاوە و ژمارەیەك کەسایەتی گرنگیی کوردی ناسیوە. لە ڕێگەی ئەم پەیوەندییە باشانەیدا ساڵی ١٨٥٦ سەردانی باشووری کوردستانی کردووە. لە دوتوێی چەند لاپەڕەیەکدا ئەمەی نووسیوە:

کەرکووك، شاری سەرەکی ویلایەتی شارەزوورە، دەکەوێتە دوا سنووری ڕۆژهەڵاتی بیابانەوە لە لێژایی یەکەمین گرد کە بەرەو کوردستان دەچێت. ئەم دەروازەیەش سنووری نێوان ئەو وڵاتەیە لەگەڵ هەرێمی عێراقی عەرەبی. حکوومەتە گەورەکە بەسرە، جەزیرە، کوردستان لە خۆ دەگرێت و لە لوڕستانەوە دەست پێدەکات تاکو ویلایەتی رواندز، گەورەترین هەرێمی ئیمپراتۆریەتە، ئەگەر لە رووی گرنگیشەوە نەبێت، بەلای کەم وەك هەرێمێکی بەرفراوان. کەرکووك لە دوو بەش پێکهاتووە، شارە بەرزەکە، یان قەڵا، کە ئێستا بە شوورە دەوری دراوە، بەڵام لەو بارە خراپەدا بۆ بەرگری بەکەڵك نایەت، شەقامەکانی پیس، تەسك و خراپن، خانووەکانی لە بەرد و گەچ دروست کراون و لە ناوەوە زۆر شێدارن، گەر بە خانووەکانی ئاسیای تورکیا بەراوردی بکەین تەنیا ژێرزەمینێکیان لە ژێرەوە هەیە. پەنجەرەی زۆر کەمیان هەیە بڕوانێتە سەر

شەقام. جوانکارییەکان لە حەوشەی ناوەوەیە. بەشە نزمەکەی شار (بەشی دووەم) گەورەترە، هەروا بە بازاڕ و بازرگانییەکەشی گەشەسەندووە. ئەم بەشەی شارەکە ئێستا شوورەی نییە. شەقامەکانی نارێك و فراوانن، شوێنی ئاوی پیس و دوو شۆستەی هەیە. دوو یان سێ گۆڕەپانی هەیە. بیناکردنی خانووەکان کەمتریان تێ چووە لە چاو خانووەکانی قەڵا. ژێر زەمینەکانیان لە بەرد و گەچ درووست کراوە و بەقەد بەژنێك بەرزن. نهۆمی یەکەم و سەرەوە تەنیا لە گەچ درەست کراون، یان مادەی تێکەڵکراو لەگەڵ چەو.

کۆشکی فەرمانڕەوا دەکەوێتە گۆشەیەکی رۆژئاوای شارەکە، هەروەها دەوڵەمەندترین توێژ و فەرمانبەرە باڵاکانی میریش لەم شوێنە نیشتەجێن، ئۆردوویەکی سەربازیش لە نزیك کۆشکەکە هەیە. ژمارەی دانیشتوانی کەرکوك (بە سەرەوە و خوارەوە و دەوروبەری) بەڵام بەبی ئۆردووە سەربازییەکە، دەگاتە نزیکەی بیست و پێنج هەزار کەس کە چوار لەسەر سێیان (٧٥٪) کوردن. حاکمی شار عەلی پاشا بەهۆی وزە و تواناکانی، بیرورا لیبراڵەکانی، و خێرخوازییەکەی لە لای خەڵك بەرێز و خۆشەویست بوو، مراوییەکی ئاوی سپی جوانی هەبوو. سەگ ئاسا بەدوای دەکەوت ئەو پارچە خواردنانەی بە دەستی گەورەکەیەوە (وەلینیعمەتەکەیەوە) بۆ فڕێ دەدرا بە خۆشحاڵییەوە دەیخوارد. ئیسرائیلییەکان دەڵێن گۆڕی دانیال پێغەمبەر لە کەرکوکە، بەڵام کەس ناتوانێت بە تەواوی شوێنی گۆڕەکە لە شارەکە دیاری بکات.

دوو رۆژی تەواو لە کەرکوك ماینەوە، لە ١٥ – ی مانگ بۆ کوردستان رۆیشتین، رێگای گونجاو و باش نەبوو، تەنیا رێگایەك هەبوو کە خەڵکی ناوچەکە خۆیان دروستیان کردبوو. رێگەکە بە دۆڵێکدا شۆڕ دەبووەوە و دەکەوتە ناو چیاکانی کوردستان و توروس (Taurus)، سەفەر بەس تەنیا بە پیادە و سواری وڵاغ دەکرێت. گالیسکە لێرە نەناسراو بوو رەنگە بەکارهێنانیشی لەم رێگە خراپەدا مەحاڵ بێت، ئەسپ سوارەکان بە زەحمەت دەتوانن لەم رێگەیە لە یەکتری تێپەڕ ببن.[٤٧]

بـە پێـی تنکـۆ کـارتنیوس Lycklama a Nijeholt ئەنـدامی کۆمەڵـەی جوگرافیایی لە پاریس، کـە لـە ١٨٦٥ تـا ١٨٦٨ سـەردانی رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـتی کردبوو.

کەرکووک شارێکی کۆنە. هەندێ نووسەر (ئۆلیڤێر، ریتەر) بـە شـاری مێنیسـی کوینتـوس کرتیۆسـی دادەنـێن، ئـەو شـارەی ئەسکەندەر لێـی وەسـتا لـە کـاتی چوونی لە هەولێرەوە بۆ بابل. نووسـەرەکانی دیکـە لەگـەڵ بۆچـوونی دی ئـەنڤیل یەکانگیرن، کە پێی وایە شارەکە کەرکورای پتلیمۆسە ...[VI.1.fol. 146]. *ئێستا کـەرکووک دوو سـەد تـا سێسـەد خێزانـی کریسـتیان و سـەد خێزانـی جوولەکـەی تێدایە. جگە لە نزیکەی ١٢ تـا ١٣ هـەزار کەسـی دیکـە. قەڵاکـەی بـە شـوورەیەك دەورەی دراوە (...) کە سیمایەکی دێرینی هەیە، رەنگـە بگەڕێتـەوە بـۆ ئاشـوور. کەنیسەیەکی دێرین کراوە بە مزگەوت، گۆڕێك هەیـە دەڵـێن ئـی تۆمـاس — غـایری بەناوبانگە، جەنەراڵی مەلیك شاپوور.*[٤٨] *دەیان کەنیسە کە لـە دێـر زەمانـەوە، لـە سـەرەتای پەیـدابوونی ئـاینی مەسـیحەوە دروسـت کرابـوون، کراونەتـە مزگـەوت. هەروەها ئەو کەنیسەیەی پەیوەندی بە دانیال پێغەمبەرەوەیە، راپۆرتـە کۆنـەکان دەڵێن یەکێکیان گۆڕی حـەزرەتی مریـەمی تێدایە. خانووەکـان لـە بـەرد دروسـت کراون شتێکی وانییە شایانی سەردان بێت. رووباری تۆسی — چای بـە کەرکووکـدا دەڕوات. لە لایەکەی دیکەی شارەکە سەرای هەیە کە کۆشکی فەرمانڕەوایە سـادە دیارە بەڵام فراوان و دڵگیرە.*

(...) گردەکە زارکێکی بچووکی هەیە، پێی دەگوترێ بابە گورگـور، گـڕی ئـاگر لـەوێوە دەردەچـێت. لـە نزیکیـەوە کێڵگـە دەوڵەمەنـدەکانی نـەوت هـەن کـە ئـەو قیرەی لێ وەردەگیرا کە بۆ سواغدانی دیوارەکانی بابل و شارەکانی دیکەی ئاشوور بەکار دەهات.[٤٩]

تەهمازگارد یان تۆمازگـارد، فەرمانـدەی نسـیبین، نـاردرا بـۆ کەرخـە دی بـێس سـلۆخ لـە لایـەن یـەزدەگوردی دووەم پاشـای ساسـانییەکان بـۆ لێـدانی کریستیانەکان. لەو رووداوەدا خـۆڕاگریی ژنێکـی کریسـتیان، شـیرین، کـە هـەردوو کوڕەکەی مردن، کاری تێ کرد و بـاوەڕبوونی خـۆی بـە ئـاینی حـەزرەتی مەسـیح راگەیاند و لە ٤٤٦/٩/٢٥ لە خاچ درا. تاهمازگارد بـووە سەرپەرشـتیاری سـەرەکی

کەنیسـەی تاهمازگـارد کـە لـە دەوروبـەری ٤٧٠ لـە کـەرکووك دروسـت کـرا. ئـەم پەرستگایە لە ساڵی ١٩١٨ بەهۆی تەقینەوەیەك لە بەین چـوو، چـونكە تورکـەکان کردبوویانە عەمباری تەقەمەنی (چەك و تفـاق). لـە سـاڵی ١٩٢٣ نـۆژەن کرایـەوە، بەڵام شێوەی رەسەنی بینایەکەی پێوە دیار نەبوو.(٥٠)

لـە نیـوەی یەکـەمی سـەدەی بیسـتەمدا، ئەفسـەری بریتـانی ئـی. بـی. سـۆن وەسفێکی زۆر نایاب و چڕوپڕی شارەکەی کردووە:

کەرکووك بە تورکمان، میوە، و نەوتی خـاو بەناوبانگـە. ژمـارەی دانیشـتوانی شـارەکە بـە لای کـەم ١٥٠٠٠ کـەس دەبێـت، شـارێکی سـێ زمـانی سـنووری کوردستانە. هەموو کەس دەتوانێت بە هەر سێ زمانی تورکی، عەرەبی، و کـوردی قسان بکات، تورکی و کوردی لە بـازاڕ بـەکار دێت، خـودی شـارەکە تورکمانییـە، باشوور و رۆژئاوای شارەکە عەرەبی بەدوی (گەڕۆك) لێیە، لە رۆژهەڵاتیشی وڵاتـی کوردی هەمەوەندە. دەسەڵاتی تورك لێرە زۆر ئاشکرایە. نزیکی لە بەغدا – حەوت رۆژ دوورە و باڵادەستیی زمانی تـورکی، دەرفـەتی رەخسـاند تـا ژمارەیـەکی زۆر گـەنج بچـنە قوتابخانـە سـەربازییەکان و دوای فێرکردنێکـی نیوەچـڵی تەمبـەڵ، تەوەزەل و سەرەڕۆ دەگەڕانەوە. توانایان نـەبوو بـەبێ پۆسـتێکی رەسمـی بـژین. سەرەنجام هەندێك پۆستیان وەرگـرت وەك پۆسـتە، تێلگـراف، پـۆلیس، گـومرگ، یان پلەداری زیاد لە پێویستی سوپا (ئەفسـەر)، دەگەڕانـەوە بـۆ شارۆچکەکانیان تاکو کات لە چایخانە زۆروزەبەندەکان بەسەر بەرن، و نان لە رێگەی زوڵـم و زۆری و تەشقەڵەکردن بە کەسانی بەدبەخت پەیدا دەکەن. کەرکووك پـڕە لـە فەرمانبـەر بە پۆشاکی رەسمی کە گەجەروگوجەری شارەکەشیان تێ کەوتووە، بەلای زۆریش سەرخۆشە درندەکان کە ژیانی خەڵکیان ناخۆش کردووە، پەنا دەبەنە بەر هـەموو شێوازێکی نزم بۆ ژیان مسۆگەرکردن، ئەوان بێ مووچـە بـوون. سـەرەڕای بـوونی ژمارەیەکی زۆر پۆلیس، زاتی ئەوەم نەدەکرد بەتـەنیا بچـمە شـوێنی قەڵـەباڵغ لـە بازاڕی کەرکووك، کە کەسی غەریب سەرنجڕاکێش نین.

شـێوازی بیناکـان لـەم شـوێنە بەتـەواوی عەرەبییـە؛ ئـەو کاریگەرییـەی فارسەکان لەسەر بەغدا، مووسڵ، دیاربـەکر، و شـارەکانی دیکـەی میزۆپۆتامیـا و سـوریایان هـەبووە، لێـرە نابینـدرێ. بینایـەی دروسـتکراو بـە بـەرد و بـەبێ هـیچ

جوانیکارییەك، هەندێك مزگەوت و منـارەی لـە بـەرد دروسـتکراوی رەقوتـەقی بـێ نەخش و نیگار. و بـازاڕێکی گـەورەی بـە تـاق پۆشـراو روخسـارێکی میعمـاری بـە شوێنەکە بەخشیوە. تورکمانەکان، یان باشتر بڵێین بازرگانەکانیان پەیوەندییـەکی زۆر پۆزەتیڤانەیان لەگەڵ خەڵکی بەغدا و مووسڵ هەیە، کەسی غەریب زۆر بەرچاو نییـە و بـە راسـت و چـەپ فێڵـی لێ ناکرێـت، وەك لـەناو عەرەبـەکان لـە شـارە گەورەکان روودەدات. لە کاتی کڕینی خواردەمەنی و کالآی تر لە بازاڕ، لـە هـەموو شوێنێك هەستێکی دۆستانە و بەهێزی سەرسوڕهێنەرم بەدی دەکـرد دڵـی غـەریب بۆ خۆیان رادەکێشن، وێڕای ئـەو راسـتییە کـە هـەر کاتێـك مـن وەك فارسـێك یـان شیعەیەکی محەمەدی بینرابام، ئەوا سوننەکان سۆزێکی زۆر کەمیان دەنواند.

دەتوانم نموونەیەك بێنم لەسەر سۆزی میوانداریی گەرموگوڕ.(...)

وێڕای تورکمان و موسڵمانەکانی دیکە ژمارەیەکی زۆر کلـدان و کریسـتیانی سریان، بەغدایی، هەندێك ئەرمەنی هـەبوون، فەرمانبـەری مـیری بـوون یـان کـاری بازرگانییان دەکـرد، بـەڵام خـەڵکی دیاربـەکر یـان ئـەرمینیا بـوون. کلدانـەکان لـە سەردەمی کۆنەوە کۆچیان کردووە بۆ ئێرە بە پێی نەریتی خۆیـان لـە سـەردەمی ئەڵپ ئەرسەلآن لە سەدەی ١١. گـەر کـەرکووك وەك خەڵکەکـە دەڵـێن پاشمـاوەی پاشا سەلجووقییەکان بێـت. رەنگـە ئەمـە راسـت بێـت، کلدانـەکانی کـەرکووك بـە پێچـەوانەی ئـەوانی مووسـڵ کەسـایەتی سـریانییان (بـە تایبـەتی زمـان) لـە بـیر نەکردووە، هەرچەندە تەنیا بە تورکی قسە دەکەن، بـەڵام لـە نێـوان خۆیانـدا بـەم پیتانە دەنووسن. تەنیا ئـەو کلدانانـەی لـە نـاو کوردەکـان دەژیـن، زمـانی خۆیـان پاراستووە، بە نووسین و قسەکردنەوە. لە مووسڵ، کە شوێنێکی بـاش پـەروەردە کراوە تاکو ئێستا، زۆربە بەکاری ناهێنن، دەبێت مرۆڤ بچێتە گوندەکان تاکو گوێی لە قسەکردنیان بێت.

کەنیسـەیەك لـە کـەرکووك هـەبوو لـە لایـەن قەشـەیەکی مووسـڵاوی بـەرێوە دەچوو. کلدانەکان، وە زۆربەی ئەوانەی لـە ناوچـەی تورکیـان، کـاتۆلیکی رۆمـین، کەنیسەی کۆنی کلدانی کە بە هۆی شاڵاوە بێویژدانانەکـەی کاتۆلیکـە رۆمییـەکان لەناو چوو، کە هەوڵیان دا بە سیاسەتێکی میکافیلییانـە لـە پـەیڕەوانی کەنیسـەی

کۆنەوە بیانکەنە پەیڕەوانی پاپا، گۆڕانێکی ئەوتۆ کە لە ئەنجامی خراپ بترازێ، هیچی تری لێ نەکەوتەوە.[٥١]

لە کەرکووک ئازادییەکی زۆریان هەبوو، لە چەوسانەوەی بەدوور خستبوون، سەرباری هەوڵە ناوبەناوەکانی مەلا موسوڵمانەکان کە خەڵکیان لە دژیان هان دەدا. بوونیان زۆر پێویست بوو بۆ خۆشگوزەرانی شارەکە لەوەی قەسابخانەیەک رووبدات، کە بۆ بازرگانە موسڵمانەکان دەبووە کارەسات، چونکە بەهۆی لێهاتوویی، سەلامەتی و بەوەفابوونیان ببوونە جێگەی باوەڕ و متمانەیەکی گەورەی بازرگانە موسڵمانەکان و بڕێکی زۆر پارەیان لەلا دادەنان. وێڕای ئەم هەموو خۆشەویستی و توانای پێکەوەژیانی ئاشتییانە لەگەڵ موسڵمانەکان، رەوشت و نەریتە کریستیانەکانی خۆیان پاراست و دەستبەرداری نەبوون بە پێچەوانەی ئەرمەن و کاتۆلیکە سریان و عەرەبەکان. بەجلوبەرگە تایبەتییەکانیان جیا دەکرانەوە؛ کڵاوی سەر و کراسی قۆڵ درێژ، شاپکی خەتخەت کە تاکو پاژنە درێژە، و چاکەتی خوری "سەڵتە"، ئەوان بە زێڕ و زیویان نەیاندەڕازاندەوە وەکو کوردەکان.

بەشە زیادەکەی قۆڵی کراسەکانیان (فەقێیانەکان) لە دەوری بازنەی دەستیان لوول دەدا و لە ژێر قۆڵە درێژەکانی چاکەتەکانیان دەشاردراوە، قوماشێکی شینیان لە دەوری کڵاوی سەریان دەئاڵاند و سەریانی دادەپۆشی، فراوان و پان بوو، وەك عەمامەی موسڵمانان قیت نەبوو. چەندین ساڵ دواتر کراسێکی زەردی کاڵیان دەپۆشی، بێگومان رەنگە بگەڕێتەوە بۆ سەدەکانی ناوەڕاست کاتێك خەلیفەکانی بەغدا فەرمانیان دەرکرد کە دەبێت هەموو نائیماندارەکان پۆشاکی جیاواز لە موسڵمانەکان بپۆشن، باری پتر پۆشاکی زەردی هەنگوینی. رەوەندێکی گەورەی جوولەکە لە کەرکووك هەیە، یەکەمین رەگەزن کە لێرەوە بەرەو رۆژهەڵات بە هەمووکوردستان، تا سنە لە کوردستانی ئێران و هەمەدان بڵاو بوونەوە.

رەنگە ئەمانە راستەوخۆ نەوەی سێیەمین بنەماڵە بن[٥٢]، کە نەبوخودنەسر بردنیە بابل لە سەدەی شەشەمی پ.ز.، یەکراست دوای رووخانی ئیمپراتۆریەتی ئاشووری. زمانی ئارامییان بەکار دەهێنا، لە کوردستانیش زمای عیبری، ئەمە

راستییەکی سەرنجڕاکێشە کە کلدانەکانی سنەی کوردستان و جوولەکەکانی هەمان شوێن، سەرباری گوزەرکردنیان بە سەردەمی جیاجیادا، بە هەمان زاراوەی سامیی کۆن قسە دەکەن. ئەمەش بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوەیە کە کلدانەکان لە ئەسڵدا سامیین.

لە کەرکووك، وەك هەموو کوردستان، کووتاڵ فرۆشتن پیشەیەکی سەرەکیی دانیشتوانە، بازرگانی قوماشە لە پەمۆ دروستکراوەکان و قوماشی نەخشێندراو هەمووی بە دەست ئەوانەوە بوو؛ لە راستیدا هاوپیشەکانیان لە بەغدا، کە پەمۆی کوردستان لە مانچستەرەوە لە لایەن ئەو جوولەکانەی لە وێ نیشتەجێ بوون دابین دەکرا . کەرکووك کۆکەرەوەی هەموو رەگەزەکانی رۆژهەڵاتی تورکیایە، جوو، عەرەب، سریان، ئەرمەن، کلدان، تورك، تورکمان، و کورد، و پێکەوە بەبێ دەمارگیری دەژیان، هەروەها هەبوونی دەسەڵاتێکی بەهێزی حکوومەتی تورکی خاوەن هێزێکی سەربازیی تەواو بۆ پاراستنی زۆربەی توخمەکان (رەگەزەکان)، تەنیا بەشە قورسەکەی دانیشتوان کوردەکانن، کە رکیان لە هەر دەسەڵاتێك یان بڕیارێك دەبۆوە گەر لەلایەن خانەکانیانەوە (سەرۆکەکانیان) نەبوایە. بەداخەوە ئەم بارودۆخە نایابە تا یەك یان دوو میل دەرەوەی شار بڕی دەکرد، لەدوای ئەوە عەرەب و کورد تەڕاتێنیان تێدا دەکرد و تەحەدای هەموویان دەکرد.

لە بازاڕ کەسانێکی رەشئەسمەری پرچ گروازە دەبینی بە زاراوەیەك قسان دەکەن کە تەنیا ئەوانە تێیان دەگەن کە سەردانی باشووری رۆژئاوای ئێرانیان کردووە. ئەوانە هاوڵاتی ئێرانی بوون، بوونیان ئاماژەیەك بوو بۆ دامەزرانی کونسوڵی ئێرانی لەم شارە. [٥٣]

لە ١٩٣٧ گەڕیدە و نووسەری ئیتاڵی ئەرناڵدۆ جیپۆڵا وەسفی کێڵگە نەوتییەکان و شاری کەرکووك دەکات " هەموو ئاینەکان لە کەرکووك هەن، شوێنی کۆبوونەوەی رەگەزەکانە: کەنیسە کلدانییەکان، پاتریارکی نستووری (ئاشووری)، پەرستگای جوولەکەکان، مزگەوتەکان، تەنانەت پەرستگای ئێزیدییەکان، لە ناوچە شاخاوییەکانی نێوان عێراق و سوریا دەژین." [٥٤]

ئەفسەری بەریتانی سێسیل جۆن ئیدمۆندز ئەم وەسفەی نووسیوە:

شاری کەرکووك بەشێکی لە سەر گردێکی لاکێشەیی دروست کراوە بەرزییەکەی ١٢٠ پێیە، بەشەکەی تری لە سەر هەر دوو کەناری رووباری خاسە دروست کراوە. نیوەی رۆژئاوای قەڵاکە زۆر تێك چووە، خێزانە موسڵمانە دیارەکان خانوویان بە شێوازێکی مۆدرنتر لە بەشە تازەکەی خوارەوە بینا کردووە؛ بەڵام گەڕەکی کریستیانەکان لە رۆژئاوای قەڵا هەروا خەڵکی لێیە و لە بارێکی باشدایە، خانووەکان لەسەر لێواری گردەکە وەك دیواری بەرزی قەڵا دروست کراون. ژمارەیەك مزگەوت، تەکیە، نزرگە و مۆنۆمێنتی جۆراوجۆر لە شارەکەدا هەن دەمەوێت ئاماژە بۆ دووانیان بکەم، مەزاری دانیال و منارە هەشت گۆشە دێرینەکە کە بۆ سەردەمی سەلجووقییەکان دەگەڕێتەوە. ئەڵبەتە نەریتە کۆنەکەی پەیوەستە بە "سووتان بە کوورەی ئاگر"، لە شوێنێکی نزم و لە دووریی دوو میل لە گازی نەوتەوە ئاگرە هەمیشەییەکەی بابە گوڕگوڕ لە باکوری رۆژئاوای شار نزیك ئەو بیرە بچووکانەی بە دەست هەڵکەندراون بۆ پیشەسازی سەرەتایی نەوت کە لە سەردەمی هێرۆدۆتس و پێشتریش. دووەم، بە پێی ئەم نەخشە، ژنێکی لێوەشاوەی خانەدان لێرە بووە بە ناوی بوغدای خانم، بەڵام شوێنەکە ئێستا بەشێوەی سەرەکی لە لایەن دانیشتوانی خانووە هاوسێکانەوە وەك گۆڕەپانێکی پان و راست بۆ وشککردنەوەی تەپاڵە بۆ سووتەمەنی بەکار دێت. کەرکووك لە ساڵی ١٥٥٥ دا بەپێی یەکەمین پەیماننامەی سنوور، بەتەواوی بووە بەشێك لە دەسەڵاتدارێتیی عوسمانی، بەڵام بە شێوەی کاتی ئێرانییەکان بەلای کەم لە دوو سەدەی دواتردا (١٧ و١٨) دوو جار دەستیان بەسەردا گرت، لە ١٦٢٣ تا ١٦٣٠ لە لایەن شا عەباسی سەفەوی و لە ١٧٤٣ تا ١٧٤٦ لە لایەن نادر شاوە.

لەو سەردەمەی من تۆماری دەکەم ژمارەی دانیشتوانی نزیکەی ٢٥٠٠٠ کەسە، زۆربەیان تورکمانن، چارەکێك کوردن و ئەوانی تر رەوەندێکی بچووکی عەرەب، کریستیان و جوولەکەن. لە سەدەی هەژدەدا، کەرکووك ناوەندی سەرەکی ئەیالەتی شارەزوور بوو، کە لیوای کەرکووك، هەولێر و سلێمانی (بە رواڵەت) دەگرتە خۆی. لە ژێر دەسەڵاتی موتەسەلیم (*Mutasallim*) کە لە بەغداوە دیاری کرابوو؛ لەگەڵ چاکسازییەکانی مەدحەت پاشا والی بەغدا لە ١٨٦٩ تا ١٨٧٢، ناوی

شارەزوور درایە سنجاقی کەرکووك (کە دەکاتە لیوای کەرکووك و هەولێری ئێستا)، شارەزوورە مێژووییەکە کەوتە دەرەوەی سنجاقی سلێمانی؛ ولایەتی مووسڵ ساڵی ١٨٧٩ پێکهات؛ کەرکووك وەك شارێکی خاوەن پێگەیەکی گرنگ مایەوە، بەهۆی زمان و پێکهاتە ئیتنییەکەی، ناوەندێکی گرنگیی تەجنیدکردنی فەرمانبەری مەدەنی و جەندرمە بوو بۆ ئەوانەی جێگەی متمانەی کارگێڕیی عوسمانین. بنەماڵە ئەرستۆکراتییە دیارەکان یان تورك بوون، یان بە رەسەن کورد بوون، هەرچەندە خۆیان بە کورد دانەدەنا، گرنگترین بنەماڵە نەفتچیزادەکان بوو، وەك لە ناوەکەیان دیارە مافێکی دێرینی خاوەنداریێتی و بەکارهێنانی نەوتی رەشیان هەبوو؛ یەعقوبیزادەکان، کە دەچنەوە سەر کوردەکانی زەنگنە؛ قیردارەکان خاوەن زەوی و بازرگانیش بوون لە هەمان کاتدا، هەروەها سەرباز و فەرمانبەری حکوومیشی لێ بوو کە سەر بە بنەماڵە کۆن و دەوڵەمەندەکان نەبوون، بەهۆی خزمەت لە دەوڵەتی عوسمانی پلەی بەرزیان وەرگرتبوو و دوای لێکهەڵوەشانەوەی ئیمپراتۆریەت گەڕابوونەوە شارەکەیان. کوردێکی دیاری شارەکە سەید ئەحمەدی خانەقا بوو، لە بنەماڵەی بەرزنجی بوو؛ بەڵام بە پێچەوانەی زۆربەی نەقشبەندییەکان؛ دەرگای تەکیەی ئەو کراوە بوو و بە شێوەیەکی سروشتی کاریگەرییەکی زۆری لە سەر جووتیارەکانی هەبوو، کە گەورەترین کۆمەڵەی ئیتنی بوون لە سەرتانسەری لیوایەکە.

لە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی ساسانی کەرکووك ناوەندێکی نستۆرییەکان بوو، جێگەی مەترانی کلدانەکان بێت گەرمێ بوو. ئەم کۆمەڵگە دێرینە ئێستا دەوری ١٥٠ خێزانی کلدانی لێ ماوەتەوە، زۆربەیان وەك بینیم، لە یەکێك لە کۆنترین گەڕەکەکانی قەڵا ژیابوون. پێشەنگیان مەترانی ستیفان جیبری بوو، کە ناوەکەی هەروا پارێزراوە بە هۆی سێ کریستیانی ناوداری بازرگان و خاوەن زەوی میناس غەریب، قوستەنتین، و تۆما هیندی، ئەوانە رێزێکی تایبەتییان هەبوو؛ یەکەمیان ئەندامی هەڵبژێردراوی ئەنجوومەنی کارگێڕی بوو، ئەو ئەنجوومەنە لە ژێر دەسەڵاتی تورکەکان رۆڵێکی گرنگیی هەبوو بەڵام لە ژێر دەسەڵاتی حکوومەتی زۆر سانتراڵیزمی عیراقدا سەربەخۆییەکەی لەدەست دا. تا هەڵگیرسانی شەڕ، کۆمیتەکە شانازی بەوە دەکرد، کە کۆنترین کەنیسەی کریستیانەکانی لە جیهان

پاراستووە، کەنیسەی شەهیدانی سەدەی پێنجەم، کە بۆ زیندووکردنەوەی یادی قوربانییانی زوڵمی یەزدەگوردی دووەمی ساسانی لە سەدەی پێنجەم (٤٣٨-٤٥٧) دروست کرابوو؛ تورکەکان کردبوویانە عەمباری چەك و تەقەمەنی و لەگەڵ کشانەوەیان لە ساڵی ١٩١٨ تەقاندیانەوە و لە نێو چوو.

کۆمەڵەی جوولەکە لە کریستیانەکان بچووکتر بوو، خەریکی بازرگانیی بچووك بوون. پێشەوایەکەیان حاخامێکی بازرگان بوو بە ناوی ئیسحاق ئیفرایم کە دواتر بووە ئەندام لە ئەنجوومەنی نوێنەران وە نوێنەرێکی مووسڵ. سەرۆکی بەشی دارایی لیوای مووسڵ، عوزێر ئەفەندی، جوولەکەیەکی بەرپرسی بەتوانا و راستگۆ بوو.(٥٥)

ئەسڵی تایەفەی کریستیان و جوولەکە لە ناوچەکەدا

وەك پوختە، بوونی رەوەندی کریستیان و جوولەکە لە ناوچەکە هۆیەکە بۆ بانگەوازە بەهێزەکەی ئێستا و رابوردووی ئەوروپییەکان و خەڵکی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست وەك وەفایەك بۆ سەردانی ئەوەی لە کەرکووك ماوەتەوە لە کوردستانی ئەمڕۆدا.

گەر سەرنج بدەیتە کەرکووك لەسەر نەخشە، ئاشوور دەکەوێتە باکوور، بابل لە باشوور، میدیا لە رۆژهەڵات، بیابانی عەرەبیش لە رۆژئاوایەتی، بۆیە جێگەی سەرسوڕمان نییە کە شارێکی فرە توخمە لە رووی دانیشتوانەوە.

لە سەرەتای ماوەی کریستیانەکان (سەدەی یەك و دوو)، عەرەب لە رۆژئاوا نیشتەجێ بوون و کورد و تورکمان لە رۆژهەڵات.(٥٦) ئاینی مەسیح بە هاتنی هەردوو نێردراو (Apostle)، ئادای و ماری بڵاو بۆوە.(٥٧)هاوتای ئاینی جوولەکە، ئاینی مەسیحی لە ئیمپراتۆریەتی ساسانی (٢٢٦-٦٥١) زۆر بەهێز بوو کارتێکردنەکەشی لە سەر عێراق چڕ ببۆوە. لە سەدەی سێیەمدا ئەم ناوچەیە بە گرتنەبەری باکوری میزۆپۆتامیا و ناوچەی دەوروبەری سوسەی دابەش بوو بەسەر زنجیرەك ئەبرەشییە و ئوسقفیە کە لە شەنگار، هەولێر، کەرکووك، حەلوان، ئەوانی تر دەبیندران.(٥٨) بە پێی راپۆرتێکی ئەسێمانی بێت- گەرمانی (لە سەرچاوە سریانەکان هەرێمی کەرکووك) سەربەخۆ نەبووە بەڵکو لە ژێر

دەسەڵاتی ئێران بووە.[٥٩] کێبڕکێی نێوان ئێران و ڕۆمەکان کارێکی زۆری کردە سەر کریستیانەکان. کریستیانەکان لە سەر دەستی یەزدەگوردی دووەم، دوچاری چەوساندنەوە هاتن و ساڵی ٤٤٥ لە کەرکووک ١٢ هەزاریان لێ شەهید کرا (لە سایەی فەرمانڕەوایەتی یەزدەگوردی دووەم، ئەم دەمارگیرییە ئاینییە گەیشتە رادەی بەزۆر گۆڕینی ئاینی مەسیحی لە ئەرمینیا، پیاوە ئاینییە زەردەشتییەکانیش لەم پڕۆژە بەرفراوانەدا ڕۆڵێکی گرنگیان هەبوو کە هەوڵی چەوساندنەوەی هەموو ئاینە نا زەردەشتییەکانی دەدا بە کەمینەی جوولەکەشەوە).[٦٠]

بە پێی مێژوونووسی بەریتانی پێرسی سایکس، لە نیوەی دووەمی سەدەی پێنجەمدا " *چەوسانەوە لە میزۆپۆتامیا بڵاوبۆوە، و خوێندمانەوە کە لە کەرکا، رۆژئاوای حەلوان، مەتران جۆن و هەزاران کریستیانی تر تووشی مەرگەسات هاتن. کەرکا کە ئێستا بە کەرکووک ناسراوە، ئارەزوویەکی مێژوویی بچووک نییە کە ببینی ساڵانە کۆبوونەوەیەکی پیرۆز ساز دەکرێت بۆ زیندووکردنەوەی یادی مەرگەساتی ئەم شەهیدانە، لە کەنیسەیەکی بچووکی سەر گردۆڵکەیەک لە دەرەوەی شار کە بەخوێنیان نەخشێندراوە*.[٦١]

قەشە ئەناستاسیۆس راهبێکی فارس بوو ساڵی ٦٢٨ لە سەردەمی کیسرای دووەم شەهید کرا، لە ژمارەیەک ساڵنامە و تۆمارگەی شەهیدانی کەنیسە لە سەدەکانی ناوەڕاستدا ئاماژە بە بۆنەکەی کراوە کە دەکاتە ٢٢ کانوونی دووەم. جەستەکەی لە دێری سانت سێرجیۆس نزیک بێسسالۆی (کەرکووک) سووتێندرا، کە شوێنی شەهیدبوونییەتی. کاتێک هەواڵی ئەشکەنجەدان و مردنی ئەناستاسیۆس گەیشتە کۆمەڵە قەشە شوێنکەوتووەکانی لە قودس، ئەوان ئارەزوویەکی گەورەیان هەبوو پاشماوەی جەستە سووتاوەکەی شەهید بگوێزنەوە قودس. بە نهێنی پاشماوەی جەستەکەیان پەیدا کرد، قەشەکانی سانت سێرجیۆس رازی نەبوون دەستبەرداری پاشماوەکە بىن، بۆیە بە سەرکەوتوویی گەیاندیانە فەلەستین، سەرەتا بۆ قەیسەرییە و دواتر بۆ قودس، ئەوەبوو لە ٦٣١/١١/٢ گەیشتن. لە ناوەڕاستی سەدەی حەوتەمدا (رەنگە ٦٤٥)، لە ڕۆما رێز

لە سەری ئەنستاسیۆس نرا، "دێری ئاد ئەکواس سالڤیاس"، کە روفاتەکەی سانت ئەناستاسیۆسی لێ نێژرا و پیرۆز کرا، هەر زوو بووە شوێنێکی پیرۆز بۆ حەج.[٦٢]

پاتریارکی کلدانی جۆنی هەشتەم هۆرمزیاد کریستیانەکانی دانیشتووی کەرکووکی گۆڕی بۆ کاتۆلیک لە نێوان ١٧٦٧ تاکو ١٧٨٠.[٦٣] وەك وێناکردنی کیتابی پیرۆزی جیهانی، کریستیانە رۆژهەلاتییەکان لە زۆر سەدەدا رۆلێکی گرنگیان هەبووە.

جوولەکەکانی کەرکووك

کۆمەلێکی بچووکی بازرگانی جوولەکە لە کەرکووك هەبوو، بەلام دوای دامەزراندنی ئیسرائیل (١٩٤٨) نەمان، دوای ئەوەی جوولەکەکانی کوردستان و عێراق (نزیکەی ١٢٠٠٠٠ کەس دەبوون) لە سالی ١٩٥٠–١٩٥١ بۆ دەولەتە تازەکە کۆچیان کرد. پێدەچێت ئەوانە نەوەی ئەو جوولەکانە بن کە نەبوخودنەسر بۆ بابل دووری خستبوونەوە، دوای گرتنی قودس (٥٨٦ پ. ز.) و بەردەوام بوون لە قسەکردن بە زمانی ئارامی[٦٤]

بە پێی سەرچاوە جووەکان، یەحیای یەمەنی (زەکەریا) ئەلزاهیری (ئەڤنێر ها– تەمەنی) سەردانی کەرکووکی کردووە و لە نیوەی دووەمی سەدەی ١٦ ژیاوە و لە شاری سەنعای یەمەنەوە هاتووە. ناونیشانی کتێبەکەی *سیفەرها– موزارە* (کتێبی رێنماییەکان). سێیەمین بەش وەسفکردنی گەشتەکەی تێدایە کە لە بەغداوە سەردانی کەرکووکی کردووە. ئەم گۆڕی دانیال و هاوەلەکانی لەوێ بینیوە. ئەو جووەکانی کەرکووکی بە "پیاوانی خەتابار، بەڕەللا و گوناهبار" لەقەلەم داوە.[٦٥]

یەکەمین تۆمارکردنی نیشتەجێبوونی جوولەکە لە کەرکوك بۆ سەدەی ١٧ دەگەڕێتەوە. زانیاری هەیە دەربارەی پەیوەندییە بازرگانییەکانی نێوان جووەکانی کەرکوك لەگەڵ بەغدا بووە بە شێوەی سەرەکی لە سەدەی ١٨. گەڕیدەی جۆراوجۆری جوولەکە و ناجوولەکە لە هەردوو سەدەی ١٩ و ٢٠ دا دەربارەی ژمارەی جوولەکە لە کەرکوك دەڵێن بریتییە لە نزیکەی ٢٠٠ خێزان کە لە شوێنی جیاجیادا لە شارەکە ژیاون[٦٦]

یەکـەمین گەڕیـدەی ئـەورووپی بنیـامین تـودێلا راپـۆرتێکی نووسـیوە دەربـارەی جوولەکـە کوردەکـان و بەمەبەسـتی لـە نزیکـەوە ناسـینی کـوردە چـیاییەکان ر. داڤید دبێت هیلیل گەشتێکی لە سەرەتای سەدەی نۆزدەدا ئـەنجام دا. سـەردانی کەرکووکی (کوورکووك) کرد دوایی لە بەغدا پەرەی بە کارەکەی دا (١٨٢٧)[67]

بێگومان گەشتەکەی داڤید دەسکەوتێکی بەرجەستە بوو. گەڕیدەیـەکی کـەم سەردانی ئەم پارچە زۆرەی کوردستانیان کردووە بە هـۆی مەترسـیی هێرشـکردنە سەر گەڕیدەکان لە لایەن عەشیرەتە کوردەکانەوە، دەسەڵاتی مـیری مۆڵەتپێـدانی سەفەرکردنی گەڕیدەکانی رەت دەکردەوە. داڤید لە کتێبەکەی باسی ئەو راستییە دەکات کە بە هۆی کەمی ماوەی مانەوەی لەم ناوچەیە نەیتوانی تێکـەڵ بـە ژیـانی خەڵك ببێت و ئاشنای ژیانیان بێت. لە ١٨٤٨، یوسف ئیسرائیل بنیامین (بنیامینی دووەم) گەشتەکەی خۆی بۆ کوردستان لە کەرکووك کۆتایی پێ هێنا.[٦٨]

لەم کەینوبەینەدا کۆمەڵەی لەنـدەنی بڵاوکردنـەوەی ئـاینی مەسـیح لـە نێـوان جوولەکـەکان، کـە رێکخراوێکـی ئینگلیـزی سـەر بـە کەنیسـەیە، دەسـتی کـرد بـە کارکردن لە ناو جوولەکەکانی کوردستان و میزۆپۆتامیا. زۆربەی ئەو بانگخوازانەی لە لایەن ئەم کۆمەڵەیەوە دەنێـردران ئـەو جوولەکانـە بـوون کـە لـە ئـاینی خۆیـان وەرگەڕابوون. هێنری ئارۆن ستێرن جوولەکەیەکی وەرگەڕا بوو بەغدای بەجێهێشت و یـەکێك لـەو شـارانەی سـەردانی کـرد کـەرکووك بـوو (١٨٤٨). هـەروەها پ. هـ. سترێنسچوس سەردانی رەوەندی جوولەکەی لە کەرکووك کردووە.[٦٩]

بە پێی سەرچاوە دێرینەکان، کریستیان و جوولەکەکان، وەك دوو رەوەنـدی (تایەفە) کەمینە هەندێك لایەنیان پێك دەچوو، بەڵام دەسەڵاتی سیاسی لە دەست کورد و تورکماندا بوون.

پاکتاوی نەژادی لە کەرکووك ١٩٧٠- ٢٠٠٢

حزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی لە ١٧ تەموزی ١٩٦٨ دەسەڵاتی گرتە دەست. هەر زوو رژێمـی بـەعس کەوتـە دەسـتوبرد بـۆ گـۆڕینی کەسـایەتی ئیتنیـی شـاری کەرکووك، و سەرجەم پارێزگاکە، بـۆ ئـەوەی عـەرەب ببنـە زۆرینـەی دانیشـتوان.

سیاسەتی بەعس بۆ بەعەرەبکردنی کەرکوک بە شێوەی پلانێکی حساب بۆ کراو و سیستەماتیك بە فراوانی پەیڕەو دەکرا و بەرەو پێش دەچوو.

ئەمەی خوارەوە ژمارەیەك ئیجرائاتی زۆردارانەی رژێمی بەعسە بۆ تەعریبکردنی ناوچەی کەرکوك:

• گۆڕینی ناوی کەرکوك بۆ "ئەلتەئمیم" کە ناوێکی عەرەبییە بە مانای خۆماڵیکردن دێت ئاماژەیە بۆ خۆماڵیکردنی ئەو کۆمپانیا بیانییانەی نەوت کە لە عێراق کار دەکەن، لە یەکی حوزەیرانی ١٩٧٢دا.

• فەرمانبەرە حکوومییە کوردەکان، بە مامۆستایانی سەرەتایی و ئامادەیی، کرێکارەکانی دەزگاکانی میری، بەشەکانی کۆمپانیای نەوت هەر هەموویان گواسترانەوە بۆ دەرەوەی پارێزگای کەرکوك و فەرمانبەر و کرێکاری عەرەبیان لە شوێنەکانیان دانا. ئەو کوردەی بە هەر هۆیەك کەرکوکی بەجێ هێشتبێت، هەرگیز نابێت بگەڕێتەوە.

• ناوی گەڕەکەکانی کەرکوکیان بە ناوی عەرەبی گۆڕی، قوتابخانەکان، شەقامەکان، بازاڕەکان لە کەرکوك ناوی عەرەبییان لێندرا. فەرمان درا بە خاوەن دەزگا بازرگانییەکان دەبوایە بە زۆر ناوی عەرەبی لە کۆمپانیاکانیان بنێن. شەقامی فراوان لە گەڕەکە کوردییەکان شەق دەکران و ئەو خانووانەی بەبەر جادەش دەکەوتن قەرەبوویەکی کەم دەکرانەوە. خاوەن خانووەکان بۆیان نەبوو خانوو یان زەوی لە شاری کەرکوك بکڕن ئەمەش ئامرازێکی گوشار بوو تاکو شارەکە بەجێ بهێڵن.

• ناوی نوێ خرایە سەر لیستی ناوەکانی سەرژمێری ساڵی ١٩٥٧، تاکو وا نیشان بدرێت کە ئەو عەرەبانەی تازە هاتوون لە ساڵی ١٩٥٧ و پێشتریشەوە لە کەرکوك بووینە.

• کوردەکان رێگرییان لێ دەکرا لە کڕین و فرۆشتنی خانوو و مڵك و زەویوزار، تەنیا بۆ عەرەبەکان نەبێت، لە هەر بارودۆخێکدا بووایە. دەسەڵاتدارانی شارەکە مۆڵەتی "خانوو کردن" یاخود "نۆژەنکردنەوە"یان بە هیچ کوردێك نەدەدا، تەنانەت ئەگەر خانووەکەش کۆن بووایە و پێویستی بە نۆژەنکردنەوە بووایە،

ئەمەش گوشارێك بوو تاکو خانووەکانیان بە عەرەب بفرۆشن یان وازی لـێ بێـنن و شارەکە بەجێ بهێڵن. دواتر ئەم ئیجرائاتانە دژی تورکمانەکانیش پەیڕەو کران.

• تۆمەتی جۆراوجۆر لە لایەن ڕژێمەوە ئاراستەی کوردەکان کرا، بۆ ترساندن و تۆقانـدنیان تـاکو شـار بـەجێ بـێڵن و خـانوو مـاڵ و موڵکیـان دەسـتی بەسـەردا بگیرێـت. بارەگـای ئۆفیسـەکانی پارێزگـا، سـەندیکای کرێکـاران، سـەرۆکایەتی یەکیەتییە پیشەییەکان، و ڕێکخراوەکانی تر لە شوێنە کۆنەکانیان گوێزرانەوە بۆ ناوچەی عەرەبنشینی شارەکە، سەر ڕێگای دووسایدی کەرکووك — بەغدا. کارگە و دامودەزگا میرییەکان لە نزیك ڕێگەی کەرکووك– حەویجە– تکریت دروست کـران، هەزاران یەکەی نیشتەجێبوون بۆ عەرەبە هاوردەکان دروست کران کە لەو شوێنانە کار دەکەن. شارەکە و دەوروبەرەکـەی کرایـە ئۆردووگایـەکی سـەربازیی گـەورە و قەڵای سەربازی لە ناوەوە و دەرەوەی کەرکووك دروست کران. قـەڵا مێژووییەکـە کرایە قەڵایەکی سەربازی.

• هــەنگاوە ســەرەکییەکەی پرۆســەی تــەعریبی کــەرکووك بریتــی بــوو لــە هاوردەکردن و نیشتەجێکردنی هەزاران خێزانی عەرەب (زۆربەیان شیعەی باشـوور بوون — وەرگێڕ) بە شـێوەی شـەپۆلی یـەك بـە دوای یـەك مسـۆگەرکردنی شـوێنی نیشتەجێبوون و هەلی کار بۆیـان. هاوتـەریبی ئـەم پرۆسـەیە، ڕژێـم ڕایگەیانـد کـە هاریکـاری دارایـی و پاداشـت و خـانوو بـە هـەر کوردێـك دەبەخشـێت کـە شـوێنی نیشتەجێبوونی خۆی لە کەرکووکەوە بگۆڕێت بۆ ناوەڕاست یـان باشـووری عێـراق یان پێدانی پارچە زەوییەکی نیشـتەجێبوون بـەخۆڕایی لـە "ناوچـەی ئۆتۆنـۆمی" ڕژێمی بەعس ئەم ناوەی لە هەندێك پارچەی کورستان (هەولێر، سلێمانی و دهۆك) نابوو.[٧٠]

• لە چوارچێوەی پرۆسەی ئەنفالدا [٧١] لـە ١٩٨٨، ژمـارەی ئـەو گوندانـەی لـە کوردستان تـا کۆتـایی ١٩٨٩ کـاول کـران گەیشـتە (٣٨٣٩)، لـە نێوانیانـدا ١٩٥٧ قوتابخانـە و٢٤٥٧ مزگـەوت و٢٧١ خەسـتەخانەی بچـووك هـەبوون. ژمـارەی ئـەو خێزانانـەی لـەم گونـد و شارۆچـکانە دەرکـران (٢١٩٨٢٨) بـوو، زۆربـەیان کـاری کشـتوکاڵییان دەکـرد. گونـدە کاولکراوەکـانی پارێزگـای کـەرکووك ٢٥٪ — ی سەرجەم گوندە کاولکراوەکانی کوردستان پێك دێنێت.

له ڕاپه‌ڕینی ئاداری ١٩٩١ و پێش ئازادکردنی که‌رکووك (٢٠/٣/١٩٩١)، عه‌لی حه‌سه‌ن مه‌جید وه‌زیری به‌رگری عێراق، سه‌رپه‌رشتی گرتنی هه‌زاران کوردی کرد، هه‌ندێك له‌وانه عه‌سکه‌ری بوون و به‌مۆڵه‌ت هاتبوونه‌وه بۆ که‌رکووك. ئه‌مانه گواسترانه‌وه بۆ زیندانه‌کانی تکریت و مووسڵ و بۆ چه‌ند ڕۆژێك نان و ئاویان لێ قه‌ده‌غه کردن. له ئاکامدا ژماره‌یه‌کیان لێ مردن و ئه‌وانه‌ی مانه‌وه و نه‌مردن تا ئێستا ئازاد نه‌کراون.

ڕژێم به‌رده‌وام بوو له‌سه‌ر ده‌رکردنی کورد و تورکمان له شاره‌که. هاوڵاتیی کورد ده‌بوایه یه‌کێك له‌م دووانه هه‌ڵبژێرێت؛ بچێته باشووری عێراق له‌م حاڵه‌ته‌دا ڕێگه‌ی پێده‌درێت که که‌لوپه‌له‌کانیش له‌گه‌ڵ خۆی ببات، یان بچێته ناوچه ڕزگارکراوه‌کانی کوردستان، ئه‌و کات ناتوانێت هیچ که‌لوپه‌لێك له‌گه‌ڵ خۆیدا ببات و هه‌موو موڵکه گواستراو و نه‌گواستراوه‌کانی له لایه‌ن میرییه‌وه ده‌ستی به‌سه‌ردا ده‌گیرێت به خانووبه‌ره‌شه‌وه. کریستیانه‌کان له‌لایه‌ن سوپای عێراقه‌وه به‌کار ده‌هاتن و به بێلایه‌ن داندران، ئاشوورییه ناسیۆلیسته‌کانیش له دوای ١٩٩١ بۆ ناوچه‌ی ئۆتۆنۆمی له کوردستانی عێراق ڕایانکرد تاکو دژی ڕژێمی سه‌دام خه‌بات بکه‌ن. له دووه‌مین نیوه‌ی ١٩٩٦، پارێزگاری نوێی که‌رکووك عه‌لی حه‌سه‌ن ئه‌لمه‌جید، زۆری له هه‌موو کورد و تورکمانه‌کانی دانیشتووی که‌رکووك کرد خۆیان به عه‌ره‌ب بنووسن. ئه‌وه‌ی وا نه‌کات بۆ باکوری عێراق (ناوچه ئازادکراوه‌کان) ده‌رده‌کرێت.

هه‌زاران خێزانی کورد که به‌ناچاری له‌به‌ر تۆپباران و بۆمبارانی گاردی کۆماری و قوات خاسه‌ی سه‌دامی شاری که‌رکووکیان به‌جێهێشتبوو، دوای گرتنه‌وه‌ی شاره‌که له پێشمه‌رگه له کۆتایی شه‌ڕی که‌نداو، قه‌ده‌غه کران له گه‌ڕانه‌وه بۆ که‌رکووك. ئه‌و خێزانانه سه‌رباری ئه‌وه‌ی ڕێگایان پێ نه‌درا بچنه‌وه سه‌ر ماڵی خۆیان، هه‌رچی کار و کاسبی و خانوو و موڵکیان هه‌بوو ده‌ستی به‌سه‌ردا گیرا.

ده‌یان هه‌زار خێزانی کوردی که‌رکووکی له ناوچه ئازادکراوه‌کانی کوردستان له ژێر چادر ده‌ژین له بارودۆخێکی زۆر ناله‌باردا که بووه هۆی مردنی زۆریان، به تایبه‌تیش منداڵ و به‌ساڵاچووه‌کان. ئێستا ئه‌وان بۆ مانه‌وه‌یان له ژیاندا، پشت به

یارمــەتی رێکخراوەکــانی فریاکــەوتن و کۆمــەکی رێکخــراوە نێودەوڵەتییــەکان دەبەستن. رژێم سووره لە سەر دەرکردنی سەدان خێزان لە شاری کەرکووک و ئـەو ناوچانەی لە ژێر کۆنترۆڵیدایە.

ســەرژمێری ســاڵی ١٩٥٧ بنــەمای دیــارکردنی پێکهاتــەی ئیتنیــی پارێزگــای کەرکووکە.[٧٢]

زمانی دایك لە کەرکووك بە پێی سەرژمێری ١٩٥٧

زمانی دایك	شاری کەرکووك	پارێزگای کەرکووك	سەرجەم دانیشتوان
عەرەبی	٢٧ر١٢٧	٨٢ر٤٩٣	١٠٩ر٦٢٠
کوردی	٤٠ر٠٤٧	١٤٧ر٥٤٠	١٨٧ر٥٩٣
تورکی	٤٥ر٣٠٦	٣٨و٠٦٥	٨٣ر٣٧١
ئارامی	١ر٥٠٩	٩٦	١ر٦٠٥

بەراوردێکی خێرا لە نێوان نـاواخنی ئـەم خشـتەیە، لەگـەڵ سـەرژمێرییەکانی تـری دوای پرۆگرامـی تـەعریب لـە پارێزگـای کـەرکووك بکـەین، بـە روونـی هەڵکشـان و تەشەنەکردنی پرۆگرامی تەعریب دەبیندرێت کە رژێم جێبەجێی کرد. وەك ئەنجام، رێژەی سەدی عەرەب لە پارێزگای کەرکووك لە ٢٨,٢٪ بۆ سەرجەم دانیشتوان لـە سەرژمێری ساڵی ١٩٥٧ زیادی کرد بۆ ٤٤,٤١٪ بە پێـی سـەرژمێری سـاڵی ١٩٧٧. لە هەمان ماوەدا رێژەی سەدی تورکمـان لـە ٢١,٤٪ بـۆ ١٦,٣١٪ دابـەزی. رێـژەی سەدیی کوردیش لە هەمان ماوەدا لە ٤٨,٣٪ بۆ ٣٧,٥٣٪ دابەزی.

پێکهاتەی ئیتنی پارێزگای کەرکووك
بەراوردێك لە نێوان سەرژمێری ١٩٥٧ و ١٩٧٧

نەتەوە	سەرژمێری ١٩٥٧	سەرژمێری ١٩٧٧
کورد	٪ ٤٨,٣	٪٣٧,٥٣
عەرەب	٪ ٢٨,٢	٪ ٤٤,٤١
تورکمان	٪٢١,٤	٪ ١٦,٣١
کلدان و ئاشووری	٪ ٠,٥	٪ ٠,٩

هیچ ئاماری ڕەسمی دەربارەی پێکهاتەی ئیتنیی شار و پارێزگای کەرکووك دوای سەرژمێری ١٩٧٧ لە بەردەستدا نییە.[٧٣] بە پێی سەرچاوە کوردییەکان، ڕەنگە یەك ملیۆن کورد، سەد هەزار تورکمان و سی هەزار ئاشووری تا پێش شەڕی کەنداو لە کەرکووك ژیابن.[٧٤] بە هەر حاڵ، لە ڕاستیدا ڕژێم بەردەوام بوو لە نیشتەجێکردنی عەرەب لە ناو شار و دەوروبەر و کورد و تورکمانیشی بە کۆمەڵ وەدەر دەنا.

لە ڕاپۆرتێکی تردا، دانیشتوانی پارێزگای ئەلتەئمیم گەیشتبووە ٧٨٧,٠٤٣ کەس، لە کاتێکدا ژمارەی دانیشتوانی ناوچە ئازادکراوەکانی پارێزگای کەرکووك (بە پەنابەرەکانیشەوە) خۆی لە نزیکەی ٤٢٠ هەزار کەس داوە،[٧٥] لە شەشی ئەیلولی ٢٠٠١ ڕژێمی سەدام حوسێن بڕیاری ژمارە ١٩٩ – ی دەرکرد بۆ پترکردنی شاڵاوی پاکتاوکردنی نەژادی دژی نەتەوە نا – عەرەبەکان لە کەرکووك، دەقی بڕیارەکە: ڕێگە بە هەر عیراقییەك دەدرێت کە تەمەنی ١٨ساڵ یان پتر بێت نەتەوەی خۆی بۆ نەتەوەی عەرەب بگۆڕێت. بۆ جێبەجێکردنیش پێویستە عیراقییەکە داواکارییەك پێشکەش بە ئۆفیسێکی مەدەنی بکات بۆ ناساندن و تۆمارکردنی نەتەوەکەی. فەرمانبەری ڕەگەزنامە لە پارێزگا پێویستە لە ماوەی ٦٠ ڕۆژدا (لە ڕۆژی پێشکەشکردنییەوە) وەڵامی داواکارییەکە بداتەوە، فۆرمە عیراقییە ڕەسمییەکان دەرفەت دەدات بە خوازیارەکە تاکە ئەو نەتەوە هەڵبژێرێت کە گەرەکییەتی.

دەسەڵاتدارانی بەغدا بەردەوام بوون لە پەیڕەوکردنی سیاسەتی بە زۆر تەعریبکردن بە چڕی لەو ناوچە کوردییانەی لە ژێر دەستیان بوو، کە ٤٠٪ – ی خاکی کوردستانی عێراقی پێکدەهێنا.

لە دوای سەرژمێری دانیشتوان لە ١٩٩٧، تا ڕووخانی ڕژێم لە ٢٠٠٣، دەسەڵاتدارانی عێراق ئیستمارەی ڕاستکردنەوەی ڕەگەزنامە (نەتەوە)یان بەسەر دانیشتوانی نا– عەرەب: کورد، تورکمان، کلدان و ئاشووری دابەش کرد ئەوانەی ڕەتیشیان کردەوە بە کەسانی گومان لێکراو لەقەڵەم دران. و لە هەموو پۆستێکی میری لە ناوچەی کەرکووك بێبەش دەکران و بۆ ئەو ناوچانەی لە ژێر دەسەڵاتی

کوردەکان بوون، دەردەکران و میری بە سادەیی دەستی بە سەر هەموو ماڵ و موڵکیان دادەگرت.

فەرمانگەکانی نفوس، رەگەزنامە و کارگێڕی پارێزگای کەرکووك ئاگادار کرابوونەوە، کە بە هیچ شێوەیەك و لە هیچ بارودۆخێکدا منداڵی تازە لەدایکبووی کورد، تورکمان، ئاشووری، نابێت ناوی کوردی، تورکمانی، و ئاشوورییان پێبدرێت و تۆمار بکرێت. لە حاڵەتێکدا گەر هاتوو هەر ناوێکی کوردی، ئاشووری، یان تورکمانی لە هەر فەرمانگەیەکی تۆمار لە شاری کەرکووك تۆمار کرابوایە، ئەوان راستەوخۆ دەیانگۆڕی بۆ ناوێکی عەرەبی بە بێ رەزامەندی دایك و باوکی.(٧٦)

ئەو شاڵاوە بەرفراوان و بەرنامە بۆ داڕێژراوەی بۆ بەزۆر دەرکردنی کورد، تورکمان، و ئاشووری لە کەرکووك، خانەقین، مەخمور، شەنگار، و خورماتوو، تازە، شێخان، وەك بەشێك لە بەرنامەی تەعریب پەیڕەو دەکرا، تا رووخانی رژێمی بەعس بەردەوام بوو، رژێمی عێراق خێڵە عەرەبەکانی تکریت، سامەڕا و قەزای ئەلعەلەمی هان دەدا تاکو شوێنی نیشتەجێبوونیان ببەنە تەنیشت ئەو ناوچانەی لە هەرێمی کوردستان رزگار کرابوون. رژێم بەسەخاوەت پاداشت و دیاری وەك ئاو و کارەبای بەلاشی بە گوندە تەعریبکراوەکان لە ناوچەی کەرکووکدا دەدا.

پرۆسەی تەعریبکردنی گوندە کوردەکان لە هەشتاکانەوە (١٩٨٠) دەستی پێکرد. ناوی گوندە کوردەکان بە ناوی عەرەبی گۆڕدران:

کالۆ کرایە ئەلشەهید

بیبانی بووە ئەلجیهاد

یارمجە بووە ئەلفیدا

نەبیاوا بووە ئەلسمود

گەڵۆزی بووە ئەلوەسبە

ئەمن و موخابەراتی عێراقی بەشێوەی رەسمی خاوەن کارەکان، دووکانەکان، چێشتخانەکان، کارگەکانیان ئاگادار کردەوە کە ناوە کوردی و تورکمانەکان بە ناوی عەرەبی بگۆڕن.(٧٧)

خێزانە دەرکراوەکان لە لایەن دەسەڵاتی کوردییەوە لە خێوەتگاکان نیشتەجێ کران و لە وەزعێکی نالەباردا دەژیان هەروەها راگوێزراوە ناوخۆییەکان لە

یارمەتییەکانی پرۆگرامی نەوت بەرامبەری خۆراکیش بێبەری بوون، کە بە پێی بڕیاری ژمارە ٩٨٦ ی نەتەوە یەکگرتووەکان – نەوت بەرامبەر خۆراک– بۆ عێراقییەکان تەرخان کرابوو.

بە پێی ئامارێکی رەسمی کە لە رۆژنامەی رۆژانەی "برایەتی" لە ٢٩ کانوونی دووەمی ٢٠٠٢ بڵاو کراوەتەوە" ٢٢ هەزار و٩٥٥ خێزانی کورد، واتە پتر لە ١٢٠ هەزار تاکی کورد لەو بەشەی پارێزگای کەرکووک دەرکراون کە لە ژێر دەسەڵاتی حکوومەتی عێراق بوو، و لە پارێزگای هەولێر نیشتەجێ بوون. ژمارەیەکی زۆرتری دەرکراوی کوردیش لە پارێزگای سلێمانی نیشتەجێ بوون. بەم شێوەیە رژێمی عێراق توانی پتر لە ٢٥٠ هەزار کورد لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆی دەربکات."[٧٨]

پاش رووخانی رژێمی دکتاتۆری بەعس (٩ نیسانی ٢٠٠٣) کەرکووک کەوتە ژێر دەسەڵاتی بەهێزی ئەمریکا، خەڵکی کورد و تورکمان گەڕانەوە و داوای ماف و خانوو زەوییەکانیان دەکرد. بەم جۆرە کەرکووک بووە بەرمیلێك باروود (ناوچەی تەقینەوە). بۆ کوردەکان، داواکردنی کەرکووك واتایەکی مەعنەوی (نەتەوەیی) و ئابووری هەیە کە پەیوەستە بە دەوڵەتی داهاتووی کورد. سەبارەت مەسعود بارزانی سەرۆکی پارتی دیمەکراتی کوردستان، "کەرکووك دڵی کوردستانە"، بۆ جەلال تاڵەبانیش سکرتێری گشتی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان و سەرۆك کۆماری عێراق (لە ٦ نیسانی ٢٠٠٥ هەڵبژێردرا)، "کەرکووك قودسی کوردستانە"، تورکمانەکان داوای وەزعێکی تایبەتی بۆ کەرکووك دەکەن. ئەوان لە لایەن تورکیاوە پشتیوانییان لێدەکرێت. عەبدوڵلا گویلی وەزیری دەرەوەی تورکیا (دوایی بووە سەرۆك کۆمار)، گوتی: "لە کاتی روودانی هەر ململانێیەك لە کەرکووك، تورکیا دەستەوەستان ناوەستێت."سەرکردە کوردەکان ئەنکەرەیان ئاگادار کردۆتەوە کە هەر دەستێوەردانێك دەبێتە مایەی رووداني کارەسات. هەر چارەسەرێکی دادپەروەرانە بۆ کێشەی کەرکووك هیوابەخش دەبێت بۆ ئاشتەوایی نیشتمانی لە سەر ئاستی هەموو عێراق.

پەراوێزەکان

* ناتوانم بەتەوای سوپاس و پێزانینی خۆم بەرانبەر هەموو ئەو دۆستە دڵسۆزانە دەربڕم کە یارمەتییان داوم. بە تایبەتی خۆم بە قەرزارباری پرۆفیسۆر فابریزیۆ پێناشیتی و پرۆفیسۆر ئەنجیلیۆ میشێل پیمۆنتیس دەزانم بۆ تێبینی و رەخنەکانیان بەو بەشەی تایبەتە بە کریستیانەکان و موسافیرە ئەوروپییەکان لە کەرکووک. وە باربارا ڤیجینێلی و ئەریین ئایشیا کە یارمەتییان دام بە پێداچوونەوەی تێکستە ئینگلیزییەکە. گەرەکمە بڵێم کە تەنیا بەرپرسیاری هەڵەکان خۆمم.

**د. گالێتی پرۆفیسۆری میوانە (Visiting Professor) لە بواری مێژووی وڵاتە عەرەبی و ئیسلامییەکان لە زانکۆی Naple L'Orientale. (ناپڵی رۆژهەڵات).

(١) كركوك: مدينة القوميات المتآخية. کەرکووک: شاری نەتەوە برایەکان، کۆڕێکی زانستی ناوەندی کەربەلا بۆ تۆژینەوە و لێکۆڵینەوە لە لەندەن سازی کرد لە بەرواری ١٢–٢٢ تەموزی ٢٠٠١(١–٢ جەمادی یەکەم ١٤٢٢ هیجری)، چاپی یەکەم، لەندەن: لە لایەن کۆمەڵێك ئەکادیمی عیراقی نیشتەجێی لەندەن. ناوەندی کەربەلا بۆ تۆژینەوە و لێکۆڵینەوە، ٢٠٠٢. ئەم بابەتە پەیوەستە بە وتارێك کە لەو کۆڕەدا پێشکەش کرا بە ناونیشانی" چەند راپۆرتێك دەربارەی کەرکوك لە لایەن ئەو ئەوروپییانەی تازە سەردانیان کردووە A 1 - A 31. هەروەها بڕوانە:

M. Galletti, Incontri con la società del Kurdistan, (Genova: Name, 2002), 43-74

(2) E. Y. Odisho, "Kirkuk: A Historical Hub of Ethnic Diversity and Multilingualism," *Journal of Assyrian Academic Studies*, vol. XVI, no. 1 (2002): 4

(3) N. Talabany, *Iraq's Policy of Ethnic cleansing: Onslaught to change national/demographic characteristics of Kirkuk Region*, (London: n.ed., 1999), 13-14.

(4) J. M. Fiey O.P., "Vers la réhabilitation de l 'histoire de Karka d'Bé| Slóv," *Analecta Bollandiana*, vol. 82, fasc. 1-2 (1964), 192. A very detailed philological analysis on the names of the cities in Beth Garmai region is: G. Hoffmann, *Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer*, (Leipzig, 1880), 267.

(5) E. E. Herzfeld, *Iran in the ancient East*, New York: Hacker Art Books, 1988, 161. The district of Adiabene had Arbela as main town (present name Erbil).

(6) *Quintus Curtius with an English translation by John C. Rolfe*, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press - London: William Heinemann Ltd, 1971), 331.

(7) Strabo, 16, 1, 4; J. Seibert, *Die Eroberung des Perserreiches durch Alexander den Großen auf kartographischer Grundlage*, (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1985), 96.

(8) Plutarco, *Vite parallele. Alessandro*. Introduzione, traduzione e note di Domenico Magnino, (Milano: Rizzoli, 2000), 121-125.

(9) Robin Lane Fox, *Alessandro Magno*, (Torino: Giulio Einaudi editore), 1981, 256.

(10) J. M. Fiey O.P., *op. cit.*, 1964, 193.

[11] G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate. Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1905), 92 note 1.

[12] Sheref Khan Bidlisi, *Sheref-nameh translation into Kurdish by Hejar*, (Baghdad: Kurdish Scientific Academy), 1972, 519.

[13] Mirza Aboul Taleb Khan, *Viaggi del principe persiano Mirza Aboul Taleb Khan in Asia, Africa ed Europa scritti da lui medesimo*, (Milano: Sonzogno, 1820), 180. Aboul Taleb, son of Mohammed from Isfahan, left for Calcutta in February 1799 and returned in 1803.

[14] Joëlle Redouane remarks the interest of Claudius James Rich and George Percy Badger toward the Oriental Christians: "... l'influence prépondérante de la *Bible* dans la culture anglaise et le renouveau évangéliste du 19e siècle poussent les voyageurs à faire de nombreuses références au Livre... En tant que miroir du monde biblique, les chrétiens orientaux jouent donc un rôle de premier plan..." (Joëlle Redouane, *L'Orient arabe vu par les voyageurs anglais*, Alger, Entreprise nationale du livre, 1988, pp. 234-235).

[15] On this subject see the several articles published by *The Journal of the Royal Geographical Society* on the Ottoman Empire and Persia, and their most remote regions, as Kurdistan in the 19th century. This interest flourished particularly in the periods 1839-1841 and 1863-1868. See the accounts of William Ainsworth, James Brant, Frederick Forbes, R. J. Garden, R. N. Glascott, Instructions..., Viscount Pollington, H. C. Rawlinson, J. G. Taylor.

[16] S. Yerasimos, *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles). Bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités*, (Ankara: Publications de la Société Turque d 'Histoire, série 7, no. 117, 1991), 18, 20.

[17] Lieut.-Colonel F. R. Chesney, *The expedition for the survey of the rivers Euphrates and Tigris, carried on by order of the British Government, in the years 1835, 1836, and 1837*, vol. I (London: Longman-Brown- Green-and Longmans, (4 vols.), 1850),, 120.

[18] M. Streck, "al-Sūs," *Encyclopédie de l 'Islam*, vol. IV, 1934, 594; B. Carra De Vaux, "Daniyal," *Encyclopédie de l 'Islam*, vol. I, 1913, 939; Teofilo Garcia de Orbiso, "Daniele," *Bibliotheca Sanctorum*, (Roma: Città Nuova editrice, 1995), 448-464; "cadaver Danielis Prophetae in Susan" is quoted by Joseph Simonius Assemani, *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana*, (Rome: Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, 1719-1728), 4 vols. folio, see vol. III, 306.

[19] *The Book of Daniel* 3: 1-24; "Daniel", in: J. L. Mckenzie, *Dictionary of the Bible*, London-Dublin: Geoffrey Chapman, 1965, 172; J. J. Collins, "Daniel, book of," in: D. N. Freedman (editor in chief), *The Anchor Bible dictionary*, (New York: Doubleday, 1992), 29-37.

[20] J. M. Fiey O.P., *Assyrie Chrétienne*, vol. III, (Beirut: Imprimerie Catholique, 1968), 52.

[21] J. M. Fiey O.P., *op. cit.*, 1964, 216.

[22] A. Legrenzi, *Il pellegrino nell'Asia cioé Viaggi del Dottor Angelo Legrenzi Fisico, e Chirurgo, Cittadino Veneto. Con li Ragguagli dello Stato dell'Imperio Ottomano, del Ré di Persia, de Mogori, e Gentili loro Leggi, vite e costumi.*

Opera divisa in Libri quattro. Parte seconda, (Venetia: Domenico Valvasense, part II, 1705), 71.

(23) Carsten Niebuhr,*Voyage en Arabie & en d'autres Pays circonvoisins*, Amsterdam: Chez S.J. Baalde, Utrecht: chez Barthelemy Wild., 1780, vol. II, pp. 274-275.

(24) موتەسەلیم جێگری فەرمانڕەوای سنجاق بووە.

(25) G.-A. Olivier, *Voyage dans l'Empire Othoman, l 'Egypte et la Perse, fait par ordre du gouvernement pendant les six premières années de la République*, vol. II (Paris: chez H. Agasse, 1804), 373-374.

(26) Giuseppe Campanile, *Storia delle regione del Kurdistan e delle sette di religione ivi esistenti*, (Napoli: stamperia de' fratelli Fernandes, 1818), 213.

(27) "Kerkuk," in: Gaetano Moroni, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sino ai nostri giorni*, (Venezia: Tip. Emiliana, 1846), 16-17.

(28) [Baron] F. de Beaujour, Voyage militaire dans l 'Empire othoman, ou Description de ses frontières et de ses principales défenses, soit naturelles, soit artificielles..., vol. II (Paris: F. Didot, 1829), 79.

(٢٩) راوۆلف دەڵێ: "دوای شەممەی جوولەکە، لەگەڵ هاوڕێکانم، لە ٢٦ کانوونی یەکەم جارێکی تر گەڕاینەوە بۆ کەرکووک، شارێکی جوان و سەرفرازە، دەکەوێتە دەشتایی، ناوچەیەکی بەپیت" لە دووری چوار میل بەرزاییەك هەبوو، سەردانی وێشمان کرد، هاوڕێکانم لە هەردوو شوێن کاریان هەبوو، دوو رۆژ ماینەوە بەر لەوەی دیسان بڕۆین."ل. ١٦٢.

(30) “Le pays adjacent à la rive gauche, ou orientale, est appellé *Garm*, et ce nom conserve evidemment celui de *Garamaei*, que Ptolomée place dans l 'Assyrie, vers le milieu de son étendue du nord au midi. Dans M. Assemani, Garm est un district dependant de Maphrein, residant à Tekrit, et il est fait mention d'un metropolitain de Garm—cette metropole est appellé *Beth so loce* (sive Seleuciae) autrement Kark; et Carcha, dans le recit de la marche de Jovien, par Ammien; Carcha dans Simocatte, dont la leçon est préférable, ct qui se lit de meme à l'egard d'une ville située egalement en Assyrie, mais voisine de Ninive, comine il en est parlé dans Masius, *in libro Mosis de Paradiso*, et dont Ortelius fait mention.”—*D'Anville sur l'Euphrate et le Tigre*, p. 95.

(31) "Dans le voisinage de cette ville, il sort des rochers, de l'huile de napthe, qui est recue dans un espèce de puits; et je trouve dans une relation manuscrite d'un voyage au Levant par le Père Emanuel de St. Albert, visiteur des Missions de son ordre des Carmes, et depuis Evêque *in partibus*, qu'en remuant la terre aux environs, il en sort des bluettes. On lit dans la Géographie Turque, qu'en creusant la terre sur un tertre appellé Khor-kour-baba, il en sort du feu qui fait faire flamme, et que des vases poses dans des trous, qu'on y voie, bouillir l'eau dont en les a remplis; en ajoutant, qu'on éteint la chaleur de ces trous en les comblant de terre."—*D'Anville sur 1'Euphrate et le Tigre*, p. 107.

(32) Lib. iv. Memoires de 1'Academie des Inscriptions, tome xxvii. p. 30.

(٣٣) نەوت لە بابل زۆر ئاماژەی بۆ کراوە وەك مادەی قیڕی شل. پەیوەندییەکی پتەو لە نێوان وی و ئاگر هەبووە، هەروەها پلینی باسی کردووە کە میدیا دۆستی مێردەکەی بە ئاگری ئەو نەوتە سووتاندووە. پشتێنە چەور کراوەکەی بەم نەوتە گڕی گرتووە کاتێك بۆ قوربانیکردن لە پەرستگا نزیك بۆتەوە. بڕوانە:

book ii. c. 105. *Plin. Nat. Hist.*

(٣٤) ئاژەڵی گەورەی کێوی لەو وڵاتەدا لە سەردەمی سایرۆسی گەورە بینراون " راوکردنیشیان بەشێکی گرنگ بووە لە بەرنامەی پەروەردەکردنی میر و شازادە فارسەکان." بڕوانە:

Cyropaedia, book i.

(35) J. S. Buckingham, *Travels in Mesopotamia. Including a journey from Aleppo, across the Euphrates to Orfah, (the Ur of the Chaldees,) through the plains of the Turkomans, to Diarbekr, in Asia Minor; from thence to Mardin, on the borders of the great desert, and by the Tigris to Mousul and Bagdad: with researches on the ruins of Babylon, Nineveh, Arbela, Ctesiphon, and Seleucia*, (London: Henry Colburn, 1827), 336-339.

(36) "Instructions of the Council of the Royal Geographical Society of London addressed to the Leaders of the Expedition for Exploring in Kurdistàn. 1st June, 1838." *The Journal of the Royal Geographical Society of London* (London), vol. IX, 1839, part II (John Murray), pp. XIII-XXII.

(37) W. F. Ainsworth, Researches in Assyria, Babylonia, and Chaldaea; forming part of the labours of the Euphrates Expedition (London: J.W. Parker, 1838), 27.

(38) Ibid, 242.

(39) J. Lieut.-Col. Shiel, “Notes on a Journey from Tabriz, through Kurdistán, via Vân, Bitlìs, Se’ert and Erbìl, to Suleïmàniyeh, in July and August, 1836,” *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, vol. VIII (1838): 100.

(40) Originally “Cicalla.”

(41) Originally “Tschigalasade.”

(42) C. Ritter, “Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und zur Geschichte des Menschen oder allgemeine vergleichende Geographie als sichere Grundlage des Studiums und Unterrichts in physikalischen und historichen Wissenschaften,” *Die Erdkunde von Asien*, Berlin, IX, (1840): 553.

(43) P. Della Valle, *Viaggi di Pietro Della Valle il Pellegrino descritti da lui medesimo in lettere familiari*, vol. I (Brighton: G. Gancia, 1843), 379.

(44) S. H. Longrigg, *Four centuries of Modern Iraq*, (Beirut: Lebanon Bookshop, 1968), 36.

(45) V. J. Parry, “Cighâla-Zâde,” *The Encyclopaedia of Islam*, vol. II, 1965, 33-34; G. Benzoni, “Cicala, Scipione,” *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. X, (Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1981), 320-340.

(46) H. Southgate, *Narrative of a tour through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia—with observations on the conditions of Mohammedanism and Christianity in those countries*, vol. II, (London: Tilt and Bogue, New York: D. Appleton and Co., 1840), 208-209.

(47) A. Clément, “Excursion dans le Kourdistan Ottoman Méridional de Kerkout à

Ravandouz," *Le Globe. Journal Géographique organe de la Société de Géographie de Genève pour ses Mémoires et Bulletin*, t. V, fasc. 3, (1866): 198-200.

(48) ناوی راستەقینەی تۆماس– غایر تاهمازگاردە.

(49) M. Lycklama a Nijeholt, *Voyage en Russie, au Caucase et en Perse, — dans la Mésopotamie, le Kurdistan, la Syrie, la Palestine et la Turquie exécuté pendant les années 1865, 1866, 1867 et 1868, par T.M. chevalier Lycklama a Nijeholt*, vol. IV (Paris: A. Bertrand, Amsterdam: C.L. van Langenhuysen, 1872-1875), 86-87.

(50) J. M. Fiey O.P., *op. cit.*, 1964, p. 215; J. Labourt, *Le Christianisme dans l'Empire perse sous la dynastie sassanide (224-632)*, (Paris: Librairie Victor Lecoffre, 1904), 126-127; R. E. Waterfield, *Christians in Persia*, (London: George Allen & Unwin, 1973), 26; A. Bugnini, *La Chiesa in Iran*, (Roma: Edizioni Vincenziane, 1981), 52; J. M. Fiey O.P., *op. cit.*, 1968, p. 51; G. Hoffmann, *op. cit.*, p. 50-51, 267; Ferdinand Justi, *Iranisches Namenbuch*, (Marburg: N. G. Elwert, 1895), 319, on Tahm- Yazdagerd.

(51) تاکو ئەم بەیاننامەیە وا دانەندرێت لە ختوخۆڕاییە، ئەوا، تکام کرد لە لایەن خودی کلدانەکانەوە پشتگیری لێ بکرێت. ئەوان لە زۆربەی حاڵەتەکاندا بەتەواوی درکیان بەو باروذۆخە دەکرد کە خۆیان و باوک و باپیرانیان تێدا ژیاون، کاتێك کەنیسەی رۆمی کاتۆلیکەوە هەڵیمژین و تیایدا توانەوە، کەم باسی دەکەن بەڵام داخ و پەژارەیان دەردەبڕن، ئێستا دەزانن کە دەکرا کە لەلایەن رۆمی کاتۆلیکەوە پەروەردەیەکی زۆر پیرۆز بکرێن بەبێ هەڵوەشاندنەوەی کەنیسەکەیان، نێردراوی سەرۆکی قەشەکانی کانتربەریش ئەمەی پێی راگەیاندبوون.

(52) "لە سێیەمین ساڵی فەرمانڕەوایەتی یەهویاکیم پاشای یەهودا، نەبوخودنەسری پاشای بابل ئۆرشەلیمی (قودس) گەمارۆ دا. حەزرەتی مەسیح دەڤرێکی ماڵی خودای دایە دەست یەهویاکیمی پاشای یەهودا، و ئەوانی بۆ خاکی شنار گواستەوە." دانیال ١:١–٢.

(53) E.B. Soane, *To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, with historical Notices of the Kurdish Tribes and the Chaldeans of Kurdistan*, (London: John Murray, 1926) (II), 120-124.

(54) Arnaldo Cipolla, *Sino al limite segreto del mondo. Viaggi terresteri ed aerei nel Vicino Oriente, Iran, Afghanistan, India*, (Firenze, R. Bemporad & F., 1937), 54-55.

(55) C. J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs. Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq 1919-1925*, (London: Oxford University Press, 1957), 264-267.

(56) J. M. Fiey O.P., *op. cit.*, 1968,16.

(57) J. M. Fiey O.P., *op.cit.*, 1964, 194.

(58) E. Yarshater (edited by), The Cambridge history of Iran. Volume 3 (1). The Seleucid, Parthian and Sasanian periods, (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 499.

[59] “Nihil vero propius divi potuit: Verum tamen non est: nam Beth-Garme non urbs quaedam erat, sed regio Persis subjecta...” Joseph Simonius Assemani, *op. cit.*, vol. I, 1719-1728, 177.

[60] J. M. Fiey O.P., *op.cit.*, 1964, 211-213. Under Yazdgard II (439-457), religious fanaticism culminated in the attempt forcibly to convert Christian Armenia, the Zoroastrian clergy having an important share in this project and in widespread persecution of all non-Zoroastrian religions, including the Jewish minority. See Ehsan Yarshater (edited by), *The Cambridge history of Iran. Volume 3 (2). The Seleucid, Parthian and Sasanian periods*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 942.

[61] P. Sykes, *A History of Persia*, (London: MacMillan and Co., 1951), 435-436.

[62] Carmela Vircillo Franklin, Paul Meyvaert, “Has Bede's Version of the ‘Passio S. Anastasii’ come down to us in ‘BHL’ 408?”, *Analecta Bollandiana*, vol. 100, (1982): 373-400; B. Flusin, *Saint Anastase le Perse et l’histoire de la Palestine au début du VIIe siécle*, (Paris: CNRS, 1992), vols. 2.

[63] J. M. Fiey, *op. cit.*, 1968, 48.

[64] J.H. Kramers, Th. Bois, ‘Kirkūk’, *The Encyclopaedia of Islam*, vol. V, 1986, 144-147.

[65] E. Brauer, completed and edited by R. Patai, *The Jews of Kurdistan*, (Detroit: Wayne State University Press, 1993), 40, 64, 368 note 10.

[66] "Kirkuk," *Encyclopaedia Judaica*, vol. X (Jerusalem: Keter Publishing House, 1971), 1048.

[67] E. Brauer, *op. cit*., 1993, 42.

[68] *Ibid.*, 47. See also Joseph Israel Benjamin, *Cinq années de voyage en Orient (1846- 1851)*, (Paris: Lévy frères, 1856), pp. XVI, 240.

[69] E. Brauer, *op. cit*., 1993, 45.

[70] N. Talabany, *op. cit*., 1999, 20-21.

[71] ئەنفال "دەسکەوت"، ناوی هەشتەمین سورەتی قورئانە، وەحی ئەم سورەتە بۆ پێغەمبەری ئیسلام محەمەد لە شەڕی گەورەی بەدر (٦٢٤ ز) هاتە خوارێ. تێرمی "ئەنفال" واتە تالآنکردن و لەناوبردنی کافرەکان، رژێمی عێراق ئەم ناوەی وەك پۆشاکێکی ئاینی دژی کوردەکانی عێراقی بەکارهێنا، هەرچەندە موسڵمانیش بوون. بریتی بوو لە زنجیرەیەك پرۆسەی سەربازی لە ٢٣ ـی شوباتەوە دەستی پێکرد تاکو شەشی ئەیلولی ١٩٨٨. مەحاڵە لە شالآوی ئەنفال تێبگەیت بە بێ گەڕانەوە بۆ قۆناغی کۆتایی شەڕی ئێران– عێڕاق (١٩٨٠ – ١٩٨٨)، ئەنفال بریتی نەبوو لە تەنیا ئەرکێکی رەقوڕووتی ئەم شەڕە. بەهەرحاڵ، شالآوی ئەنفال بە شێوەیەکی جیاوازتر لە شالآوەکانی پێشتری دژی کورد داڕێژرابوو. یەکێك لە جیاوازییەکان کە وەك پیلانێك لە لایەن بەغداوە داڕێژرابوو، بریتی بوو لە قەدەغەکردنی گەڕانەوەی گوندنشینە زیندووە کوردەکان بۆ سەر زەویوزارەکانیان. بۆ جێبەجێکردنی ئەم ئامانجە ستراتیجییە، شالآوی ئەنفال بە شێوەیەکی سەرسوڕهێنەر سەرچاوە و پاشماوەی بارەگا و شوێنی حەوانەوەی

"تێکدەرەکانی"کاول کرد و لەناوی برد. لە بواری عەمەلیدا مانای ئەوەیە کە سوپا هەموو گوندەکانی لە بناغەوە کاول کرد. سەرچاوەکان:
Middle East Watch & Physicians for Human Rights, *The Anfal campaign in Iraqi Kurdistan. The Destruction of Koreme*, (New York: Human Rights Watch, 1993), 71; Middle East Watch, *Genocide in Iraq. The Anfal campaign against the Kurds*, (New York: Human Rights Watch, 1993), 3; Human Rights Watch/ Middle East, *Iraq's crime of genocide. The Anfal campaign against the Kurds*, (New Haven and London: Yale University Press - Human Rights Watch Books, 1995).

(٧٢) ئەمە بە روون و ئاشکرا دوای بلاوکردنەوەی ئەنجامی سەرژمێرییەکەی ١٩٥٧ دەرکەوت کاتێك ژمارەیەك هاولاتییانی کورد داوایان لە فەرمانگەی تۆماری کەرکووك کرد و زانییان کە دوچاری چەواشەکردن هاتوون و لە شوێنی "زمانی دایك" لە لایەن بەرپرسەکانی سەرژمێریاری تورکمان نووسراوە، بە تایبەتیش لە ناوچە میللییە کوردییەکان، لەبەر ئەوەی زۆربەی دانیشتوان نازانن بە زمانی عەرەبی بنووسن و بخوێننەوە، و بەرپرسەکان لەجیاتی ئەوان و بەکەیفی خۆیان خشتەکانیان بۆ پڕ کردوونەتەوە. هەندێك هاولاتی سکالایان پێشکەش بە دەسەلاتی پەیوەندیدار کرد، هەندێکیش چوونە دادگا بۆ گۆڕینی تۆمارەکەیان بە شێوەیەکی یاسایی. نووری تالەبانی، سەرچاوەی پێشووتر، ١٩٩٩،٤١، ١٩-٢٠.

(73) N. Talabany, *op. cit.*, 1999, 78.
(74) Associated Press, 12 February 2002.

(75) حکوومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی ناوخۆ، پارێزگای کەرکووك، ئاشکراکردنی چوار ساڵ شالاوی دڕندانەی تەعریبکردنی کوردستانی عێراق، سلێمانی، تد .. ٢٠٠١،٥. ٧٦ برایەتی، ١٠ شوبات ٢٠٠٢.
(76) برایەتی، ١٠ شوبات ٢٠٠٢.
(77) *Kurdistan Newsline*,, 27 February, 2002.
(78) *Bulletin de liaison et d'information* (Paris), no. 202, Janvier 2002, 5; M. Zanger, ‘Refugees in Their Own Country’, *Middle East Report*, vol. 32, no. 222, 2002, 40-43. For further information on this subject, see the Iraqi Kurdistan Despatch site www.ikurd.info.

وردبوونەوە لە ئاڵای کوردستان و ساڵنامەی کوردی

عەبدوڵڵا زەنگەنە

هەڵوەستەیەك

لای تـۆژەری ئـەو چـەند لاپەڕەیـەی وا خـەریکی خوێندنـەوەی دەبـن، ڕەخنەگرتن نەك هەر لە نووسین، بەڵکو لە هەموو کایەکانی ژیان پێویستن، چونکە بە بەدواداچوونی ئەو بابەتەی ڕەخنەی لێ دەگیرێ، نەك هـەر مەرامـەکانی لایـەك، بەڵکو لە ئەنجامی نووسین و ڕەتدانەوەی نێوان دوو کەس و زیـاتریش کـە ڕەخنـە لە یەکدی دەگرن و گفتوگۆ و دانوستان لە نێوان چێ دەبێ، سوودیشـی بـۆ بابـای ڕەخنە لـێگیراو و رەخنـەگر خـۆی تەنانـەت خـەڵکی دیکـەش دەبـێ. بـە نموونـە، سەرەتای حەفتاکانی سەدەی ڕابردوومان بە بیرە، کاتێ (**فوئـاد قـەرەداغی**) ، لـە سەر لاپەڕەکانی رۆژنامەی (**هاوکاری**)، بـە زنجـیرە هەنـدێ رەخنـەی لـە (**شـێرکۆ بێکەس**) دەگرت، ئێمەی خوێنەر زۆر سـوودمان لـەو ڕەخنانـە دەبـینی و چـێژمان لێی وەردەگـرت، وەکـو ئەوسـا بۆیـان دەگێڕاینـەوە، تەنانـەت (**شـێرکۆ**) خۆیشـی پەسنی ئەو ڕەخنانەی کردبوو، دوای ئەوەندە ساڵە، کاتێ لەگەڵ چەند برادەرێکـا لاپەڕەکانی ئەو رۆژانەمان هەڵدەدایەوە، هەمووان باسیان لـەوە دەکـرد، هـەر ئـەو رەخنانە بوون (**شێرکۆ**)یان کردە ئـەو شـاعیرەی ئـەمڕۆ. نموونەیـەکی دیکـەی لـە هەنـدێ لاوە پێچـەوانەی ئەمـە، لـە نێـوان د. مـارف خەزنـەدار و مامۆسـتا عـەزیز گەردی بـووە، کەچـی دوای ئەوەنـدە سـاڵە و لـە دوای ڕاپـەڕین، یەکـەمیان خـۆی سەرپـەرشتی نامەی ماستەر و تێزی دوکتۆراکەی رەخنەگری کردبـوو، دواتـر ئێمـە بە چاوی خۆمان بینیمان خۆشەویستی نێوانیان چەندە بەهێز بووە[1]. با ئەوەش بیربێنینەوە ئێمە خۆیشمان نووسـینە ڕەسـەنەکانمان ئەوانـەن کـە ڕەخنـەیان لـێ گیراوە، بە نموونـە کتـێبی یەکـەممان، کـە بـە نـاوی (**رۆژنامەنووسـیی کـوردی لـە کوردستانی دوای راپەڕین**) بووە، دوای بڵاوبوونـەوەی، رۆژێکیـان کـوڕێکی گـەنج، کە ئێسـتا مامۆسـتایە و ناسنێویشـی (**یوسـف هـەولێری**)یـە، هاتـە لامـان هەنـدێ

کەلێنی کتێبەکەمانی پیشان داین، بیرمانە ئەوسا (ساڵی ١٩٩٩) نەك هەر بە ڕەخنەکانی قەڵس نەبووین، بەڵکو خۆیشمان ئەوەندەی دیکەمان بۆی خستە سەر، ئینجا وامان لێی کرد بیانهێنێتە سەر کاغەز و هاریکاریشمان کرد، تا لە سەر لاپەڕەکانی ژمارە (٤)ی گۆڤاری (**ڕۆژنامەڤانی**) بۆی بڵاوکرایەوە، سەیرەکە لەوە دابوو، دواتر کە ڕەئووف حەسەن، لەسەر داوای سەرنووسەری ئەوسای گۆڤارەکە ، پێنج ژمارەی بەرایی خوێندبۆوە و هەڵیسەنگاندبوون، نووسیبووی: ئەو بابەتە ئەگەر لە کتێبەکە خۆی گرنگتر نەبێت ئەوا هیچی کەمتر نییە. نەك هەر ئەوەندە، کاتێ ڕێگری لەو هەڵسەنگاندنە لەسەر لاپەڕەکانی (**ڕۆژنامەڤانی**) کرا، ئێمە خۆمان وەکو (سکرتێری نووسین)ی گۆڤارەکە، ئەوسا ئەو بابەتەمان ماوەی سێ ساڵان لای خۆمان هێشتەوە، ئەوەبوو دواتر خاوەنەکەی داوای کردەوە، ئێمەش دوای ڕەزامەندی نەقیبی ڕۆژنامەنووسان دامانەوە، وەکو بەم دواییە دانەیەکمان لێی دەست کەوت کراوەتە نامیلکە. لەلایەکی دیکە ئێمە کتێبی (**ڕۆژی کورد**)یشمان هەر لە ئەنجامی ڕەخنە هاتۆتە بەرهەم، دیسان نەك هەر ئەوەندە، دوای ئەوەی لە سەرەتا کتێبەکەمان پێشکەش بە (٥) لە ڕەخنەگرەکانی ناوەرۆکەکەی کردووە، ببینن و بخوێننەوە، لە ژێرەوەشی نووسیومانە: (ئەگەر (**دژە بۆچوون**) و (**دژە تەوەر**)ی ئەو بەڕێزانە نەبووایە ئەم کتێبە بەرهەم نەدەهات). بە کوردی و بە کورتی هەر بابەتێکی ڕەسەن لای ئێمە دەبێ ڕەخنەی لێ بگیرێ، بە داخەوەین کەوا ڕەخنە و دانوستانی ڕۆشنبیری لە نێو کایەی ڕۆشنبیری ئەمڕۆمان وەکو جاری جاران نەماوە و کەمتریش قبووڵ دەکرێ، لێرەدا پڕ بەدڵ حەز دەکەین ئەو باسەمان بە ئاقاری جاراندا بردبێ. داوای لێبووردنیش لە ئەکادیمییان دەکەین وا لە گۆڤارەکەیان، بە شێوازێکی جیاواز، باسێکی زانستییان بۆ دەنووسین، گوێمان لێ بگرن و وردبنەوە تا بزانن چۆن چۆنی دەبێ ڕێز لە ئاڵا بگیرێ..!

لە ژمارە ٢٣ی "**گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی**"دا، باسێك بە ناوونیشانی "**مێژووی ئاڵای کوردستان**" بڵاوکراوەتەوە[٢]. نایشارینەوە کە ئێمە دوای ئامادەکردنی ئەو بابەتە و ناردنی بۆ "**گۆڤارەکەمان**" نەك هەر چاوەڕێ بووین ، بەڵکو پڕ بەدڵ حەزمان دەکرد، بەر لە بڵاوکردنەوە، هەڵسەنگاندنی بە ئێمە بسپێردرێ، هۆیەکی ئەم حەزەشمان ئەوە بوو، (**تۆژەر**) هەر لە سەرەتاوە هەندێ

لە ڕاسپاردەکانی ئێمەی بۆ دەوڵەمەندکردنی بابەتەکە بە هەند هەڵنەگرتبوو و پشت گوێی خستبوون، بە نموونە یەك لە ڕاسپاردەکانمان ئەوە بوو (**تۆژەر**) نامەیەك بۆ جەنابی (**مەسعوودی مەلای مستەفای بارزانی**) لە بارەی ئەو ئالایەوە بنووسیٚ، کە کاتی خۆی شەهید (**قازی محەمەد**)، وەکو لە تۆژینەوەکەشدا وا ئاماژەی بۆ کراوە، بە ڕەوانشاد (**مەلا مستەفای بارزانی**) سپاردووە، نەوەك ئاوەها متمانە بکاتە سەر قسەی ئەم و ئەو، وەکو لە تۆژینەوەکەیدا بووە ، جا ئەو کەسانە لە هەر ئاستێکی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی بووبن، بەداخەوە (**تۆژەر**)ەکەمان ئەم لایەنەی فەرامۆش کرد و ئەم هەلەی لە دەست خۆی و ئێمەش چوواند، ئاوەها نەیهێشت بە هەردوو لامان هەندیٚ پرسیار بورووژێنین و وەڵامەکانیان وەربگرینەوە[٣]. بەڵام ئێمە، بەم حاڵەشەوە، چ وەکو بەڕێوەبەری نووسینی ئەم گۆڤارە و چ وەکو یەکێك لەوانەی حەز و ئارەزوویان لە هەر جۆرە بابەتێکی ئاوەها هەیە، دوای ڕەچاوکردنی سەرنج و تێبینییەکانی هەڵسەنگێنەر، پشتمان لە بابەتەکە نەکرد، ئەوەبوو زۆر پتر لە هەڵسەنگێنەر خۆمان پێیەوە ماندوو کرد، تەنانەت هەڵەبژێری و هەندیٚ لە خاڵبەندیشمان تیایدا خستە سەر ئەستۆی خۆمان، بە تایبەتی ئێمە پێمان وایە ئەو جۆرە بابەتانە دەهێنیٚ، ئەوەندە و زیاتریش، خۆی لەگەڵ ماندوو بکرێت، ئەوە بە چاپۆشین لەوەی (**تۆژەر**) هاوڕیٚ و هاوگەڕەکی جارانی خۆمان بووە، پێشمان وا بووە ئەو لە زۆربەی ئەوانە، کە پسپۆرییەکەیان وەکو ئەوە و بڕوانامەی بەرزیان پیٚ هێناوەتەوە ، وردتر و ڕاستگۆتر بووە، ئەوەش منەت نییە بەسەر هیچ کەسێکەوە دەیکەین ، بەڵام ناشبیٚ هاوسۆزیمان لەگەڵ (**تۆژەر**) ڕێگەمان لیٚ بگریٚ، لەسەر بۆچوونی زانستی، دانوستانی لەگەڵ نەکەین و ڕەخنەی لیٚ نەگرین. پێشمان وایە لەکاتی نەخشەسازی ئەم بابەتەیدا درێغیمان نەکردووە، چونکە لەم ماوەشدا (**تۆژەر**)مان بایی ئەوەندە ناچار کردووە هەندیٚ وشە و دەستەواژەی بابەتەکەی بگۆڕیٚ یان لە شوێنی خۆیان دابنیٚ، بەڵام نەشدەکرا زۆری بۆ بێنین، چونکە بابەتەکەی زۆر درێژ دەبۆوە تا وای لیٚ دەهات لە ڕێنماییەکانی گۆڤارەکە دەربچیٚ، ئەوەش لەوانە بوو دەستەی نووسەران وا لیٚ بکات ڕێگەی بڵاوکردنەوەی بگرن، بەتایبەتی کە ئەم ژمارەیەی گۆڤارەکەشمان چەند ڕۆژێك لە ماوەی

دەرچـوونی خـۆی دوامـان خسـتبوو، سەرنووسـەریش لـە دەرەوەی وڵات بـوو. ئەوەبوو لە کاتی نەخشەسازی گۆڤارەکەمان بیرۆکەی ئەوەمان بۆ هـات نـەك هـەر خۆمـان بەدواداچـوونێکی بابەتەکـە بکـەین، بـەڵکو هەنـدێ لـە بۆچـوون و زانیارییەکانی خۆمان لەسەر (**ئاڵای کوردستان**) بنووسین و بە نیشاندانی کۆمـەڵێك وێنەی ئەرشیفیی ئەو ٧٠ ـ ٨٠ ساڵەی پێشوو، تەنانەت بۆ گەیشتن بـە مـەرام، لـە ڕۆژی ٢٠١٢/٩/١١دا نامەیەکمان ئیمزا کرد تا بۆ (**بارزانی**) بنێرین، بەڵام بەداخـەوە لەم ماوەیەدا فایرۆس لە کۆمپیوتەر و هاردەکانی بەردەستی دا و ڕەنج بەخەساری کـردین، بەناچـاری کۆبوونەوەیـەکی بـە پەلـەمان بـۆ دەسـتەی نووسـەران کـرد و ژمارەی ئامـاژە بـۆ کراومـان، بـەبێ بابەتەکـەی خۆمـان، بڵاوکـردەوە، لـە ڕۆژانـی (**ڕۆژی ئاڵای کوردستان**) بابەتەکـەی (**تـۆژەر**) سـەرنجی هـەموو لایـەکی بـۆ خـۆی ڕاکێشا، پێمان وایە هەندێ کەس ڕووبەڕوو دەستخۆشیشیان لێی کردبوو، هەر لەم ماوەیەدا ئێمـەیش جـارێکی دیکـە چـەند وێنەیـەکی دانسـقەمان لـەو وێنانـە پەیـدا کردەوە کە لەسەر کۆمپیوتەر فەوتابوون، ئەوە بوو جارێکی دیکە ئەو حەزەمان لا بووژایەوە، تا هەوڵ بدەین ڕەخنەکانمان لە چەند بڕگەیەکدا لەسەر (**مێژووی ئاڵای کوردستان**) چڕ بکەینەوە و هەندێ لە مەبەستەکانی خۆشمان بپێکین.

(مێژووی ئـاڵای کورد)

(**تۆژەر**) لە بڕگەیەکی ژێر ئەم ناوونیشانەیدا دەڵـێ: (**سەرچـاوە هەیـە باسـی ڕەنگـەکانی سـوور و زەرد و سـەوز و لـەناو زەردەکەشـدا ڕۆژ هەیـە، واتـە ئـاڵای ئەمڕۆی کوردسـتان دەکـات، گوایـە ئـەم ئاڵایـە بـۆ سـاڵی ١٨٢١ز. ڕۆژگـاری مـیر بەدرخان میری بۆتانی دەباتەوە، بێ ئەوەی ئاماژەی بە سەرچاوەیەك بکات**)[٤] ، دوای تەواوبوونی چاپی گۆڤارەکـەمان و هێنانـەوەی لـە چـاپخانە، وەکـو پیشـەی هەموو جارەی خۆمان و وەکو بەڕێوەبەری نووسین، جارێکی دیکە بـە بابەتـەکانی گۆڤارەکەدا چووینەوە، دوای وردبوونـەوە لـەم دەقـە تـەواو سەرزەنشـتی خۆمـان کرد، گوتمان لەوانەیە هەڵەیەکی دیکەی چـاپمان بـە سـەردا تێپـەڕ بووبێـت، بۆیـە گەڕاینـەوە سـەر ئـەو سەرچـاوەی کـە (**تـۆژەر**) ئامـاژەی بـۆی کـردووە، ئـەویش بابەتێکی (**عەبدولحەمید ئیسماعیل**)ە، بینیمان گوناهەکـە هـی ئێمـە نییـە و ئـەوە

(**تۆژەر**)ەکەمانە هەمان هەڵەی نووسەرەکەی وەکو خۆی وەرگرتووە کە دەڵێ: (**لەناو ڕەنگە زەردەکەدا وێنەی رۆژ هەیە**)[٥] و هیچی نەخستبووە سەر. پاشان بە پێی چ سەرچاوەیەك ئەو باسی لەوە کردووە گوایە ئەو ئاڵایە لە ساڵی ١٨٢١دا، کە ساڵی هاتنە سەر حوکمی بەدرخان پاشایە. لێرەدا ئەوەندەی مێشکی خۆمان گوشی نەمانزانی چۆن دەبێت متمانە بە دەقێکی ئاوەها پڕ لە هەڵە بکرێت، بە چ مەنتقێك دەبێ رۆژ، کە ڕەنگی زەرد نیشانەیەتی، لەناو ڕەنگی زەرد بێت، لە لایەکی دیکەوە دەبوایە (**تۆژەر**) بابەتێکی ئاوەها، کە لە پاڵ هەڵەت و پەڵەتی ناوەرۆکی ناونیشانەکەیشی شایانی سەرنجە، بۆ خۆی نەکردبوایە سەرچاوەی سەرەکی، ئەوەتا ئەو سەرچاوەیە پێی وابووە، وەکو لە ناونیشانەکەیشی دەڵێ: (**کۆمەڵەی خۆیبوون لە تورکیا**) بووە، ئایا ئەم بۆچوونە لەم رۆژانەدا، کە زۆر ژێدەر لەبەر دەستن، لای هیچ کام لە خوێنەران و توێژەران قابیلی قبوڵکردن دەبێ؟. (**تۆژەر**) هەر بەوەندەش نەوەستاوە، ئەوەتا پشتی بە بابەتێکی دیکەی هەمان نووسەر، بە ناونیشانی (**مێژووی ئاڵای کۆماری کوردستانی ئێران**)[٦] بەستووە، سەیرەکە لەوەدایە (**تۆژەر**) زانیارییەکانی ناو ئەو بابەتەی لەگەڵ بابەتەکەی (**حامد گەوهەری**) بەراورد نەکردووە، هەروەها ئەو زانیارییە هەردووکیانیش لەگەڵ ئەوانەی (**عەلائەدین سجادی**)یش، واتە کتێبی (**شۆڕشەکانی کورد وە کورد و کۆماری عیراق**)، بەراورد نەکردووە، کە هەر یەکەیان بە جۆرێك باسیان لە ئاڵاکە کردووە ، بەم کارەیشی (**تۆژەر**) دیسان زانیارییەکانی لەسەر (**ئاڵای کۆماری کوردستان**) وەکو خۆی بە پچڕپچڕی بۆ بەجێهێشتووین .

(کورد و ئاڵای عیراق)

ئەوەشیان ناونیشانێکی دیکەی بابەتەکەی (**تۆژەر**)ەکەمانە، تیایدا بە پاڵپشتی چەند سەرچاوەیەك باسی لە (**ئاڵای عیراق**) کردووە، کە بەپێی یاسای دروشمی دەوڵەتی عیراق ژمارە ٢٥ی ساڵی ١٩٣١ ئاماژە بە بوونی دوو ئەستێرە دەکات، گوایە ئەو دوو ئەستێرە هێمان بۆ هەردوو نەتەوەی عەرەب و کورد لە عیراق، پێشمان وایە (**تۆژەر**) بۆ ئەم بابەتەی ئەگەر متمانەی بکردبایە سەر بەرگی دووەمی کتێبی (**چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد**)[٧]ی د. کەمال مەزهەر،

بابەتەکەی زۆر دەوڵەمەندتر و بەرچاوتر دەبوو، چونکە لەوێدا لە دووتوێی (٤) لاپەڕە پتر بابەتێکمان بە ناونیشانی: (**کورد لە دروشمی ڕژێمی پاشاییدا**) داناوە، خۆ ئەگەر (**تۆژەر**) لای زەحمەت بوو بێت ئاوەها سەرچاوەیەك بێنێتە بەردەست، یان لەبەر هەر هۆیەك لە بەرنامەیدا نەبوو بێت، وەکو سەرچاوە، سوود لەم کتێبە وەربگرێ، دەکرا دەقی بابەتەکە لە گۆڤاری (**ڕەنگین**)[٨] وەربگرێ، ئەوسا تێدەگەیشت بابەتەکەی خۆی، بەبێ ئەم سەرچاوەیە و لەژێر ئەو ناونیشانەی سەرەوە، چەندە بە کرچ و کاڵی نووسیوە.

ئالا و کۆمەڵەی کوردستان (١٩١٧)

لەژێر ئەم ناونیشانە لاوەکییەشدا باس لە کۆمەڵەیەك کراوە بە ناوی (**کوردستان**)، بەراوردیشی لەگەڵ (**جەمعییەتی تەعالی کوردستان**) وەکو (**یەکەم کۆمەڵەی سیاسی کوردی**) کردووە، وەکو بڵێی ئەوانە دوو کۆمەڵەی لە یەکدی جیاواز بووبن، گوایە ئەویان لە ساڵی ١٩١٧ دامەزراوە، ئەویشیان لە ساڵی ١٩١٨دا دامەزراوە، بۆ ئەم بۆچوونەش بیرەوەرییەکانی ئەکرەم جەمیل پاشا و کتێبەکەی (**جەمعییەتی تەعالی کوردستان**)ی ئیسماعیل گوێڵداش کراوەتە شاهیدی بۆچوونەکان، لێرەشدا دیسان دیارە تۆژەر حیسابێکی وای بۆ وردەکارییەکانی ئێمە نەکردووە کە چەند ساڵێك لەمەوبەر بە بەڵگەی راست و دروست سەلماندوومانە (**جەمعییەتی کوردستان**) و (**جەمعییەتی تەعالی کوردستان**) ناسنامەی یەك کۆمەڵەن و لە ساڵی ١٩١٧دا دامەزراوە[٩]. ئەوە کاتی خۆی هەڵەیەکی زەقی کتێبەکەی د. عەبدولسەتار تاهیر شەریف بووە و لای ئێمە رەت کراوەتەوە.

(**ئالای کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتیماعی کورد**)

لە ژێر ئەم ناونیشانە لاوەکییەشدا (**تۆژەر**) نزیکەی دوو لاپەڕەی پڕ کردۆتەوە و لەسەرەتادا دەڵێ: (**لە ٢٠ی گوڵانی ساڵی ١٩٢٠ کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتیماعی کورد لە کۆمەڵەی تەعالی کوردستان جیابۆتەوە ئەوەش لە ئاکامی جیاوازی هەڵوێستیان بەرامبەر تورك و دەوڵەتی عوسمانی کە ئەنجامەکەی بە**

لێکترازانی کۆمەڵی تەعالی کوردستان کەوتەوە و کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتیماعی کوردی لێ کەوتەوە بە سەرۆکایەتی ئەمین عالی بەدرخان و ژمارەیەکی دیکە بوون).

هەر تۆژەرێکی وردەکاربێنی دەقێکی ئاوەهای بێتە بەرچاو، هەڵوەستەی لەسەر دەکات، بۆیە جارێکی دیکە چووینەوە سەر سەرچاوەکانی (تۆژەر)، کە لەوێدا نووسیویە: (**لە ٢٠ی گولانا سالا ١٩٢٠ێ جودابوون چێ بوویە و کۆمەلەکا نویێ ب ناڤێ** (کرد تشکیلات اجتماعی جمعیتی) **ل ژێر سەرۆکاتیا ئەمین عالی بەدرخان هاتیە دامەزراندن... هتد).**

دیارە دەقەکەی سەرەوە لەگەڵ ئەمەی (**نێروەیی**) ئاسمان و رێسمانە، (**تۆژەر**)یش لە زۆربەمان باشتر دەزانی زمانی کوردی، بە هەموو زاراوەکانییەوە هەر یەك زمانە، دەبوایە دەقەکەی (**نێروەیی**) هەروەکو خۆی بە (**زاراوەی کرمانجی سەروو**) بنووسرابایەوە، تا ئاوەها تێکەڵ و پێکەڵ نەبوونایە و سەریشی لەخۆی و لە ئێمەش نەشێواندبا، ئەرێ دەبێ (**کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتیماعی کورد لە کۆمەڵەی تەعالی کوردستان جیابۆتەوە**)[١٠] مانای چی بێت؟

برگەیەکی دیکە کە (**تۆژەر**) هەڵوەستەی لەسەر کردووە، وتارێکی (**د. جەمال نەبەز**)ە، گوایە (**ئاڵای کوردستان لەسەردەمی جەنگی یەکەمی جیهانیدا لە لایەن هۆنەری نیشتمانپەروەری کورد ئەحمەد موختار جافەوە لە هەڵەبجە نەخشی کێشراوە و، دوایی پاش تەواوبوونی جەنگ لە لایەن مێجەر نوئێل ئەدوار چالز ولیام نوئیل براوە بۆ سەرکردە کوردەکانی باکووری کوردستان، لە کاتێکدا کە مێجەر نوئێل بەدزییەوە گەشتێکی بەوێدا کردووە**)، هەرچەندە (**تۆژەر**) لەژێر فشاری ئێمە ئەو بۆچوونەی د. جەماڵی رەت کردۆتەوە، پێمان وایە هەر نەدەبووا لە دووتوێی بابەتێکی ئەکادیمی ئاوەها رەتی بدابووایەوە. بەڵکو دەبووایە تەنیا لە پەراوێزێك وەکو ئێمە لە کاتی نووسینی تۆژینەوەکەیدا بە (**تۆژەر**)مان گوتبوو ئەو بۆچوونە ئەسڵ و ئەساسێکی نییە، مەگەر ئەوە لە سندووقەکەی (**بەشیر مشیر**) دەرهێنرابێ، چونکە هەیە دەڵێ: تاوەکو ئێستاش کلیلی ئەو سندووقە لای د. جەمال نەبەزە، یان وای زانیبێ وەکو جاری جاران بابەت بۆ ئەو دەنووسێ تا تەئلیفی بکات[١١] .

هەر چەندە زۆربەی لاپەڕەکانی زۆر تێبینی و سەرنجی دیکە هەڵدەگرێ، بەڵام بۆ زیاتر درێژ نەبوونەوەی بابەتەکەمان و زوو گەیشتن بە ئەنجام، باز بەسەر زۆربەی لاپەڕەکانی تۆژینەوەکە دەدەین و دەچینە سەر ناوونیشانێکی دیکەی لاوەکی بابزانین بابەتەکەی (**تۆژەر**) بەرەو کوێمان دەبات.. !

(ئاڵای کوردستان لە دوای ڕا پەڕینی ١٩٩١)

لێرەدا (**تۆژەر**) بە خێری خۆی قامکێکی بۆ بابەتێکی ئێمەش راکێشاوە و دەڵێ: (**لەبارەی ئاڵای کوردستانەوە، عەبدوڵلا زەنگەنە لە وتارێکیدا ئەو پرسیارەی کردووە، ئاڵای کوردستان ئایا دەبێ هەڵگەڕاوەی ئاڵای ولاَتێکی دیکە بووبێت؟ کە گوایە ئاڵای کوردستان هەڵگەڕاوەی ئاڵای دەوڵەتی ئێرانە. بەڵام دواتر هەر خۆی بە پاڵپشتی گۆڤاری (هاوار)ی ژمارە (١١)، ١٠ی چریا پاشی ١٩٣٢)ی جەلادەت بەدرخان بەڕوونی سەلماندوویە کە ئەم ئاڵایە هەڵگەڕاوەی هیچ ئاڵایەك نییە، بەو مانایەی کە لە پێش دامەزراندنی کۆمار لە ساڵی ١٩٤٦دا هەبووە**).

لێرەدا دەمانەوێ بە راشکاوی بە خوێنەران بڵێین: (**تۆژەر**) ئەوەندە بە خێرایی بەسەر ئەو بابەتەی ئێمەدا چۆتەوە وای لێ کردووین خۆیشمان گومانمان لێی هەبێ، بۆیە دەڵێین لەوانەیە (**تۆژەر**)، جگە لە ناوونیشانی ناوەوە یان بەرگی ئەو گۆڤارەی باسەکەی ئێمەی تێدا بلاَوکراوەتەوە، دەقی بابەتەکەی ئێمەی لەبەردەست نەبووبێت، ئەگینا چۆن دەبێ ئاوەها بە هەڵە ئاماژەی بۆ بکات. جارێ ناوونیشانی بابەتەکەی ئێمە تەنیا (**ئاڵای کوردستان**) بووە، دواتر لە ژێرەوەی ناوونیشانەکەدا ئەو پرسیارەمان کردووە (**ئایا دەبێ هەڵگێڕاوەی ئاڵای ولاَتێکی دیکە بووبێت؟**) ، ئەو پرسیارەشمان بۆ رەتدانەوەی ئەو تۆمەتە بووە کە کاتی خۆی دراوەتە پاڵ شەهید (**قازی محەمەد**)، ئەم پرسیارەش هەر لە ساڵی ١٩٦٩ بەدواوە، کە بۆ یەکەمین جار چاومان بە کتێبی (**شۆڕشەکانی کورد وە کۆماری عیراق**) کەوتووە و ڕێبازی کوردایەتی لامان خووساوە ، لە مێشکمان چەسپیوە. هەروەها ئەو بابەتەمان وەلاَمێك بووە بۆ وتارێکی (**د. هیمدادی حوسێن**) کە لە گۆڤاری (**هەرێم**)دا وای نیشان داوە گوایە (**ئاڵای کوردستان**) گەلاَ

تووتنێکی لەسەر بووە، ئەوە جگە لەوەی لەم بابەتەماندا رەخنەمان لە کتێبێکی (**هاوڕێ باخەوان**) گرتووە کە بە ناوونیشانی (**ئـاڵای کـورد**) بـووە، چـونکە لەسـەر بـەرگی کتێبەکەیـدا، کەبـە ناوونیشـانی (**ئـاڵای کوردسـتان**) بـووە، ئاڵاکـە بـە هەڵگەڕاوەیی دانراوە، ئێمەش ئەوەندەی (**تۆژەر**) دەناسین، ئـەو کـاتی خـۆی بـۆ دەوڵەمەندکردنی تۆژینەوەکانی خۆی، لای هەر کەسێك گومانی بـە هـەبوونی هـەر کوتە کاغەزێك ببردبایە بە هەر نرخێك با بەدوایدا دەچوو[١٢].

لە لایەکی دیکەوە، (**تـۆژەر**) ناوونیشـانەکەی ئـەو بابەتـەی ئێمـەی نـە لـەنێو زنجیرەی پەراوێزەکانی و نە لەنێو سەرچاوەکانیدا، وەکـو پێویسـت، نەنووسـیوە، ئاماژە نەکردن بە ناوونیشانی بابەتەکە و نووسینی تەنیا ناوی ئێمە زیـاتر گومـانی خسـتۆتە دڵـەوە لـە بـارەی هـەبوونی ئـەو گۆڤـارەی کـە بابەتەکـەی تێـدا بڵاوکراوەتەوە، دیـارە ریزبەنـدی و ئامـاژەی سەرچـاوەی هـیچ بابـەتێکی زانسـتی ئاوەها بەنیوەچڵی نابێ.

لە بارەی نووسینەوەی مێژوو، ئێمە خۆمان زۆرجار گلەیی زانایانمـان لـە مـەڕ چۆنیەتی بەکارهێنانی بەڵگەنامـە گـوێ لێ بـووە، ئـەوان هەنـدێ جـار خوێنـدکاری وایـان هاتۆتـە لا، بەڵگەنامـە و سەرچـاوەی رەسـەنیان لەبەردەسـت بـووە، بـەڵام نەیانتوانیوە کەڵکی لێ وەرگرن، هەندێ جاریش خوێندکاری وایان هاتۆتە لا ئاستی زانستیشـیان ئەوەنـدە نـەبووە بـەڵام زانیویانـە چـۆن سـوود لـە بەڵگەنامـە و سەرچاوەکانیان وەرگرن[١٣]. ئێمە پێمان وایـە کاکـەی (**تـۆژەر**) بـۆ ئـەم بابەتـەی بەردەست وەکو یەکێك لە کەسەکانی دەستەی یەکەم دێتە بەرچاو. بەنموونە هـەر لەم تۆژینەوەیدا، کە پڕ سەرچاوەیە و پەراوێزی زۆریشـی بـۆ کـراوە، لـە ژێـر ئـەم ناوونیشانەی سەرەوەدا نووسیویە: (**ئەوەبوو پەرلەمانی کوردستان بەپێی بڕیاری ژمـارە ٢٦ی ١٩٩٩/١١ یاسـای ژمـارە ١٤ی سـاڵی ١٩٩٩، کـە تایبەتـە بـە ئـاڵای هەرێمی کوردستان، دەرکـردووە. تێیـدا شـێوازی ئاڵاکـە و پێوانـەکان و شـێوازی هەڵدانی دیاری کراوە، بەداخەوە لەوێش لەو یاسایەدا هەمان بیست و یەك تیشـك بۆ خۆرەکە دیاری کراوە. بە واتای** (جەژنی نەورۆز) **کە دیارە ئەمە ساڵی زاینییـە نەك کوردی کە لە (١)ی خاکەلێوە دەست پێدەکات)**[١٤].

پاشان دوای ئاماژەدان بە سیستەمی کوردستان لە دیارکردنی پێوانەی ئاڵا و شوێن و بۆنەکانی هەڵکردنی لە لایەن سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران بە ژمارە (٢)ی ساڵی ٢٠٠٤، دواتریش دیارکردنی شوێنی هەڵکردنی ئاڵا بە فەرمانی هەرێمی ژمارە (٦)ی ٢٠٠٦/٧/٦ لە لایەن سەرۆکایەتی هەرێم و بە ئیمزای سەرۆکی هەرێم، ئینجا دەنووسێ: (**ئەوەش هێنانە دی ئاواتێکی گەورەی کوردان بوو، تەنانەت یەکێك لە ئەندام پەرلەمانەکان لە خۆشی دەرکرنی یاسای ئاڵای هەرێمی کوردستان بوورابۆوە**).

(**تۆژەر**) بۆ ئەو سێ برگەیەی سەرەوە (٤) پەراوێزی کردووە و تیایدا ئاماژەی بە سێ سەرچاوە (**رۆژنامەی پەرلەمان و رۆژنامەی وەقایعی کوردستان و گۆڤاری هەرێم**) کردووە، بەڵام ئێمە پێمان وایە ریزکردنی ئەو چەند رستانە بەم شێوەیە دەبێ لای تۆژەران و ئەکادیمییان قبوڵ نەکرێت. سەرەتا خوێنەر و تۆژەر حەز دەکات بزانێ ئەو ئەندام پەرلەمانە کێ بووە ئاوەها رەنج بەخەسار بووە و لە خۆشی دەرکردنی یاسای ئاڵای هەرێمی کوردستان بووراوەتەوە، تەنانەت دەبووایە تۆژەر ئەو ئەندام پەرلەمانەی بدۆزیبایەوە و چاوپێکەوتنی لە بارەی هەڵکردنی ئاڵا لەگەڵ بکردبایە.

جا چۆن دەبێ بەم پەرلەمانتارە نەڵێین (**رەنج بەخەسار**) کە (**تۆژەر**) بەداخە بۆ ئەو (٢١) تیشکە دەنگ لەسەر دراوەی کە بۆ خۆری ئاڵاکە دیاری کراوە، بە قسەی ئەو گوایە (**ئەمە ساڵی زاینییە نەك کوردی کە لە (١)ی خاکەلێوە دەست پێدەکات**).

ئەوە لە کاتێکا دەستووری هەرێمی کوردستانیش، کە هێشتا دەنگی لەسەر نەدراوە، لە برگەی دووەمی مادەی (١١)یدا هاتووە:

دووەم: ئاڵاکە پێك دێت لە رەنگی سوور، ئینجا سپی ئینجا سەوز و خۆرێکیش بە رەنگی زەرد دەکەوێتە ناوەڕاستییەوە کە بیست و یەك تیشکی لێوە دەردەچن و بە یاسایەك ئەندازەکانی دیار دەکرێن و مانای پێکهاتەکانی ڕوون دەکرێتەوە.

لێرەدا دەبێ بڵێین تۆژەران با لەگەڵ ئێمە بۆ تاوتوێکردنی ئەم پرسە هەڵوەستەیەك بکەن، بەڵام سەرەتا دەبێ بپرسن کام ساڵی کوردی؟ پاشان با

بزانین بە چ پێوەرێك ئەم ساڵە دیار کراوە؟ ئەو ساڵەی لە ناوەڕاستی چلەکانی سەدەی رابردوودا (**حوسێن حوزنی موکریانی**)، لە وتارێکی لەسەر مێژووی (**ماد**)ەکاندا پێشنیازی کردووە بکرێتە سەرەتای بەرواری کوردی، یان ئەو بەروارەی هەر لە سەرەتای شەستەکانی ئەو سەدەیەدا (**بەشیر مشیر**) پێشنیازی کردووە. پاشان ئەوەندەی ئێمە زانیومانە زاناکان بەردەوام ویستوویانە پێمان بسەلمێنن زانست و شەرع نابێ عەیبەی تێدابێ، جا بۆ خاوکردنەوەی ئەو داخەی سەر دڵی (**تۆژەر**) و ئەو کەسانەش، کە لێرەدا ناوهێنانیان بە پێویست نەزانراوە و بەم (٢١) تیشکەی سەر ئاڵای کوردستان نیگەرانن، با سەرەتا هەموومان بە یەکەوە کورتە گەشتێك بە نێو ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا بکەین، چونکە دڵنیاین ڕۆژنامەنووسیی کوردی لە هەموو سەرچاوەکانی دیکەی رۆشنبیری زیاتر وەڵامی ئەو جۆرە پرسانەیان پێ دەدرێتەوە:

* ئەوەندەی ئێمە ئاگادارین و تۆژینەوەمان لەسەر کردووە هیچ کام لە ڕۆژنامەکانی نێوان ساڵانی ١٨٩٨–١٩٣٢، نەك هەر ڕۆژێ لە ڕۆژان مانگ و ساڵی کوردی لەسەر بەرگەکانیان نەنووسراوە، بەڵکو لە دووتوێی بابەتەکانی ناوەوەشیان هیچ ئاماژەیەکیان بۆ مانگە کوردییەکان نەکردووە، بەنموونە:

(**کوردستان**)ی یەکەم رۆژنامەی کوردی کە لە ١٨٩٨/٤/٢٢دا یەکەمین ژمارەی بلاوکردۆتەوە. سەرەتا ناوی مانگەکانی بە هەردوو ڕۆژژمێری ڕۆمی و کۆچی لەسەر ڕووی نووسراوە. دواتر تەنیا کۆچییەکەی هێڵراوەتەوە، ئەم گۆڤار و ڕۆژنامانەش: کورد تەعاون تەرەقی غەزەتەسی/١٩٠٨، ڕۆژی کورد/ ١٩١٣، هەتاوی کورد/ ١٩١٣–١٩١٤، کوردستان١٩١٧، ژین/ ئەستەنبۆل ١٩١٨، کوردستان/ ١٩١٩، تێگەیشتنی راستی ١٩١٧، پێشکەوتن/ ١٩٢٠، بانگی کوردستان/ ١٩٢٢، ڕۆژی کوردستان/ ١٩٢٢، ئومێدی ئیستقلال/ ١٩٢٣، ژیانەوە/ ١٩٢٤، دیاری کوردستان/١٩٢٥، زاری کرمانجی/ ١٩٢٦، هەموو ژمارەکانیان، بێجگە لە ساڵ و مانگی کوردی ، لە نێوان نووسینی ساڵەکانی هیجری و ڕۆمی و زایینی لە سەر بەرگەکانیان سەرپشك بوونە.

ڕۆژنامەی (**ژیان**)یش، کە یەکەمین ژمارەی لە ساڵی ١٩٢٥دا بڵاوکراوەتەوە، تا کۆتایی تەمەنی، لە ساڵی ١٩٣٩دا، **هیچ** ئاماژەیەکی بۆ ساڵ و مانگی کوردی تێدا نییە[١٥].

* لە ساڵی ١٩٣٢دا کاتێ (**جەلادەت بەدرخان**) یەکەم ژمارەی گۆڤاری (**هاوار**)ی بڵاوکردۆتەوە، بۆ یەکەمین جار لەسەر رووبەرگی یەکەم و دووەمیدا ناوی مانگی دەرچوونی گۆڤارەکەی بە زمانی کوردی ئاوەها (١٥ی **گولان** ١٩٣٢) تۆمار کردبوو، لە ژمارە (٢،٣)شدا نووسیبووی ١٥،١ی حوزیران ١٩٣٢، ژمارە٤ی لە ٣ی **تیرمە** ١٩٣٢ دەرچووە، ژمارە ٦ی ساڵی ١ لە ٨ی تەباخ ١٩٣٢ دەرچووە، ژمارە ٨ی ساڵی ١ لە ئەیلوولی ١٩٣٢دا بڵاوکراوەتەوە، ژمارە ١٠ی لە **چریابەری** ١٩٣٢دا دەرچووە، ژمارە ١٢ی لە ٢٧ **چریاپاشی** ١٩٣٢ دەرچووە، ژمارە ١٥ی لە **چلیا پاشی** ١٩٣٣دا دەرچووە، ژمارە ١٧یشی لە **ئاداری** ١٩٣٣دا دەرچووە.

ڕۆژنامەی (**ژین**)یش کە درێژەپێدەری ڕۆژنامەی (**ژیان**) بووە، لە هەموو سەردەمەکانی (**پیرەمێرد و گۆران و ئەحمەد زرنگ**)دا، ژمارەی تاك و تەرا نەبێ، ئەگەر نا هیچ کام لە ژمارەکانی دیکە نە بەروار نە ساڵی کوردی لەسەر نەنووسراوە[١٦].

گۆڤاری گەلاوێژ کە یەکەم ژمارەی لە ساڵی ١٩٣٩دا بڵاوکراوەتەوە، لە ماوەی ١٠ ساڵدا ١١٦ ژمارەی لە (١٠٧) بەرگدا لێ دەرچووە، لە هیچ کام لە ژمارەکانی باسی ساڵ و مانگی کوردی نەکردووە[١٧].

(**دەنگی گێتیی تازە**) لە تشرینی یەکەمی ١٩٤٣دا یەکەم ژمارەی لە لایەن بەشی پەیوەندی گشتییەوە، لە باڵیۆزخانەی بەریتانیی لە بەغدا دەرهێنراوە. دوا ژمارەیشی، کە لە شێوەی ڕۆژنامە بووە، لە ساڵی ١٩٤٧دا دەرچووە. ئەم گۆڤارە، چ بە شێوەی گۆڤار و چ بە شێوەی ڕۆژنامە، دواتریش کە باڵیۆزخانە وازی لێ هێناوە و حوزنی موکریانی بە تەنیا دەری کردووە. بەرواری کوردی لەسەر هیچ کام لە ژمارەکانی نەنووسراوە[١٨] ، تەنیا بابەتێك وەك (**نموونەیێکی دێریك**) بڵاوکراوەتەوە. تیایدا هاتووە: (**لە دیریکدا: دامەزراندنی دەوڵەتی ماد و لە ناوبردنی دەوڵەتی ئاشور لە گەورەترین سەربهوردانی دیریکە کە نیشان دەدرێت، وە ئادەمیزاد تا ئەو ڕۆژە نەبیستوویە و نەدیویە وە نە بەبیری دا**

هاتووە گەورە و هەرە سەربهوردی مەزن کە مرۆڤ چاوی پێکەوت ئەمەیە (هـوو خ شترە)ی پادشای مەزنی ماد لنگی دایە سەر پایتەختی ئاسـور کـە پێـی دەگـوترا (نەین ئاوا ، نەی ـ نەوا) کە ئێستا بە (نینوا) دەناسرێ. ئەو شـارە لەسـەر زەوی لەو دەمەدا گەورە و بە شان و قەشەنگ بووە، وە لە جیهاندا تاك و بێ وێنە بووە لە دوای دەورەدانی سالّی ٦١١ی پێش میلاد یانی ٢٥٥٨ سالّی پێش ئەمڕۆ شـای ناوداری ئازادی ماد (هوو خ شترە) ئـەو شـارەی گـرت، وە دەولّـەتی ئاسـوری لـە رەگ و ریشە هەلّکەنـد و تێـك و پێکـی دا و بـە جارێـك وای پـووچ کـردەوە هـەتا هەتایی نەژێتەوە.

پاشـان دەنووسـێ: **(ئـەو سـالّە سـالّێکی دیریکـی هـەرە مـەزنی مـاد و مـاد نەژادانە، ئەگەر ئەو سالّە بکرێتە دیریك و سەر سالانّی نەوەکانی مـاد هـیچ سـەیر نییە، بەلّکم بە تەواوی لە جێگای خۆیدایە چـونکە سـالّی دیریکـی پیرۆزمەنـدی و بردنەوە و سەرکەوتنی باپیرەیە، وە سالّی دەسەلاّت و زالّ بوونـە بەسـەر دژمنـی هەرە گەورەی نەژادیاندا)**(١٩) .

(حوسێن حوزنی موکریانی) نە لەو ژمارەی گۆڤارەکـەی و نـە لـە ژمارەکـانی دواتردا، بەلّکو لەو ٣٠ ژمارەیەشی کە بە شێوەی رۆژنامە **(دەنگی گێتیی تـازە)**ی دەرکرد، لە دوور و نزیکەوە، نـەك هـەر ئـەم پێشـنیازەی خـۆی نەهێناوەتـە سـەر کاغەز، بەلّکو مانگە کوردییەکانیشی نەنووسیوە.

هەر لەو کاتەوەی موکریانی ئەو وتارەی خۆی نووسیوە لە بەشە کوردسـتانی ئەودیو دەکرێ بلّێین: ماوەی نزیکەی مانگێك بوو **(كۆماری کوردستان)** لە مەهاباد دامەزرابوو، لـەم کاتـەدا ڕۆژنامەیـەك بـە نـاوی **(کوردسـتان)** وەکـو بلاّوکـەرەوەی **(بیری حیزبی دیمـوکراتی کوردسـتان)** و **(حکومـەتی کوردسـتان)** بلاّوکراوەتـەوە. رۆژنامەکە لەم ١١ مانگەی دەرچوونیدا، جگە لە دوو ژمارەی بەرایی، لە پالّ سالّی زایینی سالّی هەتاویشی دەنووسی، هەروەها ناوی مانگە کوردییـەکان **(بـەفرانبار، رێبەنـدان، ڕەشـەمە، خاکـەلێوە، بانەمـەڕ، جـۆزەردان، پووشـپەڕ، گەلاوێـژ، خەرمانان، رەزبەر)**(٢٠)، لە تەك سالّی هەتاویی نووسـراوە نـەك سـالّی کـوردی، لـە مانگی خاکەلێوەشدا تەنها یەك جەژنە پـیرۆزە بلاّوکراوەتـەوە، ئـەمیش شـیعرێکی **(هێمن)**ی شاعیرە کە ئەم دێرەی چەند جارێك تێدا دووبارە کراوەتەوە:

ئەوا هات مانگی خۆشی **خاکەلێوە** و **جەژنی نەورۆزە**
دەکەم لێتان برایانی وەتەن من جەژنە پیرۆزە

(**عەلائەدین سەجادی**)یش لە ساڵی ١٩٤٨دا و لە مانگی ئاداردا یەکەمین ژمارەی گۆڤاری (**نزار**)ی بڵاوکردۆتەوە، ئەویش بێجگە لە بەرواری زاینی و هیجری لە هەر ٢٢ ژمارەی گۆڤارەکەیدا دوور و نزیك بەرواری کوردی بەکارنەهێناوە.

هەروەها لە ساڵی ١٩٥٠دا، کۆمەڵەی مامۆستایان لە هەولێر ڕۆژنامەیەکیان بە ناوی (**هەولێر**) بڵاوکردۆتەوە. ڕۆژنامەکە ماوەی (٢) ساڵان بەردەوام بووە، دوور و نزیك باسی مانگ و ساڵی کوردی نەکردووە، هەر لە هەولێر لە ڕۆژی شەممەی ١٥ی مایسی ١٩٥٤دا، گیوی موکریانی یەکەم ژمارەی گۆڤاری (**هەتاو**)ی بڵاوکردۆتەوە مایسەکەی خستۆتە ناو دوو کەوانە و لە تەکیشییەوە نووسیویە: (**١٥ گولان**). لە ژمارە (٢)یدا پێچەوانەی کردۆتەوە و نووسیویە: (٣٠ مایس (**باران بڕان**) ١٩٥٣، لە ژمارە (٣)یشدا نووسیویە: (**جۆخینان** ١٥(**حزیران**) ١٩٥٤)، (**گیوی موکریانی**)یش لە ژمارە ٥٨ ساڵی ١٢ ڕۆژی شەممە نەورۆز ٣١ (مارت) ١٩٥٧دا ئەو بۆ یەکەمین جار، ناوی (**نەورۆز**)ی لە جیاتی (**خاکەلێوە**) خستۆتە سەر بەرگی گۆڤاری (**هەتاو**) لە ژمارە (٩٣) ساڵی ٣ی ڕۆژی چوارشەممە ٢٠ی **نەورۆز** (**١٠ نیسان**) ١٩٥٧ نەك هەر ئەو ناوەی لە جیاتی (**خاکەلێوە**) دانا، بەڵکو ژمارەی ڕۆژەکانیشی، وەکو دەبینن، لەپاڵ مانگە کوردییەکان نووسیوە.

(**نیشتمان**)ی کۆواری ئەدەبی خوێندەواری و مانگی کوردی، کە زمانی (**کومەڵەی ژیانەوەی کوردستان**) بووە، ژمارە (١)ی لە جولای ١٩٤٣دا بڵاوکراوەتەوە لەسەر بەرگی یەکەم و دووەمی، لەپاڵ ئەو بەروارەی سەرەوە نووسراوە **پووشپەڕی** ١٣٢٣. ژمارە (٢)یشی (**خەزەلوەری** ١٣٢٢)ی لەسەر نووسراوە و ئاماژەیشی بە بەروارە زاینییەکە نەکردووە. ژمارە (٣ و ٤)ی ساڵی یەکەمی دیسان بەبێ بەروارە زاینییەکە **سەرماوەرز - ڕێبەندانی** ١٣٢٢ی لەسەر نووسراوە. هەرچی ژمارە ٦ی ساڵی یەکەمی ئەم گۆڤارەیە ڕەشەمەی ١٣٢٢ی لێ دراوە. بەڵام ژمارە (٧–٨–٩) ساڵی یەکەم لەسەر بەرگی دەرەوەی (**خاکەلێوە - بانەمەڕ - جۆزەردان**)ی ١٣٢٢ی لێ دراوە. لەسەر بەرگی ناوەوەش لەبری ئەو دەستەواژەیە نووسراوە بەهاری ١٣٢٢.

هەرچی گۆڤاری (**ئاوات**)ە، کە تەنیا تاقە ژمارەیەکی لێ بڵاوکراوەتەوە، ١ی **خەزەلوەری** ١٣٢٣- ١٩٤٥ی لێ دراوە.

هەر لە کوردستانی ئەودیو ژمارە ١ی (**هاواری کورد**) **ڕەزبەری** ١٣٢٤ لەسەر بەرگەکەی دراوە.

(**کوردستان**) کە بڵاوکراوەی بیری حیزبی دیموکراتی کوردستان بووە وەکو گۆوارێکی ئەدەبی کۆمەڵایەتی سیاسی بڵاوکراوەتەوە، ژمارە ١ی ساڵی یەکەمی لە(٥)ی **سەرماوەزی** ٦/١٣٢٣ی دیسامبەری ١٩٤٥دا دەرچووە، لەدوا لاپەڕەی ژمارە (٢)ی گۆڤارەکەدا (**هەواڵ**)ێك و (**بۆ زانین**)ێکی سەرنجڕاکێشی تێدا بڵاوکراوەتەوە. ئەمەیان دەقی یەکەمە:

١- (لەبەر هەندێ بەرهەڵستی چاپی لە ٣ مانگە **بەفرانبار**. **ڕێبەندان**. **ڕەشەمە** ١٣٢٤دا گۆواری کوردستان لە چاپ نەدرا، وە لە هەوەلی خاکە لێوەی ١٣٢٠ دەست بە چاپکردنی دەکرێ)[٢١].

هەرچی هەواڵەکەی لەژێر ناوونیشانی (**هەڵکردنی ئاڵای مقەدەسی کوردستان**)ە تیایدا هاتووە: (**هەروەکو لەپێش دەرهاتنی کوردستاندا عەرض کرا ڕۆژی ٢٦ی سەرماوەز تەواوی نوێنەرەکانی ئەهالی کوردستان لە شاری مەهاباد کۆبوونەوە. لە سەعات (١٠)ی بەیانی لە کانگای حزب ئالای کورد بە حضوری (١٠) هەزار نەفەر هەڵگیرا**)[٢٢].

ژمارە (٣)ی ساڵی یەکەمی کوردستان لە مانگی **خاکەلێوە**/مارسی ١٩٤٦دا دەرچووە.

ژمارە (٥) ساڵی یەکەمی لە مانگی **بانەمەڕ**/مە ١٩٤٦ دای لەسەر نووسراوە.

ژمارە (٦ و ٧)ی ساڵی یەکەمی (**کوردستان**) بەر **پوشپەڕ** و **گەلاوێژی** ١٣٢٢ کەوتووە.

(**هاواری نیشتمان**)یش کە بڵاوکراوەی بیری یێکەتی جەوانانی دیموکراتە ڕۆژی دەرچوونی ژمارە ١ی ساڵی هەوەڵی لە هەموو سەرنجڕاکێشترە، ئەوەتا زۆر بە زەقی نووسراوە ١ی **خاکەلێوە** ٢١/١٣٢٥ مارس دەرچووە.

گۆڤاری (**هەڵاڵە**)ش ژمارە ١ی ساڵی یەکەمی لە **ڕەشەمەی** ١٣٢٤دا بڵاوکراوەتەوە. لەم ژمارەیەی (**هەڵاڵە**) جارێکی دیکە لەسەر (**هەڵکردنی ئاڵای**

پـیرۆزی کوردسـتان) نووسـراوە، شـیعری (**ئـاڵای کوردسـتان**)ی هەژاریشـی تێـدا بڵاوکراوەتەوە، ئەوە جگە لـەوەی (**وێنەی هەڵکردنی ئاڵای پیرۆزی کوردسـتان لـە مەهاباد**) هەر لەم ژمارەیەی (**هەڵاڵە**) دەبینرێ، بەڵام بەداخەوە نیگارەکە زۆر دیار نییە.

ژمارە٢یشـی بـەر (٢ی **خاکـەلێوە** ١٣٢٥) کـەوتووە، هـیچ بـەروارێکی دیکـەی لەپاڵ دانەنراوە. ئینجا ژمارە (٣)ی بەر مانگی **بانەمەڕی** ١٣٢٥ کەوتووە، گۆڤـاری (**گڕوگاڵی منداڵانی کورد**)یش کە بیری کارگەرانی چاپخانەی کوردستانە، ژمارە ١ی سـاڵی ١ی لـە ١ی **بانەمـەڕی** ١٣٢٥دا دەرچـووە، ژمـارە ٢ی سـاڵی ١ی بـەر ١ی **جـۆزەردانی** ١٣٢٥ کـەوتووە. بـەڵام ژمـارە ٣ی سـاڵی ١ لـە **پووشـپەڕی** ١٣٢٥دا دەرچووە.

(**ڕوناهی**)یش وەکو (**گۆڤارەکا هەیڤانەیە بۆ بەرکرنا زانیاریـا کـوردی**) ژمـارە ١ی سالا ١ لە **چریائێکی** ١٩٦٠ دەرکەتیـە. ژمـارە ٢ی سـاڵی ١یـش لـە **چـریادووی** ١٩٦٠ دەرچووە ژمارە ٣ی سالا ١ لەسەری نووسراوە: کانوونا ئیکی ١٩٦٠، ژمارە ٤ لە سـالا (١)یـش لـە کانوونـا دووی ١٩٦١دا دەرکەتیـە، بـزانن ژمـارە (٥ ، ٦)ی سالا ١ بەر شوات و ئاداری ١٩٦١ کەوتووە. ژمارە (٧، ٨)ی سالا ١یش بەر نیسان و **گوڵانی** ١٩٦١ کەوتووە. ژمارە (١) سـاڵی (٢)یشـی لەسـەر نووسـراوە: تشـرینی دووەمی ١٩٦١، ژمارە ٢ی ساڵی ٢یشی سەرەتای ئابی ١٩٦٢ لێ نراوە.

لە سـاڵی ١٩٥٩دا ڕۆژنامەیـەك بـە نـاوی (**کوردسـتان**)[٢٤] لـە ئێـران لـە لایـەن دامودەزگاکـانی شـا بڵاوکراوەتـەوە، ئـەم ڕۆژنامەیـە لەوانەیـە (**یەکـەم ڕۆژنامـەی کـوردی**) بێـت ژمارەکـانی هەرچـوار ساڵەکەی (**سـاڵی کـوردی**) لەسـەر لاپـەڕەی یەکەمی نووسراوە.

ئەوەتا ژمارە (١)ی ساڵی ١ لە چوارشەمەی ١٥ی **گوڵانی** ٢٥٧١ك، اردبیهشـت ١٣٣٨ش، ٢٧ شوال ١٣٧٨هـ، ٦ی مەی ١٩٥٩م دەرچووە.

ژمارە (٤)ی لە ڕۆژی چوارشەممە ٥ی **جۆزەردان** ٢٥٧١ ـ ٥ خـرداد ١٣٣٨ ش ـ ٨ی ذي القعدة ١٣٧٨ق ـ ٢٧ مە ١٩٥٩م دەرچووە. ژمارە ٨ی لە ساڵی یەکەم لە ڕۆژی چوارشەمە ٢ی **جۆخینان** ٢٥٧١ك ـ ٢ تیر ١٣٣٩ش ـ ١٧ ذي الحجة ١٣٨ ق ـ ٢٤ ژوئن ١٩٥٩م دەرچووە، ژمـارە (١٣)ی سـاڵی یەکـەم لـە ڕۆژی چوارشـەممە ٦

میوەگـەنانی ٢٥٧١ك - ٦مـردادی ١٣٣٨ش - ٢٢ محـرم ١٣٧٩ی ق - ٢٩ ژوئیـە ١٩٥٩م دەرچـووە. ژمـارە ١٧ی سـاڵی یەکـەم لـە ڕۆژی چوارشـەممە ٢ **گەلاوێـژی** ٢٥٧٦ك - ٣ شـهریور ١٣٣٨ ش - ٢٠صـفر ١٣٧٩ق - ٢٦ ئـون ١٩٥٩م دەرچـووە. ژمارە (٢٢) ی ساڵی یەکەم لە ڕۆژی چوارشەممە ٧ **ڕەزبەر** - ٧ مهر ١٣٣٨ش - ٢٦ ربیع الاول ١٣٧٩ ق - ٣٠ سیپتامبر ١٩٥٩م دەرچووە. ژمارە (٢٦)ی ساڵی سـێیەم لە ڕۆژی چوارشەممە ٥ی **گەڵاڕێزان** ٢٥٧١ك - ٥ ئـەبان ١٣٣٨ش - ٢٥ ربیـع الثـاني ١٣٧٩ق - ٢٨ اوکتوبەر ١٩٥٩م دەرچووە.

ژمارە ٣٠ ساڵی یەکەم چوارشەمە ٣ی **سـەرماوەز** ٢٥٧١ کـ ٣ ادار ١٣٣٨ش - ٢٥ نوامبـەر ١٩٥٩م - ٢٣ جمـادی الاول ١٣٧٩ق، ژمـارە (٣٤)ی سـاڵی یەکـەم چوارشەممە **بەفرەمبار** ٢٥٧١ك - ١ی دی ١٣٣٨ ش - ٢٣ی دیسامبەر ١٩٥٩م - ٢٢ جمادي الثاني ١٣٧٩ق.

ژمـارە ٣٩ی سـاڵی یەکـەم چوارشـەمە ٦ی **ڕێبەنـدان** ٢٥٧١ك - ٦ی بەهمـەن ١٣٣٨ش - ٢٨ رجب ١٣٧٩ق - ٢٧ ژانویە ١٩٦٠.

ژمـارە ٤٣ سـاڵی یەکـەم چوارشـەمە ٥٤ **ڕەشـەمە** ٢٥٧١ك - ٤ی ئاسـفەند ١٣٣٨ش - ٢٤ شعبان ١٣٧٩ق - ٢٦ فوریە ١٩٦٠م.

ژمـارە ٤٧ی سـاڵی یەکـەم چوارشـەمە ١٠ی **خاکـەلێوە** ٢٥٧٢ك - ١٠ی فروردین١٣٣٩ش - ٢ رجب ١٣٧٩ق - ٢٩ مارس ١٩٦٠.

گۆڤاری (**هیوا**)[٢٥]ی یانەی سەرکەوتن لە بەغدا هەر لە یەکەم ژمارەیەوە ناوی مانگـەکانی کـوردی لەسـەر بـەرگی نووسـراوە ئـەوەتا لەسـەر بـەرگی ژمـارە (١) نووسراوە: **گەلاوێژ** (تـەموز) ١٩٥٧، لەسـەر ژمـارە دوویشـی نووسـراوە **خـەرمانان (ئاب)** ١٩٥٧، لەسـەر بـەرگی ژمـارە (٣)یشـی نووسـراوە **ڕەبـەز** (ئـەیلول) ١٩٥٧، لەسەر بەرگی ژمارە (٤)یشی نووسراوە **خەزەلوەر (تشرینی یەکەم)** ١٩٥٧، لەسەر بەرگی ژمارە(٥)یشی نووسراوە: **کەوبەر (تشـرینی دووەم)** ١٩٥٧، لەسـەر بـەرگی (٦)یشی نووسراوە :

لە ژمارە (١)ی ساڵی (٢)یشی دا لەپاڵ ساڵی ١٩٥٨ نووسراوە ٢٥٧٠ك. ژمارە (٥) ساڵی (٢) لەسەری نووسراوە: **سەرماوز (تشـرینی دووەم)** ١٩٥٨م – ٢٥٧٠ك. ژمارە (٨)ی ساڵی (٢) لەسەر بەرگی نووسـراوە: شـوباتی ١٩٥٩ **نـەورۆزی** ٢٥٧١،

ژمارە (٩ –١٠) لە بەرگێکدایە، لەسەری نووسراوە: نیسان و مایسی ١٩٥٩/**بانەمەڕ و جۆزەردانی** ٢٥٧١. ژمارە (١١ – ١٢)ی ساڵی (٢)یشی لەسەر نووسراوە: حوزیران و تەمووزی ١٩٥٩/ **جوزەردان** و **پووشپەڕی** ٢٥٧١.

ژمارە (٢ و ٣) ساڵی ٣ لە کانوونی یەکەمی ١٩٥٩ و کانوونی دووەمی ١٩٦٠ی لەسەر نووسراوە، هەرچی کوردییەکەشی نووسراوە: **سەرماوز و بەرباران** ٢٥٧١ی کوردی. ژمارە (٤)ی ساڵی (٣) ئازاری ١٩٦٠ رەشەمەی ٢٥٧١ی کوردی لەسەر نووسراوە، لە ژمارە (٥)ی ساڵی ٣ی نووسراوە مایسی ١٩٦٠ **جۆزەردانی** ٢٥٧٢ی کوردی. ژمارە (٣٠)ی ساڵی (٤) یەکسەر گۆڕانکاری بەسەر ئەو بەروارانەی سەر بەرگەکان دەهێنرێ و ئەم ژمارەیە لەسەری نووسراوە: تشرینی یەکەمی ١٩٦٠، ئەم گۆڕانکارییەش بەبێ نووسینی هیچ تێبینی و سەرنجێك کراوە تا دوا ژمارەی گۆڤارەکەش کە ژمارە ٣٨ بووە هەر وا ماوەتەوە، بەڵام لە ژمارە ٣٣ی ساڵی ٥ جگە لەسەر بەرگی نووسراوە **گەلاوێژی (تەمووز)** ١٩٦١، لە ناوەوەی ئەم ژمارەیەشدا بابەتێکی سەرنجڕاکێش بە پێنووسی (**مامۆستا بەشیر مشیر**) لەژێر ناونیشانی:(**بەرواری کوردی لە چییەوە هاتووە؟**) ئەوەتا نووسیویە: (**گەلێ کەس ئەپرسن کە بەرواری کوردی لە چییەوە هاتووە، وە چۆن ئەوترێ ئەمساڵ ساڵی ٢٦٦١ی کوردییە؟ هەندێ لە مێژووزانەکان ئەمەیان لا هەڵەیە جا من بۆ ئەوەی ئەو شك و گومانە لە مێشکی خوێندەواران نەهێڵم بنچینەی ئەو شتەتان بۆ روون ئەکەمەوە.** ئینجا دەنووسێ: (**مادەکان، واتە رەگەزی (ماد) کوردن و کوردەکان لەوانن، مێژوو ئەمەی پیشان داوە، دەوڵەتی مادیش لە ٧٠٠ – ٥٥٠ ساڵ پێش میلادەوە دەوڵەتیان دروست کردووە کە پێی ئەڵێن دەوڵەتی ماد هەر چەند هەندێ مێژوونووسی فارس بە درۆ پێکهێنان و دروست بوونی ئەو دەوڵەتە مەزنە ئەخەنەوە سەر ڕەگەزی فارس**).

دواتر دەنووسێ: (**دەوڵەتی ماد لە کاتی خۆیدا سنووری تا میسر و هیندستان درێژ بووەتەوە، وە تەنگی بە وڵاتی ئاشوورییەکان هەڵچنیوە. حوکوومەتی ماد سەدوپەنجا ساڵ بەردەوام بووە، سەرەتای دامەزراندنی حوکوومەتی ماد کە سەرەتای مێژووی کوردە بەم وێنە لێك ئەدرێتەوە: ٧٠٠+١٩٦١ = ٢٦٦١.**

کەوابوو ئەمسالَ کە تـەئریخی مـیلادی (١٩٦١)ە، تـەئریخی کـوردی، وەکـو لەسەرەوە باسمان کرد، ئەکاتە ٢٦٦١، من بۆیە ئەم شتەم روون کردەوە کە ئیتر خەڵکی کوردستان گومانیان نەبێ لەوەدا کـە دانـانی ٢٦٦١ بـە تـەئریخی کـوردی شتێکی هەڵە نییە. بەڵکە لە رووداوێکی راستەوە وەرگیراوە).

ئینجا دەنووسێ: **(لە وتاری دووەمدا بنچینەی مانگەکانی کوردتان بـۆ ڕوون دەکەمەوە لە چییەوە هاتووە بۆچی وایان ناو ناوە).**

ئەوە بوو لە ژمارە ٣٤ی گۆڤارەکە ئەم بەڵێنەی خـۆی هێناوەتـە دی و لـەژێر ناوونیشانی: **(ناوی مانگە کوردییەکان لە چییەوە هاتووە؟)**

داواشی لە گۆڤار و ڕۆژنامـەکان کـردووە بـەپێی ئـەم ناوانـە بـەرواری کـوردی بنووسن:

(مانگەکانی بەهار)

* **<u>هەرمێ پشکوان</u> (مارت)** ٣١ رۆژە، لەم مانگەدا درەخت ئەپشـکوێ و جـڕ و جانەوەر دەس بە بزووتنەوە ئەکەن.

* **<u>شەستەباران</u> (نیسان)** ٣٠ رۆژە، ناوەکەی بە خۆیەوەیە باران وەك کوندەی سەربەرەوژێر ئەبارێ کێچ زۆر ئەبێ، خەڵك ئاوی باران ئەخۆنەوە بۆ شیفا.

<u>بەختەباران</u> (مـایس) ٣١ رۆژە، ئەگـەر بـاران بـاری ئـەوە لـە بـەختی خـاوەن دەغـڵ و دان و درەخـت و کشـت و گیـا و سـەوزەواتە عێـل ئەکەوێتـە خـۆی بـۆ کوێستان چووە.

(مانگەکانی هاوین)

***<u>بارانبڕان</u> (حوزەیران)** ٣٠ رۆژە، کوردسـتان زۆرخـۆش ئـەبێ، قـوڕ و چـڵپاو نامێنـێ، دنیا سەوز ئەبێ مالآت داوای ئاوی سارد ئەکا.

* **<u>میوەگەنان</u>** (تـەمووز) ٣١ رۆژە، پیـاو لـە بەغـدا وەکـو میـوە ئەگـەنێ. لـە کوردستان ئەچنە دەرەوە بۆ نووستن.

* **گەلاوێژ (ئاب)** ٣١ ڕۆژە، لە شەشی ئەم مانگە ئاسک ئەچێتە سەر شاخە بڵندەکان تا ئەستێرەی گەلاوێژ ببینێ. بەراز خۆی لە چاڵ ئەنێ تا نەبینی... دوای ئاسک ئەسپ ئینجا گیانلەبەرەکانی تر گەلاوێژ ئەبینن.

(**مانگەکانی پایز**)

* **هەوەڵ پایز (ئەیلول)** ٣٠ ڕۆژە، لە شەشی ئەم مانگەدا لەبەر دەرکی سلێمانی (١٩٣٠) قەلاچۆی لاوی کورد کرا و ئێستاش هەموو ساڵ ئەبێ بەبێ دەنگی یادی ئەم ڕۆژە بکەنەوە.

***گەڵاڕێزان (تشرینی ١)** گەڵای درەختان زەرد ئەبن و هەڵئەوەرن.

***کەوبەدار (تشرینی ٢)** لەم **مانگەدا** کەو ئەچێتە سەردار و خەڵوز ئەکرێ، گەڵاگیشە ئەکرێ، ڕاوەکەو زۆر ئەبێ، کورد ئەڵێت: ئیمشەو شەوی پایزە میوان لای کورد عەزیزە.

(**مانگەکانی زستان**)

* **هەوەڵ زستان (کانونی یەکەم)** ٣١ ڕۆژە، زەخیرە دائەنرێ بۆ زستان. عێل لە گەرمیان شەقام گیر ئەبێ گۆرەوی بازی و فنجانێن دەست پێدەکات.

* **چلە (کانوونی ٢)** زۆر ساردە، ئەم مانگە بەر هەردوو چلە ئەکەوێ.

* **بازە باران (شوبات)** ناوەکە لەوەوە هاتووە کە ڕۆژ لە بورجی خۆی بە وێنەی بەران باز ئەدات بۆ بورجێکی تر.

لە دوای ئەم ناوانەش نووسراوە (**ماویەتی**)، بەڵام لە هەر چوار ژمارەکەی دواتری (**هیوا**) وا دیارە (**مامۆستا**) نەهاتۆتەوە سەر ئەم بابەتە، واتە کەس بۆی نەنووسیوە تا ئەو تەئلیفی بکات..!.

دوای ئەوە ئاماژە بەوە دەکات کە لە ساڵی ١٩٢٧ لە نامیلکەی (**سیپارەی حەقپەرستی**)دا ئەم ناوانەی نووسیوە[٢٦].

(**نەورۆز**)یش گۆڤارێکی دیکەیە کە لە سلێمانی بڵاوکراوەتەوە لەسەر لاپەڕەی ناوەوەی نووسراوە: ژمارە (١)ی ساڵی یەکەم **نەورۆزی** ١٩٥٩، ژمارە (٢)شی بەر (**بانەمەڕ**)ی ئەم ساڵە کەوتووە، هەرچی ژمارە (٣)یە نووسراوە **جۆزەردانی** ١٩٥٩، ئەوەی تێبینی دەکرێ لەم گۆڤارەدا تەنیا مانگە کوردییەکان لە سەر هەر

سێ ژمارەکەی نووسراون دڵنیابن لەخۆڕایی نییە لە ژمارە ٥ی گۆڤاری (**سەنتەری برایەتی**) ١٩٩٨دا ئێمە بابەتێکمان بەناوونیشانی (نەورۆز لە نەورۆزدا) بڵاوکردۆتەوە..

(**ڕۆژی نوێ**)یش کە یەکەم ژمارەی لە ساڵی ١٩٦٠دا دەرچووە، هەر لە شەستەکانەوە لای ئێمە ناوی نراوە (**ڕۆژی نوێی کوردایەتی**)[٢٧] بەسەر بەرگی هەموو ژمارەکانی لە پاڵ ساڵ و مانگەکانی زاینی مانگەکان و ساڵی کوردیشی لێ دراوە. **هەرچی** ساڵەکانن ئەوا ساڵە کۆنەکانی بۆ دانراوە، بە نموونە:

لەسەر بەرگی ژمارە (١) نووسراوە **خاکەلێوە** (**نەورۆز**) ٢٥٧٢ ك نیسانی ١٩٦٠ زاینی. ژمارە (٢) نووسراوە **بانەمەڕ** (**گولان**) ٢٥٧٢ ك مایسی ١٩٦٠ زاینی. ژمارە (٣) نووسراوە **جۆزەردان** ٢٥٧٢ ك حوزەیران ١٩٦٠ زاینی.ژمارە (٤) نووسراوە **پووشپەڕ** ٢٥٧٢ ك تەمووز ١٩٦٠ زاینی. ژمارە (٥) نووسراوە خەرمانان ٢٥٧٢ ك ئاب ١٩٦٠ زاینی. ژمارە (٦) نووسراوە **گەلاوێژ** ٢٥٧٢ ك ئەیلول ١٩٦٠ زاینی. ژمارە (٧) نووسراوە **ڕەزبەر** ٢٥٧٢ ك تشرینی یەکەم ١٩٦٠ زاینی. ژمارە (٨) نووسراوە **خەزەلوەر** ٢٥٧٢ ك تشرینی دووهەم ١٩٦٠ زاینی. ژمارە (٩) نووسراوە **سەرماوەز** ٢٥٧٢ ك کانوونی یەکەم ١٩٦٠ زاینی. ژمارە (١٠) نووسراوە **بەفرانبار** ٢٥٧٢ ك کانوونی دووەم ١٩٦١ زاینی. ژمارە (١١) نووسراوە **ڕێبەندان** ٢٥٧٢ ك شوبات ١٩٦٠ زاینی. ژمارە (١٢) ی ساڵی ١ ٢٥٧٢ کوردی ١٩٦٠. ژمارە (١)ی ساڵی(٢) نووسراوە **خاکەلێوە** (**نەورۆز**) ٢٥٧٣ ك مارت ١٩٦١ زاینی.

ناوی مانگە کوردییەکان		ڕۆژژمێری ڕۆژئاوایی
هەرمێ پشکووان	٣١	٢١ مارت ـ ٢٠نیسان
گوڵان	٣٠	٢١ نیسان ـ ٢٠ مایس
بەختەباران	٣١	٢١ مایس — ٢٠ حوزەیران
خەرمانان	٣٠	٢١ حوزیران — ٢٠ تەمووز
میوەگەنان	٣١	٢١ تەموز — ٢٠ ئاب
گەلاوێژ	٣١	٢١ ئاب — ٢٠ ئەیلوول
سەرماوەز	٣٠	٢١ ئەیلوول — ٢٠ تشرینی یەکەم
گەڵاڕێزان	٣١	٢١ تشرینی یەکەم — ٢٠ تشرینی دووەم

کەوبەدار	٣٠	٢١ تشرینی دووەم – ٢٠ کانوونی یەکەم
ڕێبەندان	٣١	٢١ کانوونی یەکەم – ٢٠ کانوونی دووەم
چلە	٣١	٢١ کانوونی دووەم – ٢٠ شوبات
نەورۆز مانگ	٢٨	٢١ شوبات – ٢٠مارت[٢٨]

دیارە ناوی مانگە ڕۆژئاواییەکانیش ئاوەهاش ریزبەند دەکرێن: جینیوەری ـ فیبریوەری ـ مارت ـ ئاپریل ـ مایس ـ جون ـ جولای ـ ئوگوست ـ سێپتەمبەر ـ ئۆکتوبەر ـ نۆڤەمبەر ـ دیسەمبەر.

نەورۆز	٣١ رۆژ	٢١ی مارت ـ ٢٠ی نیسان
گوڵان	٣١ رۆژ	٢١ی نیسان ـ ٢١ی مایس
باران بڕان	٣١ رۆژ	٢٢ی مایس – ٢١ی حوزەیران
خەرمانان	٣١ رۆژ	٢٢ی حوزەیران – ٢٢ی تەمووز
گەلاوێژ	٣١ رۆژ	٢٣ی تەمووز – ٢٢ی ئاب
بەرەوپایز	٣١ رۆژ	٢٣ی ئاب – ٢٢ی ئەیلوول
سەرماوەز	٣٠ رۆژ	٢٣ی ئەیلوول – ٢٢ی تشرینی یەکەم
گەڵارێزان	٣٠ رۆژ	٢٣ی تشرینی یەکەم – ٢١ی تشرینی دووەم
ئاگردان	٣٠ رۆژ	٢٢ی تشرینی دووەم – ٢١ی کانوونی یەکەم
سەهۆڵبەندان	٣٠ رۆژ	٢٢ی کانوونی یەکەم – ٢٠ی کانوونی دووەم
چلە	٣٠ رۆژ	٢١ی کانوونی دووەم – شوبات
رەشەمێ	٣٠ رۆژ	٢٠ی شوبات – ٢٠ی مارت[٢٩]

جگە لە هەموو ئەو ناو و سەرچاوانەی لە دووتوێی ئەم باسەدا ئاماژەیان بۆ کراوە، دەزانین هەر یەك، لە (**تۆفیق وەهبی**) و (**ئەدمۆندز**) لە دووتوێی فەرهەنگەکەیان و (**عەلائەدین سجادی**) لە (**ڕشتەی مرواری**) و (**شێخ محەمەدی خاڵ**)یش لە (**فەرهەنگی خاڵ**)دا رای خۆیان هەبووە، بەڵام وا ئێمە لێرەدا بەوەندە وازمان هێنا.

ئەنجام

لە دێر زەمانەوە ئالا لای میللەتانی ڕووی زەوی پیرۆزیی خۆی هەبووە، دیارە کوردەکانیش دەبێ ئالای خۆیان هەبووبێت. بەڵام تا دوای جەنگی یەکەمی جیهان هیچ سەرچاوەیەك لەبەردەست نییە وێنەیەکی ڕاستەقینەی ئەم ئالایەی تیا کێشرابێ. لە ساڵی ١٩٢٠ بە دواوە، لێرەو لەوێ، بوونی ئالایەك هەستی پێکراوە. دوای موتارەکە (**ئاگربەست**)ی مۆدرۆس، کە (**شەریف پاشای خەندان**) بیرخەرەوەیەکی بە ناوی کوردان پێشکەش بە کۆنگرەی ئاشتی کرد، هیچ بەڵگەیەك لەبەر دەست نابینین بیسەلمێنی لە پاڵ نەخشەکەی کوردستان، ئەو ئالای کوردستانی خستبێتە بەردەست کۆنگرەکە. دواتر لێرە و لەوێ لە نێو بزووتنەوەی کوردایەتیدا، کوردان جاروبار ئالای خۆیان هەبووە، بەڵام ئەو ئالایانەش هیچ کامێکیان، بێجگە لە چەند وێنەیەکی فۆتۆگرافی یان چەند نووسین و پارچە شیعرێك لە بارەیانەوە، وەکو خۆیان نەماون و لەبەر دەست نین، بە نموونە ئالاکەی سەردەمی شێخ مەحموود تەنیا چەند وێنەیەکی فۆتۆگرافی لەبەردەستە، ئالاکەی سەردەمی شۆڕشی ئاراراتیش تەنیا چەند وێنەیەکی هێڵکاری لەسەر بەرگی کتێب و گۆڤارەکان دووبارە کراوەتەوە، خۆشبەختانە بەم دواییە تۆژەری ئەم باسە وێنەی دانەیەکی ئۆرجینالی ئەم ئالایەی لە ماڵی سینەم خانی جەلادەت بەدرخان گرتۆتەوە، هەروەها وێنەیەکی لەسەر بەرگی ژمارە ١١ی گۆڤاری هاواری ساڵی ١٩٣٢ دۆزراوەتەوە، کە ئەمانیش جیاوازی لە ژمارەی تیشکەکانیان هەیە. هەرچی سەردەمی کۆماری کوردستانە، ئەمیان ئالاکەیان قسەی جۆراوجۆری لەبارەیەوە دەکرێ و وەکو خۆی نەخراوەتە بەردەست. دیسان خۆشبەختانە بەم دواییە فیلمێکی بەڵگەنامەیی پیشاندراوە تیایدا سوپای ئەوسای کوردستان دەبینرێ ئالای سێ ڕەنگی کوردستانیان هەڵکردووە، شێوەی ڕۆژەکە و دوو گوڵە گەنم و قەڵەمەکەی باسی لێوەی دەکرێ بە ئاشکرا دیارە. هەرچی ئەو گوتەیەشە کە زۆر دووبارە دەکرێتەوە گوایە قازی محەمەد ئالایەکی بە مەلا مستەفای بارزانی سپاردووە، تاوەکو ئێستا هیچ وێنەیەکی حەقیقی نەخراوەتە بەردەستان، ناشزانرێ ئەو ئالایەی پێی سپاردووە ئالای نیشتمانی بووە یان نەتەوەیی هەیە، چونکە دەڵێ ئەوسا دوو ئالا هەبووە، نیشتمانی و نەتەوەیی، لەوانە (**حسێن**

یەزدان پەنا) لەکۆڕێکی یەکێتی نووسەراندا ئەو بۆچوونەی باس کردووە. لە بارەی (**ئاڵای ئەمڕۆی کوردستان**)یش، تا ئەو کاتەی ئاوەها بە فراوانی ئاڵا هەڵکراوە قسەی زۆری لە بارەوە کراوە لە هەمووان پتر قسەی زۆر لەبارەی ئەو تیشکانەی کراوە کە لە چێوەی رۆژەکەوە دەردەچێ. لەم تۆژینەوەماندا بەپێی ئەو کرۆنۆلۆژیایەی لەسەرەوە بۆ مانگ و ساڵی کوردیمان کردووە، بە بەراورد و بەپێی سەرچاوە جیاوازەکان بۆمان دەرکەوتووە، ئەو رەخنانەی تاوەکو ئێستا، لە بارەی ژمارەی تیشکەکانەوە، لەم ئاڵایە گیراون هیچیان لە شوێنی خۆیان نەبوون، چونکە بە درێژایی مێژوو نەسەلمێنراوە کوردان رۆژژمێری تایبەت بە خۆیان هەبووبێت. ئەوەی ئێستاش لەسەر بەرگی گۆڤار و رۆژنامەکان دەبینرێت ئەوە ئەفراندنێکی تاکە کەسییە و هیچی تر، تەنانەت ناوی (**نەورۆز**)یش هەر بە هەڵە لە جیاتی مانگی (**خاکەلێوە**) بەکاربراوە، چونکە (**نەورۆز**) ناوە بۆ جەژنی سەری ساڵی کوردی نەوەك مانگ، ئەوە گیوی موکریانی بووە بۆ یەکەمین جار، لە ساڵی ۱۹۵۵، لەسەر بەرگی گۆڤاری (**هەتاو**)دا ئەم گۆڕانکارییەی کردووە پێشتریش لە ژمارە ۲۳٤ی رۆژی دووشەممەی مارتی ۱۹٥٤ (بەرگی ٦)ی گۆڤاری پەیامدا (**نەجمەددین هەمەوەند**) ناوێك لە قوتابخانەی سانەوی کەرکووك پێشنیازی بەکارهێنانی مانگە کوردییەکانی کردووە (**نەورۆز**)یشی بە (**مارت**) داناوە.

کەواتە لای تۆژەر تەنیا رەخنەیەك لە ئاڵاکەی ئەمڕۆی کوردستان دەگیرێ ئەویش جێبەجێ نەکردنی دەقی یاسای ژمارە (١٤)ی ساڵی ۱۹۹۹ی یاسای ئاڵای هەرێمی کوردستانە وەکو خۆی. ئەمیش بە تێبینیکردنی رۆژانەی ئەو ئاڵایانەی لە پشت سەری سەرۆکی هەرێمی کوردستان و سەرۆکی حکومەت و سەرۆکی پەرلەمان و جێگرەکانیان و نووسینگەی وەزیرەکان و بارەگای حیزبەکان دەبینرێن، تەنانەت رۆژانە ئاڵا بەرزەکەی ناو حەرەمی پەرلەمانی کوردستان، هەروەها دەیان ئاڵای ناو خەڵك، دەبینین ئەم وەسفەی ئاڵایان لەسەر جێبەجێ نابێت کە لە خاڵی سێیەمی ماددەی یەکەمی قانوونی ئاڵای هەرێمی کوردستان هاتووە:

" خۆرێکی زەرد دەکەوێتە ناوەڕاستی لاکێشە سپییەکەوە چەقەکەی خاڵی یەکتربڕینی تیرە لاکێشە سپییەکە دەبێت، تیرەی خۆرەکە ئەوەندەی پانی

لاکێشە سپییەکە دەبێت و (٢١) تیشکی لێوە دەردەچێت بەشێوەی سێ گۆشەی دوو لا یەکسان و بنکەکانی ٢١/١ یەك لەسەر بیست و یەك لە چێوەی گۆی خۆرەکە دەبێت و، درێژیشیان بگاتە نیوەی هەردوو لاکێشە سوور و سەوزەکە . خۆرە زەردەکە هێمای بەردەوامبوونی ژیان و زانست و هیوا و ئومێدە و، (٢١) بیست و یەك تیشکەکەش هێمای جەژنی نەورۆزی نەتەوایەتییە. ڕۆژی بەرخودان و ڕاپەڕین و شۆڕشی ڕزگاریی دژ بە زوڵم و زۆر و چەوساندنەوە" .

تۆژەری ئەم باسە دوای ئەوەی تاوتوێی زۆربەی سەرچاوە ڕۆژنامەوانییەکانی لەبارەی ساڵ و مانگی کوردی کردووە، بۆیشی دەرکەوتووە کوردان جگە لە هەندێ ناوی جۆراوجۆر بۆ مانگە کوردییەکان نەساڵنامە و نەڕۆژژمێرێکی تایبەت بە خۆیان نەبووە. دوای ئەوەش لە ئەنجامی تۆژینەوە و بەدواداچوون بۆی دەرکەوتووە ئەو یاسایەی پەرلەمان پێچەوانەی هیچ کام لە پیرۆزییەکانی کوردان نییە، یاساکە پێوانەیەکی ئەندازەیی جوانیشی بە ئاڵاکە داوە، بۆیە تۆژەر خۆی بە پێی وەسفی یاساکە وێنەیەکی ئاڵاکەی کێشاوە و نەخشەسازی بۆی کردووە، ئومێدەوارە لەمەو دوا هەموو لایەك لەسەری بڕۆن و ئاڵاکە وەکو خۆی بەرز بکەنەوە.

دیارە هەموو ئەو کەسانەی کە لە بازاڕ ئاڵاکان دەنەخشێنن و بازرگانییان پێوە دەکەن، وەکو لە سەر زاری خۆیانمان بیستووە و بۆیان باس کردووین، جگە لەوەی ئەوان قانوونەکەیان نەدیوە، کەسێکیش، بە نموونە: وەزارەتی ڕۆشنبیری، نوێنەریان نەبووە نموونەکانیان بۆ بەراورد بکات لەگەڵ نموونەی ئەوانەی لەسەر ئینتەرنێت وەرگیراون و ئەو ئاڵایانەیان لێ وەرگرتووە کە ئەمڕۆ لە ئاسمانی کوردستان دەشەکێتەوە، ئەمانەش هەیانە وەکو وێنەی ئەو ئاڵا گەورەیەن کە لە ناو حەرەمی پەرلەمانی کوردستان دەشەکێتەوە، هەروەها بەم دواییە لە تەلەفزیۆنەکان دەمان بینی وێنەی ئاڵاکەی پشت سەری وەزیری ناوخۆ و قوبادی مام جەلال و ناو ئەو بارەگایەی یەکێتیش، کە دوا کۆبوونەوەیان لەگەڵ سەرۆکی هەرێم تێدا کردووە، دیارە ئەمانەش هەر هەموویان پێچەوانەی یاساکەی ئاڵای هەرێمن، چونکە هەیانە چێوەی ڕۆژەکانیان لە پێوانەی قانوونی بچووکترن، هەشیانە چێوەی ڕۆژەکە تەواوە بەڵام تیشکەکانی تا چارەگێکی دوو ڕەنگەکەی دیکە بڕ دەکات. دەبا پەیوەندیداران ئاگاداری ئەوەش بن، کاتێ هەندێ کەس ئەو

ئاڵا٦٠×٩٠یەی لای ئێمەیان بینی، کە بەپێی یاساکە نەخشێنراوە، پێیان باش بوو تیشکەکانی کورت بکرێنەوە بۆ ئەوەی لە دوورەوە خۆی جوانتر بنوێنێ، بەڵام وەکو دەزانن قانوون جێبەجێکردنی بە میزاج نابێ، لەم بارەوەش کاتێ پرسمان بە د. جەبار قادر، وەکو پسپۆرێکی مێژووی کورد کرد، ئەویش گوتی:

(**هەموو گەلانی دونیا ئاڵای تایبەت بە خۆیان هەبووە و هەیە، لە زۆر سەردەمی مێژووشدا هەندێ جیاوازی لەوەی ئێستا لە وڵاتەکانیان دەشەکێتەوە، بۆیە ئاڵای کوردستانیش، ئەگەر لە سەردەمەکانی پێشوودا هەندێ جیاوازی تێدا هەبووبێ، بەڵام لە ئێستادا کە بە قانوونێکی تایبەت دانراوە، ئەوە کۆتایی بە هەموو ئەو بگرەو بەردانە دێنێ**). کەواتە ، دوای وردبوونەوەمان لە ڕاست و دروستی ئەم بۆچوونانە، یان ئەوەتا هەموو لامان بە یەکەوە دەبێ ئاڵا ناقانوونییەکان دابگرین، یانیش چار نییە، ئەوە بەڵێنی سەرۆکە: (**نابێ کەس لە یاسا گەورەتر بێت**) و دەبێ (**یاسای ئاڵای هەرێمی کوردستان**) ڕێکاری تێدا بکرێت، فەرموون ئەمەش ڕۆژ و (٢١) تیشکەکەی ناو ئاڵاکەمانە کە بەپێی یاسای ئاماژە بۆ کراو هێڵکاریمان بۆی کردووە و لە کۆتایی پەراوێزەکانی تەک ئەم باسەدا دەیبینن*.

* وەکو لە دووتوێی ئەم باسەدا دەیبینن، ئێمە هەردوو وشەی (**قانوون**) و (**یاسا**)مان هاوتەریب بەکار هێناوە و هیچ گرفتێکیشمان نییە، ئەوە د. نووری تاڵەبانیی سەرۆکی ئەکادیمیای کوردییە، نەك هەر حەز دەکا بەڵکو پێداگریش لە سەر وشەی یەکەم دەکات.

* لێرەدا نابێت (**شیلان خان**)، ئەو خاتوونەی لە دوا ساتەکانی دەرچوونی ئەم ژمارەیەی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، زۆر بە پشوودرێژی، دەستوبردی لە تایپی ئەم باسەی بۆ کردین، هەروەها ڕۆژنامەنووس (**سەعید عەبدوڵلا**) لەگەڵمان هاتە ماڵی سینەمخان و چەند وێنەیەکی ئاڵای سەردەمی شۆڕشی (**ئاگریداغ**)ی بۆ گرتین، (**ئەیوب محەمەد باوەکر**)یش لە بارەگای سەندیکای ڕۆژنامەنووسان لەسەر کۆمپیوتەر هێڵکاری ئاڵاکەی بۆ کردووین.

دوای هەموو ئەمانەش بەرگدروویەکی ناو بازاڕ، کە پیشەی دوورینی ئاڵایە و محەمەد ئیبراهیم خەیاتی ناوە، ئاڵایەکی بۆ دروویین، بەڵام کاتێ هەستمان پێی کرد هەڵەیەکی بچووکی تێدا کردووە، داوامان لێی کرد دانەیەکی دیکەمان بۆ بدوورێ دیارە خەیاتەکانی بازاڕ، ئەوانەی دوورینی ئاڵا پیشەیانە بۆ دوورینی ئاڵایەك نەدەهاتنە دەست، ئەویش بە نیگەرانییەوە دانەیەکی بۆ دوورین بەڵام بەدڵی ئێمە نەبووەو بەپێی پێوانەکانی نەبوو و تیشکی خۆرەکەی لە شوێنی خۆی سوڕابوو، واتە بەپێی ئەو هێلکارییە نەبوو کە ئێمە بۆیمان دانابوو، ئەویش بە پاساوی سەرقاڵی و نەبوونی قاڵب دانەیەکی دیکەی بۆ نەکردین. بەهەر حاڵ چاکەی هەمووان هەست پێدەکەین.

سەرچاوەو پەراوێزەکان

[١](**عەزیز گەردی**)، کە ئەوسا مامۆستای سەرەتایی بوو، لەسەر لاپەڕەکانی ڕۆژنامەی (**هاوکاری**) لە سەر بابەتێك، وەکو بە بیرمان دێتەوە هەردوو وشەی (**پیت**) و (**تیپ**) بوو، ڕەخنەی لە د. مارف خەزنەدار گرتبوو، بە پێی قسەی ئەوانەی ئەوسا لە بەغدا بوون و لە هاتنەوەیان بۆیان دەگێڕاینەوە، ڕەوانشاد (**م. خەزنەدار**) زۆر بە ڕەخنەکانی (**ع. گەردی**) سەغڵەت و نیگەران ببوو، بۆیە پێی لە عەرز دەکوتێ و دەڵێت: من (٧) حەفت ساڵان لە (**اتحاد سۆڤیەتی**) خوێندوومە و دوکتۆرام وەرگرتووە، چۆن دەبێ (**معەلیم**)ێك بتوانێ ئاوەها ڕەخنەم لێ بگرێت.. !

[٢] بنوارە: د. ئازاد عوبێد ساڵح، (**مێژووی ئالآی کوردستان**)، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە ٢٣ی ساڵی ٢٠١٢، لا (٢٣٣ ـ ٢٩٤).

چەند جاران داوامان لە (**تۆژەر**) کرد ئەو نامەیە بنووسێ و گەیاندنیشی لەسەر ئێمە بێ، بەڵام لەبەر هەر هۆیەك بووبێت ئەو داوایەی ئێمەی بەجێ نەگەیاند.

لە هەر شوێنێکی ئەم باسەدا وشەی (**تۆژەر**) لەناو دوو کەوانە دانرابێ و تۆخ کرابێ، مەبەست لێی د. ئازاد عوبێدە.

[٣]پێشمان وایە ئێرە جێی خۆیەتی ئەزموونێکی خۆمان بۆ خوێنەران و تۆژەران بگێڕینەوە: لە ساڵی ١٩٩٨ بە دواوە کە بە فراوانی هاتینەوە ناو بواری ڕۆشنبیری زۆر هەوڵی فراوانکردنی ئاستی زانیاریمان، بە پاساوی جیا جیا لە دەست خۆمان دابوو، لە ساڵی ٢٠٠٢دا کاتێ خەریکی ئامادەکردنی باسی (**کاریزمای کورد مەلا مستەفای بارزانی**) بووین، مەبەستمان بوو ، بەر لە بڵاوکردنەوەی باسەکە یەکێك بیخوێنێتەوە و ڕەخنەمان لێ بگرێ و بە دروستی ڕێنماییمان بکات، لە بارو زرووفی ئەوسا، کە شەڕی ناوخۆ لە کوردستان پەتپەتێنی بە هەموو جوانییەك دەکرد، دەشمانزانی باسەکەش حەساسە و لە دوای بڵاوبوونەوەی هەندێ لە کادیرانی هەردوو لای خۆکوژ و دوژمنکار رای خۆیان لەسەر دەبێ، بە تایبەتی کە لایەکیان ڕۆژانە خۆی بە درێژەپێدەری (**ڕێبازی بارزانی**) دادەنا. لەم بارو زرووفە ناسکەدا پێمان وابوو کەس لە (**د. کەمال مەزهەر**) و (**کاکە حەمەی مەلا کەریم**) باشتر نابێت ئەو مەرامەمان بۆ بێننە دی. هەرچۆنێك بوو باسەکەمان گەیاندە بەغدا، بەداخەوە کە چووینە لای یەکەمیان زۆر نەخۆش دیار بوو، بەڵام بەم حاڵەشیەوە بێ دڵی نەکردین و داوای کرد باسەکەی بۆ بخوێنینەوە، لە کاتی خوێندنەوەدا ئاگامان لێ بوو د. کەمال زۆر ماندوو ببوو، بەڵام ئەو هەر زۆری لێ دەکردین بەردەوام بین، دوای ئاگادارکردنەوەمان لە هەندێ قۆرت و گرفت کە پێشبینی دەکرد دوای بڵاوبوونەوەی بابەتەکە ڕووبەڕووی بینەوە، ئەوەبوو دواتر لە سەر ناوهێنانی دوو بەڕێز لە دووتوێی باسەکەدا، کە هەردووکیان لە ژیاندان، هەڵوەستەیەکی لەسەر گێڕانەوەی هەندێ ڕووداو بە

ناوی ئەوانەوە کرد، ئامۆژگاری کردین پەیوەندییان پێوە بکەین، دوای گەڕانەوەمان لە بەغدا، یەکسەر چووینە سلێمانی و دوای چوار هەوڵ و هاتوچۆی سلێمانی ئینجا بۆمان ڕێککەوت قسەی دڵی خۆمان لەگەڵ کاک (**فەرید ئەسەسەرد**) بکەین و لەسەر زاری خۆی کاریزمابوونی (**مەلا مستەفای بارزانی** ـ وەکو هەولێرییەکان ئاوەها ناوی دێنن)یان لە زاری خۆی ببیستین. دواتریش گەڕاینەوە لە بارەی دوو بابەتەوە نامەیەکمان بۆ کاک (**مەسعود بارزانی**) نووسی. زۆر چاك بە بیرمە، یەکێکیان لە بارەی ناونانی خۆی بوو، بەپێی سەرچاوەیەکمان، گوایە **مەلا مستەفا** کاتی خۆی لە (مەهاباد) ناوی **مەسعودی** کوڕی لە خۆشەویستیی (**سەعید تەتەر**) ناوە، کە ناوەکەی خۆی (**مەسعود**) بووە. بابەتەکەی دیکەشمان لە بارەی سەربردەیەك بوو لە نێوان هەردوو (**بارزانی**)ی باوك و کوڕ، ئەویشیان لە سەرەتای حەفتاکان بووە، لە ڕۆژێکی باراناویدا کاتێ مەلا مستەفا لە (**دیلمان**)ەوە بە ئۆتۆمۆبیلێکی جێب بەرەو (**گەڵاڵە**) چووە، لەڕێگادا تووشی کابرایەك دەبن، سەرچاوەکەی ئێمە وای دەگێڕایەوە، کابرا دەستی بڵند کردووە لەگەڵ خۆیان هەڵیبگرن، گوایە (**مەسعود بارزانی**)یش، وەکو یاوەر ، لەناو جێبێکی دیکە لە پێشەوە بووە، لەبەر (**مەلا مستەفا**، نەیویستووە جێبەکە ڕابگرێت و کابرا لەگەڵ خۆیان هەڵبگرن، سەرچاوەکەمان وای گێڕابۆوە گوایە درەنگی شەو چووە پرسیاری بەهاناهاتنی ئەو پیاوەی لێ کردووە و سەرزەنشتی کردووە و گوتوویە: (**ئێمە چین ئەگەر ئەوانە نەبن**) دوای دوو هەفتە وەڵامی خۆمان لە سەر زاری خاوەنەکەی وەکو خۆی و بە دروستی وەرگرتەوە. یەکەمیان ئەوەبوو ئەو بە ناوی (**مەسعود**)ی باپیرە گەورەی کراوەتەوە، کاتێ بە سەرجەلەیدا چووینەوە ڕێك ئاوەها دەرچوو، هەرچی سەربوردەکەشە لە بارەیەوە گوتبووی: هەمووومان لە ناو یەك جێب بووین، بارانیش دەباری و کابرا دەستی بڵند کرد، جەنابیشی ئەمری کرد لەگەڵ خۆمان هەڵیبگرین، ئێمەش ناڕەزاییمان دەربڕی و گوتمان: جێی خۆمان نابێتەوە چۆن جێی ئەو پیاوە ببێتەوە، جەنابیشی گوتی: (**ئێمە چین ئەگەر ئەوانە نەبن**). لێرەدا مەبەستمان ئەوەیە هەر تۆژەرێك دەبێ بۆ دەوڵەمەند کردنی بابەتەکەی و دەستخستنی هەر سەرچاوەیەك نابێ بسڵەمێتەوە.

(٤) بنواڕە: د. ئازاد عوبێد ساڵح، هەمان سەرچاوە، لا ٢٤٣، ٢٥٤.

(٥) بنواڕە: عەبدولحەمید ئیسماعیل، (**مێژووی ئاڵای کۆمەڵەی خۆیبوون لە تورکیادا**)، هەتاو (گۆڤار) ژمارە ١٨٠ ی ١٩٦٠/٦/٣٠.

(٦) بنواڕە: عەبدولحەمید ئیسماعیل، (**مێژووی ئاڵای کۆماری کوردستانی ئێران**)، هەتاو (گۆڤار)، ژمارە ١٨١ی ١٩٦٠/٦/٣٠.

(٧) د. کەمال مەزهەر، (**چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد**)، بەرگی دووەم، بەرهەڤکرن: عەبدوڵڵا زەنگەنە، بڵاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، هەولێر، ٢٠٠١، لا ٤٩١.

[٨] د. کەمال مەزهەر، **ڕەنگین (گۆڤار)**، کورد لە دروشمی پاشاییدا، ژمارە (١١٠)ی ڕێکەوتی چواردەی مارتی ١٩٩٨.

[٩] بۆ زیاتر زانیاری بنواڕە: عەبدوڵلا زەنگەنە، (ژین) گۆڤاری سەردەمی سەرەتای ڕاچەنینەکانی کورد، ڕۆژنامەڤانی (**گۆڤار**)ی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان، ژمارە(٦-٧)ی زستانی ٢٠٠١ل١٨١.

[١٠] بە داخەوە لە کتێبخانەکەماندا دەستمان بەسەر کتێبەکەی د. عەلی تەتەر ڕانەگەیشت کە (**تۆژەر**) بۆ خۆی کردوویەتییە سەرچاوە، بەڵام نامەی ماستەرەکەی لەبەردەستە دەقێکی ئاوەها بێ سەروبەرمان تێیدا نەدۆزیوەتەوە.

[١١] یەك لە فەلسەفەکانی (**بەشیر مشیر**) ئەوە بووە: (**تۆ بینووسە و من تەئلیفی دەکەم**).

[١٢] بەڵام وا لێرەدا دەبینین بۆ ئەو بابەتە گرنگەی (**ئاڵای کوردستان**) هیچ کام لەم سێ سەرچاوەی ئێمەی بەکارنەهێناوە.

[١٣] چەندین جار ئێمە خۆمان ئەو تێبینییەمان لە د. کەمال مەزهەر گوێ لێ بووە.

[١٤] بنواڕە: د. ئازاد عوبێد ساڵح، هەمان سەرچاوە، لا ٢٥٩.

[١٥] هەموو ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانە، چ لە دووتوێی کتێب و چ ئۆریژناڵەکانیان، لە لای ئێمە هەن. لە بنکەی ژین و لای هاوکارانمان ڕەفیق ساڵح و سدیق ساڵح یش هەن. بۆ ساغکردنەوەی ئەو جۆرە پرسانە تاوتوێی هەموویانمان کردووە.

[١٦] دوا ژمارەی ڕۆژنامەکە لە ٢/٧/ ١٩٦٢ .

[١٧] لە بەرنامەی (**بنکەی ژین**)دایە هەموو ژمارەکانی بە چەند بەرگێك چاپ بکاتەوە.

[١٨] وەکو دەبینن ئێمە چەند جارێك وشەی (**بەروار**)مان بەکار هێناوە، هەندێ لە ڕۆشنبیرانمان بە بەکارهێنانی ئەم وشەیە سەغڵەت دەبن، گوایە ئەو وشەیە لە ناوی شارۆچکەی (**بەرواری**) بادینانەوە هاتووە، ئەویش لە سەردەمی کۆماری کوردستان لە مەهاباد، گوایە یەکێك، پێمان وایە ئەنوەر مایی بووە، لە تەنیشت ئەو ڕۆژەی هەموو جار لەسەر نامەکان دەیاننووسی، نووسیویە: بەرواری، نامەوەرگر، کە پێمان وایە عەبدولڕەحمان زەبیحی بووە، ئەو وشەیەی پێ جوان بووە هەوڵی داوە لای خۆیان بەکاری بێنێ، ئەوەبوو دواتر هەموو کوردستانی گرتەوە، پێمان وایە بەکارهێنانی ئەو وشەیە و زۆری دیکەش لە خۆڕایی و بە پاساوی بێ بنەما هەولی نەهێلانیان دەدەین، پێشمان وایە هەر ئاسنی سارد دەکوتینەوە، وەکو د.کەمال مەزهەر دەڵێ: (**هیتلەر**) بەم هەموو جەبەرووتەی خۆی نەیتوانیوە پێڵاوی پاژنە بەرزی خانمان لەناو بەرێت.

[١٩] بڕوانە: حوسێن حوزنی موکریانی، سەر زەوی ماد، وە نەوەی ماد، دەنگی گێتیی تازە، ژمارە(١٥)ی ساڵی سێیەم، بەرگی (٢٦)ی ڕۆژی دووشەمەی ١٩٤٦/٢/١١

[٢٠] بڕوانە: ڕۆژنامەی کوردستان، ئامادەکردنی ڕەفیق ساڵح و سدیق ساڵح، پرۆژەی هاوبەشی (**بنکەی ژین**) و (**دەزگای ئاراس**)، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧.

(٢١) د. هیمدادی حوسێن، ڕۆژنامەوانی کوردی، سەردەمی کۆماری دیموکراتی کوردستان ١٩٤٣-١٩٤٧، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨، ل ٥٢٢.

(٢٢) هەمان سەرچاوە، ل ٥٢٣.

(٢٤) هەموو ژمارەکانی ئەم ڕۆژنامەیە دووبارە چاپ کراونەتەوە، بنواڕە: ڕۆژنامەی کوردستان، پرۆژەی هاوبەشی (**ئەکادیمیای کوردی**) و (**بنکەی ژین**)، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢.

(٢٥) هەموو ژمارە ئۆریژناڵەکانی ئەم گۆڤارە لای خۆمان و (**بنکەی ژین**) و چەند کتێبخانەی دیکە پارێزراون، بەم دواییانەش لە پێنج بەرگدا دووبارە لە چاپ دراونەتەوە، بڕوانە: د. هیمدادی حوسێن، ڕۆژنامەوانی کوردی، گۆڤاری هیوا ١٩٥٧-١٩٦٣، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨.

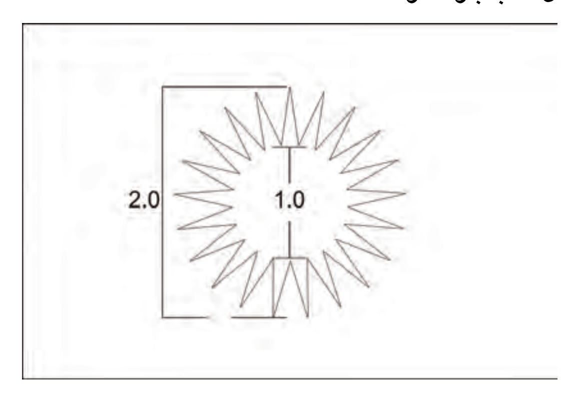
(٢٦) بنۆڕە: (**مامۆستا بەشیر مشیر**)، (**ناوی مانگە کوردییەکان لە چییەوە هاتووە؟**)، هیوا (گۆڤار)، ژمارە (٣٤)ی ساڵی ٥، ئەیلوولی ١٩٦١.

(٢٧) ئەم گۆڤارانەش لە کتێبخانەکەی خۆمان پارێزراون و هەموو ژمارەکانی، بۆ ئەم باسە بە وردی بەسەر کراونەتەوە.

(٢٨) Shafiq kazzaz, The kurdish calander, (The kurdish Journal) Vol.١, March ١٩٦٤.p.١٢.

(٢٩) ئەم مانگانە بەم شێوەیە لە لایەن مەلا جەمیلی ڕۆژبەیانییەوە ڕێکخراون. بە وەرگرتن لە ژمارە (١)ی بەرگی (٦)ی گۆڤاری (The kurdish Journal)، ١٩٦٧، ئەمریکا. ئەوەی شایانی باسە یەك لە ژمارەکانی ئەم گۆڤارە کە لە جەژنی نەورۆزدا بڵاوکراوەتەوە لەسەر بەرگەکەی لەبەرامبەر مانگی مارت دا نووسیویە (نەورۆز) بەرامبەرەکەشی ساڵنامەی کوردی، ئەوەی بەشیر مشیر پێشنیازی کردووە، لەسەر بەرگەکەی نووسراوە.

(٣٠) چاوپێکەوتن لەگەڵ د.جەبار قادر ٢٠١٣/١/٢١ .

چێوەی خۆرو تیشکەکانی ئاڵا،
بەپێی (یاسای ئاڵای کوردستان)، دەبێت بەم پێوانەیە بێت

ملخص البحث

تدور هذه الدراسة حول مسألتين أساسيتين، أولهما قراءة نقدية لبعض الآراء الواردة في موضوع (**تاريخ علم كوردستان**) وسد بعض الثغرات الواردة فيه والمنشور في العدد (٢٣) من مجلة الاكاديمية الكردية بقلم الدكتور آزاد عبيد، أما المسألة الثانية فتدور حول التقويم الكردي المعمول به حالياً والحقائق المتعلقة به. وقد أشرنا فيما يتعلق بالمسألة الثانية الى إفتقارنا الى أدلة علمية رصينة تؤيد وجود مثل هذا التقويم. اما الاشهر الكردية والتي تتعلق بفصول السنة والتغييرات المناخية خلالها فيبدو أنها قديمة جداً بين الكرد، ولكن مايتعلق بالتقويم السنوي الكردي، فيعود فكرة اقتراحه الى المؤرخ الكردي حسين حزني الموكرياني في العام ١٩٤٦، والذي أضاف ٦١٢ عاماً الى التاريخ الميلادي، وهو التاريخ الذي سقطت فيه نينوى على أيدي الميديين الذين يعتبر الكرد الحاليون أحفادا لهم، كما تشير الى ذلك العديد من الدراسات التاريخية. والاشارة هنا الى ٦١٢ قبل الميلاد وهو نفس العام الذي جرى خلاله ذلك الحدث التاريخي، بعد ذلك اجرى بشير مشير في عام ١٩٦٢ تعديلا لهذا التقويم السنوي واقترح بموجبه اعتبار عام ٧٠٠ ق. م بداية للتقويم الكردي، كونه العام الذي يشير الى قيام الدولة الميدية.

من خلال دراسة موسعة وموثقة للصحافة الكردية توصل الباحث الى وجود اسماء فصول وشهور السنة بالكردية، ولكنه لم يتوصل الى اقرار وجود تقويم كردي مستقل، كما يعمل به حالياً.

أما الجانب الآخر من المسألة الثانية التي ركز الباحث عليها في بحثه هذا، هو عدم تطابق العلم المعمول به حالياً في كوردستان مع القانون الخاص بالعلم الذي يحمل رقم (١٤) واقره برلمان كوردستان بتاريخ ١١تشرين الثاني ١٩٩٩، رغم انه يتطابق كلياً مع ما اعتبره الكرد ضمن مقدساته خلال القرون والعقود الماضية. لذا فان الباحث، ووفق المواصفات الواردة في القانون، رسم نموذجا للعلم الكوردستاني بالمقاسات الهندسية الدقيقة. ويقترح ان تجرى التعديلات وفق المقترحات الواردة في البحث بعد التأكد من صحته ودقته.

Abstract

The present study deals with two basic issues; the first is a critical review of some viewpoints expressed by Dr.AzadUbed in his article entitled ‘ The history of Kurdistan flag’ published in Kurdish Academy Journal number 23; the second, however, treats the current Kurdish calendar and relevant facts. As far as the second issue is concerned, we have stated that such a calendar is lacking in sound authentic evidence. As for the Kurdish months, which relate to annual seasons and climatic changes, they seem to be quite rooted and old among the Kurds.

However, the annual Kurdish calendar was put forward by the Kurdish historian Hussein Huznimukiryani in 1946 to which he added 612 years. This number 612 is the date in which Nineveh fell to the hands of the Medes whom the Kurds call their ancestors, an argument supported by some academic studies.

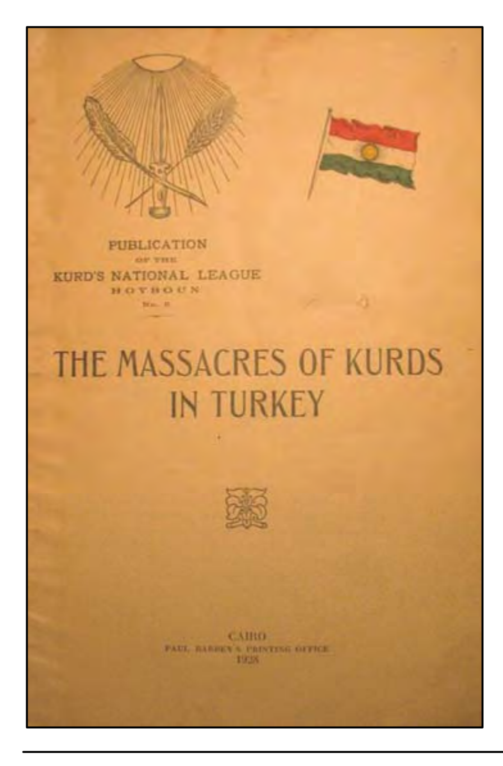
It is worth noting that Basheer Musheer in 1962 suggested a change to this date making it 700 as a starting date for the Kurdish calendar, the year in which the Medean state was founded.

After a thorough and well-documented study of Kurdish journalism, the researcher has concluded that Kurdish seasons and monthes did exist, but could not verify an independent Kurdish calendar which is now in use in Kurdistan.

The second issue emphasized by the researcher is non-conformity of the current Kurdistan with the special enacted law for flags, which bears number 14 legislated by the Kurdistan parliament on 11/11/1999 despite the fact that it completely matches what the Kurds have always found as their inviolable symbols. Thus, the researcher has come up with a sample for a typical Kurdistan flag in accurate geometrical measurements, and proposes modifications in accordance with his study outcomes.

سوپای سەردەمی شێخ مەحموود و ئاڵاکەیان – سەرچاوە: سدیق ساڵح

نیگارێکی قەڵەمکێشی (**ئاڵای کوردستان**) لەسەر بەرگی بڵاوکراوەی ژمارە (٢)ی کۆمەڵەی (خۆیبوون) لە ساڵی ١٩٢٨دا، د. نەجاتی عەبدوڵڵا لە ساڵی ٢٠٠٧دا، ئەم نیگارەی لە پاریسەوە بۆ ناردووین.

روو بەرگی یەکەمی ژمارە (١)ی گۆڤاری هاوار لە ساڵی ١٩٣٢دا بڵاوکراوەتەوە، لە ژمارەی تیشکەکانی خۆرەکە وردبنەوە، دەبینن ١٨ تیشکە.

روو بەرگی دووەمی ژمارە (١)ی گۆڤاری هاوار لە ساڵی ١٩٣٢دا بڵاوکراوەتەوە، لە ژمارەی تیشکەکانی خۆرەکە وردبنەوە، دەبینن ئەمەشیان ١٨ تیشکە.

نیگارێکی راستەقینەی ئاڵای خۆیبوون، وەکو خۆی، بەبێ دەستکاری لە جام گیراوە، نیگارەکە ئێستا لەماڵی سینەم خانی جەلادەت بەدرخان پارێزراوە، سەیرکەن خۆرەکەی ١٦ تیشکە.

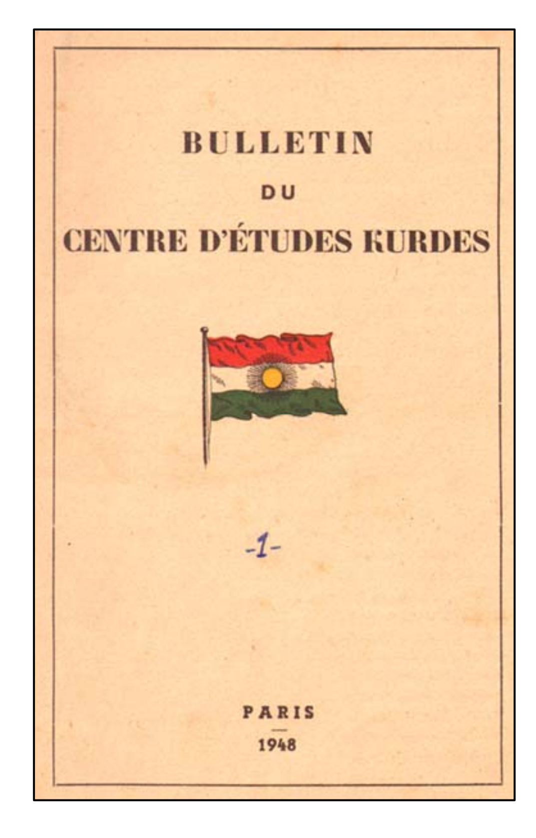
نیگارێکی دیکەی هەمان ئاڵای پێشوو لە ٢٠١٢/٨/١٢دا بە کامیرای رۆژنامەنووس سەعید عەبدوڵڵا گیراوە، سەیر بکەن لەبەر کۆنی ئاڵاکە رەنگە سەوزەکەی کاڵ بۆتەوە، لەولاوەش کتێبەکانی سەلاح سەعدوڵڵا بە دیوارەکەوە دیارن ـ هەولێر ـ شارۆچکەی عەنکاوە.

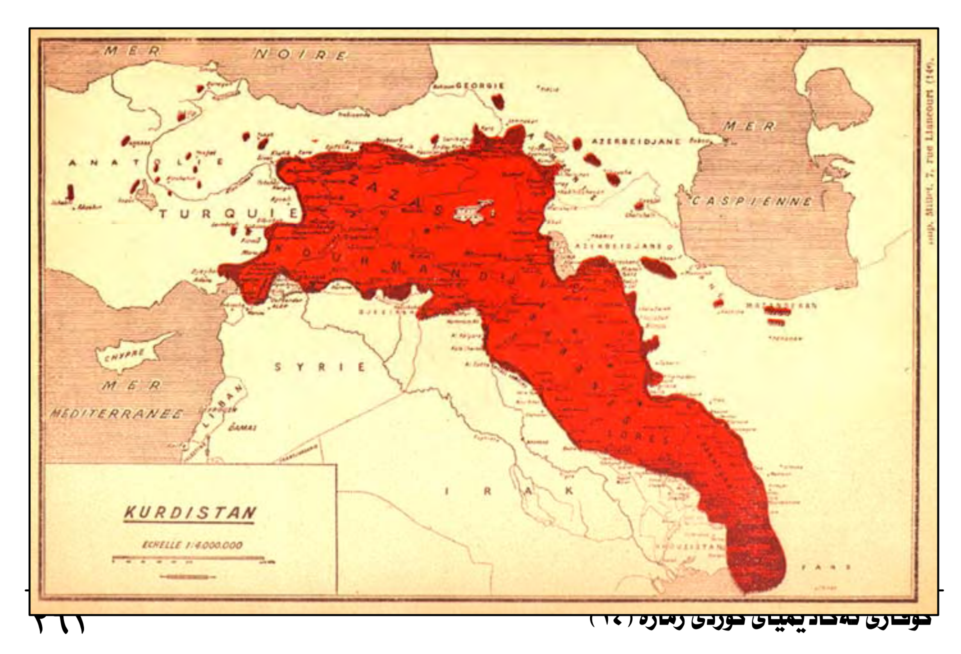

هەمان نیگاری سەر بەرگی گۆڤاری ساڵی (١٩٣٢)، دوای ئەوەی (حەمرەش رەشۆ) ژمارە ٢٥–٥٧ گۆڤارەکەی لە ساڵی ١٩٧٦دا لە ئەڵمانیا چاپ کردۆتەوە ئەم کتێبە لای (غەفوور مەخمووری) پارێزراوە.

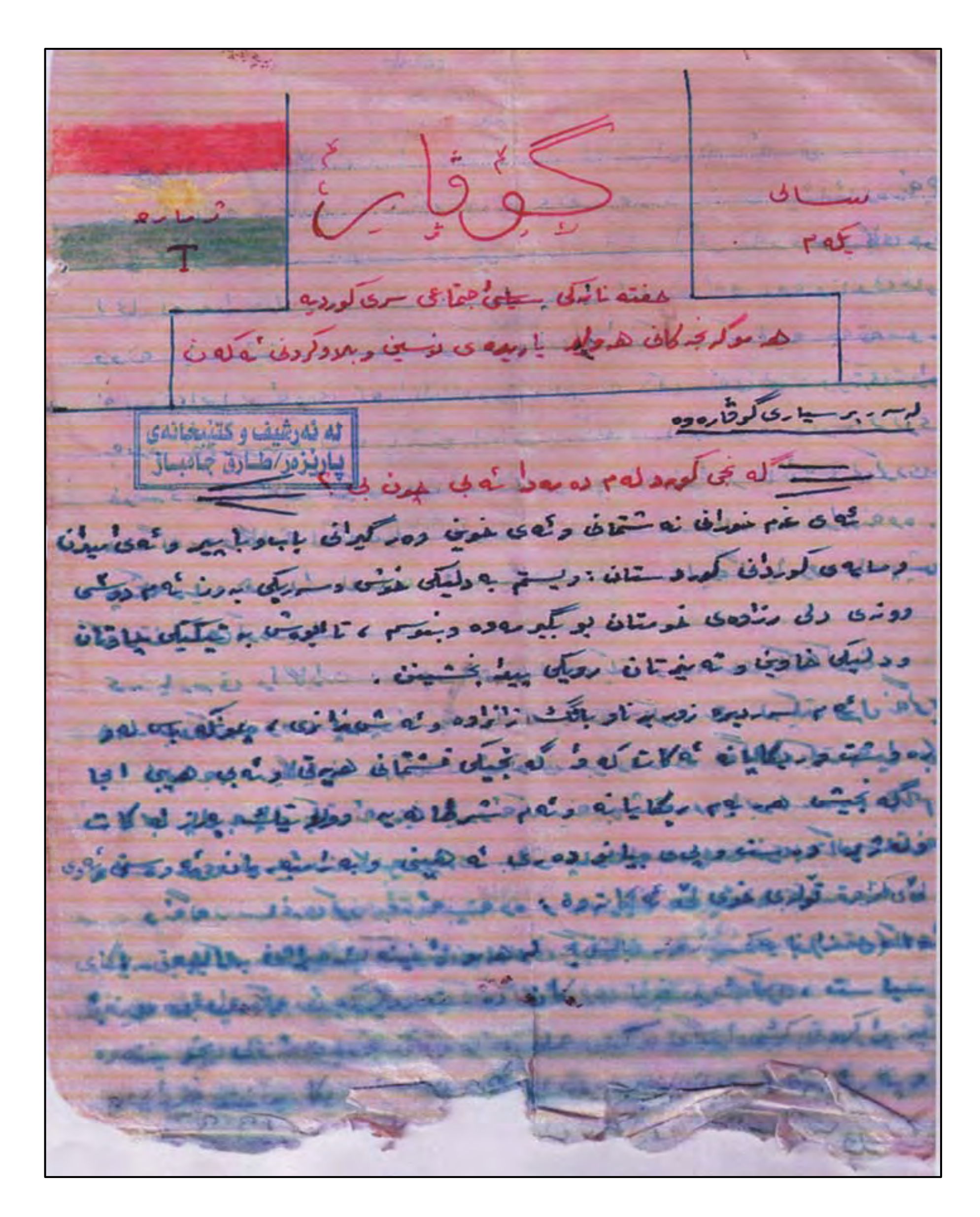

نیگارێکی دیکەی قەڵەمکێشی (ئاڵای خۆیبوون)، کاتی خۆی لە پاڵ رەسمێکی تایبەتی ئیحسان نووری پاشا و یەشار خانمی هاوسەری هەبووە، وا پێدەچێ نیگاری ئاڵاکەش رەنگ کرابێ. ئەم وێنەیە لای د.ئازاد عوبێد هەڵگیراوە.

قەڵەمکێشی ئاڵای کوردستان لەسەر بەرگی هەر ١٢ ژمارەکەی بۆڵتەنێك، کە لە نێوانی ساڵانی ١٩٤٨–١٩٥٠ دا لە پاریس دەرچووە، بە رەنگاوڕەنگ دەبینرێ. وا دیارە ئەمەشیان هەمان نیگارەکەی سەر بەرگی بڵاوکراوەکانی (**خۆیبوون**)ە، لە دیوی ناوەوەی دوا بەرگی بۆڵتەنەکەش نەخشەی کوردستان بەم شێوەی خوارەوە هەبووە ـ هەر ١٢ ژمارەی بۆڵتەنەکەش لای (**د. نەجاتی عەبدوللا**) و (**د. جەبار قادر**) ئەرشیف کراون.

ئەمەیان وێنەی بڵاوکراوەیەکی (**حیزبی هیوا**)یە، کە لە ساڵی ١٩٣٩دا، لە هەولێر بە دەستخەتی بڵاوکراوەتەوە. سەیری ئاڵای کوردستان و ژمارەی تیشکەکانی سەر ئاڵاکە بکەن. ئۆریژناڵەکەی ئەم بڵاوکراوەیە لای پارێزەر (**تاریق جامباز**) پارێزراوە.

سەیری ئەم ئاڵایـەی سـەردەمی کۆمـاری کوردسـتان بکـەن، نیگـاری خۆرەکـەی لەسـەر نییە. لەولاشەوە وێنەی دروشمی کۆمار دانراوە.

لە وێنەی ئاڵاکەی پشت جەنابی مەلا مستەفای بارزانی و پیاوە ئایینییەکان وردبنەوە.

17. Proclamation of the Republic

Qazi Muhammad at Chwar Chira circle, the Second of Rebandan 1324 (22 January 1946
Mulla Mustafa below Qazi

19. The Cabinet and other officials, Mahabad, February 1946
Seated: Qazi Muhammad
Front row, l-r: Ali Raihani; Karim Ahmadain; Abdul Rahman Ilkhanizadeh; Wahab Blurian; Muhammad Amin Moini; Ahma dIlahi; Khalil Khosrawi; Haji Mustafa Daudi
Back row, l-r: Sadiq Haidari; Muhammad Yahu; Manaf Karimi; Sayyid Muhammad Tahazadeh Ayubian; Husain Furuhar; Abdul Rahman Zabihi

سەیری وێنەی ئاڵاکەی پشت جەنابی قازی محەمەد بکەن.

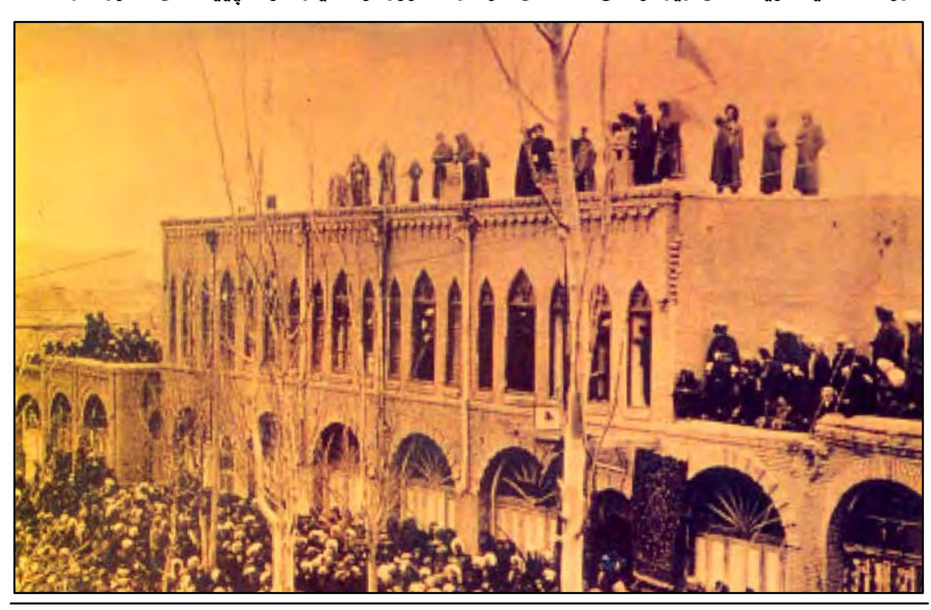

20. Chiana village near Naqadeh, spring 1946
L-r (after guard with automatic weapon): Rahim Javanmard Qazi; Salahaddin Kazimov (Kakagha; USSR); Sayyid Ahmad Sayyid Taha (Iraq); Qazi Muhammad; Said Homayun; Muhammad Rasuli 'Dilshad'; Lt Khairullah (Iraq); Qolam Reza Khan (Qarapapagh tribe)

ئەم چوار وێنەیەی سەرەوە لە کتێبەکەی ولیام ئیگلتن وەرگێڕدراوی سەید محەمەد سەمەدی وەرگیراوە.

لە زۆربەی سەرچاوەکان دەڵێن ئاڵای سەردەمی کۆمار ئەوهابووە، بەپێی شیعرێکی (هێمن)ی شاعیریش دەبێ ئاوەها بێ، ئێوەش بەراوردی خۆتان لەگەڵ ئاڵای پێشووتر بکەن کە بەبێ دروشمەکەیە. وێنەکەی ژێرەوەش ئاڵاکەی کۆمار لەدوورەوە دیارە و سپییەکەی گەورەترە.

*سـەیر کـەن عـەلی کـوڕی قـازی محەمەد، کە لە سـەردەمی بـاوکی ناسـراببوو بـە (کـوڕی ڕەش)، ئالآیـەکی کوردسـتانی ئاوەهـا داوەتـە دەسـت سـەرۆکی حکومـەت. دەزگـای ئـاراس لـە دووتوێی کتێبێکی کـریس کۆچـیرا ئەم نیگـارەی وەکـو خـۆی بـلآوی کردۆتـەوە. کـاتێ لەسـەر ئـەو وێنەیـە گلـەییمان لـە بەرپرسـی دەزگاکە لەهۆی دانانی ئەو وێنەیە کرد، گـوتی: قەیـدی چییە ئـەوە کـارێکی هونەرییـە و کـاتی خـۆی پێکەنینی لێ کەوتۆتەوە.
* هـەمان نیگـاری پێشـوو لەسـەر بەرگی گۆڤـاری (ینـابیع)ی ژمـارە (٩)ی شـوباتی ٢٠٠٥، وەکـو دەبیـنین وا دیـارە ئالآکـە هەڵگێڕدراوەتەوە.

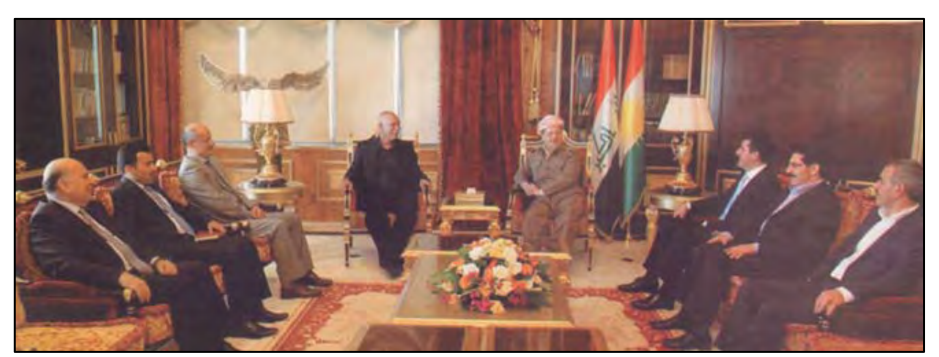

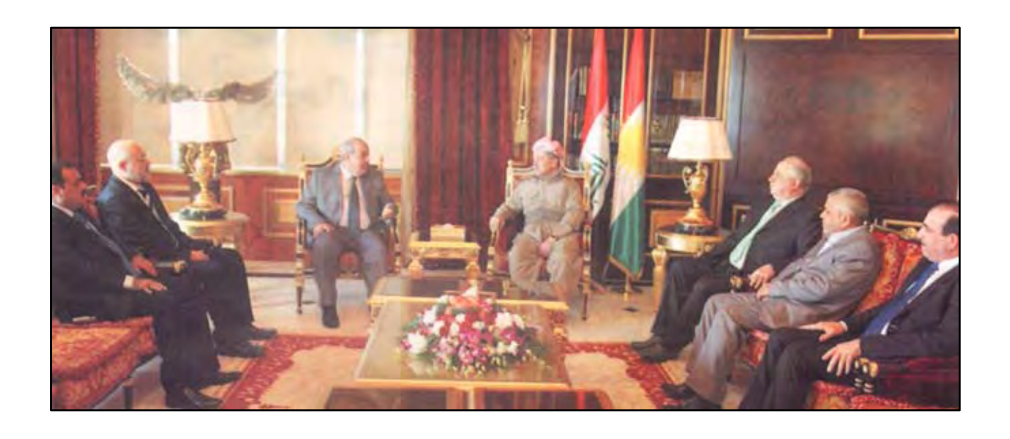
ئالامە: بەلاڤۆکەکا بەروەختە، تایبەتە ب ئالاو پیرۆزییێ نەتەوەییڤە، ئەم بلاوکراوەیە کۆمەلێك گەنج لە زاخۆ دەریان کردووە. وێنەی سەر بەرگی ئەم بەلاڤۆکەش – ٢٠٠٩/٦/٢٩ بە راشکاوی پێمان دەلێ: رۆژنامەنووسانیش یان گوێ بە یاسای ئالای هەرێمی کوردستان نادەن یان ئاگایان لێی نییە..!. ئەوەی لە ژمارە(٢)ی ئەم بەلاڤۆکە زیاتر سەرنج رادەکێشێ بابەتێکە بە ناوونیشانی: **(ناسینا ئالایێ کوردستانێ)** کە بە ئیمزای **(یوسف هەسەن)**ە، هەندێ لە پێوانەکانی ئالای تێدایە لەوەی ئەو ئالایانە دەکات کەوا ئێمە رەخنەی لێ دەگرین، کاتێ لە نووسەرەکەیم پرسی: سەرچاوەی ئەم بابەتەت لە کوێ بوو؟ گوتی: ئینتەرنێت..!. ئەوەی شایانی باسیشە هەمان بابەت، بە کرمانجی خواروو، لە ژمارە(٢٣)ی ؟٢٠٠ی گۆڤاری گەرمیان لە بەغدا بلاوکراوەتەوە.

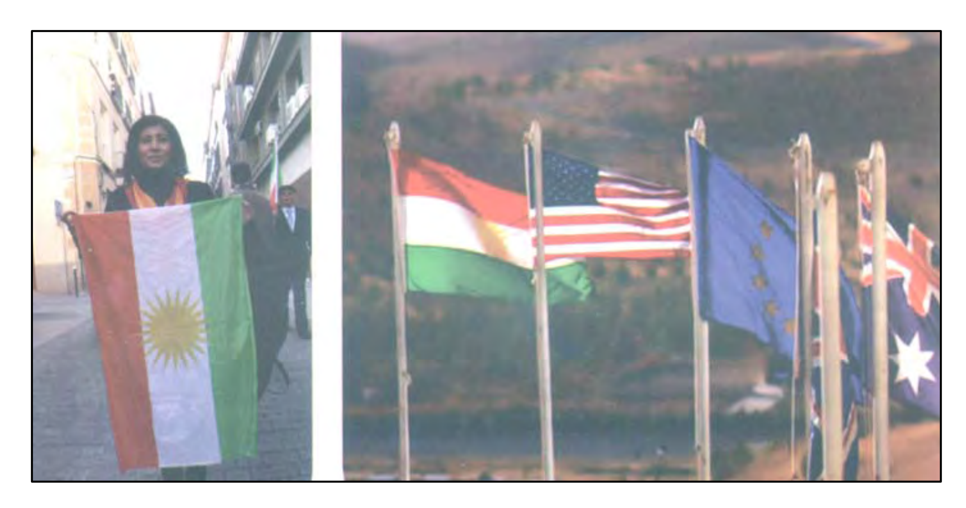

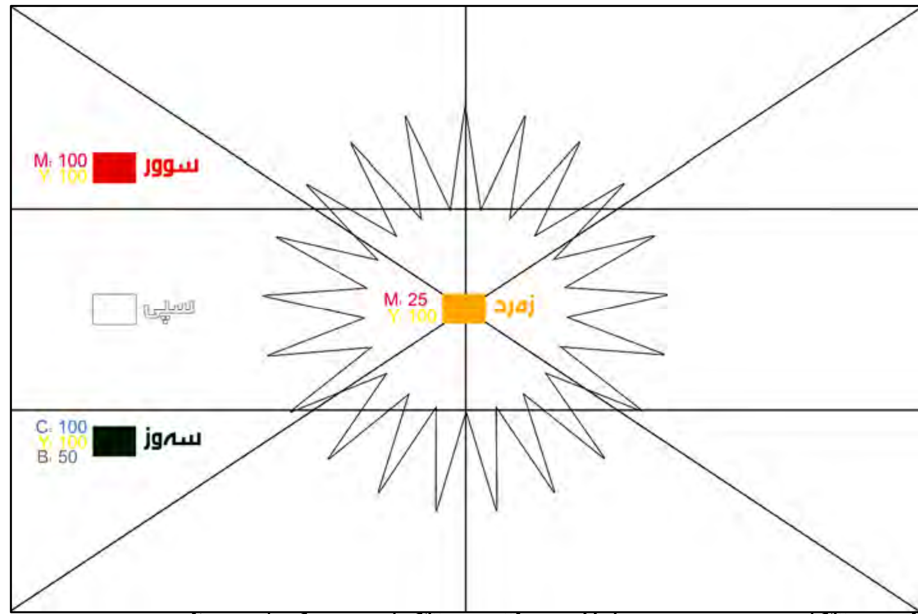

وێنەی ئەم ئاڵایەی ناو حەرەمی پەرلەمان لە گۆڤاری **(گـوڵان)** وەرگـیراوە، ئـەو (٧) وێنەکەی پێشو وتـریش لـە هـەردوو گۆڤـاری **(دەنگـی پێشـمەرگە)** و **(پێشـمەرگە)** وەرگیراون.

ئەمڕۆ ٢٠١٣/١/٢٤ بەتایبەتی لە دوورەوە سـەیری ئـەم ئاڵایـەمان کـردەوە، بینیمـان هەمان ئاڵایـە کـە ئێمـە لـەم باسـەدا ڕەخنـەمان لێـی گرتـووە و بـەپێی پێوانـەکانی نـاو یاسـاکە نییـە، هـەروەها پاشـتر بـەناو شـاری هـەولێردا سـووڕاینەوە ئـاڵای **(عـەجیب و غەریب)** مان بینی، پێ نەدەچوو هیچ کامێکیان بەپێی یاساکە نەخشەسازییان بۆ کرابێ، تـەنیا ئاڵایـەکمان، لـە شـەقامی شـۆڕش، لەسـەر باڵاخانـەی گروپـی **(دیـوان)** بـینی زۆر بەشکۆوە دەشەکایەوە و کـەمێك لـە پێوانـەکانی نـاو یاسـاکە نزیـك بـوو. لـە ڕاستیشـدا نەمانبیستووە لە هیچ وڵاتێکی ئەم گـۆی زەویـە ئاڵایـەك هـەبووبێت بـەم دەردەی ئـاڵای کوردستان برابێ..!

ئەم هێڵکارییەی سەرەوە لەلایەن ئێمە هێڵکاری بۆ کراوە و (ئەیبوب محەمەد باوەکر)یش لە سەندیکای رۆژنامەنووسانی کوردستان ڕەنگەکانی جیا کردۆتەوە، وەکو لەخوارەوە دەبینین ئەمە دەبێتە ئاڵای ڕاستەقینەی کوردستان بەپێی (یاسای ئاڵای کوردستان)، کە لەپەرلەمانی کوردستان دەرچووە. پێوانەی ئاڵاکەش (٦٠ × ٩٠)سم.

ڕاستکردنەوەی چەند هەڵەیەکی مێژوویی سەبارەت بە پەیوەندیی مەولەوی و حەمە پاشای جاف و مەحموود پاشا و ئامینە خانی سەردار

پ. د. حەسەن جاف

سەید عەبدولڕەحیم ناسراو بە (مەولەوی) کوڕی مەلا سەعیدی تاوگۆزییە، تاوگۆز یەکێ لە تیرەکانی باوەجانیی[1] جافە[2]، وەکو زۆربەی نووسەران هاوڕان[3]، یووسف جاف باپیرە گەورەی پێنجەمی مەولەوییە، کە یەکێك بوو لە نەوەکانی مەلا ئەبو بەکری موسسەنیف (مصنف)[4]، کە لە سەردەمی سەفەوییەکاندا ژیاوە. خۆی و زۆربەی نەوەکانی لە گوندی (چۆڕ)ی لە کوردستانی ڕۆژهەڵات دانیشتوون. مەولەوی سالّی ١٢٢١ھ/١٨٠٦ز لە گوندی قشلاقی (سەرشاتە)ی تاوگۆز هاتۆتە دنیاوە[5] . پاش تەواوکردنی کتێبە وردە باوەکان لای باوکی، بەپێی یاسای ئەو سەردەمە، بۆ فەقێیەتی دەچێت بۆ حوجرە و مزگەوتەکانی کوردستان، کە ئەو سەردەمانە شوێنی خوێندن بوون و ڕێگای زانست و زانین دەگرێتە بەر. مەولەوی لەم گەشتەیدا زۆر دێهات و شاران گەڕاوە، لەوانە: سنە، مهاباد، بانە، جوانڕۆ، پاوە، زەهاو، سلێمانی، هەورامان و زۆر شوێنانی تر، بە سوختەیەتی لە مەدرەسەی (نودشە)دا بووە، لەوێوە چووەتە مەریوان ماوەیەکی لە (چۆڕ) و لە (نەنە) بووە لەوێشەوە چووە بۆ (سنە) لە مزگەوتی (وەزیر) چەند مانگێك ماوەتەوە، لەوێوەش چووە بۆ (بانە) لە کۆتایی گەشتەکەیدا لە پایتەختەکەی بابان و شارە خنجیلانەکەی ئەوسای سلێمانی، لای عەللامەی بەناوبانگ مەلا (عەبدولڕەحمان)ی نۆدشەیی لە مزگەوتی مەڵکەندی ئیجازەی مەلایەتی وەردەگرێت[6]، ئینجا لە گوندی چرۆستانەی (نەورۆڵی)[7] لە ڕۆژئاوای هەڵەبجە، نیشتەجێ دەبێ بۆ ماوەیەك لەوێدا بەدەرس وتنەوە خەریك دەبێت. لەم گوندەدا (عەنبەر خاتوون) مارە دەکات و خێزان پێك دەهێنێ. هەر

لەوێدا باخێكی گەورە دەنێژێت. (ئێستاش باخەكە ماوە) هەندێ مەڕو ماڵات پێكەوە دەنێ، شێخ محەمەدی كوڕی، كە تازە پێ دەگا و كوڕێكی ئازا و هەڵكەوتووش دەبێ، مەولەوی لە پەنایدا دەحەسێتەوە و بە كامەرانی ژیان دەباتەسەر و دەرزی خۆی دەڵێتەوە، پاشان ناكۆكی لەنێوان جافەكان و دەوڵەتی عوسمانیدا ڕوودەدا. ئینجا بۆ سەركوتی جافەكان بە ڕابەرایەتی حەمە پاشا سەرۆكی عێلی جاف هێزێكی چەكدار بە فەرماندەیی (عومەر پاشای سەردار)[8] پەلاماری هەڵەبجە و دەوروبەری دەدا، جافەكان دەشكێن و لە ناوچەی شەمێران و كەژی (زمناكۆ) خۆیان دەگرنەوە. لە ئەنجامدا گوندی (چروستانە) و چەند گوندێكی تر دەسووتێن، مەولەوی ناچار دەبێ چرووستانە بەجێ دێڵێ و لە دێی (وڵوەڕ) لە شەمێران نیشتەجێ دەبێ، ژیانی بەرەو باشی دەڕوات و خەمی نامێنێ و خۆی و كەسەكانی بە جوانی دەژین و دەحەسێنەوە، چونكە (شێخ عەلی عەبابەیلێیی) كە لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە سەركاری شەمێران دەبێ بەشێوەیەكی دڵسۆزانە زۆر خزمەتی مەولەوی و كەسوكارەكەی دەكا و ڕێزیان دەگرێت. بەم بۆنەیەوە بە باشی دەژین و دەحەسێنەوە پاشان، لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە شەمێران دەدرێ بە حەمە پاشای جاف، ئەویش شێخ عەلیی ناوبراو دەردەكا و (عوسمانی خاڵە) دەخاتە شوێنەكەی. بەم كارە مەولەوی ژیانی شپرزە و ئاڵۆز و تاریك دەبێ. زەوییوزار و كێڵگە و بەراوەكان لە مەولەوی و كەسوكارەكەی دەسێننەوە و ئازاریان دەدەن. هۆی دانانی عوسمانی خاڵە و لابردنی (شێخ عەلی) وەك لە جەنابی حەمە سەعیدی شەمێرانی[9] و چەند كەسانی ترم بیستووە ئەمەیە: (عەشیرەتی گەڵباخی و مەریوانی لە پەنای دوشمنایەتیدا لەسەر شیویی مەریوان پەلاماری جافەكان دەدەن و قەڵای (خاو میراوا)یان لێ دەسێننەوە و داگیری دەكەن. جافەكان بەمە زۆر دڵگیر دەبن و دەكەونە مەترسییەوە، پاشان حەمە پاشا دەڵێ: هەركەس دوژمن لەو قەڵایە دەركا چی داوا بكا من خاوەنی نیم و هەتاهەتایە ڕێزی لەسەر سەرم، عوسمانی خاڵە گورج بۆ جێبەجێكردنی ئەم كارە خۆی و شەمێرانییەكان مەردانە پەلاماری دوژمن دەدەن و قەڵاكە دەگێڕنەوە، لە ئەنجامی ئەم كارەدا حەمە پاشا شەمێران دەدا بە عوسمانی خاڵە و شێخ عەلی دەردەكا[10].

دوای ئەم ئاڵوگۆڕە شەمێرانییەکان جێ بە مەولەوی و خزمەکانی لێژ دەکەن و لە تەکیاندا ناگونجێ، وا دەردەکەوێ بە هاندانی حەمە پاشا عوسمانی خاڵە زەمینە خۆش دەکا بۆ ئەوەی شەمێرانییەکان بەرامبەر بە مەولەوی و خزمەکانی باش نەبن و ئازاریان بدەن، ئەمانیش ناچار دەبن دەڕۆن بۆ (تاوەگۆز) و لە دێی (سەرشاتە) جێگیر دەبن. (ئەم ناکۆکییە بە ئاشکرا و بە زەقی لە قەسیدە فارسییەکەی خودی مەولەویدا دەردەکەوێ)[11]. لەم بارەیەوە پێش ئەوەی سەبارەت بەم هەڵە مێژووییەی بەڕێز مامۆستا محەممەد ئەمین ئەردەلانی روونکردنەوەیەك بخەمە ڕوو، دەڵێم: مامۆستای ناوبراو بەڕاستی زەحمەتێکی فراوانی لە وەرگێڕانی شیعرەکانی مەولەوی لە زاراوەی هەورامییەوە بۆ زاراوەی سۆرانی کێشاوە، جگە لەم زەحمەتە شایانی وتنە زۆربەی بۆچوونەکانی ڕاستە و جێی پێزانینە.

ئەگەر لە هەندێ بۆچووندا لەگەڵیا نەبین، یا هەڵەیێکی بەسەردا تێپەڕ بووبێت، ئەوە ناگەیەنێت لە ئەرزش و بەهای بۆچوونەکانی کەم کەینەوە.... مامۆستا محەممەد ئەمین، ئاماژەی بە ڕووداوی ناکۆکی لە نێوان جافەکان بە سەرکردایەتی حەمە پاشای جاف و دەوڵەتی عوسمانی بە فەرماندەیی عومەر پاشای سەرداردا کردووە، بێ ئەوەی بڕواتە ناوەڕۆکی هۆی ئەم ناکۆکییەوە، چونکە هۆکانی ئەو ناکۆکییە نەزانین تفەنگ بە تاریکییەوە دەنێین.

ئەوەی شایانی باسە دەوڵەتی عوسمانی لە نیوەی یەکەم و دووەمی سەدەی نۆزدەهەمدا هەوڵی داوە بە دەستێکی پۆڵایین بەسەر کوردەکاندا ڕابگا و سەرکوتیان بکات و میرنشینە کوردەکان بە یەکجاری لەناوبەرێ، بە تایبەت لە سەردەمی سوڵتان مەحموودی دووەمدا کە لەساڵی ١٨٣٠ زاینییەوە دەستی کرد بە پەلاماردانی کوردەکان[12] و لەناوبردنی میرنشینە نیمچە سەربەخۆکانی کورد[13]. بەڵام ئەوەی ڕاستە کوردەکان هەروەها بە ئاسانی ملیان بۆ کاربەدەستانی عوسمانی شۆڕ نەدەکرد، سەرۆك هۆز و میرە بە دەسەڵاتەکان هەر کا و ناکاوێ لە بابی عالی یاخی دەبوون و حکوومەتی عوسمانی هەر بەوە رادەگەیشت لەشکر بکاتە سەر کوردستان و میرە کوردەکان سەرکوت بکات[14].

دوای بەستنی پەیماننامەی (ئەرزەڕۆمی دووەم ١٨٤٧ز). شەڕی گەرم لەنێوان دەوڵەتی عوسمانی و قاجارەکاندا نەما، وەك ماددەی هەشتەمی ئەم پەیماننامەیە ئەم ڕاستییەمان بۆ روون دەکاتەوە. لەم ماددەدا هاتووە هەردوو دەوڵەتەکە موافەقەتیان کرد بەهێزی هەردوو لا لەو عەشایرە کوردانە بدەن کە لەسەر سنوورەکانیاندا هاتوچۆ دەکەن و ئاژاوە دەنێنەوە، لەشکری هەردوولاش لەسەر سنوورەکان جێگیر ببێ[١٥].

لەم قۆناغەدا هۆزی جاف یەکجار بەهێز بوون و سەرۆکی هۆزی جاف حەمە پاشای جاف بە هەموو توانایەکیەوە هەوڵی داوە هۆزەکەی بە (سەربەخۆیی) بژین و کەوتووەتە تەلاشەوە و سەر بۆ کاربەدەستانی عوسمانی دانەنوێنی، لەبەر ئەمە عەشایری جاف گرفتاری و ناڕەحەتییێکی زۆریان بۆ دەوڵەتی عوسمانی پێك هێنا.

سەبارەت بەم زاتە خوالێخۆشبوو پیرەمێرد دەڵێ: (حەمە پاشای کوڕی کەیخوسرەو بەگی سلێمان بەگی جاف، لە رۆم و عەجەمدا بە پیاوێکی وشیار و ناودار دەنگی دابووەوە، لەگەڵ دوو دەوڵەتدا پەنجەی لێی دەدا، ئەم خۆی بە ئەقڵ و سیاسەت و کیاسەت، قادر بەگی برای بە شەجاعەت و بەسالەت، عێلی جافیان گەیاندە هەژدە هەزار بنەماڵە، تەنانەت حەمە پاشا لەگەڵ والی بەغدادا بوو بە ناخۆشییان سەرلەبەر عێلی جاف بار کرد و رووی لە ئێران کرد، ناسرەددین شا هەموو بەرەی زەوی جوانڕوو و قەسری شیرینی لە قەبەڵ کرد.)

هەر ئەم دەسەڵاتە بەربڵاوەی حەمە پاشا بوو کە بووە هۆی ململانێ و کەشمەکێش لەگەڵ کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانی و ئێراندا، سەرئەنجام بە دەسیسەیەکی قێزەون لەنێوبرا و سەری تێداچوو، لەم ڕووەوە د. عەبدولعەزیز نەوار دەڵێ: (خێڵاتی جاف ناڕەحەتی و گرفتارییەکی زۆریان بۆ دەوڵەتی عوسمانی دەخولقاند، دەوڵەتی عوسمانی بۆ ئەوەی بەلای خۆیدا ڕایان بکێشی نازناوی پاشایەتییان بە حەمەپاشا بەخشیوە، بەڵام ئەم نازناو بەخشینە حەمە پاشای لە بیری سەربەخۆیی نەهێناوەتە خوارەوە، ئەوە بوو لەساڵی ١٨٦٦ز[١٦] لە ناوچەی شێروانە قەڵایەکی گەورە دروست دەکات، ئەم قەڵایە ئێستاش ماوە و ڕەمزی سەربەخۆیی و دەسەڵاتی ناوبراوە)[١٧]. لەم هەوڵ و تەقەڵایەی حەمە پاشا

بۆ بە دەستهێنانی سەربەخۆیی و سەربەستی، ناڕەزایی عوسمانییەکان پەرە دەسێنێت و لە رووداوێکدا حەمەپاشا دژ بە دەوڵەتی عوسمانی رادەپەڕێ.

رووداوەکەیش ئەوە بوو وەکو لە پێشەوە باسمان کرد، سەردار عومەر پاشا داوا لە حەمە پاشا دەکا لە ناوچەی شارەزووردا زەویوزار بکڕێ بە مەرجێ جاف کۆچەری تێدا نیشتەجێ بکات و ڕەسمی بخاتە سەریان تا بە کشتوکاڵەوە خەریك بن[18]، حەمە پاشا ئەم فەرمانەی بە دڵ نابێ چونکە لای وا دەبێ، دامەزراندنی جاف و بە کشتوکاڵەوە خەریکبوونیان مانای بەدیلبوونیانە و بەمەش سەربەستیی خۆی و هۆزەکەی لە دەست دەدا.

ئیتر بەم بۆنەیەوە، حەمە پاشا سەرپێچی لە فەرمانی عومەر پاشا دەکات و پێی ڕادەگەیەنێ کە ئەوان وەك (بازێك) سەربەستن، هەر کوێیان بە دڵ بێ لەوێ دەنیشنەوە، چۆن بە دەستی خۆیان دەست و پەلی خۆیان بخەنە زنجیرەوە، هەر شوێنێ ئەوانی پیا بڕۆن موڵکی جافە، چ لە ئێران چ لە عوسمانی[19]، بەڵام شەڕ و پێکدادانێکی ئەوتۆ ڕوو نادا تەنها چەند دێهاتێکی جاف لەلایەن عومەر پاشاوە دەسووتێنرێت[20] ، حەمە پاشاش لەگەڵ سەرجەم تیرەکانی جافدا ڕوو دەکاتە ئێران بەڵام تایفەی شاتری و هاڕوونی لەو کۆچەدا هاوبەشی ناکەن و لە دەوڵەتی عوسمانیدا دەمێننەوە.

بەپێی زانیارییەك کە لە رۆژنامەی (زەورا) رێکەوتی ١٨٧٣/٤/٩دا بڵاو کراوەتەوە، هەردوو تیرەکە کە (ناویانمان هێنا) لەمەولا راستەوخۆ موراجەعەت بە حکوومەتی عوسمانی دەکەن و حەمە پاشا دەخەنە لاوە، چونکە سەرپێچی لە فەرمانی دەوڵەتی عوسمانی کردووە، ئەوە بوو ئەو دوو تیرەیە گفتیان دا کە لە بەرانبەری ئەو زەویوزارەدا کە پێیان دەسپێردرێ رەسمێك بە گەنجینەی دەوڵەتی عوسمانی پێشکەش بکەن[21].

گومان لەوەدا نییە لە نیزامی عەشایریدا ئەو تیرەی لەگەڵ عەشیرەتەکەیدا بەبێ هۆیەکی گونجاو کۆچ نەکات و گوێڕایەڵی سەرۆکی عەشیرەتەکەی نەبێت، بە یاخی دەژمێردرێت و شاترییەکان، بەتایبەت تایفەی کەرەم وەیسەکان، بە یاخی درانە قەڵەم.

ڕۆیشتنی حەمە پاشا بەهێزێکی گەورەی جافەوە بۆ ئێران دژی ئەو ڕێکەوتننامەیە بوو کە لە پەیماننامەی ئەرزەڕۆمی دووەمدا ساڵی ١٨٤٧ز. دیاری کرابوو، ئەبوایە بەپێی ئەم پەیماننامەیە، دەوڵەتی ئێران بەهێز دژی حەمە پاشا و جافەکان ڕاوەستایە، ڕێگای نەدابایە پێیان بەڵام لە حەقیقەتدا ئێرانییەکان لە توانایاندا نەبووە ئەم هۆزە ئازا و چەکدارە کۆچەرییە سەرکوت بکەن، چونکە لەو سەردەمەدا جۆرێك لە ساردی کەوتبووە نێوان هەردوو دەوڵەتەوە بە بەرژەوەندیان زانیوە ڕێگەی دیبلۆماسی بگرنەبەر، وەك ئەمری واقیع، لە حەمە پاشا و هۆزی جاف نزیك بوونەتەوە، ویستوویانە بۆ خزمەتی سیاسەتیان ڕایانکێشن بۆ ئەنجامدانی ئەم سیاسەتە، خزمەتێکی زۆریان بە حەمە پاشا کرد و لەلایەن ناسرەدین شای قاجارەوە نازناوی (خان)ی پێ بەخشراوە و میرنشینیی زەهاوی پێدراوە[٢٢].

ئەمەی کە باس کرا حەقیقەتی کۆچی حەمە پاشایە بۆ ئێران، وادیارە بەڕێز مامۆستا محەممەد ئەمین ئەردەڵانی هۆی کۆچی حەمە پاشا و هۆزی جافی بۆ ئێران و ململانێی لەگەڵ سەردار عومەر پاشادا بە تەواوی شی نەکردووەتەوە و لە یەکی نەداوەتەوە، بۆیە باسەکەی لە لایەك دەکەوێتە بازنەی گومانەوە، لەلایەکی ترەوە نووسیویەتی حەمە پاشا هانی عوسمانی خاڵەی شەمێرانی داوە کە ئەزێت و ئازاری مەولەوی بدات، ئەم نووسراوە یەکجار لە حەقیقەتەوە دوورە، بەڵکو پەیوەندی حەمە پاشا لەگەڵ مەولەویدا پەیوەندییەکی بتەو و توکمە و پڕ لە خۆشەویستی و ڕێز بووە[٢٣] و دژایەتی عوسمانی خاڵەی شەمێرانی کە تیرەیەکن لە عەشیرەتی یەزدانبەخشی لەگەڵ مەولەوی تاوگۆزی و کەسوکار و هۆزەکەیدا کە تیرەیەکن لە عەشیرەتی باوەجانی[٢٤] لە چوارچێوەی دژایەتی و ناحەزیی خێڵایەتی ناچێتە دەرەوە و ئەم دژایەتییەش لە قۆناغەکە بە دەر نەبووە.

وەك باسمان کرد حەمە پاشا ئەوپەڕی ڕێزی لە مەولەوی گرتووە وەك شاعیر و زانایەکی پایەبەرز و ڕێزدار. مەولەوی شاگوڵی دانیشتنە ئەدەبییەکانی حەمە پاشا بووە لە هەوارگە زستانی و هاوینەکانی ئەو زاتەدا بەتایبەت لە قەڵای شێروانەدا بووە بە شیعرە بەرزەکانی خۆی نواندووە و کۆڕە ئەدەبییەکانی لەو هاوینەهەوارانەدا گەرم کردووە و نامەی جوانی پڕ لە بەلاغەت لەنێو هەردووکیاندا

هەبووە و نامە بێ نوختەکەی مەولەوی کە بۆ حەمە پاشای نووسیوە کە بەم شیعرە دەست پێدەکات:

عرضه شاهدن خاص بدیه پێشدا حرف نختەدار نە مەندن تێشدا

بەڵگەی ئەم دۆستایەتی و خۆشەویستی و رێز و حورمەتەیە[٢٥] .

وەك دەگێڕنەوە مەولەوی دەگوێزێتەوە گوندی (کانی کەوە)ی ناوچەی شەمێران، کە زێدی هۆزی یەزدانبەخشییە، لەو سەردەمەدا سەرپەرشتیکردنی ئەو ناوچەیە سپێردراوە بە (شێخ عەلی عەبابەیلیّ) کە زۆر رێزی لە مەولەوی و خزمەکانی گرتووە.

دوای ماوەیەك سەرپەرشتی ئەو ناوچەیە لەلایەن حەمە پاشاوە دەسپێرێتە (عوسمانی خاڵە)ی شەمێرانی، کە زۆرتر مشووری خزمەکانی خۆی خواردووە و رێزێکی لە مەولەوی نەگرتووە، مەولەویش "کانی کەوە" بەجیّ دەهێڵێ و دەگەڕێتەوە (سەرشاتە)ی زێد و نیشتمانی دێرینی خۆی. کاتێ حەمە پاشا لەمە ئاگادار دەبێ نامەیەکی گلەیی بۆ مەولەوی دەنووسێ، لای سەیر بووە بۆچی (مەولەوی) ناوچەی موڵکی ئەوی بەجێ هێشتووە. مەولەویش لە وەڵامدا نامەیەکی بۆ دەنووسێ و بۆی باس دەکات کە لەدوای دەرچوونی (شێخ عەلی)یەوە لە شەمێران وەزعی هۆزەکەی و خزمانی وەك ئەوسا نەماوە بۆیە ناچار بووە لەبەر ئەوان بار بکات و ئەو ناوچەیە بەجێ بهێڵێت و ئەم چەند بەیتەشی بۆ دەنووسێ:

از آنسوی وطن هجرت نمودم خلافت از علی دانسته بودم

به تأثیر محمد پیر أکمل خلافت چون به عثمان شد محول

دل خویشان مارا پر زخون کرد به خویشان خود نعمت فزون کرد[٢٦]

دیارە لەم شیعرەدا هەروەك باسی باشە و چاکەی (شێخ عەلی) و خراپەی (عوسمانی خاڵە) دەکات، لە هەمان کاتدا پەنجەی بۆ ئەو حەقیقەتە مێژووییە ڕاکێشاوە کە عوسمان خەلیفەی سێیەمی موسڵمانان (خوای لێ ڕازی بێ) کە گەیشتە خەلافەت خزمەکانی خۆی نزیك کردەوە و بەهۆی ئەوەوە کەوتنە سەر نیعمەتی "بیت المال" و هەر لەو شیعرەدا دەڵێ:

مـن کـە لـە نیشـتمانەکەم کۆچـم کـرد وام زانـی خەلیفـە (عەلی)یـە. لـەیرەدا لەلایەکەوە مەبەستی (عەلی کوڕی ئەبی تالیب)ی خەلیفەی چوارەمی موسـڵمانانە. لەلایەکی ترەوە پەنجە بۆ (شێخ عەلی عەبابەیلیێ) ڕادەکێشـێ کـە وای زانیـوە ئـەو سەرپەرشتە، بەڵام کاتێ بە ئەمری محەممەد پیری ئەکمەل لێرەدا مەبەست حەمـە پاشای جافە، کـە بـە ئـەمری ئـەو سەرپەرشـتی درا بـە (عوسمـانی خاڵـە) لێـرەدا ئاماژە بە عوسمان خەلیفەی سێیەم و هەم عوسمانی خاڵە کراوە.

وەکو ئاشکرایە عوسمانی خەلیفە یارمەتی خزمەکانی خۆی داوە و لـە هـەموو نیعمەتێ بەرخورداری کردبوون، (عوسمانی خاڵە)یش یارمەتی خزمەکانی خـۆی دا و خزمانی منی دڵ شکاو و پڕ لە خوێن کرد. وەکـو دەگێڕنـەوە دوای بینینـی ئـەم شیعرە حەمە پاشا دڵی (مەولەوی) داوەتەوە و رازی کردووە.

بـە بۆچـوونی مـن وەکـو بەڵگـە و شـیعرەکانی مەولـەوی ڕوونـی دەکەنـەوە، پەیوەندی لەنێوان مەولەوی و حەمە پاشـادا تۆکمـە بـووە، بـەگزادەکانی جـافیش لایەنگیری شیعر و شاعیرانێ بوونە کە بە دیالێکتی هـەورامی شـیعریان وتـووە کـە مەولـەویش کەڵـە شـاعیری ئـەو مەیدانەیـە، ئاسـاییە جێـی ڕێـز و نەوازشـت و خۆشەویسـتییان بـێ و لـە ئاسـتی ئاینیـدا بـەگزادەکانی جـاف پاڵپشـتیی بتـەوی تەریقەتی نەقشبەندی بوون، کە مەولەوی یەکێك بـوو لـە خەلیفـە دیـار و زاناکـانی ئەو تەریقەتە...

وەکو دەگێڕنەوە حەمە پاشا هەرگیز تکا و رجا و شەفاعەتی مەولەوی بۆ هەر کەسێ بووبێ ڕەد نەکردووەتەوە. دەگێڕنـەوە خێڵـی (خلـە) کـە خێڵێکـی تـیرەی ناسـراو و ئـازای (کەماڵـەیی) جـافن بـە هـۆی ڕێگـری و ئەزیـەت و ئـازاری خـەڵکی ناوچـەکەیان، حەمـە پاشـا زۆر لێیـان تـووڕە دەبـێ و ژمارەیـەکی زۆریـان لـە بەندیخانەی قەڵای شێروانەدا زیندانی دەکات چەند ناسراو و کەسایەتێك بۆ ئازاد و بـەرەڵاکردنیان دێنـە خزمـەتی، بـەڵام هەوڵـەکانیان بـێ ئـەنجام دەبـێ، خزمـانی بەندکراوەکان دەست بە دامێنی مەولەوی دەبن، ئـەویش هـەروەك ماوەیـەکی زۆر کەم بۆ لای پاشا گەڕابووەوە دەڕوا بۆ تکاکردن بەڵکو بـەڕەڵایان بکـات، هـەر کـە نزیك دەبێتەوە پاشا دەیناسێ، سەرسام دەبـێ لـەم زوو گەڕانەوەیـە، ڕوودەکاتـە

(مەولەوی) و دەڵێ: "فەرموو میوانی، یا بۆ تکا هاتووی؟" لە وەڵامدا بەم شیعرە وەڵامی دەداتەوە:

گموگلمە وەك کەری پلە

وە تکا هاتووم بۆ خێڵی خلە[٢٧]

(حەمە پاشا)ش تکاکەی قبووڵ دەکات و زیندانییەکان بەڕەڵا دەکات.

وەکو دەیگێڕنەوە حەمە پاشا دەستی شیعری هەبووە و گاڵتەوگەپیشی لەگەڵ مەولەویدا کردووە، دەڵێن مەولەوی جارێك لە ئاوایی (دێڵێ) دەبێ لە ناوچەی شەمێران، کاتێ (حەمە پاشا) سەر لە ناوچەکە دەدا، کە نزیك (دێڵێ) دەبێتەوە ئەم شیعرەی بۆ دەنووسێ:

ئەر گەڤەی گەماڵ کوردە ماڵ بێڵی

هەی لەزەت ئەبەی خاڵۆ لە دێڵی

مەولەویش بەم شیعرە وەڵامی دەداتەوە:

لە گەڤەی گەماڵ کوردە ماڵەکان

(دێڵێ)م دا بە تۆ و بە گەماڵەکان

ئەم گاڵتەو گەپە و ئەم پەیوەندی کۆمەڵایەتی و ئەدەبییە بتەو و بەهێزە دوورە لەوەوە کە بوترێت حەمە پاشا هانی عوسمانی خاڵەی داوە ئەزیەت و ئازاری مەولەوی و بنەماڵە و هۆزەکەی بدات، جگە لەمەیشە تاوگۆزی، وەکو باسمان کرد تیرەیەکن لە عەشیرەتی باوەجانی، کە یەکێ لە هۆزە سەرەکییەکانی دەڤەری جافی جوانرۆن کە زۆر جێی بایەخ و ڕێزی حەمە پاشا بوون، بەتایبەت حەبیبوڵلا خان سەرۆکی ئەو عەشیرەتە کە ماوەیەکی زۆر سەرۆکی یەکێتی هۆزەکانی جاف ناوچەی جوانرۆ [٢٨] و باوەڕپێکراوی حەمە پاشاش بووە.

جگە لەم شیعرانە، کە باسمان کرد، نامە پڕ میهر و مەحەبەتەکەی مەولەوی، کە نامەیەکی بێ نوختەیە[٢٩] و بۆ حەمە پاشای نووسیوە، کە لەمەو پێش ئاماژەمان پێکرد شاهکارێکی نەسری فارسییە گەواهی پەیوەندی دۆستانە و ڕێز و نەوازشتی ئەم دوو کەسایەتییەیە.

لێرەدا بە پێویستی دەزانم ئاماژە بەوە بکەم کە خوالێخۆشبوو مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس لەو بڕوایەدایە ئەم نامە بێ نوختەیە بۆ مەحموود پاشای

کوڕی حەمە پاشا نووسرابێ، بەڵام بەپێی بۆچوونی خوالێخۆشبوو سەید تاهیری هاشمی و خوالێخۆشبوو صدیقی موفتی زادە، کە هەر دوو مەولەوی ناسی تەواو بوون، ئەم نامەیەی بۆ حەمە پاشا نووسیوە نەك مەحموود پاشا.

وەکو باسمان کرد پەیوەندی دۆستانەی حەمە پاشا لەگەڵ مەولەویدا ـ دوای کۆچی دوایی حەمە پاشا ـ بۆ مەحموود پاشای کوڕە گەورەی شۆڕبووەتەوە: مەحموود پاشا وەك ئەدەب دۆست بووە. هەروەها شیعرناسێکی باشیش بووە، شیعرەکانی مەولەوی نرخاندووە و بەشێکی زۆری کەشکۆڵە بە نرخەکەی بۆ شیعرەکانی مەولەوی تەرخان کردووە و شیعرەکانی کاریگەرییەکی زۆریان کردووە لە سەر ناخ و دەروونی مەحموود پاشا، ئەو کاریگەرییە بووەتە هۆی نزیکبوونەوەی مەحموود پاشا لە مەولەوییەوە و ڕێزێکی فراوانی لێ گرتووە. مامۆستای خوالێخۆشبوو مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس لە دیوانی مەولەویدا چەند لەو شیعرانەی دەستگیر بووبێ کە مەولەوی بۆ مەحموود پاشای ناردووە بڵاوی کردوونەتەوە. لێرەدا بە پەسندم زانی هۆی پەیوەندیی تۆکمە و خۆشەویستی بەردەوامی مەولەوی و مەحموود پاشا لە چەند خاڵێکدا بخەمە بەرچاوی خوێندەوارانی بەڕێز:

١ـ مەولەوی شاعیرێکی بەناوبانگ بووە مەحموود پاشاش عاشقی شیعر و ئەدەب بووە.

٢ـ مەحموود پاشا هەمیشە شانازی بەوەوە کردووە کە شاعیران و زانایان و دانایانی وڵات ئامادەبووی دیوەخانەکەی بن. لەوێدا کۆڕێکی ئەدەبی بەستراوە بەتایبەتیش شیعر بەسەر زاری هەموانەوە بووە و دیارە مەولەویش سەردەستەی شاعیران و زانایانی ئەو کۆڕانە بووە.

٣ـ مەحموود پاشا زیاتر لە هەموو شاعیرەکانی سەردەمی خۆی شیعری مەولەوی کاریان تێ کردووە و زۆربەی شیعرەکانی مەولەوی لەبەر بووە هەستی ناسکی مەولەوی هەستی ناسك و ئاوداری مەحموود پاشای بزواندووە و نەشئەیەکی صۆفییانەی داوەتێ.[٣٠]

٤ـ مەولەوی جگە لەوەی شاعیرێکی گەورە بووە، زانا و دانایەکی ئاینی بووە پلەی بەرزی ئاینی ئەو نەك تەنها لە کوردستاندا ناسراو بووە بەڵکو لە وڵاتەکانی

دەوروپشتی کوردستانیشدا دەنگی داوەتەوە. مەحموود پاشا خۆیشی پیاوێکی ئاینپەروەر و خاوەن بیروباوەڕێکی پتەوی ئاینی بووە[31].

ئەمانە ئەو هۆیانەی نزیکی و هاوڕێیەتی و هاودەمیی مەولەوی و مەحموود پاشا بوون. لێرەدا بۆ بەڵگە و چەسپاندنی بۆچوونەکانمان نموونەیێ لە شیعرەکانی مەولەوی کە بۆ مەحموود پاشای گوتوون دەخەینە ڕوو:

کاتیێ مەحموود پاشا ماوەیەکی درێژخایەن لە بەغدا دەمێنێتەوە لە نامەیەکدا کە بە نەسر دەست پێدەکات و بە شیعر کۆتایی دێت، سۆز و خۆشەویستیی خۆی بەم جۆرە بەیان دەکات: بە دۆخی داوی خاوی کام ریس بڕێسم ئەگەر لە دەردی دووری بدوێم موشەقەتی ئەو لە کویێ و من لە کویێ؟ وا گریم بمەویێ بینووسم، قەڵەم قامیش و سۆزی دەروون ئاگرە، لە سووتانی ئەترسم هەر ئەوەم بۆ ماوەتەوە کە زەمان ماوەم بدا بگەمە خزمەتت، ئەویش ڕێکخستنی بە تۆ ئەکرێ، ئەگینا بۆ من زەحمەتە، ئەگەر مەحموود ڕووی مەرحەمەت بنوێنیێ ئەیاز بەندەگی ئەنوێنیێ موراسەلە نیوەی مواسەڵەیە، بەڵام بە حەوالە بە قەباڵەیە، زەوقی ڕوو بەڕوو، شەوقی گفتوگۆ بە پارچە کاغەزێك کفوکوی دانامرێ ئارەزووی یاری جانی خستیە گۆرانی:

جە دووریت دەروون مەوج دەریای هوون
مەدو وە چەمدا بەڵام چێش کەروون؟
پاتەخت مەحموود "دار السلام"ن
منێچ کەمی فام ئەیاز جە لامەن
ئەیازت فاماش تەفاءول کەردەن
سلأمەتیی تۆش وە یاد ئاوردەن
وخار و خاشاك موژەی چەسپیدە
سەد بەستن نەدەور سەرچەمەی دیدە
وەر نە دەجلەی چەم توغیان کەردەبیێ
تائیسە چەندجار بەغداش بەردەبیێ[32]

و لە ساڵی ١٢٩٢هـ ئەم شیعرەیشی بۆ مەحموود پاشا نووسیوە کە لەو سەردەمەدا ماڵی لە بەغدا بووە .

چێش وا چۆ مەعدووم خەستەی مەهجوورێت
حاڵ دیدە و دڵ جە دەرد دوورێت
بدیە بەو دەجلەی بێ کەنارەدا
ڕەوانەن وە بەین بەغدا شارەدا
سەیر کەر ئەو گەرما و شەرارە و تاوە
هوەیدان: ها من جە لای بەغداوە
ئەو ئاخر وشکا و ئەسرین دیدەم
ئید دما نەفەس دڵەی خەم دیدەم
جەو گەرما و جەو ئاو بەرگوزیدەکەم
تەفتیش کەر حالأت دڵە و دیدەکەم(٣٣)

مامۆستا محەمەد ئەمین ئەردەلأنی ئاماژەی بەم حەقیقەتەش کردووە، دەڵێت: مەولەوی لەگەڵ بەگزادەکانی جافدا، بەتایبەت مەحموود پاشا و قادر بەگ و دەیانی تریان، دۆستایەتیی بەهێز و پتەوی بووە، لە زۆر دانیشتن و کۆڕدا مەحموود پاشا باسی شیعری مەولەوی کردووە، داوایشی لە دەنگ خۆشان کردووە بە ئاوازی پڕ جۆش و خرۆش شیعری مەولەوی بخوێننەوە(٣٤). هەر ئەوەندە دەخەمە سەر فەرموودەکەی دەڵێم: سەرجەم بەگزادەکانی جافی هاوچەرخی مەولەوی شیفتە و عاشقی شیعرەکانی بوون و خۆیشی جێگەی ڕێز و حورمەت و نەوازشتیان بووە.

بۆ ئەوەی جەخت لەسەر ئەم حەقیقەتە بکەمەوە، نموونەیەکی تریش لە پەیوەندیی خۆشەویستی و سۆزی بێ ئالأیش و پاکیی مەولەوی سەبارەت بە کەسایەتییەکی تر لە بنەماڵەی بەگزادەکانی جاف کە قادر بەگی کوڕی کەیخوسرەو بەگی سلێمان بەگی جافە دەخەینە ڕوو.

ئەم قادر بەگە باوکی ئامینەخانە کە نازناوی سەردار بووە، ئامینەخانم کچی شیریی مەولەوی بووە، مەولەوی قادر بەگی یەکجار خۆشویستووە، قادر بەگ زاتێکی ئازا و دلێر و چاونەترس بووە.(٣٥) لە شەڕێکی عەشایریدا لەسەر سنووری ئێران دەکوژرێت تەرمەکەی ئەهێننەوە لە گۆڕستانی سەید خەلیل(٣٦) دەنێژرێت،

ئەم رووداوە ناخۆشە زۆر هەستی ناسکی مەولەوی ئـەبزوێنیٚ. بـەم شـیعرە جوانـە قادر بەگ ئەلاوێنێتەوە[٣٧].

کام سارا صەد رەنگ نوور پێدا وەشتەن
کشتش کشت دەشت هەر هەشت بەهەشتەن
فەضای سایەی عەرش دانای جەلیلەن
یا بارەگای پاك "سید خلیل"ەن
ئەسرار پەردەی غەیب مەحرەم پەیك
سایەی خودایی "سلام علیك"
کردەم نا لاییق ئەروە سلاوەن
ڕوو زەردیم موحتاج وەیەك جواوەن
هەریەك شەفیعێش پەی ویش ئاوەردەن
من خەجاڵەتیی ویم شەفیع کەردەن
یەکیٚ جە دۆسان بەو زام نۆوە
سەر نی یان وە خاك ئاسانەی تۆوە
میهمان غەریو کەرەم سەرای تۆن
موحتاج وە ڕێزەی سفرەی رجای تۆن
درێغی مەکەر، ئامان سەد ئامان
مە فەرما میهمان بیٚ تۆشە ئامان
یا خەلیل دەخیل کیٚ عادەت کەردەن
تۆشە وە دەرگای کەریمان بەردەن

یـەکێکی تـر لـە ئـەفرادی بنەماڵـەی جـاف، کـە مەولـەوی یـەکجار خۆشـی ویستووە، ئامینە خـانی کچـی قـادر بـەگی کەیخوسـرەو بـەگ بـووە، کـە نازنـاوی سـەرداری لـە شـیعرەکانیدا هەڵبـژاردووە، ئـەم زاتـە یـەکجار جـوان و زەریـف و خوێندەوار بووە و دەستی شیعریشی هەبووە، گەلیٚ نامـەی بـە شـیعر بـۆ مەولـەی ناردووە جێی داخە کە زۆربەی ئەو شیعرانە لەنێوچوونە، ئـەم ئامینـە خانـە وەکـو باسمان کرد بە هۆی شیرەوە مەحرەمی بووە و (مەولەوی) دەبێتە بـاوکی شـیریی ئامینــە خــان[٣٨] . هەنــدێك لــە نووســەران بــە هەڵــە لایــان وایــە کــە مەولــەوی پەیوەندییەکی عاشقانەی لەگەڵ ئامینـە خانـدا هـەبووە[٣٩] و ئەمـەیش هەڵەیـەکی

گەورەیـە، بەنـدە بـۆ پشـت ڕاسـتکردنەوەی ئـەم بۆچـوونە وتـارێکم لـە پاشـکۆی ڕۆژنامەی عێراقدا بڵاوکردەوە بە ڕاشکاوی ئەم بۆچوونەم پووچ کردەوە[٤٠].

بۆ ئەوەی لە پەیوەندیی پتەو و پاك و بەسۆزی مەولەوی سەبارەت بـە ئامینـە خان ئاگادار بین. ئەم شیعرە جوانەی مەولـەوی دەخەینـە ڕوو، جارێکیـان ئامینـە خـان گفتـی دابـوو بـە مەولـەوی سـەری لـێ بـدا، پاشـان ئامینـە خـان نامەیـەکی لێبووردنی بۆ دەنووسێ کە بۆی ناڕەخسێت بچێتە خزمـەتی لـە نامەیەکدا داوای چاوەزار لـە مەولـەوی دەکات و دەڵـێ: بـاوە وا دیـارە بوومەتـە چـاوەوە چـونکە ماوەیەکە نەخۆشم. مەولەویش دوعاکـەی لەگـەڵ ئـەم پارچـە شـیعرە نایابـەدا بـۆ دەنێرێ:

دەرد وە بان دەرد زامان کاری
گرد جە لام جەم بی، یە تەشریف ماری
ئای یە چێشت کەرد تەشریفت ناوەرد
دەردت دا وە دەرد منت ماتەم کەرد
ئیسەیچە دیدەم چەم ها وە ڕاوە
هەلاّی سەروەشم بەو تەمەنناوە
ئەمرت موطاعەن (اطعنا) وەندم
دوعای چەمە زەخم جە پیران سەندم
تەعویذ بەند ڕیشەی دڵەی صەد پارەم
بەرگش پەڕەی جەرگ و دەرد ئاوارەم
حافظ بۆ وە عەشق مەستان یاهوو
بپێچەش نەدەور باهووی بێ ئاهوو
ئینە عادەتێن وە ظاهیر ئامان
وەر نە هەی سەر خێڵ نازك ئەندامان!
تۆ ئیند نازکیت جە حەد ویەردەن
بینایی خەیاڵ ڕاگەش گوم کەردەن
صەفات خەجاڵەت دان وە جام جەم
دیدەی بەد مەر عەکس وێش بدیۆ بە چەم
دیدەی بەد دەردش نادیاری بۆ
جە کۆ موینۆت تا لێت کاری بۆ

کاتێ (ئامینە خان) ساڵی ١٢٩٠ کۆچی، کە دەکاتە ١٨٧٢ز.، کۆچی دوایی دەکات، مەولەوی بە شیعرێکی سووزناك و غەمناك ماڵئاوایی لێ دەکات و دەیلاوێنێتەوە[٤١] و رۆحی پاکی مەولەویی مەزن شاد یادی شیرینی جاویدان.

ماتەمی وەهار بێ شەوقی و نەو گوڵ
مەلوولی و گوڵزار؟ بێ ذەوقی بوڵبول؟
صوب بۆی وەش نەسیم چون هەردە جاران
نمەدۆ نە کاخ دەروون یاران
داخۆ نەی سەر وەخت فەضای وەهاردا
کام تەم نە سەر هەرد قەزا دیاردا
صەدای (های دێبای خەمان) هەرزانەن
صەڵای واوەیلای بادام تەرزانەن
مەر گوڵشەن حوسن شای گوڵ ئەندامان
جە وەیشوومەی مەرگ خەزانش ئامان
ئەو باڵای ئاڵای تەرز سەهی سەرو
پێوە هێلانەی دڵان چون تەزەرو
کنیا و خەمیاوە وە دەم ڕێشەوە
تەزەر و ئاسا نیشت وەسای وێشەوە
تای بەڕەزای شەنگ عەنبەربۆی شەو رەنگ
پەخش بی نە ڕووی تاش ئەلحەد سەرای سەنگ
ئەو کۆی نەزاکەت وە ناز پەروەردە
لەطافەت جە بەرگ حەریر ڕەم کەردە
نەتۆی جامەی خاك حاڵتش چۆن بۆ
دەك چەرخە بەخشت هەر نیل گوون بۆ
باڵ چەم هوردا نەرگس نەی دەم دا
چ خێرێ تو چەم تی یای وەهەم دا
چێش بی خێڵ خانەی وێت جە یاد بەردی
ڕووی تەڵمیت ئەو خێڵ حۆری یان کەردی

ڕاسەن هەمڕازیی حۆریان وەشەن
پەی عەشرەت دووریت دەردێ سەرکەشەن
بارێ تۆ و صەفا و سەیران و گوڵ گەشت
هەمسایەی حۆری و سەردەشت بەهەشت
عەشرەت وە پێچش وە زامەتەوە
وەوزام تا قام قیامەتەوە(٤١)

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

١- بڕوانە: سەید تاهیری هاشمی، مەولەوی تاوەگۆزی، بە زمانی فارسی، دەستنووسە، لای نووسەرە.

٢- بڕوانە: شێخ محەمەد مردوخ کردستانی، تاریخ کرد و کردستان و توابع، ج ١، چاپ دوم ب، ت، ص٧٨، هەروەها کەریم بەگی فەتاح بەگی جاف، تەئریخی جاف، لێکۆڵینەوەی د. حەسەن جاف، پێشەکی محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپی یەکەم، بەغدا، ١٩٩٥، ل ١٢٤.

٣ـ بە نموونە: عەلائەدین سەجادی، بابا مردووخ روحانی، سەید تاهیری هاشمی، محەمەد ئەمین ئەردەلانی، شێخ محەمەد مەردووخی کوردستانی.

٤- ئەبو بەکر کوڕی هیدایەتوڵلا حوسەینی گۆرانی کوردی شاهۆییە، یەکێ لە زانایەکانی ناوداری سەدەی دەیەم و یازدەهەمی کۆچییە، لەبەر زۆری نووسراوەکانی بە هەردوو زمانی عەرەبی و فارسی بە (مصنف) ناوبراوە، لە دێی (چۆڕ)ی مەریوان لە کوردستانی ئەردەلان دانیشتووە. گرنگترین کتێبەکانی کتێبی (الوضوح)ە و شەرحی محرر لە سی بەرگدا و کتێبی (سراج الطريق ورياض الخلود)ە. ساڵی وەفاتی ئەو زاتە هەندێ بە ٩٩٤هـ و هەندێ بە ١٠١٤ کۆچییان دەستنیشان کردووە. بڕوانە: دیوانی مەولەوی سەید عەبدولڕەحیمی مەعدوومی لە لایەن محەمەدئەمین ئەردەلانییەوە لە هەورامییەوە گۆڕاوە بۆ زاراوەی سۆرانی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، ١٩٩١، ل ٥، هەروەها بڕوانە: مجله یادگار، سال پنجم شماره ٦ و ٧ چاپ تهران ١٣٢٧ شمسی ص ٣٨، ٣٩.

٥- عەلائەدین سەجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەغدا، ١٩٥٢، ل٢٤٨.

٦- محەمەد ئەمین ئەردەلانی سەرچاوەی پێشوو، ل ٨.

٧- نەورۆڵی یەکێ لە تیرە ناسراوەکانی عێلی جافی مورادییە، زۆربەیان لە دەوروبەری هەڵەبجە، لە گوندی حەسەن ئاوا و بامۆك و بەکراوا و تریفە، نیشتەجێن، بڕوانە کەریم بەگی فەتاح بەگی جاف، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٩.

٨ـ عومەر پاشا ساڵی ١٨٥٧ز، دوای ڕەشید پاشا، بووەتە والی بەغدا، بە ڕەگەز هەنغارییە، سیاسەتێکی یەکجار تیژی لەگەڵ هۆزەکانی کورد و عەرەبدا بەکارهێناوە. عومەر پاشا، ٢٥ی ئەیلوولی ١٨٥٩ لە ولایەتی بەغدا بەلاوەنرا، بڕوانە: د. علي الوردي، لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث، ج٢، بغداد، ١٩٧١، ص٢١٦.

٩- حەمە سەعید کوڕی مەحموودی حەمەی سان ئەحمەدە لەم سەردەمەدا سەرۆکی تیرەی شەمێرانییە کە یەزدانبەخشین، تیرەیەکی ناسراوی عێلی جافە.

١٠- محەمەد ئەمین ئەردەڵانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩.

١١- هەمان سەرچاوە و هەمان لاپەڕە.

١٢- عەلائەدین سەجادی، شۆڕشەکانی کورد، بەغدا، ١٩٥٩، ل٢١.

١٣- میرنشینە سەربەخۆیەکان بریتی بوون لە: میرنشینی بۆتان، حەکاری، بادینان، سۆران، بابان، ئەردەڵان.

١٤- د. جەلیلی جەلیل، ڕاپەڕینی کوردەکان ساڵی ١٨٨٠ وەرگێڕانی د. کاوس قەفتان، بەغدا ١٩٨٧، ل ٧١.

١٥- دکتر فریدون آدمیت، أمیر کبیر در ایران، تهران ١٣٤٨ ص ١٣٦.

١٦- نووسەر بە هەڵە ساڵی ١٨٢٣ز. نووسیوە، ڕاستییەکەی ١٨٦٦ز کە لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی گشتیی ڕۆشنبیری و هونەری سلێمانی و بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیان دەستنیشان کراوە، بڕوانە: ڕێبەری شوێنەوارەکانی گەرمیان، ل ٢-٣.

١٧- تاریخ العراق الحدیث في نهایة حکم داود پاشا الی نهایة حکم مدحت پاشا، القاهرة، ١٩٦٨، ص ٧٠.

١٨- ئومێد ئاشنا لەم بارەیەوە دەڵێت: (دەوڵەتی عوسمانی کاتێك هەستی بە وریایی و ئازایی محەمەد پاشا کردووە و زانیویەتی کە بیری سەربەستی و کوردپەروەری تیایا بەهێزە ویستوویە بەهۆی نیشتەجێکردنی هۆزی جافەوە و خەریککردنیان بە کشتوکاڵەوە ئەم هەست و بیرەی محەمەد پاشا کز و لاواز بکات)، بڕوانە: محەمەد پاشای جاف، چاپخانەی بینایی سلێمانی، ١٩٩٩، ل ٢.

١٩- بڕوانە: کەریم بیگ فەتاح بیگ جاف، تأریخ جاف پژوهش دکتر حسن جاف، بامقدمه محمد علی قرداغی، ترجمه وحواشی وتعلیقات دکتر محمد علی سلطانی تهران ١٣٨٧ ص ٥٥، هەروەها حەسەن فەهمی جاف، تەئریخی جاف و مەحموود پاشای جاف و یاداشتەکانی مستەفا بەگی کەریم بەگی جاف، دەستنووسە.

٢٠- محەمەد ئەمین ئەردەڵانی سەرچاوەی پێشوو، ل ٨.

٢١- جریدة الزوراء العدد ٣٣٧ شهر صفر سنة ١٢٩٠هـ، المصادف ١٨٧٣/٤/٩ المیلادي الصادرة باللغتین الترکیة والعربیة في بغداد.

٢٢- بڕوانە دەقی ئەم بەڵگەنامانە لە کتێبی کەریم بەگی جافدا، بەناوی تەئریخی جاف، چاپی یەکەم بەغدا ١٩٩٥، ل ٥٣، هەروەها بڕوانە وەرگێڕاوەکەی هەمان کتێب بە

زمانی فارسی لەلایەن د. محەمەد عەلی سولتانییەوە، هەروەها بڕوانە وتاری د. حەسەن جاف بەناوی نەخشی هۆزی جاف لە سایەی چەند سەرۆکێکییەوە لە مێژووی کورددا، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق – دەستەی کورد، ژ ٢١–٢٢، بەغدا، ١٩٩٠.

٢٣- خوالێخۆشبوو مەولەوی لە شیعرە فارسییەکەیدا کە لە وەڵامی نامەیەکی گلەیی ئامێزی حەمە پاشادا بۆ گوندی (کانی کەوە)ی جێهێڵاوە، ناوی حەمە پاشای بە محەمەد پیری ئەکمەل ناو دەبات، کە بەڵگەی ئەوپەڕی ڕێزی مەولەوی سەبارەت بە حەمە پاشا و لەلایەکی ترەوە مەبەستی محەمەد پێغەمبەری خودایە (دروودی خوای لێ بێت)، بڕوانە: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس یادی مەردان، بەرگی دووەم، بەغدا، ١٩٨٣، ل ٣٦٥، هەروەها بڕوانە: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، دیوانی مەولەوی سنندج، انتشارات کردستان ١٣٧٨ه.

٢٤- لە حوکمڕانی معتمد الدوله لە فەرهاد میرزا مامی ناسرەدین شا، لە کوردستاندا شەڕێکی سەخت لەنێوان دوو عەشیرەتی جاف، باوەجانی و یەزدانبەخشییەکاندا ڕوو دەدات لە یەزدانبەخشییەکان زۆرێك دەکوژرێن، فەرهاد میرزا حەبیبوڵلا خان سەرۆکی عەشیرەتی باوەجانی زیندان دەکا، سەرئەنجام لەبەر تکای کاکە ئەحمەدی شێخ بەڕەڵای دەکات. بڕوانە: محەمەد عەلی سولتانی، إیلات وطوایف کرمانشاهان، ج٢، چاپ أول تهران، ١٣٧٢ ص ١٧٦.

٢٥- سەید تاهیری هاشمی، دیوانی مەولەوی، دەستنووسە لاپەڕە (تب) هەروەها مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨١.

٢٦- مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٥.

٢٧- ئەم شیعرەم لە یاداشتەکانی عەلی حوسەین بەگی حەسەن بەگی جاف وەرگرتووە، بڕوانە: گۆڤاری رامان، ژمارە ١٦٢ ساڵی یازدە تشرینی دووەم، ٢٠١٠ ، ص ١٣٠.

٢٨- محەمەد عەلی سولتانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٩.

٢٩- دەقی ئەم نامەیە کە بەم شیعرە دەست پێدەکات:

عرضە شاهدن خاص بدیە پێشدا

حرف نختە دار نمەندەن تێشدا

لە کتێبە دەستنووسەکەی سەید تاهیری هاشمی بەناوی دیوانی مەولەوی تاوگوزی بە زمانی فارسی بەرچاو دەکەوێت، دیوانەکە لە کتێبخانەی نووسەردایە.

٣٠ـ د. حەسەن جاف، چەمکێك لە ژیانی مەحموود پاشای جاف ١٨٤٦-١٩٢١ز، گۆڤاری نەوشەفەق، ژ ٤٠، کەرکووك، تەممووزی ٢٠٠٦، ل ٣١.

٣١ـ مەلا عەبدوڵلای زێوەر سەبارەت بە ئاینداری مەحمود پاشا دەڵێ: عادەتی وابوو کە نوێژی بەیانی ئەکرد لەسەر بەرماڵ هەڵنەدەستا، قورئان و دەلایلی ئەخوێند هەتا هەتاو گەرم ئەبوو، ئەوسا سوننەتی ئیشراقی ئەکرد لەپاش ویرد و سوننەتکردن و قورئان خوێندن تەشریفی ئەهاتە مەجلیس. بڕوانە گەنجینەی مەردان و یاداشتی ڕۆژانی دەربەدەری، محەمەدی مەلا کەریم هێناونیەتە سەر شێوە نووسینی نوێ و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیون، بەغدا، ل ٧٠.

٣٢ـ مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، دیوانی مەولەوی، چاپخانەی النجاح، بەغدا، ١٣٨٠ھ، ١٩٦١ز، ل ١٥٥. هەروەها بڕوانە: محەمەد ئەمین ئەردەڵانی سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٨.

٣٣ـ هەمان سەرچاوە، ل ٣٦٦، دیوانی مەولەوی، چاپ سنندج، س. ب. ل١٨٥-١٨٦.

٣٤ـ محەمەد ئەمین ئەردەڵانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥.

٣٥ـ ڕۆژنامەی ژیان، ژمارەی ٤٥١ ساڵی ١٠ ڕێکەوتی ١٧ی ئابی ١٩٣٥.

٣٦ـ سەید خەلیل یەکێکە لە ئیمامزادەکان کە لە گوندێك بەم ناوە ناسراوە نزیکی کەلار لە ناوچەی جاف گەرمیان بە خاك سپێردراوە و ئەم شوێنە مەزارگای بەگزادەکانی جاف و هۆزی جافە .

٣٧ـ بڕوانە: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، دیوانی مەولەوی، سنندج، ١٣٧٨ھ، ل ٣٥٧-٣٥٨.

٣٨ـ هەمان سەرچاوە، ل ٢٣١.

٣٩ـ بڕوانە: س. ع. شادمان، ڕۆژنامەی عێراق، ژ ٢٧٧٢ ڕێکەوتی ١٩٨٥/٣/٣.

٤٠ـ بڕوانە: د. حەسەن جاف، ئامینە خانی سەردار و مەولەوی و چەند تێبینییەك، ڕۆژنامەی (العراق) ژ ٢٧٩٦ ڕێکەوتی ١٠ نیسانی ١٩٨٥ز.

٤١ـ مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٣-٣٨٥.

ملخص البحث

يعد العالم والشاعر والصوفي عبدالرحيم تاوگۆزي المتخلص بـ(مولوي) (١٢٢١-١٣٠٠هـ) (١٨٠٦-١٨٨٥م) من أكابر العلماء والشعراء الكرد الكلاسيكيين وأكثرهم شهرة وصيتاً، وقد ترجم الاستاذ محمد أمين أردلاني في كتابه (ديوان مولوي) أشعاره من اللهجة الگورانية الكردية (الهورامية) الى اللهجة السورانية، وأجاد في ترجمته هذه، الا ان هناك بعض الأخطاء التاريخية في ديوانه هذا عند محاولته شرح أشعار مولوي والأسباب التي دعته الى نظم تلك الأشعار.

وقد اكد الموما اليه في شرحه لأحدى قصائد مولوي باللغة الفارسية بأن سبب نزوح مولوي من قرية "ولور" في منطقة شميران التي كانت تعود ملكيتها الى محمد پاشا الجاف رئيس قبيلة الجاف كان بضغط من وكيل محمد پاشا المدعو عثمان خاله. يفتقر هذا الرأي الى الدقة لأن جميع الشواهد والقرائن الشعرية تؤكد بأن العلاقة بين محمد پاشا ومولوي كانت وطيدة وراسخة لاتهزها المشاحنات والنزاعات العشائرية، لأن عداء عثمان خاله من عشيرة يزدان بخشي مع عشيرة تاوگوزي التي ينتسب اليها مولوي عداء عشائري قديم، ولم يكن محمد پاشا طرفاً في هذا النزاع على الاطلاق وتؤكد المصادر التاريخية والمعلومات المتيسرة لدى اسرة بگزادات الجاف أحفاد محمد پاشا بأن تلك العلاقة التي تربط محمد پاشا ومولوي تاوگۆزي كانت علاقة محكمة ومتينة أساسها المودة الصادقة والاحترام العميق المتبادل، وتنعكس متانة هذه العلاقة الحميمة في أحدى رسائل مولوي الخالية من النقط المرسلة الى محمد پاشا تلك الرسالة تملأها المحبة والمودة الصادقة بين هذين الرجلين الفذين.

واستمرت تلك العلاقة الحميمة بين مولوي وأسرة الجاف بعد وفاة محمد پاشا عام ١٨٨١م أيضاً، وحافظ على ديمومتها ابنه الكبير محمود پاشا، وقد وردت في البحث أبيات رائعة من اشعار مولوي تؤيد تلك العلاقة الأخوية الصادقة بين محمود پاشا ومولوي تاوگوزي.

وقد اشار الباحث في ديوانه الى حملة سردار عمر پاشا، الذي كان والياً عثمانياً على بغداد، على عشيرة الجاف، ولم يتطرق الى أسباب هذا الهجوم والحملة القاسية

على هـذه العشـيرة الكـبيرة الـتي كانـت مردهـا إتفـاق الـدولتين العثمانيـة والايرانيـة القاجارية حسب بنود اتفاقية ارضـروم الثانيـة سـنة ١٨٤٧م علـى ضـرب وقمـع كـل رئيس عشيرة كردية أو أمير كردي ينوي الخروج على طاعة الدولتين المذكورتين.

والحقيقة الكامنة وراء هذا الهجوم المـدبر يرجـع الى اتفـاق تلكمـا الـدولتان علـى تدمير جميع الامارات الكردية المستقلة، ومسـحها مـن الوجـود. وكـان لظهـور محمـد پاشا بقوة عشائرية مسلحة كبيرة على مسـرح الأحـداث وتهديـده لحـدود البلـدين في هذه المرحلة بالذات خطراً واضحاً علـى أمـن واسـتقرار كلتـا الـدولتين، عليـه قررتـا التخلص منـه بأيـة وسـيلة ممكنـة، منهـا اسـتعمال العنـف والقـوة المسـلحة معـه أو أغتياله بمؤامرة أو دسيسة مدبرة، وقد نجحتـا في هـذه المحاولـة الخبيثـة، إذ اغتيـل محمد پاشا الجاف عام ١٨٨١م – ١٢٩٩هـ بتحريض من قبـل اوليـاء الأمـور في تلـك الدولتين.

وأشار الباحث الى الخطأ الفاحش الذي وقع فيه بعض الكُتاب حول علاقة مولوي مع آمنة خـانم بنـت قـادر بـك بـن كيخسـرو بـك الجـاف، الـتي كانـت تقـرض الشـعر وتتلخص بـ (سردار) في أشعارها، وقد صور هؤلاء الكُتاب خطأً هذه العلاقة الحميمة بين مولوي وآمنة خانم بأنها كانت علاقة حب وغرام. بينمـا الحقـائق تفنـد مـا ذهـب اليه هؤلاء الكُتاب لأن مولوي كان والـد آمنـة خـانم بالرضـاعة وكانـت بمثابـة بنتهـا وأحبها مولوي حباً جماً وقد رثاها بعد موتها بقصيدة مؤثرة تعتـبر إحـدى القصـائد الرائعة لمولوي تاوْگۆزي. وقد رثى مولوي والدها قادر بك بن كيخسرو بك الذي قتـل في احدى المنازعات العشائرية ايضاً، والتي تعتـبر احـدى القصـائد الجميلـة والرائعـة لمولوي تاوگوزي.

Abstract

The scholar, poet and sufist AbdulraheemTawagozipen named Mawlawi (1806-1885) is considered one of the leading Kurdish classical scholars and poets and perhaps most renowned. His poems were first translated from Gorani dialect into Sorani dialect by Muhammad Amin Ardalani in his (Anthology of Mawlawi).

Though Ardalani has excelled in his rendering, there remain some historical errors in his anthology, which he committed while trying to explicate Mawlawi's poems and the reasons behind composing them.

In his explication of a poem written by Mawlawi in Persian, Ardalani claims that Mawlawi had left Tawagoz village in Shameran, which belonged to Muhammad Pasha Jaff, under pressure from the latter's agent (Othman Khala). This claim is lacking in precision since all the evidence available clearly manifest that there was an intimate relationship between Muhammad Pasha and Mawlawi, a relation that would hardly be shaken by tribal frictions and clannish disputes. Moreover, Othman Khala's hostility (from YazdanBakhshi tribe) towards Tawagozi tribe was an old and long-standing one, and Muhammad Pasha was never part of it.

The intimate relations between the two is reflected in a letter sent by Mawlawi to Muhammad Pasha which is free from periods and full of sincere and honest feelings of a man towards his sharp-minded fellow.

This relation continued to exist between Mawlawi and Jaff family even after the demise of Muhammad Pasha, and was further enhanced by his successor and eldest son Mahmood Pasha.

Ardalani also refers to Baghdad's Ottoman WaliSardar Omer Pasha's campaign on Jaff tribe, but does not mention the reasons

behind this cruel offensive on this mammoth tribe the motives of which could be nothing other than the implementation of an earlier agreement between the two Ottoman and Qajari states for repressing any Kurdish tribe or prince who would intend to disobey or defy any of the two authorities.

Another point is the researcher's reference to a serious error made some writers about the intimacy between Mawlawi and AminaKhanm, Qadir bag Kaikhosraw bag Jaff's daughter, who used to write poems under the name Sardar. The so-called intimacy or heated passion between the two can be refuted by the fact that Aminakhanm was Mawlawi's foster daughter, and thus she was like his daughter whom Mawlawi loved greatly. Even after her death, he would write a very impressive eulogy for her.

سنجاقی شارەزوور (کەرکووك) و سلێمانی لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەمدا

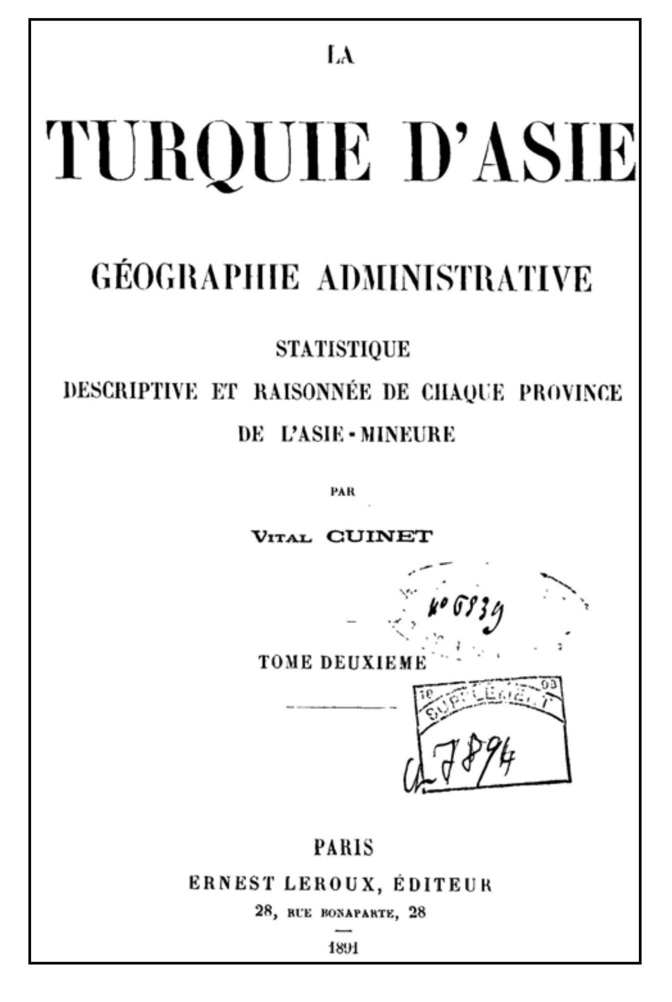
نووسینی: ڤیتال کیونێ
لە فرەنسییەوە وەرگێرانی: د. نەجاتی عەبدوڵلا
سکرتێری ئەکادیمیای کوردی

(بەشی یەکەم)

پێشباری وەرگێر

ئەم باسەی ئێرە بەشێکە لە کتێبێکی فرەنسی بە ناوی (تورکیای ئاسیەوی: جوگرافیای کارگێری)، کە ساڵەکانی ۱۸۹۰-۱۸۹۵ لە پاریس، بە چوار بەرگی گەورە لە نووسینی ڤیتال کیونێ بڵاوکراوەتەوە. ئەم کتێبە باری جوگرافی و ئاماری زۆر وردی تێدایە لەبارەی سەرلەبەری ویلایەتەکانی ئیمپراتۆریای عوسمانی و نووسەرەکەی لە نزیکەوە ئاگاداری ئامارە رەسمییەکانی ئیمپراتۆریای عوسمانی بووە و بۆ خۆیشی زۆربەی دەر و ناوچەکانی ئیمپراتۆریای عوسمانی گەراوە. بەدەر لەوەی کە نووسیارەکەی بەحوکمی ئەوەی لە دەرباری عوسمانی نزیك بووە و بەدەر لەوەش، کە هەستێکی کریستیانیخوازانە بە نووسینەکانییەوە دیارە، کەچی ئەم کتێبە سەرچاوەیێکی گەلێك گرینگە بۆ هەر کەسێك بیەوێ لە مێژووی ئیمپراتۆریای عوسمانی بکۆڵێتەوە. بەشی زۆرترینی بەرگی دووەمی ئەم کتێبە کە (۸۷۵ لاپەرەیە) تەرخانی ویلایەتە کوردییەکانی عوسمانی کراوە و لەم بەرگەدا گەلێك زانیاری و ئاماری زۆر ورد لەبارەی سەرجەم شار و شارۆچکە و هەرێم و ویلایەتە کوردییەکانی عوسمانی لە دوادواییەکەی سەدەی نۆزدەهەم بەدەستەوە دراون، کە بۆ مێژوونووسیی کورد زۆر گرینگ و پر بایەخن. ئێمە هەوڵ دەدەین سەرجەمی ئەو زانیارییانەی کە لە بەرگی دووەمی چاپە فرەنسییەکەدا هاتوون و تایبەتن بە ویلایەتە کوردییەکانی ئیمپراتۆریای

عوسمانی بۆ خوێنەرانی کورد بکەینە کوردی و لێرەدا ئەوەی لە ویلایەتی مووسڵ بۆ باسی سنجاقی شارەزوور (کەرکووك و سلێمانی) نووسراوە، دەیکەینە کوردی.

LA

TURQUIE D'ASIE

GÉOGRAPHIE ADMINISTRATIVE

STATISTIQUE
DESCRIPTIVE ET RAISONNÉE DE CHAQUE PROVINCE
DE L'ASIE-MINEURE

PAR

VITAL CUINET

TOME DEUXIEME

PARIS
ERNEST LEROUX, ÉDITEUR
28, RUE BONAPARTE, 28

1891

سنجاقی شارەزوور (کەرکووك)

سنوورەکان– سنجاقی شارەزوور کەوتۆتە ڕۆژهەڵاتی سنجاقی مووسڵ. لە ڕۆژهەڵات سنووری بە ئێران و سنجاقی سلێمانی و لە باشوورەوە بە ویلایەتی بەغداوەیە، لە باکوریشەوە دەگاتەوە سەر سنجاقی هەکاری (ویلایەتی وان).

دابەشکردنی ئیداری– ئەم سنجاقە لە ڕووی ئیدارییەوە دابەشی سەر ٦ قـەزا کراوە، کە ١٢ ناحیە و ١١٥٠ ئاوایی بەم شێوەیەی خوارەوە بەخۆیەوە دەگرێت:

قەزایەکان	ناحییەکان	ئاواییەکان
کەرکووك (ناوەندی قەزا)	ئاڵتوون کۆپری.–ملحە–شوان.– توزخورماتوو.–کل–داودە	٣١٠
ئەربیل (ئەربیلا)	سوڵتانیە.–قوشتەپە	٣٣٠
ڕانیە	(بە بێ ناحیە)	٤٥
ڕەواندوز	برادۆست.باڵەك.–دێیرە	٥٥
صەلاحیە–کفری	قەرەتەپە	٢٥٢
کۆیسنجاق	دووکان	١٥٨
٦ قەزا	١٢ ناحیە	١١٥٠ ئاوایی

دانیشتوان– دانیشتوانی سنجاقی شارەزوور بریتییە لە ٨٩,٠٠٠ کـەس. بـەم شێوەیەی خوارەوە دابەشی سەر ٦ قەزا کراوە:

قەزایەکان	دانیشتوانی هەر قەزایەك
کەرکووك (ناوەندی قەزا)	٣٠,٠٠٠ کەس
ئەربیل	١٢,٠٠٠ کەس
ڕانیە	٥,٠٠٠ کەس
ڕەواندوز	١٠,٠٠٠ کەس
صەلاحیە–کفری	١٨,٠٠٠ کەس
کۆیسنجاق	١٤,٠٠٠ کەس
کۆی گشتی	٨٩,٠٠٠ کەس

سەرنجدانی مێژوویی

بـە شـێوەیەکی نزیکـەیی هـەموو ئەوانـەی پێوەنـدییان بـە چاوپێداخشـانی مێـژوویی و وەسـپیی سـنجاقی شـارەزوورەوە هەیـە، بەشـێکن لـە مێـژووی کـۆنی ئاشووری، کە لە پێشەوەدا باسیان کراوە. دەتوانین لێرەدا ئەوە زێدە بکەین، کـە یادەوەرییە هەرە کۆنەکان باسی ژمارەیەکی بێشـوماری کلێسـە دەکـەن، کـە لـەو ناوچەیەدا دروست کراون و مێژوو و بیرەوەری برێکـی بێشـوماری نـاوی شـەهیدان دەپارێزێ، کە لەو دەرو ناوچەیەدا بـە میهرەبانییـەوە خـوێنی خۆیـان لـە پێنـاوی باوەڕیاندا ڕشتووە، لە سەدەی سێیەم و چوارەمدا، وەختایەك پاشـایەکانی ئێـران کریستیانەکانی خۆیانی چەوساندۆتەوە.

ناوچەی کەرکووك لەوکاتەدا ناوی بێت گرمای(١) یان بادجێرما(٢) بـووە، کـە بە کلدانی واتەی : *ماڵی ئێسك و پرووسك(٣)* دەگەیەنێ.

ئـــەم دەرو ناوچـــەیە بەرفراوانـــە سروشـــتێکی خواپێـــداوی هـــەبووە. پێدەشــتەکەی گــەنمی لێــوە دەچــێندرێ و چــیایەکانی میوەیــان بــە هــەموو چەشنەکانییەوە لێیە. بەڵام بەهۆی نەبوونی کارخانە و کـار، بـە بـەراورد بـەوەی، کە دەتوانرێ دەربهێنرێ، زۆر کـەمی لـە زەوی دەردەهێنـرێ. سـەرباری ئـەوەش، دانیشتوانەکەی لە زۆر جێگەدا زۆر پەرت و بڵاون.

ئەوە لە سنجاقی شارەزوورە، کە گەورەترین ژمارە، کانی گـۆگرد، نـەوت و کەرەسـتەگەلی ئەسـفەلتیی لێیـە. ئـەم کەرەسـتانە لـەناو چـاڵێکی بـەرفراوان و قووڵدا کۆدەبنەوە، کە بۆ ئەم مەبەستە هەڵکەندراون. نـەوت، شـل و چـەور وەکـو ڕۆن، بــە شــەقاری گاشــە بەردەکانــدا دێتــە خــوارەوە و لــەناو ئــەو ئەنبارانــە کۆدەبنەوە، کە بۆ ئەم مەبەستە ئامادە کراون. لەوێوەوە بە سـەتڵی مسـین دەری دەکێشن.، دەیخەنە ناو مەشکە و دەیگوازنـەوە بـۆ دەروناوچـە هاوسـێیەکان، بـۆ بەکارهێنانی دانیشتوانەکانی. هەرچی تایبەتە بەو کرێکارانـەی، کـە سـەرقاڵی ئـەو کارانەن دەیانەوێ پشوویەك بەو گەڕۆکانە بدەن، کە لادەدەنە لایان، شـقارتەیەکی داگیرســاو فــڕێ دەدەنــە یــەکێك لــەم چــاڵاوانە و دەمودەســت بــە بەرزییــەکی بێشومارەوە، دووکەڵێکی سـووری تـار لەناوەڕسـتدا بـە خەسـتیی دووکـەڵی پەڵـە هەورێکی ڕەش بەرز دەبێتەوە. ئـەم مینانـە لـەوەتای چـەند سـەدەیەکەوە دەبـێ

بەرهەم دەهێنرێن، چونکە لە مێژووی ئەسکەندەردا هاتووە کە ئەم داگیرکەرە، کاتێك لە ئەربیلاوە چووە بۆ بابل، لە وڵاتی مینوس(٤) جۆگەلەیەکی نەوتی بینیوە، کە دانیشتوانەکەی بۆ رێزگرتن لە تێپەڕبوونی ئەسکەندەر بە ناوچەکەدا ئاوریان داوە.

عیمادەددین، نووسەری عەرەب، سکرتێری نورەددین و سەلاحەددین (سەلاحەددینی ئەیووبی) ئەوە دەگێڕێتەوە، کە پاشای مووسڵ بۆ ئەمەی دوایی، کە بارەگاکەی لە سانت-ژان عەکا(٥) بووە، نەوتی سپی و کرێکاری کارامە و شارەزای بۆ دەڵاندنی بۆ ناردووە. ئەم ماددەیە بێ گومان لە سەرچاوە نەوتییەکانی کەرکووکەوە هاتووە، کە ئەمڕۆ هێشتا لێی دەردەهێنن.

لەم ناوچەیە زۆر پارەی کۆنی ئەسکەندەر و جێگرەوەکانی دەبینرێن، کە زۆر ناسراو نین.، بەڵام ئەوەی پاشاکانی پارتەکان بە ژمارەیەکی زۆر دەبینرێن. کەمێکیان لە زێڕ، ئەوانەی لە زیو و مسن ژمارەیەکی زۆریان هەیە.

لە لایەنی ئایینییەوە، ئەم دانیشتوانانە، بە بێ مەولا و بە بێ ڕێنمایی، بەجێهێڵدراون، تەنها پێویستییە ئاژەڵییەکانی ژیان دەزانن. گەڕۆکە ئینگلیزەکان، کە بۆ ڕۆژێك بەم ناوچەیەدا ڕەت بوون، لە لایەن بەگێکی کوردەوە پێشوازی کراون. لە ساتەوەختێکی دانیشتنی دۆستانەدا، ئەم سەرۆکە پێی وتوون: "*هۆزەکەی من، وەك دەبینن، زیاتر لە فرانکەکان دەچن وەك لە موسڵمانەکان، چونکە ئێمە بەراز دەخۆین، هەرگیز بەڕۆژوو نابین و بەهیچ شێوەیێکیش نوێژ ناکەین*". ئەم ستایشە ئەو هێندەش زۆر مەراییکارانە نەبوو.

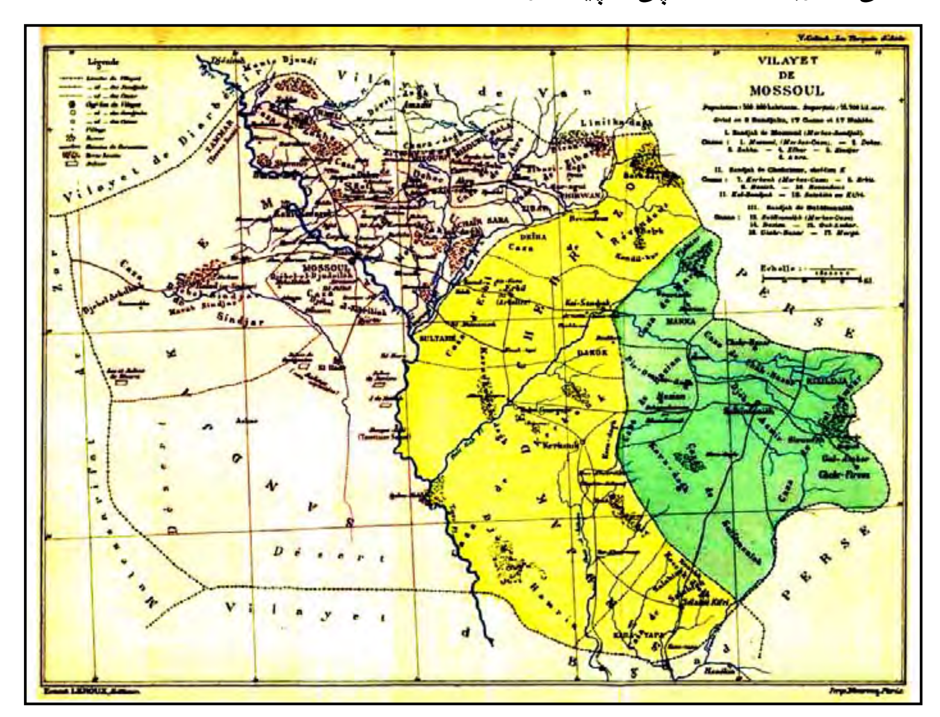
قەزایەکانی سنجاقی شارەزوور

قەزای کەرکووك

ئەم قەزایە بریتییە لە پێنج ناحیە و ٣١٠ گوندی هەیە وەك ئەوەی کە لە پێشدا باسمان کرد.

ناوەندی قەزا: کەرکووك کۆرکۆرای(٦) ی کۆنە و ناوەندی قەزای سنجاق و مەرکەزی قەزای شارەزوورە. دەسەڵاتی مەدەنی و سەرکردە سەرەکییەکانی خزمەتگوزارییە گشتییەکان، کە لەم شارەدا نیشتەجێن بریتین لە: موتەسەریف، حاکمڕانی سنجاق و مەرکەزی قەزا، قازی، بەڕێوەبەرێکی موحاسەبە، سکرتێرێکی سنجاق، بەڕێوەبەرێکی موراسەلات، بەڕێوەبەرێکی تۆماری عەقاری و ڕووپێوی، بەڕێوەبەرێکی باجگر، بەڕێوەبەرێکی پۆستە و تەلەگراف، بەڕێوەبەرێکی زیندان، کارمەندێکی باری شارستانی و کارمەندێکی دەیەك.

موتەسەریف بۆ مەرکەزی قەزا، ئەنجومەنێکی بەڕێوەبەری هەیە لەشێوەی ئەنجومەنی ویلایەت و سنجاقەکان. لە کەرکووك ئەنجومەنێکی شارەوانی هەیە، کە ئەرکی کاروباری شاری پێ سپێردراوە.

دەسـەڵاتی ئـایینی– دەسـەڵاتکارانی ئـایینیی کـەرکووك بـریتین لـە بـۆ موسڵمانەکان، موفتی و قازی، کە پێشتر لـە سـەرەوەدا وەك دەسـەڵاتی مـەدەنی ئاماژەیـان پێکـراوە.، بەڕێوەبـەرێکی دامـەزراوەی مزگەوتـەکان، کـە دامـەزراوە وەقفییەکان بەڕێوە دەبات.

کریسـتیانەکانی کـەرکووك ئارشـێڤێکی کلـدانییان هەیـە، کـە پێـنج قەشـە هاوکاری تێدا دەکەن. کەرکووك شوێنی حاکمی عەسکەری سنجاقی شارەزوورە.

دەسـەڵاتی سـەربازی– کـەرکووك نشـینگەی حـاکمی سـەربازی سـنجاقی شارەزوورە. ئەو هێزانەی کە لە بندەستیەتی بەم شێوەیەن:

نیزام: (سوپای چالاك) فیرقەی سەربازی دوانزەیەم

پیادە: سێیەم و چوارەم بەتالیۆنی فەوجی٤٥–ەم.

سێیەم بەتالیۆنی فەوجی ٤٦–ەم.

سوارە: فەوجی ٣٤ ەم و ٣٦ ەم

بازنەی ٥١ ەکەمین

ئیحتیات: فەوجی ١٠١ ەمین.

دادگە– لە کەرکووك دادگەیەکی مەدەنی و دادگەیـەکی تاوانکـاریی (جینـائی) پلـە یـەك هەیـە. دەسـەڵاتی دادوەری کـە لـەم شـارەدا هـەن بـریتین لـە قایمقـام، قازییەکی لێکۆڵینەوە و کاتب عەدلێکی ماموور.

مالییەی عوسمـانی، دائـیرەی تووتنـەوانی– مالییـەی عوسمـانی و دائـیرەی تووتنەوانی هەر یەکەیان مودیریەتێکیان لە کەرکووکدا هەیە.

دانیشتوان–

دانیشـتوانی ناوەنـدی قـەزا و دەوروبـەری بریتییـە لـە (٣٠,٠٠٠) کـەس بـەم شێوەیەی خوارەوە:

موسڵمان (تورکمان) (٧)	٢٨,٠٠٠ کەس
کریستیان (کلدانییەکان)	٤٠٠ کەس
جوولەکەکان	١,٦٠٠ کەس
کۆی گشتی	٣٠,٠٠٠ کەس

قوتابخانە– لە کەرکووك چەندین دامەزراوەی فێرکردن و فێرکاری گشتی بۆ موسڵمانەکان هەیە، کە پێکهاتوون لە مەدرەسە (قوتابخانەی ئایینی)، کە بەستراونەتەوە بە مزگەوتەکان و هەروەها قوتابخانەیەکی کوڕان. کلدانییەکان لە کەرکووك قوتابخانەیەکیان هەیە.

دامەزراوە گشتییەکان– لەناو ئەو شوێنە کۆنانەی کەرکووك، دەتوانین ئاماژە بەو قەڵایە بکەین، کە هێشتا بەسەر شاردا دەڕوانێ، زۆربەی جار شاری لە دەست پەلاماری ئاغا کوردەکان و هەمەوەندەکان پاراستووە. لە یەکێك لەو سێ مزگەوتانەی کە لە حەوشەکەیدا، بانگاشەی ئەوە دەکرێ کە گۆڕی منداڵەکانی پێغەمبەرەکان: میخایل(٨)، ئەیوانی(٩) و ئەلیعازر (عیزرایل)(١٠) ی لێیە. موسڵمانەکان و جوولەکەکان ساڵی جارێك زیارەتیان دەکەن.

لە دەرەوەی دیوارەکان کلێسەی کۆنی مار– تەماسغەر(١١) هەیە، کە لە دەورانی کۆنستەنتینی گەورەدا دروست کراوە.، گێڕانەوەکان ئەوە دەگێڕنەوە، کە ئەم کلێسەیە جەستەی ژمارەیەك شەهیدی سەدەی یەکەمی کلێسەی تێدایە.

شاری ئێستەی کەرکووك بریتییە لە ٤٧٣٠ ماڵ، ١٢ خان یان ئۆتێل، ١١٨٣ فرۆشگا و دووکان، ١٢٨٤ کێڵگەی چاندن (لەناو شار خۆیدا)، ٣٠٥ زەوی کە سەر بە مزگەوتەکانن، ١٨٠ باخچە و بێستان، ٣٢ مزگەوت (نوێژخانە)، ١٠ تەکیە و شوێنی زیارەت، ١٨ قوتابخانەی ئاست جیاوازجیاواز، ٨ گەرماوی گشتی (حەمام)، ٣ نانەواخانەی گشتی، ٦٤ ئاش، سەرایەك (کۆشکی حکومەت)، ئۆردوویەك و ١٠ پاسەوانی تایبەتی.

کەرکووك شارەزووری کۆن، پایتەختی کوردستان نییە، کە بڕێك ڕۆڵی بینی تاوەکو داگیرکردنی عوسمانی، کە پاشماوەکەی لە باشوور–ڕۆژهەڵاتی سلێمانییەوەیە. ئەم ناوەی شارەزوور کە دراوەتە پاڵ کەرکووك تەنها بۆ ئەوە بووە تا ئاماژە بە تەواوی ئەو دەروناوچە دراوسێیانە بکات، کە تاوەکو دەورانی مەغۆل ملکەچی ئەربیل بوون.

کەرکووك لەسەر گردێکی دەستکرد، بێگومان بە تێچووی زۆرگران، لە دەورانی کۆندا لەسەر زەوییەکی پان بونیات نراوە، بۆ ئەوەی شوێنێکی سوودمەندتر بە شارەکە ببەخشێ، کە لە ڕاستیدا لە هەموو ناوچەکانی دەوروبەری

خۆی سەرووترە. ئەم ڕەوشە نایابە، پێکەوە لەگەڵ بێشوماریی نەوت لەم ناوچەیەدا، وای لە ئۆلیڤیٚ کردووە پشتئەستوور بە دەقێکی کوینت کۆرس(١٢) تایبەت بەو ڕێگەیەی، کە ئەسکەندەر گرتیە بەر بۆ ئەوەی لە ئەربیلەوە بچیٚ بۆ بابل بڵیٚ ئەو شارە کۆنەی، کە کەرکوك جێگەی گرتۆتەوە شاری مینیس بووە، بەڵام جوگرافیناس و ئارکیۆلۆگەکان ئەمڕۆ لەسەر ئەوە یەك ڕان شاری کەرکوك شوێنی شاری کۆرکورای کۆنە.

کەرکوك بریتییە لە کەرخە یان بێت–سلوقی ئەسێمانی(١٣): ئارشەڤێکی ئێستای شارەکە ناوی شێرشونینسیس(١٤) یان بێت–سلوکیوسیۆی(١٥) هەڵگرتووە.

ئەم شارە هەرچەندە خراپ بونیات نراوە، بەڵام زۆر پڕ جوولەیە. بازاڕەکانی زۆر پڕ کەلوپەلن. لە سۆنگەی زۆریی زەوییەکانی، شارەکە بەسەر بەشی سەروو کە پێی دەڵێن قەڵا و بەشی خوارووی شار دابەش بووە. زۆری ئاو تێیدا وای کردووە، باخچەگەلی زۆر جوانی تێدا بکرێت کە تێیدا هەموو درەختەکانی وڵاتە گەرمەکانی تێدایە: دارپرتەقاڵ، داری لیمۆ، داری هەنار و دار خورما. بە گوڵی دار پرتەقاڵ لە ماڵە تایبەتییەکاندا، بۆنێکی گوڵاوی دروست دەکەن کە بەکاردیٚ بۆ پرژاندنی بۆ سەر و جلوبەرگی میوانان. هەرچەندە کەمترە لەوەی بەغدا، بەڵام ڕێژەیەکی باش دارخورمای لێیە. کەم تا زۆر لەناو هەموو حەوشەیەکی خوارووی شار دەبینین سەری دەرهێناوە و لەوێوە لە وەرزی گەورەی چنینەوەی خورمادا.، لەگەڵ منارەکان ، گومەزی مزگەوتەکان تێکەڵ دەبێت و بەم شێوەیە ڕوخسارێکی جوانی، تەواو ڕۆژهەڵاتییانە بە شارەکە دەبەخشیٚ.

کۆمیونیتە مەسیحییەکانی ناو کەرکوك بریتین لە ٥٠ بنەماڵە لەناو شار و ٢٠ بنەماڵەش لە کەناری شار بە ناوی شوریا (گوند)دا هەن. لە سەرێکی دیکەوە کۆمیونیتەی جوولەکە کە لەم شارەدا دەژین نزیکەی ٣٠٠ ماڵ دەبن. ئەم کەمینە نەتەوەییە بچووکە وەك ئەوە وایە لەناو دانیشتوانێکی ٣٠,٠٠٠ کەسیدا ون بووبن. بەڵام بەخۆشییەوە تێبینی ئەوە دەکریٚ کە وێڕای جیاوازیی ئایینییان کەچی هەموو دانیشتوان بە باشی پێکەوە دەژین.

ئاووهەوا– ئاووهەوای قەزاکە پاکە.

کشتوکاڵ– کشتوکاڵی هەرە بڵاو بریتین لە گەنم، جۆ، برنج و تووتن، هەروەها دارمێو و درەختە میوەدارەکان بە تایبەتی دار لیمۆیە.

سەرچاوەکانی ئاو– ئەم ناوچەیە، بە نزیکەیی هەمووی پێدەشتە و زەوییێکی بە پیت و فەڕی هەیە، چەندین ڕووبار ئاوی دەدەن، لە گرینگترینیان بریتین لە زێی بچووك، کە لقێکی دیجلەیە و ڕووباری خاسە، کە کەرکووك و بڕێك لە ئاوایییەکانی دەوروبەری ئاو دەدات و دەڕژێتە ناو لقێکی دیکەی دیجلە و عوزێم. سەرچاوەکانی دیکەی ئاو تەنها بریتین لە جۆگەلەی بچووك یان جۆباری سێڵاو لە ماوەی زۆرترینی بەشی ساڵدا.

سەرچاوە ئەسفەلتییەکان– لە سەعاتێك یان دوو سەعاتەڕێ لە باکوور–ڕۆژئاوای کەرکووکەوە، بە ئاراستەی ئاڵتوون کۆپری لەناو چاڵی هەڵکەندراو لە بناری گردێك بەناوی نەفتاوە (نەوت، ئەسفەلت)، بە قووڵی ٢ تا ٤ مەتر و زیاتر، نەوت دەردەهێنن، کە دەیکەنە ناو مەشکەکانەوە و بە کەران دەیگوازنەوە بۆ ناو شار. ئەم بەرهەمە گەلێك زۆرە.

هەروەها زۆر دوور نا لەوێ، زەوییێکی گەرم هەیە پێی دەڵێن باباگوڕگوڕ، کە لەوێوە بڵێسەی ئاگری شین لە درزی زەوییەکەوە هەڵدەستێ.

لە ناوەڕاستی سەرچاوەکانی نەوت جۆگەلە ئاوێکی زولال دەڕژێ کە ئاژەڵەکان بە چڵێسییەوە ئاوی لێ دەخۆنەوە و بەگوێرەی ئەو تێبینییانەی کە کراون، بە زوویی قەڵەویان دەکەن. خەڵکی ناوچەکە بە چارەسەرێکی باشی دەبینن بۆ بڕێك لە نەخۆشییەکانی پێست. لە بڕێك ناوچەدا جۆرە خۆڵێکی زۆر ترش دەردەهێنن، کە منداڵە موسڵمانەکان بە پارچە دەیبڕن و لەناو شەقامەکانی شار دەیفرۆشن بۆ خواردن.

بیرە سوێرەکان– لە ئاوی بڕێك لە بیری سوێر لە باشوور–ڕۆژهەڵاتی کەرکووك خوێ دەردەهێنن.

چیایەکان– لەم قەزایە دوو زنجیرە چیای بەرزایی مامناوەندی لێیە: قەرەچووغ و چیایەکانی حەمرین. لە قەرەچووغ، بەرەو ڕێژگەی زێی گەورە، بڕێك

کەس پارەی یۆنانی و ڕۆمانییان دۆزیوەتەوە. هەروەها لوولەی جوانی ئاوی لێیە، بڕێك لە بیرەکان باش دروست کراون و دیوارەکانی بە چیمەنتۆ و قیر داپۆشراون.

پیشەسازی، بازرگانی– بازرگانی تەنها لەناو شاری کەرکووکدا هەیە، کە هێشتا هەر لاوازە.، ئەوە هەر لەناو شارەوەیە کە تاقە ناوچەی پیشەسازییە، چەك و چۆلی تێدا دروست دەکەن، مافووری خوری و مووی بزنان و قوماشی خوری و پەمۆ.

مەلحە. — مەلحە(١٦) (سوێر) دراوەتە پاڵ ئەم ناحیەیە و کەم تا زۆر تەواوی ئەو ئاواییانەی کە پێکی دەهێنن، بەهۆی ئەو ئاوە سوێرەیەوە کە زۆرە. دانیشتوانەکەی عەرەبن، زۆربەشیان جووتیارن.

کۆپری– کە ئاڵتوون–کۆپری (پردی زێڕین) و ئەلقەنتەرە–یشی پێدەڵێن، ئاواییەکی گەورەیە لەنێوان دوو لقی زێی بچووك (کارپروسی کۆن) دروست کراوە. بە پردێکی نایاب دروستکراو، کە دەڵێن لە لایەن مورادی چوارەم، داگیرکەری بەغدا دروست کراوە، دەچینە ناویەوە. ئەم پردە، وەك زۆر لەم دروستکردنانە، کەوانەی ناوەڕاست لەوانی دیکە فراوانتر و بەرزترە، کە ئەمە سیمایەکی شوێنەواریی جوانی پێداوە، بەڵام وای کردووە هاتوچۆ بۆ چارەوەکان سەخت بێت.، ئەم پردە لەسەر ڕێگەی کاروانەکانە.

کۆپری لە ٥٦ کیلۆمەتری ئەربیل و ٤٠ کیلۆمەتری کەرکووکەوەیە. بەگوێرەی ژمارە ڕەسمییەکانی تورکی، ژمارەی دانیشتوانی بریتییە لە ١٧٠٤ کەس لە ڕەگەزی نێر.، ٧٩٨ ماڵ، ٢ مزگەوت و یەك مەسجید (نوێژخانە)، ٢ خان یا ئۆتێل، ٨١ فرۆشگا و دووکان، ٦ قاوەخانەی تورکی، ٥ باخچە و بێستان، ٤ ڕەنگسازی، ١٥ ئاسیاو و ٢٧٤١ کێڵگەی کشتوکاڵی.

بەڕێوەبەرایەتی کارگێڕی بریتین لە مودیری ناحیە، بەڕێوەبەری تەلەگراف، یەك کارمەندی باج و یەك کارمەندی دەیەك.

دانیشتوانی ئەم ناحیەیە، زۆربەیان تورکمانن، کەم تا زۆر هەموویان کشتوکاڵکارن.

شوان– شوانەکان هۆزێکی کوردن کە ناحیەیەك پێکدەهێنن بە هەمان ناو، ناووشۆرەتیان یەکسانە بەوەی هەمەوەندەکان، هاوسێیەکانی باشووریان، بەڵام

لەرووی ئازایەتی و کارامەیی لەوان خوارووترن، کە ئەمە وای کردووە کەمتر ترسناکتر بن.

ناوەندی قەزای ئەم ناحیەیە گەورەت–خەبەرە، ئاواییەك، کە کەوتۆتە سەر زێی بچووك ، لە باوەشی گاشەبەردێکی پڕ دارودرەخت وەك هێلانەیەك لەناو سەوزاییەکدا وایە.

ئاواییەکی دیکەی گرینگی ئەم هۆزە، ئاغجەلەرە، لەناو وڵاتێکی نایاب و زۆر سەرنجڕاکێش لەناو جەرگەی هۆزەکەدا.

نشینگەی مودیر لە گەورەت–خەبەرە.

تازەخورماتوو– گەورەترین ئاواییە بەم ناوە، ناوەندی شارۆچکەی ناحیەیەکە بە هەمان ناو، کەوتۆتە شوێنێکی دڵگیر، لەسەر ڕێگەی کەرکووك بۆ بەغدا. ناوەکەی کە واتەی خوێ و خورما دەگەیەنێ، ئاماژە بە دەوڵەمەندییە سەرەکییەکەی دەکات. خوێیەکانی و سەرچاوەکانی نەوتی، وێڕای ئەوەی کە بەشێوەیەکی ناتەواو دەرهێنراون، لەبەرچاوگرتنێکی نوێی بە ناوچەکە بەخشیوە، کە بەشێوەیەکی بەرفراوان بەشداری لە زیادکردنی خورما و هەموو چەشنە میوەکان دەکات، کە بە زۆری بەرهەمی دەهێنن و لەوانە دەبێ ئاماژە بە جۆرێك زەیتوونی نایاب بکەین.

تازەخورماتوو نشینگەی مودیر، بەڕێوەبەری ناحیە و باجگرەکانیەتی. بەگوێرەی ئامارە ڕەسمییەکانی تورك، ژمارەی دانیشتوانەکەی ١٧٥٠ کەسی لە ڕەگەزی نێرە، ٧٥٦ ماڵ، ٢١ مزگەوت، قوتابجانەیەکی ئیسلامی، ٣ خان یان ئۆتێل، ٩٦ فرۆشگا و دووکان، ٣ قاوەخانەی تورکی، ٤٠ باخچە و بێستان، ٧ ڕەنگساز، ٢٥ ئاسیاو و ٢٠٠٠ کێڵگەی کشتوکاڵی.

زمانەکان– ئەو زمانانەی کە لە هەمووان زیاتر بەکاردەهێنرێن لەم قەزایە: لە کەرکووك، تورکی ئاسایی (بازاڕی) و کوردی، جگە لەوە لە گوندەکاندا زمانی عەرەبی و کلدانی ئاسایی (بازاڕی) یش بەکاردەهێنرێن.

خەڵکی ئەم ناوچەیە بەوە ناسراون کە حەزیان لە خواردنەوەیە بە تایبەتی لە مانگی ڕەمەزاندا.

قەزای ئەربیل (ئەربیلا)

قەزای ئەربیل دوو ناحیە و ٣٣٠ ئاوایی دەگرێتەوە.

ئەربیل Erbil جاران ئەربیلای ئادیەبینی ڕۆژهەلاٚت و لە ئاشووریدا ناوەکەی لە سەرکەوتنی ئەسکەندەر بەسەر داریۆش سالٚی ٣٣١ ی پێش زایین هاتووە.

ئـەم شارۆچـکەیە، مەلٚبەنـدی قەزایـە و لـە ٨٠ کیلۆمـەتری ڕۆژهـەلاٚتی مووسلٚەوەیە.

ژمارەی دانیشتوانی قەزای ئەربیل ١٢٠٠٠ کەسە بەم شێوەیەی خوارەوە:

موسلٚمان	١١٦٠٠
جوولەکە	٤٠٠
سەرجەم	١٢٠٠٠ کەس

وەك کـەرکووك و زۆر شـاری دیکـەی ناوچـەکە لـەناو جەرگـەی ئـەم بەشـەی ئاسیای بچووکدا، ئەربیل هەر هـیچ نـەبیٚ لـە لای بـاکوورەوە، لـەو جێگەیـەی کـە جاران قەلاٚکەی لیٚ بووە کەوتۆتە سەر گردێکی دەستکردەوە. لـە باشـووری ئـەم گردە خۆلٚینە کە بەسەر خۆلٚێکی پێکەوەیە کە لێژاییە خێرایەکەی بـە گـژ و گیـا داپۆشراوە، شارەکە بەرەو دەشتایی هەلٚدەکشیٚ، کـە دەبیـنین جـاران شـوێنێکی گەورەی داگیر کردووە. لەم لایەوە چەندین کەلاوە و بورجێکی چوارگۆشە، کۆنـە منارەی دەورانی خەلیفەکانی بەغدای لێیە. بەشی سەرووی شار، دیواری کۆنی بە خشتی زۆر ئەستووری بـەدەوردا هـاتووە کـە بەرزییەکـەی ١٥ مـەترە و ئێسـتەکە قایمقام، حاکمی قەزاکە و بنەمالٚەی کۆنە شارییەکان داگیریان کـردووە. لـە کـاتی هێرشی مەگۆلەکان ئاپۆڕەیەکی نەستوورییەکان و یەعقووبییەکان هاتوون پەنایان بردۆتە بەر ئەربیل، بەلاٚم ئەمانە نەیانتوانی ڕێگە لـەوە بگـرن ئـەم شـارە داگیر و تالاٚن نەکریٚ. پاتریارشی نەستوورییەکان دەنحـا(١٧) کلێسـەیەکی لـە ئـەربیل لـیٚ دروست کرد. کلدانییەکانیش کلێسەیەکی تریان بە ناوی کلێسەی مار بەهنام (١٨) دروست کرد. ئەمڕۆ ئێستەش لەسەر دیوارەکانی قشلٚە Kichla (بنکەی سەربازی) ئەم شارە چەندین نووسراوی کلدانی ماوە کە لەسەر دیوارەکانی هەلٚکەندراون.

بەشی خوارووی شارەکە پێی گوتراوە کوترەك(١٩) ، بازرگان و کشتوکاڵکارەکانی تێدا دەژیان. سەرلەبەری ئەربیل، بەگوێرەی ئامارە رەسمییەکانی تورك ٣٢٦٠ موسڵمان، ٤٩٧ غەیرە موسڵمانی تێدایە.، ١٨٢٢ ماڵ، ٢ مزگەوت و ١٠ *مەسجد* یا شوێنی نوێژکردنی موسڵمانانی تێدایە، ١٦ قوتابخانە.، یەك سەرا یا کۆشکی حکومەت، ناوەندێکی پاسەوانی، ٦٣٧ دووکان یا بازاڕ، ١١ قاوەخانەی تورکی، ٨ باغ و بێستان و ١٥٤٨ کێڵگەی کشتوکاڵی تێدایە.

بەگوێرەی M. Place بەهیچ شێوەیەك ئەوە نەسەلمێندراوە کە ئەربیلی ئێستاکە ئەو شارە ئاشووری و ئێرانییە کۆنە بێ کە داریۆش ئازووقە و ئیمداداتی خۆی تێدا کۆکردبێتەوە و ناوەکەی لە سەرکەوتنی ئەسکەندەرەوە وەرگرتبێ. ئەو گردە دەستکردەی کە ئەربیلی ئێستەکەی لەسەر بونیات نراوە بەگوێرەی بۆچوونی ئەو لەچاو ئەوە کارێکی مۆدێرنە کە تەنانەت مێژووەکەی ناگاتەوە سەردەمی ئێرانییەکانیش. ڕەوشی پێویست بۆ شارێکی ئاوا گرینگی وەك ئەربیل کە بۆتە کەلاوە، وەك ئەو دەڵێ ئەربیل کەوتۆتە سەر گردێکی دیکە کە چەند فەرسەخێك دوورتر کەوتۆتە باشووری ڕۆژئاواوە کە پێی دەڵێن تەلی شەمانیش(٢٠) کە چەندین پشکنینی تێدا کراوە و ئەوە بەدەستەوە دەدەن کە شارێکی گرینگی ئاشووری لەوێدا هەبووە. هەرچی سەبارەت بە ناوی ئەربیلە کە بە شاری ئێستەکەی دەڵێن، ئەم ناسنامەیە هیچ ناسەلمێنێ، چونکە ناوە گرینگەکانی شوێنەکانی ئەم بەشەی ئاسیای بچووك لە هەمان کاتدا دیاردی بۆ دەر و ناوچەکانی دەوروبەریش دەکەن و ڕزگاربووەکان بە گشتی لەو شارانەی کە ناوچەکەیان پێ بەخشیوە، ئەم ناوانە دەشێ دواتر بگوازرێنەوە بۆ شارەکانی زۆر تازەتر دروستکراو، وەك ئەمە بەڕاستی لەگەڵ ناوی شارەزوور ڕووی دا کە ئەمڕۆ ناوەکە بە کەرکووك بەخشراوە.

لە دوا دواییەکەی ساڵەکانی سەدەی سێزدەهەم لە دەورانی دەسەڵاتداریێتی پادشایەکانی مەغۆل، بەیدوو و قازان، دانیشتوانە مەسیحییەکانی ئەربیل تالاوی زۆریان چەشت. لە ساڵی ١٢٩٦ بەشی بە پیت و فەڕی شارەکە کە لەژێردەستی مەسیحییەکاندا بوو لەلایەن چەتە عەرەب، کورد و مەغۆلەکان داگیرکرا. ئەبرەهامی ئارشەڤێك، پیرەی ڕێزلێگراو و چاونەترس لەگەڵ پیاوانی

ئایینی و باوەڕدارەکانی گیران.، هەندێکیان قەتڵ و عام کران و هەندێکیشیان فرۆشران. لە ساڵی ١٣١٠ لە دەورانی حوکمڕانی ئۆلدجاتووی(٢١) ، جێگرەوەی قازان(٢٢) ، مەسیحییەکانی ئەربیل لە لایەن عەرەبەکان لەناوبران. ئەوە لەو سەردەمەوەیە ئەربیل ئیدی چیتر وەك شارێکی مەسیحی نەماوەتەوە و ئیدی ئەمە مێژووی داڕمانیەتی و ئەمڕۆ هیچ مەسیحییەك لەو شارەدا نەماوە.

ئەربیل لەسایەی شوێنە تۆپۆگرافییەکەی لە نێوان ناوچەی پێدەشت و چیادا، چەند پێوەندییێکی بازرگانی پاراستووە. کورد، تورکمان و عەرەب بە کاروانی فرە دەگەنە شارەکە و بەرهەمەکانیان دێنن بۆ فرۆشتن یا بۆ گۆڕینەوە بەرامبەر کەرەسەی خواردەمەنی دیکە.

عەنکاوە بە نزیکەیی کەوتۆتە چەند کیلۆمەتری ڕۆژئاوای ئەربیل، ئاواییەکی ٢٥٠ بنەماڵەی کلدانییەکانە، چەندین قوتابخانە و ٧ قەشەیان هەیە. زۆربەی خەڵکی گوندەکە جووتیارن. کارا لە کارکردن چاکترین پێوەندییان لەگەڵ باشترین بەشەکانی پێدەشتدا هەیە، و ئاواییەکەیان بۆتە کۆگەی وڵات.

لەو شوێنەی کە زێی گەورە دەبڕین بۆ ئەوەی بگەینە ئەربیل، گوندێکی ئێزیدییەکانی لێیە ناوی زیوەیە(٢٣) کەوتۆتە سەر لێواری زۆر بەرزایی ئەولای دیکەی ڕووبارەکە کە، لەوێوەوە بۆ مووسڵ نزیکەی ٥٥ کیلۆمەتر دەبێ.

قەزای ڕانیە

ئەم هەرێمە ٤٥ ئاوایی و دانیشتوانێکی سەرلەبەری ٥٠٠٠ کەس دەگرێتەخۆ.

دەسەڵاتکارانی بەڕێوەبەری، بریتین لە قایمقام، یاریدەدەری حاکمڕانی قەزا، ئەنجومەنێك وەك پێکهاتەی ئەنجومەنی ویلایەت و سنجاق بەشداری لە بەڕێوەبردنی ناوچەکە دەکات.، قازی، موفتی، باجگر، کارمەندێکی حیسابات، کارمەندێکی باری شارستانی و کارمەندێکی دەیەك.

لە ڕانیە دادگایەکی پلە یەکی لێیە. دانیشتوانی ئەم قەزایە زۆرینەیان خەریکی کشتوکاڵی ناو کێڵگە و بەخێوکردنی ئاژەڵدارین.

قەزای ڕەواندوز

ئـەم قەزایـە ٣ ناحیـە دەگرێتـەوە، ٥٥ ئـاوایی هەیـە، لەگـەڵ دانیشـتوانێکی سـەرلەبەری ١٠٠٠٠ کـەس، بـە سـەرۆکی ناوەنـدی قەزاشـەوە. دەسـەڵاتکارانی بەڕێوەبەری بریتین لە قایمقام، یاریدەدەری حاکمڕانی قـەزا، ئەنجومـەنێك لەسـەر شێوەی هـەموو ئەنجومەنـەکانی بەڕێوەبـەری کـە بـەم شـێوەیە ناوچـەکە بـەڕێوە دەبەن.، قـازی، مـوفتی، بـاجگر، بەڕێوەبـەرێکی موحاسـەبە، کارمەنـدێکی بـاری شارسـتانی، بەڕێوەبـەرێکی پۆسـتە و تەلـەگراف، باجگرەکـان، کارمەنـدەکانی دەیەك، دامەزراوە و پزیشکی کەرەنتێنە.

لە ڕەواندوز دادگایەکی پلە یەك و شارداری لێیە. ئۆردووی ڕەواندوز پێك دێت لە چوارەم بەتالیۆنی فیرقەی ٤٦ەم، لەژێر فەرمانی ڕائیدێکی سەربازی.

ڕەواندوز، ناوەندی شارۆچکەی ئەم قەزایەیە، نشینگەی قایمقامە. ئـەم شـارە دانیشـــتوانەکەی ٤٠٠٠ کەســـە. قوتابخانەیـــەکی ئیســـلامی لێیـــە. دامـــەزراوە گشـتییەکانی بریتییـە لـە ٤ مزگـەوت.، بـەڵام لـەناو شـار خـۆی و دەوروبەریـدا پاشماوەی قەڵای مکوم و کۆشك گەلێکی کۆنە بەگ و ئاغایەکانی ناوچەکەی لێیە.

ئاووهەوا، کشتوکاڵ– ئاووهەوای ڕەواندوز پاکە.، کەشەکەی سـاردە. قەزاکـە چیاییە.، کەچـی گـەنم، جـۆ، بـرنج و تـووتنی لـێ دەچـێندرێ، بـەڵام بەرهـەمی سەرەکی بریتییە لە ترێ، درەختی میوە و گژوگیای بەهارات، داربـەڕوو (بـەڕووی مازوویی) کە گوێزی گال بەرهەم دەهێنێ.، بـەڕوو بـۆ پێسـتە خۆشـکردن، سمـاق (ڕۆنــی تەرەبــەنتین)، کــە لــە پزیشــکەوانی بــەکاری دەهێــنن بــە تایبــەت لــە پیشەسازیدا.، دارقەزوان، بادەم، قەیسی... هتد. دانیشتوان هەموویان موسڵمانن بەدەر لە ژمارەیەکی زۆر کەمی جوولەکە، کە زیاتر خەریکی باخچەوانین. جگـە لـە چنینەوەی گوێز و سماق، بنێشتیش کۆدەکەنەوە کە لە برێك لە درەختەکان دێتـە دەرەوە.

ئاوی کانیاوە گەرمەکان– لە دوو سـەعاتە ڕێـی شـاری ڕەوانـدوز، کانیـاوێکی گـەرم هەیـە کـە زۆر سـەردانی دەکـرێ. هـەروەها زۆر سـەردانی سەرچـاوەیەکی گۆگردی، لە نزیك ڕەواندوز دەکرێ.

چـیایەکان– زۆر دوور نـا چـیایەك هەیـە کـە بـەر لـە شـەش سـالّ بـە تەقینەوەیەکی لەناکاوی بورکانی بۆ دوو بەش جیای دەکاتەوە. لەم کاتەوەی ئەم یەکەم نمایشە، بورکانی نویَ بەوەندە دەستبەردار بووە کە نـاوە نـاوە لـە برِیَـك بەشی هەمان ئەم چیایەدا کەرەستەگەلی سووتاو فرِیَ بـدات، جـۆرە خـاکیَکی زۆر بریسکەدار هەیە، کە تا ئیَستە ئەو هیَندە پیَویست بایەخی پیَ نـەدراوە بۆئـەوەی بزانریَ بە کەلکی چی دیَت.

SANDJAK DE CHEHRIZOR (KERKOUK)

Orientation. — Le sandjak de Chehrizor est situé à l'est de celui de Mossoul. A l'est, il a pour limites la Perse et le sandjak de Suléïmanièh et au sud le vilayet de Bagdad. Par le nord, il touche au sandjak d'Hekkiari (vilayet de Van).

Divisions administratives. — Ce sandjak est divisé administrativement en 6 cazas, et comprend 12 nahiés avec 1,150 villages, comme suit :

CAZAS	NAHIÉS	VILLAGES
Kerkouk (merkez-caza)...	Altun-Keupru. — Malha. — Chivan. — Touz-Khourmato. — Kil-Daouda..	310
Erbil (Arbelles)..........	Sultanièh. — Kouch-tepé............	330
Ranièh..................	(Sans nahié).....	45
Révandouz...............	Baradost. — Balyk. — Déïra.........	53
Salahièh-Kifri	Kara-tapa............	252
Koï-Sandjak............	Doukhan.................	158
6 cazas	12 nahiés	1.150

Population. — La population du sandjak de Chehrizor est en totalité de 89,000 habitants. Elle est répartie entre les 6 cazas, comme suit :

پەراوێزەکان:

(1) Béit-Djerma
(2) Badjerma
(3) maison des ossements
(4) Mennis
(5) Saint-jean d'Acre
(6) Corrcura

(٧) مەبەست لە تورکمان لێرە، ڕەعیەتی دەوڵەتی عوسمانییە، نەك ئیتنیی تورکمان بە تەنیا، وەرگێڕ

(8) Mizaël
(9) Auanie
(10) Azarias
(11) Mar-Tamas-ghar
(12) Quinte Curce
(13) Béit-Seleq d'Assemani
(14) Cherchenenesis
(15) Béit-seleucesio
(16) Malha
(17) Denha
(18) Mar-Behnam
(19) Kotrak
(20) Tell-Chémpinich
(21) Oldjaitou
(22) Gazan
(23) Zaoua

سەرچاوە:

Cuinet Vital, *La Turquie d'Asie: géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de 'Asie-Mineure*, Paris, 1890, p : 847-860

پرۆفیسۆر زەنوون پیریادی زانایەکی گەورەی کوردە لە بواری کیمیادا، یەکێکیشە لەو پسپۆرە پڕ بەرهەمانەی کە بەر لە ساڵانێکی زۆر دەستی کرد بە بڵاوکردنەوەی زانیاری و لێکۆڵینەوەی زانستی لە بواری پسپۆڕیی خۆیدا بە زمانی کوردی. خوێنەرانی کورد لە حەفتاکان و هەشتاکان بابەتە بە پێز و پڕ لە سوود و زانیارییەکانی پرۆفیسۆر زەنوونیان دەخوێندەوە و هەوڵ و کۆششەکانیان بەرز دەنرخاند، ئەوە لە کاتێکدا بوو نووسین بە زمانی کوردی شێوەیەك لە شێوەکانی خەبات بوو لە دژی ڕژێمی بەعس. سەرباری ئەوەش ئەم بابەتە " کێشەکانی پلاستیك و لەوتاندنی ژینگە" کە لێرەدا بڵاوی دەکەینەوە باس لە هەندێ کێشە و پرس دەکات کە کوردستانیش گیرۆدەیان بووە و بە پێویستی دەزانین بخرێنە بەردەم خوێنەران و بەر لەوانیش بەرپرسانی وڵات بۆ ئەوەی بیر لە چارەسەریان بکەنەوە. لە بەر ئەم هۆیانە دەستەی نووسەران بڕیارپیدا ئەم بابەتەی پرۆفیسۆر زەنوون پیریادی بڵاو بکاتەوە.

لە دەستەی نووسەرانی

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردییەوە

کێشەکانی پلاستیك و لەوتاندنی ژینگە

پرۆفیسۆر دکتۆر زەنوون پیریادی

پوختە:

پلاستیك واتە (باغە) تەمەنی سەت ساڵێك زیاترە واتە لە ساڵی ١٩٠٧ ئامادە کراوە و بە کار هێنراوە. ئەم ماددەیە لە سەرەتای داهێنانی، خەڵك نەیدەکڕی چونکە دەترسان نەوەك زیانی هەبێت بۆ تەندروستییان. بەڵام بەرەبەرە ماددەکە زۆر بوو و خەڵکەکە ترسی شکا و بەکارهێنرا بۆ دروستکردنی پێویستەمەنی ناو ماڵ و دەیەها کالاّ و پێویستەمەنی لێ دروست کرا.

ئێستا لە سەتا ٩٠٪ ی شتومەکی ناو ماڵ و دەرەوەی ماڵ لە پلاستیك دروست کراون. ئەمە جگە:

لە دروستکردنی خانوو و پاپۆر و پێویستەمەنی فڕۆکە. هەر بۆیە کە کۆمەڵناسان و مێژوونووسان ئەم سەردەمەی ئێستامانیان ناو ناوە بە (سەردەمی

پلاستیك) واتە: Plastic erra

بەڵام ئەم ماددە گرنگە واتە پلاستیك چەند کێشەیەکی تووش بووە وەکو:

- لە سەرەتای چەرخی بیستدا و پاش داهێنانی پلاستیکی (فینۆل فۆرم ئەلدەهاید) ژمارەیەك لە هاوڵاتییان تووشی نەخۆشی (شێرپەنجە) بوون، چونکە خانووەکانیان لە ناوەوە بە پلاستیکی فینۆل فۆرم ئەلدەهاید سواق دەدا.
- کێشەی دووەم: نەڕزینی پلاستیکەکە لە پاش فڕێدانیان. ئەمەش کێشەی لەوتاندنی ژینگەی دروست کردووە.
- مەترسی کۆتاییهێنانی ماددەی (پیترۆل) و هەوڵدان بۆ دروستکردنی کەرەسەکانی پلاستیك واتە (پیترۆکیمائییەکان) لە سەرچاوەیەکی ڕووەکی (ژیانی).

کێشەی یەکەم:

لە ساڵی ١٩٠٧ یەکەم پلاستیکی [١] دەستکرد لە شاری نیۆیۆرك (ئەمریکا) دروست کرا لە لایەن زانایەکی کیمیاوە بە ناوی: لیۆ باکلاند Leo Backland. پیشەسازی ئەم پلاستیکە داستانێکی سەیر و سەمەرەی هەیە: پاش ئەوەی دکتۆر باکلاند توانی لە تاقیگەکەیدا پلاستیکی (فینۆل فۆرم ئەلدەهاید) ئامادە بکات ناوی نا بە: پلاستیکی (باکلایت) و هەوڵی دا بە شێوەیەکی بازرگانی کارگەیەکی بۆ دابمەزرێنێت و بەرهەمەکەی بفرۆشێت. پەیوەندی بە چەند دەوڵەمەندێکی شاری نیۆیۆرکەوە کرد بەڵام هەموویان داواکەیان ڕەت کردەوە و گوتیان: ناتوانین ملیۆنەها دۆلار خەرج بکەینە سەر کارگەیەك بۆ دروستکردنی ماددەیەکی نوێ و نەناسراو. لەوانەیە کەس نەیکڕێت چونکە نەناسراوە و ئێمەش زیان دەکەین.

بەهەر حاڵ دکتۆر باکلاند پاش ماوەیەك توانی یەکێك لە دەوڵەمەندەکان قایل بکات بۆ دروستکردنی کارگەیەکی بچووك بۆ دروستکردنی پلاستیکی (فینۆل فۆرم ئەلدەهاید). ملیۆنێرەکە گوتی: کارگەیەك بۆ ئەم ماددەیە دروست دەکەم بەڵام دڵنیام کە کەس بەرهەمەکەی ناکڕێ.

بۆچوونی خاوەن کارگەکە ڕاست دەرچوو. پاش دروستکردنی پلاستیکەکە لە بازاڕدا کەم کەس دەیکڕی چونکە دەترسان نەوەك زیانی هەبێت بۆ

تەندروستییان. بە هەزار حاڵ بەرهەمی یەکەم و دووەمی کارگەکە فرۆشرا. هاووڵاتییان بەرەبەرە پلاستیکەکەیان تاقی کردەوە و سەیریان کرد کە زۆر باش و... هەرزانە و هیچ زیانیشی نییە. ئەوە بوو بەکارهێنانی ماددەکە زۆر بوو کارگەی نوێ کرایەوە لە لەندەن و شارەکانی تری بەریتانیا.

پلاستیکی فینۆل فۆرم ئەلدەهاید[٢] ناسراو بە پلاستیکی (فینۆلبلاست Phenolplast) زۆر بوو لە بازاڕدا و هاووڵاتییان بەکاریان هێنا بۆ سواقدانی ناوەوەی ماڵەکانیان بۆ مەبەستی پاکژی و جوانی، چونکە پلاستیکەکە لە ئاو ناتوێتەوە.

شایانی باسە هاوڵاتیی رۆژئاوا بە تایبەتی ئەمەریکاییەکان خانووەکانیان لە دار دروست دەکەن چونکە هەرزانە.

ماوەی چەند ساڵێکی بەسەرچوو هەندێك لە هاووڵاتییان شکاتیان لە تەندروستییان دەکرد وەهەندێکیان تووشی نەخۆشی (شێرپەنجە) بوون. دەرکەوت کە هۆی نەخۆشی شێرپەنجە غازی فۆرم ئەلدەهاید Formaldehyde کە لە ماددەی بۆیاغی دیوارەکانیان بەرەڵا دەبێت بە هۆی گەرمیی ژوورەکان. رێژەی غازەکە زۆر کەم بوو هەستیان بە بۆنی نەدەکرد. پاش کارەساتەکە زاناکان سەیریان کرد کە پلاستیکەکە بە گەرمایەکی کەم شی دەبێتەوە و غازی فۆرم ئەلدەهاید و فینۆل بەرەڵا دەبێت. غازی فۆرم ئەلدەهاید ماددەیەکی ترسناکە بۆ تەندروستی و ئەگەر بۆ ماوەیەکی زۆر هەڵی مژیت لەوانەیە نەخۆشی (شێرپەنجە) دروست بکات. ئەوە بوو بڕیاردرا کە پلاستیکی (فینۆل فۆرم ئەلدەهاید) هەرگیز بۆ سواقدانی ناوەوەی خانووەکان بەکار نەهێنرێت.

هەروەها بڕیار درا بە قەدەغەکردنی دروستکردنی قاپ و قاجاغ و دەوری و کەوچك و کاڵای خواردن و خواردنەوە لە پلاستیکەکە. ئەمە جگە لە قەدەغەکردنی دروستکردنی قوتوو و شووشەی کۆکا و ساردەمەنی لە ماددەکە[٣].

پاش ئەم کێشەیە زاناکان توانییان چارەسەری بکەن بە تێکەڵکردنی مادەیەکی (جێگر Stablizer) بەڵام خەڵکەکە چاوی ترسا و هەمیشە بەکار نەهێنرا بۆ بۆیاغکردنی دیوارەکانی ماڵەوەیان.

کێشەی دووەم:

پاش سی چلێ ساڵێك بەسەر داهێنانی پلاستیك کێشەیەکی نوێ پەیدا بوو. کێشەکە: نەڕزینی پلاستیکی کۆنە بە هۆی بەکتریا هەر وەکو ماددە ئەندامییەکانی تر وەکو خواردەمەنی و جلوبەرگی لۆکە و خوری هەموو کۆن دەبن و لە پاشان دەڕزێن و شی دەبنەوە بە هۆی بەکتریا بۆ توخمەکانی کە لێی پێکهاتووە.

کاربەدەستانی ژینگە و تەندروستی نیگەرانن لەم کێشەیە چونکە ژینگە دەلەوتێت بە پاشماوەی پلاستیك جگە لە جێگرتنی زەوییەکی زۆر بۆ فڕێدانیان.

پسپۆڕەکانی ژینگە و تەندروستی ویستییان کێشەکە چارەسەر بکەن بۆ کۆکردنەوەی پلاستیکی کۆن و بەکارهێنراو دووبارە پیشەسازی بکەنەوە بۆ ماددەی بە سوود.

ئەم پڕۆژەیە بە دوو چەشن بەڕێوەچوو.

یەکەم: جیاکردنەوەی پلاستیکی کۆن بە گوێرەی جۆر و پێکهاتەی پلاستیکەکە. لە پاشان هەر جۆرێك بە ڕێگای تایبەتی خۆی دووبارە بکرێتەوە بە شتومەك.

دووەم: هەندێك لە کۆمپانیاکان پلاستیکە کۆنەکانیان هەنجان و شییان کردەوە بۆ ئەوەی (مۆنۆمەرەکانیان) دەستکەوێت[٤].

ئەم پڕۆژانە نەیتوانی ئەو هەموو ملیۆنەها تۆن لە پلاستیکی کۆنە لەناوبەرێت و ژینگەی لێ ڕزگار بکەن. سەرنەکەوتنی پڕۆژەکان بە هۆی زۆربوونی قەبارەی پلاستیکی کۆن بوو بە ڕادەی یەکەم.

هەڵبەتە رۆژ بە ڕۆژ ژمارەی جۆر و پلاستیکی نوێ لە بازاڕدا زۆر دەبێت بە هۆی سروشتی تەکنۆلۆجیاکان و پێشکەوتنی زانستی پولیمەر.

هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی ڕێگایەکی کاریگەر بۆ فەوتاندنی پلاستیکی کۆن.

لەوانەیە هەندێك بڵێن: ئایا بۆچی پلاستیکی کۆن ناسووتێنن؟ بەڵێ... بیر لەوە کراوەتەوە بەڵام پڕۆژەکە سەرکەوتوو نییە چونکە:

- ئەرکی سووتاندنی پلاستیکی کۆن زۆر بەرزە.

- دووکەڵەکەی ژەهراوییە و زیانبەخشە بۆ هاوڵاتییان.
- هەندێك لە پاشماوەی پلاستیك ناسووتێن.

شایانی باسە یەکێك لە هەرە چالاکترین پرۆژەی لەناوبردنی پلاستیکی کۆن و بەکارهێنراو ئەوەیە کە زانایان بەکتریایەك بدۆزنەوە کە بتوانێت کاربکاتە سەر پلاستیك و شی بکاتەوە و بیرزێنێت. بەڵام بەداخەوە هەتا ئێستا ئەو جۆرە بەکتریایە نەدۆزراوەتەوە.

لە گۆڤارێکی ئەمریکی نوێ(٥) وتارێك دەربارەی کێشەی پلاستیکی کۆن و فڕێدراو بلاوکراوەتەوە. لێرەدا هەندێك لەو وتارە دەکەینە کوردی.

دکتۆر ئەلکسەندەر وتارەکەی بە باسکردنی کێشەی پلاستیکی کۆن لە شاری (هیوستن/ تیکساس/ئەمریکا) دەست پێ دەکات و دەڵێت:

کاربەدەستانی شارەوانی هیوستن بە هاووڵاتییانی شارەکەیان ڕاگەیاند لە ساڵی ٢٠١٠ کە هەر خێزانێك لەبەردەم ماڵەکەی خۆی کیسەیەکی پلاستیکی تەرخان بکەن بۆ ئەوەی پارچە پلاستیکی کۆن و بەکارهێنراو بخەنە ناوی و لەگەڵ زبڵ و پاشماوەی خواردەمەنی تێکەڵی نەکەن. پاشماوەی خواردن و زبڵ بەجیا بخەنە شوێنێکی تر بۆ ئەوەی کرێکاری شارەوانی هەڵیانگرێ.

ئەوەی ڕووی دا ئەوە بوو کرێکارەکان کە دەهاتن بۆ ماڵان زبڵەکان و کیسە پلاستیکەکانیان تێکەڵ یەکتری دەکرد بۆ ڕەحەتی خۆیان.

ئەوە بوو پرۆژەکە سەری نەگرت. شایانی باسە تەنیا ئەرکی گواستنەوەی زبڵ و پاشماوەی پلاستیك لە ماڵەکانەوە بۆ دەرەوەی شار دوو ملیۆن دۆلاری پێویست بوو. پرۆژەیەکی تر هاتە پێشەوە بۆ کێشەکە. ئەوەش بریتی بوو لە کۆکردنەوەی پلاستیکی کۆن بە هەموو جۆر و چەشنەکانی و لە پاشان بپەسترێن بە بان یەکا و ڕەوانەی کارگەی پلاستیك بکرێن. لە کارگەکەدا تێکەڵە پلاستیکەکان دەتاوێنرێنەوە بە گەرما و ئەمجا دەکرێن بە شتومەکی جۆراو جۆر. ئەم جۆرە کرداره پلاستیکەکەی زۆر باش نەبوو تەنیا دەکرا بە ئەسکەمیل و مێز و پێویستەمەنی باخچە گشتییەکان و پارکەکان.

بێگومان ئەمریکا ساڵێ ٢٥٠ ملیۆن تۆن لە زبڵ و پاشماوە فڕێ دەدا. لەمە ١٢٪ ی پلاستیکی کۆن و بەکارهێنراوە. ماوەیەکە پسپۆڕانی ژینگە و

کاربەدەستان باسی (پلاستیکی تایبەتی) دەکەن کە ئەگەر لە هەوادا فڕێ درا بۆ ماوەیەك بە هۆی بەکتریاوە دەڕزێت. بەم جۆرە پلاستیکە دەڵێن Biodegradable واتە: پلاستیکی کە بە بەکتریا لە هەوادا شی دەبێتەوە و دەڕزێت.

ئەم چەشنە پلاستیکە لە ڕاستیدا ژمارەیان کەمە. تەنیا (پۆلئیستەر) واتە: Polyester هەیە کە لە ماوەی دوو هەتا سێ مانگدا دەڕزێت و شی دەبێتەوە بە هۆی بەکتریای ئیستەرێزەوە[٦] Esterase. ئەم بەکتریایە بە شێوەیەکی سروشتی لە هەوادا هەیە.

هەروەها: پۆلی (ترشی لاکتیك) واتە Poly Lactic acid وە قۆلی (ئەلکانوات) یان: Poly alkanoate. وە پۆلی (بیوتیلین سکسینات) (Poly butylene sunccinate). لە یەلاکی ترەوە پسپۆڕەکان دەڵێن:

بۆ ئەوەی پلاستیك بە بەکتریا بڕزێت بە ئاسانی پێویستی بە مەرجێکی تر هەیە جگە لە بوندی ئیستەر[٧] ئەوەش ئەوەیە: پۆلئیستەرەکە پێویستە جۆری: ئەلیفاتی بێت Alifatic [٨] بۆ ئەوەی ئەنزیمی (ئیستەرێز) کاری لێ بکات و شی بکاتەوە. بەلاّم زۆربەی پۆلئیستەر لە جیهاندا: پۆلی (ئەثیلین تیرفثالاتە)[٩] کە ناڕزێت چونکە بەشێك لە پێکهاتەکەی (ئەرۆماتییە).

هەروەها مەرجێکی تریش هەیە بۆ ڕزینی پۆلئیستەر. ئەویش پێویستە ماددەکە ئاو هەڵمژێت بۆ ئەوەی بەکتریاکە بتوانێت کاری خۆی بکات. ئەم بۆچوونەی سەرەوە ڕای پرۆفیسۆر (ڕامانی نارەتانە) Ramani Naratan. پرۆفیسۆر رامان پرفیسۆری (ئەندازیارێتی کیمیایە) لە زانکۆی مەشیکان لە ئەمریکا.

بۆ توێژینەرەکان دەرکەوتووە: دەربارەی ئەم کێشەیە باشترین ڕێگا بۆ ئاسانکردنی بارودۆخی رزینی پلاستیك ئەوەیە: پلاستیکە کۆنەکان لەگەڵ زبڵ و پاشماوەی خواردەمەنی تێکەڵ بکرێن و بپەسترێن و بەجێ بهێڵرێت لە هەوا. وا دیارە پاشماوەی خواردەمەنی دەچنە ناخی پلاستیکەکە و یاریدەدانی بەکتریا دەدەن بۆ شیکردنەوەیان.

لەم چەند ساڵەی دواییيـەدا دەزگـای: تاقیکردنـەوە و کـونترۆڵکردنی جـۆرێتی واتـە دەزگـای ASTM لـە ئـەمریکا چـەند تاقیکردنەوەیـەکی تایبـەتی دانـاوە بـۆ پشکنین و تاقیکردنەوەی پلاستیکی نویێ پێش بوارداني فرۆشتنی لە بازاڕدا. واتـە هەموو بەرهەمێکی پلاستیکی نوێ کە دروست دەکرێت پێویستە لە لایەن دەزگـای ASTM[10] ەوە تاقی بکرێتەوە پێش ئەوەی بـواری فرۆشـتنی لـە بـازاڕدا بـدرێت. ئەم تاقیکردنەوە ناوی نراوە بە: Astm D- 6400

تاقیکردنەوەکان بریتین لە چوار تاقیکردنەوەی جیـاواز. یـەکێك لـەو مەرجانـە ئەوەیـە: کـە پلاسـتیکەکە نـابێ نێرتـاڵی قورسـی Heavy metal تێـدا هـەبێت. هەروەها تاقیکردنەوەی دووەم: پلاستیکەکە ورد دەکرێـت و دەپەسـترێت لەگـەڵ پاشماوەی خواردەمەنی و لە پاشان بـەجێ دەهێڵرێـت لـە هـەوا بـۆ مـاوەی چـوار مانگ، پاش چوار مانگ کە پلاستیکەکە تاقی دەکرێتەوە بۆ زانینی: ئایا ماددەکـە شی بۆتەوە و رزیوە یان نا؟

ئەمانە و چەند تاقیکرنەوەیـەکی تـری بەسـەردا دەکـەن. ئەگـەر پلاسـتیکەکە دەرچـوو لـە تاقیکرنـەوەکان ئـەوا مـۆری: Astm- D-6400 پێـوە دەدرێـت و دەفرۆشرێت هەندێك لە زاناکان گومانیان لەو تاقیکردنەوانە هەیە.

دکتۆر جـورج ئینتلـی George Intilli راوێـژکاری پلاسـتیك دروسـتکردنە لای چـەند کۆمپانیایـەك و دەڵێـت: کـرداری پەسـتان و تێکـەڵکردنی پلاسـتیك لەگـەڵ پاشماوەی خواردەمەنی بەڵکو دەبێتە هۆی شیبوونەوەی پلاستیکەکان بـۆ دووەم ئۆکسیدی کاربۆن. ئەمەش هەر وەکو سووتاندن وایە. خۆزگە ئەم بۆچوونە ڕاسـت بێت و ژینگـە لـە پاشمـاوەی پلاسـتیك ڕزگـار بێـت لـە لایـەکی تـرەوە نرخـی ئـەو پلاسـتیکانەی کـە قابیـل رزیـنن وە پێیـان دەڵـێن: Biodegradable Plastic گرانترین لەوانی تر. بۆ وێنە کۆمپانیای (باسف Basf) جۆرە پلاستیکێکی تایبـەت بە ڕزین دەفرۆشێت بە نرخی چوارقات زیاتر لە نرخی پلاسـتیکی پـۆل (ئـەثـیلین) تەنیا لەبەر ئەوەی دەڕزێت و پۆلی ئەثیلین ناڕزێت. بەهـەر حـاڵ لـەم سـەردەمەدا تەنیا پرۆژەی (پەستاندنی) پلاستیك لە هەموو پرۆژەکانی تر باوترە و باشترە بـە مەرجێك ماددەی ژەهراوی لە ناو پاشماوەکان نەبێ.

دکتۆر ئەدوارد کییث Edward Keith کارگێڕی کۆمپانیـای (باسـفە Basf) لـە ئەمریکای باکوور دەڵێت:

سێ خاڵ هەن کە کۆسپن لەبەردەم پرۆژەکانی لـەناوبردنی زبـڵ و پاشمـاوەی خواردەمەنی و پلاستیك. کۆسپەکان ئەمانەن:

یەك: کێشەی جێگای بـەتاڵ بـۆ فڕێدانی پاشمـاوە و زبـڵ و پلاسـتیکی کـۆن. چونکە جێگای گونجاو زۆر کەمە و پارەیەکی زۆری پێویستە.

دوو: ڕۆشنبیریی هاوڵاتییـان: بـێ گومـان ڕۆشـنبیری و هۆشـیاری هاووڵاتییـان دەربـارەی زیـانی کۆمـەڵبوونی زبـڵ و پاشمـاوە بـە تایبـەتی پلاسـتیکی نـەڕزیو لایەنێکی گرنگی کێشەکەیە.

سێ: ئەرکی پرۆژەکان زۆرن.

بۆچوونەکانی دکتۆر (ئەدوەرد کییث) ڕاستن. بۆ وێنە: هەنـدێك لـە شـارەکانی ئەمریکا وەکـو شـاری (ئـان ئاربـەر Ann arber لـە ولایـەتی مەشـیگان) هـەروەها شاری (مادیسون Madison لە ولایەتی ویسکانسن) هاووڵاتییـەکانیان ڕۆشـنبیرن و بایەخ بە پرۆژەکانی لەناوبردنی پلاستیك دەدەن و ئامادەن بـاجی زیـادتر بـدەن بۆ سەرکەوتنی پرۆژەکان. بەڵام زۆربەی شارەکانی تری ئـەمریکا هاوکـاری لەگـەڵ کاربەدەستان ناکەن و ئامادەن لەنێوی بدەن.

ئایا پلاستیکی کۆن و بەکارهێنراو لە ئەوروپا و ئەمەریکا چی لێ دەکەن؟؟

هەر وەکو گوتمان لە سەرەوە کۆمپانیاکـان پـرۆژەی جـۆراو جۆریـان بـۆ ئـەم کێشەیە پێشنیاز کردووە لەوانە:

- یەکێك لەو پرۆژانە ئەوەبوو کە پلاستیکی کۆن جیـا بکرێنـەوە بـۆ جـۆر و چەشنەکانی بۆ وێنە: پلاستیکی قوتووی کۆکا کۆلا و بیبسـی بـە جیـا. هـەروەها لاستیکی دەوری و کەوچك و پەرداغ بـە جیـا. لـە پاشـان هـەر جـۆرە پلاسـتیکی کۆن بە جیـا دەهنجرێـت و ورد دەکرێـت بـە ماشـێن و هەواڵـەی بەشـی تایبـەتی دەکرێت لە کارگەکە بۆ ئەوەی بکرێتەوە بە کاڵای بەسوود وەکو جاران.
- ئەم پرۆژەیەی ئێستا باوە بۆ لـەناوبردنی پلاسـتیکی کـۆن و بـەکارهێنراو ئەوەیـە کـە هـەموو جـۆرە پلاسـتیکێك جیـا بکرێنـەوە لـە زبـڵ و پاشمـاوەی خواردەمەنی. ئەمجا پلاستیکەکان بە ئامێری تایبـەتی ورد دەهنجێنـرێن و گـەرم

دەکرێن بۆ ئەوەی شل ببنەوە و تێکەڵ بە یەکتر بـبن. ئـەم شـلە تێکەڵـە چـەند کارلێکێکی[11] تایبەتی بەسەردا ئەنجام دەدەن پێش ئەوەی بکرێنـە (قاڵـب). بـۆ وێنە رێژەیەك لە ماددەی: پۆلی (ترشی سوکسینیك)ی لەگەڵدا تێکەڵ دەکەن.

بێگومـان ئـەم پرۆژەیـە هـەتا رادەیـەك کێشـەی پلاسـتیکی کـۆنی جێبـەجێ کردووە.

تۆژینەوە بەردەوامە بۆ چاکسازیی پرۆژەکە.

یەکێك لەو پرۆژانەی بە دەستیانەوەیە بۆ پێشخستنی کارەکە ئەوەیە کـە بـەم زووانـە پارچـەی تـەنك واتـە (فـیلم) ی لێ دروست بکـەن بـۆ پیشەسـازی (کیسـە) بەکاربهێنرێت لە جیاتی ماددەی پۆلی ئەثیلین و پۆلی پرۆثیلین.

بێگومـان هـەموو کۆمپانیاکـانی پلاسـتیك ئێسـتا هـەوڵ دەدەن: پلاسـتیکێك دروست بکەن کە بتوانێت پاش ماوەیـەك لـە فرێدان لـە دەرەوە برزێـت بـە هـۆی بەکتریا هـەر وەکـو چـۆن مـاددە ژیانییـەکان وەکـو سـلیلۆز و نیشاسـتە و خـوری دەرزێن[12].

کێشەی سێیەم:

بۆچوونی نوێ لە بواری پلاستیك دروستکردندا ئەوەیە کە پێویسـتە لەمـەودوا پلاستیك لە سەرچاوەی نەوت (پیترۆڵ) دروست نەکرێت وەکو پۆلی ئەثیلین و پۆلی ستایرین و.... هتد. چونکە ئەم بەرهەمانە نارزێن و بـەکتریا کاریـان لێ ناکـات. بـە پێچـەوانە کۆمپانیاکـان پێویسـتە پلاسـتیك لـە سەرچـاوەیەکی (ژیـانی) واتـە Biosourse. دروست بکەن.

بـۆ وێنـە: کۆمپانیـای (بـایۆ پلاسـتیك Bioplastics) لـە ولایـەتی (ڤێرجینیـا) کۆمپانیایەکی نوێیە و پلاستیك لە سەرچاوەی (رووەکی) دروست دەکات.

ئەم جۆرە کۆمپانیایانە دوارۆژێکی رۆشنیان هەیە و لەوانەیە لەو چەند سـاڵەی ئایندەدا ببن بە یەکەم فرۆشیاری پلاستیك لە بازاردا. بۆچی؟

دوو خاڵ پێشکەش کراوە بۆ سەرکەوتنی ئەم جۆرە پلاستیکە.

١. سەرچاوەی دروستکردنی کەرستەکانی ئەم پلاستیکە هەرزانە چونکە لـە رووەکەوە دروستی دەکەن.

٢. زۆربەی کۆمپانیاکانی کۆکا کۆلا و بیبسی و کۆمپانیای (کۆلگێت پالمۆلیف Colgate Palmolive)[١٣] هەروەها کۆمپانیای (هاینز H.J.Heinz)[١٤] زۆر هەوڵ دەدەن و تۆژینەوە دەکەن بۆ ئەوەی ماددەی پیترۆ کیمیایی لە سەرچاوەیەکی ڕووەکی ئامادە بکەن و بەکاری بهێنن بۆ دروستکردنی شووشە و قوتووی خواردنەوە و... هتد.

شایانی باسە یەکێك لە خاوەن کارگەکانی پلاستیك بە ناوی (رونالد شونلاند) گومان لەو بۆچوونانەی سەرەوە دەکات و دەڵێت:

بڕواناکەم ئەو کۆمپانیا گەورانە وەکو کۆمپانیای (بیبسی و هاینز) ڕاست بکەن بە تەواوی. لەوانەیە بۆ (پڕوپاگەندە) ئەو هەموو قسانەیان کردبێ. هەروەها دەڵێت: ئەم نەوتەی ئێستا لە ئارادایە زۆر هەرزانە و هەمیشە بەردەوام دەبێت بۆ ماوەیەك. بۆیە کە زەحمەتە بڕوا بە کۆمپانیا گەورەکان بکەین و ئەم فرسەتە لە دەست بدەن. چونکە پیترۆکیمیاییەکان هەرزانن[١٥].

بۆ زانین کۆمپانیای (کۆکا کۆلا) دوو ملیار قوتوو هەموو ڕۆژێك دروست دەکات. ئەم ژمارەیە لەوانەیە بگاتە سێ ملیار قوتوو ساڵی ٢٠٢٠. ئەمەش زۆر زەحمەتە بە مەڵبەندی ڕووەکی پڕ ببێتەوە.

بە هەرحاڵ کۆمپانیای کۆکا کۆلا بڕیاری گۆڕانکاری پیشەسازییەکانی داوە بۆ پۆلیمەری ڕووەکی.

کۆمپانیای (ڤایرەنت Virant و چیڤۆ Chivo) ئاشکرایان کرد کە تۆژینەوەکانیان سەرکەوتووە لە بواری دروستکردنی ماددەی (زایلین Xylene)[١٦] لە ترشاندنی شەکر و لە پاشان دوو سێ هەنگاوی تری بەسەردا ئەنجام دەدەن. زایلین ماددەیەکی ئەرۆماتییە Aromatic و لە پیترۆڵ دەردەهێنرێت.

ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە لە دواڕۆژدا کە نەوتی ژێر زەوی تەواو بوو ئەوا زاناکان ڕێگای تریان هەیە بۆ دەستکەوتنی ماددەکان لە ڕووەك. بەڵام کاربەدەستانی هەردوو کۆمپانیاکە دەڵێن: ئەرکی دروستکردنی ماددەی (زایلین) لە شەکر گرانترە لەوەی لە پیترۆڵەوە دەست دەکەوێت. بۆیە کە توێژینەوە بەردەوامە بۆ دۆزینەوەی ڕێگایەکی هەرزانتر.

هـەروەها توێژینـەوە لـە چـەند کۆمپانیایـەکی تـردا ژمارەیـەك لـە مـاددەی پیترۆکیمیائی تریان ئامادە کردووە لە سەرچاوەی ڕووەکی و چاوەڕوان دەکرێت لە دوارۆژدا جێگای ماددەکانی پیترۆکیمیائی بگرن.

ئەو ماددانەی کە تا ئێستا لە مەڵبەندی ڕووەکی دروست کراون ئەمانەن:

- **یەك:**

غازی ئـەثـیلین [١٧]/ لـە شـەکر. شـەکرەکە دەکرێـت بـە کحـوول و لـە پاشـان دەگۆڕێتە ئەثیلین. ئەمە لە لایەن کۆمپانیای (براسـکم Braskem) و هـەروەها لـە لایەن کۆمپانیـای (گلایکـۆلی هینـدی Indian glycol) دروسـت دەکرێـت. شـایانی باسە ئەثیلین بەکار هێنـراوە بـۆ دروسـتکردنی دوو پلاسـتیکی زۆر بـڵاو و نـاودار. یەکەمیان پێی دەڵێن: پۆلی ئەثیلین و دووەمیان: پۆلی (ئەثیلین– تێرفثالات)

هەردوو پلاستیکەکە سەرەکین لە جیهاندا.

- **دوو:**

کۆمپانیای (دوو پۆنت Duo Pont)[١٨] لە ئەمریکا مۆنۆمـەری: (پرۆپـان دایـول Propan Diol) لـە شـەکر دروسـت کـردووە. ئـەم ماددەیـە بـۆ ئامـادەکردنی پلاسـتیکی: پـۆلی (تـرای مـەثـیلین تیرفثـالات) (Tri methylene Terphthalate) Poly بەکار دەهێنرێت.

- **سێ:**

کۆمپانیـای (داو کمیکـاڵ Dow chemical)[١٩] توانیویـەتی مـاددەی: ئیپـی کلورۆهایدرین Epichlorohydrin لە گلیسرین دروست بکات. گلیسرین بەشێکە لـە پێکهاتەی هەموو ڕۆنێکی ڕووەکی.

شـایانی باسـە (ئیپـی کلۆرۆهایـدرین)[٢٠] کەرەسـەی سـەرەکی دروسـتکردنی پلاستیکی (ئیپۆکسی یە Epoxy)[٢١].

شارەزاکانی بازاڕ و بازرگانی (پۆلیمـەر و پلاسـتیك) وا بـۆی دەچـن: قـەبارەی ئەو ماددانەی کە لە بەرهەمی ڕووەکی دروسـت دەکـرێن بـۆ پیشەسـازی پلاسـتیك زۆر بێـت بـە ڕادەیـەك لـە سـاڵی ٢٠٣٠ لـە سـەدا ٤٠٪ ی مۆنۆمـەرەکان بەرهـەمی ڕووەکیبن.

- **چوار:**

دوکتۆر (ڕادانی ولیام Wiliam radani) سـەرۆکی (فـیرد زانیـە) Verdesyne لە ئەمەریکا دەڵێت:

كۆمپانیاكـەی توانیویـەتی (مۆنۆمـەری[٢٢] (ترشـی ئـەدیپیك Adippic acid) دروسـت بكـات لـە ڕۆنـی رووەكـی پاشمـاوەی پیسـی و ئـاوەڕۆی شـارەكە. ڕۆنـە ڕووەكییەكـە لــە پاشمــاوەی پیســی و ئــاوەڕۆی شــارەكە جیادەكەنــەوە بــە تەكنۆلۆجیای تایبەتی. ئەم گۆڕانكارییـە بـە هـۆی (هـەویر ترشـێكی) تایبـەتی[٢٣] دەكرێت.

شایانی باسە ئێستا زۆربەی كارگەكانی دروستكردنی (نایلۆن) بـەو بەرهەمانـە دەچنە ڕێوە.

خوێنەری خۆشەویست: سەیر بكە تەكنۆلوجیای ئـەم سـەردەمە گەیشـتۆتە چ ڕادەیەك كە (ڕۆنی ڕووەكی لە پیسایی شارەكان جیابكەنەوە و بە كاری بهێـنن بـۆ دروستكردنی ماددەی بەسوود).

- **پێنج:**

هەندێك لە هەوڵەكان و توێژینەوەكان بەرهەمی زۆربـەی ئـەنجام نـەداوە بـەڵام ئومێد زۆرە بگەنە ئامانج و ماددەی پیترۆكیمیایی لـە مەڵبەنـدی ڕووەكـی دروسـت بكەن.

یەكێك لەو هەوڵانە پرۆفیسۆر (داوود نیلسن David nelson) ئەنجامی داوە لە زانكۆی ئەریزۆنا لە ئەمریكا دكتۆر داوود دەڵێت:

هـەوڵمان داوە لـە تاقیگەكەمانـدا مـاددەی (سـتایرین Styrene)[٢٤] لـە شـەكر دروست بكەین بەڵام بەرهەمی كارلێكەكەمان تەنها ٢٪ و زۆر كەمە. لەم داهێنانەدا دكتۆر داوود چەشنە بەكتریایەكی بەكارهێناوە لە جۆری (ئـی كـۆلای E-colli) بـۆ گۆڕانكاری شەكر بۆ ستارین [٢٥].

- **شەش:**

مــاددەی ترشــی (لاكتیــك واتــە Lactic acid) [٢٦] بەرهــەمێكی ئاژەڵییــە و بەكارهێنــــراوە بـۆ دروســـتكردنی پۆلیمــــەری: پـۆلی (ترشــــی لاكتیـك واتـە Poly (lactic acid ئـەم مـاددە پلاسـتیكە تـازە كەوتۆتـە بـازاڕەوە كیسـەی جۆراوجۆری لێ دروست كراوە بۆ ئەوەی جێگـای كیسـەكانی (پـۆلی ئـەثیلین پـۆلی (ستایرین) بگرێت. بەڵام ئەم هەوڵدانە لە سەرەتادا كۆسپێكی تووش بوو. هەنـدێك لــە هاووڵاتییــان دژی گــۆڕینی پلاســتیكە كۆنــەكان بــەم پلاســتیكە وەســتان و دەیانگوت: ئەم پلاستیكە نوێییە باش نییە و (تەقەتەق) دەكات بەدەستمانەوە و

نەرم نییە. هەندێکی تر دەیانگوت کە ئەم پلاستیکە نوێیە کە لە مەڵبەندی رووەکی و ئاژەڵی دروست کراون بێ هێزە و دەوام ناکات. کاربەدەستان دەڵێن: ماوەیەك پێویستە بۆ خەڵکەکە هەتا رادێن و پەسندی بکەن. چونکە ماوەیەکی دوور و درێژە فێری بەکارهێنانی پلاستیکە کۆنەکان بوون و کێشەکە بە (کات) چارەسەر دەبێت.

هەندێك لە پسپۆران دەڵێن:

هەرچەندە ژمارەیەکی زۆر لە کۆمپانیاکان سەرکەوتوونە لە بواری دروستکردنی پلاستیك لە سەرچاوەی رووەکی بەڵام قەبارەی بەرهەمەکانیان هێشتا کەمە و بەرگەی کارگەکان ناگرن و بەشیان ناکات.

- **حەوت:**

کۆمپانیای (ڤایرەنت Virent و ڤایەردیا Virdia) هەردووك هاوکاری دەکەن بۆ ئامادەکردنی (گاسۆلین Gasoline)[٢٧] لە پێشا بە تەکنۆلۆجیایەکی تایبەتی جۆرە شەکرێك لە پاشماوەی داری (سنۆبەر) پوختە دەکەن و دوای ئەوە کارلێك دەکرێت لەگەڵ ترشی هایدرۆکلۆریك [٢٨]. پاش ئەوە چەند کارلێکێکی تری بەسەردا دەکەن و (بانزینی فڕۆکە) دروست دەبێت.

- **هەشت:**

کۆمپانیای (ئۆپێکس Opx) پسپۆرە لە (بایۆتەکنۆلۆجی Biotecnology) و توانیویەتی ترشی ئەکریلیك Acrylic acid لە شەکر دروست بکات[٢٩].

کێشەکانی پلاستیك لە ئوسترالیا

لە لاپەڕەکانی ئایندەدا چەند زانیارییەك دەربارەی کێشەی پلاستیکی کۆن لە ئوسترالیا تۆمار دەکەین.

لە پێشا وتارەکەمان بە چەند پرسیار و وەڵام دەست پێ دەکەین.

پرسیاری یەکەم:

ئایا ماوەی چەند پێویستە بۆ رزینی پلاستیك؟ ٥٠٠ساڵ، هەزار ساڵ؟

وەڵام: ئەم پرسیارە بێ وەڵامە چونکە هەتا ئێستا کەس ئەم تاقیکردنەوەی ئەنجام نەداوە. ئەم وەڵامە وەڵامی دکتۆر (رامانی ناریانە): پرۆفیسۆری زانکۆی مەشیگان و (لە سەرەتای وتارەکەمان باسی کراوە). دکتۆر رامانی دەڵێت:

ئەوەی ئێستا باوە پلاستیکی (پیترۆکیمیائی) هەرگیز ناڕزێت.

پرسیاری دوو:

ئایا کامەی باشە؟ پاشماوەی پلاستیك ورد بکرێت پێش فرێدانی لەگەڵ زبڵ و پاشماوەی تر یان دەستی لێ نەدرێت وەکو خۆی فڕێ بدرێت؟

وەڵام: وا باشترە پلاستیکەکە هیچی لێ نەکرێت وەکو خۆی فڕێ بدرێتە ناو شوێنی تایبەتی ناسراو بە (لاند فیل Landfill)[31]. وردە پلاستیك لەوانەیە زیان بە ژینگە و تەندروستی بگەیەنێت.

پرسیاری سێ :

ئەگەر پلاستیکی (قابیل بە ڕزینمان) هەبوو. پاش بەکارهێنانیان و فڕێدانیان لەگەڵ زبڵ و پاشماوە لە خۆیەوە دەڕزیت؟

وەڵام / نا... پلاستیکەکە لە خۆیەوە ناڕزێت بە ئاسانی. پێویستە لەگەڵ زبڵ و پاشماوەی خواردەمەنی بپەستێنرێن بە گوشار و چەند مامەڵەیەکی تری لەگەڵدا دەکرێت بۆ ئەوەی بڕزێت.

ئاگادارییەکانی حکومەتی ئوسترالیا دەربارەی کێشەی پلاستیك

ئەم ئاگادارییانەی خوارەوە حکومەتی ئوسترالیا بڵاوی کردۆتەوە بۆ هاوڵاتییان دەربارەی کێشەی پلاستیك و نەڕزینی:

هەر شتێك لە بازاڕ دەکڕێت: چ خواردەمەنی بێت یان شتی تر لەناو بەرگێکی پلاستیکیدا پێچراونەتەوە. ئەمەش بێگومان کارێکی زۆر باشە و هیچی وای تێ ناچێت. جگە لەوەی دەتوانرێت بەرگە پلاستیکییەکان دووبارە بەکار بهێنرێت.

ئەم سیفەتە باشەی پلاستیك ئەمڕۆ بووە بە کێشە بۆ ژینگە.

پلاستیکی (قابیل بە ڕزین)

واتە: Biodegradable Plastic پێناس کراوە بەو پلاستیکەی کە لە مەڵبەندی ڕووەکی دروست دەکرێت.

ئەگەر ئەم جۆرە پلاستیکە بەجێ هێڵرا لەناو شوێنی تایبەت [29] بۆ ماوەی ٦٠ هەتا ١٨٠ ڕۆژ و پلاستیکەکە ڕێژەی ٦٠٪ی لێ ڕزی ئەوا پلاستیکەکە بە جۆری (قابیل بە ڕزین) دەژمێررێت.

نیشاستە سەرچاوەیەکی هەرزانە بۆ دروستکردنی پلاستیکی (قابیل بە ڕزین). بۆیەکە بەکارهێنراوە بەڵام کێشەیەکی هەیە ئەویش ئەوەیە پۆلیمەرەکە بە ئاو

دەپەنمێت و شکڵی ماددەکە دەگۆڕێت.

بۆیە کە زاناکان هەڵسان بە گۆڕانکاری نیشاستە بۆ (ترشی لاتیک) واتە: Lactic acid لە پاشان ترشەکەی لاکتیك پۆلیمەرێن دەکرێت بۆ:

پۆڵی (لاکتیك ئەسید Poly (Lactic acid

نیشاستە ——— **ترشاندنی بە بەکتریا** ← **ترشی لاکتیك**

ترشی لاکتیك ——— **پۆلیمەرین** ← **پۆلی لاکتیك ئەسید (PLA)**

لە ساڵی ١٩٩٠ بەملاوە پلاستیکی (PLA) کەوتۆتە بازاڕەوە و بە زۆری لە بواری کشتوکاڵدا بەکارهێنراوە وەکو: کیسەی تایبەت بە ناشتنی نەمام و شەتڵ. هەروەها بۆ دروستکردنی (دەستە سڕ) و پەرداغ و دەوری (سەفەری).

ئەم پلاستیکە سوودی ئەوەیە ئاو کاری لێ دەکات و دەپپەنمێنێت و پاش ماوەیەك دەتوێتەوە.

جگە لە بەکارهێنانی پلاستیکی (PLA) بۆ کشتوکاڵ و سەیران هەمیشە لە بواری دەرمان و خواردەمەنیشدا بەکارهێنراوە. بەڵام کەمێك گرانترە لە پلاستیکی ئاسایی.

ئایا بەکتریا دەتوانێت پلاستیك دروست بکات؟

بەڵێ... دەتوانێت، لەم چەند ساڵەی دواییدا بەکتریایەك دۆزراوەتەوە و دەتوانێت لەناو خانەکەیدا پۆلیمەرێکی تایبەتی دروست بکات بە ناوی:

پۆلی (هایدرۆکسی ئەلکانوات Poly (hydroxyl alkanoate

(PHA)

زاناکان ئەم بەکتریایەیان بەخێوکردووە لە بارودۆخی تایبەتیدا بۆ ئەوەی پۆلیمەرەکەی سەرەوە دروست بکات. پاش ماوەیەك پۆلیمەرەکەی جیادەکەنەوە و بەکاری دەهێنن. لەم دواییەدا توانیویانە ئەو (جینەی GENE (٣٢) کە بەرپرسیارە لە دروستکردنی پۆلیمەرەکە لە بەکتریاکە جیا بکەنەوە و بیگوازنەوە بۆ ناوکی (گەنمە شامی).

گەنمە شامییە نوێیەکە پاش ڕواندن (بەرەکەی) پڕ بوو لە پۆلیمەری (PHA).
دەربارەی کێشەی گرانی نرخی پلاستیکی (قابیل بەڕزین) هەندێك دەڵێن: ئەوەی پلاستیکی (پیترۆ کیمیائی) دەکرێت بیر لەوە بکاتەوە کە پلاستیکەکە پاش کونبوون و فڕێدانی ناڕزێت و دەبێتە بەشێك لە کێشەی لەوتاندنی ژینگە.

ئەمەش بێگومان ئەرکێکی زیاتر دەخاتە ئەستۆی کاربەدەستان. واتە نرخی پلاستیکەکە هەر چەندە هەرزانە بەڵام ئەو زیانانەی کە بە ژینگەی دەگەیەنێت لەوانەیە نرخی بگەیەنێتە ئاستی پلاستیکی (ڕووەکی).

شایەنی باسە زاناکانی ئوستڕالیا پلاستیکێکی نوێیان دروست کردووە و نرخی هەرزانترە لەو پلاستیکە (ڕووەکییانەی باون).

ئەوەش بە تێکەڵکردنی ڕێژەیەك لە نیشاستە کە (خۆشی پۆلیمەرێکی سروشتییە)[٣٠] لەگەڵ پۆلیمەرە دروستکراوەکە بۆ پێویستەمەنی خواردن و خواردنەوە.

دروستکردنی پارچە پلاستیکی نەرم و شل تایبەت بە کشتوکاڵ:

لە ئوستڕالیا توانیویانە پلاستیکێکی تایبەتی لەجیاتی پۆڵی (ئەثیلین) دروست بکەن بۆ بەکارهێنانی لە بواری کشتوکاڵ. ئەم پلاستیکە لە چەشنی ماددەی (PHA) کە لەسەرەوە باس کرا دروست کراوە و دەتوانێت ئاو هەڵمژێت.
لەوح و پارچەی گەورە وەکو کوتاڵ لێی دروست کراوە و جووتیارەکان سەوزەو نەمامی پێ دائەپۆشن لە زەوی. واتە جووتیار لەوحە پلاستیکەکە لەبان زەوی دادەخات بۆ ئەوەی گژوگیای بێ کەڵك بکوژێت و لە لایەکی ترەوە ناهێڵێت زەوییەکە وشك بێت چونکە پلاستیکەکە ئاو دەمژێت.

واتە سێ سوودی نوێی هەیە:

١. گژوگیای زیانبەخش واتە (بژار) لەناو دەبات.

٢. ئاوی زەوییەکە دەپارێزێت لە (بوون بە هەڵم) چونکە پلاستیکەکە هەڵی دەمژێت.

٣. سوودی سێیەمی ئەم پلاستیکە ئەوەیە: پاشماوەکەی دەڕزێت لەناو خۆڵ و زەوییەکە و لەکاتی (کێڵیندا) پاشماوەکەی لەگەڵ خاکدا تێکەڵ دەبێت بە

پێچەوانەی پلاستیکی پۆڵی (ئەثیلین) کە پێویستە پارچەکانی بژار بکرێت و جیا بکرێنەوە.

ئەمە و هەر وەکو گوتمان ئەم جۆرە پلاستیکە بەکارهێنراوە بۆ ناشتنی نەمام و گوڵ و رووەکی تر و لە پاشان بە پلاستیکەکەوە دەنێژرێن لە ماڵان یان لە شوێنی پێویست. لێرەدا کیسە پلاستیکەکە دەڕزێت و لەگەڵ خۆڵەکەدا تێکەڵ دەبێت بە پێچەوانەی پۆلی (ئەثیلین).

هەر وەکو گوتمان (نیشاستە) پۆلیمەرێکی سروشتییە و ماددەی پلاستیکی لێ دروست دەکرێت. بەڵام پلاستیکەکەی بە ئاو دەپەنمێت و دەفلیسێتەوە. ئەم کێشەیە چارەسەر کراوە بە تێکەڵکردنی پلاستیکەکە لەگەڵ رێژەیەك لە پلاستیکی (ڕووەکی). ئەم پلاستیکە نوێیە لە ماوەی مانگێکدا دەڕزێت کە خرایە ژێر خاکەوە.

کێشەی پلاستیك لە ژاپۆن

زاناکانی ژاپۆن دەستێکی باڵایان هەیە لە بواری توێژینەوە و داهێنانی پلاستیکی (قابیل بە رزین). لە خوارەوە بە کورتی باسی ئەو هەوڵانە و دۆزینەوانە دەکەین. لە ژاپۆن بە پلاستیکی قابیل بە ڕزین دەڵێن: Green Pla .

سێ جۆر لەم پلاستیکەی ژاپۆن هەیە:

یەك/ جۆرە بەکتریایەکی تایبەتی پۆلیمەرەکەی دروست دەکات و بە ئینگلیزی پێی دەڵێن: Microbiological Plastic .

دوو / ئەو پۆلیمەرانەی بە هۆی پۆلیمەرێنی ماددەی تایبەتی دروست دەکرێن وەکو پۆڵی (ترشی لاکتیك) لە پۆلیمەرینی ترشی لاکتیك.

سێ / پۆلیمەری سروشتی: وەکو نیشاستە.

ئەمانە جگەلە جۆرێکی تر کە تێکەڵە لە پۆلیمەری سروشتی و پۆلیمەری ئاسایی. ژاپۆنییەکان دەڵێن:

بۆ ئەوەی پلاستیك ناو بنرێت بە: پلاستیکی (قابیل بە ڕزین) Biodegradable پێویستە پلاستیکەکە پاش ڕزینی پاشماوەکەی بە سوود بێت و تێکەڵ بێت لەگەڵ خۆڵی سروشتی.

پلاستیکی ماسی خۆر:

زاناکانی ژاپۆن لە لایەکی ترەوە هەوڵیان داوە پلاستیکێکی تایبەتی دروست بکەن قابیل بە ڕزین بێت و هەمیشە ماسی دەریاکان حەز لە خواردنی بکەن.

ناوی ئەم جۆرە پلاستیکەیان ناوە بە:

کرمە پلاستیکی قابیل بە ڕزین Bio degradable Worn

شایانی باسە ژاپۆنییەکان پێش ١٣ساڵ بیریان لەم پڕۆژەیە کردۆتەوە و هەتا ئێستاش بەردەوامن لەسەری.

پڕۆژەکە هەوڵ ئەدات پلاستیکێك دروست بکەن کە ماسی حەز لە بۆنی بکات و بیخوات. بۆیە کە زاناکان پلاستیکی تایبەتییان دروست کردووە و بۆنی ماسی هەیە. ڕێژەیەك لەم پلاستیکە بۆندارە تێکەڵ بە پلاستیکی تر دەکەن بۆ ئەوەی ماسی لە دەریا بیخوات و ژینگە لە زیانەکانی ڕزگار بکەن.

بێگومان ئەم بیروبۆچوونەی ژاپۆنییەکان زۆر دەگمەنە و ژیرانەیە جێگای ڕێز و ستایشە.

کرمەکان لە جۆرە پۆلئیستەرێکی (ئەلیفاتی) دروست دەکەن چونکە (پۆلئیستەری) ئەلیفاتی هەر وەکو گوتمان لەسەرەوە قابیل بە ڕزینە بە پێچەوانەی پۆلئیستەری ئەروماتی (٨).

هەروەها ئەم (کرمە پلاستیکەیان) بۆیاغ کردووە بەڕەنگێکی تایبەتی کە ماسییەکان حەزی لێ دەکەن و بۆی دەڕۆن. ڕەنگەکە سەلامەتە بۆ ماسی و زیانی نییە.

ئەم پلاستیکەیەیان ناو ناوە بە: E cogear بۆنێکی تایبەتی هەیە کە ماسی حەزی لێ دەکات.

کۆمپانیاکانی ژاپۆن هەتا ئێستا سێ جۆر لەم پلاستیکەیان دروست کردووە و لە بازاڕدا دەیفرۆشن. لە خوارەوە ناوەکانیان تۆمار دەکەین:

١. لە ساڵی ٢٠٠١ جۆرێکیان دروست کرد و ناویان ناوە بە: E- tube

٢. لە ساڵی ٢٠٠٢ جۆرێکی نوێیان دروست کرد و ناویان نا بە:

Gorigori و ناوێکی تر کە بریتییە: P uchi – EBT

شایانی باسە کاربەدەستانی پلاستیك لە ژاپۆن دەڵێن: توێژینەوە بەردەوامە بۆ دۆزینەوەی پلاستیکی تر (قابیل بە ڕزین).

دوا وشەی وتارەکەمان:

لە کۆتایی وتارەکەماندا حەزم کرد چەند دێرێك بنووسم دەربارەی زانست و داهێنان. هەروەکو هەموو دەزانن گەلێك لە داهێنانە زانستییەکان بەکار هێنراون لە لایەن مرۆڤەوە بۆ ماوەیەکی زۆر و لە پاشان بڕیار دراوە بە زیانەکانیان و قەدەغەکردنیان.

بۆ وێنە:

ماددەی (ساکەرین Sacharene) ئەم ماددەیە زۆر شیرینە و بەکار دەهێنرا لە لایەن نەخۆشەکانی (شەکرە) لەجیاتی شەکری ئاسایی و هەروەها بەکار دەهێنرا لە لایەن مرۆڤی قەڵەوەوە بۆ ئەوەی لەڕ بن. پاش ٣٠ ساڵ لە بەکارهێنانی (ساکەرین) لە جیهاندا چەند زانایەك لە کەنەدا: توێژینەوەیان لەسەر جرج کردبوو. ساکەرینیان دەرخوارد دابوو بۆ ماوەی چەند ساڵێك. ئەنجامی توێژینەوەکەیان نیشانی دا کە جرجەکان تووشی نەخۆشی شێرپەنجەی (میزڵدان) بووبوون.

ئەم تاقیکردنەوەیە دووبارە کرایەوە لە چەند وڵاتێکی تردا و هەمیشە ڕاست دەرچوو.

ئەوە بوو لەئەنجامی ئەو تاقیکردنەوانە ماددەی (ساکەرین) لەبازاڕ قەدەغە کرا . هەر لەم ماوەیەدا تۆژێنەرەکانی کیمیا ماددەیەکی تریان دروست کرد و ناویان نا بە (ئەسپارتام) Aspaartam ماددەکە زۆر شیرینە و جێگای ساکەرینی گرتۆتەوە . هەروەها لە بازاڕدا دەرمانێك هەبوو بەناوی (تینورمین Teenormeen) بۆ گوشاری خوێن بەکار دەهێنرا . ئەم دەرمانە سی چل ساڵ بوو لە دەرمانخانەکان دەفرۆشرا . کەچی لەم چەند ساڵەی دواییەدا نیمچە قەدەغەیەك کرا .

واتە توێژینەوەی زانستی پێویستە بەهەمیشەیی هەبێت بۆ زانینی باش و خراپیی دەرمان و داهێنانی نوێ .

پەراوێزەکان

(١) پلاستیك/ بەو جۆرە ماددانە دەڵێن کە مرۆڤ دروستی دەکات لە بەرهەمەکانی نەوت. پلاستیك لە پلەی گەرمی ئاساییدا ماددەیەکی ڕەقەو بەهێزە بەڵام بەگەرما نەرم دەبێتەوە و دەتوانرێت وێنەی بگۆڕرێت بۆ شتێکی تر پێش ساردەوە بوونی.

پلاستیك نرخی هەرزانە و بەرگری ئۆکساندن دەگرێت . لە بواری زانستدا پێی دەڵێن (پۆلیمەر) Polymer . بەکورتی پۆلیمەر بەو ماددانە دەڵێن کە لەئەنجامی یەکگرتنی ژمارەیەکی زۆر لە گەردی تایبەتی پەیدا دەبێت .

گریمان ئەو گەردەی کارلێك دەکات وێنەیەکی ئەڵقەیی هەیە و یەکتری دەگرن بەکارلێکی کیمیائی و زنجیرەیەکی درێژ دروست دەکەن . بەو زنجیرەیە دەڵێن :

(پۆلیمەر) واتە : فرەیەکە :

n o ————→ (o-o-o-o-o-o ———) n

(پۆلیمەر)

(١٢) لێرەدا ژمارەیەکی زۆرە و هەندێك جار دەگاتە هەزار .

پۆلیمەریش چەشن و جۆری زۆرە وەکو :

١/ پلاستیك .

٢/ لاستیك .

٣/ ریشاڵ.

٤/ ماددەی تری هەمەجۆر .

(٢) پلاستیکی (فینۆل فۆرم ئەلدەهاید) / بەگەرما هێدی هێدی شل دەبێتەوە فۆرم ئەلدەهاید بەرەڵا دەکات.

پلاستیکی (فینۆل فۆرم ئەلدەهاید) گەرما ————→ فینۆل + فۆرمئەلدەهاید

(٣) ئەم بڕیارە هەتا ئێستاش کاریگەرە و نابێ پلاستیکی (فینۆل فۆرم ئەلدەهاید) بۆ مەبەستی خواردن و خواردنەوە بەکار بهێنرێت .

(٤) مۆنومەر / واتە تاقەیەکە .

Alexander H. Tullen, C hemical and E ngineering News March19,2012 page 18(5)

(٦) ئەنزیمی (ئیستەرێز) / ئەنزیم : پێکهاتەیەکی ژیانییە و لەناو خانەکانی لەشدا دروست دەبێت . ئەنزیمەکان یاریدەدانی جێبەجێکردنی کارلێکەکانی ژیانی ئەدەن لەناو لەشدا .

لێرەدا ئەنزیمی (ئیستەرێز) یاریدەدانی شیبوونەوەی (ئیستەر) ئەدات .

(٧) بۆندی ئیستەر / بریتییە لەو بۆندەی نێوان کۆمەڵەی کاربۆنیل و ئۆکسجیندایە :
-C O- O R

(٨) ئەلفیاتی / واتە ئەڵقەی (بەنزینی) تیادا نییە .

(٩) پۆلی (ئەثیلین تێر فثالان) / ئەڵقەی بەنزینی تیادا هەیە .

(١٠) ASTM کورتە ناوە بۆ: American standards for testing and materials واتە : دەزگای پێوانە و تاقیکردنەوەی ماددە واتە (التقییس والسیطرة النوعیة).

(١١) کارلێك / واتە تفاعل.

(١٢) ماددەکانی : نیشاستە و پرۆتین و سلیلۆز پێیان دەڵێن : (پۆلیمەری سروشتی) .

(١٣) کۆمپانیای (کولگێت – پالمۆلیف) سابوون و هەویری ددان دروست دەکەن و لەناو قوتووی پلاستیك دەیفرۆشن.

(١٣) کۆمپانیای (هاینز Heinz) / ناوبانگە بەدروستکردنی (هەویری تەماتە) ناسراو بەناوی (کەچ ئاپ Catch) .

(١٥) ماددەی : پیتروکیمیائی / واتە ئەو ماددانەی کە لە پیترۆلەوە دەست دەکەوێت.

(١٦) زایلین / واتە: X ylene لە نەوت دەست دەکەوێت و بەکار دەهێنرێت لە پیشەسازی پلاستیك . سێ جۆری هەیە: ئۆرثۆ–زایلین و پارا– زایلین و میتا– زایلین.

(١٧) غازی ئەثیلین/ لە نەوت و غاز دەردەهێنرێت و بەکار دەهێنرێت بە شێوەیەکی زۆر بۆ دروستکردنی پلاستیك .

(١٨) دووپۆنت / واتە D U pont/ گەورەترین کۆمپانیای جیهانە بۆ دروستکردنی ماددەی (نایلۆن) و پۆلئیستەر و لاستیك و پلاستیك .

(١٩) داو– کمیکال Dow chemical یەکێکە لە کۆمپانیا مەزنەکانی ئەمەریکا بۆ دروستکردنی پلاستیك .

(٢٠) ئیپی کلۆر و هایدرین / Epichlorohydrin

(٢١) ئیپۆکسی Epoxy/: دوو پۆلیمەرن بەیەکەوە . لەکاتی بەکارهێناندا قەبارەیەك لە هەر یەکیان تێکەڵ یەکتر دەکرێن و بەکاردەهێنرێت وەکو (کەتیرەیەکی) زۆر نایاب.

(٢٢) واتە تاقە یەکە واتە گەردیلەیەك لەو پێکهاتەی کە دەبێت بە (پۆلیمەر) .

(٢٣) هەویرترش / واتە : yeast واتە : خمیرە.

(٢٤) ستارین/ پێکهاتەیەکی ئەرۆماتییە و گرنگە لە بواری پیشەسازی پلاستیك .
پۆلیمەرەکەی پێی دەڵێن : پۆلی (ستارین) .

(٢٥) ئی کۆلای / واتە E- coli

ناوی بەکتریایەکی زۆر بەناوبانگە . بەکار دەهێنرێت بۆ گەلێك لە تاقیکردنەوەکانی ژیانی .

(٢٦) ترشی لاکتیك/ واتە L actic acid

لەناو شیرو بەرهەمەکانی زۆرە . ئەم ترشە کراوە بە پۆلیمەر واتە کراوە بە پۆلی (ترشی لاکتیك) واتە: Poly (lactic acid) Pla

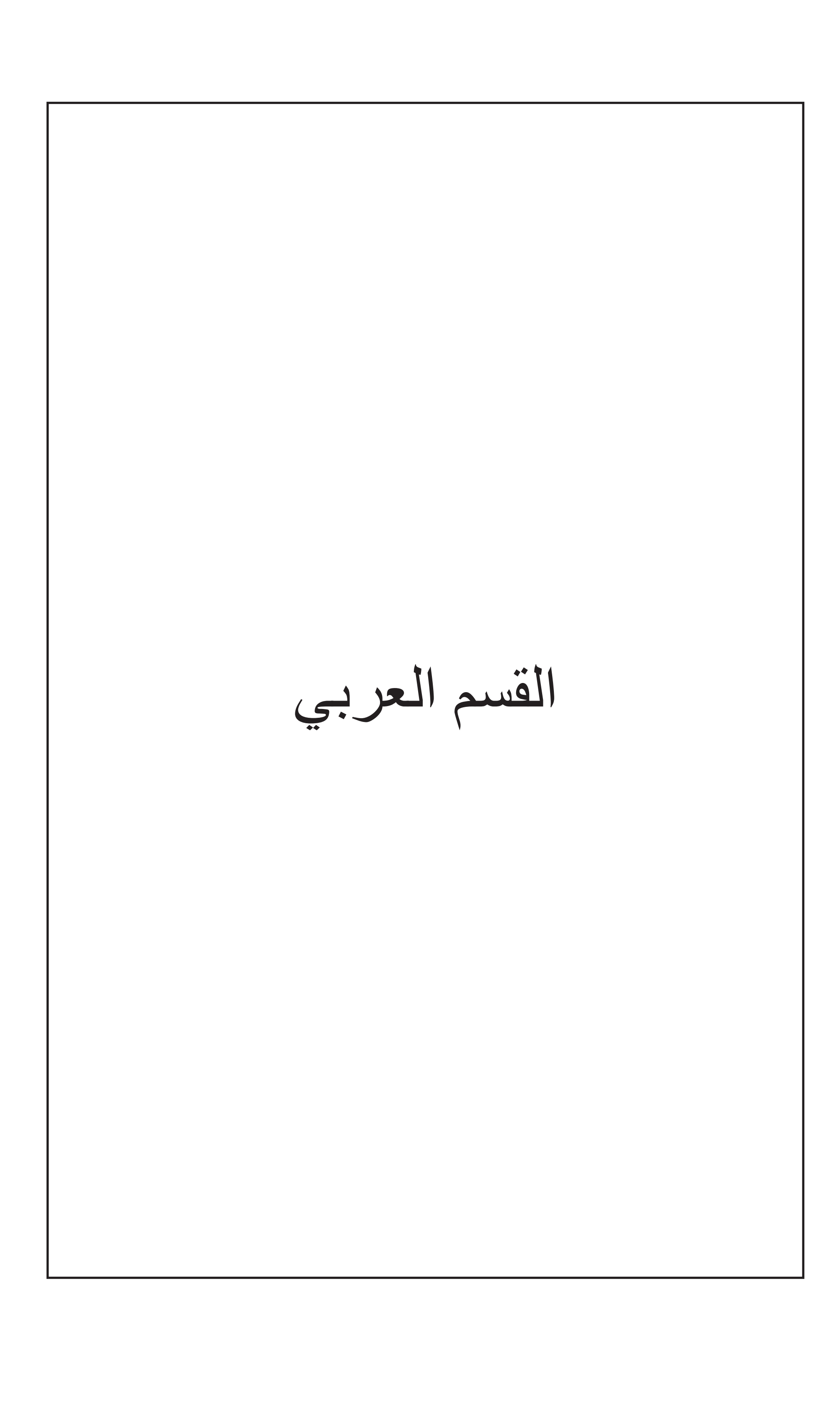
(٢٧) گاسۆلین / Gassoline واتە (نەوتی سپی)

(٢٨) ترشی هایدروکلۆریك واتە H CL.

(٢٩) ترشی ئەکریلیك / ماددەیەکی سەرەکییە بۆ دروستکردنی ریشاڵ.

(٣٠) نیشاستە / پۆلیمەرێکی سروشتییە . یەکەکانی بریتین لە شەکری کلۆکۆز.

(٣١) جین / واتە Gene بریتییە لە بەشێك لە ناوکی گیانلەبەر . سیفەتە پاشماوەییەکانی تیادایە.

القسم العربي

تعليمات النشر
في مجلة الأكاديمية الكردية

١. مجلة الأكاديمية الكردية، مجلة فصلية تعني نشر البحوث العلمية عن الكرد وكوردستان. يجب أن تكون البحوث المرسلة الى المجلة مستوفاة لشروط البحث العلمي وتخضع للتقييم العلمي من قبل المتخصصين. من الضروري أن يتضمن البحث دراسة مشكلة علمية محددة ويتضمن أفكارا وتحليلات جديدة ولايكون منشورا أو مقبولا للنشر في أية مجلة أخرى.

٢. لغة النشر الأساسية في المجلة هي اللغة الكردية، ولامانع من نشر بحوث علمية تخص الكرد وكوردستان باللغتين العربية أو الأنجليزية.

٣. يكتب عنوان البحث وإسم الباحث ومركز عمله، ومرتبته العلمية و وظيفته على الصفحة الأولى من البحث.

٤. من الضروري أن يلحق البحث بملخص باللغتين الأخريين، على ألا تزيد كلماته عن ١٥٠ كلمة ويوضح فيها الكاتب أهمية البحث والنتائج الأساسية التي توصل أليها.

٥. يعد البحث مقبولا للنشر ويزود الباحث بقرار هيئة التحرير بقبوله بعد تقييمه إيجابيا من قبل الخبراء والمحكمين المتخصصين.

٦. ما ينشر في المجلة يعبر عن وجهة نظر الباحث، وليس بالضرورة تعبيرا عن وجهة نظر المجلة.

٧. تحتفظ هيئة التحرير بحقها في أن تحذف أو تعيد صياغة بعض الألفاظ والتعابير، بما يتلائم مع أسلوبها في النشر، مع مراعاة الحفاظ على الفكرة الأصلية دون المساس بها.

٨. يعتمد المنهج العلمي المعمول به في إختيار عنوان البحث ودراسته وأسلوب ترتيب المصادر والهوامش وإقتباس النصوص، وتعتذر هيئة التحرير عن نشر أية دراسة تهمل هذه الجوانب .

٩. حين يكون البحث تحقيقا لمخطوطة تتبع القواعد والمناهج العلمية المعمول بها في هذا المجال، وترفق البحث بست صفحات من المخطوطة.
١٠. يرسل البحث بثلاث نسخ ورقية على (A4) وعلى قرص مدمج (CD)، على أن لا يزيد عدد الصفحات الكلية للبحث عن (٢٥) صفحة بضمنها الأشكال والجداول وقائمة المصادر. يفضل أن يكتب البحث بالحروف (١٥) Ali-A-Sahifa .
١١. في حالة كون الموضوع مترجماً، من الضروري ان يكون ذا صلة بأحد جوانب الثقافة الكردية (الأدب، اللغة، التأريخ... الخ). ومن الضرورة بمكان أن يكون مترجماً من اللغة الأصلية مع إرفاق النص الأصلي للموضوع المترجم.
١٢. تخصص مجلة الأكاديمية الكردية عدداً من صفحاتها لعرض وتقييم الكتب الصادرة باللغة الكردية او اللغات الأخرى عن الكرد والثقافة الكردية مع مراعاة المنهج العلمي المتبع في هذا المجال.

كورد الأتحاد السوفيتـــي

بقلم: البروفيسور م.أ. هەسراتيان
ترجمة: د. جبار قادر

يعتبر الشعب الكوردي أحد أقدم شعوب الشرقين الأدنى والأوسط، وقد أثر كثيراً على التطور المادي والروحي لشعوب تركيا وإيران والعراق والدول العربية الأخرى، كما لعب دوراً مشهوداً في الأحداث التأريخية لهذه المنطقة.

ظهرت مستوطنات كوردية كثيرة في روسيا نتيجة للهجرات الكبيرة للسكان الكورد في النصف الأول من القرن التاسع عشر بعد توقيع معاهدتي توركمن چاى عام ١٨٢٨ بين روسيا وإيران وأدرنة بين روسيا والدولة العثمانية عام ١٨٢٩. وكان الكورد الرحل في الأمبراطورية الروسية يتنقلون مع قطعانهم من الماشية خلال القرن التاسع عشر. أما في النصف الثاني من القرن التاسع فقد إقتصرت تنقلاتهم بالدرجة الأساسية في أقضية يريڤان، وأچميادزين وسورمالين بمقاطعة يريڤان. وكان الكورد ينقسمون الى جماعات قبلية تتبع المذاهب السنية والشيعية والديانة الأيزيدية.

كان الجزء الأكبر من الكورد القاطنين في الإتحاد السوفيتى السابق يتركز في المناطق الريفية بأرمينيا وآذربايجان. كما عاش الكورد في جمهوريات جورجيا، تركمانستان، كازاخستان وقرغيزيا فضلاً عن مناطق أخرى في الأتحاد السوفيتي.

إستقبل كورد روسيا بُخاصة كورد ما وراء القفقاس السلطة السوفيتيـــة بالترحاب وشاركوا في ترسيخها، تُشهد على ذلك الأحداث التي جرت في المناطق الكوردية فيما وراء القفقاس في العشرينات من القرن العشرين، فقد تجمع في صيف عام ١٩٢١ عدة آلاف من كورد منطقة كوتورلين الآذربايجانية وأرسلوا برقية الى مجلس كوميسارى الشعب للجمهورية، حيث ذكروا فيها "نحن الكورد، المتحررين والقريبين طبيعياً من السلطة السوفيتيـــة نحتضن اليوم لأول مرة السلطة الأم سلطة العمال والفلاحين.... واليوم وبعد أن تحررنا من القيود نمد أيدينا إلى الشعب

الآذربيجاني الشقيق ونتوجه إلى الجيش الأحمر لتنظيم فرق الفرسان الكوردية الشجاعة الحمراء والتي ستبقى في صفوفه إلى الأبد"[1].

وساهمت عملية البناء القومي والتي بدأت في العشرينات على فتح الطريق أمام حل القضية الكوردية، وبدأ تشكل الفئة المثقفة الكوردية. كما جرت عملية إرسال الشبان والمتميزين للدراسة في موسكو و لينينگراد والمراكز الثقافية والعلمية الأخرى، والتي أدت إلى ظهور المعلمين والأطباء والزراعيين والحقوقيين والصحفيين من بين صفوف الكورد أنفسهم، كما بدأت المطبوعات تنشر باللغة الكوردية. مع ذلك كانت أوضاع الكورد صعبة جداً في السنوات الأولى من قيام السلطة السوفيتية. فالأوضاع المتخلفة التي عاش في ظلها السكان الكورد لقرون طويلة والخراب الإقتصادي والمجاعة والتي تسببت الحرب الأهلية في تعميقها، فضلاً عن العدوان الأنجليزي على باكو وهجوم القوات التركية على أرمينيا وآذربايجان، كرست كلها تلك الأوضاع في المناطق الكوردية بآذربايجان. وقد وَصف أحد النشطاء الكورد جنگيز يلدرم في المؤتمر الأول لسوفيتات آذربايجان في مايس ١٩٢١ وضع سكان قضاء قوبادلي، والتي كان الكورد يشكلون جزء كبيراً من سكانها قائلاً " إنها عبارة عن مقبرة للسكان الأحياء، إذ أن الناس عراة وحفاة تماماً ويعانون من الجوع وقد أحرقتهم أشعة الشمس. ومنظرهم بائس ولا يمكن تحمله وبخاصة منظر النساء. يحلم هؤلاء بالخبز وملابس لتغطية أجسادهم العارية"[2].

وفي عام ١٩٢١ إتخذت حكومة آذربايجان الأجراءات لتقديم المساعدات للسكان الذين يعانون من المجاعة. ففي تشرين الثاني من نفس العام كتب رئيس مجلس كوميسار الشعب نريمان نريمانوف إلى لينين عن فتح البنك الحكومي الآذربايجاني الذي خصص أربعون مليوناً من الروبلات "من دخله لصالح الجائعين في مناطق الفولگا وكوردستان الشقيقتين". من الصعب التأكد من حقيقة أن هذه المساعدات وصلت إلى المعنيين بالأمر. ولكننا نستطيع التأكيد على أن الوضع الإقتصادي لكوردستان الآذربايجانية بقيت خلال ١٩٢٢ – ١٩٢٩ صعباً للغاية. فقد كان ٥٠٪ من السكان يعانون من المجاعة. كما إضطر الآلاف من الناس الذين فقدوا بيوتهم العيش في الكهوف وكانوا يتنقلون عراة حفاة ولم يكن لديهم النفط وكانوا يحرقون في بيوتهم

الأشجار أو جذور الأشجار اليابسة[٣]. في ظل هذه الظروف جرى في عام ١٩٢٣ ضم مناطق قره قيشلاق، كلبجار، قتورلو، قوبادلى، كورد حاجى، مراد خانلي والتي توحدت فيما بعد في أربعة أقضية هي كلبجار، لاچين، قوبادلى، زنگيليان يسكنها كورد آذربايجانُ تشكل قضاء كوردستان الذي غير إسمه فيما بعد إلى إقليم كوردستان ذات الحكم الذاتي مع مركز في مدينة لاچين.

وفي عام ١٩٢٥ شكلت لجنة خاصة لدراسة أوضاع الأقليم الكوردي. وقد لعب تنفيذ المقترحات التي تقدمت بها هذه اللجنة دوراً محدداً في رفع المستوى الأقتصادي والثقافي للقضاء. وبدأت تصدر هنا جريدة "سوفياتسكى كوردستان ـ كوردستان السوڤيتيـــة" باللغة الكوردية وفي مدينة شوشه أفتتح المعهد الكوردي لأعداد المعلمين، كما بثت البرامج الأذاعية بالكوردية. وكان الأطفال الكورد يدرسون باللغة الأم، ونشرت الكتب التعليمية والأدبيات السياسية والفنية بها أيضاً. وكانت المؤسسات الأدارية تمارس نشاطاتها عبر أساليب الإدارة الذاتية.

ولكن والى نهاية العشرينات زال من الوجود كل العمل مع السكان الأكراد في آذربايجان. ففي عام ١٩٢٩ الغي الأقليم الكوردي ذات الحكم الذاتي. وفي الثلاثينات توقفت الأشارة الى كلمة "كورد" و"كوردستان السوڤيتيـــة". وبدأ عدد السكان الكورد يتقلص في الوثائق الرسمية. فإذا كانت أعداد الكورد في سنوات قيام الإدارة الذاتية الكوردية تبلغ ٤٨ ألفاً، فبموجب إحصاء عام ١٩٧٩ لم يكن هناك كوردياً واحداً في آذربايجان. وإذا أخذنا بنظر الأعتبار النسبة العالية للولادات بين السكان الكورد والعدد الكبير لأفراد العائلة الكوردية والزيادة الطبيعية للسكان، فأنه ووفق أكثر الحسابات تواضعاً كان يجب أن يعيش في آذربايجان في ذلك الوقت حوالي ٢٠٠ ألف كوردي. وهكذا فقدت الأكثرية الساحقة من كورد آذربايجان لغتهم الأم والتراث العريق والعادات والتقاليد التي ترسخت عبر القرون الطويلة.

وحتى الأيام الأخيرة لم تكن هناك في آذربايجان حتى مدرسة كوردية واحدة أو مركز ثقافي كوردي. وقد واجه نفس المصير كورد تركمانستان. فبموجب بعض الأحصائيات كان عدد السكان الكورد في تركمانستان في العشرينات ٢٠ ألفاً. ولكن الأحصائيات التالية للسكان في الإتحاد السوڤيتـــي السابق أظهرت تقلص عدد

السكان الكورد بصورة ملحوظة، فبموجب إحصاء عام ١٩٥٩ في الإتحاد السوفيتي إعتبر ٥٩ ألفاً من الأشخاص أنفسهم كورداً، أما في إحصاء عام ١٩٧٩ فكان ذلك العدد ١١٦ ألفاً. وكان الدور الواضح في هذه الزيادة العددية يعود إلى تنامي الوعي القومي الكوردي كنتيجة للنضال القومي في كوردستان العراق.

وقد ساهم التهجير القسري للسكان الكورد من بلاد ماوراء القفقاس إلى المناطق السوفيتية الأخرى في تقليص عدد الكورد بصورة ملحوظة. ففي عام ١٩٣٧ جرى تهجير قسم من كورد ماوراء القفقاس بقرار من مجلس قوميسيارات الشعب لجمهوريات الإتحاد السوفيتي الذي حمل الرقم "K 103 / 127- 267" كعنصر غير معول عليه أو كعنصر غير مأمون الجانب" إلى جمهوريات آسيا الوسطى وكازاخستان. وفي عام ١٩٤٤ وعلى أساس قرار لجنة الدولة للدفاع المرقم ٦٢٧٩ جرى تهجير الكورد مع الأتراك وهيمشيلي من الأراضي الجورجية إلى نفس المناطق المذكورة[٤].

وفي نهاية الخمسينيات كان الكورد المهجرون تحت المراقبة والأقامة الجبرية ولم يكن يحق لهم الأنتقال الى خارج قراهم وكانوا في واقع الحال محرومين من الحقوق الدستورية. ولكي يتخلص هؤلاء من الملاحقة والأهانات وللحصول على حق السفر والدراسة إضطر الكثيرون منهم إلى إخفاء إنتمائهم القومي وتحولوا إلى آذربايجانيين وكازاخ وأبناء القوميات الأخرى.

كان مصير كورد أرمينيا أحسن نسبياً، رغم أنهم لم يتخلصوا من العمليات القمعية في الثلاثينات. ففي عام ١٩٢١ عقد مؤتمر الكورد القاطنين عند أقدام جبل أراگاتس، وقد أرسل مندوبوا المؤتمر برقية إلى رئيس حكومة أرمينيا ميسنيكيان. وفي كانون الثاني — شباط ١٩٢٢ ساهم الكورد في المؤسسة التشريعية العليا للدولة. وفي المؤتمر الأول لأرمينيا السوفيتية أقر دستور الجمهورية. وأكد الدستور هذا على أنه في حدود أرمينيا السوفيتية فأن "كل إلكادحين بغض النظر عن الأنتماء القومي والعقيدة الدينية يتمتعون بحقوق متساوية"[٥].

وجرى في الجمهورية نشاط كبير موجه لتنمية النشاط السياسي وتحسين الحياة الثقافية والأجتماعية للأقليات بصورة كبيرة، وفي عام ١٩٢١ وبقرار من قوميسارية

الدولة للتعليم جرى إقرار الألفباء الكوردية والقراءة الكوردية وجرى تنظيم إعداد الكوادر التعليمية (المعلمين الكورد) وفتحت المدارس في القرى الكوردية. وجرى في نفس العام إفتتاح ٥ مدارس وبلغ عدد المدارس عام ١٩٢٥ (١٠) مدارس وفي عام ١٩٣٠ – ٢٧ مدرسة. وفي نفس الوقت بدأت عمليات محو الأمية في صفوف السكان الكورد البالغين.

وفي بداية عام ١٩٢٤ درست رئاسة اللجنة المركزية للحزب الشيوعي في أرمينيا مسألة العمل السياسي في صفوف الكورد وإقترحت لجان الحزب في لينينكان وايچميادزين جذب الكادحين الكورد بصورة اكبر إلى صفوف السوڤيتات والنشاط السوڤيتي وإقترحت إتخاذ إجراءات مثل بناء المدارس بصورة واسعة وتقوية نشاط المنظمات التعاونية والأدارات الحكومية في صفوف كورد الجمهورية.

وأرسل مؤتمر كورد ايچميادزين المنعقد في ٣٠ كانون الأول ١٩٢٥ برقية إلى م. أي. كالينين رئيس مجلس السوڤيات الأعلى في جمهوريات الأتحاد السوڤيتي الأشتراكية إذ أكدوا فيها " نحن قررنا بشدة النضال ضد بقايا العادات القبلية والأنتقال إلى حياة الأستقرار ورفع مستوى الزراعة في بلادنا. وبدلاً من الزعماء القبليين سنشكل المجالس القروية الراسخة سلطات الفقراء ومتوسطي الحال والسوڤيتات"(٦).

ساهمت هذه الأجراءات إلى إستنهاض وتنامي الوعي القومي في صفوف الكورد وجذبهم إلى المشاركة بنشاط في الحياة السياسية للبلاد.

وفي عام ١٩٣١ جرى في يريڤان إفتتاح أول معهد تربوي كوردي لأعداد المعلمين في بلاد ماوراء القفقاس. ولأجل رفع كفاءة المعلمين الكورد أفتتحت في عاصمة الجمهورية دورات لأعادة تأهيل المعلمين الكورد. وكان إفتتاح المؤتمر السوڤيتي العام للدراسات الكوردية عام ١٩٣٤ في يريڤان حدثاً مهماً على صعيد بعث التراث الثقافي الكوردي، وقد فتح المؤتمر آفاقاً جديدة أمام البحث العلمي حول الكورد. وقد نوقشت في المؤتمر مسائل مهمة من قبيل مشكلة اللغة الأدبية الكوردية الموحدة وتطوير الأدب الكوردي وصلاته بلغة وأدبيات الكورد القاطنين خارج الإتحاد السوڤيتي. وإعتبر المؤتمرون أحد أهدافهم الرئيسية وضع اللغة الأدبية الكوردية في

الإتحاد السوفيتـــي والتي يجب أن تكـون مفهومـة وفي متنـاول جمـاهير واسـعة مـن الكورد القاطنين في هذه البلاد.

ونتيجة للمناقشات أقر المؤتمر مايلي:

١. تنظيم العمل في حقل المصـطلحات فـوراً بالتطـابق مـع المبـاديء الـتي أقـرت للغات شعوب الأتحـاد السوفيتـــي، وقـد أخـذ بنظـر الأعتبـار وضـع مجموعـة مـن المصطلحات التي تجمـع بـين أهميـة المصـطلحات وإسـتخدام الأمكانيـات الأبداعيـة الكامنة في اللغة في نفس الوقت.

٢. بالأضافة إلى المصطلحات العلميـة والسـوفيتيـــة يجـب وضـع الخصوصـيات المحلية للغة الكورد القاطنين في المناطق المختلفة بنظر الأعتبار، ومـنح حريـة لغويـة كبيرة عند وضع الكتب المدرسية والكتـب المخصصـة للتـداول العـام بـين الجمـاهير الواسعة.

٣. وضع القواعد العلمية والتطبيقية للغة الكورديـة لكـورد الأتحـاد السـوفيـتي وفي وقت قصير(٧).

بصورة عامة كان مؤتمر يريفان حول القضية الكوردية عـام ١٩٣٤ مرحلـة هامـة في تطور الدراسات الكوردية في الأتحاد السوفيتـــي. ويمكن القول بأنـه وحتـى الأيـام الأخيرة بقيت أرمينيا مركزاً أساسياً للثقافة الكوردية، حيث عمل الكثير للحفاظ على اللغة والثقافة الكورديتين والعادات والتقاليد الكوردية وتطويرها.

وفي العشرينات والثلاثينات مـن القـرن العشـرين توسـع إصـدار النتاجـات الأدبيـة للكتاب والشعراء الكورد. إذا كان عدد العناوين الأدبيـة والسياسـية باللغـة الكورديـة عام ١٩٢٢ قد بلغ ٣٢ كتاباً، فأن ذلك العـدد إرتفـع إلى ٧٠ عنوانـاً عـام ١٩٣٧، كمـا وجرى نشـر نتاجـات الكتـاب الكـورد ودواويـن أشـعارهم في موسـكو أيضـاً. وجـرت ترجمة النتاجات الكورديـة إلى اللغـات الأوكرانيـة والجورجيـة واللغـات الأخـرى. وقـد إستمر إصدار النتاجات الكوردية في سنوات مـا بعـد الحـرب العالميـة الثانيـة أيضـاً. وهكذا جرى إصدار نتاجـات عـرب شـاميلوف الكورديـة مثـل الفجـر، يريفـان ١٩٥٨. وكـذلك مؤلفـه: الحيـاة السـعيدة، يريفـان ١٩٥٩، ودمـدم. وعلـي عبـدالرحمن، قريـة الأبطال، يريفان، ١٩٦٨. وحـاجى جنـدي، النجـدة، يريفـان، ١٩٦٧. وسـعيد إيبـو،

المسافرون الكورد، ١٩٧٩، أميد شيرازى، الأيام الغابرة، ووزيري نادر، خطف إمرأة، وعسكري نبيل، سيجو يزوج إبنته وأحمد ميرازي، ذكرياتي وعشرات غيرها من الروايات والقصص والنتاجات الشعرية للكتاب الكورد.

وتطورت الموسيقى والفن الكورديين في جمهورية أرمينيا السوڤيتية. وفي عام ١٩٣٨ وفي منطقة ألاگز جرى تأسيس المسرح الكوردي المتجول وفي أستوديوهات أرمينيا فلم جرى خلال عشرات السنين أعداد الأفلام الفنية والوثائقية عن حياة الشعب الكوردي مثل (زارێ، ١٩٢٦) (الكورد الأيزيديون،١٩٣٣) (كورد أرمينيا السوڤيتية، ١٩٤٨) (الكورد في أرمينيا، ١٩٥٩) وغيرها(٨). حتى بداية التسعينيات عاش في أرمينيا ستون الفاً كوردياً، وكان عددهم ٨٦٥٠ في عام ١٩٢٢ وجرى في الجمهورية وبصورة مستمرة بث اذاعي باللغة الكوردية، كما كان مكتب الكُتاب الكورد في أتحاد كُتاب أرمينيا يمارس نشاطاته، ومارس قسم الدراسات الكوردية في معهد الدراسات الشرقية بأكاديمية علوم أرمينيا نشاطاً علمياً، فقد درَس باحثوا ذلك القسم بصورة ناجحة التاريخ، الفولكلور، اللغة، والأدب الكوردي.

وأعتباراً من عام ١٩٢٨ بدأت تصدر في يريڤان جريدة (ريا تازه) والتي تلقي الأضواء على الجوانب المختلفة للحياة الأجتماعية السياسية والثقافية للشعب الكوردي في أرمينيا وتنشر مقالات تلقي الأضواء على أوضاع الكورد خارج الأتحاد السوڤيتي ونضالاتهم القومية التحررية ومن الضروري أن نشير بإن القضية الكوردية كانت مادة البحث والمناقشة والدراسة في القسم الكوردي بفرع لیننگراد التابع لمعهد الدراسات الشرقية وكذلك في فرع القضايا الكوردية المعاصرة بمعهد الدراسات الشرقية بأكاديمية العلوم السوڤيتية والذي جرى تأسيسه في نيسان ١٩٨٤، وكما يظهر من إسم الفرع الأخير فإن أعضائه يدرسون بالدرجة الأساسية المشاكل الحالية ووضع الحركة القومية التحررية الكوردية في بلدان الشرقيين الأدنى والأوسط، وخلال سنوات عمله بالمشاركة مع اعضاء الفرع جرى أعداد عدد من الكتب والكراسات حول القضايا الكوردية، من بينها الكتاب المشترك الذي صدرَ عام ١٩٨٧ بعنوان "الحركة الكوردية في العصرين الحديث والمعاصر" بأشراف البروفيسور م. هەسراتيان. وقد جرى عرض صورة شاملة للحركات الكوردية تمتدُ

لأكثر من قرن، فضلاً عن متابعة تطور نضال الكورد من أجل الحرية والحقوق الديمقراطية، وجرى في الكتاب توضيح مسألة نشوء الحركة التحررية الوطنية وأيديولوجيتها وإتجاهاتها السياسية ونشاط الأحزاب والمنظمات السياسية وكذلك التغييرات التي طرأت على العلاقات بين القوى الأجتماعية والطبقية في المجتمع الكوردي وإنعكاس ذلك على النضال من أجل الحقوق القومية والديمقراطية. وفي عام ١٩٨٨ صدرَ كتاب أو. أي. ژيگالينا (الحركة القومية لكورد إيران). ألقت الكاتبة الأضواء على نشوء وتطور الحركة القومية الكوردية في إيران في العشرينات وحتى الأربعينات من القرن العشرين، كما درست الجوانب الديمغرافية وكذلك التطور الأجتماعي ـ الأقتصادي في كوردستان إيران والحركة القومية الكوردية في إيران في سنوات حكم رضا شاه.

وقام م. س لازاريف بأصدار كتابه (الأمپريالية والمسألة الكوردية ١٩١٧–١٩٢٣) وذلك عام ١٩٨٩. وجرى في هذا الكتاب تسليط الأضواء على مرحلة قصيرة تأريخياً ولكنها مليئة بالأحداث المهمة، حتى أنها كانت بمثابة مرحلة تاريخية في تاريخ الكورد وكوردستان، إذ يجري الحديث عن تنامي الحركة القومية الكوردية بعد ثورة اكتوبر وكذلك عن التقسيم الجديد لكوردستان ومخططات استعمارها واستعبادها وعن موقف الحكومة السوفيتية الشابة في القضية الكوردية. وفي عام ١٩٩٠ أصدر م. أ. هەسراتيان كتابهُ الجديد (كورد تُركيا في الفترة المعاصرة)، وقد درَس الكاتب في مؤلفه هذا سياسة الأوساط التركية الحاكمة إزاء الكورد وقضيتهم، وكذلك الأنتفاضات الكوردية في تركيا في العشرينات والثلاثينات مع الأشارة إلى خصائصها العامة وحركات الكورد في فترة ما بعد الحرب العالمية الثانية، والأحزاب السياسية في كوردستان تركيا مع الأشارة إلى برامجها ونشاطاتها في السبعينات والثمانينات. وقد أظهر الكاتب وعلى أساس حقائق علمية كثيرة بأن حل القضية الكوردية مرتبطة بشكل وثيق بنضال الجماهير الكادحة لشعوب تركيا ضد الإستغلال القومي والطبقي، وفي الوقت نفسه جرى في السنوات الأخيرة إعداد الدراسات والكتب من قبل اعضاء المراكز الكوردية في لينينغراد ويريڤان، فقد أصدر شاكرو محويي مثلاً كتابهُ (المسألة القومية الكوردية في العراق في الفترة المعاصرة)

عام ١٩٩١ في موسكو، وقد قام المؤلـف في كتابـه هـذا وعلـى أسـاس مـادة تاريخيـة غزيرة ومصادر واسعة ولأول مـرة بتحليـل وعـرض تـاريخ الحركـة القوميـة التحرريـة لكورد العراق. فقد درَس في كتابه هذا مسائل مثـل، الحركـة الكورديـة في كوردسـتان الجنوبية في مرحلتها الأولى بعيد إنهيار الأمبراطورية العثمانيـة، والصـراع علـى ولايـة الموصل والقضية القومية الكوردية، نضال كوردستان العراق من أجل الإدارة الذاتية في سنوات الحرب العالمية الثانية، مشاركة الكـورد في نضـالات الشـعب العراقـي ضـد الأستعمار في سنوات مابعد الحرب العالمية الثانيـة ودور القـوى القوميـة الديمقراطيـة الكوردية في الدفاع عن النظام الجمهوري وترسيخ أركانـه، وكـذلك تـوتر الأوضـاع في كوردستان وإندلاع الأعمـال الحربيـة هنـاك والقضـية الكورديـة في المنظمـات الدوليـة وإتفاقية ١١ آذار ١٩٧٠ ومشـكلة الحكـم الـذاتي الحقيقـي للشـعب الكـوردي ومسـائل أخرى كثيرة.

وفي عـام ١٩٩١ أصـدرت ڤاسـيليڤا كتـاب "كوردسـتان الجنوبيـة — الشـرقية في القـرون ١٧ — ١٩". خصصـت المؤلفـة دراسـتها لمرحلـة مهمـة مـن نشـوء الهياكـل الإدارية للمجتمع الكوردي. فالكتاب يلقي الضوء على التـاريخ الأجتمـاعي السياسـي لمنطقــة مهمــة مــن منــاطق كوردســتان في القــرون ١٧ — ١٩ وبالــذات الأمــارتين الكورديتين أردلان وبابان ووضع موقعهما في الهيكل الأقتصادي والسياسي للمجتمـع الكوردي فضلاً عن القاعدة الأيديولوجية لهما ووضعهما وصفتهما السياسية. وجـرى إظهـار حقيقـة أن الأمـارات الكورديـة شـكلت شـكلاً مـن أشـكال الدولـة مـع هيكليـة سياسية واضحة جداً.

بالأضافة الى تلك المؤلفات المشـار اليهـا أعـلاه صـدرت في الإتحـاد السوڤيتـي الكتب والمؤلفات التالية:

م. أ. كمال (كمال مظهر أحمد) حركة التحرر الوطني في كوردستان العراق، بـاكو، ١٩٦٧ فؤاد ساقو، حق الأمم في تقرير المصير والوضع القانوني للشعب الكـوردي في العراق، كييـف، ١٩٧٢، م. أ. مـايراكوف، كوردسـتان العـراق، دراسـة إقتصـادية — جغرافية، ملخص أطروحة دكتوراه، مينسك، ١٩٧٢، شرف أشريان، الحركة القوميـة الديمقراطيـــة في كوردســـتان العـــراق ١٩٦١ — ١٩٦٨، موســـكو، ١٩٧٥، أ. م.

مينتيشاشـڤيلى، الأكـراد – لمحـات عـن العلاقـات الأجتماعيـة الأقتصـادية والحيـاة الثقافية واليومية، موسكو، ١٩٨٤. هذه القائمة التي أشرنا إليها ليست جرداً كـاملاً للأعمال في حقل الدراسات الكوردية والتي جرى إعدادها ونشرها في مراكـز الدراسـات الكوردية السوڤيتيـــة المختلفة.

وفي ظل البريسترويكا في الأتحاد السوڤيتـــي جـرى مشـروع الأعـتراف بالمشـكلة الكوردية إلى جانب مشاكل الأقليات القومية المختلفة. ففي مشروع الحـزب الشـيوعي السوڤيتـــي عن المسألة القومية والذي جرى إقراره في المؤتمر العام في أيلـول ١٩٨٩ جاء مايلي "يجب إتخاذ كل الأجراءات لحل مشاكل تتـار القـرم، الألمـان السـوڤيت، واليونانيين والكورد والكوريين والأتراك الميسختين وغيرهم". كمـا جـرى تخصـيص الأجتماع العام الذي عقد في مايس ١٩٨٩ وكذلك المؤتمر التأسيسي الأول في موسكو أيلول ١٩٨٩ لكورد الأتحاد السوڤيتـــي لحل المشاكل التي تراكمت على مر السنين . كان الهدف الأساسي لهذين الاجرائين هو إعـادة الأعتبـار إلى الشـعب الكـوردي الـذي تعرض إلى القمع والـتهجير القسـري، إعـادة إقامـة " كوردسـتان السوڤيتيـــة" ذات الحكم الذاتي وإعـادة تنظـيم حيـاة الآلاف مـن السـكان كـورد الهـاربين مـن أرمينيـا وآذربايجان والحفاظ على اللغة الكوردية والتراث الكوردي العريق .... الخ.

أقر المؤتمر الكوردي الذي جمع ممثلين عن الكورد في ثمان جمهوريـات، النظـام الداخلي وبرنامج جمعية "يكبون" وإنتخب الهيئة القيادية الدائمة.

وفي ١٧ نوفمبر ١٩٨٩ أي بعـد يـومين مـن أصـدار مجلـس السـوڤيت الأعلـى في الأتحاد السوڤيتـــي قرار "إعادة الأعتبار إلى الشعوب التي تعرضت إلى القمع بصورة غير قانونية". خاطبت جمعية "يكبون" الرأي العـام الكـوردي بالعمـل علـى توحيـد الصفوف وفضح أعداء الشعب الكـوردي الـذين يزعمـون "الـدفاع عـن كوردسـتان"، ولكـنهم في الوقـت نفسـه وتحـت سـتار وحجـج مختلفـة يعملـون علـى قطـع جـذور كوردسـتان"[٩]. وبهـدف إزالـة التناقضـات والخلافـات وجـذب المـواطنين الكـورد في جورجيا وأرمينيا إلى صفوف "يكبون" قـام زعمـاء الجمعيـة بابـايـف ومصـطفايـف بزيارة تبليسي مرتين، اذ وضحوا أهداف الجمعية وواجباتها وعرفوا سـكان المنطقـة على قرارات مؤتمر الوفود الكوردية. ولكن الجزء الأساس من الفئة المثقفـة الكورديـة

في جورجيا وأرمينيا لم يدعم الموقف اليساري المتطرف لزعامة "يكبـون" وسـرعان ما توحدت وأقامت جمعياتها الخاصة في حدود الجمهوريتين المذكورتين.

وكان الهدف الأساسي لجمعيـة "يكبـون" بـرأي زعامتهـا هـو تأسـيس المراكـز الثقافية الكوردية والمسارح في الجمهوريات، وليس إقامة دولة كوردية[10]. وفي حقيقـة الأمر عند بداية التسعينات كانت هناك فضلاً عـن الجمعيـة الكورديـة لعمـوم الأتحـاد السوڤيتـــي "يكبون" مؤسسات أخـرى مـن قبيـل مركـز الثقافـة الكورديـة، الجبهـة الكوردية "الوحدة" في موسكو، المعهد الثقافي الكوردي في تبليسي ومجلس المـثقفين الكورد في يريڤان وجمعية "روناهي" في باكو و"عشـق" وغيرهـا. ومنـذ أيلـول ١٩٩١ بدأت جمعية "يكبون" بأصدار جريدة "كوردسـتان"، أمـا المركـز الثقـافي الكـوردي فقد بدأ يصدر في موسكو في نفس العـام جريـدة "صـوت الكـورد"، وكانـت شـعارات الجريدة تتمحور حول الأنبعاث القومي والوحدة والتقدم.

وفي السنوات الأخيرة توجهت الأهتمامات نحو وضع السكان الكـورد في جورجيـا وأتخذت الأجراءات لتطوير الثقافة والفـن الكـورديين هنـاك. وفي أكتـوبر ١٩٩١ جـرى تأسيس المعهد الثقافي الكوردي التابع لجمعية النساء الكورديات في جورجيا. وإدراكاً منها لضرورة وجود مثل هذا المركز خاطبت الجمعية السـكان الكـورد في جمهوريـات جورجيـا الى المسـاهمة في بنـاء هـذا المركـز الثقـافي الجديـد للحفـاظ علـى العـادات والتقاليد، اللغـة، الأدب، الموسـيقى والتـاريخ الكـوردي وتقويـة الموقـع الكـوردي في حياة الجمهورية[11].

وفي تبليسي كان المسرح الشعبي الكوردي يمارس نشاطاته وفعالياته فضلاً عن الفرقة الكوردية والجمعية الكوردية التابعة لجمعية روستاڤيلى الجورجية العامة، وبـدأ تدريس اللغة الكوردية في عدد من المدارس كما جرى نشر نتاجات الكتـاب والشـعراء الكورد فضلاً عن بث إذاعي باللغة الكوردية.

وفي تموز ١٩٩١ أي بعد ١٢عاماً من وجوده قام مسرح تبليسي الشعبي الكوردي بزيارة إلى خارج البلاد. وعرضت الفرقـة المسـرحية الكورديـة فعالياتهـا في پـاريس. وقد تعـرف المشـاهد الأجـنبي علـى ثـلاث نتاجـات للمسـرح لسـنوات مختلفـة مثـل

مسرحيات "سڤيركروف" "م. شامخالوف" و"الجيران" والتي قامت الفرقة بوضـعها وكذلك قصة أ. بويك "سنجو يزوج إبنته" جرت العروض بنجاح[١٢].

وفي تموز ١٩٩٠ إنعقد في موسكو المؤتمر العلمي لعموم الأتحـاد السـوڤيتى تحـت عنوان "كورد السوڤيت: التاريخ والمعاصرة"، وقد شارك في المـؤتمر المتخصصـين السوڤيت والأجانب في الدراسات الكوردية وعلماء الإجتماع والشخصيات الأجتماعيـة وزعمـاء الأحـزاب السياسـية الكورديـة والكتـاب والممـثلين الآخـرين عـن الحيـاة الأجتماعية — السياسية والقومية — الثقافية لكورد الأتحاد السوڤيتـــي. كمـا جـرى تحليل الجوانب المختلفة لوضع الكورد في الأتحـاد السوڤيتـــي. وجـرت الأشـارة في البحـوث والبلاغـات والمـداخلات إلى اللحظـات الأيجابيـة في حقـول الحيـاة القوميـة — الثقافية المختلفة للكـورد. كمـا جـرى في الوقـت نفسـه تشـخيص التشـويه الصـارخ للمسألة الكوردية في أعوام السـتالينية وسـنوات الجمـود السياسـي، والـذي أدى إلى إهمال الحقوق القومية للكـورد، كألغـاء أقلـيم كوردسـتان، أو مـاتعرف بكوردسـتان الحمراء في جمهورية آذربايجان عام ١٩٢٩ والصهر الأجباري للسـكان الكـورد وكـذلك الـتهجير القسـري الـذي تعرضـوا لـه خـلال الثلاثينـات والأربعينـات، غلـق المـدارس الكوردية، تقلص إصدار الكتب باللغة الكورديـة وكـذلك التزييـف الصـارخ للمعطيـات الأحصائية عن العدد الحقيقي لكورد الأتحاد السوڤيتـــي.

كما سمعت في المؤتمر صرخات عن فقدان الأتصالات الثقافية تقريباً بـين كـورد الأتحاد السوڤيتـــي والكورد في الخارج وإستحالة الحصول على الأدبيات الكوردية من خـارج الـبلاد. وأكـد المشـاركون في المـؤتمر بأنـه قـد آن الأوان لأسـتخدام الألفبـاء اللاتينية في طبع الكتب الكوردية في الأتحاد السوڤيتـــي لأزالـة العراقيـل المصـطنعة على طريق تداول الأصدارات الكوردية بين الكورد.

وأبدى المشاركون أسفهم من أن السياسـة الجديـدة والانفتـاح الجديـد لم تشـمل الأمة الكوردية ونضالها القومي وتقويم موقعها في الشؤون الدولية وكذلك في العلاقـات بين الشرق والغرب.

كما أبدى المشاركون فى المؤتمر حيرتهم مـن سـكوت الإتحـاد السوڤيتـــي ازاء أعمال الأبادة الجماعية للكورد وتدمير قراهم وأستخدام الأسـلحة الكيمياويـة ضـدهم

في كوردستان العراق، وطالبوا الأتحاد السوڤيتي بالتوقف عن مساعدة ودعم الأنظمة التي تقمع النضال العادل للشعب الكوردي من أجل حقوقه القومية.

وقد عبر المشاركون في المؤتمر عن ثقتهم بأن الأتحاد السوڤيتي سوف يبادر إلى طرح القضية الكوردية على بساط البحث في المنظمات الدولية وبخاصة في الأمم المتحدة. كما عبر المؤتمر عن أمله بأن المؤسسات المتخصصة ستولي القضايا الحياتية إهتمامها وستعمل على إيجاد الحلول للذين إضطروا إلى ترك مناطق سكناهم بسبب توتر العلاقات بين القوميات المختلفة بالأرتباط مع ذلك طرح المؤتمر الرغبة في إمكانية إعادة تشكيل إقليم كوردستان أو إقامة منطقة أخرى للحكم الذاتي مع الأخذ بنظر الأعتبار الظروف المناخية مع السماح للسكان الكورد بالأنتقال إليها.

وعبر المؤتمر عن تأييده لسياسة التحولات الديمقراطية والأستمرار في ديمقرطة الحياة الأجتماعية والسياسية والثقافية في البلاد كشرط أساسي للتطور الأجتماعي ورفاهية جميع الشعوب والقوميات.

كما أنه وبالأرتباط مع التحولات التي جرت على الصعيد العالمي وتنامي الحركة الكوردية في بلدان الشرقين الأدنى والأوسط أخذت المؤتمرات العالمية تعقد في دول أوربا الغربية عن القضية الكوردية. فقد جرى عقد مثل هذه المؤتمرات في پاريس عام ١٩٨٩ وستوكهولم عام ١٩٩١ وكذلك في دول غربية أخرى. وقد شارك فيها بعض المتخصصين في الشؤون الكوردية من ممثلي القومية الكوردية في الأتحاد السوڤيتي السابق والذين قدموا بحوثهم وذكرياتهم أمام المشاركين في تلك المؤتمرات. وكنتيجة لذلك تنامت العلاقات بين العلماء السوڤيت والأجانب.

يقطن الكورد في الوقت الحاضر بالدرجة الأساسية في بلدان ماوراء القفقاس وآسيا الوسطى وكازاخستان وكذلك في بعض مناطق روسيا وأوكرانيا، رغم أننا بدأنا نلاحظ هجرة السكان الكورد بصورة ملفتة للنظر خلال ١٩٩٠ ـ ١٩٩١. وبدأت تسود حالة لم يتمكن السكان الكورد خلالها من إستعادة مواطنهم الأصلية وبخاصة في آذربايجان، بل حرموا حتى من إيجاد مأوى لهم في هذه الجمهورية.

وهكذا فأنه ورغم بعض التقدم على صعيد فهم وإدراك القضية الكوردية وأهميتها فأن وضع السكان الكورد لم يتحسن، بل إنه ساء فى بعض المناطق فقد

إضطر عشرات الآلاف ونتيجة للمشاكل والصراعات بين القوميات الى ترك مناطق استقرارهم الدائم وأصبحوا في وضع اللاجئين المحرومين من أية حقوق، وقد بدأ السكان الكورد بالتوحد من أجل إنقاذ أنفسهم كأبناء الشعوب الصغيرة الأخرى. وكانت المقترحات التي تقدموا بها محددة وعادلة وتركزت الأساسية منها في إعادة الاعتبار إلى الشعب الكوردي ليس بالكلمات فقط، وإنما على الصعيد العملي، فقد عانى هذا الشعب في الثلاثينات والأربعينات من الأعمال القمعية الغير القانونية والتجهير القسري وسياسة الصهر كما طالبوا بمنحهم الحكم الذاتي وإعادة مناطقهم إليهم.

في بداية التسعينات من القرن العشرين ظهر وضع متوتر جداً في مناطق كراسنه‌دار، ستاڤروپل، رستوف وغيرها من المناطق. وسبب هذا الوضع كان يمكن في هجرة الكورد وممثلي الشعوب الاخرى الصغيرة من جمهوريات آسيا الوسطى وماوراء القفقاس في نهاية الثمانينات وبداية التسعينات نتيجة للصراعات القومية التي إندلعت في شمال القفقاس، ففي كوبان استقرت العوائل الكوردية المهاجرة في خمسة عشرة منطقة ككوريتوف وكالينين وغيرها ولم تكن العلاقات في مناطق الاستقرار الجديدة بين الكورد المهاجرين والسكان المحليين دون غيوم دائماً. وكانت هناك أسباباً واقعية وأحياناً إشكالات بسيطة كانت كثيراً ماتخلق صعوبات إصطناعية امام المهاجرين الكورد في مسائل الحصول على الاقامة. وبدون الاقامة لم يكن يسمح لهم بالعمل ولا شراء المساكن. لم تكن المستشفيات تسجلهم ضمن جداولها كما كانت المدارس كما ترفض قبول أطفالهم. كما ظهرت المشاكل والصعوبات للحصول على المواد الغذائية كل ذلك يشير الى الوضع الصعب جداً للمهجرين الكورد.

وقد إنعكست الأحداث الدائرة بسبب منطقة ناگورنو قه‌ره‌باغ ذات الحكم الذاتي بصورة سلبية على وضع السكان الكورد. وبقاء هذه المشكلة دون حل كان سبباً للمزيد من المآسي بالنسبة للكورد. فخلال عام ١٩٩٠ – ١٩٩١ هاجر حوالي ٢٠ الف كوردي مسلم من أرمينيا وآذربيجان الى منطقة كراسنه‌دار، وتوترت الأوضاع فى صفوف الكورد الأيزيديين في أرمينيا. كانت المسألة تتخلص في أن جزءاً كبيراً من الكورد الإيزيديين طلبوا عدم النظر إليهم كما ينظر الى الكورد المسلمين. وقد أنكر

هذا الجزء من الكورد الأيزديين الأصل القومي الواحد مع الكورد المسلمين وإعتبروا أن عدم الاعتراف بهم كأمة مستقلة يعني محاولة صهرهم. تلخصت مطالب هذا الجزء من الكورد الأيزديين في: أ- الاعتراف بهم كأمة وعدم مطابقتهم مع الكورد المسلمين. ب- الاعتراف بوضعهم القانوني القومي خاصة وأنهم كانوا مسجلين في الوثائق الشخصية تحت اسم الأيزيديين قومياً. ج- منحهم جميع الحقوق القومية. ويكمن التوتر بين الكورد الأيزيديين ومطالبة قسم منهم بالاعتراف بهم كقومية مستقلة برأينا في العوامل التالية: ١- عدم معرفتهم بحقيقة تاريخهم ودور الدين في ذلك وخلط العامل الديني بالعامل القومي. ٢- تخوف عدد من الشيوخ من فقدان النفوذ بين الكورد الأيزيديين وحرمانهم من المنافع المادية الكبيرة. ٣- تخوف قسم من الكورد الأيزيديين من إعتبار انفسهم كورداً حتى لاينظر اليهم كمسلمين وإجبارهم على ترك أرمينيا. ٤- ويتذكر الكثير من الكورد الأيزيديين أو اطلعوا من خلال روايات الأجداد والآباء كيف انهم كثيراً ماتعرضوا للملاحقة الشديدة من قبل قسم من الكورد المسلمين في كوردستان. لايمكن القول بأن زعامة البلاد لم تُعِر أية اهتمام بالقضية الكوردية والتي اصبحت في العديد من المناطق ليس معقداً فحسب بل وكارثياً. وهكذا أقر مجلس السوڤيت الاعلى للاتحاد السوڤيتـــي في أكتوبر عام ١٩٩٠ قراراً بتشكيل لجنة برلمانية لدراسة مشاكل الشعب الكوردي وجرى الاجتماع الموسع للجنة والذي شارك فيه أكثر من مائة عضو من البرلمان ، وممثلوا الرأي العام الكوردي وزعامات الجمهوريات التي يعيش فيها الكورد بأعداد كبيرة، فضلاً عن المتخصصين في الشؤون الكوردية. وجرى في الاجتماع دراسة الخيارات المختلفة لأعادة الحقوق لهذا الشعب الذي تعرض للقمع[١٣]. ولكن وبسبب وجهات النظر المختلفة للمشاركين حول حل المشكلة علقت اللجنة اعمالها وبطلب من الوفد الكوردي جرى تشكيل فريق عمل من اعضاء البرلمان لدراسة وجهات نظر السكان الكورد على الأرض، وتطبيقاً لهذا القرار زار البرلمانيون قرغيزيا، كازاخستان ومنطقة كراسنەدار ومناطق اخرى يقطنها الكورد. ونتيجة لذلك عرض اعضاء اللجنة في تموز ١٩٩١ في إجتماع لجنة الشؤون السياسية القومية والعلاقات القومية بمجلس القوميات في مجلس السوفيت الأعلى الأعمال التي قامت بها اللجنة. رفض ممثل آذربيجان إعادة تشكيل منطقة كوردية

ذات حكم ذاتي في جمهورية آذربايجان إذ أعلن بأنه (من السابق لأوانه اقامة كيان سياسي للكورد، بل يجب تأسيس المراكز الثقافية وإصدار الجرائد وتأهيل السكان الكورد لإدارة الدولة كما يؤكد على ذلك المتخصصون)(١٤).

وهكذا فأن هذا الأجتماع لم يسفر عن نتائج ملحوظة ومن الواضح بأن مثل هذه الخطوات لم تكن كافية لحل المشكلة. ويمكن تقويم وضع الحركة الكوردية في الاتحاد السوفيتي السابق وسياسة جمعية يكبون من خلال المحادثات التي جرت بين الوفد الكوردي وممثل رئيس الأتحاد السوفيتي بعد نشر تفاصيله، ونشيرُ لهذه المحادثات مع بعض التصحيحات كما عرضها كُتيب بيان الى الشعب الكوردي في مجموعة الدول المستقلة والذي صدرَ في باكو عام ١٩٩٢. كان من المفروض أن تلتقي زعامة جمعية يكبون لعموم الاتحاد السوفيتي بالرئيس گورباچيف ولكن وبسبب سفره الى هلسنكي وبطلب منه أستقبل الزعماء الكورد الاربعة عشر في الكرملن مستشار الرئيس ريڤينكو. بعد مناقشة الوضع الكوردي في البلاد مع المندوبين الكورد أكد مستشار الرئيس بأنه يُهيءُ تقريراً عن المشكلة الكوردية للرئيس ويجب أن يوقع ممثلي الجمعية على هذه الوثيقة أيضاً. وبسبب غياب بابايف (كان خارج البلاد آنذاك)، جرى دعوة نائبه مصطفايف بعد يومين من ذلك التأريخ أي في ٢٢ نيسان لزيارة مساعد ريڤينكو، تكاچينكو الذي طلب منه التصديق على الوثيقة المُعدة وقد جرى الحديث في هذه الوثيقة عن المصير التراجيدي المأساوي للكورد في الاتحاد السوفيتي والألغاء الغير القانوني لأقليم كوردستان، وطلبت زعامة يكبون إعادة تشكيل الأقليم الكوردي ذات الحكم الذاتي في آذربيجان أو في روسيا. وفي نهاية الوثيقة أشير الى أن الكورد في اكثريتهم (لايرغبون في التخلي عن المواطن التي عاشوا فيها طويلاً ويطلبون اقامة المراكز الثقافية في المناطق الذي يعيش فيها الكورد بأعداد كبيرة). وبعد أن تعرف مصطفايف على الوثيقة إتهم موظفوا دائرة الرئاسة في تزييف الحقائق إذ أكد بأن (أحداً من أعضاء الوفد لم يقدم مثل هذه المقترحات ولم يكن بإمكانه أن يقول شيئاً من هذا القبيل لأن هناك قرارات لمؤتمرين كورديين). عند ذلك سمى تكاچينكو إثنين من الممثلين الكورد الذين يطالبون بالحكم الذاتي الثقافي، وكان

أحدهما مدير مركز الثقافة الكوردية في موسكو بروييف ورئيس قسم الدراسات الكوردية في معهد الاستشراق بيريڤان البروفيسور شاكرو محويى، رداً على ذلك سمى مصطفايف بروييف (بطفل) وشاكرو بأنه غير كوردى وإنما إيزيدي، والذي حسب زعم مصطفايف لايملك الحق بالحديث بأسم الشعب الكوردي، وذكر كذلك بما أن الكورد الأيزيديون لم يتعرضوا للقمع، فيجب النظر الى المسألة الأيزيدية بصورة مستقلة. عند ذلك سمى تكاچينكو شخصية كوردية أخرى ونقصد بذلك الأكاديمي نادري نادروف والذي كان يمثل كورد كازاخستان، عند ذلك أشار مصطفايف قائلاً (أنتم على حق ولكن نادر كريموڤيچ لم يخول بالحديث نيابة عن الشعب بل أنه طرد من صفوف يكبون). وفي النهاية لم يصادق على الوثيقة وترك الأجتماع. يشير كل هذا إلى غياب الوحدة في الحركة الكوردية في مجموعة الدول المستقلة والى التيارات المختلفة فيها، وفي واقع الحال فأن زعامة جمعية يكبون وضعت نفسها بالضد من بقية الزعماء الكورد والذين إدراكاً منهم لأوضاع البلاد أظهروا المرونة في حل المشكلة الكوردية ومما له دلالة في هذا الجانب علاقة السكان الكورد بالمشكلة التي ظهرت بين آذربيجان وجمهورية ناگورنو قەرەباغ، ففي مايس ١٩٩٢ سمحت الأكثرية، الكوردية في مدينة لاچين بمرور القوافل القادمة من أرمينيا إلى ناگورنو قەرەباخ دون أية عوائق كما طالبت بإعادة تشكيل منطقة الأدارة الذاتية والكوردية. ولكن عندما كان جزء من الكورد يدعمون الأرمن، كان الجزء الآخر يتهمونهم. ففي النصف الثاني من مايس عام ١٩٩٢ أصدر المركز الثقافي الكوردي روناهي في آذربايجان بياناً إلى الرأي العام العالمي طالب فيه (بوضع نهاية لإبادة السكان الكورد والآذربيجانيين في المنطقة المتنازع عليها وفرض العقوبات التي يتضمنها ميثاق الأمم المتحدة إزاء الدولة المعتدية أرمينيا). وفي الوقت نفسه أصدر مجلس المثقفين الكورد في أرمينيا بياناً جاء فيه (منذ بداية الخمسينات طالب ممثلي المثقفين الكورد في الأتحاد السوڤيتي السابق وفي كل المناسبات بأيلاء الأهتمام وجذب إنتباه الرأي العام السوڤيتي الى الحقائق الدامغة لإنتهاك الحقوق القومية للسكان الكورد في آذربيجان). وجاء في هذا البيان أيضاً دعوة الى الأشقاء لأعادة إقامة منطقة الحكم الذاتي للكورد على أراضي لاچين وإقترحوا بأن تكون الدولة الجديدة محايدة

في علاقاتها مع أرمينيا ولن تغلق الممر البري الذي يربط أرمينيا بناگورنو قەرەباغ[١٥].

وفي آذار ١٩٩٢ أصدرت الجمعية الكوردية لعموم الأتحاد السوفيتي (يكبون) نداءً الى الشعب الكوردي في مجموعة الدول المستقلة جاء فيه (لانرغب من خلال هذا النداء فقط عرض نشاطات يكبون أمام الرأي العام فقط، وإنما وبناء على تحليل الأحداث السابقة للتأريخ المأساوي لكوردستان، نحاول تشخيص الأهداف المقبلة للحركة الكوردية والتي نجدها ضرورية إرتباطاً مع الأوضاع التي نشأت في مجموعة الدول المستقلة)[١٦]. كما جاء في النداء (نظراً للمقاومة الشديدة للسلطات وبخاصة تهديدات لجنة أمن الدول (ك.گ.ب) وخوف السكان الكورد الذين تعرضوا للتنكيل أربع مرات نطلب زيارة الجمهوريات متحملين المسؤولية وسنعمل على عودة الأفراد الأكثر شجاعة ووطنيةً من أجل إجراء التجمع وعقد المؤتمر الكوردي في الأتحاد السوفيتى)[١٧].

وأكدت زعامة يكبون بأن كورد جورجيا وإرمينيا طالبوا بالمراكز الثقافية وانضم اليهم بعض المثقفين الكورد في آذربايجان بزعامة أحمدي ئاپۆ، وكازاخستان برئاسة نادري نادروف وأتهمتهم بأنهم اختاروا طريق الخيانة، وخيانتهم تكمن في أنهم كممثلين للمثقفين الكورد شاركوا في البداية في النشاطات السياسية ليكبون وحصلوا على ثقة الشعب وزعامة يكبون حتى أنهم إنتخبوا أعضاءً في الهيئة القيادية للمنظمة وحصل بعضهم على مساعدة الجمعية في إعادة الأعتبار لهم وإعادتهم الى وظائفهم وإستعادة جزء من ممتلكاتهم ... الخ. وعلى حد تعبير زعامة يكبون (فإن المعارضة تتكون من عدد من المثقفين الكورد الأغنياء والذين عملوا ولازالوا يعملون في إتجاهين رئيسيين: الأول: مستخدمين القابهم ومناصبهم وثرواتهم، فأنهم يعطون معلومات كاذبة للحكومة والسلطات المحلية ولايتورعون في تحقيق هذا الهدف حتى من خلال أسلوب شراء بعض الموظفين. والثاني: يحاولون التأثير على السكان الكورد عن طريق نشر الأتهامات الكاذبة مثل عدم تخصص وأهلية وأمية زعامة يكبون وأعضائها وكذلك السياسة القصيرة النظر لهذه الزعامة والتي ستؤدي إلى وضع الكورد أمام مخاطر القمع والتنكيل).[١٨]

وهكذا فأن جمعية يكبون إنتقدت من جهة موقف الكورد الأيزيديين والمثقفين الكورد حتى انها سمت بعض الممثلين (بإعداد الشعب الكوردي) وطالبت من جهة أخرى بتوحيد الجهود في ظل سيادة الأعداء في كوردستان. فقد جاء في النداء مايلي: (.... يعرف الكل بأن الكورد يشكلون أمة واحدة لاتتجزأ بغض النظر عن إختلاف العقيدة وحتى اللغة، ليس لدينا مانقسمه فأقدسُ وأثمن شيء لدى الأمم هي الأرض، الوطن الأم وهي عندنا واحدة وأستخدام اللصوص لأنقسامنا وسيلة لأحتلال تمثيل وطننا الواحد وتجزئته وصاروا يمرغون شرفنا في التراب في كل مكان. نحن عبيدٍ دون حقوق العدو قوي، غادر وقاسي وهو لن يذهب طواعية من أرضنا الكوردية المليئة بالخيرات، وطننا تحت أقدام الأعداء، بالقوة فقط نتمكن من تحريرها والقوة تكمن في وحدتنا)(١٩).

وعند الحديث عن أخطائها ذكرت زعامة جمعية يكبون بأنها (وبالضد من قرارات المؤتمرات الكوردية سمحت بأقامة وعمل المراكز الثقافية المختلفة والمنظمات الأجتماعية المحلية تحت مسميات روناهي، ستيرك، عشق وغيرها، وقد عُين اكثر قيادات تلك الجمعيات من قبل سلطات الجمهوريات ويعمل البعض منهم تحت إشراف "ك.گ.ب")(٢٠).

وعبثاً إنتقدت الجمعية نفسها بسبب إفتتاح المراكز الثقافية، فلم يكن هذا العمل يتوقف على رغباتها، بل إنها عكست في واقع الحال حقيقة تنامي الوعي القومي ومستوى النضج السياسي والثقافي للشعب الكوردي، وأكدت الجمعية في ندائها المنشور بأنها لاتطمع في أراضي أية جمهورية أو أمة. (نحن لدينا دعوة ضد السلطة السوڤيتية السابقة التي أهانت كرامتنا وعزتنا القومية، نحن نطالبها هي بأعادة حقوقنا الأنسانية، ونتقدم بهذه الطلبات اليوم إلى زعامة روسيا التي اصبحت الوريثة القانونية للسلطة السابقة، لذلك نجتمع هنا في موسكو ونطالب بإعادة حقوقنا المهدورة، حقوق الكورد المهدورة في الأتحاد السوڤيتي السابق، ونطالب كذلك بتقديم الدعم المعنوي والمادي القوي لأخوتنا الذين يضحون بأنفسهم من أجل تحرير كوردستان الكبرى)(٢١). وعلى حد زعم قيادات جمعية يكبون فأن الجزء الأكبر من السكان وقيادة حزب العمال الكوردستاني پ.ك.ك برئاسة عبدالله أوجلان

يتضامنون مع النهج السياسي لجمعية يكبون التي (تعتقد بأن الطريق الصحيح الوحيد إلى الحرية هو الطريق الذي إختاره حزب العمال الكوردستاني، الطريق إلى التحرير، أي النضال، أما أي طريق آخر فهو خداع الشعب وخداع للذات، فلن يتخلى أحدُ من أعدائنا عن أرضنا لنا بطواعية وتشكل أحداث قره باخ قرم، أنگوشيا، أوسيتيا وچيچينيا وغيرها أدلة ساطعة على ذلك[٢٢].

لم تنحصر إهتمامات المنظمات الكوردية ونشاطاتها بالمطالبة بحل المشكلة الكوردية في البلاد فقط بل عبرت هذه المنظمات عن تضامنها مع النضال من أجل التحرر القومي للكورد في الخارج أيضاً. فقد نظمت جمعية يكبون مسيرات إحتجاج أمام السفارة العراقية في موسكو كما نظمت اضرابات عن الطعام أمام مبنى وزارة الخارجية السوڤيتية ضد دعم النظام العراقي الذي إنتهج سياسة الأبادة الجماعية إزاء سكان كوردستان العراق. بالأضافة إلى ذلك وعلى حد زعم قيادة جمعية يكبون فأنه أثناء أحد الأجتماعات في الكرملن طالب الممثلون الكورد الحكومة السوڤيتية بالتوقف عن دعم صدام حسين مهددين بأنهم سيقومون بأعمال ارهابية إذا لم تتوقف الحكومة السوڤيتية عن دعم صدام[٢٣].

وفي ١٨ كانون الثاني ١٩٩٢ تجمع نشطاء الجبهة الكوردية عند السفارة التركية في موسكو وعبروا عن إحتجاجهم الشديد ضد الأعمال البربرية للسلطات التركية التي تتخذ من الصراع ضد (الأنفصاليين) ذريعة لتنتهج في الواقع سياسة الأبادة تجاه الشعب الكوردي والتي يموت نتيجة لها النساء والشيوخ والأطفال وتدمر القرى الكوردية. وكان المشاركون في هذه المسيرة الأحتجاجية يحملون شعارات من قبيل (العار للقتلة) (ارفعوا أيديكم عن الشعب الكوردي) (الحرية للسجناء السياسيين) (اعطوا الكورد الحق في الحياة)[٢٤].

وفي شباط ١٩٩٢ بعث المركز الثقافي الكوردي العالمي ومكتب الجبهة الكوردية "يەكێتی" (يەكبون) رسالة إلى رئيس مجلس سوڤيتات روسيا الأتحادية حزبولاتوف أكدوا فيها الى إنتهاج سياسة إعادة الحقوق إلى الشعوب التي نكلت بها والتي ينتهجها مجلس السوفيات الأعلى في روسيا وطالبوا بتقديم الدعم في حل المشكلة الكوردية كأحد الشعوب الذي تعرض للتنكيل. وجاء في الرسالة "إنتشر الكورد الآن على

أراضي عشر جمهوريات ويتعرضون إلى خطر الزوال وفقدان اللغة والعـادات والتقاليـد القوميـة والـتراث والـزوال كأمـة مسـتقلة. واليـوم فـأن أكثريـة كـورد السـوڤيات لايستطيعون القراءة والكتابة باللغة الكوردية. ولأنقاذ هذا الشـعب نعتقـد بـأن إتخـاذ إجراءات عميقة ومدروسة ومتفق عليها بـين الجمهوريـات علـى الأصـعدة الأجتماعيـة والثقافيـة وكـذلك القانونيـة والمتضـمنة إعـادة إقامـة منطقـة الحكـم الـذاتي بموافقـة القيادة الآذربايجانية أمر مطلوب".

وفي النهاية طلب باعثوا الرسالة من "مجلس روسيا الأعلى إظهار مبادرة إنسـانية وتشـكيل لجنـة برلمانيـة مشـتركة خاصـة بالسـكان الكـورد كلجنـة فرعيـة تابعـة للمؤسسات المتخصصة بقضايا الشعوب التي تعرضت للتنكيل"[٢٥].

وفي نهاية مقالنا نود التأكيد بأنه حل المشكلة الكوردية في الأتحـاد السوڤيتـــي السابق لا يكمن في إعادة تنظيم منطقة الحكم الذاتي الكوردية في آذربايجان فقط، بـل وفي منح الحقوق القومية للكورد في جميع المناطق والتي تفسح المجـال لهـم بـالتعليم باللغة الأم وإصدار الجرائد وتطوير الثقافـة القوميـة علـى قـدم المسـاواة مـع شـعوب البلدان الأخرى.

المصادر :

١. جريده "باكينسكى رابوچى – العامل الباكوي" ١٩٢١/٨/٢٢
٢. شعوب وبلدان الشرقين الأدنى والأوسط، الكتاب السابع، الدراسات الكوردية، يريڤان، ١٩٧٥، ص ص ٢١–٢٢.
٣. نفس المصدر، ص٢٢
٤. "گولوص كورده" "صوت الكورد"، موسكو، العدد ٢٠١، ص١.
٥. شعوب وبلدان الشرقين الأدنى والأوسط، الكتاب السابع، الدراسات الكوردية، يريڤان، ١٩٧٥، ص٢٤.
٦. شعوب وبلدان الشرقين الأدنى والأوسط، الكتاب السابع، الدراسات الكوردية، يريڤان، ١٩٧٥، ص٢٤–٢٥.
٧. ڤ. نيكيتين، الكورد، موسكو ١٩٦٤، ص٣٩٩.
٨. كومونيست، يريڤان ١٩٨٩/١١/١٦.
٩. نداء الى الشعب الكوردي في مجموعة الدول المستقلة، باكو ١٩٩٢، ص١٦.
١٠. نفس المصدر، ص٧.
١١. سڤابودنايا گروزيا "جورجيا الحرة" ١٩٩١/١٠/١٨ ص٩.
١٢. نفس المصدر، ص٩.
١٣. گولوص كورده "صوت الكورد" موسكو ١٩٩٢، العدد ١–٢، ص٢.
١٤. نداء الى الشعب الكوردي في مجموعة الدول المستقلة، باكو ١٩٩٢، ص١٢–١٣.
١٥. إزڤيستيا ٢٢ مايس ١٩٩٢.
١٦. نداء الى الشعب الكوردي في مجموعة الدول المستقلة، باكو ١٩٩٢، ص٣.
١٧. نفس المصدر.
١٨. المصدر نفسه، ص٦.
١٩. نفس المصدر، ص١٢.
٢٠. المصدر نفسه، ص١٨.
٢١. نفس المصدر، ص٢٠.
٢٢. المصدر نفسه، ص٢١.
٢٣. نفس المصدر السابق، ص٥.
٢٤. گولوص كورده "صوت الكورد" العدد ١–٢، موسكو ١٩٩٢، ص٦.
٢٥. المصدر نفسه، ص٧.

پوختەی لێکۆڵینەوە

لەم لێکۆڵینەوەدا پرۆفیسۆر مانڤێل ئەرسینۆڤیچ هەسراتیان باس لە باری خراپی کوردەکانی یەکێتی سۆڤیەتی جاران دەکات. ئاماژە بە ستەم و زۆرداربیەکانی ستالین و کاربەدەستانی ئەو کۆمارانەی کوردی سۆڤیەتیان تێدا دەژیا. لەم باسەدا هەسراتیان هەوڵی داوە پرسی لەنێوبردنی ناوچەی ئۆتۆنۆمیی کورد لە ئازربایجان و نەمانی باس و خواس و ژمارەی دانیشتوانی کورد لە سەرژمێری و بڵاوکراوەکانی ئەو کۆمارەدا ڕوون بکاتەوە. ئاماژە بە سیاسەتی کاربەدەستانی کۆمارەکانی تریش سەبارەت بە کورد دەکات، کە زۆر جیاواز نەبوون لەگەڵ ئەوەی لە ئازربایجان قەوما.

بەشێکی گرنگی ئەم باسە تەرخان کراوە بۆ هەوڵەکانی کوردانی یەکێتی سۆڤیەتی جاران دوای بەرپابوونی پریسترۆیکا و گلاسنەست بۆ وەدەستهێنانی هەندێ لە مافە زەوتکراوەکانیان. ناکۆکی و ململانێی کەسایەتییەکان و توندڕەویی هەندێکیان بوونە هۆی لەباربردنی هەموو ئەو هەوڵانە و خراپتربوونی ڕەوشی کوردان لە هەموو ئەو دەوڵەتانەی لە ئەنجامی هەڵوەشاندنەوەی یەکێتی سۆڤیەت هاتنە کایەوە.

لە تەك ئەم باسانەدا پرۆفیسۆر هەسراتیان ئاماژەی بە دەستکەوتە زانستی و فەرهەنگییەکانی کوردانی سۆڤیەت و کوردۆلۆجیا لەو وڵاتە کردووە و ژمارەیەك لەو کتێب و بەرهەمانەی کە لە بارەی کوردەوە ئامادە کران و بڵاوکرانەوە وەبیر هێناوەتەوە. هەروەها هەندێ ئاماژەی بە هەوڵە سەرەتاییەکان کردووە لە بارەی ئەلفبا و زمانی ئەدەبی کوردییەوە لە ئەرمەنستان.

Abstract

In the present study, professor Hastratian gives an account of the hard and grim situations in which the Kurds lived in the former Soviet Union; he specifically refers to Stalin's oppression and persecution of the Kurds as well as the authorities of the States where the Kurds inhabited.

Here, Hasratian attempts to highlight the elimination of the autonomous Kurdish region in Azerbaijan and the obliteration of statistical data about Kurds in the Azeri censuses and publications. He also points out to policies practiced by other Soviet States against the Kurds, which were not dissimilar to what happened in Azerbaijan by any means.

Perhaps the best part of this study is allotted to attempts made by Kurds of the former Soviet Union during the Perestroika and Glasnost periods to restore some of their usurped rights; attempts which did not bear fruits due to disagreements and discords among the Kurdish leaders, and radicalism of some hard-liners. The failure to do so led to the deterioration of the living conditions of the Kurds in all the states which came to existence following the collapse of the Soviet Union.

Alongside this account, professor Hasratian refers to academic and cultural achievements of the Soviet Kurds, and Kurdology in the country. He also reminds us of some published works written about Kurds there, and makes reference to some early steps for establishing a Kurdish alphabet in Armenia.

التصنيف النمطي للغة الكردية

أ. د. وريا عمر أمين
ألأكاديمية الكردية

يعتبر صدور كتاب Syntactic Structure لجومسكي عام ١٩٥٧ أعظم حدث ومنعطف في تأريخ علم اللغة والفكر اللغوي. حيث أسس المدرسة اللغوية المسماة بالنحو ألتولدي التحويلي Transformational Generative (TGG) Grammar اكتسح بها جميع المدارس اللغوية وفتح آفاقا رحبة في مجال الدراسات اللغوية. خلال النصف قرن الماضي تطورت وتشعبت هذه المدرسة بسرعة ساهم في تطويرها جومسكي نفسه مع المئات من علماء اللغة الفطاحل ومن مختلف أنحاء العالم. حيث نمت في ظلها العشرات من المدارس اللغوية الأخرى لتفسيرها أو لمعارضتها.

من أهم مبادىء هذه المدرسة هي نظرتها الشمولية إلى اللغة كسمة وظاهرة إنسانية عامة تؤكد بان جميع اللغات الإنسانية وبالرغم من انتمائها العرقي والجغرافي والحضاري والتاريخي متطورة ومعقدة بنفس الدرجة. ليست هناك ما تسمى باللغات البدائية. فالاختلافات الموجودة بينها ما هي إلا ظاهرية. أما من حيث الأساس فان جميعها تعمل وفق نفس الأسس والمبادىء ومتطورة بنفس الدرجة.

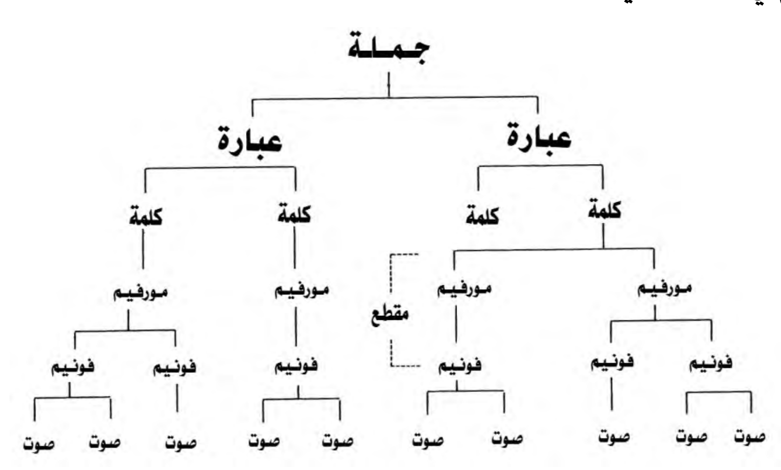
هناك الكثير من الأدلة والبراهين المبنية على المنطق تؤكد وحدة اللغة الإنسانية. أهم تلك الأدلة هو أن (أي طفل يلد في أي مجتمع وبالرغم من انتمائه العرقي والجغرافي والحضاري ، يكتسب لغة المجتمع الذي ينمو ويترعرع فيه.) أي ان هناك علاقة وثيقة ومتطابقة بين تركيب اللغة والعملية العقلية للمخ. وأن القدرة اللغوية فطرية متأصلة وراثيا في الوجود الإنساني وأن اكتساب اللغة بيئية.

من الأدلة الأخرى التي تؤكد وحدة اللغة الإنسانية:

١ – للمتكلم بلغة الأم (أو أية لغة يعرفها بطلاقة) القدرة على صياغة وفهم ما لانهاية له من الجمل والتعابير بلغته.

٢ – العلاقة الهرمية الموجودة بين ابسط الوحدات اللغوية وهي الأصوات التي تتولد بواسطة الجهاز الصوتي وأعقد وحدة لغوية وهي الجملة متشابهة بل ومتطابقة في جميع اللغات الإنسانية.

حيث ان لكل لغة عدد محدود من الوحدات الصوتية تتكون من الصوامت consonants والصوائت vowels وبقوانين متطابقة ترتبط هذه الوحدات الصوتية لصياغة المقاطع syllable في إطار القوالب المقطعية بفونيم واحد أو أكثر تتكون الوحدات الدلالية morphemes وبمورفيم واحد أو أكثر تتكون الكلمات وبكلمة واحدة أو أكثر تتكون العبارات phrases وتتوحد الفريزات لتشكيل الجمل. وكما موضح في هذا التخطيط:

٣ – جميع اللغات الإنسانية تحتوي على نفس العناصر (الاسم – الفعل – الضمائر – العدد – أسماء الإشارة – المتعدي – اللازم...الخ ولها أدوات ووسائل للتعبير عن النفي والسؤال والتملك والأزمنة ..الخ)

٤ – جميع اللغات الإنسانية تتغير بمرور الزمن.

٥– جميع اللغات الإنسانية لها قوانين متشابهة من حيث الأساس لصياغة الكلمات والجمل. ليست هناك أية قاعدة لغوية إن لم تكن هناك مثيلها في أية لغة

أخرى ، تتطابق مـن حيـث الجـوهر وتختلـف في المظهـر. لـو جردنـا قواعـد أيـة لغـة لوجدنا نفسها في أية لغة أخـرى. مـثلا هنـاك قاعـدة عامـة تقـول (في جميـع اللغـات الإنسانية تظهر علامة المعرفة مع الاسم) هذا من حيث الأساس أما من حيث المظهـر الخارجي نرى أن علامة المعرفة في اللغـة العربيـة تظهـر كسـابقة تتصـل بالاسـم وفي اللغة الكردية كلاحقة تظهر بعد الاسم وفي اللغة الانكليزية ككلمة مستقلة.

				الفرنسية
العربية	سماء	الـ ـ سماء	السماء	Le ciel
الكردية	ئاسمان	ئاسمان – ەكە	ئاسمانەكە	
الانكليزية	sky	The sky	The sky	

لا يوجـد هنـاك أي منطـق يعتـبر أيـة واحـدة مـن هـذه الأنمـاط الثلاثـة هـو الأحسن. لو عبرنا عن علامة المعرفـة والاسـم والعلاقـة الدلاليـة بينهـا برمـوز لالتقـت الجميع في نفس النقطة كـأن نترجـم التعـابير الثلاثـة إلى لغـة رابعـة كالفرنسـية . وان ترجمنا التعابير الأربعة إلى لغـة خامسـة لالتقـت جميعهـا في نفـس النقطـة وهكـذا إلى جميع اللغات الإنسانية ومع أي جملة او تعبير آخر.

تميز المدرسة التحويلية بين مسـتويين levels وهمـا البنيـة العميقـة Deep Structure والبنية السطحية Surface Structure. لا توجد أي اختلاف بين اللغـات في البنية التحتية حيث ان كلها متطابقة. الاختلافات كلها هي في البنية السطحية.

في مجال مناهج البحث اللغوي هناك نوعـان مـن الدراسـات اللغويـة المقارنـة ، حيث تختلف أهدافهما ووسائلهما.

١ – مقارنة اللغـات المختلفـة بهـدف التوصـل إلى تحديـد العلاقـات الجينيـة بينهـا وأعادة بنـاء الأصـل المشـترك الـذي تفرعـت منـه مجموعـة مـن اللغـات لرسـم شـجرة العوائل اللغوية وتحديد هوية وموقع كل لغة ضمن هيكل العائلة اللغويـة الـتي تنتمـي إليها Historical Comparative Linguistics

٢ – مقارنة اللغات بهدف التوصـل إلى مـواطن الشـبه والاخـتلاف بـين اللغـات في صورها الحاضرة من غير أية إشارة إلى أصولها التاريخية ، مـن اجـل صـياغة نظريـة عامة للتركيب اللغوي في البنية السطحية. يسمى هذا الفرع من علم اللغـة بالتصـنيف

النمطي Typological Classification. من أهم أهداف هذا النهج هو تصنيف اللغات إلى مجموعات تتشابه أو تشترك في إحدى أو بعض خصائصها.

التصنيف النمطي الصرفي

اول تصنيف عام قام به اللغوي الألماني Wilhelm Von Humboldt (١٧٦٨ — ١٨٣٥) في بداية القرن التاسع عشر حيث صنف لغات العالم إلى ثلاث أنماط على أساس نظام تركيب الكلمات فيها ، وهي اللاصقة Agglutinative والذائبة Fusional والعازلة Isolating.

تتكون الكلمة من وحدة دلالية واحدة او اكثر. مثلا كلمة (دار) تتكون من وحدة دلالية واحدة. (الدار) من وحدتين (أل — دار) و(الداران) من ثلاثة وحدات (أل — دار — ان).

<table dir="rtl">
<tr><th></th><th>الوحدات الدلالية</th><th>عدد الوحدات الدلالية</th><th>عدد الكلمات</th></tr>
<tr><td>دار</td><td>دار</td><td>١</td><td rowspan="3">١</td></tr>
<tr><td>الدار</td><td>ال — دار</td><td>٢</td></tr>
<tr><td>الداران</td><td>ال — دار — ان</td><td>٣</td></tr>
</table>

في هذا النوع من صياغة وتركيب الكلمات نرى إن الوحدات الدلالية فيها ملتصقة ببعضها بشكل متسلسل محافظة على أشكالها. هذا النوع من التركيب يسمى باللاصقة. فاذا كانت معظم الكلمات في لغة ما من هذا النمط ، تكون تلك اللغة من اللغات اللاصقة.

كلمة (جاء) تتكون من ثلاث وحدات دلالية.

	الوحدات الدلالية	الوحدات الدلالية	عدد الكلمات
جاء	**مجيء + هو + علامة الزمن الماضي**	٣	١

في هذا النوع من صياغة وتركيب الكلمات نرى إن الوحدات الدلالية فيها ذائبة في بعضها لا يمكن تحديد قوالبها. هذا النوع من التراكيب تسمى بالذائبة. فإذا كان معظم الكلمات في لغة ما من هذا النمط ، تكون تلك اللغة من اللغات الذائبة.

هناك بعض الكلمات التي تتكون من وحدة دلالية واحدة فقط تسمى بالمنعزلة. لاتسمح لأية وحدة دلالية أخرى أن تلتصق بها أو تذوب فيها. مثل (هو – انا) فإذا كانت معظم الكلمات في لغة ما من هذا النمط تكون من اللغات العازلة.

	الوحدات الدلالية	عدد الوحدات الدلالية	عدد الكلمات
أنا	أنا	١	١

هذا الجدول يبين الأنماط الثلاثة مع أمثلة لكل نمط:

agglutinative	Fusional	Isolating
الكردية	العربية	الصينية
التركية	الروسية	الفيتنامية
الكورية	البولندية	الباسك
المنغولية	اليونانية	اليابانية

ثم أضيف نمطين آخرين وهما Analytic وPolysynthetic وبذلك أصبح عدد الأنماط اللغوية خمسة.

التصنيف النمطي النحوي

في عام ١٩٦٣ قام غرينبيرغ Greenberg بدراسة مقارنة نمطية لعدد كبير من لغات العالم ومن أرومة مختلفة توصل إلى الحقائق والاستنتاجات المدهشة وتبين أن بعض الصفات تتواجد وتتلازم مع صفات أخرى. مثلا تبين بان اللغات التي تتشابه في قواعدها النحوية تتشابه أيضا في قواعدها الصرفية. نختار نمطا واحدا وهو ترتيب العناصر الاساسية في الجملة (فاعل – مفعول – فعل).

فعل – فاعل – مفعول	VSO	اللغة العربية
فاعل – مفعول – فعل	SOV	اللغة التركية
فاعل – فعل – مفعول	SVO	اللغة الانكليزية
مفعول – فعل – فاعل	OVS	هاليسكاريا
مفعول – فاعل – فعل	OSV	أبورينة
فعل – مفعول – فاعل	VOS	مالاكاسى

من حيث الأساس للجملة في جميع اللغات الإنسانية العناصر الثلاثة (الفاعل S – المفعول O – الفعل V). اما من حيث المظهر فهناك ستة احتمالات لترتيبها. أي أن هناك ستة أنماط لغوية فيما يخص ترتيب العناصر الأساسية الثلاثة للجملة وكما يلي:

تبين من دراسة غرينبيرك وما تلها من أبحاث بان الغالبية العظمى من لغات العالم يظهر فيها الفاعل قبل المفعول. يأتي الفعل إما في المقدمة كاللغة العربية أو بين الفاعل والمفعول كاللغة الانكليزية أو في الأخير كاللغة التركية. أما اللغات التي يظهر فيها المفعول قبل الفعل فهي نادرة جدا.(١)

التصنيف النمطي الصرفنحوى Morphosyntactic

هناك نمط من اللغات يمكن فيها صياغة جمل كاملة في أطار كلمة واحدة. فمثلا جملة (رأيتهم) في اللغة العربية تتكون من الفعل (رأى) والفاعل (أنا) والمفعول (هم). هذا النوع من التركيب يسمى بالتركيب الصرفنحوي.

بينيبوومانن	الكردية	كلمة واحدة
كنا قد رأيناهم	العربية	ثلاثة كلمات
We had seen them	**الانكليزية**	أربعة كلمات

اللغة الكردية من هذا النمط وبشكل أكثر تعقيدا. حيث يتبادل فيها الفاعل والمفعول دورهما بتغير زمن الفعل كما في التركيبين:

١ – دەیانبینم .(أراهم)   ٢ – دەیانبینیم. (كانوا یرونني).

١ –   دە – یان – بینـ – م   **(أراهم) مضارع**

هم   یرى   انا

مفعول   فاعل

فاعل   مفعول

٢ –   دە – یان – بینیـ – م   **(كانوا یروني) ماضي**

رأى

نرى أن :

دە یقابل دە

یان یقابل یان

بين (جذر الماضي للفعل) يقابل   بيني (جذر المضارع)

م یقابل م

في هـذا الـنمط مـن التراكيـب بتبـديل جـذر الماضـي بالمضـارع يتبـادل الفاعـل والمفعول دوريهما، حيث ينقلب الفاعل مفعولا والمفعول فاعلا (٢).

الهوامش

١ – أول تصنيف نمطي للغة الكردية كلغة (SOV)ية لاصقة (Agglutinative) جاء في كتابي الموسوم :

Some fundamental rules of Kurdish syntax structure. London 1976

المنشور في لندن سنة ١٩٧٦ . وأول تصنيف للغة الكردية كلغة (Polysynthetic)ية جاء في مقالي الموسوم (الكردية لغة بوليسنثيتيكية) مجلة الكاتب الجديد ع ٣٦ سنة ٢٠٠٧).

٢ – أنظر المصدر رقم (٥).

المصادر

1 – Amin, W.O. (1976) Some fundamental rules of Kurdish syntax structure. London

2 - --------------- (1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish. 2nd ed. Kurdish Academy Publications. Hawler.

3 – Greenberg, J. H. (1963) Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. In universals of Language (ed.) Greenberg, J.H. Cambridge. Mass. MIT Press, PP. 58 – 90.

4 - Katanba, F. (1993) Morphology. Macmillan. London.

٥ – وريا عمر أمين (١٩٨٦) ڕێزمـانی ڕانـاوی لکـاو .(قواعـد الضـمير المتصـل). دار الثقافة والنشر الكردية، بغداد.

٦ – ــــــــــــــ (٢٠٠٧) كوردی زمانێكی پۆلۆسينسيتيكييه گ. نووسەری نویٚ . ژ ٣٦.

كورتەی لێكۆڵینەوە
پۆلكردنی جۆرەكیی زمانی كوردی

پرۆفیسۆر د. وریا عومەر ئەمین
ئەكادیمیای كوردی

زمانــەوانی ئەڵــەمانی ویلــهێلم ڤــۆن هەمبۆلــدت (١٧٢٦– ١٨٣٥) زمانــانی جیهانی دابەش كـردە سـەر سـێ جـۆر Type لـە ئاسـتی مۆرفۆلۆجیـدا ، بـەپێی سروشتی دارشتنی وشەكانیان. بەمە رێبـازی پـۆلكردنی جـۆرەكی Typological Classification لـە زمانەوانیـدا سـەری هەڵـدا. سـێ جـۆری لێ دەستنیشـانكرد (نووساو agglutinative – تواوە Fusional – دوورەپەرێز Isolating). دوای ئەمە دوو جۆری تر دەستنیشان كرا Analytic و Polysenthetic.

گرینبێــرگ لــە ســاڵی ١٩٦٣ لێكۆڵینــەوەیێكی بــەراوردی لــە ئاســتی سینتاكسی ئەنجام دا بە هۆیەوە زمانەكانی جیهانی دابەش كـردە سـەر سـێ جـۆر بـەپێی ریزبـوونی كەرەسـە سـەرەكییەكانی ڕسـتە (sov – svo – vso) . لێكۆڵینەوەكانی دوای گرینبێـرگ سـێ جـۆری تریـان خسـتە سـەر (osv – ovs – vos).

ئەم باسە هەوڵدانێكە بۆ خستنەڕووی ئـەم لایەنـەی زمانـەوانی بـە گشـتی و دەستنیشانكردنی تایپی زمانی كوردی.

یەكــەم پــۆلكردنی تــایپۆلۆجیی زمــانی كــوردی وەك زمــانێكی sov ی agglutinative ی لە ساڵی ١٩٧٦ دا بوو لە كتێبـی Some Fundamental Rules of Kurdish Syntax Structure.

هەروەها یەكەم پۆلكردنی زمانی كوردی وەك زمانێكی Polysynthetic ی لـە ساڵی ٢٠٠٧ دا بوو لە وتاری (كوردی زمانێكی پۆلیسینسیتییە – نووسەری نـوێ ژ ٣٦ / ٢٠٠٧). **(بۆ ئەمانە سەیری سەرچاوە ژ ١ ل ١ و ٢ ل ٣٠ و ٦ بكە).**

Abstract
Kurdish Language Typological classification

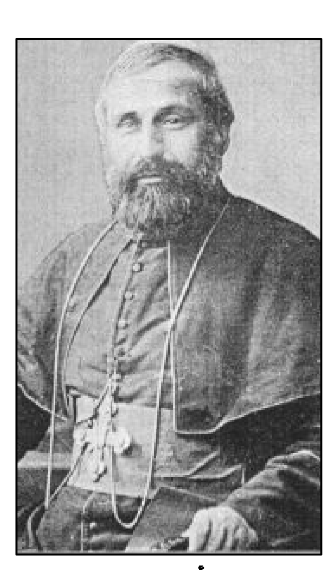
Professor Dr. Waria Omar Amin

Classifies languages according to their grammatical and structural features. It aims at finding out the common properties and structural diversity of the languages. First typological classification was proposed by Wilhelm von Humboldt (1768 – 1835) in the early 9th century. He established three main types of languages based on the morphological grounds, which where Agglutinative, Fusional and Isolating. Now Linguistic typology includes all the levels of analysis Morphology, Syntax and Phonology. Pioneered by Greenberg, Linguistic typology was interacted with Language Universals.

This work is an attempt to give a brief account of this branch of Linguistics and classify Kurdish language typologically on the Morphological , Syntactic and Morphosyntactic levels.

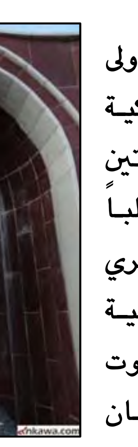
بعض الوقائع من تاريخ كردستان
جمعه من مخطوطات كلدانية أدي شير

ترجمة عن الفرنسية: د. نرمين علي
دراسة وتعليق
أ.د. عماد عبد السلام رؤوف
عضو لجنة التاريخ في الأكاديمية الكردية

أدي شير

إن سيرة الأب أدَّي شير لا تتناسب ببساطتها ورتابة إيقاعها، مع ضخامة الجهد العلمي الذي قام به في حياته، وريادته في مجالات التراث والتاريخ، والقيمة العالية لما تركه من كتب وبحوث. فسيرته هذه لا تتجاوز في منعطفاتها الرئيسة مراحل حياة قس نابه، فقد ولد في شقلاوه سنة ١٨٦٧م(١) ودَرَس في المعهد الكهنوتي في الموصل سنة ١٨٨٠، وأتقن السريانية والعربية واللاتينية والتركية والفرنسية، وعُني بدراسة الفلسفة واللاهوت والتاريخ، وسيم قساً سنة ١٨٨٩، ثم عُيِّن مديراً بطريركياً لأبرشية كركوك حيث تعلم العبرية واليونانية والفارسية والكردية، وألمَّ بالألمانية والإنكليزية. وانتخب سنة ١٩٠٢ أسقفاً لأبرشية (سعرْد)(٢)، وبقي كذلك إلى أن قُتل غيلة في ١٧ حزيران سنة ١٩١٥ في أثناء اشتداد أُوار الحرب العالمية الأولى. وكانت له– لأسباب تتعلق بعمله– رحلات عدة إلى استانبول وباريس وروما(٣).

إلاّ أنه من جانب آخر تجاوز حدود هذه الحياة التقليدية التي ربما شاركه فيها المئات من القسس، فالرجل عُني منذ أول عهده بطلب العلم بتوسعة معارفه، تحدوه إلى ذلك رغبة غير عادية في اكتشاف كل ما هو غير معروف من ماضي أمته وبلاده،

تمثال تذكاري لشير في مسقط رأسه شقلاوه

ولذا فإنه أتقن بسرعة، وهو في مرحلة دراسته الأولى في الموصل، خمس لغات: السريانية والعربية والتركية اللاتينية والفرنسية، ولا شك أنه تعلم اللغتين الأخيرتين في المعهد الكهنوتي الذي انتظم فيه طالباً يافعاً، فكشف بذلك عن نباهة ظاهرة ومَيلٍ فطري لاكتساب المعرفة، ثم أنه تعلم العبرية واليونانية والفارسية والكردية، وعُني بدراسة الفلسفة واللاهوت والتاريخ، ومع أن كثيراً من مواد هذه العلوم كان مقرراً في الدراسة الكهنوتية في عصره، إلاّ أنه تجاوز حدود ذلك أيضاً إذ أنه استمر في دراسة التاريخ، لا سيما التاريخ القديم، معتمداً على أهم مصادر دراسته وأكثرها ثقة عهد ذاك، وسرعان ما اكتشف مدى تخلف أبناء أمته، بل الشرقيين عامة، عما بلغه علماء الغرب في دراسة ذلك التاريخ، فكان أن ألف كتاباً موسوعياً كبيراً لم يكتب شرقي مثله حتى عصره، هو تاريخ كلدو وآثور، أظهر فيه علماً مُعمّقاً في تاريخ الحضارات الشرقية القديمة، ودراية واسعة في مصادر ذلك التاريخ، واعتمد فيه على مصادر أصلية، سريانية وعربية ويونانية، ومراجع عديدة، أغلبها بالفرنسية، مثل مؤلفات ماسبيرو، ودورم، وميننان، وأوبير، وشابو، وغيرهم، والمهم أنه التزم فيه منهجاً علمياً رصيناً جعله ينتهي به إلى نتائج مقنعة، وحقائق جديدة.

وعني بتاريخ سعرد، المدينة التي عاش فيها شطراً من حياته، فجعل ينقب في وثائقها وما كتب عنها في مصادر التاريخ، فكان من ثمار عمله هذا أنه كتب كتاباً رائداً في تاريخها، نشرت في سلسلة الباترولوجيا الشرقية في السنوات ١٩٠٧ و١٩١٨. وجاء الجزء الأول في المجلد ٤ ص ٢١٥ – ٣١٣. والمجلد ٥ ص ٣١٧ – ٣٤٤. والجزء الثاني في المجلد ٧ ص ٩٥ – ٢٠٣. والمجلد ١٣ ص ٤٣٥ – ٦٣٩ . وعاونه آخرون في ترجمته إلى الفرنسية.

ومن أعماله المهمة الأخرى أنه كتب دراسة معمقة عن مدرسة نصيبين الفكرية– الأدبية، سماها (مدرسة نصيبين الشهيرة)، طبعت بالعربية في بيروت سنة

١٩٠٥، وتقع في ٥٩ ص. وتحتوي على نبذة تاريخية عن أصل هذه المدرسة وقوانينها والعلماء الذين تخرجوا فيها .

وكتب كتاباً موسعاً بالعربية في مجلدين بعنوان (سيَر أشهر شهداء المشرق القديسين) وطبع الجزء الأول في الموصل سنة ١٩٠٠ ويقع في ٤٢٥ ص، بحث فيه عن رسل المشرق الأوائل ودخول المسيحية إلى هذه البلاد والشهداء الذين قتلوا في عهد شابور الثاني. والجزء الثاني طبع سنة ١٩٠٦ ويقع في ٤٢٨ ص، ويبحث عن أشهر الملافنة[٤] وشهداء كركوك . كما وضع كتاباً كبيراً سماه (جنة المؤلفين) ترجم فيه لأدباء الكنيسة الشرقية منذ نشوئها وحتى القرن التاسع عشر، إلا أنه فقد. وكتب دراسات ضافية في موضوعات شتى، فثمة دراسة عن الكتبة السريان الشرقيين (بالفرنسية) نشرت في مجلة الشرق المسيحي سلسلة ٢ المجلد ١ ص ١ ـ ٣٢. وأخرى عن تحليل تاريخ دير سبريشوع من بيت قوقا (بالفرنسية) وقد نشر في مجلة الشرق المسيحي سلسلة ٢ المجلد ١ سنة ١٩٠٦ ص ١٨٢ ـ ١٩٧، وترجمة بالفرنسية لداديشوع القطري ومؤلفاته، نشر في الجريدة الآسيوية سلسلة ١٠ مجلد ٧ سنة ١٩٠٦ ص ١٠٣ ـ ٢١٥، وكتب دراسة بالفرنسية عن الكاتب الكلداني يوسف حزايا من القرن الثامن، نشر في مجلة أكاديمية المخطوطات والدراسات الأدبية في باريس سنة ١٩٠٩ ص ٣٠٠–٣٠٧ ومقالات أخرى.

وكان اتصاله بدوائر الاستشراق في أوربا قد نبّهه إلى العناية بالمخطوطات التي كانت تزخر بها خزائن الأديرة والكنائس، أو التي وجدت لدى أفراد الناس، فجمع في خزانة دير سِعرد حيث عاش شطراً مهماً من حياته كتباً قيمة في التراث السرياني والعربي، واستنسخ بيده ما لم يستطع الحصول عليه من تلك الأصول، ثم أنه عمد إلى نشر واحداً من أهم ما اكتشفه من كتب التاريخ، سماه بالتاريخ السِّعِردي نسبة إلى مكان العثور عليه، فكان أن اتبع في تحقيقه منهجاً علمياً حديثاً جعله بمستوى أعمال كبار المستشرقين، وألحق به ترجمة فرنسية بعنوان **Histoir**

Nestorianne inedited (Chronique de Sert) أظهرت مدى تضلعه من هذه اللغة وآدابها.

وقاده البحث عن المخطوطات إلى العناية بفهرستها فهرسة موضوعية، على النحو الذي وضع قواعده الباحثون في هذا المجال في الغرب، فكان بذلك رائد فهرسة المخطوطات بين مواطنيه، إذ نشر فهارس صحيحة مع ملاحظات علمية على المخطوطات السريانية والعربية في مكتبة سعرد سنة ١٩٠٥، وفي مكتبة مطرانية دياربكر سنة ١٩٠٧، وفي مطرانية ماردين الكلدانية سنة ١٩٠٨ وفي المكتبة البطريركية الكلدانية في الموصل ١٩٠٧ وفي متحف بورجيا سنة ١٩٠٩، وإذ لم يكن ثمة قراء يذكرون لهذا النوع من المصنفات، فإنه فضل أن ينشرها باللغة الفرنسية في بعض الدوريات الفرنسية، أو بصفة رسائل مستقلة بهذه اللغة.

وكان أن لفت نظره، وهو ماض في دراساته التراثية، وجود حواشٍ تاريخية على بعض ما اطلع عليه، أو حازه، من مخطوطات، كتبها أشخاص غير معروفين غالباً، لكنهم معاصرون لما سجَّلوه من حوادث، فوجد أن في تلك الحواشي معلومات جديدة، وتفصيلات تاريخية غير معروفة، ومنها ما يدخل في ضمن (الأسرار) التي ظلت مخفية عن المؤرخين، فكان أن ضمن مؤلفاته (ملاحظات) استمدها من تلك الحواشي.

ومن آثاره المهمة في هذا المجال رسالة جمع فيها سبعة نصوص نقلها من حواشٍ كتبت باللغة السريانية على مخطوطات عدة، وجدها في أبرشية سِعِرد، وفي كنيسة ايشوعياب في الموصل، وفي مكتبته الشخصية في سعرد، وأخيراً استقاه من رواية شاهد عيان. ولا يجمع بين هذه النصوص إلاّ أنها تتعلق بتاريخ كردستان في القرون المتأخرة، وقد رتبها على وفق السياق الزمني، وذلك على النحو الآتي:

١- استشهاد طفل يدعى يوسف في أربيل سنة ١٢٠٢م.

٢- غزو بايرك بك من قبيلة الآق قوينلو لمدينة الموصل وجوارها سنة ١٥٠٧ .

٣- غزو الصفويين لدياربكر والجزيرة سنة ١٥١٠ والهجوم المضاد لأمير الجزيرة شرف.

٤- مقتل رجل يدعى خزيم سنة ١٥٢٣م.

٥- مداهمة الكوارث الطبيعية والبشرية لكردستان سنة ١٦٨٩م.

٦- الصراع بين الأمير عثمان أمير بهدينان وأخيه زبير وتولي بهرام بن زبير السلطة، وما رافق ذلك من كوارث وأزمات سنة ١٧١٢م.
٧- صفحة من حروب محمد باشا مير كور في كردستان في ١٨٣٢- ١٨٣٣م.

وموطن أهمية هذه النصوص إنها جديدة في معظم ما قدمته من معلومات، وبعضها من شأنه أن يوضح خفايا غير معروفة فيما هو معروف من حوادث، من صراعات سياسية وأعمال عسكرية، ومداهمة للأوبئة والطاعون والجراد والقحط، وغير ذلك، وهي معلومات من شأنها أن تسد ثغرات مهمة في تاريخ كردستان في القرون الأخيرة.

وكان الأب أدي شير قد ترجم كل هذه النصوص إلى الفرنسية، ووضع لها عنواناً هو **Episodes de I Histoire de Kurdistan** (وقائع من تاريخ كردستان) ونشرها في المجلة الآسيوية **Journal Asiatique** الصادرة في باريس، المجلد ١٥، سنة ١٩١٠ الصفحات ١١٩- ١٣٩، ثم طبعت مستلة مستقلة من المجلة المذكورة، باريس، المطبعة الوطنية في ٢٥ص.

وكنا قد رجونا من زميلتنا الدكتورة نرمين علي أن تحصل على نسخة مصورة من هذه الرسالة المهمة، في أثناء رحلة لها إلى باريس في شتاء سنة ٢٠١١، فتفضلت بتصويرها ثم قامت مشكورة بترجمتها إلى العربية، وعُنينا نحن بتحقيقها والتعليق عليها وكتابة هذه المقدمة على النحو الذي يراه القارئ الكريم.

النص- التعليق

إن أول وثيقة ننشرها تتضمنها مخطوطة تحمل عنوان (كتاب المواعظ الدينية لصيام ثلاثة ايام عيد الصعود لأهل نينوى) وقد كتبها الكاهن عمانوئيل في بورب Borb لأجل أبرشية سعِرْد سنة ١٨٣٧ يونانية (١٥٢٦م)، والوثائق الثانية والخامسة والسادسة من مخطوطة موجودة في كنيسة مار إيشوعياب في الموصل[٥]، وهي تحتوي على قصائد (صلاة خميس الوَرديّة)، وقد وضعها في ألقوش القس جبرائيل بن القس خوشابا سنة ٢٠٢٣ يونانية (١٨٢١م)، والوثيقتان الثالثة والرابعة موجودتان في مكتبتنا تحت العدد ٥٠[٦] وقد كتبها القس صليبا المنصورية، وهي تتألف من سبعة مقاطع[٧].

ثم أننا أضفنا إلى ما تقدم ملاحظات لنا تتعلق بأمير رواندوز مير كور (ميره كوره) استقيناها من شاهد عيان هو رجل مُسِن من شقلاوه كان يعمل في خدمة الأمير، وقد أكملنا هذه الملاحظات بمعلومات وضعناها في الهامش.

يوسف الشهيد في أربيل

في اليوم الخميس الخامس من شهر فبراير (شباط) سنة ١٥١٣ يونانية (١٢٠٢م)[٨] كان استشهاد يوسف في أربيل، ويوسف هذا كان في السابعة من عمره يوم تعرض إلى مِحنة، إذ ألقي القبض عليه وعُذِّبَ وطلب منه أن يمثل أمام الحاكم، وحينما مثل أمامه، أمره هذا أن يتوب عن ذنبه وإلاّ ضَرَب عنقه بالسيف، فأجابه الطفل أنه لا يعرف جريرته لكي يقتل، فما كان من الحاكم إلاّ أن سَلّمه إلى الجلادين الذين تولوا ضربه بالعصا مائتي ضربة، قال الطفل: حسناً! لو ضربتني حتى المساء لن أشهد بما لا علم لي به. أراد أولاد أجار العمل بكل سبيل، وتوسلوا لانقاذ هذا الصبي الوسيم، وحينما نمى إلى والديه خبر ما حدث، تركاه وحيداً وهربا، فأمر الحاكم بقتله، واقتادوه إلى القرية ليراه المسلمون هناك، واضعين أياديهم على مقابض سيوفهم ورماحهم، طلباً للرجوع عن أقواله[٩]، وإعلان اسلامه، إلاّ أنه أبى ذلك، وقالوا له " لو أنك أسلمت ودخلت في ديننا لن نقتلك"، فأجابهم " سأتحمل كل أنواع الألم من أجل حب المسيح! " ثم أنه رسم علامة الصليب على صدره، ومد بصره إلى الحاضرين فلم يجد بينهم أياً من والديه أو أقاربه ومعارفه، وانهمرت الدموع من عينيه، لكنهم طرحوه أرضاً وذبحوه كما يُذبح الخروف[١٠].

قصة بايرك بك

في سنة ١٨١٩ للإسكندر (١٥٠٨م)[١١] كان بايرك[١٢] ملك بابل (بغداد) قد قدم إلى نينوى (المدينة الآشورية) . فاصغوا لأحدثكم بقصة مؤلمة حدثت في ذلك اليوم.

كان حاكم الموصل عهد ذاك شريراً من أسرة كبيرة تدعى دوكر Dugar[١٣]، وفي سنة ١٨١٨ (١٥٠٧م)[١٤] حدث شغب في الموصل، إذا أعلن بسطام بك دوكر تمرده على بايرك بك، وشرع برشقه بالسهام، وأوكل به قاسم من أشهر المسلمين في الموصل ليعذبه ما أمكنه من التعذيب، فجعله هذا يشرب دم نفسه بنفسه، ويأكل

من لحمه بعد تقطيعه إلى قطع صغيرة، وألقى به في دجلة لتكون بمثابة قبر له، وصادر جميع ممتلكاته وثروته. وصل بايرك وهو يزأر كالأسد مهدداً بسطام بالموت، فلم يعبأ الأخير به واستخف بتهديده وشرع يرميه بالحجارة، وعندما رأى بايرك عدم خوفه، تردد كثيراً، وحاصر المدينة ووضع كل قوته أمام القلعة، حيث شيد قلاعاً وشرع يرمي الحجارة منها ضدهم، فهدمت من قبل عدوه بسطام، استشاط بايرك غضباً لعدم قدرته على السيطرة على ميدان القتال، فتوجه ليلاً إلى بلاد داسن[١٥]، وقضى الليل في أميرين Amerin، وقام بنهب كل قرى المنطقة وحرقها لمدة ثلاثة أيام، ثم توجه إلى بيت هندواي (بهندوايه)[١٦]، ومن هناك أرسل خمسمائة فارس لنهب ألقوش، وازاء ذلك هاجم الألقوشيون الشجعان المغول[١٧] وقتلوا بعضهم في الطريق، فأمر بايرك عسكره بالهجوم على ألقوش وتدميرها، ولجأ الألقوشيون إلى رهبان هرمزد[١٨] حاملين معهم حيواناتهم وماشيتهم، فقام غير المؤمنين بمحاصرة الدير من كل جانب، وصعد منهم ثلاثمائة رجل إلى أعلى الجبل حيث قذفوا الدير بالأحجار الكبيرة ومنهم من شرع يرمي السهام على الدير من الأسفل. ثم أنهم نهبوا الدير وجرّدوا النساء وأخذوا الماشية والحيوانات مع أسر شاب وفتاتين، ولم تهب العمادية ورئيس ألقوش والناس فيها لنجدة الألقوشيين[١٩].

وفي يوم الإثنين ترك بايرك بيت هندواي وتوجه إلى الزاب الأعلى، وبعدما نهب جميع القرى في المنطقة، استولى على الموصل وأقام معسكره فيها، وعمد إلى تهديم الدكاكين والفنادق[٢٠] والكنائس، وطفق الفرسان يُخرجون الناس من بيوتهم، ويسوقونهم إلى شاطئ دجلة، وهم يذرفون الدموع، فقادوا الأغنياء على رغم أنوفهم، وكذلك المسيحيين، والعرب، والفرس، النساء منهم والرجال، ومنهم من كانوا حديثي عهد بالزواج، ودفعوا بالأغنياء والعبيد إلى عبور النهر، وأحصيت بيت الأغنياء فكانت ١٣٠٠٠ بيتاً، وأصبحت الموصل وقراها خراباً، وأقتيد الناس أسرى إلى بابل (بغداد)، وكان الطريق مليئة بجثث من مات بسبب البرد، بينما لقي آخرون حتفهم غرقاً في النهر[٢١].

هلمُّوا نبكي على قرية تل زكيبه وتل كبه[٢٢] إذ أصبحت خراباً ودمرت من قبل بايرك وهجرت إذ حمل سكانها أسرى، تعالوا نتأوه ! فرق بين الأمهات وأولادهن،

وبين الآباء وأبنائهم، وبين الأزواج وزوجاتهم. تعالوا نبكي للمسيحيين لما عانوه من البرابرة.

لقد حملوا الأسرى إلى ديار الغربة، وتركت الكتب ولم يعد هناك تلاميذ ولا معلمون، او فلاسفة، وخوَت البيوت على عروشها، وخلت الطرق، وبدت الكنائس مثل الكهوف، وأضحت القرى المهجورة سكناً لبنات آوى. أيها القديس السعيد! أدع لنا الرب ليدفع عنا شر الطاعون والجوع وغيرها من المحن. صلِّ أيها القديس المختار من الرب، والربان هرمزد، وميخائيل ألقوش[٢٣]، وأنت يا قديس جيورجيس صل من أجل هذه المدينة، لتصبح طاهرة ومقدسة، ولتبعد عنها المحن جميعاً، لقد كان في ألقوش ٢٤ قساً، وأكثرهم شباباً من بينهم كاتب هذه القصة.

نهب الجزيرة وقراها:

حدثت في عصرنا محنة الجزيرة وقراها، مما ينطبق عليه قول الرسول بولس "في الأيام الأخيرة ستأتي أزمنة صعبة"[٢٤].

في سنة ١٨٢١ للإسكندر (١٥١٠م)[٢٥] حدثت مجاعة قاسية، وسيطر الشاه إسماعيل– الذي كان ينظر إليه كإله– على الشرق، فأرسل إلى أرمينيا رجلاً شديداً محتالاً له قلبٌ قد قُدَّ من حجر، يُدعى محمد بك[٢٦]، وأمره أن ينحر كل الملوك الذين لا يُذعنون لطاعته، وهدم كل المدن التي تعلن الثورة عليه، مثل الجزيرة[٢٧]. وكان شرف[٢٨] رجلاً شجاعاً وجريئاً، إلاّ أن الشاه احتقره بسبب عدم ارساله هدية له، وشرع بالهجوم على منطقة بيث زبدى (بازبدى)[٢٩] الغنية، وبعد عبوره نهر دجلة اقترب من جبل قردو[٣٠]. وشرع أمير شرف، في أثناء رجوعه، ينهب جميع البلاد، يأخذ الحيوانات والمواشي، ويقتل عدداً كبيراً من الناس، ويذبح القسس والشمامسة والأطفال وأهل الحرف والشبان والشيوخ، ويحرق القرى ويهدم الأديرة والكنائس، ويحمل معه الكثير من الأسرى، من النساء الشابات والشبان. وأضطر الملك شرف إلى عقد السلام معه بأن وهبه ابنة أخيه أو أخته.

وبعد مغادرة هذا المستبد، داهم الجراد المنطقة، فأكل ما يقارب نصف محاصيل الحبوب مما جعلنا في حالة قلق واضطراب، بينما قضى الطاعون في الخريف على الماشية. وفي الشتاء استطعنا أن ننعم بقليل من الهدوء، ومع اقتراب

فصل الصيف عمت الفرحة لوفرة محصول الحبوب، ولكن فرحنا تحول مع الأسف إلى حزن مع وصول الجراد، كالجيش، من كل الجهات، لا يُعد ولا يحصى، ليخربوا ويأكلوا بقية المحاصيل. وأصابتنا في السنة التالية حوادث فضيعة أكبر من المصائب والحوادث في السنة التي قبلها، والتي لم تكن سوى الظل بالنسبة لها.

وفي سنة ١٨٢٣ يونانية (١٥١٢م)[٣١] ثار ملك الكرد[٣٢] شرف ضد المستبد محمد بك[٣٣]، وحينما نما خبر تلك الثورة إلى الأخير، جمع جيشاً كبيراً بعدد الرمل على ساحل، وأتى من الجبال لمهاجمتنا بشراسة، وأرسل إلى منطقة أثيل Athel (الواقعة على مسافة يومين من سعرد)[٣٤] الذي شرع بالنهب دون أن يتورع عن شيء، وارتكب مذبحة كبيرة، كان من ضحاياها: قُسُس وشمامسة[٣٥]، فالقس السعيد الأب القس حنا كان رجلاً كبير السن، تقياً ممتلئاً بروح القدس، تُوِّج مرة واحدة بإكليلين، إكليل المطران وإكليل الشهادة، وكان تتويجه بهما في يوم الأحد ٦ يونيو (حزيران).

وقد وصلت هذه الأخبار السيئة إلى حاكم الجزيرة شرف، فدخل المدينة مساءاً وهو يستشيط غضباً، ولم يكن الناس قد أخلدوا إلى النوم، وصار يصرخ من أعلى المدينة منادياً الناس قائلاً "أخرجوا من بيوتكم وكونوا عند السور لتقضوا الليل عنده"، فتوجه الناس جميعاً من الرجال والنساء والأطفال نحو السور دون أن يحملوا معهم أي متاع، فأمر الحاكم أتباعه بحرق المدينة، وفي صباح اليوم التالي، وكان جمعة، شرع منادي الحاكم يصرخ آمراً الناس التعساء بمغادرة المدينة وإلاّ ستضرب أعناقهم، وبهذا أجبروا على ترك المدينة والبقاء ثلاثة أيام في السهل دون أي قوت، بينما كان الأكراد يحرقون البيوت ويأخذون ما يعثرون عليه، ثم أن الحاكم الشرير أحرق المدينة بكاملها، ورجع إلى قلعته المخيفة (شاخ) الواقعة على بعد ثلاث ساعات من شمال الجزيرة[٣٦].

وبعد مغادرته المنطقة قدم ذوو الرؤوس الحمر[٣٧](اسم أطلق على الفرس) فدخلوا المدينة من دون أدنى مقاومة، وكان رئيسهم (أولاش)[٣٨] يرسل عيونه باحثاً عن سكان الجزيرة، داعياً إياهم إلى العودة إلى المدينة وإعادة بنائها، وبينما كان الناس على وشك الرجوع، شعروا بوقوع المصيبة، فثمة شعب شجاع يغطي رأسه اللباد[٣٩] يهاجم شاه إسماعيل ويهزمه، فإن هذه الأخبار جعلت الأكراد يجتمعون من

كل الجهات لا سيما من أعالي الجبال والكهوف التي يسكنون فيها للهجوم على ذوي الرؤوس الحمر، واصطدموا بأولاش بعد الجسر الذي بني على دجلة وهدم، واستنجد الأمير أولاش بالأمير محمد بك فأرسل له هذا جيشاً بقيادة أخيه قره باك[٤٠]، وبوصوله فرح الناس لتصورهم بأنهم سيتحررون على يد الأكراد، إلا أن ما حدث كان على الضد من ذلك، إذ أنهم بعد دخولهم المدينة بدأ جيش أخيه محمد بك بأعمال النهب والسلب وذبح أعيان المسلمين والمسيحيين، بعد أن ألقوا القبض عليهم، وأخذوا بتعذيبهم، ثم أنهم اغتصبوا الفتيات، جرى كل ذلك في مساء الجمعة الأخيرة من شهر نيسان من سنة ١٨٢٤ يونانية (١٥١٣م)[٤١]. وفي صباح الغد أصدرت (الحية السامة)[٤٢] الأوامر للجيش برمي أسلحته في المدينة، وما أن بدأوا بالرمي، حتى شهروا السيوف استعداداً لذبح السكان، ولم يتجنبوا المُسنين، وبقروا بطون النساء الحوامل، وضربوا الأطفال بالحائط، وامتلأت الشوارع بالجثث، وسُرقت الكنائس، ومُزقت الكتب، وكان أولئك الرجال الأشرار مسعورين إلى درجة أنهم ذبحوا أيضاً الحمير والكلاب والحيوانات الأخرى، كما أنهم اغتصبوا النساء الواحدة تلو الأخرى، وخطف الجنود زوجة أولاش، وكانت المرأة تقول "أتركوني، إني تركية"، فردُّوا عليها "أنت تكذبين"!. أحرقت المدينة، وأقتيد المسلمون، والسريان، واليهود، ممن هرب من المذبحة، أسرى، وفي الطريق قتل الذين لم يستطيعوا مواصلة السفر قسراً نتيجة الارهاق، وبيع هؤلاء البؤساء في الجزر والبلدان النائية.

نشيد عن الشهيد خزمو:

كان هذا رجلاً شاباً من أهل الجزيرة، توفي أبوه في الطاعون، ثم توفيت أمه بعد ولادته ببضعة أيام، فتولت عمته أمر تربيته، وكان هو بريئاً ذا قلب طيب. وفي سنة ١٨٣٤ يونانية (١٥٢٣م)، يوم أحد الشعانين[٤٣]، اعتقل المسلمون خزمو لاتهامه بأنه ارتكب عملاً سيئاً[٤٤]، وقيد بالسلاسل وسُجن وعُذب، ثم أجبر على إنكار إيمانه لكنهم لم ينجحوا في ذلك، واقتيد إلى الساحة العامة حيث رُمي على الأرض، وضرب بالسوط بقسوة، وبعد ذلك وضع على منصة الاعدام، وبينما كان يجود بأنفاسه الأخيرة، صرخوا مبتهجين: أنكر ديانتك وأقبل ديننا الحق. وعلى الفور جاء القاضي ليرى أدلة ذلك، إلا أن خزمو كان راسخاً في إيمانه وقال للقاضي: أنا مسيحي ولا

أنكر يسوع المسيح. تعرض للتعذيب مدة ثلاثة أيام لإجباره على الارتداد عن دينه، وفي يوم الأربعاء ١ نيسان أقتيد إلى خارج المدينة يحيط به عدد كبير من المسلمين وهم يبتهجون، ومن المسيحيين وهم يبكون، وكنت بينهم أيضاً. وضع في حفرة صغيرة ليعترف، وطلب منه أن ينكر دينه لكنه رفض ذلك، فرُجم بالحجارة من كل جهة، ولف هو رأسه بمعطفه حتى قدميه، وغطته الجروح، وغرق في الألم، واقترب المسلمون منه للحديث معه محاولين اقناعه بالارتداد عن دينه دونما جدوى. ومرة أخرى جُلد حتى كاد أن يتوف، وأخيراً ضرب بمحراث ففصل رأسه عن جسده.

وكان قرب المقبرة كهف يسكن فيه بعض المصابين بالبَرَص، فأكد هؤلاء أنهم رأوا خلال ثلاثة ليال متتالية ضوء رائع ينزل من السماء على قبر المعترف ويظل من المساء إلى الصباح.

نشيد حول حوادث سنة ٢٠٠٠ يونانية:

في سنة ٢٠٠٠ اليونانية (١٦٨٩)[٤٥] مزَّق العالم غضب لا يطاق، ففي السنة السابقة لم يسقط المطر في الشتاء، وقضى الجراد على الحقول، وبدأ اللصوص بأعمال النهب وسرقة ما يبتغون، وخدم أولاد هاجر أمنا، مثل ذئب يتولى الحراسة لحماية ممتلكاتنا، أنهم ينهبون القرى، يسرقون قطعان الخراف والعجول، ويركضون من قرية إلى أخرى مثل الأسود والنمور لنزع ملابس المارين وسلب حيواناتهم، ومثلما هجموا على الأغنياء فإنهم هجموا على الفقراء، وامتلأت المدن والقرى بالأسلحة.

وكنا نرجو أن نسترد أنفاسنا في شهري اكتوبر ونوفمبر (تشرين الأول والثاني) إلاّ أن من المؤسف أن الأمر أمسى أكثر سوءاً، فالرياح الحارة أحرقت القطن والرز والسمسم والزيتون والكروم، وارتفعت أسعار المواد الغذائية، واستمر الاضطهاد، وفي الخريف كنا ننتظر المطر بلا جدوى، وقلة من الناس بذروا حقولهم، وسقت الأمطار الأرض في شهري كانون الأول والثاني على نحو كاف، بعد أن كانت سنة قاسية مثل قسوة الصخر، إذ ذبلت كل الأعشاب والنباتات، وزاد الأمر سوءاً مداهمة الأمراض حياة الناس، فلم ينج منها الأطفال والمسنون والشبان. وأصابت القشعريرة الناس،

وبلغ أثرها العظام والأوردة، ولم تجد تغطية المرضى بالأغطية، والاستلقاء في شمس الظهيرة، في تدفئة أجسادهم، إلى حد أن لم يكونوا يستطيعون التنفس بسبب آلامهم المبرحة. ثم رافقت القشعريرة الحمى التي أحرقت أجوافهم وأكبادهم، حتى أنهم كانوا يغطسون في الماء البارد، ولم يكن الماء يروي ألسنتهم، وباتوا يتقلبون على جمر اللظى، يتلمسون الكرى عبثاً، وحينما غادرتهم هذه الآلام المبرحة كانت وجوه الأطفال والشبان النضرة قد اسودت مثل الفحم، وفي شهر فبراير (شباط) انتشر الحداد في الأرض إذ ضرب البرد الشديد المحصول فيبس نصفه، وفي مارس (آذار) اخضرت الأرض، وتلبدت السماء بالغيوم إلاّ أن الغيث لم يكن كاف لسقي الحقول. وفي شهر ابريل (نيسان) أينع النبات، وتفتحت الزهور من كل نوع، إلاّ أن المطر لم يكن كافياً لسقي الأرض المحروثة فلم ينبت فيها زرع. وفي مايو (أيار) ازدهرت الحقول بالحبوب والنباتات الجميلة ثم ما لبثت أن عاشت الحداد والألم والحزن، وغدت تبكي بمرارة حينما أصبحت الحقول وقد نما فيها الشوك، وغمر الزراع القنوط، والحصادون يقفون في ذهول، والأيتام والأرامل زادوا بؤساً بسبب نقص القوت. وفي شهري حزيران وتموز كانت دموعنا تنهمر. وفي شهر أوت (أغسطس/ آب) عدمت الراحة، وفي أيلول وقعنا في ورطة، فالحوادث غدت فضيعة، والموت صار مروعاً، والبلاد اجتاحتها المجاعة، والضعفاء يتساقطون تحت وطأة هذه المحنة. فقد الأغنياء كل ما يمتلكون، والفقراء يعانون عذاباً كبيراً، وتناثرت الجثث في الطرقات والبيوت والشوارع وقد أنتنت ، وبلغ الجوع بالفقراء حداً أكلوا التراب والرماد والعشب، وقضي على الناس والحيوان والماشية والطيور، وشحت العيون والينابيع والأنهار. وبعد المجاعة وقعت في الرجال دمامل تنتفخ مما أدى موتهم، وحتى الجثث المدفونة نهشتها الكلاب[٤٦].

ثمة كتابات تشير إلى وقوع مجاعة كبيرة في مصر وفي السامرة[٤٧]، فقد تجاوزت الحوادث التي حصلت في يومنا هذا الحوادث الأخرى، ولم يعد يكفي أن تباع الأراضي والبيوت الجميلة، والقصور والممتلكات والأطفال، وأن تباع النفوس كي لا تموت من الجوع، العبريون اشتروا القمح من مصر ولا يفتقدون شيئاً، في يومنا هذا ذهب الناس إلى كل مكان لجلب القوت ولم يحصلوا عليه في أي مكان.

مصـائب لا تحتمـل، الحـاكم بعيـد عـن حمايتنـا مـن اللصـوص ، بـل أنهـم يسحقوننا أيضاً تحت وطأة الضرائب.

النهب والمذابح في منطقة بهدينان:

في سنة ٢٠٢٣ للإسكندر (١٧١٢م)[٤٨] ادلهمت الخطوب في العمادية، ذلك البلد الغني، والمناطق التابعة لها، وهي حوادث دامت ثلاث سنوات، واتسع نطاقها حتى باتت البلاد كلها في خراب[٤٩].

وفي عهد عثمان بك أمير بهدينان[٥٠] وقعت حوادث عنف، واندلعت الاضطرابات في جميع البلد، ويكمن سبب هذه المصائب في عدم قدرة هذا الأمير، إذ كان لعثمان هذا أخ أصغر منه يدعى زبير بك[٥١]، وهو رجل خطير، عادل، وحكيم، كان يحكم زاخو، بينما كان عثمان يحكم العمادية، وكان المحبة الأخوية تربط بين الرجلين، وكان البلد ينعم بالسلام والناس يرفلون بالرخاء، وفجأة انقطعت علاقات المحبة، وتغير قلب عثمان تجاه أخيه، وعلم الأكراد بتردي العلاقات بين الأميرين، فأخذوا يثيرون الاضطراب في البلاد، لاسيما ضد المسيحيين، والاضرار بهم، وصار الأوغاد المجانين متبلدو الاحساس يجوبون القرى ويسلبون الصغار والكبار، وينهبون الغني والفقير، نهبوا ودنسوا الكنائس والهياكل، وأخذوا الكتب لبيعها أوحرقها، ونهبوا القرى المزدهرة في الجبال والسهول: منكيش، داودية، أرادن، دركني، سميل، دهوك، شيوز، وحوصرت كل منطقة صبنا ودمرت وخربت. وفي سنة ٢٠٢٤ يونانية (١٧١٣م)[٥٢] رأى الأكراد أن العداوة بين الأميرين قد بلغت حداً أكثر وقاحة.

ولم يبد عثمان بك معالجة لهذه العلل، وتحرير رعاياه المسيحيين من بطش الأكراد، بل بدأ باضطهادهم عن طريق فرض ضرائب فادحة جديدة. وكان من سوء الطالع، أن سادت البلاد كوارث، وعلم زبير بك بما آلت إليه أوضاع البلاد، فسارع إلى لقاء أخيه، ليلومه على تقاعسه، وقال له " يا أيها الأمير الكبير، ليس حسناً أن تظل كذلك في اهمال فادح، وترك رعاياك يتصرفون كما يحلو لهم، وتدمير البلد بالكامل"، أجابه شقيقه بخبث : "الإمارة لك أنت فاعمل ما تريد". ولم تكن تلك الكلمات القاسية إلا خديعة من عثمان بك. عاد زبير بك إلى زاخو مغضباً، وفي أثناء ذلك أظهر عثمان بك العداوة فجمع جيشه ونزل في دهوك، وخرج زبير بك من زاخو

ونزل في سميل، لكن أي منهما لم يجرؤ على لقاء الآخر، وأخيراً أرسل عثمان خيالة إلى أخيه، يقول له " تعال معي إلى العمادية وهناك نعقد السلام كما تشاء"، ووثق زبير بك بوعود أخيه وأقواله، وذهب معه إلى العمادية، يرافقه ابن عمهم حسين بك، ودبر الأخ الكبير مؤامرة لذبح زبير بك، ناداه في الليل ولم يدع أحداً يدخل معه، ولم يكن ثمة أحد، ابن أخ أو ابن أخت، وفور وصولهم والقاء السلام على عثمان بك أرسل إلى ابنه سعيد خان الذي كان في زاخو، يأمره بقتل أولاد عمه زبير بك، وعمل الولد بأمر أبيه، فلم ينجو من يده إلا ابن واحد لزبير بك، اسمه بهرام[٥٣]، هرب إلى كركوك، حيث استقبله حاكمها[٥٤] بمحبة ووعده بالعون، وفي الحقيقة فإنه كتب إلى الحاكم العام في بغداد بأمر مشكلة بهرام، فاستقبله هذا بالمحبة وقال له " سوف أدبر أمورك وأدخل السرور على قلبك، إذهب الآن وصالح عمك، أخبره أن يرجع مكانك" أرسله ومعه المال وفرمان ومراسيم، فما كان من الثعلب القديم إلاّ أن هرب خشية من عودة بهرام، فقدم وجهاء بهدينان لاستقبال بهرام بسرور بالغ منذ وصوله الزاب الأعلى، وسمى أميراً وصحبوه حتى جسر العمادية الكبير[٥٥].

قصة محمد باشا الملقب ميري كور:

تقع رواندوز على ٢٤ ساعة من شرق الموصل، على سفح احد جبالها العالية وعلى حافة واد عميق مخوف، حيث يجري أحد فروع الزاب الأعلى، وهي مركز قضاء بالاسم نفسه، وتؤلف عقد اتصال بين كردستان تركيا وكردستان إيران، تحدها من الشرق بلاد فارس ومن الغرب قضاء زيبار، ومن الشمال برادوست، ومن الجنوب قضاءا كويسنجق وأربيل، ويحتوي القضاء على نحو ٨٠٠ عائلة، كلهم من الكرد، يسكنون ٢٨٢ قرية.

ذاعت شهرة رواندوز في النصف الأول من القرن الماضي بسبب أميرها الكردي الشجاع المدعو ميري كور محمد باشا، والمسمى أيضاً **پاشاى گەورە** ، أو ميرى كۆره، ويعني (الأعمى)[٥٦] لأنه كان فاقداً إحدى عينيه. حكم رواندوز بعد وفاة أبيه مصطفى بك[٥٧]، ولكي يؤمن إمارته فإنه قتل جميع اخوته[٥٨] ما خلا أصغرهم ويدعى رسول بك[٥٩]، وحينما تولى الإمارة جمع حوله عدداً كبيراً من الكرد، وبعد أن تمكن من بسط سلطته، أخذ يضم المناطق المجاورة إلى رواندوز لكي يعلن استقلاله

عن الباب العالي، وأهم تلك المناطق منطقة خوشناو، وهي تمتد من جبال أربيل إلى جبال رواندوز، ومن الزاب الكبير هناك حتى حدود كويسنجق، واكبر العشائر التي تقطنها هم مير محمللي Mir Mahmalli ومير عيسو Mir Essou وبيست جالي Pest Jalli، وقد هاجم مير كور هذه العشائر سنة ١٨٢٠، وقتل أمراءها الثلاثة، وأخضع المنطقة كلها لسلطانه. وفي سنة ١٨٣١[٦٠] غزا مناطق أديابين [٦١] Adjbene، وعزل أشوت Assaut من أربيل، وعين أحد أقربائه حاكماً عليها[٦٢]، وسيطر على آلتون كوبري، الواقعة على الزاب الصغير، وكويسنجق ورانية، امتدت فتوحاته حتى السليمانية، ودفع بأنصاره في سنة ١٨٣٢ حتى باب الموصل، وغزا كل قرى آشور تقريباً[٦٣] . وفي ٩ مارس (آذار)[٦٤] هاجم حطارة، وهي قرية يزيدية[٦٥]، وذبح كل البالغين، وسبى البنات والأطفال. وفي ١٥ آذار توجه إلى ألقوش[٦٦]، فلجأ الألقوشيون إلى جبال باعذرى بمرافقة يوسف أودو مطران العمادية[٦٧]، (بطريرك الكلدان فيما بعد)، وجبرائيل دنبو[٦٨]، رئيس دير ربان هرمزد هرمزد القريب من ألقوش، الذي وصل حديثاً من روما، وكان قد تولاه بأمر من جريجور السادس عشر[٦٩].

ذبح الأكراد من أتباع ميركور ١٧٢ رجلاً عدا الأطفال والنساء والغرباء، كما ذبحوا أيضاً الأب دنبو رئيس الدير، واثنين من القساوسة، وهاجموا مطران أودو لقتله لكنه واجههم بصلابة فاكتفوا بنهبه وتركوه عارياً. وبعد ذلك غزا قرية الشيخان وقرى أخرى لليزيدية وهناك ارتكب مذابح مروعة، وحمل الأمير اليزيدي علي بك أسيراً إلى رواندوز حيث قتل لأنه أبى أن يكون مسلماً[٧٠]، وثمة منظومة شعرية تصف أسر أمير اليزيدية، وأكراد رواندوز وخوشناو يحبون جداً غناء هذا الشعر حتى يومنا هذا[٧١]. وبعد خروج ميركور من ألقوش قام اخوه رسول بك، بتحريض من الملا يحيى[٧٢]، بالهجوم مرة أخرى على القوش حيث ضرب السكان المساكين حينما اكتشفا الأماكن التي كانوا يختبئون فيها[٧٣].

وفي سنة ١٨٣٣[٧٤] أعلن ميركور الحرب على سليمان آغا حاكم عقرة[٧٥]، وانتصر عليه، وفي طريقه إليه قضى على الزيبار. وفي السنة التي تليها استولى أيضاً على مدينة العمادية، وعين أخاه رسول بك حاكماً عليها[٧٦]، وبلغ في غزواته زاخو و(بوتان)، وقدم المساعدات لبدرخان الشهير، وكان هذا في بداية مسيرته[٧٧]، وقد

أحس بضعف سلطته يوما بعد يوم فأرسل ابن عم الأمير بدرخان سيف الدين (سودين كما يلفظها الأكراد) إلى بوتان لطلب المساعدة من ميركور، فقدم هذا سريعاً إلى بوتان، وانتصر بدرخان والأغوات الآخرون، وجرى ذبح أعدائه (بين الآخرين أب من جماعة مصطفى باشا ميري) فعزز بذلك قوة موكله.

ثار اليزيديون على ميركور وقتلوا مساعده[٧٨]، فأرسل ضدهم سعيد حسين ورشوان، ولجأ اليزيديون إلى الموصل، إلا أن الموصليين لم يدعوهم يدخلوا، وطردوهم منها، فلجأوا إلى النبي يونس[٧٩] الذي يقع على الضفة اليسرى لنهر دجلة، ولجأوا إلى تل قوينجق حيث قصور سنحاريب القديمة وهناك ذبحوا جميعاً بفضاعة.

لفت استقلال هذا الأمير الكردي انتباه الباب نحو كردستان، فهجمت قوتان مسلحتان، واحدة من بغداد بقيادة علي باشا[٨٠]، والأخرى من القسطنطينية بقيادة رشيد باشا[٨١]، وقد عسكروا في داخل رواندوز نفسها، وبفضل الخطة التي وضعها استطاعوا أخذه أسيراً معهم إلى القسطنطينية سنة ١٨٣٦. وقيل أن رشيد باشا التمس من السلطان محمود الثاني[٨٢] العفو عن ميركور وأعطاه فرماناً لرجوعه إلى بلده، إلا أن علي باشا في بغداد كان يكره ميركور، وحينما سمع هذه الأخبار أرسل إلى السلطان ما يأتي:

كان هناك في القسطنطينية زوجان كبيران في السن، لهما قط يعذبونه كثيرا، ثم أرادوا التخلص منه، وبما أن القط قد ربي في البيت فإنهم لم يبتغوا قتله في البيت بأيديهم، فحاولوا القاءه خارج البيت مراراً إلا أنه سرعان ما كان يعود إليهم، وأخيراً شدوا في قدميه ثقلاً ورموه في البحر، وبينما كان السلطان يتمشى على ضفاف البسفور، رأى قطاً يتحرك في البحر، فأمر بإخراجه فوراً وادخاله تحت رعايته العالية، وكتب فرماناً وربطه في عنقه، وأرجع القط إلى أصحابه، ودهش أصحابه كثيرا حينما فتحوا الكيس وزادوا عجباً حينما رأوا الفرمان، وقالوا لم نكن نستطع الإساءة إليه من غير فرمان، والآن عنده فرمان فمن يستطيع أن يقول العكس، وفهم السلطان المثل فأهلك ميركور.

كان أمير رواندوز مثقفا، وشجاعاً، لكنه كان فضيعاً، قاس، حاد، يعاقب بحسم من أرتكب أدنى خطأ. كان ثمة فلاح من حوالي أربيل ذهب إلى رواندوز وفي أثناء ذلك مر ببستان فقطف رمانة، فرفع البستاني شكواه إلى الأمير، فما كان من

الأخير إلاّ أن أرسل باحثا عنه، وقطع يده اليمنى، وأيضاً قطع لسان البستاني، وذلك لشكواه من هذا الفلاح البائس على عمله البسيط[٨٣].

كان الكرد في حاجة إلى فرض مثل هذه العقوبات، لذا لا نرى أي بأس في فرضها في مثل هذه المملكة الصغيرة. وقد روى لنا رجل عجوز الآتي: إنني ذهبت مرة من شقلاوة إلى رواندوز، فرأيت على الطريق كيساً مليئاً بالمال، وخوفاً من ميركور لم أجرؤ على لمسه، فأخذت معي كيساً صغيراً فيه تمرات، لكي أوزعه على العائلة والأصدقاء في رواندوز، وقد فقدت الكيس في الطريق، وحينما رجعت من رواندوز رأيت كيس المال في مكانه، وكيس التمر أيضاً، لم يتجرأ أي شخص على أخذه. قلت له: كان عليك أخذ كيس المال إذ لا أحد يراك. فأجاب إن هذا ممكن، إنما الأمر خطير لأن أتباع ميركور قد يضعون كميناً بقربه، فيكون من سوء حظي إن ألمس الكيس، لأنهم حينذاك سيقودوني إلى الباشا الذي سيأمر بذبحي فوراً في ذات المكان. ما كان ميركور لا يريد أن يرى أغنياء في مملكته، وإنما أن يكون كل رعاياه متساوين، وحالما يسمع بوجود غني بين رعيته، يسرع في تقدير كمية المبلغ الذي يتمكن من ابتزازه فوراً، دون أن يبلغ به حد الفقر المدقع ، ثم يقوم بتوقيف الغني البائس ويبدأ بتعذيبه حتى يأخذ المبلغ المطلوب من المال الذي يريده، وبعد ذلك يقوم بتوزيع المال فورا على الفقراء. وفي خلال حكم ميركور كان الكلدان في عينكاوه[٨٤] يحصلون على سعف الاستشهاد (أكاليل الشهادة). وفي خلال المجاعة، بعد سنوات تلت في المنطقة، ونظراً للحاجة القصوى، أخذ بعض المسيحيين في عنكاوه يعتنقون الاسلام، ولكنهم بعد ذلك بكوا بمرارة لذنبهم، فأمر ميركور في أثناء مروره بعينكاوه في ٩ شهر سبتمبر سنة ١٨٣١ بتوقيف أحد أولئك المرتدين، ويدعى إيليا عبدوك، وعذب، وعند عدم رجوعه إلى الإسلام قتل ملاحقاً باللعنات[٨٥]. وبعد سنتين (١٨٣٣) في شهر نوفمبر (تشرين الثاني) أخذ بكر بك وكيل ميركور في أربيل[٨٦] مرتداً آخر يدعى بويا سورا اعتنق الإسلام، وذبح لفشلهم في هز ثباته[٨٧].

الهوامش:

١ اسمه الأصلي، قبل أن يصبح مطراناً: صليوا بن القس يعقوب بن القس حنا بن يعقوب بن خوشابا بن قرياقوس بن زبطيان.

٢ تعد سعرد (سيرت) المدينة الأهم من الناحية الكنسية والإدارية في المنطقة الواقعة إلى القرب من نهري بوتان وسرحال، وهي تبعد عن بدليس بمسافة ٧٥ كم، وقد انضمت إلى كنيسة روما (الكاثوليكية) سنة ١٥٥٣م. وقرب كاتدرائيتها كانت المكتبة التي ضمت مخطوطات الأب أدي شير، وقد دمرت هذه المكتبة تماماً سنة ١٩١٥، بينما أمست الكاتدرائية نفسها اسطبلاً للحيوانات. جي.سي.جي. ساندرس: المسيحيون الآشوريون– الكلدان في تركيا الشرقية وايران والعراق، ترجمة نافع توسا، بغداد ٢٠٠٧، ص٦٠–٦١.

٣ تنظر مصادر ترجمته في لويس شيخو: المطران أدَّي شير، مجلة المشرق، المجلد ١٨ (١٩٢٠) ص٨٤–٨٥، وجبرئيل شير: حياة أدي شير (بالفرنسية) في مجلة **Bulletin du Seminaire St. Jean** لسنة ١٩٣٣ ص٣٩–٥٣ وسنة ١٩٣٤ ص ١٣–١٦، وعزيز بطرس: كتاب الرُعاة (مخطوط في مكتبة الدراسات العليا بكلية الاداب ببغداد التي آلت إلى المركز الوطني للمخطوطات) وسليمان الصائغ: فقيد العلم السيد أدَّي شير مطران سعرْت مجلة المشرق ٢٣ (١٩٢٥) ص٣٦–٤٤ والصائغ: المطران أدَّي شير، مجلة النجم ١، ٤(١٩٢٩) ص ١٦٧–١٧٦، وحنا فييه في مجلة (**Analecta Bollandiana**) المجلد ٨٣ ص ١٢١–١٤٢، وألبير أبونا: أدب اللغة الآرامية ص٥٤٦، وفرنسيس شير: المطران أدَّي شير، مجلة بين النهرين (١٩٧٤) العدد ٥ ص ٥٥–٦٥ ورفائيل بطي: مجلة لغة العرب ٤(١٩٢٦) ص ٢٠٤ ومجلة قلب يسوع، المجلد٧، بيروت١٩٢٦، ص٣٩٣، وكوركيس عواد: المطران أدَّي شير وبقايا مكتبة سعرد مجلة مجمع اللغة السريانية، ١(١٩٧٥) ص٧٩–١٠٢ والمجمع العلمي العراقي، الهيئة السريانية: معجم الادب السرياني ج١، (بغداد ١٩٩٠) ١٠١ ويعقوب القصاب: المطران أدَّي شير، مجلة كاروان (اربيل، عدد ٨١ السنة ١٩٨٩ ص ١٥١– ١٥٥)، وجي.سي.جي. ساندرس: المسيحيون الآشوريون– الكلدان في تركيا الشرقية وايران والعراق، ترجمة نافع توسا، بغداد ٢٠٠٧، ص٦٢–٦٣ وعماد عبدالسلام رؤوف: التاريخ والمؤرخون العراقيون في العصر العثماني، ط٢، لندن ٢٠٠٩ ص٣٧٠–٣٧٣.

٤ الملافنة جمع ملفان وهو العالم باللاهوت.

٥ تقع هذه الكنيسة على نهر دجلة في الساحل الايمن. وكانت تابعة للدير الذي اسمه مار ايشوعياب برقسري ، ثم صارت الكنيسة الكاتدرائية الشرقية في الموصل، وألحقت بها ثلاث كنائس حالياً وجرت عليها مؤخراً اعمال بناء وترميمات كثيرة .

6 A.SCHER,Catal.Des Mss.Syr. No 55

٧ إن مصادر هذه النصوص السبعة هي خمسة مخطوطات ورواية شاهد عيان، فثمة نص سادس لم يذكر مصدره.

٨ يوافق ١٠ جمادى الأولى سنة ٥٩٨ هـ

٩ لم نفهم معنى وضع النقود على نصل السيف.

١٠ هذا الخبر لم نجده إلاّ فيما نقله الكاتب هنا، ولنا عليه ملاحظات، منها أنه لم يكن يجري تعذيب الناس وتهديدهم بالقتل لاجبارهم على ترك دينهم، حتى يجبر طفل قاصر لم يتجاوز السابعة من عمره على ذلك، وكان الأجدر لو كانت ثمة ممارسة كهذه أن يُجبر والداه على ذلك، ثم ما هو (الذنب) الذي طلب منه أن يعترف به، وهو في مثل هذه السن الصغيرة، وما علاقة الذنب المذكور باجباره على ترك دينه والدخول في دين آخر، فالرواية إذن غير مقنعة ويجوز أن تكون ثمة تفاصيل أخرى في الحادث أغفلها الكاتب فبات الخبر مبتوراً.

١١ يوافق أولها ٢٧ شعبان من سنة ٩١٣هـ.

١٢ هو بارياك (بايرك) بيك بن برناك، حاكم بغداد من قبل دولة قبيلة الآق قوينلو التركمانية، أعلن ولاءه ظاهراً للشاه إسماعيل الصفوي سنة ٩١٤هـ/١٥٠٨م لكنه كان يعد العُدّة لمقاومته، ثم انحاز إلى العثمانيين واختار المجاورة في مكة حتى وفاته. ينظرأبو بكر الطهراني: ديار بكرية ص٣٤١ وعباس العزاوي: تاريخ العراق بين احتلالين ج٣ ص٣١٤–٣١٥.

١٣ لم نقف على أسرة بهذا الاسم في مصادر الحقبة التي يؤرخ لها كاتب الحاشية التي ينقل عنها شير، والراجح أنها (دكر) بضم الدال، اسم احدى فروع قبائل الغز التركية، ينظر ديار بكرية ص٥٤، ٦٦، ٧٨، ١٢١، ١٢٣، ١٦٠ وفي شرفنامة أنهم من الأكراد في خراسان. وواضح أن أحدى أسر هذه القبيلة كانت تحكم الموصل لكن ليس في المصادر الأخرى تفاصيل عن حكمها، وهذا النص فريد في معلوماته التاريخية .

١٤ ما بين القوسين لأدي شير، ويوافق أولها ١٧ شعبان من سنة ٩١٧هـ.

١٥ يشير إلى سكان القرى الواقعة في سفوح جبل داسني، الذي يمتد من جنوب مدينة دهوك ويتجه شرقا حتى يصل قرب مدينة عين سِفني في قضاء الشيخان، ويقصد بهم الايزيدية وبلادهم.

١٦ قرية تقع على بعد ٤ كم من ألقوش غرباً، أصل اسمها من الآرامية، ويعني (مزرعة الرقي)، وقد تلفظ: بندوا، بندوايا، باهندوا. كوركيس عواد: أصول أسماء مدن وقرى عراقية ص٤٧

١٧ هنا يسمي قوم باريك بالمغول، بينما هم من التركمان كما تقدم.

١٨ يقصد دير الربان هرمزد الواقع في أعلى سفح جبل ألقوش، على بعد نحو ٣ كم منها، وقد أنشأ نواته الأولى الربان هرمزد الفارسي في الربع الثاني من القرن السابع للميلاد، ووسع في القرون التالية، وما زال عامراً.

١٩ كانت ألقوش تابعة من الناحية الدينية إلى سلطة بطريرك النساطرة الذي يتخذ من دير مار هرمزد مقراً له، وضم هذا الدير في القرن الخامس عشر إلى سلطة أمراء بهدينان الذين يتخذون من قلعة العمادية عاصمة لهم.

٢٠ يريد الخانات التي كان ينزل فيها التجار.

٢١ هذا الخبر انفرد به كاتب الحاشية التي ينقل عنها شير.

٢٢ يقصد تل كيبه، أي تل الحجارة، وهي تلكيف الحالية.

٢٣ هو مار ميخا النوهدري، عاش في القرن الرابع الميلادي، وأنشأ هيكلاً أضحى بعد موته مدفنا له، وقد جدد غير مرة آخرها سنة ١٩٠٠. عواد: اصول اسماء ص٢٢.

٢٤ رسالة بولس الرسول الثانية إلى تيموثاوس ٣:١.

٢٥ يوافق أولها ٢٠ رمضان من سنة ٩١٥هـ.

٢٦ هو محمد استاجلو مير ميران ديار بكر من قبل القزلباش كما في شرفنامه ص١٥٠.

٢٧ هي جزيرة ابن عمر، التي عرفتها المصادر العثمانية باسم (جزرة)، وهي جزيرة بوتان عند الكرد، وقد تأسست فيها أسرة حاكمة باسم العزيزية نسبة إلى مؤسسها الأمير عبدالعزيز، وقد تولت الحكم عدة قرون. شرفخان البدليسي: شرفنامه، ترجمة محمد علي عوني، ج١ ص١٤٥.

٢٨ كذا في الأصل، وهو الأمير شرف بن الأمير بدر بن الأمير كاك محمد أمير الجزيرة (بوتان) شرفنامه ج١ ص١٤٩.

٢٩ مقاطعة واسعة في الشمال الغربي من جزيرة ابن عمر، كلدو وآثور ج١ ص١٥.

٣٠ هو جبل الجودي حالياً. ادي شير: تاريخ كلدو وآثور ج١ ص٤٠.

٣١ يوافق أولها ١١ شوال من سنة ٩١٧هـ.

٣٢ كذا يسميه كاتب الحاشية، وتقدم أنه أمير الجزيرة.

٣٣محمد بك استاجلو وقد تقدم.

٣٤ ما بين القوسين لأدي شير.

٣٥ هنا كتب شير في الهامش ما يأتي : بحسب ملاحظة موجودة في مخطوطة حصلنا عليها حديثاً فإن عدد الضحايا كان (٤٠).
٣٦ هنا ذكر شير في الهامش ما يأتي: منطقة تبعد من شرق سعرد بمسيرة يومين، قلنا: وذكرها البدليسي ووصفها بأنها ناحية وقلعة مشهورة في بلاد الجزيرة برمانها الطيب، ورعايا هذه الناحية من الأرمن والنصارى، وتسكنها قبيلة شيلدي. شرفنامه ص١٤٤.
٣٧ في الهامش: اسم أطلقه الناس على الفرس، قلنا: وهو ترجمة للكلمة التركية المركبة (قزلباش) أي الرؤوس الحمر.
٣٨ في الأصل Awlas وما أثبتناه من البدليسي (الشرفنامه ج١ ص١٥٠) وفيه أنه كان أحد موالي الشاه إسماعيل، أخي خان محمد استاجلو والي ديار بكر، وأنه اضطر إلى ترك البلاد ولاذ بالفرار فدخلت قلاع الجزيرة ونواحيها كلها في طاعة شاه علي بك من جديد، أمير الجزيرة ، ثم أنهما أعلنا طاعتهما للسلطان سليم العثماني وأخذا يحرضانه على انتزاع ولايات دياربكر وأرمينية وأذربيجان من أيدي الصفويين.
٣٩ ربما يقصد التيارية الآثوريين فهم يضعون إلى الآن طاقية من اللباد على رؤوسهم.
٤٠ في الهامش كتب شير ما يأتي : يدعى قره بك، على وفق الملاحظة في الحاشية أعلاه. قلنا: وفي شرفنامه: قره خان.
٤١ يوافق ١٢ ربيع الأول 921 هـ .
٤٢ نبز قصد به محمد باشا.
٤٣ هو الأحد السابع من الصوم الكبير والأخير قبل عيد الفصح أو القيامة, وهو يوم ذكرى دخول السيد المسيح إلى بيت المقدس.
٤٤ مرة أخرى لا يذكر الكاتب طبيعة العمل السيئ الذي قام به الشخص الذي هو موضوع الخبر، والذي استوجب من القاضي اصدار الحكم باعدامه.
٤٥ يوافق أولها ٩ ربيع الأول من سنة ١١٠٠ هـ.
٤٦ لا نجد لهذه الحوادث والكوارث ذكراً في غير ما انفرد به كاتب الحاشية التي نقل منها شير.
٤٧ يقصد : فلسطين.
٤٨ يوافق أولها ٢٢ ذي القعدة من سنة ١١٢٣هـ..
٤٩ هو غلاء عرف بغلاء إبراهيم باشا (وهو والي الموصل من ١١٢٢–١١٢٥هـ/١٧١٠–١٧١٣م) حدث سنة ١١٢٣هـ/١٧١١م ، وعُرف بالغلاء المتوسط، لأنه أخف من غلاء سبقه. ياسين العمري: منية الأدباء، الموصل ١٩٥٥، ص١٧٦–١٧٧ ومحمد أمين العمري: منهل الأولياء، الموصل ١٩٦٨، ج١ ص١٤١وأنور المائي: الأكراد في بهدينان،

الموصل ١٩٦٠، ص١٥٠ ومحفوظ العباسي: إمارة بهدينان العباسية، الموصل ١٩٦٩، ص ٧٦.

٥٠ هو عثمان بك بدأ حياته أميراً على بلدة العقر (آكري) ثم حكم أميراً لبهدينان كلها وسط أحداث دامية ومنازعات مسلحة نشبت بين عشيرتي مزوري والزيبار من جهة واليزيدية من جهة أخرى، وكانت هذه النزاعات قد انتهت بمقتل سلفه وأخيه الأمير السابق سعيد خان بك الثاني سنة ١١١١هـ/١٦٩٩م. على أنه لم يلبث أن تنازل على الحكم طواعية إلى ابن أخيه زبير بك، ولا تعرف الظروف التي أدت إلى ذلك التنازل، ولا الأسباب التي دفعت إلى عودته أميراً بعد ذلك التنازل بسنوات قلائل، وتكشف الكتب الصادرة إليه من الدولة العثمانية عن وجوده في هذا المنصب في سنة ١١١٨هـ/١٧٠٦م، وتتضمن هذه الكتب أوامر حاسمة بضرورة ملاحقته من سمتهم برؤوس الفتنة، وتسليمهم إلى والي الموصل لمعاقبتهم. وتكشف هذه المعلومات التي أوردها شير عن ظروف الصراع بين عثمان بك وزبير بك ، وكان من أعماله العمرانية أنه رمم الباب الشرقي لمدينة العمادية، المسمى باب الزيبار، وكانت ثمة عبارة على هذا الباب، ونصها "رمم هذا الباب السلطان عثمان بك". الأرشيف العثماني، دفتر مهمة ١١٥ ص١٢٥ وص١٢٦ و١٦٣، ودفتر مهمة ١٢٢ ص١٢٩ والأكراد في بهدينان ص١٤٨ وإمارة بهدينان العباسية ص٧٣ وكتابنا: دراسات وثائقية في تاريخ الكرد الحديث وحضارتهم، أربيل ٢٠٠٨ ص١٦٩-١٦٢.

٥١ في مصادر ترجمته الأخرى انه ابن أخيه لا أخاه. وقد عرف زبير باشا بالحكمة وحسن السياسة، فقد صاهر حاكم الجزيرة محمد بك واحتفظ بعلاقات وثيقة مع السلطان العثماني، وبجيرانه من الأمراء والولاة، فتمتعت الإمارة في عهده بالاستقرار، ولا نعلم حقيقة الأسباب التي دعته إلى التنازل عن الحكم إلى ولده بهرام باشا، والاكتفاء بحكم زاخو، ليعيش فيها حتى قتل فيها سنة ١١٤٤هـ/١٧٣١م. الأكراد في بهدينان ص٢٢٩-٢٣٠ وإمارة بهدينان العباسية ص٧٤-٧٧ ومحمد علي القرداغي: مێژووی زانایانی کورد ج٤ ص٣٤٥، حيث ورد في مخطوطة محفوظة في المركز الوطني للمخطوطات أنه "الحاكم في بلدة زاخو في العمادية".

٥١ ينظر كتابنا: المعجم التاريخي لإمارة بهدينان، أربيل ٢٠١١ ص١٧٢. Zebed في الأصل

٥٢ يوافق أولها ٢ ربيع الآخر من سنة ١١٢٥هـ .

٥٣ ولد سنة ١١٠٧هـ/١٦٩٥م، وعاش في العمادية في كنَف والده فعيّن له عيسى دهلا، أحد دهاة عصره، مرافقاً خاصاً له، والظاهر أنه كان يعده ليكون خلفاً له، والذي في

المصادر أنه تنازل له الإمارة سنة ١١٢٦هـ/١٧١٤م، وهي رواية تختلف تماماً عما نقله الكاتب هنا، تميزت فترة حكمه بتداعيات داخلية وخارجية كثيرة، ينظر مذكرات دومنيكو لانزا ص٦٢ ومنهل الأولياء ج٢ ص١٤١ وغاية المرام ١٠٧ وزبدة الآثار الجلية ص٩٤–٩٥ وأنور المائي: الأكراد في بهدينان ص١٥٢–١٥٥ ومحفوظ العباسي: إمارة بهدينان العباسية ص٧٨–٨١ وكتابنا: المعجم التاريخي ص٨٣–٨٥.

٥٤ الراجح أنه عبدالرحمن باشا على ما ورد اسمه في الأرشيف العثماني، دفتر مهمة ١٢٠ ص١٨٠ في اواسط ربيع ١١٢٦هـ./١٧١٤م

٥٥ لم نعلم أي جسر أراد، والراجح أنه جسر كيليا.

٥٦ كذا في الفرنسية، والصحيح أن (كور) كلمة كردية تعني الأعور كما سيذكر ذلك الكاتب فيما يلي من روايته.

٥٧ هو الأمير مصطفى بك بن أوغز بك حكم امارة سوران (عاصمتها راوندوز) من سنة ١٢١٨ إلى ١٢٢٩هـ/١٨٠٣–١٨١٣م

٥٨ ذكر موكرياني أن الذين قتلهم كانوا أعمامه لا أخوته. موجز أمراء سوران، ترجمة محمد الملا عبدالكريم، بغداد، بلا تاريخ، ص٢٧–٣٣.

٥٩ حكم راوندوز من ربيع الأول ١٢٦٠ إلى ١٥ جمادى الآخرة ١٢٧٢هـ/١٨٤٤–١٨٥٥م.

٦٠ يوافق أولها ١٦ رجب سنة ١٢٤٦ هـ.

٦١ هذا الاسم مأخوذ من (حدياب)، وهو الاسم الآرامي القديم لمنطقة أربيل، وقد اعتمدته المصادر السريانية غالباً.

٦٢ يذكر موكرياني أنه عين خدر بك بن بايز بك حاكماً على أربيل. موجز تاريخ امراء سوران ص٤٧.

٦٣ يقصد بقرى آشور قرى سهل نينوى المسيحية. وجاء في التقرير المؤرخ في يوم الإثنين ٨ ربيع الآخر سنة ١٢٤٨هـ(١٨٣٢م) الوثيقة رقم ٦٨ من المحفظة رقم ٢٣٨ عابدين، دار الوثائق القومية في القاهرة "إن أكراد بكرئدروس (كذا وردت وهو يقصد: رواندوز) القاطنين على الحدود بين البلاد العجم وبغداد قد ثاروا واستولوا على كركوك وأربيل والسليمانية والقنطرة (يقصد بلدة آلتون كوبري)، وإنهم طالبوا الموصل بشيء كثير من المال فأخذوه". ويضيف التقرير، بعد هذا الخبر، عبارة مهمة تقول "وإن الخبر القائل إنهم يريدون الاستيلاء على بغداد صحيح". ينظر كتابنا العراق في وثائق محمد علي، بغداد١٩٩٩، ص٤١.

٦٤ ذكر شير في تقديمه القصير لما جمعه من نصوص أنه نقل ما يتعلق بمحمد باشا ميركور من أحد المسنين من أتباعه، إلاّ أن ما نقله من هنا يشبه رواية أخرى للحدث

وردت في أحد سجلات البطريركية الكلدانية ببغداد يؤرخ لحوادث سنة ١٨٣٢–١٨٤٢ وقد نشرها بطرس حداد: وثائق تاريخية كلدانية، بغداد ٢٠١٠، ص٨٨، كما تتفق اتفاقاً كاملا مع ما دونه الأب اليشاع مؤرخ الرهبانية الهرمزدية في آخر المخطوط السريانية رقم ٥٢٥ المحفوظ في خزانة الرهبانية، وقد نشرت ضمن حوليات الرهبنة الهرمزدية، نشرها بنيامين حداد، الموصل ٢٠٠٨، حوادث سنة ١٨٣٢، ص٨٢–٨٩ وفي وثيقة تضمنتها سيرة الأب جبرائيل دنبو، بطرس حداد: الأب الشهيد جبرائيل دنبو، الموصل ٢٠٠٨، ص١٥٥. مما يبعث على الظن بأن ما نشره شير لم يكن إلاّ هذه الرواية مع شئ من الاختصار.

٦٥ هي قرية ختارة القريبة من ألقوش.

٦٦ يوافق هذا التاريخ ما جاء في الروايات السابقة.

٦٧ ولد في القوش سنة ١٧٩٠ وفي سنة ١٨٠٩ انضم إلى رهبان دير الربان هرمزد، الذي كان قد جدد الحياة الرهبانية فيه جبرائيل دنبو، رسم كاهنا سنة ١٨١٨، وانتخب اولا اسقفا للموصل، وتمت رسامته في دياربكر سنة ١٨٢٤ على يد البطريرك اوغسطين هندي، تولى مطرانية العمادية سنة ١٨٥٨، وحصل على التثبيت من البابا بيوس التاسع في ١١ ايلول ١٨٤٨، وتوفي في الموصل في ١٤ اذار ١٨٧٨.

٦٨ ولد في ماردين عام ١٧٧٥ م رغب في الحياة الرهبانية فسعى إلى احياء الرهبنة في دير مار هرمزد في ألقوش، وتولى رئاسته، سنة ١٨٠٨ ولقد تطور الدير رغم النكبات التي حلت به ووصل عدد رهبانه الى حوالي خمسين راهباً، بعد رحلته الى روما عاد جبرائيل دنبو الى بغداد ثم الى القوش وفي اوائل سنة ١٨٣٢ صادف قدومه اليها هجوم مير كور الأمير الراوندوزي، فلقي مصرعه الى الغرب من دير الربان هرمزد . ينظر في سيرته بطرس حداد: الأب الشهيد جبرائيل دنبو، الموصل ٢٠٠٨ .

٦٩ هو البابا غريغوريوس السادس عشر، تولى البابوية من ١٨٣١ إلى ١٨٤٦.

٧٠ جرى اعدامه بسبب قتله علي آغا الباله‌تي، وهو عم الملا يحيى المزوري، ثم لموقفه المعادي ومقاومته المسلحة لمحمد باشا أميركور وليس لأمر يتعلق بدينه.

٧١ نقل شير في الهامش هنا خلاصة لمقطوعة شعرية تتضمن وصفاً لمجريات ما حدث بين ميركور والداسنيين، على النحو الآتي:

قال الباشا: اجمعوا لي جيشاً من القبائل، لقد بدأت الهجوم على منطقة تياري وهي منطقة صعبة الفتح، كل سكانها من المسيحيين، وليس فيها أي حكم، سأقضي على كل المسيحيين وأنشر دين محمد (ص)، وهناك من يقول: نحن لا نغزو منطقة تياري، يعيش الباشا ! فالروم أنفسهم هم أصحاب المنطقة (والروم اسم قديم للرومان

سمى الكرد به العثمانيين)، نحن نجتاز منطقة زاب بهدينان (يسمي الناس منطقة الزاب الكبير اسم بهدينان، وما بعد ذلك يسمى سوران) لنغزو بلد الموصل و Fata وداسني (اليزيدية) الذين يعبدون الشيطان، سنقضي على هؤلاء الكفار، ونجمع كثيراً من الذهب والفضة، وسننشر هناك دين الإسلام، أن حروبنا لا تشمل حروب الروم، وإن أردت أن أوسع فتوحاتي حتى أرضروم فلا أخاف من أحد، إذ معي الله أكبر، سأذهب حسب نصحك وأعبر زاب بهدينان لأقضي على هؤلاء الداسنيين. إن عزمت فسأوسع فتوحاتي حتى أرضروم، فأنا لا أخاف من أحد، فالله أكبر، سأمتثل لنصحك، ونعبر زاب بهدينان حتى نقضي على هؤلاء الداسنيين في المساء، وفي الصباح الباكر، نصب خيامه على زاب بهدينان، لقد كانت خيام الباشا حمر وخضر وبيض، بينما كانت أوتادها ملونة بالأحمر، صنعها أفضل صناع أربيل. وصل أحد الدراويش إلى قصر علي بك خاتون، قالت الأم له: أنه آتى من بلاد سوران، لقد ظهر الباشا في هذه البلاد، انه مستبد، فضيع، يقطع الأيدي والأرجل، يقلع العيون، يذبح ويخنق، ثم قالت لولدها: ياحبيبي ! إني خائفة من ذهابي لملاقاته، وخائفة أيضاً من ذهابي إليه مع جماعة. امتطى علي بك حصانه، وترك حافة قميصه الطويل تتموج، ووضع يده على مقبض رمحه الذهبي، وتوجه وحده نحو سهول الموصل، رآه الباشا فقال لضابطه : أنتم تقولون أن علي بك أمير، وأنا أراه وأقول لكم أنه أمير، أنه وزير. يا علي بك! قالوا لي أنك كافر، وأنك تعبد الجن، ألا تعلم أنه لا إله إلا واحد، وإنه لا الهان، هيا يا علي بك: لا إله إلا الله، محمد رسول الله. (قال علي بك) يا باشا اترك هذا السؤال، ضعني على جسر الموصل، وسأسلب ما علي جميع الجثث، وأجمع لك كثيراً من الذهب والفضة. (قال الباشا): اعتنق الإسلام وأنا أمنحك كل الألقاب المشرفة، ما أتعس جيشك من دونك. (قال علي بك): يا باشا خوش بي! إذا كان المسلمون هم الأكثر عدداً فلن أنقص عددهم، وإن كانوا الأقل عدداً فلن يزدادوا بي عدداً. (قال الباشا): اعتقلوه ! أسلبوه، أنزعوا كل شيء عنه، سوقوه إلى العاصمة رواندوز، ومن الآن سنسمح لكم بذبح كل من يصادفكم! وشرع بعد ذلك بالحديث عن وصول زوجة علي بك إلى معسكر ميركور، وطلب (علي بك) منه العفو عن زوجته، ووعده بأن يجلب له كل ما يمتلكه من ثروة، فأرسل الباشا ١٦ رجلاً من أتباعها لجلب الثروة، وانبهر واحد من هؤلاء بجمالها، فقال سراً: زوجك مقتول! ووصلت هي إلى البيت، فذبحت جميع رجال الباشا، وذهبت إلى سنجار حاملة معها كل ثروتها.

٧٢ من بيت الزعامة في عشيرة مزوري السفلى، ولد في بالته (بالطه)، وهي قرية قريبة من بريفكان، ولا يعلم تاريخ ولادته، ويمكن أن تكون قد ولد في حدود ١١٥٠هـ/١٧٤٧م،

أو بعدها ببضعة سنوات. وقضى الشطر الأول من حياته في طلب العلم، فأخذ عن عدة مشايخ، وأخذ الطريقة النقشبندية على الشيخ خالد النقشبندي، وصنف عدداً من الشروح والحواشي، عاش في مدينة الموصل مدة، وكان داهية في السياسة أيضاً، عارفاً بشؤون عصره، مارس تأثيره على الأمراء والولاة لغايات ، تتعلق بالثأر من قتلة عم له، فكان سبباً مباشراً في قتل عدد هائل من اليزيدية، وتحريض إمارة سوران على مهاجمة إمارة بهدينان وإسقاطها، وهو ما أدى إلى سقوط ضحايا كثيرة. وكان يحيى المزوري قريباً من موقع الزعامة لأحد الفروع المهمة في عشيرة المزوري، وهي مزوري السفلى، وهي عشيرة لم تكن علاقاتها بإمارة بهدينان حسنة، لا سيما في عهودها الأخيرة. وزاد من نقمته على أمراء بهدينان، أنهم تقاعسوا عن الثأر له من مقتل عمه إذ قتل علي آغا البالتي، زعيم ذلك الفرع مزوري السفلى، على يد أحد الزعماء اليزيدية في الشيخان، فاضطر إلى التوجه إلى بغداد ليستعيد واليها داود باشا على أمير بهدينان إسماعيل باشا. ثم أنه قصد أمير سوران محمد باشا الرواندوزي حيث أقنعه بضرورة مهاجمة العمادية عاصمة بهدينان والاستيلاء عليها، بوصفها الحامية لليزيدية، وأطلعه على مكامن الضعف في إمارة بهدينان، وطبيعة المنطقة وأحوال حكامها، بل أنه ساعده في وضع خطط الهجوم عليها، وحرّض صديقه ملا محمد الخَتّي على اصدار فتوى تُحل دماء اليزيدية، وقد لاقت هذه الفتوى استجابة من الأمير السوراني، إذ شحذت ما كان كامناً في نفسه من نية للتوسع، فاستولى على العمادية، ثم مد توسعه ليشمل مناطق واسعة في إمارة بهدينان وخارجها. وحينما استطاع إسماعيل باشا، استعادة عاصمته العمادية، القى القبض على المزوري وتابع له، حرّض المزوري الأمير السوراني على غزو قرى اليزيدية وإبادتهم، وعرض عليه مقابل ذلك أن يضم عشيرته إلى إمارة سوران، ويفك ارتباطها ببهدينان، وكان من نتيجة ذلك أن أوقع الأمير باليزيدية فأباد منهم عشرات الألوف، وأسر أعداداً كبيرة. وتذكر الحوليات الهرمزدية أن المزوري حرض الأمير على غزو بلدة ألقوش أيضاً، وأنه وضع الخطة التي اتبعها في الهجوم عليها، وقد قُتل عددٌ كبير من أهلها. اختلفت الروايات بشأن تحديد تاريخ وفاته، فقيل أنه توفي سنة ١٢٤٩هـ/١٨٣٣م وفي رواية ١٢٥٥هـ/١٨٣٩م وإن صح لقاءه بإسماعيل باشا في بغداد بعد سقوط العمادية، فإنه كان حياً بعد سنة ١٢٥٨هـ/١٨٤٢م ودفن في المقبرة الملحقة بجامع الشيخ عبدالقادر الكيلاني. ابراهيم فصيح الحيدري: عنوان المجد في أحوال بغداد والبصرة ونجد، بغداد ص١٣٥ والعمري: غاية المرام ص١٠٩ ومحمد أمين زكي: مشاهير الكرد وكردستان ج٢ ص٢٢٢ وحوليات الرهبنة

الهرمزدية ص٨٢ و١٥٤ والأب الشهيد جبرائيل دنبو ١٥٤ وتاريخ العراق بين احتلالين ج٧ ص٣٧ وإمارة بهدينان الكردية ص٤٥ وإمارة بهدينان العباسية ص١٧٤ ص١٣٩.

٧٣ قارن بثلاث روايات كلدانية معاصرة تناولت حوادث حركة محمد باشا مير كور وتداعياتها في المنطقة، لاسيما فيما يتعلق بامارة بهدينان والشيخان، ينظر داود مراد الختاري: الإيزيدية في المخطوطات الكلدانية، بغداد ٢٠١١، وهذه الروايات هي الأولى لرجل يدعى دميانوس، والثانية للقس يوسف عبيا بمناسبة مرور قرن على حملة الأمير الراوندوزي، والثالثة مدونة في آخر كتاب (المصباح المنير) لكاتب غير معروف. وثمة تفاصيل أخرى في مصدر معاصر للحدث، وهو دميانوس حنا كونديرا (١٨٠٢-١٨٥٨م) كتبها بالسريانية، بعنوان (مرثية السيف في ألقوش سنة ١٨٣٢) مخطوط في دير السيدة في بلدة ألقوش، وينظر أيضاً د. عبدالفتاح علي البوتاني: التعرض السوراني على بلدة ألقوش ١٥ آذار ١٨٣٢ في مخطوطتين سريانتين، نشر ضمن كتابه: دراسات ومباحث في تاريخ الكورد والعراق المعاصر، أربيل ٢٠٠٧، ص٣٩ وما بعدها.

٧٤ يوافق أولها ١٠ شعبان من سنة ١٢٤٨ هـ.

٧٥ دارت معركة العقر سنة ١٨٣٢ حين تقدمت قوات محمد باشا ميركور من رواندوز إلى العقر حيث اصطدمت بقوات أميرها اسماعيل باشا البهديناني، وكانت هذه القوات بقيادة ياسين آغا الزيباري، فلم نقف على دور لسليمان آغا الذي يذكره الكاتب هنا. ينظر حسين حزني مكرياني: موجز تاريخ امراء سوران ص ٥٧ وشاهد عيان: وثيقة عن محن دير الربان هرمزد، نشرها بطرس حداد في (وثائق تاريخية كلدانية) ص٩١ .

٧٦ تولاها من سنة ١٢٥٠ ولاها من سنة ١٢٥٠ الى ١٢٥١هـ/ ١٨٣٤ الى ١٨٣٥م. أنور المائي: الأكراد في بهدينان، ص١٧٠.

٧٧ هو الأمير بدرخان بن عبدال خان بن مصطفى خان بن إسماعيل خان، من الأسرة العزيزية الحاكمة في الجزيرة (بوتان) . ولد سنة ١٢٠٩هـ/١٨١٧م وتولى الإمارة سنة١٢٢٧هـ/١٨١٢م وسعى لإنشاء دولة كردية مستقلة، فأثار بذلك حفيظة الدولة العثمانية، وأرسلت جيشا كبيرا للقضاء على حركته، إلا أن بدرخان بك ألحق هزيمة بالجيش العثماني، مما شجعه على اعلان الانفصال عن الدولة العثمانية وذلك في عام ١٢٥٨هـ/١٨٤٢م فأعدت هذه حملة عسكرية كبيرة بقيادة عثمان باشا فأمر الأمير بإخلاء العاصمة والتجأ إلى قلعة (اروخ) الحصينة وبعد قتال مرير القي القبض عليه فأرسل مع اثنين من أولاده وكبار رجالات دولته إلى الآستانة عام ١٨٤٨م، فنفاه السلطان إلى مدينة (قندية) وبعد عشر سنوات انتقل إلى استنبول ومن ثم إلى دمشق حيث توفي سنة ١٨٦٨م . ويكشف هذا النص عن صفحة من التعاون المبكر بينه وبين

أمير رواندوز، وهو ما تسكت عنه المصادر الأخرى. قارن: صلاح هروري: امارة بوتان في عهد الأمير بدرخان، دهوك ٢٠٠٠ ص ٩٦ و٩٧ مشاهير الكرد ج١ ص١٣٦ ومحمد علي الصويركي: معجم اعلام الكرد، السليمانية ٢٠٠٦ ص١٤١

٧٨ اغتال أمير اليزيدية علي بك الزعيم المزوري علي آغا، وهو عم الملا يحيى المزوري، بناء على طلب محمد سعيد باشا أمير بهدينان. محفوظ العباسي: امارة بهدينان العباسية، الموصل ١٩٦٩، ص١٣٩ وكتابنا: المعجم التاريخي لامارة بهدينان ص١٤٥–١٤٦.

٧٩ يقصد الرابية التي يقع فوقها جامع النبي يونس في شرقي مدينة الموصل.

٨٠ هو علي باشا اللاظ (اللاز) والي بغداد من ١٢ ربيع الاول ١٢٤٧ الى ربيع الاول ١٢٥٨هـ/١٨٣١–١٨٤٢م.

٨١ والي سيواس وقد امرته الدولة العثمانية بتصفية الامارات الكردية، فكان سبباً في القضاء على امارة بهدينان ثم امارة سوران.

٨٢ تولى السلطنة من ١٢٢٣ إلى ١٢٥٥هـ/١٨٠٨– ١٨٣٩م.

٨٣ تعزز هذه الرواية ما نقله موكرياني عن بعض معاصري الأمير محمد أنه أمر باعدام أحد أفراد جيشه لأنه سرق سلة من العنب. موجز تاريخ أمراء سوران ص٥٧.

٨٤ قرية كانت تبعد عن أربيل بنحو ٤ كم، وهي اليوم ناحية كبيرة، وتعد ضاحية مهمة من ضواحيها، ومعظم سكانها من المسيحيين.

٨٥ قتل في المشارف الشمالية لعينكاوه وكتب على قبره عبارة بالسريانية هي (سهدا ايليا) بمعنى الشهيد ايليا، ولبث قبره مزاراً لأهل البلدة وغيرها، ثم شيدت عليه كنيسة سميت باسمه. أما آل عبدوك فأسرة كبيرة تعد من أقدم أسر عينكاوه وما زال أحفادها يعيشون في هذه البلدة حتى اليوم.

٨٦ انفرد الكاتب هنا بالإشارة إلى اسم حاكم أربيل هذا.

٨٧ أنظر آزاد صبري: كنائس ومزارات أربيل، شقلاوه ٢٠٠٢، ص٣٣. ٨٧

پوختەی لێکۆڵینەوە

ئادی شێر راهبێکی کلدانیی خەڵکی شەقڵاوەیە، ماوەیەکی ژیانی خۆی لە شاری (سوعرود) و کوردستانی تورکیا بەسەر بردووە. ئەو لە ژیانیدا زۆر بایەخی بە مێژوو داوە، چەند کتێب و لێکۆڵینەوەی گرنگی لەسەر مێژووی کلدان و ئاشووری و ئارامییەکان بلاّوکردۆتەوە. هەروەها هەندێ دەستنووسی لە بواری مێژووی بلاّو کردۆتەوە. لە ساڵی ١٩١٠دا توێژینەوەیەکی گرنگی لە گۆڤاری ئاسیا کە لە پاریس دەرچووە، لەسەر مێژووی کوردستان بلاّوکردۆتەوە.

کە کاتی خۆی لەلایەن رەهبان و قەشە کلدانەکان بە زمانی سریانی لە پەراوێزی دەستنووسی جۆراوجۆر نووسراون، ئەو برگە و بابەتانە هەندێکیان باس لە رووداوەکانی کوردستان، لەسەردەمی ململانێی نێوان دەوڵەتی ئاق قۆینلو و دەوڵەتی سەفەوی لە سەرەتای سەدەی نۆزدەیەم دەکەن. ئەوانی دیکەش باس لە پشێوی و شەڕەکانی ناوخۆیی نێوان میرەکانی بادینان، کە لە ساڵی ١٩١٢ قەوماوە دەکات. هەندێك لە برگەکانیشی باس لەو شەڕانە دەکات کە محەمەد پاشای کۆرەی رەواندز لەگەڵ ئێزیدییەکانی کردبوو بەمەش کۆتایی بە میرگەی بادینان هێنا ـ دیارە زۆربەی ئەو زانیارییانە نەزانراو بوون. بۆیە ئێمە لە زمانی عەرەبییەوە وەرمان گێڕاون. پاشان توێژینەوەمان لەسەر کردوون و پەراوێزی مێژووییمان بۆ داناون.

Abstract

Addai Scher was a Chaldean monk who was interested in studying history and wrote several books and mission researches in 1910 published in French in **Journal Asiatique.** Scher has collected a number of paragraphs of historical documents originally written in Syriac related to the history of Kurdistan in different periods, including details which were not known in the sixteenth century when Kurdistan had fallen under the occupation of the State of Aq Qoinlo, and the Safavids. It also contains other provisions relating to famine suffered by the Kurdistan in 1689, and the texts of all the chaos and internal wars experienced by the emirate of Bhdinan in the year 1712 AD as a result of the war that took place between the princes, as well as other texts about the war waged by the Prince of Rawanduz Mohammed Pash (a Mir Kor) against the Yazidis in 1832 and the fall of the Emirate of Bhdinan. As the information here are completely, this research has been translated into.

الأسرة الحيدرية ودورها الثقافي في كوردستان العراق

(منذ مجيئها وحتى منتصف القرن الثامن عشر)

سنور صباح صديق

كلية الآداب – قسم التاريخ

المقدمة

يرتبط تأريخ وجود العائلة الحيدرية في جنوب كوردستان بتأريخ نشوء الدولة الصفوية، فبعد فرض الصفويين المذهب الشيعي الأثنى عشري في مناطق نفوذهم ومن ضمنها كوردستان، نتيجة لذلك ترك العلماء من أهل السنة بلاد العجم. ومن بين أولئك العلماء محمد بن حيدر پيرالدين الذي فر من بطش اسماعيل الصفوي، فكان أول من ورد الى كوردستان، وسكن قرية حرير وتزوج وأنجب ولدا سماه حيدر، وهو جد جميع الحيدريين في العراق الحالي. وصارت حرير وبعدها قرية ماوران مركزا علميا بارزا ألفت فيه ونسخت مئات المؤلفات المهمة وخاصة في علوم الفقه والحكمة والكلام التي اختصوا بها.

لقد حافظت هذه الأسرة على مكانتها العلمية خلال أكثر من أربعة قرون، وتقلد بعض أفرادها مناصب علمية ودينية رفيعة، ونبغ من بين رجالاتها اكثر من ثلاثمائة عالم من أصحاب التصانيف والمؤلفات النافعة. تلقي هذه الدراسة الضوء على تاريخ العائلة في حرير وماوران ودورها الثقافي في نشر العلم والمعرفة وتأليف الكتب والتدريس، وكذلك دورها في منح الأجازة للعلماء، حتى اننا لانجد أجازة علمية في تلك الفترة ألا وتتصل بهذه العائلة. أضافة ألى ذلك تتناول هذه الدراسة تأريخ العائلة من القرن السادس عشر ولغاية النصف الأول من القرن الثامن عشر، أي لغاية سفر صبغة ألله بن أبراهيم الحيدري ألى بغداد وأستقراره فيها، لأن هذه المرحلة تعتبر مرحلة جديدة لهذه العائلة لنشر المعرفة وتأسيس مراكز علمية بارزة في أرجاء أخرى في الدولة العثمانية.

المبحث الأول
أصول العائلة الحيدرية

هنالك آراء مختلفة عن أصول هذه العائلة، فبعض المؤرخين يرجعون نسبها الى الشريف أحمد الأعرابي الذي عاش في بادية الحجاز ثم في المدينة المنورة، ويتصل نسبه بالإمام موسى الكاظم (رضي الله عنه)، وقد هاجر بعض من سلالته الى العراق والبعض الآخر الى بلاد ما وراء النهر[١].

بينما ترجع بعض المصادر التاريخية نسب الحيدريين الى الصفويين، أذ يتصل نسبهم بهذه الاسرة في الشيخ صدرالدين بن القطب الشيخ صفي أبي الفتح اسحاق[٢] ولهذا نجد في بعض الأحيان لقب الصفوية مرتبطاً بأسماء علماء الحيدريين[٣].

وكما هو واضح فأن هنالك أختلاف بين المؤرخين حول أصول الصفويين، وعدا الفكرة السائدة باعتبارهم أتراك، فأن هنالك رأي آخر يرجع أصول الصفويين الى الكورد وذلك اعتماداً على أن پيروز شاه، جد الشيخ صفي الدين كان كوردياً، وقد هاجر مع عشيرة كوردية كبيرة من منطقة سنجار خلال القرن الرابع للهجرة (العاشر الميلادي) واستقرت في المنطقة الجبلية الواقعة جنوب غربي بحر قزوين، قرب أردبيل[٤]، ومع هذا الأعتقاد تبقى فكرة كون أصول الصفويين من الكورد ضمن احدى الاعتقادات والآراء الخاصة بأصولهم.

وأحياناً نرى نسب أو لقب (الداغستاني)[*] إلى جانب أسماء العلماء الحيدريين، وحسب أقوال (مام ناصح) فأنه يرى بأن بعض الأشخاص من أجدادهم ذهبوا الى أفغانستان وداغستان وبقوا هناك فترة من الزمن وبعد ذلك عاد بعضهم الى كوردستان وحافظ على لقب الداغستاني، ويُعد ضياء الدين الحيدري ابن عبدالله الداغستاني واحداً من هؤلاء العلماء الذين أستعمل هذا اللقب في كتاباته[٥].

ثمة رأي آخر حول أصول الحيدريين يشير الى بأنهم من الأتراك ، لاسيما وانه يوجد رأي منذ وقت بعيد يقول بأنه الحيدريين قد استوطنوا في مناطق ما وراء النهر وهي اليوم تركمانستان الحالية ومن هنالك انتشروا الى المناطق الأخرى[٦]، وكان جدهم الأعلى محمد بن حيدر پيرالدين، وهو أول الواردين الى العراق، كان يتكلم

باللغة التركية الجغطائية [٧]، وهنالك بعض المؤرخين يعتقدون أن اسم قرية ماوران مأخوذة من موطن آبائهم وأجدادهم (ما وراء النهر).

وغالباً ما يتم ملاحظة لقب (حسين آبادي) إلى جانب أسماء علماء الحيدريين، وبحسب هذا الاعتقاد فأن جذور هذه العائلة ترجع الى الأصول الكوردية ، وينسب صاحب هذا الرأي قرية (حسين آباد) الى امارة أردلان ونفس الشيء بالنسبة لأصول هذه العائلة[٨]، ويعتبر هذا الرأي هو الرأي الأقرب الى الحقيقة حتى أن فريقا من عائلة الحيدريين أنفسهم يؤيد هذا الرأي حول أصل العائلة.

ترجع هجرة الحيدريين الى سنة ٩١٢-٩١٣هـ (١٥٠٦-١٥٠٧م) عندما عاد اسماعيل الصفوي من فتح ديار بكر ووضع يده على كرمنشاه وسنة (سنندج) وجعلهما من ممتلكاته، ولقسوته البالغة هرب الكثير من مناطق نفوذه تخلصاً من سطوته[٩]، وبسبب تشيع اسماعيل الصفوي الذي أستأصل عدة من أعاظم علماء ايران وشيروان وتفليس وحرق كتبهم ولم يبق احداً حيث فر الجميع من وجهه[١٠]، وكان من الهاربين أحد سكنة قرية حسين آباد الواقعة قرب سنة، في مقاطعة أردلان من كوردستان الايرانية[١١]، وهو محمد بن حيدر **پيرالدين**[١٢] فكان أول من ورد الى كوردستان وسكن بقرية حرير ثم ماوران مستترا مختفياً من بطش شاه اسماعيل الصفوي، وهو الذي ينتمي اليه كل االحيدريين ولقى من امراء الأكراد وعلمائهم حفاوة واحتراماً، وأخذ طلبة العلم عنه العلم، وتزوج أمرأة باشورية من ماوران. ويقال بأن هذه المرأة من نسل عبدالله بن عمر بن خطاب (ر.ض) سكنوا تلك المنطقة خلال الزحف الاسلامي، وان الباشوريين كالحيدريين أهل علم ونبل ومعارف ودين، فأنجبت هذه المرأة الباشورية ولداً سموه حيدر على اسم أبيه وهذا المولود هو جد جميع الحيادرة كما مر بنا[١٣].

كانت قرية حرير الموطن الاول لهذه الاسرة[١٤]، وفي هذه القرية نشأ فيهم العلماء الأعلام[١٥]، وصارت القرية بوجودهم مركزاً علمياً بارزاً، ألفت فيها ونسخت مئات المؤلفات المهمة لاسيما في علم الفقه والحكمة والكلام التي اختصوا بها[١٦].

بعد عام (١٠٤٠هـ/١٦٣٠م) أخذ الهرم يدب في أوصال الامارة السورانية فخضعت الى سيطرة الإمارة البابانية، وفقدت استقلالها مؤقتاً لذلك فقدت حرير مكانتها، وفي تلك الفترة انتقلت الأسرة الحيدرية إلى مكان آخر في كوردستان، حيث انشأوا قرية

سرعان ما نسبت اليهم، وهي قرية ماوران[١٧]، واتخذوها مركزاً علمياً من خلال تأسيسهم لأكثر من مدرسة فيها، وفي بعض العهود كانت توجد نحو (١٦) مدرسة في هذه القرية، وبسبب اقامتهم المستمرة فيها جيلاً بعد جيل، فقد قصدها طلبة العلوم من كل صوب، حتى صارت أشبه (بقرية علمية) إذا جاز التعبير، بمعنى أن أغلب سكانها كانوا من المدرسين والعلماء وطلبة العلوم ومن يتولى خدمتهم عادة، وفي هذه القرية كان يجري تأليف الكتب ونسخها وشرحها، ومنها وجدت انتشاراً في المناطق الأخرى، ونظراً لقرب القرية من أربيل فقد ازدهرت بسبب سهولة وصولهم اليها ولم تغادرها الحياة العلمية الا في حقب قليلة حينما كانت كوردستان تتعرض لغزوات خارجية[١٨].

ازدهرت هذه القرية في أيامهم واشتهرت بعلمائها من الاسرة المذكورة الذين ذاع صيتهم في الاوساط العلمية في أنحاء العراق كافة بل وفي خارجه أيضاً، ولقد حافظت هذه الأسرة على مكانتها العلمية خلال أكثر من أربعة قرون، وتقلد بعض أفرادها مناصب علمية ودينية رفيعة، والشيء الملفت للنظر إن عناية أفراد الاسرة بالعلم والإنشغال به لم ينقطع عبر الأجيال بل توارثوا العلم أباً عن جد وكابر عن كابر[١٩] ونبغ من بين رجالاتها أكثر من ثلاثمائة عالم من أصحاب التصانيف الجيدة والمؤلفات النافعة[٢٠].

المبحث الثاني
التدريس والأفتاء

كان للعلماء احترام كبير ونفوذ قوي في النفوس عند الامراء والرؤساء والطلاب وبقية عامة الناس، لمكانتهم العلمية بالإضافة الى منزلتهم الدينية التي تحتم على الجميع احترامهم وتعظيمهم، فالطالب ينتقل من مدرس إلى آخر ليكمل تحصيله عند أو على يدي عالم أوسع علماً، وقد يقضي الطالب الكوردي خمسة عشرة أو عشرين عاماً وربما أكثر الى أن يكمل تحصيله وينال الإجازة ويصبح عالماً[٢١]. وبالطبع فان شهرة العالم وسمعته العلمية هي المعتمدة في تفضيله على غيره من العلماء، الامر الذي كان يدفع العلماء الى العناية بصورتهم في مجتمعاتهم، والتنافس في المزايا العلمية والروحية أيضاً[٢٢]، فكان المجازون، أي الذين يعطون الإجازة، هم الذين أكملوا العلوم الاثنى عشر (عبارة عن علوم اللغة العربية والعلوم الإسلامية وبعض العلوم والآداب).* وكانت الاجازة تعطى بأسم المدرس، وكذلك كان حكم الاجازة يستمد من شهرة الاستاذ المجيز، الموقع عليها، وكان الحاصل على الاجازة يؤهل لأن يجلس بمجلس العلماء وان ينتقل من مجلس التعلم الى مجلس التعليم أي ان يصبح مدرساً في العلوم التي أكملها[٢٣].

كانت الاجازة مقتصرة على (الحديث وروايته) ثم انتقل هذا من الحديث الى سواه من العلوم، فاذا ثابر الطالب على الاستماع لأمالي الشيخ أو الاستاذ في الأدب واللغة..الخ، أو الشرح الذي يقوم به المدرس لكتاب ما وتأكد المدرس من استفادة الطالب، كتب له شهادة على الورقة الأولى أو الأخيرة من الكتاب (أتم فلان قراءة هذا الكتاب وأجزت له تدريسه) [٢٤]، وكان المجيز عالما بما يجيز ثقة في دينه وروايته معروفا بالعلم[٢٥]، وظهر في حقبة دراستنا عدد من العلماء الحيدريين الذين عملوا في التدريس، ومنهم محمد بن حيدر پيرالدين، أول الواردين إلى كوردستان الجنوبية وكان لديه طلاب يأخذون منه العلم. وقد انتهج (حيدر الاول) نجل محمد حيدر پيرالدين نفس نهج والده في التدريس بعد ان أخذ العلم عن والده[٢٦]، كما أخذ الإجازة العلمية من العلامة زين الدين البلاتي، ومن الشيخ عمر المدرس بقرية (زينوي) قرب رواندوز، واقام على التدريس وخدمة العلم والدين [٢٧]، وتخرج الطلاب

في مدرسة حرير، المدرسة التي أسستها خانزاد أميرة امارة سوران، وكانت هذه الاميرة طالبة لدى حيدر بن محمد[٢٨]، الذي توفي في حرير، تلك القرية التي ولد فيها من والدته الباشورية كما ذكر أعلاه، وذلك في سنة (٩٨٥هـ–١٥٧٧م) [٢٩]، وبرز أبنه احمد بن حيدر بن محمد **پيرالدين** في حقبة دراستنا الذي اخذ العلم عنه اسرته، وقرأ العلوم العقلية والنقلية والأدبية العربية، وأخذ العلوم العقلية والنقلية على والده العلامة حيدر الأول، وقرأ التفسير البيضاوي على مولانا الشيخ الكوردي الاشنوي، وقرأ مشكاة المصابيح على الشيخ عبدالملك العصامي*[٣٠]، وافاد الطالبين، ثم أنتقل من مسكنه في (ماوران) الى الشام فسكن في مدرسة (القجماسية)[*] مدة، ثم تركها ورجع الى سكنه وأشتغل في خدمة العلم والدين[٣١]، ولقد توفي في حرير ودفن فيها سنة ١٠٦٩هـ–١٦٥٨م، وحيدر الثاني بن أحمد بن حيدر بن محمد **پيرالدين**، ولد في حدود سنة ١٠٣٨هـ /١٦٢٨م، وكان قد أخذ العلم من والده وبذل جهودا كبيرة في تحصيل العلم بصنوفه[٣٢]، وتولى التدريس في قرية ماوران، فقصده الطلبة من كل صوب، ومن خلخال وخراسان والعجم وداغستان[٣٣]، واشتهر بحيدر الثاني[٣٤]، وسافر الى القسطنطينية، حيث قابل السلطان أحمد الثالث، وحصل على فرمان سلطاني حصل بموجبه على وقف بعض القرى في منطقة أربيل، تقديراً لعلمه وأحتراماً لمكانته[٣٥]، ولقد أنشأ في **چيمن*** مدرسة كان لها الفضل في تخريج عدد من العلماء، ويظهر انها أصبحت مركز استقطاب للحركة الفكرية في تلك النواحي[٣٦]، فضلا عن ماوران، أشتغل بخدمة العلم والدين وفي مخطوطات دار التربية الإسلامية في بغداد، مجموعة سعيد الزهاوي، مخطوطة الأسفار الأربعة، في الحكمة المتعالية لمحمد ابن ابراهيم المشهور بصدر المتألهين الشيرازي المتوفي في مدينة البصرة سنة (١٠٥٠هـ/١٦٤٠م) مايشير الى انها نسخت على يد رسول بن علي بن محمد سنة (١١٠٩هـ/١٦٩٧م) في مدرسة مولانا حيدر في ماوران[٣٧]، وأقام على التدريس وخدمة الدين حتى وافاه الاجل في أربيل سنة ١١٢٩هـ–١٧١٦م، ودفن فيها، وقبره الآن تحت قلعة أربيل ويطلق الناس عليه بابا حيدر[٣٨].

وبعد وفاته برز ابنه احمد (الثاني) وكان قد اخذ العلم عن والده واخذ منه الاجازة، وقد نشأ في مدرستهم أي (ماوران)، على يد والديه ومنه أخذ شهادته، تولى

التدريس في ماوران ونبغ فيه، وكان حياً بعد سنة ١١٠٠هـ/١٦٨٦م، ولم يذكر أحد من مترجميه تأريخ وفاته[٣٩].

وكان ابنه ابراهيم بن حيدر الثاني عالماً مدققاً، أخذ العلم عن أبيه، ودرس في مدرسته ثم انشأ مدرسة اخرى كما تدل عليها بعض المخطوطات المتبقية من ذلك العهد، فقد إطلع الدكتور عماد عبدالسلام على مخطوطة هي حاشية على شرح العصام الاسفرائيني على العقائد العضدية نسخت سنة (١١٤٩هـ/١٧٣٦م)، في قرية ماوران في مدرسة ابراهيم حيدر[٤٠]، وكذلك على اجازة منحها اسماعيل بن ابراهيم بن حيدر سنة ١١٥٤هـ/١٧٤١م، لأحد تلاميذه وهو ملا موسى بن ابراهيم الباني زرديني، جاء فيها: (وأنا الفقير الى الغني قد قرأت العلوم النقلية والفنون العقلية الحكمية والاعتقادية والصناعات العربية على صاحب التصانيف الفايقة والتأليفات الرايقة، علامة زمانه وأستاذ الكل في أوانه، أعني من هو والدي وسندي مولانا ابراهيم مد ظله، وهو قرأ على والده الوحيد في عصره والفريد في دهره مولانا وجدنا العلامة حيدر الحريري، وهو قرأ العلوم النقلية والفنون الأدبية والصناعات العربية ومقداراً معتداً به في العلوم العقلية على والده تلميذ شيخ الإسلام زين الدين البلاتي الكوردي وقرأ تتمة المقولات على استاذ الكل مولانا محمد بن شروين)[٤١]، وإشتغل بالتدريس وأفادة المسلمين وإرشادهم الى الحق ولقد قصده طلاب العلم في مسكنه (ماوران) مثل مراد العمري الذي درس على يدي ابراهيم بن حيدر في قرية ماوران دورها وتوفي سنة (١١١٥هـ/١٧٣٨م) [٤٢].

ولهذه العائلة دورها في الأفتاء[*] ايضا، فمن اشتهر منهم في هذا المجال المهم في حقبة دراستنا: محمد بن حيدر **پيرالدين** وحيدر بن محمد بن حيدر **پيرالدين** وكان مفتي الشافعية في العراق، يرجع اليه فحول العلماء في الفتوى، وكان في زمانه يلقب بأبن حجر الثاني وكان من معاصريه، وهو محرر مذهب الشافعي، ودرس وأفاد وأفتى[٤٣]. وصار مرجعا عاليا للافتاء في جميع انحاء العراق[٤٤].

المبحث الثالث:
أسهاماتهم في التأليف والترجمة والنسخ

أولاً: العلوم النقلية*

١- التفسير:

هو علم يبحث عن شرح توضيح معاني القرآن الكريم على قدر طاقة البشر والافصاح بما يقتضيه بنصه(٤٥)، أوشارته، وعرفه الجرجاني ت (٨١٦هـ) بقوله: توضيح معنى الآية وشأنها وقصتها والسبب الذي نزلت فيه بلفظ يدل عليه دلالة ظاهرة(٤٦)، وعرفه د. مساعد الطيار بقوله: هي الاساس والمقدمات العلمية التي تعين في فهم التفسير، وما يقع فيه من اختلاف وكيفية التعامل معه(٤٧).

لقد أهتم العلماء الحيدريين بهذا العلم وبرز منهم في هذا المجال في حقبة دراستنا أحمد بن حيدر الأول المتوفي سنة (١٠٦٩هـ/١٦٥٨م) ولقد اشتهر في التدريس وله رسالة كبيرة في قوله تعالى : ﴿**الله نور السموات والأرض مثل نوره**﴾، وهذه رسالة جليلة في التفسير(٤٨)، وايضاً له تعليق على تفسير البيضاوي لآية الكرسي(٤٩)، كما برع في هذا المجال ابراهيم بن حيدر الثاني حيث كتب في مجلدين (تفسير القرآن) جمع فيه الظاهر والباطن، وفي هذا التفسير المدلولات الظاهرة والمعاني المستقاة من القرآن الكريم اشارة(٥٠)، وكتاب آخر بأسم (اللمعة الرجبية) في تفسير سورة (الاخلاص) كملها في سنة (١١٠٤هـ) (٥١).

٢- علم الفقه:

الفقه معرفة أحكام الله تعالى في أفعال المكلفين بالوجوب والحظر والندب والكراهة، وهي مستقاة من السنة وما نصبه الشارع لمعرفتها من الأدلة، فإذا استخرجت الأحكام من تلك الأدلة قيل لها فقه(٥٢)، ومبادؤه مأخوذة من سائر العلوم الشرعية كأصول التفسير والكلام والحديث وبعض العلوم العقلية(٥٣).

ومن العلماء الحيدريين الذين اشتهروا في هذا الباب في حقبة دراستنا أحمد بن حيدر الأول المتوفي سنة (١٠٦٩هـ/١٦٥٨م) وقد ألف في الفقه (اثبات غسل الرجلين في الوضوء وابطال المسح بدل غسلهما الا بالشروط الثابتة بالنص)، و(مسألة في

الطلاق) و(مختصر الفتاوي) [٥٤]، وأيضاً برز في هذا المجال حيدر الثاني بن أحمد بن حيدر المتوفي (١١٢٩هـ–١٧١٦م) وحاشيته على شرح مختصر المنتهى في أصول الفقه[٥٥]، كما برع في هذا المجال ابراهيم بن حيدر الحيدري، وله حاشيته على شرح جمع الجوامع في أصول الفقه[٥٦]، وحاشيته الايضاحية على تحفة ابن حجر في الفقه الشافعي[٥٧]، وعبدالله بن حيدر الثاني أيضاً وقد اشتغل بعلم الفقه له حاشية على كتاب (الفرائض) في تحفة العلامة ابن حجر[٥٨].

٣– علم الكلام:

الكلام هوالعلم بالعقائد الدينية عن الأدلة اليقينية، وهو أحد أبرز العلوم الإسلامية الذي يهتم بمبحث العقائد الاسلامية واثباتها بالأدلة العقلية والنقلية[٥٩]، وكان علم الكلام الذي يدافع عن معتقدات الاسلام هو فرع المعرفة الأساسي الذي انشغل به العلماء الكورد ووجد رواجاً بينهم[٦٠].

ومن العلماء المشتغلين بهذا المجال أحمد بن حيدر الأول المتوفي سنة (١٠٦٩هـ/١٦٥٨م) ومن مؤلفاته في هذا المجال (حاشية الدقيقة الواقعة على شرح العقائد الدوانية المسماة بالمحاكمات) فأنه حكم فيها بين جميع الحواشي الواقعة على الشرح المذكور، وكتاب آخر بعنوان التعليقات على شرح العقائد العضدية وكتاب (رد الرفضة) [٦١]، وبرز في هذا المجال في حقبة دراستنا من العائلة الحيدرية، حيدر الثاني بن أحمد بن حيدر الأول المتوفي (١١٢٩هـ–١٧١٦م)، ومن مؤلفاته حاشية على شرح التجريد وحاشية على حاشية الخيالي على (شرح العقائد النسفية) وحاشية على (إثبات الواجب) وعلى حواشيه ايضاً[٦٢].

وأشتغل بهذا المجال أيضاً ابراهيم الأول بن حيدر الثاني ومن مؤلفاته فيه شرحه لكتاب الحوراء والزوراء لجلال الدواني في الكلام[٦٣]، وكذلك من العلماء الحيدريين الذين عملوا في مجال علم الكلام عبدالله بن حيدر الثاني وله حاشيته على حاشية (قول أحمد) و(التفتازاني) [٦٤].

ثانياً: العلوم العقلية* :

علم الفلسفة والمنطق:

الفلسفة: كلمة يونانية الأصل، مركبة من جزئين هما (فيلو– سوفي) والتي تعني محبة الحكمة[٦٥].

اما المنطق : هو فرع من الفلسفة يدرس صور الفكر وطرق الاستدلال السليم[٦٦]، ويضم قوانين يعرف بها الصحيح من الفاسد في حدود المعرفة للماهيات والحجج المفيدة للتصديقات[٦٧].

ولقد اشتهر في مجال الفلسفة في حقبة دراستنا أحمد بن حيدر الأول وله حاشيته على كتاب (الشفاء) في علم الحكمة لأبن سينا[٦٨]، كما صنف حيدر الثاني بن احمد بن حيدر الأول في علم الحكمة ومن بين مصنفاته، حاشية على شرح (حكمة العين) في الحكمة، وحاشيته على حاشية (اللاري) على شرح القاضي الرومي على (الهداية) في الحكمة، وبرز في هذا المجال ايضاً عبدالله بن حيدر الثاني، وله حاشيته (الدقيقة النفيسة) على حاشية (اللاري) في الحكمة وقد صارت (جادة تقرأ في العراق) اي كتابا منهجيا لهذا العلم كما نقول في هذه الايام[٦٩].

وأما علم المنطق برز الحيدريين فيها مثل ابراهيم الأول بن حيدر الثاني ومن مصنفاته الحاشية الدقيقة على حاشية قول أحمد علي الفناري في المنطق، وحاشية المحقق ميرزا جان على حاشية السيد الجرجاني على حاشية المطالع في المنطق وشرحه على (الزوراء) للدواني في المنطق، وحاشية على السيالكوتي شرح الشمسية[٧٠]، وايضاً برز عبدالله بن حيدر بن احمد الحيدري ، صنف حاشية على حاشية قول أحمد بن محمد خضر (ت ٩٥٠هـ) على الفوائد الفنارية لمحمد بن حمزة الفناري (ت ٨٣٤هـ) وهو شرح كتاب (ايساغوجي) في المنطق لأثيرالدين الابهري القرن السابع الهجري) [٧١].

٢– علم آداب البحث:

ويقال له علم المناظرة وهو علم يبحث فيه عن كيفية ايراد الكلام بين المناظرين، وموضوعه الأدلة من حيث انها يثبت بها المدعي على الغير، ومبديه امور بينة بنفسها. والغرض منه تحصيل ملكة طرق المناظرة لئلا يقع الخبط في البحث فيتضح الصواب[٧٢].

وقد أهتم علماء الحيدريين بعلم آداب البحث، وقد برز في عقبة دراستنا حيدر بن احمد بن حيدر، صاحب المؤلفات الكثيرة، له حاشية على حاشية مير أبي الفتح السعيدي (المتوفي سنة ٩٧٦هـ/ ١٥٧٦م) على شرح محمد الحنفي التبريزي على كتاب (آداب البحث) لعضدالدين الايجي. منه نسخة في مكتبة الراوية ببغداد(٤)، عبدالله بن حيدر الثاني صنف حاشية على حاشية (أمير أبي الفتح) في آداب البحث، وبرز ايضاً في حقبة دراستنا ابراهيم بن حيدر الثاني الذي صنف الحاشية على حاشية الوغ بيك على شرح المسعودي في آداب البحث(٥).

٣- علم البيان:

لغة الكشف والظهور، واصطلاحاً أصول وقواعد يعرف بها إيراد المعنى الواحد وتراكيب متفاوتة من الحقيقة والمجاز، والتشبيه والكناية، مختلفة من حيث وضوح الدلالة على ذلك المعنى الواحد وعدم وضوح دلالتها عليه(٦).

من العلماء الحيدريين المشتغلين بهذا المجال أحمد بن حيدر الثاني، فمن مؤلفاته حاشية على (شرح عصام الدين) على رسالة البيان(٧)، كما كتب في هذا المجال ابراهيم بن حيدر الثاني وله حاشية على شرح عصام الدين على المتن السمرقندي في البيان(٧٣). وأشتغل في علم البيان أيضاً عبدالله بن حيدر الثاني وله حاشية على شرح (عصام الدين) على رسالة البيان(٧٤).

٤- علم الوضع:

علم الوضع علم باحث عن تفسير الوضع وتقسيمه الى الشخصي والنوعي، والعام والخاص(٧٥)، ومن الذين اشتهروا بهذا المجال من العائلة الحيدرية في حقبة دراستنا ابراهيم بن حيدر الثاني، فمن مؤلفاته حاشية على حاشية قول احمد (المتوفي سنة ٩٥٠هـ/١٥٤٣م) على الفوائد الفنارية لمحمد بن حمزة الفناري، وهو شرح ايساغوجي لاثير الدين الابهري في علم المنطق. منه نسخة في المكتبة الراوية ببغداد تحت العدد (٨٨)(*) حيدر الثاني بن أحمد بن حيدر الأول وله حاشيته على شرح عصام الدين الأسفرائيني على رسالة العضدية للإيجي، في علم الوضع، وحاشية على شرح (عصام الدين) على الرسالة العضدية(٧٦)، واشتغل في هذا المجال عبدالله بن حيدر الثاني

(المتوفي سنة ١١٠٧هـ/١٦٩٥م) صنف حاشية على حاشية قول احمد على (الفوائد الفنارية) في المنطق، وكانت لها اهمية تعليمية خاصة، منه نسخة في المكتبة الراوية في بغداد[*]. حاشية على شرح (رسالة الوضع) في علم الوضع[٧٧].

٥- علم الهندسة:

الهندسة هي دراسة مختلف أنواع الأشكال وصفاتها كما أنها دراسة علامة أشكال الزوايا والمسافات ببعضها [٧٨].

والذي أبدع في هذا العلم من هذه العائلة في حقبة دراستنا حيدر الثاني بن أحمد بن حيدر الأول المتوفي (١١٢٩هـ-١٧١٦م) وله حاشية على أشكال التأسيس في الهندسة[٧٩].

٦- علم الهيئة:

وهو علم ينظر في حركات الكواكب الثابتة والمتحركة والمتحيرة[٨٠]، وممن نبغ فيه ابراهيم بن حيدر الثاني، وقد كتب كتابه في هذا المجال بإسم (شرح تشريح الأفلاك) في الهيئة[٨١]، كما كتب في علم الهيئة عبدالله بن حيدر بن أحمد الحيدري ومن تصانيفه (نبذة في حساب الهيئة)[٨٢].

٧- علم الأخلاق:

هو " علم بالفضائل وكيفية اقتنائها لتتحلى النفس بها وبالرذائل وكيفية توقيها لتتخلى عنها، فموضوعية الاخلاق والملكات والنفس الناطقة من حيث الاتصاف بها"[٨٣]، وبرز في هذا المجال عبدالله بن حيدر الثاني صنف حاشية على شرح (رسالة الأدب) لعصام الدين[٨٤].

نتائج البحث

من خلال هذه الدراسة توصلت الباحثة ألى:

١- ترقى أصول هذه العائلة الى الكورد، من منطقة سنة اي (سنندج) وبالتحديد الى قرية (حسين آباد) الواقعة جنوب شرقي (سنندج)، وهذا يدحض جميع الآراء التي ترجع نسب هذه العائلة الى جذور عربية أو فارسية أو تركية.

٢- انجبت هذه الاسرة عدداً كبيراً من العلماء الذين كان لهم دور مهم في نشر الثقافة في كوردستان لاسيما أحياء علم الكلام الذي أبدعوا فيه ابداعا منقطع النظير، كما كان لهم الدور المهم في نشر التدريس وتأهيل عدد كبير من العلماء في أنحاء كوردستان وغيرها ومنح الاجازة العلمية لهم.

الهوامش:

(١) ابراهيم الدروبي، البغداديون أخبارهم ومجالسهم، طبع في مطبعة الرابطة – بغداد، ١٩٥٨م، ص٣٥.

(٢) ابراهيم فصيح بن السيد صبغة الله بن الحيدري البغدادي، عنوان المجد في بيان أحوال بغداد والبصرة ونجد، دار العربية للموسوعات، ط١، بيروت، لبنان، ١٩٩٩، ص١٢٩.

(٣) لمزيد من المعلومات يرجى مراجعة : محمود شكري الآلوسي، المسك الأنفر في نشر مزايا القرن الثاني عشر والثالث عشر، تحقيق : د. عبدالله الجبوري، دار العلوم، الرياض، ١٩٨٢، ص١٥٨؛ محمد خليل المرادي، سلك الدرر، تحقيق: أكرم حسن الحلبي، ج٢، دار صادر بيروت، ٢٠٠١، ص٨٦.

(٤) د. محمد علي الصويركي الكردي، الموسوعة الكبرى لمشاهير الكرد عبر التأريخ، م٥، دار العربية للموسوعات، بيروت، لبنان، ٢٠٠٩، ص١٩٣.

(*) الداغستان: ولاية من ولايات روسيا تشتمل على المنحدر الشرقي للقوقاس في جهة بحر قزوين من نهر السولاك والكويصو شمالا والى جبل بازار دنري جنوبا./ بطرس البستاني، دائرة المعارف، دار المعرفة، بيروت، (١٢٩٥ هـ / ١٨٧٨م)، م.٧، ص٥٥١.

(٥) محەمەد عەلی قەرەداغی، بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە، ب٦، ج١، هەولێر، ٢٠٠٤، لا ١٩٤.

(٦) عبدالكريم المدرس، بنەماڵەی زانیاران، ج١، بغداد، ١٩٨٤، لا ٢٢٣.

(٧) ابراهيم فصيح بن السيد صبغة الله بن الحيدري البغدادي، عنوان المجد...،م.س، ص١٢٩.

(٨) زبير بلال اسماعيل، اربيل في أدوارها التأريخية، مطبعة النعمان، النجف، ١٩٧١، ص٢٧٣؛ عبدالله الفرهادي، الإكليل في محاسن أربيل، وشفاء العليل وسقاء الغليل في تراث مآثر علماء وأدباء أربيل، ط١، أربيل، ٢٠٠١، ص١٨٧؛ زهير حميدان، إعلام الحضارة العربية الإسلامية في العلوم الأساسية والتطبيقية في العهد العثماني، م٦، سورية، دمشق، ١٩٩٦، ص١٠.

(٩) ابراهيم فصيح بن صبغة الله الحيدري الكوردي، ١٨٢٠–١٨٨٢م، السلسلة الحيدرية، تحقيق: الاستاذ معن حمدان علي، مجلة الذخائر، مجلة فصلية محكمة تعني بالآثار والتراث والمخطوطات والوثائق، العددان السادس والسابع، السنة الثانية، ربيع – صيف ١٤٢٢هـ/٢٠٠١م، بيروت– لبنان، ص١٤٤.

(١٠) ابراهيم فصيح بن صبغة الله الحيدري، عنوان المجد...، م.س، ص٩٢–٩٣.

(١١) ابراهيم فصيح بن صبغة الله الحيدري الكوردي، السلسلة الحيدرية، م.س، ص١٤٤–١٤٥.

(١٢) محەمەد عەلی قەرەداغی، بووژاندنەوەی زانایانی...، س.پ، ب٦، لا ١٧٦.

(١٣) محمد سعيد الراوي البغدادي، تأريخ الأسر العلمية في بغداد، حققه وعلق عليه، د. عماد عبدالسلام رؤوف، ط٢، بغداد،٢٠٠٧، ص١٦٠؛ عبدالله الفرهادي، م.س، ص١٨٦.

(١٤) د.عماد عبدالسلام، مراكز ثقافية مغمورة في كردستان، مطبعة خاني، دهوك، ٢٠٠٨، ص٦٧-٦٨.

(١٥) محمد علي القرداغي، ورود الكرد في حديقة الورود، ط٢، دار آراس للطباعة والنشر، أربيل، ٢٠٠٧، ص١٥٣.

(١٦) د. عماد عبدالسلام رؤوف، مراكز ثقافية مغمورة في كردستان، ص٦٧-٦٨.

(١٧) زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في أربيل، مطبعة الزهراء الحديثة، موصل، ١٩٨٤، ص٣٨.

(١٨) محەمەد عەلی قەرەداغی، بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد...، س.پ، ب٤، لا ٣٢٧؛ د. عماد عبدالسلام، مراكز ثقافية مغمورة في كردستان، م.س، ص٦٧-٦٨.

(١٩) زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في أربيل، م .س، ص٣٨.

(٢٠) عباس العزاوي، أربيل في مختلف العصور، راجعه وعلق عليه وقدم له محمد علي القرداغي، مطبعة الخنساء، بغداد،٢٠٠١، ص١٢٩؛ محمد علي القرداغي، ورود الكرد في حديقة الورود، م.س، ص١٥٣.

(٢١) صديق الدملوجي، إمارة بهدينان الكردية، مطبعة الاتحاد الجديدة، الموصل، (١٣٧٢هـ/١٩٥٠م)، ص١٥٥.

(٢٢) د.عماد عبدالسلام رؤوف، مراكز ثقافية مغمورة في كردستان،م.س، ص١١.

* للمزيد من المعلومات انظر كتاب، محمد عەلیاوەیی، ژیانی فەقێیاتی لە کوردستاندا لە سەدەی ١٣ و١٤ ی کۆچیدا، سلێمانی، ٢٠٠٣، ص١٩-٤٤.

(٢٣) دلشاد حمه صالح مصطفى البرزنجي، علماء الاكراد ودورهم في النشر العلمي خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر الهجريين (١١٠٠-١٣٠٠)، رسالة ماجستير غير منشورة، بغداد، ٢٠٠٦، ص٣٣.

(٢٤) دلشاد حمه صالح مصطفى البرزنجي، م. س، ص٣٣.

(٢٥) د. أحمد شبلي، تأريخ التربية الاسلامية، دار الكشاف للطبع والنشر، بيروت، ١٩٥٤، ص٢٥٠-٢٥١.

(٢٦) محمد سعيد الراوي، البغدادي، م.س، ص١٥٩.

(٢٧) عبدالكريم محمد مدرس، علماؤنا في خدمة العلم والدين، عني بنشره محمد علي القرداغي، ط١، ١٩٨٣، ص١٨٠.

(٢٨) محمد القزلجي، التعريف بمساجد السليمانية ومدارسها الدينية، ضمن كتاب (في رحاب اقلام وشخصيات كوردية)، التقديم والمراجعة والتعليق : محمد علي القرداغي، السليمانية،٢٠٠٧، ص٢٦؛ كەریم مستەفا شارەزا، هەندێ بیرەوەری و زانیارییەکانی ناصح حەیدەری، گ. رۆشنبیری نوێ، ژ (١٠٨) کانونی یەکەم، ١٩٨٥، ل٢١٦.

(٢٩) محمد سعيد الراوي البغدادي، م.س، ص١٥٩.

* وهذا يدل على أنه اقام في مكة بعض الوقت، وجدير بالذكر أنه قد زار الحج، محمد سعيد الراوي، م.س، ص١٥٧.

(٣٠) زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في اربيل،م.س، ص٤٠.

* المدرسة القجماسية: انشأها نائب الشام قجماس الاسحاقي الشركسي كفل دمشق سبع سنين وثمانية شهور. عبدالقادر بن محمد النعيمي الدمشقي (المتوفي ٩٢٧هـ)، المحقق ابراهيم شمس الدين، ط ١، دار الكتب العلمية، ١٩٩٠، ص٤٣٤.

(٣١) محمد المحبي، خلاصة الأثر في أعيان القرن الحادي عشر، دار صادر، بيروت، ج١، ص٢٤٢، من كتاب زبير بلال، علماء ومدارس، م.س، ص٤٠.

(٣٢) محەمەد جەمیلی رۆژبەیانی، بنەماڵەی حەیدەریی کورد لە سەدەکانی هەزارەی دووەمی کۆچیدا لە کوردستان و بەغدا و بەصرە، گ. کاروان، ژ(٨٧)، حوزەیرانی ١٩٩٠، ل٧.

(٣٣) عصام الدين عثمان بن علي بن مراد العمري، الروض النضر في ترجمة أدباء العصر، تحقيق، د. سليم النعيمي، ج٣، مطبعة المجمع العلمي العراقي، بغداد، ١٩٧٥، ص٩.

(٣٤) د. عماد عبدالسلام رؤوف، الآثار الكوردية في المكتبة القادرية (مجلة الاكاديمية الكوردية)، ع (١٠) ، مطبعة حاجي هاشم، اربيل، ٢٠٠٩، ص٢٥٠.

(٤) زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس، م.س، ٤١–٤٢؛ د. عماد عبدالسلام، مراكز ثقافية مغمورة في كردستان، م.س، ص٦٧.

* (چيمن) وقد تكتب شمن، قرية من ناحية قوشتپه التابعة لقضاء أربيل، د. عماد عبدالسلام، مراكز ثقافية مغمورة في كردستان،م.س، ص٦١.

(٣٦) د. عماد عبدالسلام، مراكز ثقافية مغمورة في كردستان، م.س، ص٦١.

(٣٧) ابراهيم فصيح بن صبغة الله الحيدري الكردي، السلسلة الحيدرية، م.س، ص١٤٥–١٤٦، هذه المخطوطة لاتزال محفوظة في دار التربية الاسلامية ببغداد تحت الرقم (١١) وتفاصيلها في كتاب (محمد سعيد الزهاوي مفتي بغداد) الصادر في اصدارات الجمعية الثقافية التاريخية لكردستان، ٢٠٠٩، ص٤٣.

(٣٨) عبدالكريم محمد المدرس، علماؤنا في خدمة العلم والدين، م.س، ص١٠٨؛ محمد أمين زكي، مشاهير الكورد وكوردستان، ج٢، اعداد، رفيق صالح، السليمانية، ٢٠٠٥، ص١٨٤.

(٣٩) عبدالكريمي مدرس، بنەماڵەی زانیاران، ئامادەکردن و سەرپەرشتی چاپ : محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپخانەی شەفیق، بەغدا، ١٤٠٤هـ/١٩٨٤م) ل٢٣٠؛ د. عماد عبدالسلام رؤوف، الآثار الكوردية في المكتبة القادرية، م.س، ص٢٤٨؛ مەلا طاهر مەلا عبدالله بەحرکەیی، مێژووی زانایانی کورد، ب. ١، ج١، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠.

(٤٠) د. عماد عبدالسلام، مراكز ثقافية مغمورة في كوردستان،م.س، ص١٥٨

(٤١) محمد أحمد محمد، فهرس مخطوطات مكتبة الأوقاف المركزية في السليمانية، ج٥، ١٩٩٠ص٢٣٦، مأخوذ من (ابراهيم فصيح بن صبغة الله الحيدري الكردي، السلسلة الحيدرية،م.س، ص١٤٦).

(٤٢) د. عماد عبدالسلام رؤوف، الآثار الكوردية في المكتبة القادرية،م.س، ص٢٥٢؛ مصطفى الغلامي، شمامة العنبر والزهر المعنبر، تحقيق سليم النعيمي، مطبعة المجمع العلمي العراقي، د.م، ١٣٩٧هـ/١٩٧٧م، ص١٤٠؛ عصام الدين عثمان العمري، م.س، ج١، ص٣٩،. زهير حميدان، م.س،ص٩٠.

(*) الافتاء : لغة: الإفتاء أو الفتوى بمعنى واحد والفعل أفتى، ويفيد معنى التبين عامة، وفي لسان العرب يقال: أفتيت فلاناً رؤيا راوها اذا عبرتها له وأفتيته في مسألة إذا أجبته عنها، وأما الفتوى في اصطلاح الفقهاء فهي: إخبار بحكم الله تعالى عن الوقائع بدليل شرعي. أنترنيت، أنظر موقع، www.alwael.com//yopics/view/artide.new

(٤٣) ابراهيم فصيح الحيدري البغدادي، عنوان مجد...،م.س، ص١٢١؛ زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في أربيل، م.س، ص٣٩؛ محمد سعيد الراوي البغدادي، م.س، ص١٥٩.

(٤٤) نازدار جليل مصطفى، الدور العلمي للكورد في الدولة العثمانية خلال القرنين السادس عشر والسابع عشر، رسالة ماجستير غير منشورة مقدمة الى قسم التاريخ – كلية الاداب – جامعة صلاح الدين / اربيل، ٢٠١٠، ص١٢.

* العلوم النقلية: أي الوضعية، وكلها مستندة الى الخبر من الواضع الشرعي ولا مجال فيها للعقل الا في الحاق الفروع من مسائلها بالأصول، وأصل العلوم النقلية كلها هي (الشرعيات) من الكتاب والسنة التي هي مشروعة لنا من الله ورسوله وما يتعلق بذلك من العلوم التي تهيؤها للإفادة ثم يستتبع ذلك علوم اللسان العربي الذي هو لسان الملة وبه نزل القرآن، واصناف هذه العلوم كثيرة مثل: التفسير وعلم القرآن وعلوم الحديث وأصول الفقه والفقه والعقائد وعلوم الكلام والعلوم اللسانية مثل: علم اللغة، والنحو والبيان والآداب. إبن خلدون، مقدمة ابن خلدون، دار الشعب، القاهرة، د. س، ص٤٠١-٤٠٢.

(٤٥) محمد حسين الذهبي، التفسير والمفسرون، ط٢، دار الكتب الحديثة، القاهرة، ١٩٧٦، ج١، ص١٥.

(٤٦) علي بن محمد بن علي الجرجاني، التعريفات، حققه، غوسطافوس فلوجل، مكتبة لبنان، لبنان، ١٩٨٥، ص٣٢.

(٤٧) د. مساعد بن سليمان الطيار، فصول في أصول التفسير، تقديم: د. محمد بن صالح، دار ابن الجوزي، ط٣، ١٤٢٠هـ ١٩٩٩م، ص١١.

(٤) زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في اربيل، م.س، ص٤١؛ عبدالكريم محمد مدرس، علماؤنا في خدمة العلم والدين، م.س، ص٥٧.

(٤٩) محەمەد عەلی قەرەداغی، بووژاندنەوەی زانایانی کورد...، س.ب، ب٦، ل٢٠٦.

(٥٠) زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في اربيل،م.س، ص٤٦؛ عبدالكريم مدرس، علماؤنا في خدمة العلم والدين، م.س، ص٦٩.

(٥١) مەلا طاهر مەلا عبدالله بەحرکەیی، س.پ، ص١٠.

(٥٢) ابن خلدون، م.س، ص٤١٠.

(٥٣) حاجي خليفة، كشف الظنون عن اسامي الكتب والفنون، ج١، دار أحياء التراث العربي، بيروت– لبنان، د.س، ص١١٠.

(٥٤) ابراهيم فصيح الحيدري، م.س، ص١٢٨؛ عبدالكريم مدرس، علماؤنا في خدمة العلم والدين، م.س، ص٥٥–٥٦؛ زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس، ص٤٠–٤١.

(٥٥) ابراهيم فصيح الحيدري، عنوان المجد...،م.س، ص١٢٧.

(٥٦) عبدالكريم مدرس، علماؤنا في خدمة العلم والدين، م.س، ص١٩.

(٥٧) عبدالله الفرهادي، م.س، ص١٩٣.

(٥٨) زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في اربيل، م.س، ص٤٥.

(٥٩) حاجي خليفة،م.س،مج٢،ص١٥٠٣.

(٦٠) اكمل الدين أحسان اوغلو، الدولة العثمانية، تأريخ وحضارة، ت: صالح سعداوي، مركز الأبحاث للتأريخ والفنون والثقافة الإسلامية، استانبول، ١٩٩٩، ج٢، ص٢٤٧.

(٦١) ابراهيم فصيح الحيدري، عنوان المجد...، م.س، ص١٢٠؛ محەمەد عەلی قەرەداغی، بووژاندنەوەی زانایانی کورد...، س.پ،ب٦، لا ٢٠٢؛ زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس، ص٤٠–٤١؛ للمزيد من المعلومات مراجعة: نازدار جليل مصطفى، م.س.، ص٦٣.

(٦٢) عصام الدين عثمان بن علي بن مراد العمري، ج٣، م.س، ص٥٧؛ حاجي خليفة، م.س، ج٢، ص١٥٣؛ زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في اربيل، م.س، ص٤١–٤٢.

(٦٣) عبدالله الفرهادي، م.س، ص١٩٣.

(٦٤) زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في اربيل، م.س، ص٤٥.

* العلوم العقلية: العلوم العقلية هي: طبيعة الإنسان من حيث إنه ذو فكر فهي غير مختصة بملـة، وهي التي يمكن أن يقف عليها الانسان بطبيعة فكره ويهتدي بمداركه البشرية الى موضوعاتها ومسائلها، تعليمها، وهذه العلوم هي: المنطق والعلـم الألهـي والعلـم الطبيعـي والتعـاليم ومـن بينها علم الهندسة وعلم الهيئة وعلم الموسيقى، ولكل واحد منها فروع تتفرع عنه، فمن فـروع الطبيعيات : الطب، ومن فروع علم العدد: (الحساب) والفرائض والمعاملات ومن فروع الهيئـة (الأزياج) وهي قوانين لحساب حركات الكواكب، مقدمة ابن خلدون، م.س، ص٤٥١؛ زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في اربيل، م.س، ص١١.

(٦٥) الصاوي الصاوي أحمد، الفلسفة الاسلامية مفهومها وأهميتها ونشأتها وأهـم قضـاياها، دار النصر للتوزيع والنشر، مصر، ١٩٩٨، ص٥؛ كامل محمود، تأريخ الفلسفة العربية، دار الفكـر اللبناني، بيروت، ١٩٩٠، ص١٣.

(٦٦) كامل محمود، تاريخ الفلسفة العربية، دار الفكر اللبناني، بيروت، ١٩٩٠، ص١٣.

(٦٧) ابن خلدون، م.س، ص٤٦١.

(٦٨) د. عماد عبدالسلام رؤوف، مراكز ثقافية مغمورة في كردستان، م.س، ص١٦.

(٦٩) زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في اربيل، م.س، ص٤٣-٤٥؛ ابراهيم فصيح الحيدري، م.س، ص١٢٤؛ عصام الدين عثمان بن علي بـن مـراد العمـري، الـروض النضـر، ج٣، م.س، ص١٤.

(٧٠) ابراهيم فصيح الحيدري، م.س، ص١٢٧؛ عبدالكريم مدرس، علماؤنا في خدمة العلم والدين، م.س، ص١٩؛ عصام الدين العمري، م.س، ص١٤.

(٧١) د. عماد عبدالسلام، الآثار الكوردية في المكتبة...، م.س، ص٢٥١-٢٥٢.

(٧٢) كتاب أبجد العلوم **السحاب المركوم المطر** بأنواع **الفنون** وأصناف **العلوم**، م٢، نسخة منقحة، إنترنيت، أنظر موقع www.al-eman.com.

(٤) ينظر عماد عبدالسلام رؤوف، الآثار الكردية في المكتبة الراوية، مجلة الاكاديمي، العدد ١٤، ١٩١٠، ص ٤.

(٥) زبير بلال اسماعيل، علماء ومـدارس، م.س، ص٤٥. عصـام الـدين العمـري، م.س، ص١٢-١٤.

(٦) حاجي خليفة، م.س، مج١، ص٢٦٠.

(٧) عصام الدين عثمان العمري، م.س، ج٣، ص١٠.

(٧٣) عبدالكريم المدرس، علماؤنا في خدمة العلم والدين، م.س، ص١٨؛ ابراهيم فصيح الحيـدري البغدادي، عنوان المجد...، م.س، ص١٢٧.

(٧٤) زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في اربيل، م.س، ص٤٦.

(٧٥) إنترنيت، أنظر موقع www.wikipedia.org مادة: علم الوضع.

(*) د. عماد عبدالسلام رؤوف: الآثار الكردية في المكتبة الراوية، مجلة الاكاديمي، العدد ١٤، ٢٠١٠، ص ٧.

(٧٦) د. عماد عبدالسلام رؤوف، مراكز ثقافية مغمورة في كردستان ، م.س، ص١٥٧؛ محەمەد عەلی قەرەداغی، بووژاندنەوەی زانایانی کورد...، س.پ، ل٢٠٢.

(*) د. عماد عبدالسلام رؤوف: الآثار الكردية في المكتبة الراوية، مجلة الاكاديمي، العدد ١٤، ٢٠١٠، ص ٥.

(٧٧) زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في اربيل، م.س، ص٤٥.

(٧٨) إنترنيت، أنظر موقع http://uqu.edu.sa/page/ar/53109 مادة: تعريف علم الهندسة.

(٧٩) ابراهيم فصيح الحيدري، عنوان المجد، م.س، ص١٢٧–١٢٨؛ محمد سعيد الراوي البغدادي، م.س، ص١٥٦.

(٨٠) ابن خلدون، م.س، ص٤٦٠.

(٨١) ابراهيم فصيح الحيدري، عنوان المجد، م.س، ص١٢٧.

(٨٢) د. عماد عبدالسلام رؤوف، الآثار الكوردية في المكتبة القادرية، م.س، ص٢٥١.

(٨٣) حاجي خليفة، م.س، مج١، ص٣٥، إنترنيت ، أنظر موقع http://www.al-shia.org/html/ara/others/index.php?mod=akhlaq&id=65. مادة: علم الاخلاق.

(٨٤) زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في اربيل ،م.س، ص٤٥.

المصادر:

الكتب العربية /

١. ابراهيم الدروبي، البغداديون أخبارهم ومجالسهم، طبع في مطبعة الرابطة – بغداد، ١٩٥٨م.
٢. ابراهيم فصيح بن السيد صبغة الله بن الحيدري البغدادي، عنوان المجد في بيان أحوال بغداد والبصرة ونجد، دار العربية للموسوعات، ط١، بيروت، لبنان، ١٩٩٩.
٣. إبن خلدون، مقدمة ابن خلدون، دار الشعب، القاهرة، د. س.
٤. د.أحمد شبلى، تأريخ التربية الاسلامية، دار الكشاف للطبع والنشر، بيروت، ١٩٥٤.
٥. اكمل الدين أحسان اوغلو، الدولة العثمانية، تأريخ وحضارة، ت: صالح سعداوي، مركز الأبحاث للتأريخ والفنون والثقافة الإسلامية، استانبول، ١٩٩٩.
٦. بطرس البستاني، دائرة المعارف، م٧، دار المعرفة، بيروت، (١٢٩٥ هـ / ١٨٧٨م).
٧. حاجي خليفة، كشف الظنون عن اسامي الكتب والفنون، ج١، دار أحياء التراث العربى، بيروت– لبنان، د.س.
٨. زبير بلال اسماعيل، اربيل في أدوارها التأريخية، مطبعة النعمان، النجف، ١٩٧١.
٩. زبير بلال اسماعيل، علماء ومدارس في أربيل، مطبعة الزهراء الحديثة، موصل، ١٩٨٤.
١٠. زهير حميدان، أعلام الحضارة العربية الاسلامية في العلوم الاساسية والتطبيقية في العهد العثمانى، م٦ سورية، دمشق، ١٩٦٦.
١١. الصاوي الصاوي أحمد، الفلسفة الاسلامية مفهومها وأهميتها ونشأتها وأهم قضاياها، دار النصر للتوزيع والنشر، مصر، ١٩٩٨.
١٢. محمد حسين الذهبي، التفسير والمفسرون، ط٢، دار الكتب الحديثة، القاهرة، ١٩٧٦، ج١، ص١٥.
١٣. صديق الدملوجي، إمارة بهدينان الكوردية، مطبعة الاتحاد الجديدة، الموصل، (١٣٧٢هـ/١٩٥٠م).
١٤. عباس العزاوي، أربيل في مختلف العصور، راجعه وعلق عليه وقدم له محمد علي القرداغى، مطبعة الخنساء، بغداد،٢٠٠١.
١٥. عبدالقادر بن محمد النعيمي الدمشقي (المتوفي ٩٢٧هـ)، الدارس في تاريخ المدارس، المحقق ابراهيم شمس الدين، ط ١، دار الكتب العلمية، ١٩٩٠.

١٦. عبدالكريم محمد المدرس، علماؤنا في خدمة العلم والدين، عني بنشره محمد علي القرداغي، دار الحرية، بغداد، ١٤٠٣هـ/١٩٨٣م.
١٧. عبدالله الفرهادي، الإكليل في محاسن أربيل، وشفاء العليل وسقاء الغليل في تراث مآثر علماء وأدباء أربيل، ط١، أربيل، ٢٠٠١.
١٨. عصام الدين عثمان بن علي بن مراد العمري، الروض النضر في ترجمة أدباء العصر، تحقيق، د. سليم النعيمي، ج١، ج٣، مطبعة المجمع العلمي العراقي، بغداد، ١٩٧٥.
١٩. علي بن محمد بن علي الجرجاني، التعريفات، حقق: غوسطافوس فلوجل، مكتبة لبنان، لبنان، ١٩٨٥.
٢٠. د. عماد عبدالسلام، مراكز ثقافية مغمورة في كوردستان، مطبعة خاني، دهوك، ٢٠٠٨.
٢١. كامل محمود، تاريخ الفلسفة العربية، دار الفكر اللبنانى، بيروت، ١٩٩٠، ص١٣.
٢٢. محمد القزلجي، التعريف بمساجد السليمانية ومدارسها الدينية، ضمن كتاب (في رحاب اقلام وشخصيات كوردية)، التقديم والمراجعة والتعليق : محمد علي القرداغي، السليمانية، ٢٠٠٧.
٢٣. محمد أمين زكي، مشاهير الكورد وكوردستان، ج٢، اعداد، رفيق صالح، السليمانية، ٢٠٠٥.
٢٤. محمد خليل المرادي، سلك الدرر، تحقيق: أكرم حسن الحلبي، ج٢، دار صادر، بيروت، ٢٠٠١.
٢٥. محمد سعيد الراوي البغدادي، تأريخ الأسر العلمية في بغداد، حققه وعلق عليه، د. عماد عبدالسلام رؤوف، ط٢، بغداد،٢٠٠٧.
٢٦. محمد علي الصويركي الكوردي، الموسوعة الكبرى لمشاهير الكرد عبر التأريخ، م٥، دار العربية للموسوعات، بيروت، لبنان، ٢٠٠٩.
٢٧. محمد علي القرداغي، ورود الكورد في حديقة الورود، ط٢، دار آراس للطباعة والنشر، أربيل، ٢٠٠٧.
٢٨. محمود شكري الآلوسي، المسك الأنفر في نشر مزايا القرن الثاني عشر والثالث عشر، تحقيق : د. عبدالله الجبوري، دار العلوم، الرياض، ١٩٨٢

٢٩. د. مساعد بن سليمان الطيار، فصـول في أصـول التفسـير، تقـديم: د. محمـد بـن صالح، دار ابن الجوزي، ط٣، ١٤٢٠هـ ١٩٩٩م.
٣٠. مصطفى الغلامي، شمامة العنبر والزهر المعنـبر، تحقيـق سـليم النعيمـي، مطبعـة المجمع العلمي العراقي، د.م، ١٣٩٧هـ/١٩٧٧م.

الكتب الكوردية /

١. عەبدالكـەريمی مـدرس، بنەماڵـەی زانیـاران، ئامـادەكردن و سەرپەرشـتی چـاپ : محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپخانەی شەفیق، بەغدا، ١٤٠٤هـ/١٩٨٤م).
٢. محەمـەد عـەلی قـەرەداغی، بووژاندنـەوەی مێـژووی زانایـانی كـورد لـە ڕێگـەی دەستخەتەكانیانەوە، ب٦، ب٤ ج١، هەولێر، ٢٠٠٤.
٣. مەلا طاهر مـەلا عبـدالله بەحركـەیی، مێـژووی زانایـانی كـورد، ب ا، ج١، چـاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠.
٤. محمد عەلیاوەیی، ژیانی فەقێیاتی لە كوردستاندا لـە سـەدەی ١٣ و١٤ ی كۆچـیدا، سلێمانی، ٢٠٠٣.

الرسائل الجامعية /

١. دلشاد حمه صالح مصطفى البرزنجي، علماء الاكراد ودورهم في النشـر العلمـي خـلال القـرنين الثـاني عشـر والثالـث عشـر الهجـريين (١١٠٠–١٣٠٠)، رسـالة ماجسـتير غـير منشورة، بغداد، ٢٠٠٦.
٢. نازدار جليل مصطفى، الدور العلمي للكورد في الدولة العثمانية خلال القرنين السـادس عشر والسابع عشر، رسالة ماجسـتير غـير منشـورة مقدمـة الى قسـم التـاريخ – كليـة الاداب – جامعة صلاح الدين / اربيل، ٢٠١٠.

البحوث والمقالات (باللغة العربية) /

١. ابراهيم فصيح بن صبغة الله الحيـدري الكـردي، ١٨٢٠–١٨٨٢م، السلسـلة الحيدريـة، تحقيق: الاستاذ معن حمدان علي، مجلة الذخائر، مجلة فصـلية محكمـة تعـني بالآثـار والتراث والمخطوطات والوثائق، العـددان السـادس والسـابع، السـنة الثانيـة، ربيـع – صيف ١٤٢٢هـ/٢٠٠١م، بيروت– لبنان.

٢. عمـاد عبدالسـلام رؤوف، الآثـار الكورديـة في المكتبـة القادريـة (مجلـة الاكاديميـة الكوردية)، ع (١٠) مطبعة حاجى هاشم، اربيل، ٢٠٠٩.

البحوث والمقالات (باللغة الكوردية) /

١. كەریم مستەفا شارەزا، هەندێ بیرەوەری و زانیارییەکانی ناصح حەیدەری، گ. رۆشنبیری نوێ، ژ (١٠٨) کانونی یەکەم، ١٩٨٥.
٢. محەمەد جەمیلی رۆژبەیانی، بنەماڵەی حەیدەریی کورد لە سەدەکانی هەزارەی دووەمی کۆچیدا لە کوردستان و بەغدا و بەصرە، گ. کاروان، ژ (٨٧)، حوزەیرانی ١٩٩٠.

الشبكة المعلوماتية العالمية (الانترنيت) /

١. أنترنيت، أنظر موقع، www.alwael.com//yopics/view/artide.new .
٢. كتاب أبجد العلوم السحاب المركوم الممطر بأنواع الفنون وأصناف العلوم، م٢، نسخة منقحة، إنترنيت، أنظر موقع www.al-eman.com.
٣. إنترنيت، أنظر موقع www.wikipedia.org مادة: علم الوضع.
٤. إنترنيت، أنظر موقع http://uqu.edu.sa/page/ar/53109 مادة: تعريف علم الهندسة.
٥. حاجي خليفة، م. س، مج١، ص٣٥، إنترنيت، أنظر موقع http://www.al-shia.org/html/ara/others/index.php?mod=akhlaq&id=65.
مادة: علم الاخلاق.

پوختەی لێکۆڵینەوە

بنەماڵەی حەیدەرییەکان رۆڵێکی باڵایان بینیوە لە بەرەوپێش بردنی زانست و رۆشنبیری لە عێراق بەشێوەیەکی گشتی و لە کوردستان بەشێوەیەکی تایبەت. هەر لەگەڵ هاتنی ئەو بنەماڵەیە بۆ باشووری کوردستان و نیشتەجێبوونیان لە گوندی ماوەران ئەم گوندە ناوبانگی دەرکرد، بوو بە مەڵبەندی زانست و رۆشنبیری، ئەمە هۆکار بوو بۆ ئەوەی سەرنجی رۆشنبیران و داواکارانی زانست و زانیاری بەلای خۆیدا رابکێشێت ، و ژمارەیەکی زۆر لە قوتابیان رووبکەنە ماوەران بۆ وەرگرتنی زانست ئەم قوتابیانەش دوای تەواوکردنی خوێندن مۆڵەتی مامۆستایەتی (اجازه نامە)یان پێ بەخشراوە، لەلایەن زاناکانی حەیدەرییەوە. لە هەمان کاتیشدا رۆڵی دیاریان هەبووە لە ئیفتادا. ئەمانە هۆکار بوون بۆ هەڵبژاردنی توێژینەوەیەك لەژێر ناونیشانی (بنەماڵەی حەیدەرییەکان و رۆڵی رۆشنبیرییان لە کوردستانی عێراق – لە سەرەتای هاتنیان تاوەکو ناوەڕاستی سەدەی هەژدەهەمی زاینی).

توێژینەوەکەش بریتییە لە: پێشەکییەك و سێ تەوەرە و کۆتایی بەم جۆرەی خوارەوە:

تەوەرەی یەکەم باس لە رەچەڵەکی بنەماڵەکە دەکات، هەموو ئەو بیروبۆچوونانە دەخاتە روو کە تایبەتن بە نەژادی حەیدەرییەکان، تەوەرەی دووەم باس لە وانەبێژی و فتوا و زاناکانیان دەکات، لە تەوەرەی سێیەمیشدا ئاماژە بە دانراو و کتێبەکانیان کراوە، هەریەك لە دانراوەکانیان بوارەکەی دیاری کراوە.

زاناکانی ئەم بنەماڵەیە توانییان خزمەتێکی گەورەی لایەنی رۆشنبیریی عێراق و کوردستان بکەن، و نرخێکی تایبەتییان بۆ دانرابوو لەلایەن فەرمانڕەواکانی عوسمانییەوە.

Abstract

The Haidary family have played a leading role in advancing and furthering science and culture in Iraq in general and in Kurdistan in particular. Ever since the family arrived in Sothern Kurdistan and resided in the village of Mawaran, they made the village known as a scientific and cultural centre leading to many intellectuals and students being polarized towards it to receive teaching certificates by the Haydary scholars. Moreover, the scholars had a significant role in religious rulings of the day and offered tremendous services to cultural life in Iraq and Kurdistan and were held in high regard by the Ottoman authorities.

The above mentioned facts are behind the choice of our topic entitled “The Haydary Family and their cultural role in Iraqi Kurdistan from their arrival time until mid-eighteenth century CE. The study consists of an introduction section and three more sections, and as follows:

The first section tells of the origins of the Haydary family and manifests all the current views about their roots. The section deals with religious teaching, religious rulings and the family’s scholars whilst the third section covers their works and books with a specification of the area which the book treats.

انماط الشخصية السائدة لدى فئات من المجتمع الكوردي وفقا لنظام الانگرام ٢٠١٢

د. فينك امجد حسن ا . د. يوسف حمه صالح مصطفى

الاطار العام للبحث

اولا: مشكلة البحث وأهميته:

لقد دار جدل طويل حول المحاولات التي جرت منذ القدم لتصنيف البشر من حيث السلوك وخصائص الشخصية الى اصناف مختلفة، وبالنظر لما تحمل التوجهات العملية في طياتها من تباين في وجهات النظر وتعقيد وأهمية لاسيما اذا ما سلمنا بان الشخصية الانسانية هي أهم عنصر في هذا الكون، فضلا عن التباين الذي حصل في الاهداف التي ترمي اليها مثل هذه المحاولات، فمنها الفضول المعرفي الذي يسعى الى استكشاف المعالم المجهولة في الشخصية الانسانية والتعرف عليها بسهولة ومنها البحث عن اساليب او منهجية جديدة للخوض في هذا الميدان وهي عملية تصب بالتالي في خدمة البحث العلمي ومنها محاولات او دراسات ذات اغراض اخرى سواء سياسية او اقتصادية او اجتماعية والتي يمكن من خلال عملية التصنيف فهم الشخصية الانسانية وبالتالي السيطرة عليها والتحكم فيها بالاتجاهات التي تحقق للانسان والمجتمع معا مستويات لائقة من الحياة والتقدم. ومهما كانت الوسائل والغايات فان الدراسات تلك قد حققت ولو بنسب متفاوتة الاضافة المعرفية في هذا المضمار فضلا عن فوائدها العملية وذلك ابتداء من (هيبوقراط ٣٣٨-٤٢٨ ق.م) في تصنيف الشخصية الانسانية الى انماط اربعة بحسب الامزجة (الدموي والصفراوي والبلغمي والترابي) ومرورا بكل من جالينوس (١٠٠-١٩٩م) وكرتشمر (١٨٨٨-١٩٦٤) وشيلدون(١٩٤٢) وانتهاء بالانماط الخمسة الكبرى في الشخصية لكل من (كوستا وماك كراى ١٩٨٥) والانماط التسعة في تصنيف الشخصية لانيكرام(١٩٩٥) فضلا عن آراء فلاسفة العرب في هذا المجال امثال ابن سينا (٩٨٠-١٠٢٨) واخوان الصفا (٤٥٠ هج).

فالمشكلة تكمن في المعايير المستخدمة ومدى دقتها للوصول الى فهم افضل للشخصية الانسانية والزيادة في مستوى هذا الفهم لا سيما ونحن بصدد الشخصية الكوردية والتي تساعدنا في عملية التنبؤ بما سيؤول اليه الانسان ومستقبله في هذا المجتمع وبالتالى يمكن السيطرة عليه بالسبل العلمية الكفيلة بالنهوض به وتقدمه بصورة تمكنه من استخدام افضل لقدراته في تأمين حياة افضل ومجتمع راق، الا ان الاكتفاء بالادبيات ووجهات النظر من هنا وهناك في فهم الشخصية الكوردية والتي لا تتسم بالحد الادنى من العلمية من حيث الدقة والموضوعية يجعل من المعنيين واصحاب القرار في مجتمعنا الكوردي الا يتعاملوا بالاساليب الصحيحة والناضجة مع الانسان في هذا المجتمع وبالتالي يصبح هناك نوع من الخلط والتشوش في فهمه ومن ثم في النظر اليه والحكم عليه واخيرا في اساليب التعامل معه، وتعد الدراسة الحالية محاولة علمية رائدة في معالجة هذه المشكلة وبنسبة ملائمة.

ان محاولات المستشرقين لفهم الشخصية الكوردية لم تكن تستند على اسس علمية او منهجية لانها لاتتعدى وجهات نظر مستمدة من الخبرة المباشرة مع الناس، وبالرغم من ان غالبيتها تعبر عن الاعجاب بالكورد الا انها لاتعتمد اساسا موضوعيا للدراسات العلمية.

ومن هنا تبرز مشكلة البحث الحالي كخطوة اولى لمعالجة المشكلات النفسية والاجتماعية لهذا المجتمع الذي يجب البدء بالتعرف على طبيعته وخصائصه من منطلق نفسي علمي اكاديمي .

ان دراسة الشخصية الانسانية دراسة علمية من شأنها مساعدة المعنيين في وضع تخطيط علمي شامل على الصعيد التربوي والنفسي والاجتماعي وذلك بهدف تذليل العقبات التي تقف في طريق المعالجة الشافية للعديد من المشكلات التربوية والنفسية والاجتماعية، وهي مشكلة كبرى تتطلب التصدي لها من حيث الدراسة والتمحيص والمعالجة، والدراسة الحالية ليست سوى محاولة علمية رائدة في دراسة هذه المشكلة التي تتجلى في الكشف عن جوانب متعددة من الشخصية الكوردية على وفق نظام الانيكرام.

أهمية البحث:

ان مجرد اجراء البحوث والدراسات العلمية هي من الضـرورات والحاجـات الملحـة لاي مجمتع انساني وهي من السمات الحضارية ومعيار لمـدى تقـدم أي مجتمـع، وان احد المعايير البارزة لتقدم المجتمعـات هـي مـدى او نسـبة انفـاق الدولـة علـى مجـال البحوث والدراسات العلمية ونسبة المقبول من هذه الدراسات سواء كانت في المجالات الطبيعيـة او في مجـالات الانسـانية. اذ تتضـاعف أهميـة اجـراء الدراسـات المتعلقـة بالانسان وماهيتـه ومـن هنـا تنبـع أهميـة دراسـة شخصـية الانسـان والتعـرف عليـه وتوجيهه الوجهة الصحيحة في خدمة البشرية.

ويشير كافين (٢٠٠٣) في هذا الصـدد الى أهميـة دراسـة نمـط الشخصـية مسـتندا على رأيه في ان السلوك يتأثر بنمط الشخصية اكثر من تأثره بالنوع او الجنس او أية سمة او بعد نفسي آخر لوحده. مضيفا الى ان احدى فوائد دراسـة انمـاط الشخصـية هو مساعدة الناس في التعرف على خصائصهم الشخصية ، الامر الذي يؤدي الى فهـم احسن لذواتهم ومعرفـة مكـامن الضـعف والقـوة فيهـا، ومـن ثـم احترامهـم وتقـديرهم للآخرين.

ولا شـك في أهميـة العلاقـة بـين الشخصـية ومجـالات الحيـاة المتنوعـة للانسـان، فمثلا علاقة نمط الشخصية واتجاه الافراد نحو التدخين بينت دراسة تيرنس وترابـي Terrence & Torabi(٢٠٠١) وجـود علاقـة وثيقـة بـين تـدخين السـجائر ونمـط الشخصـية السـائد بـين فئـة المـدخنين واسـتعملا فيهـا مقيـاس (ريسـو– هيودسـن للانماط التسعة للشخصية) توصلا من خلالها الى ان اكثر الافراد ميلا للتدخين كـانوا مـن نمـط الشخصـية المـتحمس يلـيهم في ذلـك نمـط الشخصـية المتحـدي ثـم نمـط الشخصية المنجز (الياسري، ٢٠٠٤، ص١٩).

ولقد لخص ايزنك وايزنك (١٩٨٥) النتائج المتعلقة بالقابلية على توريـث سمـات الشخصية بعد استعراض جزء كبير من البيانات الـتي حصـلوا عليهـا مـن الدراسـات المتعلقة بالتوائم وجـدوا انـه مـن الناحيـة العمليـة ان كـل السـمات والابعـاد الخاصـة بالشخصية هي ذات درجة مهمة من التحديد الجيني الوراثي للافراد، والذي يدعم هذا التوجه ايضا هو وجود الشخصية عند الحيوانات (اللابشرية) وغالبا ما يميل الانسان الى نسب الصفات البشرية الى حيواناته المدللة، وركزت هـذه السـمات علـى السـمات

البدنية والمزاجية. وبعد تحليل كل من ايزنك وشاموف وهارلو (١٩٧٢) بياناتهم على قرود الريس وجدوا بأن السلوكيات المتجمعة في ثلاث مجاميع مستقلة تطابقت تقريبا مع العصابية والانبساطية والانطوائية (Hergenhahan & Olson, 2007, p.242).

وفي هذا المجال ايضا وجد الباحثون في دراسات التوائم بأن الابعاد الخمسة الكبرى (العصابية، الانبساطية، والانفتاح، وحسن المعشر، والوعي) هي وراثية جوهريا وبدرجات متفاوتة، ووجدوا ايضا تقديرات واستنتاجات عن القابلية للتوريث بالنسبة للعوامل الخمسة الكبرى للسمات، حيث كانت النتائج العصابية (١٤ ٪) والانبساطية (٣٥ ٪)، والانفتاح (١٦ ٪)، والتوافق(٤١ ٪)، والوعي (٤٤ ٪)، وتشير هذه النتائج الى أهمية الاخذ بنظر الاعتبار الاساس الوراثي لسمات عامة كالانبساطية مثلا وانها تتأثر بعدة جينات مختلفة وليس جينا واحدا فقط وربما يفسر ذلك توزيع السمات طبيعيا كما في السمات الطبيعية كلون العين او نمط الشعر، ولربما تعمل الاف الجينات بصورة متعاونة لتشكيل السمات المعقدة، لذلك فالدور الدقيق الذي تلعبه الجينات ما تزال بعيدة عن الوضوح، ويؤمن العديد من علماء النفس بأن العوامل البايولوجية تساهم بشكل ذا معنى في تطور اغلب سمات الشخصية (Morris & Maisto, 2002,p.463).

وقد اظهرت الدراسات في هذا السياق بان الشخصية تؤدي دورا واضحا في الصحة وطول العمر، ومن بين سمات الشخصية التي بينتها تلك الدراسات سمة الوعي بالخبرة (يقظة الضمير) في ضمن العوامل الخمسة الكبرى (FFM) وارتباطها القوي بالصحة الفسلجية وطول العمر (التعمير)، حيث بينت دراسة طولية اجريت على اطفال امتدت اعمارهم حتى سن التاسعة من الذين قيّموا من قبل معلميهم وعوائلهم بانهم يتسمون بيقظة الضمير ابتداء من عمر ١١ سنة وقد تبين انهم يعيشون اطول وبشكل ملحوظ، ان الناس ذوو الضمير الحي يتعرضون بنسبة اقل الى الحوادث العنيفة ويكونون اقل مشاركة في السلوكيات الخطرة واقل تدخينا واحتساء للكحول وهم اكثر نظاما في الاكل وفي الالتزام بحمية متوازنة، وملتزمين بالادوية في حالة المرض (Passer & Smith, 2001, p.565).

ونستنتج على وفق ما ورد آنفا بان لخصائص الشخصية وسماتها دور فاعل في تحديد سلوكيات الفرد واستجاباته ازاء كل المؤثرات البيئية والاجتماعية، وان الافراد

الذين يكونون مجتمعا يحملون خصائص وسمات متشابهة الى حد ما بحكم تواجدهم في بقعة جغرافية واحدة وتعرضهم المشترك لجملة من المؤثرات الاجتماعية والقيمية والتربوية.... ولذلك يمكن التنبؤ بدرجة ما بالسلوك والاستجابات من خلال التعرف على خصائص شخصية الافراد سيما المتقاربين سواء اسريا او وراثيا او اجتماعيا، ومن هنا تبرز أهمية البحث الحالي في التحري عن هذه الخصائص لدى فئات من المجتمع الكوردي على وفق نظام الانيكرام للانماط التسعة للشخصية.

ومن جانب آخر فان أهمية البحث الحالي تبرز ايضا من ندرة الدراسات المتعلقة بدراسة الشخصية الكوردية او شخصية الكورد، من وجهة نظر نفسية وان ما اعطي من اوصاف للمجتمع الكوردي كانت على الاغلب من قبل باحثين او رحالة وانطباعات المستشرقين حول ابرز الصفات والسجايا في المجتمع الكوردي والتي جلبت انتباههم وسجلت في مذكراتهم. ونظرا لافتقار المكتبة المحلية والعالمية معا الى دراسة علمية واكاديمية للشخصية الكوردية من منطلق نفسي مما يعتبر حافزا وهدفا لاجراء مثل هذه الدراسات.

ثانيا: اهداف البحث:

يهدف الباحثان في البحث الحالي الى التعرف على ماياتي:-

١- النمط السائد في الشخصية لدى افراد العينة ككل فضلا عن النمط الثانوي (الجناح) واتجاهي التكامل (النمو) واللاتكامل (التوتر).

٢- النمط السائد في الشخصية لدى افراد العينة في مركز محافظة اربيل فضلا عن النمط الثانوي (الجناح) واتجاهي التكامل واللاتكامل.

٣- النمط السائد في الشخصية لدى افراد العينة في مركز محافظة دهوك فضلا عن النمط الثانوي (الجناح) واتجاهي التكامل واللاتكامل.

٤- النمط السائد في الشخصية لدى افراد العينة في مركز محافظة السليمانية فضلا عن النمط الثانوي (الجناح) واتجاهي التكامل واللاتكامل.

٥- النمط السائد في الشخصية لدى افراد العينة وفقا للمراكز الثلاثة للشخصية.

٦- دلالات الفروق بين افراد العينة وفقا للمتغيرات الآتية :-

أ- الجنس (الذكور- الاناث).

ب- الموقع الجغرافي مراكز المحافظات الثلاث (اربيل- دهوك- السليمانية).

ج- الفئـات الثلاثـة (فئـة الطلبـة وكـوادر الجامعـة- فئـة المـوظفين- فئـة الاعلاميين والسياسيين).

ثالثا: حدود البحث:

يتحدد البحث الحالي بالتعرف على نمـط الشخصـية علـى وفـق نظـام الانيكـرام لدى الفئـات الـثلاث (فئـة الطلبـة وكـوادر الجامعـة، فئـة المـوظفين، فئـة الاعلامـيين والسياسيين) في ضمن مراكز المحافظات الثلاث (اربيل ودهوك والسليمانية).

رابعا: تحديد المصطلحات نمط الشخصية:

تعريف ريسو ١٩٩٥:

يعـرف ريسـو نمـط الشخصـية بأنـه تعـبير مجـازي يعـبر عـن مختلـف العمليـات النفسية الفاعلـة في داخلنـا الـتي يشـترك بهـا مجموعـة مـن الافـراد مـن دون غيرهـم، وتعكـس التفاعـل الـدينامي بـين مراكـز بنـاء الشخصـية الثلاثـة (المشـاعر والـتفكير والغريزة) (الياسري، ٢٠٠٤، ص٣٠).

تعريف Coon 2004 :

يمكن تعريف انماط الشخصية من خلال تواجد عـدة سمـات مميـزة لـدى الفـرد، وايضا بأنه اسلوب للشخصية يعرف من خلال مجموعة من السمات المرتبطة بعضها مع بعض (Coon, 2004, p.511)

تعريف صالح ٢٠٠٨:

الانماط فئة او صنف من الافراد يشتركون في الصفات العامة وان اختلف بعضـهم عن بعض في درجة اتسامهم بهذه الصفات (صالح، ٢٠٠٨، ص٥٥).

تعريف الانماط التسعة للشخصية - الانيكرام:

تعريف ريسو وهيودسن ٢٠٠٣:

يعرف ريسو الانمـاط التسـعة للشخصـية في نظريـة الانيكـرام The Enneagram بأنه مصطلح أساسه اللغة الاغريقية وهو مركب من مقطعـين وهمـا الـ Ennea الـتي تعني الرقم تسعة، والمقطع الآخر للكلمة وهو Gram وتعني مخطط او شكل ومركـب المقطعين يعـني (المخطـط التسـاعي) وهـو عبـارة عـن شـكل هندسـي او جيـومتري يعكس تسعة انواع للشخصية التي تتكون منها الطبيعة البشرية، متضـمنة العلاقـات الشخصية الداخلية المعقدة للفرد، واشكال السلوك الخارجي له، والاتجاهات الكامنة

لديه، وخاصية احساس الفرد بذاته، وكذلك دوافعه الشعورية واللاشعورية، وردود أفعاله الانفعالية، وميكانزماته الدفاعية، وعلاقاته الموضوعية وما يثير انتباهه (الياسري، ٢٠٠٤،ص٣٣).

تعريف :The Enneagram institute 2007

ان تركيب الانيكرام قد يبدو معقدا: الا انه بسيط في الحقيقة، ومما يساعد على فهم هذا النظام هو رسم دائرة والاشارة الى تسع نقاط متساوية على محيطها، حيث تمثل كل نقطة احدى انواع الشخصية الاساسية التسعة، وكل رقم على الانيكرام يدل على نوع واحد ويجد الانسان قليلا من نفسه في كل نوع من الانواع التسعة ولكن احد هذه الانواع يكون بارزا وأقرب الى نفسك وهذا هو نوع او نمط شخصيتك الاساسي (معهد الانيكرام ١٩٩٨–٢٠٠٧).

التعريف النظري:

يتبنى الباحثان تعريف (ريسو وهيودسن، ٢٠٠٣) لانماط الشخصية وذلك لاستعمال المقياس الذي وضعاه لقياس الانماط التسعة للشخصية (الانيكرام) في الدراسة الحالية والخاصة بالشخصية الكردية.

التعريف الاجرائي:

يتمثل بأعلى درجة يحصل عليها المفحوص في أي من المقاييس التسعة المكونة لمقياس ريسو – هيودسن لانماط الشخصية.

تعريف المجتمع الكوردي:

يمكن تعريف المجتمع، بأنه كيانٍ جماعي من البشر، بينهم شبكة من التفاعلات والعلاقات الدائمة والمستقرة نسبياً، والتي تسمح باستمرار هذا الكيان وبقائه وتجدده في الزمان والمكان. وينطبق هذا التعريف على الشعب الكوردي بكونه مجتمعاً مثل أي مجتمع بشري آخر، بما يتوفر له من المقومات الأساسية، كالوطن، البيئة، السكان، اللغة، التنظيم الاجتماعي، وكذلك التفاعل الاجتماعي بينه وبين المجتمعات الأخرى عبر التاريخ.

مظاهر المجتمع الكوردي : منطقة كوردستان هي عموما جبلية وعرة وقاسية وقد أثرت العوامل الطبيعية على تطور ورقي الشعب الذي يقطنها، وكان لها أثران: فمن ناحية ساعدت الشعب الكوردي على الاحتفاظ بهويته، ولغته وتقاليده وثقافته على مر القرون، ومن ناحية أخرى عزلته إلى حد كبير عن المدنية.

الجانب النظري والدراسات السابقة
نبذة تأريخية عن انماط الشخصية الانسانية وسماته

انماط الشخصية سماتها ونظرياتها وانواعها:

لقد تعددت النظريات التي بحثت في الشخصية الانسانية. وظهر العديد منها في حدود العصر الذي نعيشه، على الرغم من ان بروز عدد من النظريات في هذا الميدان يعود في أصله الى العصور القديمة .

ان الشخصية الانسانية نظرا لتعقدها وتوسعها وعمقها فقد خضعت الى العديد من الدراسات والابحاث ومن قبلها الى الفحص والتصنيف من قبل الكثيرين من علماء وباحثين في علم النفس ومنها ما هو مرتبط بالمجتمع والبيئة (عدس وقطامي، ٢٠٠٠، ص١٨٢).

التصنيفات المرتكزة على المعايير الجسدية

الانماط او الطرز عند هيبوقراط (٤٢٨-٣٣٨ق.م)

وصف قدماء الاغريق الشخصية من خلال تصنيفه وفقا لاربعة انماط معتمدين في ذلك على سوائل وامزجة الجسم (الخلط) وسيطرة او هيمنة أحد هذه السوائل، حيث بينوا ان الناس اما ان يكونوا من النمط الدموي المرح، او السوداوي الكئيب، او البلغمي البارد عاطفيا، او الصفراوي السريع الغضب، النزق (Myers, 2004,p.594).

لقد وضع هيبوقراط Hippocrates اول تصنيف مرتكز على شكل الجسم وهيئته، وقد قسم الشخصية وفقا لذلك بحسب التصنيف الرباعي للطرز او الانماط المزاجية الى: الطراز او النمط الدموي Sanguine ، ويكون المنتمي لهذا الصنف (متفائلا، مرحا، متقلب المزاج) النمط السوداوي Melancholy يتصف صاحبه بكونه (صعبا في علاقاته مع الناس، حزينا، تأمليا، مكتئبا) اما النمط البلغمي Phlegmaic فيتميز صاحبه بكونه (بليدا، بطيئا، فاترا، لامباليا) واخيرا النمط الصفراوي Choleric المتميز بأنه (ذو طموح عال، عنيد، سريع الانفعال) (Zimbardo&Other,1995,p444).

الانماط عند وليم شلدون Shildon (١٩٥٤)

حاول (شلدون) على غرار (كرتشمر) ان يبني خمسة انماط فسيولوجية للفرد تقابلها انماط في الشخصية، وقد انطلق في تصنيفه للانماط الفسيولوجية في الطبقات الثلاث الرئيسة التي تؤلف وتكون الجنين وهي:

الطبقة الظاهرة ectoderm.

الطبقة الوسيطة mesoderm.

الطبقة الباطنية endoderm.

وتعد المحاولات التي قام بها كل من شلدون و ستيفنس ١٩٤٩ Stevence & Shildon اكثر المحاولات طموحا والتي هدفت الى ايجاد الارتباط بين البناء الجسمي والشخصية، ولقد درس هذان الباحثان آلافا من الصور وطورا نظاما صنف فيه الافراد بموجبه الى النمط الداخلي التركيب (بروز المنطقة البطنية او الاحشاء الهضمية)، النمط المتوسط التركيب (بروز العظام والعضلات)، النمط الخارجي التركيب (بروز التركيب الدقيق والعظام الطويلة الرقيقة، وسعة المساحة السطحية للجسم بالنسبة للكتلة) (خليفة، ٢٠٠٣، ص٢٤١)

التصنيفات المرتكزة على أثر الغدد الصماء – الانماط الهرمونية:

وقيّض لنظرية الاخلاط ان تروج لقرون الى ان اكتشف هارفي (١٥٧٨–١٦٥٧) الدورة الدموية، وجاءت كشوف الكيمياء الحيوية لتحل الهرمونات محل الاخلاط، او ان يصبح اطلاق اسم الاخلاط مقصورا على افرازات الغدد الصماء التي تصبها في مجرى الدم وتؤثر في المزاج العام وانفعالية الافراد، ومن ثم توجه سلوكهم، ولربما يصير تصنيف الشخصية بسبب ضعف افرازات هذه الغدد او زيادتها او سوء وظيفتها، فهناك لدى بعض الناس مثلا اضطراب في وظائف الغدة (الكظرية) الادرينالية او الدرقية او النخامية من حيث فرط في افراز هذه الغدد او نقصها، وهناك علاقة بين شكل الجسم واداء هذه الغدد لوظائفها وبين هذا الاداء والاحوال المزاجية لصاحبها . وقد تنسب هذه الزيادة او النقص في الافرازات الى عمل الجهازين السمبثاوي والباراسمبثاوي وكلاهما يناقض الآخر، فالبعض يغلب عليه الجهاز السمبثاوي فتقل افرازاته وينجم عن ذلك كبت الانفعالات او قمعها، والبعض قد يغلب

عليه الجهاز الباراسمبثاوي فيكون فرط الافرازات واطلاق الانفعالات واشباع الرغبات واستحداث حالات السرور والرضا والراحة (الحفني، ٢٠٠٣،ص٤٩٦).

تصنيفات الشخصية بحسب المعايير النفسية (الانماط النفسية):

تعود التصنيفات الخاصة بالشخصية الانسانية والمرتكزة على المعايير النفسية الى اقدم العصور شأنها في ذلك شأن الدراسات المعتمدة على الاشكال الجسمية وطرزها، وتتجسد المحاولات العلمية في هذا الصدد في ابحاث مالبير(١٩٠٦) حيث ميز بين اصناف اربعة وهي النشيط والبليد والمعتدل والخامل، ومن ثم وصف كيرا (١٩١١) ثلاثة انماط من الشخصية الا وهي الصافية والمركبة والمتوازنة. وابحاث (فورنو. جوردان) حيث ميز عام (١٩١٦) بين ثلاثة اصناف من الشخصية وهي النشيط والمفكر والخامل، وتعتمد هذه المحاولات في تقسيم الشخصية على اسس نفسية، فقد قسم العالم الامريكي (وليم جيمس) الشخصية الى نمطين، النمط العقلاني Rationalist والذين يتميزون بالمثالية والابتعاد عن الواقع ويغلب عليهم الجوانب الروحية والاخلاقية، والنمط الآخر هو النمط العملي Empericist ويتميزون بالواقعية ويسلكون وفقا لنتائج اعمالهم .

وقد كان لكل من فرويد (١٨٥٦–١٩٣٩) ، ويونك (١٨٧٥–١٩٦١)، وادلر (1870-1937)، وهورناي (١٨٨٥–١٩٥٢). مساهمات فعالة في هذا المجال، ومن ابرز التصانيف في هذا المجال تصنيف (يونك) حيث اشتهر بتصنيفه الثنائي للشخصية حيث اصبح هذا التصنيف شائعا حديثا فهو يرى ان هناك نمطين رئيسين للشخصية، احدهما المنبسط او المنطلق والثاني المنطوي او المنكمش ويكون الاتجاه الرئيسي للاول نحو العالم الخارجي بينما يكون التمركز الرئيسي للثاني حول ذات الشخص وداخله.

ويتميز المنبسط المنطلق بالمرح، وسهولة التعبير وحب الظهور وكثرة الحديث والاختلاط.

بينما يتميز المنطوي بالتأمل الذاتي والانكماش وقلة الحديث والميل الى العزلة والحساسية المفرطة والحذر. (ابو حويج، ٢٠٠٦، ص١٦٢: ميران، ١٩٩٨، ص٥).

نظرية الانيكرام The Enneagram Theory

نبذة تأريخية (A Brief History) **عن الانيكرام:**

يعود تاريخ الانيكرام (E-Model) الى عام ١٩٧٢ حيث اجتمع مجموعة من العلماء والاطباء النفسيين والطلبة في هذا المجال في منزل في بيركلي في كاليفورنيا، لكي يتعلموا من (كلوديو نارنجو Naranjo) وهو طبيب نفسي من جامعة كاليفورنيا البارزة في بيركلى، حول النظام النفسي المسمى نموذج (E)، وكان (نارنجو) قد عاد مؤخرا من افريقيا وتشيلي، حيث كان قد قضى فترة من الزمن للدراسة مع معلمه الروحي (اوسكار ايشازو) والذي قد منح (نارنجو) نوعا من نفاذ البصيرة في هذا النموذج النفسي، وقد حاولت المجموعة ترتيب الميزات الرئيسة لنموذج (E) مع الاوصاف التي وردت في الكتيب التشخيصي والاحصائي لعام ١٩٥٢ عن الاضطرابات العقلية المجلد الاول (DSM-1) ووضعوا الفرضيات وحددوا النتائج من خلال عملية نقاش تصيب حينا وتخيب حينا اخر ومن خلال الفحص الدقيق للافراد الذين تم عرضهم على (نارنجو) للحصول على المعلومات حول عوالمهم الداخلية النفسية، وتقديم دعامات الثوابت المركزية لنموذج E واضافة DSM-1 فقد قدم (نارنجو) الحجر الاساس لفهم وتقديم نموذج E عن الشخصية في شكله الحديث .

وقد كان اول من جاء بهذه النظرة المفصلة عن الشخصية شكلا ونموذجا وتخطيطا الى الغرب، الصوفي والمعلم الكاريزمي الروسي (جورج ايفانوفيتش غوردتشيف) الذي استقر في باريس بعد الثورة الروسية في اواخر عقد العشرينات من القرن الماضي واسس هناك مدرسة روحية ورسم (غوردتشيف) نموذج E بصورة ضخمة وهائلة على ارضية المعهد الخاص بالتطوير المنسجم للانسان، وهو اسم مدرسته حيث يمارس الطلبة هناك الرقص واداء الحركات على المخطط (انظر الشكل رقم ٣) وقد تركز العديد من تعليمات (غوردتشيف) حول ما اسماه بالخاصية الرئيسة (الميزة الرئيسة)، وهي خصائص الشخصية القريبة من الميزات الرئيسة التي يصفها (نارنجو) في انماط وتركيب الانيكرام (Naranjo,1990,p4-5).

وينسب (غوردتشيف) مخطط الانيكرام الى المصادر الصوفية ومن المهم ملاحظة ان (اوسكار ايشاوز) معلم (نارنجو)، درس في مدارس الطريق الرابع (الغوردتشفية) في امريكا الجنوبية قبل افتتاحه لمدرسته الروحية الخاصة، وعلى غرار (غوردتشيف) فان الاوائل من مؤلفي وكُتّاب نموذج E في اواسط الثمانينات اعلنوا بان للنموذج مصدره في الصوفية، وقد بينت الكاتبة والباحثة الصوفية (ليلى

بختيار) في كتابها (الاخلاقيات النفسية التقليدية ونموذج الشخصية ١٩٩٣) ان ديناميات هذا النموذج قد تبدو اقدم من النسخة الصوفية وقد ابقى الصوفيون على المخطط وعلى النظام الاخلاقي النفسي بصورة حية منذ فجر الاسلام، بشكل يشبه كثيرا الطريقة التي جاء بها الرهبان من القرون الوسطى (اللاتينية والاغريقية) وحافظوا عليها بصورة حية في النصف الاول من العصور المظلمة في اوربا. ويعترف الحاخام هوارد اديسون (١٩٩٨) بوجود علاقة بين الانيكرام والقبلانية وبانهما يشتركان بمصادر عامة هائلة والتي تشتق من العصور القديمة وتتضمن الفيثاغورسية والافلاطونية المحدثة والصوفية ويبين بانه بينما ينسب (غوردتشيف) نموذج الانيكرام الى أخوية سامون السرية والتي عاشت قرب بلاد ما بين النهرين حوالي نهاية الالفية الثالثة قبل الميلاد، قبل الصوفية، فان (القبلانية) تنظر الى شخصية (ابراهيم عليه السلام) في العهد القديم على انه المؤسس وبأن ابنائه هم من جلبوا هذه المعرفة السرية الى الشرق . ان اللمحات النفسية لانماط الانيكرام تتجمع حول الميزة المركزية، وان مؤلفي وكتاب نموذج E يصفون بالتفصيل كيف ان تلك الميزات تقترب من الحالات النفسية الموصوفة في الكثير من التعاليم الدينية الرئيسة كالخطايا السبعة للمسيحية، والحالات العقلية للبوذية، وعلم النفس المقدس للصوفية والقبلانية حيث نلاحظ نوعا من التزامن والتراصف بين تصنيف DSM والخطايا الكبيرة للمسيحية فالخاصية الاولى الغضب من العالم غير المتكامل يتزامن مع الملزم (المُكره)، والخاصية الثانية هي الغرور والكبرياء في التصرف مع الاشخاص الآخرين وقمع احتياجاتهم تتزامن مع المتكلف المتصنع، والخاصية الثالثة الاندماج مع ما يعمله الآخرون وخداع النفس تتزامن مع النرجسي الثانوي، والخاصية الرابعة الحسد لما هو غير متوفر مما يؤدي الى الهجوم الذاتي والاستسلام، وهذه الخاصية تتزامن مع الكئيب، والخاصية الخامسة الجشع في السلوك والانكماش وتتزامن مع المتجنب، الخاصية السادسة هي الخوف والحذر وتتزامن مع المذعور، والخاصية السابعة هي الشراهة والهروب الى المتعة والسرور بعيدا عن الالم والظلام وتوجد عند النرجسي الحقيقي، والخاصية الثامنة هي الرغبة في السلوك المفرط والعمل من دون تفكير وتتواجد عند المريض الاجتماعي Sociopath، والخاصية التاسعة هي الكسل من خلال تنويم النفس والانغماس في جداول اعمال الآخرين وتتواجد عند المكره

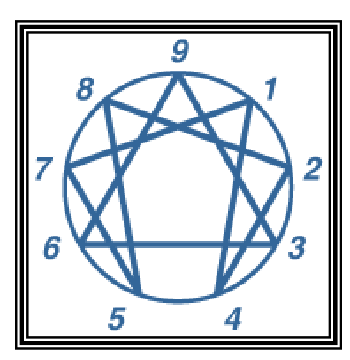
الاســتحواذي (العدوانيــة الســلبية) (Levin, 2003,p.253) ويــرى ريســو Riso (١٩٩٥)، ان نظرية الانيكرام تطرح نظاما خلويا، يقوم على مصـفوفة خلويـة (٣×٣) من انماط تسعة للشخصية، وتتوزع هذه الانمـاط التسـعة علـى ثلاثـة مراكـز تتكـون منها الشخصية الانسانية .

اذ ترى نظرية الانيكرام، ان الشخصية الانسـانية تتكـون مـن مراكـز ثلاثـة وهـي مركز المشاعر، ومركز التفكير، ومركز الغريزة، ويحتوي كل مركـز مـن هـذه المراكـز الثلاثة على ثلاثة انماط للشخصية، وهذه المراكز الثلاثة التي تتكون منها الشخصية الانسانية متفاعلة فيما بينها بصورة ديناميكية حيوية وليست اسـتاتيكية جامـدة اذ ان الانمــاط (المســاعد، والمنجــز، والمتفــرد) يقعــون في مركــز المشــاعر، والانمــاط (الباحث، والمخلص، والمتحمس) فيقعون ضمن مركـز الـتفكير، امـا الانمـاط الثلاثـة المتبقية وهي (المتحدي، وصانع السلام، والمصلح) فيقعون في مركز الغريزة، ويطلق عليهم ايضا الانماط الجسـدية والعقليـة والعاطفيـة، وهنـاك ثلاثـة اشـكال مميـزة مـن الوجود وثلاثة انماط واسعة من السلوك، وثلاثة حوافز حدسية اساسية توجه النـاس كيف يعملون في العالم، ويصف نموذج الانيكرام وجود ثلاثة طرق اساسية للسلوك في ثواليث الانيكرام والذي اطلق عليها اسم Attachers (الملازمات) (الثالوث العـاطفي) وDetachers (المنفصـلات) (الثـالوث العقلـي) وDefenders (المـدافعات) (الثـالوث الغريزي).

ان تركيـب الانيكـرام قـد يبـدو معقـدا، بـالرغم مـن انـه بسـيط في الحقيقـة، وان مايساعدنا في فهم الانيكرام هو رسم دائرة والاشـارة الى تسـع نقـاط متسـاوية البعـد على محيطها، حيث يحدد النقاط من واحـد الى تسـعة بصـورة متنـاظرة، وتمثـل كـل نقطة احدى انواع الشخصية الاساسية التسعة. انظر الشكل رقم (١)

ان النقاط التسـع علـى سـطح الـدائرة تـرتبط بعضـها بـبعض بخطـوط داخليـة، وبتوصيل النقاط ثلاثة، وستة، وتسعة، يتكون لـدينا مثلـث متسـاوي الاضـلاع، امـا النقاط الستة المتبقية فان كل نقطتين يرتبطان ببعضهما، حيث يرتبط واحد باربعة، اربعة باثنان، اثنان بثمانية، ثمانية بخمسـة، وخمسـة بسـبعة، وسـبعة بواحـد حيـث تشكل هذه النقاط الستة وهذه الخطوط الداخلية النمط الشاذ hexagram.

ويبين ريسو وهيودسن (١٩٩٩) Riso & Hudson ان الفرد يجد على الانيكرام القليل من نفسه في كل عدد من الاعداد التسعة ولكن يجب ان يبرز الاقرب الى نفسه وهذا هو نوع شخصيته الاساسي، يظهر كل شخص منذ الطفولة باحدى الانواع التسعة والتي تسيطر على شخصيته، ويقر المؤلفين الرئيسيين للانيكرام بأننا نولد ومعنا نمط مهيمن ومن ثم يحسم هذا التوجه الغريزي الطرق والاساليب التي نتعلم بها التكيف لبيئة طفولتنا المبكرة، و ان التوجه العام من شخصيتنا هو مجموع كل عوامل الطفولة بضمن ذلك الوراثة (Riso&Hudson,1999, p.93-465).

الشكل رقم (١)

ترابطات الانماط التسعة للشخصية في نموذج الانيكرام

(Riso&Hudson,1999, p.93-465) The Enneagram

الانماط التسعة للشخصية وفقا للانيكرام

اولا: نمط الشخصية المصلح The Reformer Personality Type:

يتميز هذا النمط بانه ذاتي السيطرة، مبدئي، مثالي (يحاول الوصول الى الكمال)، و يسعى هذا النمط دائما الى تحسين الامور ويخشون من ارتكاب الاخطاء، منظمين وحساسيين ويحاولون الحفاظ على مستويات عالية في كافة المجالات وهم حكماء ومتميزين وواقعيين والخوف الاساسي لديهم هو من الفشل والشر والاخطاء وهم يتركون الحياة المريحة لعمل شيء غير عادي لانهم يشعرون ان شيئا اسمى يدعوهم لذلك حيث ترك (وولت بيرك راؤول) الحياة المترفة المريحة لحماية الآلاف من اليهود من النازية الغازية، وترك (غاندي) زوجته وعائلته ليكون من الدعاة المتجولين

للاستقلال غير العنيف في الهند. ويظهر هذا النمط في المستويات التسعة لمستويات النمو الصحي والمتوسط وغير الصحي على النحو التالي:

أ– المستوى الصحي:

المستوى ١– مستوى غير عادي من الحكمة والحصافة، واقعي، المعرفة باتخاذ افضل القرارات.

المستوى ٢– صحوة الضمير، شعور عميق للتميز بين الحق والباطل، منظبط ذاتيا وناضج ومعتدل في كل شيء.

المستوى ٣– مبدئي للغاية ويرغب دائما ان يكون منصفا وموضوعيا واخلاقيا وشاعرا بالمسؤولية.

ب– المستوى المتوسط (المعدل) :

المستوى ٤– غير راض عن الواقع ولديه تفكير مثالي ويشعر انه تقع عليه مسؤولية تحسين كل شيء.

المستوى ٥– يخافون من ارتكاب الاخطاء ووفقا لهم يجب ان يكون كل شيء متوافقا مع المثل العليا، شخصية متزمتة وعاطفية ومقيدة، وصارمة في السيطرة على مشاعرها.

المستوى ٦– ينتقد بشدة الذات والآخرين، عنيد جدا في كل شيء ومن الصعب ارضاؤه، يسخط ويغضب اذا لم تكن الاشياء حسب المواصفات التي يرغبونها.

ج– المستوى غير الصحي:

المستوى ٧– يمكن ان يكون جامدامتعصبا معتزا بنفسه، احكامه قاسية جدا وفي وجهة نظره الجميع خاطئون ووحده هو الصحيح.

المستوى ٨– ريائيون، يفعلون عكس ما يقولون، ويثابرون في ايجاد عيوب الآخرين.

المستوى ٩– يدينون الآخرين بشدة، يتعرضون للانهيار العصبي ومحاولات الانتحار ويواجهون الحصر القهري والكآبة عموما.

ثانيا: نمط الشخصية المساعد The Helper Personality Type:

غيور، مساير، يحصل على الحب من خلال مساعدة الآخرين والخوف الاساسي لديهم هو فقدان هذا الحب للآخرين وايضا حب الآخرين له، كرماء، برهانيون.

ويظهرون على المستويات الصحية الثلاثة وكما في النمط المصلح ووفقا لخصوصية هذا النمط.

ثالثا: نمط الشخصية المنجز The Achiever Personality Type:

الافراد في هذا النمط يعرفون كيفية تطوير انفسهم وقدراتهم للمساهمة في تطوير العالم، يحاولون دائما ان يصبحوا اشخاصا متميزين في اسرهم ومجتمعاتهم، الاطفال منهم يحاولون التعرف على الانشطة التي يرغب بها الكبار الوالدين والاقران ويسخرون طاقاتهم للتميز في تلك الانشطة، ويوصف الفرد فيه بأنه متكيف، بارع، قيادي، مهتم بالشكل والصورة. وتظهر هذه الخصائص على وفق المستويات الصحية الثلاثة وكما في النمط المصلح ووفقا لخصوصية هذا النمط.

رابعا: نمط الشخصية المتفرد The Individualist Personality Type:

من اكبر التحديات التي تواجه (الاربعات) النمط الرابع هو تعلم ترك المشاعر السلبية من الماضي، وهم يميلون الى التمسك بالمشاعر السلبية عن الاشخاص الذين اضروا بهم وغالبا ما يشعرون بانهم فقدوا شيئا في حياتهم ولكنهم لايعرفون ماهيتها السلطة ام النواحي الاجتماعية ام الثقة بالنفس، لديهم الحاجة الى فهم الذات والبحث عن النفس وهم صادقين مع انفسهم ويمكن ان ينظروا الى دوافعهم والتناقضات والصراعات الداخلية دون انكار، مزاجي، ذاتي، مثير، ومعبر. وتظهر خصائص هذا النمط بحسب المستويات الصحية الثلاثة وكما في النمط الاول ووفقا لخصوصية هذا النمط.

خامسا: نمط الشخصية الباحث The Investigator Personality Type:

يحاول الافراد في هذا النمط فهم العالم من حولهم والتعرف على الكيفية التي يعمل بها الكون، ويبحثون ويطرحون الاسئلة وينغمسون في اعماقهم ولايتقبلون تلقى الاراء والمذاهب، وتميل الخمسات الى الخوف من الافكار التقليدية. ويتصف الفرد هنا كونه كتوم، مبدع، ادراكي، منعزل. وتظهر خصائص هذا النمط بحسب المستويات الصحية الثلاثة.

سادسا: نمط الشخصية المخلص The Loyalhst Personality Type:

هم الاكثر ولاء لاصدقائهم ومعتقداتهم واكثر الانماط صمودا في علاقاتهم، وليس كل الستات موالين للوضع القائم، فقد تكون معتقداتهم مناهضة للسلطة وهم

يعتقدون بانه ليس لديهم الامكانيات الداخلية للتعامل مع تحديات وتقلبات الحياة، والمسألة المركزية لهم هو نوع من عدم الثقة بالنفس وهم يخشون من اتخاذ القرارات الهامة، وهم يريدون تجنب السيطرة عليهم ولكنهم يخافون ايضا من تحمل المسؤولية، ويتميز الفرد في هذا النمط بكونه مشغول، شكاك، متلهف. وتظهر خصائص هذا النمط بحسب المستويات الصحية الثلاثة.

سابعا: نمط الشخصية المتحمس The Enthusiast Personality Type:

لديهم فضول في الحياة وتفائل وروح المغامرة والجرأة وهم مفعمون بالحيوية ويتابعون ما يريدون من الحياة مع تصميم، تفكيرهم تنبؤي يتوقعون ويتنبؤن بالاحداث وكثيرا ما يكونون اذكياء وقادرين على التحرك بسرعة من فكرة الى اخرى مما يجعلهم موهوبين في تجميع المعلومات وتبدال الافكار، ولديهم القدرة على استيعاب المعلومات كاللغة والوقائع والاجراءات وتعلم المهارات الجديدة مما يدل على عقلية ممتازة لديهم، وبراعة يدوية على الالة الكاتبة والبيانو والتنس، ويتصف الفرد على هذا النمط كونه تلقائي، مسلي، مشتت، متقلب. وتظهر خصائصه بحسب المستويات الصحية الثلاثة.

ثامنا: نمط الشخصية المتحدي The Challenger Personality Type:

يملك نمط الثمانيات القدرة البدنية والنفسية لاقناع الآخرين بمسايرته في جميع انواع المساعي، ويتمتعون بقوة الارادة وهم مجدون للغاية ولكن على حساب فقدان الاتصال العاطفي مع كثير من الناس في حياتهم وخاصة القريبين منهم وقد يزداد عدم رضاهم عن هذا الوضع وبالتالي يحاولون الدفاع عن انفسهم من خلال رفض الآخرين ومن ثم يمتنعون عن التواصل مع الناس والحب لان الحب يفرض عليهم سلطة اخرى ويتسمون بالغرور لحماية انفسهم ويصبحون اكثر حساسية لاي حقيقة او وهم يتعرض لاحترامهم لذاتهم، ويتصف الفرد على هذا النمط كونه، مواجه، عنيد، حاسم، واثق بنفسه. وتظهر خصائصه بحسب المستويات الصحية الثلاثة.

تاسعا: نمط الشخصية صانع السلام The Peasmaker Personality Type:

يتسم هذا النمط بالتقبل والثقة والاستقرار وهي عادة ما تكون خلاقة ومتفائلة ويطلب كل شيء بسلاسة دون صراع، ويميل الى تبسيط المشاكل والحد من اي شيء محزن. ويسمى نمط التسعات احيانا بتاج الانيكرام لانها على الرأس والقمة

وتتضمن سمات الانماط *كلها، قوة الثمانيات، مرح ومغامرة السبعات وطاعة الستات، وتعقل الخمسات وابداع الاربعات، وجاذبية الثلاثات*، وكرم الاثنينات ومثالية الواحد. وتميل التسعات الى الهروب من التناقضات والتوترات في الحياة وتسعى الى حياة بسيطة وغير مؤلمة، وترى التسعات الجانب المشرق في كل سحابة كوسيلة لحماية انفسهم من البرد والمطر، ويتميز الفرد على هذا النمط كونه راضي وموافق، مطمأن وقابل. كما وتظهر الخصائص بحسب المستويات الصحية الثلاثة .

ان ادراج كل ثلاثة انماط في مركز معين ليس اعتباطيا، فكل نمط يحمل مجموعة من القضايا ويتعامل معها بما يغاير تعامل النمط الآخر في مركز آخر مع نفس القضية، فمثلا تمثل العاطفة في مركز الغريزة رد فعل غير واعي يؤدي الى خسارة الاتصال مع صميم النفس الانسانية، اما في مركز المشاعر فالعاطفة غضب، وفي مركز التفكير فالعاطفة خوف وفزع.

وقد اوضح كل من (Riso & Hudson ١٩٩٦، ١٩٩٩، ٢٠٠٠، ٢٠٠٣، ٢٠٠٨). ان كل ثلاثة انماط تكون في مركز معين، ثلاثة مراكز تتضمن الانماط التسعة للشخصية بحسب الانيكرام وكالآتي :

المراكز الثلاثية في الانيكرام : تنقسم ثلاثية المراكز في تصنيف الانيكرام كما يأتي :-

١- مركز المشاعر The Feeling Triad:

يقع في ضمن هذا المركز النمط الثامن والتاسع والاول، وكما يلي:

ا- نمط الشخصية المساعد: يحاول اصحاب هذا النمط السيطرة على خجلهم من اجل الحصول على حب الناس وضمان اعتقاد الناس بكونهم جيدون ايضا ويريدون اقناع انفسهم بانهم كذلك من خلال التركيز على مشاعرهم الايجابية للآخرين وقمع مشاعرهم السلبية، مثل الغضب والاستياء وطالما يستطيعون اكتساب ردود فعل ايجابية من قبل الآخرين، ويشعرون بأنهم قادرين على السيطرة على مشاعر الخجل.

ب- نمط الشخصية المنجز:

الافراد ذا النمط يحاولون انكار خجلهم، وهم فعلا الاكثر تغلبا على الشعور بالنقص، ويتعلمون تحمل الشعور بالخجل، ويحاولون ان يصبحوا اشخاصا ناجحين وهكذا يتعلمون الاداء الجيد لكي يكونوا مقبولين من قبل الآخرين، ويتجهون باستمرار في مسعاهم للنجاح عن طريق تفادي مشاعر الخجل والفشل.

ج– نمط الشخصية المتفرد:

الافراد في هذا النمط يحاولون السيطرة على مشاعر الخجل بالتركيز على مواهبهم الفريدة، كالمشاعر والخصائص الشخصية، ويبرز فرديتهم وابداعهم من خلال التعامل مع مشاعرهم المخجلة والمخزية، على الرغم من انهم يستسلمون على الاغلب لمشاعر النقص، وهم يكرسون حياتهم الى الخيال والرومانسية ويظهرون عدم الاهتمام بمشاعر الخزي.

٢– مركز التفكير The Thinking Triad:

ا– نمط الشخصية الباحث:

لديهم قلق حول العالم الخارجي، وعن قدرتهم للتعامل معه، ويتحملون خوفهم هذا بالانسحاب من العالم الخارجي فيصبحون انعزاليين وكتوميين، وللاختراق الى طبيعة عالمهم الداخلي فانهم يتمنون ان يفهموا حقيقة اهدافهم، وان يصبحوا قادرين على الانضمام الى العالم الخارجي ثانية والمشاركة فيه، ولكنهم لايحسون ابدا بانهم يعرفون بما فيه الكفاية للمشاركة بكامل ثقتهم، وبدلا من ذلك يضمون انفسهم الى عالمهم الداخلي المعقد جدا.

ب– نمط الشخصية المخلص:

النمط الاكثر قلقا، ولعدم المامهم ومعرفتهم بعالمهم الداخلي وباحساسهم الخاص بالمعرفة والثقة الداخلية، وبخلاف النمط السابق فان افراد هذا النمط لديهم مشكلة الثقة بعقولهم، ولذلك فهم ينظرون خارج انفسهم وبشكل ثابت لكي يشعروا بالثقة في انفسهم، ولربما يتجهون الى الفلسفة والمعتقدات والعلاقات والسلطات والوظائف لتحقيق ذلك وبالرغم من ذلك فانهم يظلون يشعرون بالريبة والقلق، ومنهم من يستمرون بالشك في الناس على الرغم من الاعتقادات التي اتجهوا اليها للاطمئنان ولربما يستجيبون للقلق بمواجهتها والتحدي للخوف وذلك لكي يتحرروا منه.

ج– نمط الشخصية المتحمس:

ان الاشخاص في هذا النمط لديهم قلق من عالمهم الداخلي، يشعرون بالالم، الخسارة، والحرمان ولديهم قلق عام وحب الابتعاد قدر المستطاع، ولتحمل هذه المشاعر تبقى عقولهم مرهونة بالامكانات والتوقعات الخارجية، ويشعرون بامكانيتهم بصرف الانتباه عن مخاوفهم وهم في اكثر الحالات لايتوقفون عن مجرد التفكير في

هذه الخيارات، وهم يحاولون قدر المستطاع العمل على العديد من الخيارات الممكنة، وهكذا فهم يستطيعون البقاء في حالة نشاط دائم، ويتابعون التجارب الواحدة تلو الآخرى ويسلون انفسهم بالعديد من الافكار والنشاطات.

٣- مركز الغريزة The Instinctive Triad:

ا- نمط الشخصية المتحدي: يمثل هذا النمط الغضب والطاقة الغريزية، وبعبارة اخرى عندما يشعر افراد هذا النمط ان الغضب ثابت ومعزز فيهم يستجيبون له فورا بالطرق الطبيعية كرفع الصوت والتحرك بقوة اكثر حيث يمكن ان يلاحظ الآخرون غضبهم فالتعابير المعبرة تظهر عليهم بشكل واضح.

ب- نمط الشخصية صانع السلام: ينكر الاشخاص في هذا النمط غضبهم فيقولون مثلا (ماالذي يغضب، لست الشخص الذي يغضب) ولا يكترث هذا النمط ولا يتأثر بالغضب والطاقات الغريزية والذي يمثل مركز التهديد لهم اغلب الاحيان وهم يغضبون مثل الآخرين ولكنهم يحاولون الابتعاد عن المشاعر المظلمة بالتركيز على العلاقات والعالم الخارجي.

ج- نمط الشخصية المصلح: الافراد من هذا النمط يحاولون السيطرة على غضبهم ويشعرون بوجوب السيطرة على انفسهم ويقمعون طاقاتهم واندفاعاتهم الغريزية، ويودون توجيه طاقاتهم طبقا لقواعد الانا العليا وهو مصدر انتقادهم لانفسهم وللآخرين.

ويوجد في ضمن كل نمط من انماط الشخصية التسعة بناء او تركيب داخلي، هذا التركيب هو استمرارية لكل من السلوك، والمواقف، والدوافع، والتي تطبع نفسها لتشكل انماط الشخصية التسعة، ان هذا الاكتشاف وكل السمات التي تشمل كل نمط كان من قبل ريسو Riso (1977) وطور بعد ذلك مع (Hudson) في السنوات العشرة الاخيرة، وقد ضمن كل من(ريسو-هيودسن) هذا العامل المهم (مستويات النمو) في معالجتهم للانيكرام، ان هذه المستويات تساهم بصورة فعالة ومهمة ليس فقط في الانيكرام وانما ايضا في مجالات اخرى كعلم نفس الانا وانماط الشخصية، ولايمكن ان تتوضح الانيكرام بشكل كاف دون هذه المستويات.

تفسر هذه المستويات الاختلافات بين الناس من نفس النمط فتزودنا باطار لرؤية السمات المختلفة التي تلائم كل نمط الى حد كبير. ويرى كل من ريسو-

هيودسن (١٩٩٦) بان التركيب الهيكلي التحتي لكل نمط دون المستويات يمكن ان تبدوا كمجموعة اعتباطية من السمات غير المرتبطة بالسلوك وايضا مجموعة من المواقف المتناقضة في اغلب الاحيان، لكن بفهم المستويات لكل نوع يمكن ان نرى ترابط كل السمات، وكم من السمات الصحية يمكن ان تتدهور الى سمات معدلة (متوسطة) وربما غير صحية (Riso & Hudson, 1996, p.44).

نظرية الاجنحة الخاصة بالانماط التسعة The Wings Theory:

لايوجد فرد لديه نمط شخصية نقية، فكل شخص خليط فريد متكون من النمط الاساسي بالاضافة الى الانماط المجاورة للنمط الاساسي والذي يدعى بجناح النمط. وتشير ليفن Levine (٢٠٠٣) الى ان النمط الاساسي هو الذي يسيطر على الشخصية، بينما الجناح يكمله ويتممه ويكون احيانا متناقضا معه، جناحك هو الجانب الثاني لشخصيتك والذي يجب ان يؤخذ بنظر الاعتبار لفهم شخصيتك وشخصية الآخرين، فمثلا اذا كنت من نمط الشخصية التاسعة (صانع السلام)، فلربما يكون لك جناح واحد او ثمانية اجنحة، ولفهم شخصيتك بصورة كاملة يجب ان نضع بعين الاعتبار سمات النمط التاسع وكذلك سمات الانماط الثمانية الآخرى، وقد تبين من خلال الدراسات المستمرة ان الافراد اما ان يكونوا متأثرين بكلا الجناحين او يتاثرون بنمطهم الاساسي بقوة ويكونون اقل تأثرا بالجناحين، فعلى سبيل المثال، النقطة السادسة مع جناح النقطة الخامسة (الموجهة داخليا) ربما تكون اكثر خصوصية، وانعزالية، والنقطة السادسة مع جناح النقطة السابعة (الموجهة نحو الخارج) ربما تكون اكثر انبساطيا ووديا واقل شكوكية.

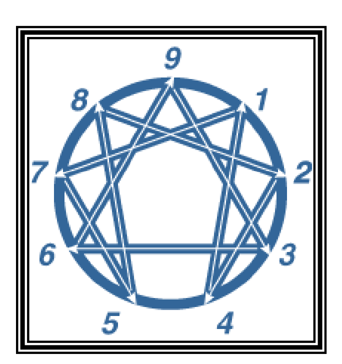
وهناك جدل فيما اذا كان لكل فرد جناح واحد ام جناحان؟ على وجه التحديد تبين (ليفن) ان لكل شخص جناحان من النمطين المجاورين للنمط الاساسي، ويمتلك كل شخص امكانيات الانماط التسعة، ويعتقد مقترحي ما يسمى بنظرية الجناحين (two wing theory) بان كلا الجناحين يعملان على حد سواء في شخصية كل فرد، ويمكن ان نستنتج من ملاحظة الآخرين وجود جناح مهيمن من ضمن الجناحين والذي يظهر سماته بشكل اوضح واكثر أهمية عند حامل النمط الرئيسي بينما الجناح الآخر يكون مشاركا فقط. وقد تبين من خلال الدراسات ان الجناح

الثاني يظهر بصورة اكثر في النصف الاخير من حياة الشخص وخاصة عند الذين يعملون في مجالات نفسية وروحية (Levine, 2003, p267).

اتجاه التكامل (النمو) واللاتكامل (التوتر) Directions of Integration(Growth) and Disintegration(Stress) **في نمو الانماط التسعة:**

يرى كل من ريسو وهيودسن (١٩٩٩) بان انماط الشخصية التسعة الانيكرام ليست اصناف ساكنة، بل هي تعكس تغيراتنا طوال الوقت، ان سلسلة الانماط وترتيب الخطوط الداخلية للرموز ليست اعتباطية، فالخطوط الداخلية للانيكرام توصل الانماط بعضها ببعض في سلسلة والتي تدل على عمل الانماط تحت شروط مختلفة، يرتبط كل نمط بخطين ويرتبطون بدورهم مع نمطين آخرين، الخط الواحد يرتبط بالنمط الذي يمثل (كيفية سلوك الشخص) ضمن النمط الاول وبالتالى التحرك نحو الصحة والنمو، وهذا ما يسمى اتجاه التكامل والنمو. الخط الآخر يتجه الى نمط آخر والذي يمثل كيف ان الشخص يستجيب او يؤدي دوره اذا كان تحت تاثير الاجهاد والتوتر والضغط المتزايد، وعندما يشعرون بعدم قدرتهم على السيطرة على الموقف الى الخط الثاني وهذا ما يسمى باتجاه التوتر والاجهاد واللاتكامل، وبعبارة اخرى فالمواقف المختلفة تستدعي استجابات مختلفة، وهذا ينطبق على النظرية الموقفية ل (ميشيل) في نظرية التعلم الاجتماعي والذي يبين ان الموقف الذي يكون فيه الشخص هو الذي يحدد نمط السلوك الذي يسلكه فالعدواني مع صديقه لا يكون عدوانيا مع رئيسه في العمل، اذن ستكون ردود افعالك في اتجاهات مختلفة والتي يشار اليها بخطوط الانيكرام على نمطك الاساسي، اننا نرى هنا ثانية المرونة والديناميكية في الانيكرام.

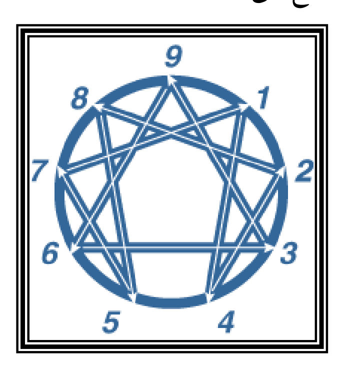
ان اتجاه التكامل (النمو) يشار اليه لكل نمط بعكس سلاسل اللاتكامل، حيث يتحرك كل نمط نحو التكامل بالاتجاه العكسي للمستوى الغير الصحي، وهكذا تتكون سلسلة التكامل من الارقام ١-٤-٢-٨-٥-٧-١ وكما في الشكل رقم(٢)، حيث تتجه الاحد الى سبعة والسبعة الى خمسة الذي يتجه الى ثمانية والثمانية الى اثنين والاثنين الى اربعة والاربعة الى الواحد وهكذا على المثلث المتساوي الاضلاع ٩-٦-٣-٩ حيث التسعة الى ستة والستة الى ثلاثة والثلاثة الى تسعة (Riso & Hudson, 1996,47-52).

الشكل رقم (٢)

يبين اتجاه التكامل (النمو) في الانيكرام (Riso & Hudson, 1996,47-52)

اما اتجاه اللاتكامل لكل نمط يشار اليه بالاعداد ١–٧–٥–٨–٢–٤–١، انظر الشكل رقم (٣)، وهذا يعني ان معدل الواحد غير الصحي كمعدل سيسلك تحت التوتر والاجهاد مثل الاربعة غير الصحي كمعدل. والاربعة غير الصحية ستسلك كمعدل مثل الاثنين غير الصحي، والثاني غير الصحي سيتصرف بالمعدل تحت التوتر مثل الثمانية غير الصحية، والثمانية ستتصرف مثل الخمسة، والخمسة تحت التوتر ستتصرف مثل السبعة، والسبعة مثل الواحد ويمكن ان نعرف كيفية عمل هذا النظام بمتابعة الاسهم، وتعمل السلسلة بهذا الشكل لتعود الى الواحد وتبدأ ثانية ولتكون مثلثا متساوي الاضلاع من النقاط ٩–٣–٦–٩.

الشكل رقم (٣)

اتجاه اللاتكامل (التوتر) في الانيكرام (Riso & Hudson, 1996,47-52).

ويشير ريسو وهيودسن Riso & Hudson (٢٠٠٨) انه على الرغم من التعقيدات والدقة المتضمنة، الا انه لا يوجد سر في عملية تنميط الناس، ففي البداية يجب

التعرف على السمات التي ترجع لكل نمط وايضا ملاحظة الكيفية التي تظهر بها الناس تلك السمات، وضمن كل ذلك هناك اشياء لا يمكن ملاحظتها وانماط ثانوية ومراوغات في كل شخصية. ويمكن ان تظهر الانماط المختلفة متشابهة احيانا، وخاصة اذا لم تؤخذ بنظر الاعتبار دوافع الانسان وهذا يفسر صعوبة الاعتماد على سمة معينة لتنميط الشخصية.

وعلى الرغم من ان الانيكرام غير محدود وديناميي في عملية التنميط الا انه غير قادر على تفسير كل ما يتعلق بكينونة الانسان، ويمكن ان نفهم الافراد في نقطة معينة ويبقى غامضا ومتقلبا في نقاط اخرى، والانيكرام يساعدنا في عملية التحليل هذه وهو مفيد لانه يشير الى مجموعة واضحة من المعاني عن هذا اللغز (شخصيتنا) (Riso & Hudson, 2008, p.7-10).

ونسعى في البحث الحالي الى الاستفادة من هذه المعطيات النظرية لتصنيف الشخصية الى انماط تسعة وفق نظام الانيكرام وتطبيق المقياس المعد بموجبها على فئات حيوية من مكونات المجتمع الكوردي الا وهي (فئة الموظفين، وفئة طلبة وكوادر الجامعة، وفئة الاعلاميين والسياسيين) للحصول على مؤشرات موضوعية يمكن الاستدلال من خلالها كميا (احصائيا) على طبيعة الشخصية لهذه الفئات المهمة من المجتمع وعلى وفق هذه التحليلات العميقة والتعقيدات النظرية في عملية تنميط شخصيات البشر بحسب الانيكرام.

ثانيا: الدراسات السابقة:

نظرا لقلة المصادر المتعلقة بهذا الموضوع، فقد تم الاتصال بموقع معهد الانيكرام The Enneagram Institute 1998-2008 وذلك للحصول على ما تم اجراءه من دراسات في هذا المجال وكذلك تم الاتصال برئيسة الرابطة العالمية للانيكرام والباحثة في هذا المجال (كيتي تايلور)، وعليه تم استحصال الدراسات الآتية ذات الصلة بالدراسة الحالية:-

دراسة ربيكا نيوجنت Rebica Newgent (٢٠٠١)

قامت الباحثة (ربيكا نيوجنت) باجراء دراسة لايجاد صدق وثبات مقياس ريسو- هيودسن RHETI للحصول على درجة الدكتوراه من جامعة اكرون وكانت

تحت عنوان (التحقق من صدق وثبات مقياس ريسو– هيودسن للانماط التسعة للشخصية الانيكرام. وكانت عينة البحث تتكون من ٢٨٧ فردا منهم ٢٧,٥٪ من الذكور و٧٢,٥٪ من الاناث وباعمار تتراوح بين (١٨–٧٤) عاما وبواقع ٨٨,٢٪ من البيض، و١١,٨٪ من غير البيض، ولحساب الثبات استخدمت الباحثة معامل الفا– كرونباخ للاتساق الداخلي تراوحت الدرجات على الانماط التسعة بين (٥٦٪–٨٢٪) ومتوسط قدره ٧٢٪ على الصورة الاجبارية للمقياس وبمعامل الارتباط التالي للانماط التسعة النمط المصلح ٧٣٪، النمط المساعد٨٢٪، النمط المنجز ٥٦٪، النمط المتفرد ٧٠٪، النمط الباحث ٥٦٪، النمط المخلص ٦٦٪، النمط المتحمس ٨٠٪، النمط المتحدي ٧٥٪، النمط صانع السلام ٧٩٪

وقد تم مقارنة المقياس مع نموذج العوامل الخمسة الكبرى للشخصية (NEO-PI-R test) وهو معيار سايكومتري جيد لقياس الشخصية غير المرضية، وقد توصلت (نيوجنت ٢٠٠١) في نتائجها وجود مؤشر صدق تلازمي عالي بين انماط (RHETI) ونموذج عوامل (NEO-PI- R) مما يدل على ان الغالبية العظمى من المتغيرات الوصفية الديموغرافية هي ثابتة بالنسبة لمقياس (RHETI) (Riso & Hudson,2009,p 1-2).

اما دراسة عبدالله ٢٠٠٣

والتي كانت جزء من متطلبات الحصول على الدكتوراه بعنوان (السمات القومية للشخصية الكوردية دراسة اجتماعية ميدانية)، حيث هدف الباحث من خلال هذه الدراسة الى ما ياتي:–

١– تشخيص السمات الاجتماعية والنفسية والثقافية والاقتصادية والسياسية للشخصية الكوردية.

٢– ايجاد الفروق المعنوية لسمات الشخصية الكوردية وفقا لمتغير الجنس.

٣– معرفة دور المؤثرات الاجتماعية والحضارية في بناء الشخصية الكوردية وصياغة سماتها القومية.

وتمثل عدد افراد العينة (٣٠٠) فرد (١٥٠ من الذكور و١٥٠ من الاناث).

وقد اسفرت النتائج عن وجود مجموعة من السمات الاجتماعية كسمة الصدق والامانة، الوعي القومي النامي، المساواة بين الجنسين، ومجموعة من السمات النفسية كالثقة بالنفس والتفاؤل والشعور بالدونية والقلق وروح التسامح، والسمات الثقافية كالقناعة والرغبة في مطالعة الكتب ومتابعة وسائل الاعلام والالتزام، والاعتماد على مبدأ الواقعية والعلمية، والسمات الاقتصادية كحب المهنة والادخار والتوفير وترشيد الاستهلاك، والسمات السياسية كالشعور بالكيان السياسي والمشاركة بالنشاطات السياسية والديمقراطية (عبدالله، ٢٠٠٣، ص١٢٥– ١٥٥).

وأما دراسة الياسري ٢٠٠٤

والتي كانت تحت عنوان (انماط الشخصية لدى طلبة الجامعة على وفق النماذج التسعة لشخصية نظام الانيكرام).

وقد هدف الباحث من خلال هذه الدراسة الى التعرف على انماط الشخصية السائدة لدى طلبة كلية الطب والقانون والفنون الجميلة في جامعة بغداد. وتمثل عدد افراد العينة (٦٠٠) فرد وبواقع (٢٠٠) طالب في كل كلية، واستخدم الباحث لتحقيق اهداف البحث مقياس (RHETI) للانماط التسعة للشخصية، نظام الانيكرام.

وقد اسفرت النتائج عن سيادة نمط الشخصية (المنجز) في كل من كليتي الطب والقانون، وسيادة نمط الشخصية (المتفرد) لدى طلبة كلية الفنون الجميلة (الياسري، ٢٠٠٤، ص١٣٢– ١٥٠).

منهج البحث واجراءاته

اولا: مجتمع البحث وعينته:

يتكون مجتمع البحث الحالي من فئات اجتماعية متنوعة تم تحديدها لتشمل مساحة واسعة من مكونات المجتمع الكوردي وتتألف من الطلبة والموظفين والاعلاميين والسياسيين، والموزعين في مراكز المحافظات الثلاث في الاقليم وهي (اربيل و دهوك والسليمانية) وقد بلغ المجموع الكلي لمجتمع البحث (١,٠٨٩٢٢٠) فردا ومن كلا الجنسين بواقع (٤٠٤٨٥٣) فردا في مركز محافظة اربيل و(٤٤٢٩٥٠) فردا في مركز محافظة السليمانية و(٢٤١٤١٧) فردا في مركز محافظة دهوك وباعمار

تتراوح بين (١٨–٧٠) عاما[*] حيث تشير الدراسات الى ان خصائص الشخصية تبدا بالأستقرار والثبات النسبيين في نهاية مرحلة المراهقة وان افضل فترة زمنية لقياس خصائص الشخصية هي ابتداء من هذه المرحلة (Winner,2003,p.2).

وقد اختيرت عينة البحث بحسب طريقة العينة الطبقية العشوائية Stratified Random Sampling، وهي طريقة يتم بموجبها تقسيم مجتمع البحث او تجزأته الى فئات او طبقات لتمثل خصائص المجتمع الكلي، ومن ثم يتم الاختيار العشوائي في ضمن كل فئة او طبقة مع مراعاة اختيار نسبة مناسبة لحجم العينة في كل فئة. ويمكن استخدام هذه الطريقة في البحوث عندما يكون المجتمع مقسما بصورة طبيعية الى فئات او شرائح ونسعى من اجل تمثيل هذه الفئات في العينة، ويتناسب اختيار هذه العينة مع المجتمعات غير المتجانسة والتي تتضمن فئات اجتماعية متعددة ومتنوعة وكما في المجتمع قيد الدراسة (ملحم، ٢٠٠٧، ص٢٧٣).

اما الفئات المشمولة بالدراسة الحالية فقد تمثلت بثلاث فئات وهي:

١– فئة الطلبة وكوادر الجامعة.

٢– فئة الموظفين.

٣– فئة الاعلاميين والسياسيين. وقد تم دمج هاتان الفئتان لاغراض البحث فقط.

وقد شمل عدد افراد العينة في مركز محافظة اربيل (٣٠٣) فردا من الذكور والاناث، وفي مركز محافظة دهوك (١٨٠) فردا ومن كلا الجنسين، اما في مركز محافظة السليمانية فقد شملت (٣١٧) فردا ومن كلا الجنسين وقد بلغ عدد افراد العينة الكلية (٨٠٠) فردا من كلا الجنسين وقد تم توزيع افراد العينة بحسب الفئات الثلاث في مركز كل محافظة وكما مبين في الجدول (١).

---

* تم الحصول على هذه الاحصائيات من المفوضية العليا المستقلة للانتخابات في العراق/ فرع اربيل، بتاريخ آذار/ ٢٠٠٨.

الجدول (١)

يبين توزيع الفئات في عينة البحث

المحافظة	عدد افراد العينة	فئة الطلبة وكوادر الجامعة			فئة الموظفين			فئة الاعلاميين والسياسيين		
		الذكور	الاناث	المجموع	الذكور	الاناث	المجموع	الذكور	الاناث	المجموع
اربيل	٣٠٣	٤٤	٥٦	١٠٠	٥٠	٥٠	١٠٠	٥٣	٥٠	١٠٣
السليمانية	٣١٧	٥١	٦٠	١١١	٥٠	٥٣	١٠٣	٥٧	٤٦	١٠٣
دهوك	١٨٠	٣١	٢٩	٦٠	٣٠	٣٠	٦٠	٢٩	٣١	٦٠
المجموع	٨٠٠	١٢٦	١٤٥	٢٧١	١٣٠	١٣٣	٢٦٣	١٣٩	١٢٧	٢٦٦

ثانيا: اداة البحث:

تعد الشخصية من الخصائص المركبة من مكونات متعددة يتطلب قياسها عدة مقاييس فرعية يشتمل عليها المقياس، ولكي تتميز الدرجات بالثبات ينبغي ان تتضمن كلا من هذه المقاييس الفرعية على عدد مناسب من الفقرات المتعلقة به لكي تمثل النطاق السلوكي للسمة المراد قياسها، ومن الملاحظ ان مقاييس الشخصية تشتمل على عدد من الفقرات اكبر بدرجة واضحة من عدد الفقرات التي تشتمل عليها معظم المقاييس الجماعية للذكاء او الاستعدادات الخاصة. وهذا ما نلاحظه في المقاييس العالمية لقياس الشخصية بجميع جوانبها فمثلا مقياس (جيلفورد وزمرمان) تشتمل على ٣٠٠ فقرة، ومقياس (كاتل) تشتمل على ١٨٧ فقرة، ومقياس (منيسوتا) على ٥٥٦ فقرة ومقياس ثورندايك ٢٠٠ فقرة وهكذا.....(علام، ٢٠٠٢، ص٦١٩).

والمقياس المستخدم لتحقيق اهداف البحث الحالي في التعرف على نمط الشخصية السائدة لدى فئات من المجتمع الكوردي هو مقياس ريسو– هيودسن Riso- Hudson Enneagram Type Indicator (RHETI) لكونه من المقاييس الحديثة في هذا المجال كما انه يتضمن عددا من المقاييس الفرعية المناسبة لقياس الخصائص الشخصية المركبة، و يتضمن المقياس ٢٨٨ فقرة موزعة على تسعة

مقاييس فرعية ويتكون كل مقياس من ٣٢ فقرة، ويغطي كل مقياس فرعي نمط من الانماط التسعة في الشخصية.

اذن يتكون مقياس (RHETI) من (١٤٤) زوجا من االفقرات يتم الاجابة عليها بصورة اختيارية اواجبارية وفقا للاختيارين نعم و لا، ان هذا المقياس يزودنا بكمية وافرة من المعلومات ليس فقط عن نمط الشخصية والهيكل الرئيسي له ولكن ايضا حول الاجنحة لكل نمط واتجاهات التكامل واللاتكامل.

كما ان (RHETI) تزودنا ببروفايل او ملف كامل عن الشخصية من خلال الانماط التسعة والتي يمكن ان تظهر على شكل الوظائف النفسية او مظاهر النمو للطيف الكامل للشخصية، لذا فتصنيف الشخصية وقياسها على وفق الانيكرام يمكن ان يزودنا بمثل هذه النتائج.

ثالثا: خطوات ترجمة مقياس (RHETI) الى اللغة الكوردية:

حصل الباحثان على نسخة من مقياس،RHETI، باللغة العربية من دراسة (الياسري ٢٠٠٤)، واتبعت الباحثة خطوات ترجمة المقياس الى اللغة الكوردية ليكون ملاءما لمجتمع الدراسة، وبالرغم ان اللغة العربية هي اللغة الثانية في المجتمع الكوردي الا ان الغالبية من المجتمع لايتقنونها وخاصة الجيل الجديد في الجامعات، وقد ترجمت الباحثة النسخة العربية الى اللغة الكوردية كترجمة اولية (نظام الدين، ٢٠٠٧) ومن ثم تم عرض المقياس بصورته المترجمة على خبير في اللغة الكوردية وفي مصطلحات علم النفس* ، لاعادة صياغتها وترجمتها الى اللغة الكوردية، ومن ثم عرض المقياس المترجم الى اللغة الكوردية على خبير في المجالين* ايضا، وذلك لاعادة ترجمتها الى اللغة العربية، وبعد مقارنة الباحثان للنصين العربيين للمقياس الاصلي والمترجم وجد هناك تطابق او تقارب في مضامين الفقرات في كلا النصين

* الاستاذ الدكتور يوسف حمه صالح مصطفى، استاذ علم النفس وعلم نفس الشخصية، قسم التربية وعلم النفس، كلية التربية للعلوم الانسانية، جامعة صلاح الدين.

* الاستاذ المساعد الدكتور عمر ابراهيم عزيز، اختصاصي في علم النفس التربوي، قسم التربية وعلم النفس، كلية التربية للعلوم الانسانية، جامعة صلاح الدين.

وبالتالي تم التحقق من صدق ترجمة المقياس مبدئيا، وقد تم اعداد النسخة النهائية للتطبيق .

الدراسة الاستطلاعية:

بعد التحقق من صدق ترجمة فقرات المقياس من اللغة العربية الى اللغة الكوردية ارتأت الباحثان التأكد من وضوح الفقرات عمليا والتأكد من مدى استجابة المفحوصين للاختبار ومدى فهمهم للعبارات، حيث اجريت دراسة استطلاعية لهذا الغرض على عينة بلغت (٤٠) فردا ومن كلا الجنسين ومن فئات مقاربة لفئات عينة الدراسة وهم (طلبة الجامعة ومدرسين ومعلمين فضلا عن الموظفين)، وقد ظهر بان الفقرات واضحة بالنسبة لغالبية افراد العينة الاستطلاعية وقد ابدوا بعض الملاحظات ازاء بعض الفقرات وقد اخذت بنظر الاعتبار واجريت تعديلات طفيفة في الصياغة ضمانا للمزيد من الدقة والوضوح.

خامسا: صدق المقياس Validity Index:

يرى كل من كروكر والجينا Crocker& Algina (١٩٨٦) ان مقياس الشخصية الصادق يعمل على اعطاء درجات على هذا المقياس بحيث تبين فروقا ذات معنى في الشخصية لدى الافراد الذين صمم المقياس من اجلهم، ومن هنا يتضح ان صدق اداة القياس يأخذ تنوعا من المعاني بناء على الغرض الذي يبنى من اجله في كل مرة، اذ عند الحديث عن صدق اداة القياس، يتجه الاهتمام حتما نحو صلاحية تلك الاداة في تحقيق غرض معين او اغراض معينة، وليس نحو الاداة نفسها، ويرى عدد من العاملين في مجالات القياس النفسي والتربوي (Nunnally, 1978. Cronbach, 1970. Anastasi,1976. Stanley, 1981)، ان الصدق هو مجموعة الادلة التي نسترشد بها للتحقق من وجود الصدق ومن درجته (النبهان، ٢٠٠٤، ص٢٧٢).

وقد استخدم الصدق الظاهري في الدراسة الحالية ويسمى بصدق المحكمين، ويقصد بالصدق الظاهري Face Validity مدى انسجام فقرات الاختبار مع موضوع الاختبار ومفاهيمه وفقا لتعريف بانى او مطور الاختبار. ويستخرج صدق المحكمين Trustees Validity من خلال عرض الاداة على عدد من المحكمين من المتخصصين والخبراء في المجال الذي تقيسه الاداة فاذا اشاروا الى ان الاداة تقيس السلوك الذي

وضعت لقياسه فان الباحث يستطيع الاعتماد على حكمهم (عباس وآخرون، ٢٠٠٧، ص٢٦٤).

وقد عرض المقياس، الملحق (١)، على مجموعة من الخبراء في هذا المجال وطلب منهم الحكم على مدى صلاحية كل فقرة من فقرات المقاييس التسعة، الملحق (٢)، وقد اسفرت ملاحظاتهم عن بعض التعديلات في فقرات المقياس.

سادسا: ثبات المقياس Reliability Index:

يعرف الثبات بانه مقياس لمدى متانة وتماسك واستقرار درجات الاختبار في قياس ما وضع لقياسه (Hogan,2003,p.142).

ولايجاد ثبات الاختبار فقد تم اختيار عينة مؤلفة من (٨٠) فردا واستخدمت في معالجة بيانات ثبات المقياس طريقة معامل الفا– كرونباخ Cronbach Coeffieient Alpha، وهي الطريقة التي طورها (كرونباخ ١٩٥١) وطور بعد ذلك من قبل كايزر وميشيل (١٩٧٥)، وتستخدم لايجاد معامل الثبات للاختبارات ذات الفقرات الموضوعية وغير الموضوعية، ويعتمد حساب هذا المعامل على تباينات الفقرات وتباين العلامات الكلية للمفحوصين على الاختبار. وهو شائع الاستخدام في تقدير ثبات مقاييس الاتجاهات واستطلاع الرأى وفي مقاييس الشخصية، يتم اجراء اختباري واحد لصورة واحدة من الاختبار، وتعتمد على فحص اداء المفحوص على كل فقرة على حدة، و يتم التعرف على مدى استقرار استجابات المفحوص على مفردات الاختبار الواحدة تلو الآخرى وهذا ما يسمى الاتساق بين اسئلة الاختبار (Interitem Consistency)، معامل الفا او معامل التجانس (homogeneity)، وهو مصدر مهم لان عدم تجانس اسئلة الاختبار وتنوعها الشديد قد يؤدي الى اختلاف اداء المفحوصين وتغيره في المواقف المختلفة، وان طريقة الفا تعطي الحد الادنى للقيمة التقديرية لمعامل ثبات درجات الاختبارات، فاذا كانت قيمة الفا مرتفعة فهذا يدل بالفعل على ثبات الاختبار، اما اذا كانت القيمة منخفضة فيدل على ان الثبات يمكن ان تكون قيمته اكبر من ذلك باستخدام الطرق الآخرى، (النبهان، ٢٠٠٤، ص٢٤٨: ابو حطب، ٢٠٠٣، ص ١١٧)

والجدول (٢) يبين مؤشرات الثبات المستخرج عن طريق استخدام معامل الفا– كرونباخ ومقارنته بدراسة نيوجنت (٢٠٠١) ودراسة الياسري (٢٠٠٤).

الجدول (٢)

مؤشرات الثبات للمقاييس التسعة والتي تم الحصول عليها باستخدام معامل الفا– كرونباخ ومقارنتها بنتائج الثبات في دراسة كل من (نيوجنت ٢٠٠١، والياسري ٢٠٠٤)

النمط	الدراسة الحالية N=800	دراسة نيوجنت N=287	دراسة الياسري N=600
المصلح	0.73	0.73	0.80
المساعد	0.75	0.82	0.82
المنجز	0.72	0.56	0.70
المتفرد	0.69	0.70	0.71
الباحث	0.70	0.56	0.72
المخلص	0.72	0.66	0.78
المتحمس	0.70	0.80	0.79
المتحدى	0.71	0.75	0.85
صانع السلام	0.76	0.79	0.79

سابعا: خطوات تحليل الفقرات Item Analysis:

لقد تمت معاملة كل مقياس من المقاييس الفرعية التسعة للمقياس بصورة منفصلة بعضها عن بعض وذلك للحصول على مؤشرات الصدق والثبات وتحليل الفقرات بصورة أدق وكل على حدة.

يعد تحليل الفقرات عملية فحص استجابات المفحوصين على فقرات الاختبار للحكم على مستوى نوعية كل فقرة، ولغرض استخراج القوة التميزية لكل فقرة من فقرات المقياس، استخدمت عينة البحث الاساسية في عملية تحليل الفقرات (استخراج القوة التميزية للفقرة بالاضافة الى ايجاد معامل صعوبة الفقرة) والمؤلفة من (٨٠٠) فردا وذلك بهدف استبعاد الفقرات غير المميزة من التفريغ النهائي للبيانات ولايجاد القوة التميزية للفقرات وقد تم استخدام اسلوب العينتين المتطرفتين وذلك بعد تفريغ البيانات وترتيبها تنازليا من اعلى درجة على كل مقياس الى اوطأ درجة، اما مستوى او معامل الصعوبة (Diffculty Index) فيشير الى نسبة افراد العينة الذين اجابوا

على الفقرة اجابة صحيحة (ايجابية)، ويعد تحديد مستوى الصعوبة لكل فقرة أمرا ضروريا نظرا لانه يبين كيفية الاداء على المهمة التي تقيسها الفقرة، ومن الجدير بالذكر انه لايوجد اتفاق بين خبراء القياس والتقويم النفسي والتربوي على التوزيع الامثل لمعاملات صعوبة اختبار معين، اذ يعتمد جزئيا على نوع الاختبار المستخدم، وربما يكون من المناسب ان تتراوح معامل صعوبة الاختبارات التي تقيس مدى السمة او القدرة بين (0.85-0.15) (علام، ٢٠٠٦، ص١١٥).

وتم اختيار نسبة (٢٧٪) للمجموعة العليا ونسبة (٢٧٪) للمجموعة الدنيا، وباستخدام معادلة ايجاد القوة التميزية لكل فقرة من فقرات المقياس، وتم طرح عدد الافراد في المجموعة الدنيا الذين اجابوا عن الفقرة بصورة ايجابية من عدد الافراد في المجموعة العليا الذين اجابوا عن الفقرة بصورة ايجابية ايضا، ويتم تقسيم الناتج على نصف مجموع الافراد في المجموعتين العليا والدنيا، والقيمة الناتجة هي القوة التميزية لكل فقرة من فقرات المقياس وتعتبر كل فقرة مميزة اذا كانت قيمتها المستخرجة اكثر من قيمة (0.19)، والقيمة المستخرجة الاقل من هذه القيمة يجب ان تخضع للتحسين او الحذف، وتعد نسبة (0.40) واكثر للفقرة قيمة عالية (قيمة تمييزية عالية) وتعد الفقرة التي تحصل على هذه النسبة هي اكثر فقرة مقبولة وصالحة [*] (الزوبعي وآخرون،١٩٨١، ص٨٠)

حيث ظهرت الفقرات كلها مميزة وذات مستوى مقبول من الصعوبة وبدلالة تلك المعايير.

ثامنا: التطبيق النهائي للمقياس:

بعد اتمام الاجراءات المتعلقة باعداد الاختبار للاستخدام والمتضمنة التحقق من الصدق الظاهري للمقياس، واجراء التعديلات المقترحة من قبل الخبراء على فقرات المقياس، ومن ثم اجراءات تحقيق الثبات لكل مقياس عن طريق مدى اتساق الفقرات مع بعضها البعض وثم تحلي، الفقرات وايجاد القوة التميزية للفقرات، وبالتالي

[*] تم الاعتماد على الحزمة الاحصائية SPSS لاجراء العمليات الاحصائية بالاضافة الى التوجيه والمساعدة من كل من الدكتور (وصفي طاهر)، رئيس قسم الاحصاء، كلية الادارة والاقتصاد، والمدرس المساعد (هاوكار قاسم) مدير شعبة الاحصاء في وزارة التعليم العالي والبحث العلمي.

الحصول على مستوى من الاطمئنان لملاءمة المقياس للتطبيق تم تطبيق المقياس على عينة البحث والمتمثلة بالفئات الثلاث وفي مراكز المحافظات الثلاث المذكورة .

تاسعا:طريقة تصحيح المقياس:

يتم تصحيح المقياس بحساب الدرجة الكلية لكل مفحوص على كل استبانة من المقياسات التسعة والتي تتضمن كل منها على ٣٢ فقرة ووفقا للاختيار الاجباري على الاختيارين نعم و لا، حيث يتم اعطاء درجة واحدة للفقرة عند الاجابة بـ(نعم) ودرجة (صفر) عند الاجابة بـ (لا)، وبعد جمع الاجابات تم الحصول على الدرجة الكلية لكل مقياس والتي تمثل نمط شخصية الفرد وتمثل اعلى متوسط يحصل عليه المفحوصين في كل فئة من فئات البحث الثلاثة نمط الشخصية الرئيسى لتلك الفئة. .(Riso & Hudson,2009,p.1)

عاشرا: الوسائل الاحصائية المستخدمة:

لتحقيق اهداف البحث الحالي تم استخدام الوسائل الاحصائية التالية:

١- معامل الفا كرونباخ لاستخراج معامل ثبات الاختبار.

٢- معادلة ايجاد القوة التميزية ومعادلة ايجاد معامل الصعوبة لتحقيق اجراءات تحليل الفقرات.

٣- الاختبار التائي لايجاد دلالات الفروق في انماط الشخصية بين افراد العينة.

عرض النتائج ومناقشتها

ستعرض نتائج البحث الحالي على وفق الاهداف المحددة وكما يأتي:

عرض ومناقشة نتائج الهدف الاول :

يتضمن الهدف الاول التعرف على النمط السائد في الشخصية لدى افراد العينة ككل، وتشتمل على عينة مراكز المحافظات الثلاث وبضمنها الفئات الثلاث لكل مركز محافظة، وذلك على وفق بروفايل الانماط لمقياس ريسو- هيودسن للانماط التسعة للشخصية (RHETI)، فضلاعن النمط الثانوي (الجناح) واتجاهي التكامل (النمو Growth) واللاتكامل (التوتر Strees).

وقد اظهرت النتائج متوسطات حسابية للانماط التسعة وبحسب التسلسل وكالآتي: النمط المصلح (٢١,٤٤)، النمط المساعد (٢٢,٠٣)، النمط المنجز

(٢١,٨٩)، النمط المتفرد (١٩,٩٣)، النمط الباحث (١٩,٣٢)، النمط المخلص (٢٠,٨٤)، النمط المتحمس (٢١,٥١)، النمط المتحدي (٢٢,٧٢)، واخيرا النمط صانع السلام (٢٢,٣٨)، ويتبين من خلال هذا العرض ان النمط السائد لدى افراد العينة ككل هو النمط (المتحدي) وبمتوسط (٢٢,٧٢)، اما النمط الثانوي (الجناح) فقد كان النمط (صانع السلام) وبمتوسط بلغ (٢٢,٣٨)، اما اتجاه التكامل (النمو) فقد كان مع النمط (المنجز) وبمتوسط (٢١,٨٩)، اما اتجاه اللاتكامل فقد كان مع النمط (المخلص) وبمتوسط (٢٠,٨٤) وفقا للمتوالية الديناميكية للانيكرام. الجدول (٣) يوضح ذلك وكذلك الشكل رقم (٤).

الجدول (٣)

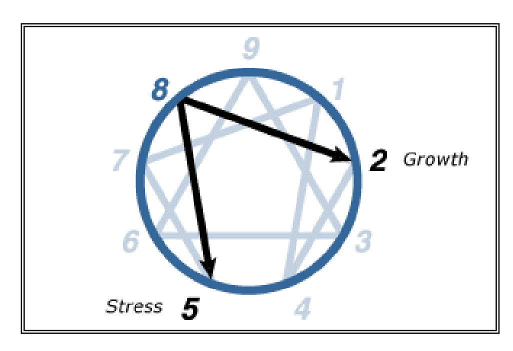
المتوسطات للعينة ككل

الفئة	النمط	المصلح	المساعد	المنجز	المتفرد	الباحث	المخلص	المتحمس	المتحدي	صانع السلام
الطلبة وكوادر الجامعة	المتوسط	21.16	21.93	21.02	19.63	19.06	20.16	20.02	21.57	21.41
الموظفين	المتوسط	21.44	21.95	21.71	19.87	19.18	21.29	21.59	22.76	22.45
الاعلاميين والسياسيين	المتوسط	21.65	22.19	22.72	20.20	19.66	20.85	22.51	23.52	22.42
العينة ككل	المتوسط	21.44	22.03	21.89	19.93	19.32	20.84	21.51	22.72	22.38

وكذلك هدف البحث الى التعرف على النمط السائد في كل فئة من الفئات الثلاث المشمولة بالبحث وللعينة ككل، أي فئة الطلبة وكوادر الجامعة، وفئة الموظفين، وفئة الاعلاميين والسياسيين لافراد العينة في مراكز المحافظات الثلاث مجتمعة وكما مبين في الجدول اعلاه.

ولدى تفحص النتائج الخاصة بالعينة ككل من خلال الجدول (٣) وصحيفة بروفايل الانماط (١)، وجد ان النمط السائد لدى افراد العينة ككل أي في مراكز المحافظات الثلاث وبضمنهم الفئات الثلاثة لكل مركز محافظة، سيادة نمط

الشخصية (المتحدي) وبمتوسط حسابي (٢٢,٧٢)، وهذه نتيجة طبيعية نظرا لسيادة هذا النمط لدى اغلب الفئات المتضمنة في العينة، هناك العديد من العوامل التي تفسر سيادة هذا النمط لدى فئات المجتمع الكوردي والتي من سماتها البارزة القوة والسلطة والثقة بالنفس، فاول الامر الموقع الجغرافي لكوردستان حيث الطبيعة القاسية تفرض القسوة على سكانها فالبيئة الجبلية الوعرة تطلبت القوة والحزم من اجل الاستمرار في العيش ولا شك في توريث الآباء هذه الصفات الى ابنائهم من خلال اساليب التنشأة الاسرية والاجتماعية، ويذكر احمد (٢٠٠٥) ان وعورة الجبال تشكل عائقا كبيرا لحركات الانسان والحيوان، وكان التغلب على هذه العقبات الطبيعية من قبل الكورد يحتاج الى قوة ارادة وجعل ذلك منهم شديدي الوعي للواقع، ولكن ليست الطبيعة القاسية وحدها هي التي تصقل امزجة الكورد، بل هناك متغير المخاطر والتهديدات التي تحيط بهم من كل الجهات ولا بد لهم ان يتحلوا بالشجاعة والتحدي بغية مواجهة تلك المخاطر والتصدي لها (احمد، ٢٠٠٥،ص٢٣)

الشكل رقم (٤)

اتجاه التكامل واللاتكامل لنمط الشخصية (المتحدي)

اما ما هو سائد في النمط الثانوي فيتمثل بالنمط (صانع السلام) وبمتوسط (٢٢,٣٨) ويكمل هذا النمط السائد في سمات التواضع والثقة بالنفس والاستقلال، وان مآثر الثقة التي لاحظها الاجانب في كوردستان لدى الزعماء الكورد والشعب الكوردي لكثيرة، ويعطينا سون (١٩٠٩) مثالا على ثقة الكوردي بنفسه وبزوجته وبالغريب وثقته بسلامة النية، ولا شك ان الثقة ترتبط ارتباطا وثيقا

بالصدق والاخلاص واحيانا لا يمكن التميز بين هذه الاصناف من السمات في سلوك الفرد ويبدو ان هاملتون (١٩٢٨) بسبب تعامله اليومي مع الكورد في مشروع شق طريق اربيل رواندوز قد تجمعت لديه انطباعات واقعية يمكن ان يعول عليها كثيرا بسبب طول الفترة النسبية التي قضاها بينهم اولا ولان علاقته بهم كانت علاقة عمل مرهق واجور ثابتة لذا اسفرت عن انطباعات أقل ما يمكن ان يقال عنها انها ليست مجاملة لهؤلاء القوم، فهاملتون معجب بصدق الكورد. وكذلك المقدرة على العيش بصورة سلمية مع القوميات المجاورة، وكذلك العيش بسلام مع الاقليات الآخرى الموجودة ضمن المجتمع المحلي في مدن كوردستان (السندي، ٢٠٠٢، ص١٧: تفرشيان، ٢٠٠٧، ص١٠٩).

اما ما هو سائد في اتجاه التكامل فقد كان مع النمط (المساعد) وبمتوسط بلغ (٢٢,٠٣) حيث يتمثل من خلال الرغبة في تقديم العون والخدمات للآخرين من اجل الحصول على محبتهم واحترامهم والفخر بوجوده مع الآخرين والخوف من فقدانه لحبهم واهتمامهم ويتميز اصحابه بتقدير الآخرين والاهتمام بهم وتشجيعهم وهي خصائص متساوية نفسيا مع صفة الكرم والسخاء لدى افراد المجتمع الكوردي، وقد اجمع الرحالة والمستشرقون ممن زاروا كوردستان امثال (هاملتون ١٩٢٨، ريج ١٨٢٠، سون ١٩٠٩، بورتر ١٨٢٠، كريج ١٨٨٠، ماليبارد ١٩٥٦، هي ١٩٢٠، ادموندز ١٩١٩، برانت ١٨٣٧،.....) على ان الكورد قوم مضياف، وان قيمة حسن الضيافة والرغبة في خدمة الضيف واشعاره بالمودة والاحترام عبرت عن نفسها باشكال عديدة في المجتمع الكوردي من حيث تهيأة بيوتهم بصورة دائمية لاستقبال الضيوف حيث توفير الغرف الخاصة والفرش والملآت النظيفة والملونة (السندي،٢٠٠٢،ص ٣٦٧–٣٦٩).

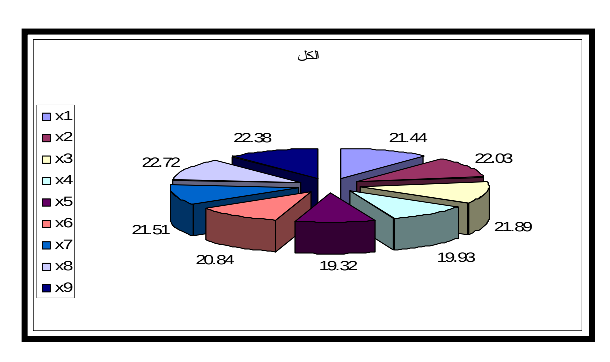
اما ما هو سائد في اتجاه اللاتكامل فقد كان مع النمط (الباحث) وبمتوسط بلغ (١٩,٣٢) ومن الخصائص السلوكية غير الصحية الانشغال بالآراء والتفسيرات غير الواقعية والمثيرة للقلق، بالاضافة الى اتخاذ المواقف العدائية تجاه أي شيء من شأنه ان يتعارض مع عالمهم الداخلي، وهي خصائص في الشخصية في اتجاه اللاتكامل ربما لايتعارض مع واقع حياة وتأريخ الشعب الكوردي عموما.

اما النمط السائد لدى **فئة الطلبة وكوادر الجامعة** للعينة ككل فتمثل بالنمط (المساعد) وبمتوسط (٢١,٩٣) وكما في الجدول (٣) مما يشير الى بروز سمات التعاطف وتقديم المساعدة بين افراد هذه الفئة ويمكن ان نلاحط ذلك من خلال استقبال الجامعات في الاقليم للعديد من الطلبة والكوادر التدريسية من الجامعات الآخرى وابداء روح التعاون والتعايش السلمي معهم، بالاضافة الى بروز الخصائص السلوكية لهذه السمة بين الطلبة بعضهم مع بعض سواء في الظروف العادية او في ظروف الامتحانات وما نلاحظه هو غياب روح المنافسة والتحدي من اجل الوصول الى مستويات افضل، ويقتنعون بالمعلومات القليلة التي عندهم ويتشاركون بها في الاداء وبالتالى مشاطرة الآخرين احاسيسهم ورعاية احتياجاتهم.

اما ما هو سائد في النمط الثانوي لدى فئة الطلبة وكوادر الجامعة فتمثل بالنمط (المصلح) وبمتوسط بلغ (٢١,١٦) والذي يبرز من خلال سمة عدم الرضا عن الواقع والذي يظهر بوضوح لدى الافراد في هذه الفئة، حيث ينتقدون كل ما يحيط بهم من اوضاع واشخاص، وما يبرز لديهم ايضا الجمود والتعصب والاعتزاز بالنفس، يدينون الآخرين بشدة ويظهر ذلك من خلال ادانة وانتقاد الانظمة الجامعية وكذلك الانتقاد المستمر للمواد الدراسية والكادر التدريسي، اما ما هو سائد في الشخصية باتجاه التكامل لدى الفئة ذاتها فقد كان مع النمط (المتفرد) وبمتوسط (١٩,٦٣) ويتمثل الصفات المكملة للنمط السائد، بالحاجة الملحة لديهم لفهم ذاتهم والبحث عن انفسهم مما يجعلهم دائمي البحث عن شيء يفقدونه ولا يستطيعون تحديد اهدافهم في الحياة، ويحاولون تجديد انفسهم وتجديد القدرة على اضافة كل شيء الى خبراتهم، لاسيما الاشياء التي يعتقدون انها مفيدة وربما هي ليست كذلك بالفعل، فنلاحظهم نشيطين ومبدعين في اكتساب الخبرات المتنوعة في مجالات الحياة العصرية والتكنلوجيا ولكنهم غير مستعدين لتلقي المعلومات من محاضرة معينة او من كتاب معين، ويستخدمون التقنيات الحديثة للاغراض الترفيهية على الاغلب بدلا من اكتساب المعرفة الحقيقية والتي ربما تعينهم في مجال الدراسة وتطورهم، وتعزى هذه الخصائص السائدة في شخصية طلبة الجامعة خاصة، ربما الى نظام القبول في الجامعات والذي يعتمد على عامل الدرجة الامتحانية فقط دون مراعاته لعوامل مهمة اخرى كالرغبة والكفاءة الحقيقية.

اما ما هو سائد في الشخصية باتجاه اللاتكامل لدى الفئة ذاتها فيتمثل بالنمط (المتحدي) وبمتوسط (٢١,٥٧)، وتظهر الصفات غير الصحية من خلال التحدي لأية محاولة للسيطرة عليهم، وشعور بالقدرة الكلية رغم انهم في وضعية تجعلهم خاضعين لسلطات اعلى متمثلة بتعليمات وقوانين النظام الجامعي مما يؤدي الى حدوث نوع من الصراع الداخلي في محاولة للسيطرة وبالتالي عدم القدرة لتحقيقها ومن ثم عدم السيطرة وتجاوز الحدود المسموحة للتصرف، ويصبحون حقودين وهمجيين وانطوائيين بدرجة عالية مما يؤدي في النهاية الى اضطراب في الشخصية.

اما **فئة الموظفين** لدى العينة ككل فقد اشارت النتائج الى سيادة نمط الشخصية (المتحدي) لديهم وبمتوسط (٢٢,٧٦) ولاحظنا سيادة هذا النمط لدى الاغلبية من افراد المجتمع، ونلاحظ الخصائص السلوكية لهذا النمط لدى الموظفين من حيث خلق علاقات الخصومة وعدم قبول التراجع فيها، واستخدام التهديد والانتقام للحصول على الطاعة من الآخرين وايضا للحفاظ على توازنهم، وهذه المعاملة غير العادلة للآخرين يجعل الآخرون يستاؤن منهم، وكذلك ما نلاحظه من سلوكيات لدى الموظفين في مؤسساتنا الحكومية والافكار الوهمية عن السلطة وانهم لايقهرون بالرغم من ان وظائفهم تكون بسيطة ولا يتمتعون بالصلاحيات التي يدعونها والتي تجعلهم يشعرون بأنهم لا يقهرون (Riso&Hudson, 2009, p.24).

الشكل رقم (٥)

التمثيل البياني لافراد العينة ككل

الخصائص السلوكية غير الصحية لهذا النمط ومؤثرة بدوره في النمط الرئيسي لهذه الفئة هو البدء في اتخاذ المواقف العدائية اتجاه اي شيء من شأنه ان يتعارض

مـع عـالمهم الـداخلي وتبلـور شخصـية اسـتفزازية مـع وجاهـات النظـر المتطرفـة والمتشددة، بالاضـافة الى درجـة عاليـة مـن عـدم الاسـتقرار والخـوف مـن التهديـدات وبالتالي يكونون فريسة للكراهية.

يتبين ان اقل متوسط حسابي حصـل عليـه افـراد العينـة علـى الانمـاط التسـعة ولكل العينة بصورة عامة هـو (١٦,٧٨) في الـنمط (الباحـث) وهـو مسـتوى متوسـط للنمط وفقا لبروفايل الانماط، مما يدل علـى ان مسـتويات الانمـاط لم تكـن اقـل مـن المستوى المتوسط في صحيفة بروفايل الانماط، فالانماط جميعها وصلت الى مستوى مقبول والذي يجب اخذه بنظر الاعتبار، مما يدل على ان الانمـاط جميعهـا ومـن كـل فئة من فئات العينة متفاعلة فيما بينها ومتأثرة بعضها بالبعض الآخر، ويذكر ريسـو (٢٠٠٢) ان انماط الشخصية التسعة في نظام الانيكرام، هي طيف واسـع مـن السـمات والصفات والاتجاهات التي تكون على شكل وظائف Functions تتأرجح ضمن طيف واسع Wide Specturumمن الصورة الصـحية للخصـائص النفسـية والصـورة غـير الصحية لتلك الانماط وايضـا يـذكر (ريسـو وهيودسـن) ان السـبب في تشـابه الافـراد فيما بينهم واختلافهم كذلك على الرغم انهم يمتلكون الانماط التسـعة مـن الشخصـية بكل خصائصها، هو انه في حالة التشابه بين الافراد فان كل وظائف الانماط التسـعة تعمل في داخلنا، اما السبب في اختلاف عن بعضنا البعض فذلك يرجـع في اساسـه الى عملية الاتساق والتوازن بين الخصائص النفسية النشـطة للـنمط السـائد لـدينا وهـذا مايميزنـا عـن الآخـرين، فقـوة وسـيادة تلـك الصـفات ومـدى تأثيرهـا في اتجاهـات والوظائف هو ما يعطينا فرديتنا في ضمن النمط الواحد من الشخصية والذي نشـترك به مع غيرنا من الاشخاص، فتلك الصفات تتراوح وتتفاوت، فمنها ماهو صحي ومنها ماهو غير صحي ومنها ماهو ضـمن المعـدل، وكـذلك منهـا مـاهو علـى شـكل سـلوك خارجي واضح ومنها ماهو علـى شـكل اتجاهـات كامنـة، وهنـا تجـدر الاشـارة الى ان (ريسو) قد حدد مفهومين للوظائف النفسية التي تجرى داخـل الـنمط وهـي الوظيفـة الاولى التي تعكس الحالة المخبـأة داخـل الفـرد والـتي اطلـق عليهـا مفهـوم الاتجـاه، والآخرى التي تشير الى الحالة الخارجية والظاهرة على الفرد والتي اطلق عليها مفهـوم السلوك ذلـك ان شـدة التفاعـل الـداخلي بـين تلـك العمليـة النفسـية للانمـاط التسـعة للشخصية ومدى قوة نـوع معـين مـن تلـك الوظـائف النفسـية سـواء الظاهريـة منهـا

(السلوك) او الكامنة (الاتجاه) هي التي تعطي الشخص ميزة متفردة تميزه عن غيره من الناس، وكذلك بقاء نمط الشخصية ثابتا لا يتغير لديه، اما الوظائف النفسية للانماط الثمانية الآخرى الموجودة لدينا فهي التي تتغير من حين الى آخر ولكن دون ان تؤثر في سيادة النمط الرئيسي للشخصية (Riso & Hudson,1996p.119: Riso & Hudson,2002 ,p.14).

الهدف الثاني:

يتضمن هذا الهدف التعرف على نمط الشخصية السائد لدى افراد عينة مركز محافظة اربيل فضلا عن التعرف على النمط السائد في كل فئة من الفئات الثلاث :

وقد اشارت النتائج للانماط التسعة– الانيكرام الى المتوسطات التالية والتي حصل عليها افراد العينة في مجتمع مركز محافظة اربيل والمتضمنة الفئات الثلاثة كالآتي: النمط المصلح(٢١,٧١)، والنمط المساعد(٢١,٨٥)، والنمط المنجز (٢١,٧٦)، والنمط المتفرد (١٨,٨٩)، والنمط الباحث (٩١,١٥)، والنمط المخلص (٢١,٠٤)، والنمط المتحمس (٢١,١٧)، والنمط المتحدي (٢٢,٦٧)، واخيرا نمط صانع السلام (٢١,٧١).

ووفقا لنظرية الانيكرام فانه لايوجد نمط خالص في الشخصية، وان أي منا هو عبارة عن خليط متكون من نمط الشخصية السائد وأحد النمطين المجاورين له وكما هو واضح في صحيفة بروفايل الانماط فان النمط الثانوي الجناح، (وهو النمط المجاور للنمط الرئيسي والذي يحصل على اعلى متوسط حسابي)، للنمط (المتحدي) هو النمط (صانع السلام) وبمتوسط (٢١,٧١) ويتخذ النمط الرئيس من النمط الثانوي مجموعة من السمات المكملة لنمطه، ومنها الاستقلال الذاتي والوفاء ورباطة الجأش والقدرة على تضميد الجراح، ويمكن ان نلاحظ ذلك لدى افراد الشعب الكوردي، حيث بالرغم من تعرضه للعديد من الصعاب الا انه اثبت قدرته على التغلب عليه ومواصلة مسيرته في الحصول على حقوقه المشروعة. اما اتجاه التكامل لهذا النمط فيكون مع النمط (المساعد) وبمتوسط (٢١,٨٥)، وتظهر خصائص هذا النمط من خلال مجموعة من الخصائص السلوكية كالتواضع، ومشاطرة الآخرين احاسيسهم، وكذلك طيبة القلب والتسامح والاخلاص وتتفق هذه السمات مع ما توصل اليه عبدالله (٢٠٠٣) عن السمات القومية للمجتمع الكوردي حيث توصل الى

ان (٨٠٪) من افراد الشعب الكوردي يتمتعون بسمة الثقة بالنفس وان (٧٠٪) منهم لديهم روح التسامح وتصبح الافراط في الودية أحيانا تدخلا في شؤون الآخرين وتحكما باسم الحب (عبدالله،٢٠٠٣، ص٥٤).

اما ما هو سائد في اتجاه التكامل في الشخصية لدى الفئات الثلاث في ضمن مركز محافظة اربيل فقد كان مع النمط (الباحث) وبمتوسط بلغ (١٩,١٥) وياخذ النمط الرئيسى من الصفات غير الصحية لهذا النمط كعدم الاستقرار والخوف من الاعتداءات والبدء باتخاذ المواقف العدائية تجاه أي شيء من شأنه ان يتعارض مع عالمهم الداخلي.

الهدف الثالث:

يشير الهدف الثالث الى التعرف على نمط الشخصية السائد لدى افراد عينة مركز محافظة دهوك فضلا عن التعرف على النمط السائد في كل فئة من الفئات الثلاث لتلك العينة وذلك على وفق بروفايل الانماط لمقياس ريسو- هيودسن للانماط التسعة (RHETI) بالاضافة الى النمط الثانوي (الجناح) واتجاه التكامل (النمو) واللاتكامل (التوتر).

لقد اشارت النتائج وفقا للمتوسطات التي تم الحصول عليها الى ان نمط الشخصية السائد لدى افراد عينة مركز محافظة دهوك هو النمط (المتحدي) حيث ظهرت المتوسطات للانماط التسعة كالآتي : النمط المصلح (٢١,١٠)، والنمط المساعد (٢١,٧٠)، والنمط المنجز (٢١,٢١)، والنمط المتفرد (٢١,٥٩)، والنمط الباحث (١٩,٥٣)، والنمط المخلص (٢٠,٧٧)، والنمط المتحمس (٢٠,٩٥)، اما النمط المتحدي (٢٣,٩٤) وأخيرا نمط صانع السلام (٢١,٧٠)، لذا فان نمط الشخصية المتحدي قد حصل على اعلى متوسط حسابي (٢٣,٩٤) وبالتالي فهو يمثل النمط السائد لدى افراد العينة. اما ما هو سائد في النمط الثانوي (الجناح) للفئة ذاتها لنمط الشخصية (المتحدي) لهذه الفئة من العينة فيتمثل بالنمط (صانع السلام) لكونه النمط الجانبي الاعلى متوسطا (٢١,٧٠)، اما ما هو سائد في اتجاه التكامل للعينة ذاتها بالنسبة للنمط (المتحدي) فيتمثل بنمط الشخصية (المساعد) وبمتوسط قدره (٢١,٧٠) وذلك وفقا للمتوالية الديناميكية للانيكرام وكما مبين في

الشكل رقم (٤)، اما اتجاه اللاتكامل فقد كان مع نمط الشخصية (الباحث) اذ بلغ المتوسط (١٩,٥٣).

الهدف الرابع:

يسعى الباحثان من خلال الهدف الرابع الى التعرف على نمط الشخصية السائد لدى افراد عينة مركز محافظة السليمانية، بالاضافة الى التعرف على النمط السائد لكل فئة من الفئات الثلاث، وذلك في ضوء بروفايل الانماط لمقياس ريسو– هيودسن للانماط التسعة (RHETI) بالاضافة الى النمط الثانوي (الجناح) واتجاه التكامل (النمو) واللاتكامل (التوتر).

وقد اشارت المتوسطات الحسابية لافراد هذه العينة الى الآتي: النمط المصلح (٢١,٤٠)، والنمط المساعد (٢٢,٣٨)، والنمط المنجز (٢٢,٣٩)، والنمط المتفرد (١٩,٩١)، والنمط الباحث (١٩,٣٤)، والنمط المخلص (٢٠,٧١)، والنمط المتحمس (٢٢,١٣)، والنمط المتحدي (٢٢,٠٧)، وأخيرا نمط الشخصية صانع السلام (٢٢,١٦). وقد تبين من خلال هذه النتائج الى سيادة نمط الشخصية (المنجز) فقد بلغ المتوسط (٢٢,٣٩)، اما ما هو سائد في النمط الثانوي (الجناح) فيتمثل بالنمط (المساعد) وذلك لانهم حصلوا على متوسط قدره (٢٢,٣٨)، اما ما هو سائد في اتجاه التكامل لهذه الفئة فقد كانت مع النمط (المخلص) وذلك حسب المتوالية الديناميكية للانيكرام اذ بلغ المتوسط (٢٠,٧١)، اما اتجاه اللاتكامل فقد كان مع النمط (صانع السلام) اذ بلغ المتوسط (٢٢,١٦).

ويتضمن الهدف الرابع ايضا التعرف على نمط الشخصية السائد لدى افراد العينة التابعة لكل فئة من الفئات الثلاث في مركز محافظة السليمانية، بالاضافة الى النمط الثانوي (الجناح) واتجاه التكامل (النمو) واللاتكامل (التوتر) لكل من هذه الفئات .

الهدف الخامس:

يتناول هذا الهدف التعرف على نمط الشخصية السائد وفقا لمراكز الشخصية الثلاثة (المشاعر والتفكير والغريزة) في تصنيف الانيكرام وضمن بروفايل الانماط لدى كل من :

اولا: افراد العينة ككل:

بينت النتائج الخاصة بافراد العينة ككل وكما موضح في الجدول (١٨)، سيادة نمط الشخصية (المتحدي) وبمتوسط بلغ (٢٢,٧٢) ووفقا لبروفايل الانماط فان هذا النمط يقع ضمن (مركز الغريزة)، اما النمط السائد لدى (فئة الطلبة وكوادر الجامعة) فهو النمط (المساعد) ويقع هذا النمط ضمن (مركز المشاعر)، اما (فئة الموظفين) فالنمط السائد لديهم هو النمط (المتحدي) ايضا ويقع ضمن (مركز الغريزة) وكذلك بالنسبة لفئة الاعلاميين والسياسيين فالنمط (المتحدي) هو السائد ايضا.

ثانيا: عينة مركز محافظة اربيل:

اشارت النتائج الى ان نمط الشخصية السائد لدى افراد عينة مركز محافظة اربيل هو النمط (المتحدي) اذ بلغ المتوسط الحسابي (٢٢,٦٧) على مقياس النمط (المنجز)، ووفقا لتصنيف الانيكرام فان هذا النمط يقع ضمن المستوى المرتفع في (مركز الغريزة) .

العينة ككل

صحيفة بروفايل الانماط

	الانماط / الدرجات	المساعد	المنجز	المتفرد	الباحث	المخلص	المتحمس	المتحدي	صانع السلام	المصلح
	٣٢									
	٣١									
	٣٠									
	٢٩									
	٢٨									
	٢٧									
	٢٦									
	٢٥									
مستوى مرتفع	٢٤									

	٢٣									
	٢٢	٢٢,٠٣						٢٢,٧٢	٢٢,٨٣	
	٢١		٢١,٨٩				٢١,٥١			٢١,٤٤
فوق المعدل	٢٠					٢٠,٨٤				
	١٩			١٩,٩٣	١٩,٣٢					
	١٨									
	١٧									
المتوسط (المعدل)	١٦									
	١٥									
	١٤									
	١٣									
دون المعدل	١٢									
	١١									
	١٠									
	٩									
مستوى منخفض	٨									
	٧									
	٦									
	٥									
	٤									

٣									
٢									
١									
.									
مركز الشخصية	مركز المشاعر			مركز التفكير			مركز الغريزة		

رابعا: عينة مركز محافظة السليمانية :

اشـارت النتـائج الى سـيادة نمـط الشخصـية (المنجـز) وبمتوسـط حسـابي بلـغ (٢٢,٣٩) ووفقا لتصنيف الانيكرام فان هذا النمط يقع ضمن (مركز المشاعر).

اما النمط السائد لدى افراد عينـة (فئـة طلبـة وكـوادر الجامعـة) لمركـز محافظـة السليمانية، فيتمثل بالنمط (المساعد) وبمتوسط (٢١,٧٢) ووفقـا لبروفايـل الانمـاط فان هذا المتوسط يقع ضمن المستوى (فوق المعدل).

اما النمط السائد لدى افراد عينة (فئة الموظفين) فهـو الـنمط (المسـاعد) ايضـا وبمتوسط بلغ (٢٣,٦٥)، ووفقا لتصنيف الانيكرام فان هذا النمط يقع ضـمن (مركـز المشاعر)، ووفقا لبروفايل الانماط رقم (٤)، فان هذا المتوسط يقع ضـمن المسـتوى (فوق المعدل).

وفيما يخص افراد عينة (فئة الاعلاميين والسياسيين) فالنمط السائد هـو الـنمط (المـتحمس) والـذي يقـع ضـمن (مركـز الـتفكير) وبمتوسـط بلـغ (٢٥,٤٩)، ووفقـا للمتوسط الحسابي فان النمط السائد يقع ضمن المستوى (المرتفع) .

وعند النظر الى معطيات الهدف الخامس من خلال الجدول (٣)، وصحيفة بروفايل الانمـاط رقـم (١) للانمـاط الشخصـية السـائدة ومواقعهـا في ضـمن المراكـز الثلاثـة (المشاعر والتفكير والغريزة) لعينات مراكز المحافظات الـثلاث وللعينـة ككـل نجـد ان هذه الانماط تتراوح ما بين مركزين وهما مركز المشاعر ومركز الغريـزة مـع اسـتحواذ مركز الغريزة على الحصة الغالبة ولصالح العينة ككـل (مركـز محافظـة اربيـل ومركـز محافظة دهوك وفئة الموظفين والاعلاميين والسياسيين)، مقارنة بمركز المشاعر الذي كان لصالح (مركز محافظة السليمانية وفئـة الطلبـة وكـوادر الجامعـة)، حيـث يمكـن تفسير النمط السائد على وفق تمركزه في احدى هذه المراكز الثلاثـة، فالاشـخاص في

نمط (المتحدي) لديهم افراط في العلاقات مع البيئة المحيطة بهم Over developed of relating، كونهم يجدون انفسهم اكبر واعظم من الآخرين ولذلك فهم يسعون نحو السيطرة والتحكم في العالم المحيط بهم، ساعين لجعله متطابقا ومتسقا مع تصوراتهم الشخصية.

اما بالنسبة للنمط المنجز والذي يقع ضمن مركز المشاعر فيعتبرون الاكثر ابتعادا عن مشاعرهم او عن موضوع العواطف، ذلك لانهم اكتسبوا في مراحل نمو شخصيتهم، ان يضعوا مشاعرهم وعواطفهم جانبا Put aside، ساعين من وراء ذلك الى تحقيق قدر من الفاعلية والكفاية في البيئة المحيطة بهم، فضلا عن عكس الصورة الاجتماعية المقبولة (Riso& Hudson,2002,p.1-3).

ويمكن ان نعزى هذا التمايز في الانماط مما بين المركزين هذين الى ان الشرائح الاجتماعية في كل من مجتمعي اربيل ودهوك اكثر تقاربا مع بعضها البعض واكثر تشبثا بالقيم والعادات القديمة والمعايير الاجتماعية واحترام الماضي وكل ما هو تقليدي، وربما يكون السكون والركود سمة بارزة فيه وتظهر حالة التحدي لكل ما يعكر صفو هذا الركود والاستقرار، فلا غرابة ان نجد سيادة نمط التحدي لدى هذه الفئات من العينة ولدى العينة ككل.

الهدف السادس:

يتناول هذا الهدف التعرف على دلالات الفروق في سيادة انماط الشخصية وفقا لتصنيف الانيكرام وبين افراد العينة ككل وبحسب متغيرات الجنس (ذكور، اناث) والفئات الثلاثة (الطلبة وكوادر الجامعة والموظفين والاعلاميين والسياسيين) والموقع الجغرافي (مركز محافظة اربيل ودهوك والسليمانية) وكالآتي:

أ- التعرف على دلالات الفروق في سيادة انماط الشخصية وفقا لتصنيف الانيكرام بين افراد العينة وبحسب متغير الجنس (ذكور- اناث) حيث بينت النتائج وكما موضح في الجدول (٢٢) وجود فروق ذات دلالة معنوية بين الذكور والاناث في كل من الانماط (المساعد) عند مستوى الدلالة (٠,٠١) ولصالح الذكور، والنمط (المتفرد) عند مستوى الدلالة (٠,٠١) ولصالح الاناث، والنمط (الباحث) عند مستوى الدلالة

(٠,٠٥) ولصالح الاناث، والنمط (المتحدي) عند مستوى الدلالة (٠,٠١) ولصالح الاناث.

ويمكن ان نعزي ظهور الخصائص السلوكية للنمط المساعد عند الذكور الى التنشئة الاجتماعية والاسرية في مجتمعاتنا والتي تعمل على تشجيع الذكور للمبادرة وتقديم الخدمات للآخرين واعتبار ذلك من الصفات المكملة للذكورة وهي ضمن عملية التنميط الجنسي والتي هي عمليةتنمية السلوك الاجتماعي لدى الطفل بحسب جنسه أي اناطة الادوار الذكورية للذكور والانثوية للاناث، اما الفروق الموجودة بين الذكور والاناث في النمط (الباحث) فهو لصالح الاناث أي انتشار هذا النمط بشكل اوسع بين الاناث حيث القدرة على التركيز والاستبصار والتنبؤ بالامور، وكذلك الولع بالمعرفة، اما النمط المتحدي فالفروق الظاهرة كانت لصالح الاناث ايضا ويمكن ان نعزي ذلك على وفق الظروف الاجتماعية والاقتصادية الحالية من حيث الاستقلال المادي والثقة بالنفس والاستقلالية النسبية التي تتمتع بها المرأة في المجتمع الكوردي حيث قامت بمزاولة العديد من الاعمال والوظائف التي كانت حكرا على الرجال منها الخدمة في سلك الشرطة والعسكرية والمرور والسياقة...الخ، وكذلك فالدور المزدوج التي تقوم به المرأة في الوقت الحالي حيث العمل داخل المنزل وتربية وتنشأة الاولاد وكذلك العمل خارج المنزل مما يتطلب مستوى عاليا من روح التحدي والمواجهة وقد كانت المرأة الكوردية كذلك في السابق حيث يشير الرحالة الى ان المرأة في المجتمعات الكوردية القبلية كانت تقوم باعمال البيت والزراعة وتربية المواشي وجلب الحطب، وكانت تأخذ اطفالها معها من خلال ربطهم في ظهرها وتواصل العمل هكذا، ولاشك ان تحديد الدور الجنسي لكل من الذكر والانثى عملية تختلف من ثقافة الى اخرى كما انها تختلف في الثقافة الواحدة من حقبة تاريخية الى اخرى فليس بطبيعة النمو البيولوجي ان ينشأ الرجل اكثر عدوانية واكثر مبادرة واشد اعتمادا على النفس واكثر استقلالا او ان تنشأ الانثى اكثر حساسية لشعور الآخرين واكثر تجنبا وقد بينت البحوث الانثروبولوجية ان المرأة في بعض الثقافات يكون السلوك المميز لها العدوانية والسيطرة والاعتماد على النفس، في حين يكون سلوك الرجال هو الرعاية والطاعة والحساسية. وقد توصلت السعداوي (١٩٨٣) في دراساتها عن وضع الانثى الى ان المجتمع هو الذي يفرض على الفتاة محددات اجتماعية ونفسية تؤدي بها الى

حالات من التردد والشعور بالنقص احيانا، وقد كان الانسان في العهود البدائية الطبيعية والتي لم تؤثر فيها العلوم والفلسفات ولم يكن قد حدث فيها بعد انفصام بين العقل والجسد، وحدة واحدة، وكان الذكر والانثى على طبيعتهما، وكان لكل منهما قيمته النابعة من طبيعته وتكوينه البيولوجي (هرمز وابراهيم، ١٩٨٨، ص٤٣٠: السعداوي، ١٩٨٣، ص١٨)

ب– التعرف على دلالات الفروق بين افراد العينة وفقا لمتغير الفئة (الطلبة وكوادر الجامعة والموظفين والاعلاميين والسياسيين).

اشارت النتائج الى وجود فروق ذات دلالة معنوية عند مستوى الدلالة (٠,٠٥ و٠,٠١) بين فئة البحث (الطلبة وكوادر الجامعة والموظفين) في نمط الشخصية (المنجز) عند مستوى الدلالة (٠,٠٥) ولصالح الموظفين مما يدل على بروز سمات هذا النمط لدى هذه الفئة بصورة واضحة والذي يتجسد من خلال خصائص سلوكية كمعرفة الطرق التي يحصلون من خلالها على الثناء والاهتمام الايجابي (المادي والمعنوي) حيث يسعون للنجاح وللسلطة والشعور بالاستقلال.

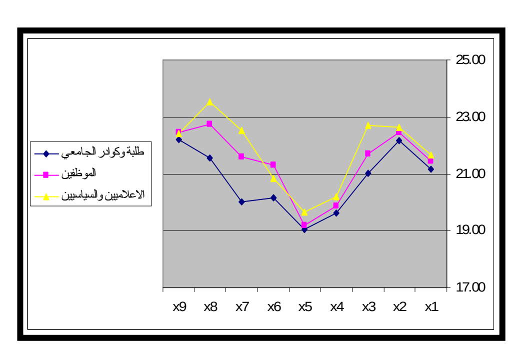
وبينت النتائج ايضا وجود فروق بين الفئتين، ولصالح فئة الموظفين ايضا، والمتمثلة بالخصائص السلوكية كالتأكيد على تحقيق الاكتفاء الذاتي والثقة بالذات وتشكيل العلاقات والتحالفات الدائمة والحذر والتماطل والمراوغة، وكذلك الحال بالنسبة للنمط المتحمس حيث الجرأة والتفكير التوقعي والقدرة على تعلم المهارات الجديدة والتهور والهجومية والاساءة للآخرين وكذلك في النمط (المتحدي) حيث فرض الارادة عل كل شيء وعدم التعامل مع وجهة نظر الآخرين باحترام وكذلك استخدام التهديد والانتقام للحصول على الطاعة من الآخرين .

ويعزى ذلك ربما الى طبيعة الوظائف في دوائر الدولة والتي تتطلب الالتزام والانجاز والمنافسة والتحدي، او ربما يعزى ذلك الى التحسن الملحوظ في المستوى الاقتصادي للموظفين مما حدى بهم الى المزيد من دافع الانجاز والاخلاص والحماس والتحدي في العمل الوظيفي.

ان من الصفات البارزة لهذه الانماط هو حب الظهور وجلب اهتمام الآخرين والرغبة في النجومية حيث يعتبر ذلك جزءا من عملهم فهدف كل اعلامي الشهرة والظهور وكذلك السياسي.

وتظهر صفات المخلص لدى افراد العينة من خلال الولاء للمعتقدات، وكذلك الايمان الحقيقي بانفسهم ويتميزون بالشجاعة والذي يظهر في التعبير عن اراءهم وافكارهم واتجاهاتهم وكذلك من خلال تشكيل العلاقات والتحالفات الدائمة وكذلك تعد المواجهة والسعي الى السلطة من خصائص السياسيين ويواجهون كل ما يعترض طريقهم لتحقيق ذلك. ان مهنة الاعلامي والسياسي تتطلبان القدرة على تجميع المعلومات وتبادل الافكار والقدرة على تجميع المعلومات (اللغة، والوقائع والاجراءات) والتي هي من الصفات البارزة للنمط المتحمس.

وجود فروق ذات دلالة معنوية بين فئة الاعلاميين والسياسيين وفئة الموظفين في الانماط (المنجز والمتحمس والمتحدي) ولصالح فئة الاعلاميين والسياسيين وكما تم توضحيه وتفسيره في الهدف السابق.

الشكل رقم (٦)

التمثيل البياني لافراد العينة وفقاً لمتغير الفئة (طلبة وكوادر الجامعة والموظفين والاعلاميين والسياسيين)

ج- التعرف على دلالات الفروق في انماط الشخصية بحسب تصنيف الانيكرام بين افراد العينة وفقا للموقع الجغرافي (مراكز المحافظات الثلاث اربيل - دهوك - السليمانية).

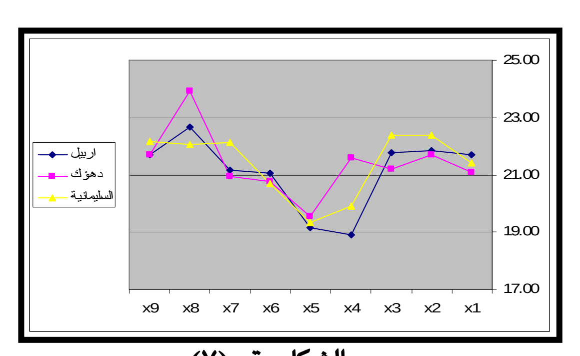
بينت النتائج وجود فروق ذات دلالة معنوية بين افراد العينة في مركز محافظتي (اربيل ودهوك) كما في الجدول (٢٦) في النمط (المصلح وصانع السلام) ولصالح مركز محافظة (اربيل) مما يشير الى ان سمات هذا النمط يظهر في الخصائص السلوكية لهذه العينة ومن ملاحظة التكوين الاجتماعي لمركز محافظة اربيل نلاحظ التباين الواسع في المجتمع الذي يتكون من خليط من القوميات والاديان والاجناس المتنوعة والذين نزحوا اليها من القرى والمدن المجاورة ونتيجة لذلك نلاحظ انخفاضا في مستوى التعصب الجغرافي والعرقي.

ومن السمات البارزة للنمط (المصلح) محاولة تحسين الامور نحو الافضل، وكذلك الخوف من ارتكاب الاخطاء مما يجعلهم يتسمون بنوع من التردد والتجنبية في مواجهة الامور والاشخاص في العديد من المواقف سيما تلك المواقف التي يعتقدون انها تسبب لهم المشكلات او عدم رضى الآخرين عنهم او تجلب لهم الفشل في اعمالهم احيانا وايضا التزمت والعاطفة المقيدة يعد من الصفات البارزة وخاصة لدى المتمسكين بالعادات والتقاليد التابعة للعائلة والعشيرة وكذلك التشبث بالادوار التقليدية وعدم الخروج عما هو متوقع .

بينت النتائج وجود فروق ذات دلالة معنوية بين مركز محافظتي (اربيل والسليمانية) في الانماط (المساعد، المنجز، والمتفرد والمتحمس) ولصالح مركز محافظة السليمانية. وفروقا ذات دلالة معنوية في النمط (المتحدي) ولصالح مركز محافظة اربيل وتشير هذه النتائج الى ان افراد العينة في مركز محافظة السلمانية يظهرون الخصائص السلوكية للنمط (المساعد) كروح التعاطف والمبادرة وتقديم الخدمات للآخرين للذين ينتمون الى مدينتهم وقوميتهم بالدرجة الاولى وبعبارة اخرى فمن الملاحظ ان افراد العينة في مدينة السليمانية حذرون في التعامل مع الغرباء حيث لا يبدون المساعدة للآخرين دون شروط وفي هذا الصدد يذكر سون (١٩٠٩) ان الناس في مدينة السليمانية عموما يميلون الى توجيه الاسئلة للتعرف على هوية الزائر وهو يصف الكوردي بالرجولة والصراحة. اما في ما يخص النمط (المنجز) فالاسباب معينة نرى ان مستوى الانجاز بصورة عامة اعلى حيث يبرز بين افراد هذه المدينة الكثيرون في مجالات المختلفة وفي نمط المتفرد نلاحظ وجود سمات مكملة لسمات النمط (المنجز) ومنها الابداع والتعبير المباشر عن الشخصية من خلال عمل فني وابداعي في أي مجال من مجالات المعرفة وكذلك فيما يخص النمط (المتحمس) حيث يمكن ملاحظة الخصائص السلوكية لهذا النمط لدى افراد العينة هذه وذلك من خلال الذكاء والقدرة على جمع المعلومات عن طريق التحرك من فكرة الى اخرى مما يدل ذلك على الموهبة وكذلك القدرة على استيعاب المعلومات وبالتالي تعلم المهارات الجديدة ويعد ذلك مؤشرا على الفعالية والنشاط وكذلك فان الافراد في هذا النمط يقدرون الخبرات بصورة عميقة ويشعرون بقيمة مالديهم ولاشك في ان هذه الخصائص هي خصائص مكملة بعضها لبعض، اما فيما يخص النمط (المتحدي) هناك فروق بين المحافظتين ولصالح مركز محافظة اربيل، ومن ملاحظة طبيعة مجتمع مدينة اربيل نلاحظ انه يتكون من عوائل متنوعة ومن مناطق مختلفة من كوردستان وما زال الولاء للعائلة يؤدي دوره في تشكيل شخصية الافراد، ولاشك ان السبب في هذا التنوع يعود وبدرجة معينة الى النزوح الواسع الذي شهدته

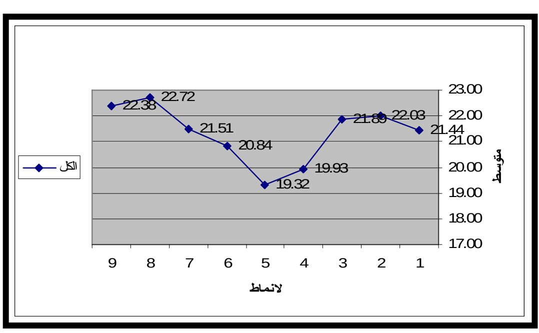
المدينة نتيجة لحملات الانفال التي وقعت على الشعب الكوردي في العقود الماضية من قبل النظام البائد، ولكون الموقع الجغرافي للمدينة من حيث كونها منطقة سهلية وذات مساحة واسعة وكذلك التقبل اللامحدود واللامشروط للساكنين في المدينة حيث التقبل والتعايش مع هولاء النازحين والذين كانوا من القرى المحيطة بالمدينة وبالتالي نقل هذه الخصائص اي ما يتسم به القرويون من الولاء العالي للعائلة ولكبير القرية (الآغا) ومايلازم ويوافق هذا الولاء من الشجاعة والقسوة والقوة والجرأة، وهذا ما لاحظه الرحالة امثال (ويكرام ومينورسكي) حيث يؤكدون على قوة وضراوة الكرد ومعدنهم الصلب ويقف مينورسكي حائرا امام قسوة الكورد وانها قسوة غير مفهومة وربما كانت حيرة (مينورسكي) نابعة من اعجابه بكل ما لاحظه من نبل وطيبة عند الكورد الى جانب القسوة وقد فرضت هذه القسوة عليهم من قبل ظروف الحياة الصعبة والواقع السياسي التاريخي للشعب الكوردي والذي جعل من القسوة احدى اسرار بقائه وسط الصراع المتكالب عليه ويبين البدليسي (٢٠٠١) ان ابعاد عملية الصياغة القومية للشخصية الكوردية تحددت من خلال مؤثرات السياسة المتعلقة بالظروف والاوضاع والاحداث التي وقعت في كوردستان، وما تعرضت لها هذه الامة من الاضطهاد والمآسي المتلاحقة والمستمرة (السندي، ٢٠٠٢، ص٢٦: البدليسي، ٢٠٠١، ص٦٥).

كما وبينت النتائج وجود فروق ذات دلالة معنوية بين افراد العينة في مركز محافظتي (دهوك والسليمانية) ولصالح السليمانية للانماط (المساعد، المنجز، المتحمس، وصانع السلام) ولصالح مدينة دهوك في الانماط (المتحدي والمتفرد) ولقد ناقشنا النتائج في مايخص الشق الاول اما النمط (صانع السلام) فقد يعزى الى التغييرات الايجابية التي حصلت في العديد من مرافق الحياة وتوجه الناس اكثر نحو الاستهلاك والترفيه والترف والسفر لم تكن وبالتالي التفتح على الحياة والابتعاد عن المشاكل والصراعات والتفاؤل والنظرة المتفائلة للحياة، و لقد وجد عبدالله (٢٠٠٣) ان (٦٦٪) من افراد الشعب الكوردي هم من المتفائلين، وأما ما يخص الشق الثاني اي وجود الفروق بين المحافظتين في الانماط (المتحدي والمتفرد) لصالح عينة مدينة دهوك فقد يعزى الى الطبيعة الاجتماعية لهذه المدينة المتكونة على الاغلب من العشائر والعوائل المتماسكة والتي تتصف كما ذكرنا سابقا بالتماسك والشجاعة والقسوة والقوة وهذه من صفات العشيرة وابناءها وايضا وجود الطبيعة الجبلية كثيرا حيث تتمركز كالمدينة وسط الجبال وبالتالي تجسيد هذه الصفات فيهم وايضا في ما يخص النمط (المتفرد) ويمكن ملاحظة هذه الخصائص السلوكية فيهم كالانطواء وشدة الحساسية والخجل وعدم التلقائية وهي خصائص تتمتع بها على الاغلب المجتمعات التقليدية.

الشكل رقم (٧)

التمثيل البياني لافراد عينة مراكز المحافظات الثلاث

الشكل رقم (٨)

التمثيل البياني للعينة ككل

يتبين من الشكل البياني السابق ان اقل متوسط حسابي لافراد العينة ككل كان في النمط (الباحث) وبمتوسط بلغ (١٩,٣٢) مما يشير الى الانخفاض في مستوى هذا النمط لدى افراد العينة ككل، ان هذا المتوسط يقع في المستوى المتوسط هذا مع مراعاة عامل المرغوبية الاجتماعية، حيث اظهار العينة للصفات المرغوبة اجتماعيا ويعتبر هذا المستوى من اقل المستويات التي اندرجت تحتها درجات العينة.

ومن الخصائص السلوكية لهذا النمط الفضول وفهم الكيفية التي يعمل بها العالم سواء كان الكون او الطبيعة بما فيها من المجهريات والنباتات كالخضروات، ودائما يبحثون ويطرحون هذه الاسئلة ويخوضون في عمقها ولا يتقبلون تلقى الاراء ويميلون الى الخوف من الافكار التقليدية، ومن صفاتهم، ايضا الولع بالمعرفة وكثيرا ما يصبحون من الخبراء والمبتكرين والمبدعين ومواظبين على الحصول على التقنية والتخصص، ويتميز في المستويات غير الصحية بانهم يبدأون باتخاذ المواقف العدائية تجاه أي شيء من شأنه ان يتعارض مع عالمهم الداخلي وكذلك التقوقع والانعزال عن الآخرين.

التوصيات

على وفق النتائج التي تم التوصل اليها في البحث الحالي، يقدم الباحثان مجموعة من التوصيات الى الجهات المعنية بغية الاستفادة منها وهي كالآتي:

١- العمل على توعية وارشاد افراد المجتمع في اقليم كوردستان وذلك من خلال وسائل الاعلام المرئية والمسموعة والمقروءة وذلك لتعريف المجتمع بالنمط السائد لديهم والمستويات الصحية وغير الصحية لهذا النمط، بغية التعرف على المشكلات والعوائق النفسية والاجتماعية والتي تحول دون تقدم المجتمع .

٢- وضع عامل نمط الشخصية السائد لدى الفرد بنظر الاعتبار عند اختيار الطلبة للقبول في الجامعات من قبل وزارة التعليم العالي والبحث العلمي في اقليم كوردستان.

٣- وضع عامل نمط الشخصية السائد لدى الفرد بنظر الاعتبار عند القبول في الوظائف والمناصب الحكومية من قبل المؤسسات المعنية في حكومة اقليم كوردستان.

٤- التأكيد على القيم التربوية والنفسية لتنمية (روح الابتكار والابداع والبحث) في المناهج الدراسية لكافة المراحل من قبل وزارة التربية في الاقليم وذلك للتشجيع على الابداع والابتعاد عن التقليد بأوجهه السلبية.

٥- العمل على اجراء دورات تدريبية للمعلمين والمدرسين والمرشدين التربويين والاجتماعيين من قبل وزارة التربية لتنمية روح الابتكار والابداع والبحث لدى الطلبة في مراحل الدراسية كافة.

المقترحات

يقدم الباحثان مجموعة من المقترحات الى الباحثين الآخرين في هذا المجال وذلك على وفق ما تمخضت عنه نتائج هذه الدراسة، وكالآتي:

١- اجراء دراسات للتعرف على النمط السائد للشخصية لدى افراد المجتمع الكوردي في اقليم كوردستان باستخدام مقايس أخرى للشخصية، مثل مقياس العوامل الخمسة الكبرى في الشخصية.

٢- اجراء دراسة للتعرف على نمط الشخصية السائد وفقا لنظام الانيكرام على فئات اخرى من المجتمع الكوردي (المدرسين والمعلمين والاطباء والمحامين والكسبة).

٣- اجراء مسح شامل لافراد المجتمع الكوردي في محافظات الاقليم (اربيل ودهوك والسليمانية وكركوك) والقرى والاقضية والنواحي. وذلك للتعرف على نمط الشخصية السائد لديهم، على وفق نظام الانيكرام.

الملحق رقم (١)

المقياس بصورته النهائية وكما تم تطبيقه

		بەڵێ	نەخێر
١	بەشێوەیەکی گشتی کەسێکی راستگۆ و راست و پابەندم بەڕێنماییيەکان.		
٢	لەژیانمدا نموونەیی و ڕەوشت بەرزم.		
٣	لەزۆربەی هەڵوێستەکانی ژیانمدا بڕوام بەخۆم هەیە.		
٤	زۆر بەلامەوە سەختە کە نەرمونیان بم.		
٥	حەز دەکەم ببم بەکەسێکی جددی و گفتوگۆ لەئەنجامی مەسەلەکان بکەم.		
٦	کاتێك ئامۆژگاری خەڵك دەکەم هەراسان دەبن.		
٧	خۆم وادەبینم کە کەسێکی جددی و خۆڕاگرم.		
٨	هەست دەکەم کە ڕق و توندم لەگەڵ خەڵکدا.		
٩	گرنگ نییە لام بەدڵی خەڵك بم یا خۆشەویستبم لەلایاندا.		
١٠	هەوڵ دەدەم سەرنجی خەڵك رابکێشم بۆ ئەو ئەنجامانەی کە بە دڵم نین.		
١١	مساوەمە لەسەر شتی راست لەگەڵ هاوڕێکانم ناکەم.		
١٢	بەگشتی بڕوایەك و هەستێکی بەهێزم هەیە لە چۆنیەتی بەڕێوەچوونی کاروبارەکان.		
١٣	تووڕە دەبم کاتێك ئەوانی تر بەگوێم ناکەن.		
١٤	بەتوندی دڵ رەقم لەکەڵ خۆمدا.		
١٥	هەردەم توندو تیژم لەگەڵ خۆمدا.		
١٦	هەست دەکەم کەوا کەسێکی بەڕێزم.		
١٧	بەدرێژایی تەمەنم هەڵسوکەوت و شێوازی ژیانم نەگۆڕیوە.		
١٨	ئەوانی تر متمانەم پێ دەکەن چونکە دادوەرم و ئەوەی ڕاستە دەیکەم.		
١٩	هەردەم هەراسان دەبووم لە زوو تووڕەبوونم و بێ ئۆقرەییم، لە بێ کەموکوری بوونی بابەتەکان.		
٢٠	حەز لە کاردانەوەی بە پەلە دەکەم.		

٢١	دەترسم لە وەی کە چالاکییەکانی ئەوانی تر سەرقاڵم کەن لەو کارانەی کە دەبێ بیکەم.		
٢٢	هەردەم یارمەتی ئەوانی تر دەدەم کە دەبینم هەڵە دەکەن.		
٢٣	کۆنترۆل نەکردن بەسەر خۆمدا بێزارم دەکات.		
٢٤	هەوڵم دەدا کارەکان راست بن ئەگەرچی کەسانی تر پێ پەست دەبوون.		
٢٥	هەردەم سەربەرزم بە توانای خۆڕاگریم لەسەر ئەو بیروباوەڕانەی کە لە لام چەسپاوە.		
٢٦	کاتێك زۆر پەست دەبم دوور دەکەومەوە لە ئەوانی تر.		
٢٧	زۆر پێویستمە هەست بە هاوسەنگی بکەم.		
٢٨	خەڵك دەبینم (بێ ڕێکخستنن و مورەتەب نین) و هەست بە بەرپرسیاریەتی ناکەن.		
٢٩	بە گشتی هەست دەکەم خۆشەویستی راستەقینە پەیوەست نییە بە پەیوەندی جەستەیی.		
٣٠	بە گشتی ئاستێکی باشم هەیە لە رێکخستن و لە هەلگرتنی بەرپرسیاریەتی.		
٣١	هەردەم کارم دەکرد بە پێی ویژدانم و بە پێی ئەوەی بە راستی دەزانم.		
٣٢	هەردەم پرسیارم دەکرد ، بۆ خەڵك هەست بە دڵخۆشی دەکات کە چی زۆر شت لەم ژیانە بزرە.		

ژ	برگەکان	بەڵێ	نەخێر
١	کەسێکی کراوەم و خۆشیم لە هاوڕێی تازە لە ژیانمدا دەبینم.		
٢	ئارەزوو دەکەم سۆز بۆ خەڵك دەربڕم.		
٣	زیاتر بەرەو پیلی خەڵکەوە دەچم وەك لەوەی ئامانجەکانم جێبەجێ بکەم.		
٤	پابەندم بە پێشکەشکردنی یارمەتی، ئەوەش هۆکارێکە بۆ		

		دروستبوونی کێشه لەگەڵ ئەوانی تر.	
		کەسێکی بەخشندەم و حەز لە یارمەتی و هاوڕێیەتی خەڵك دەکەم.	٥
		خاوەن دڵێکی باشم و زۆر بە سۆزم.	٦
		حەز دەکەم خەڵك هێمن بکەمەوە و دڵیان خۆش بکەم.	٧
		خەڵك ڕێزیان لێدەگرتم لەبەر ئەوەی بە توانام و خاوەن دڵێکی بێ وێنەم.	٨
		خەڵك منیان خۆش دەوێ لەبەر ئەوەی خۆشەویستم و بایەخیان پێ دەدەم.	٩
		زۆربەی جار هەست و سۆزی خۆم دەردەبڕم.	١٠
		بە نیازێکی باش یارمەتی دەدەم.	١١
		حەز دەکەم بە پێی هەستەکانم ڕەفتار بکەم بێ ئەوەی گوێ بدەمە ئەنجامەکان.	١٢
		تووڕە دەبم کاتێك ئەوانی تر ڕێز لە یارمەتیم بۆیان ناگرن.	١٣
		پێم خۆشە خۆشەویستەکەم تەنها بۆ من بێ بۆیە هەردەم گرفت دروست دەبێت نێوانمان.	١٤
		چاودێری زۆر خەڵك دەکەم و بایەخیان پێ دەدەم.	١٥
		دڵێکی بەسۆز و دڵسۆزییەکی زۆرم هەیە.	١٦
		زۆربەی جار هەست دەکەم هەوڵدانم لە پێناوی خەڵکدا لە جێگای خۆیەتی.	١٧
		زۆر سەرقاڵبوونم بە خەڵکەوە وای لێدەکردم کارە تایبەتییەکانی خۆم پشتگوێ بخەم.	١٨
		من هاوڕێیەکی نزیك و خۆییم بۆ ئەوانی تر.	١٩
		مەبەستمە زۆر توند نەبم لەگەڵ ئەوانی تر.	٢٠
		خەمی ئەوەمە دوور بکەومەوە لە چالاکییەکانی ئەوانی تر.	٢١
		هەردەم پلان دادەنێم بۆئەوەی لە خەڵك نزیك ببمەوە.	٢٢
		ڕێبازم ئەوەیە فریای خەڵك بکەوم.	٢٣

٢٤	زۆربەی جار شانازیم بە گرنگیی خۆم دەكرد لە ژیانی ئەوانی تر.		
٢٥	بە هۆی ئارەزووم لە یارمەتیدانی ئەوانی تر هەردەم لە تەندروستیم دەناڵێنم.		
٢٦	پێش هەموو شتێك دەبێ لە خزمەت و ئاگاداری پێداویستییەكانی خەڵك بم.		
٢٧	تا ڕادەیەك سەربەرز و بە توانام لەگەڵ ئەوانی تر.		
٢٨	لە دەموچاو جوولانەوەمدا ئەوانی تر دڵنیا دەبوون لە هەستم بەرامبەریان.		
٢٩	هەردەم ئاگاداری دروستكردنی پەیوەندی هاوڕێیەتیم.		
٣٠	تووشی كێشەی زۆر دەبم لەگەڵ خەڵكدا لەبەر ئەوەی زۆر دەست لە كاروبارەكانیان وەردەدەم.		
٣١	خۆم وا پیشان دەدەم لای خەڵك كە زۆر لەوە باشترم وەك لە راستیدا هەیە.		
٣٢	هەوڵ دەدەم وەك كەسێكی خۆپەرست دەرنەكەوم.		

ژ	برگەكان	بەڵێ	نەخێر
١	بە شێوەیەكی گشتی قسەزان و جوان و خاوەن ئارەزووم.		
٢	كاتێك بە ئەزموونێكی نوێ تێپەڕ دەبم پرسیار لە خۆم دەكەم ئایا بەسوودە بۆ من؟		
٣	بایەخم بە جێبەجێكردنی ئامانجەكانم دەدەم زیاتر لە پەیوەندییەكانم لەگەڵ ئەوانی تر.		
٤	هەردەم توانای ئەوەم هەیە سۆزم بخەمە لایەك بۆ ئەوەی كارەكە بڕوات.		
٥	زۆربەی جار هەست دەكەم كە پێویستە ئیش بە ڕێكوپێكی بكەم.		
٦	پشت بە خەڵك نابەستم كارەكانم بە هەوەسی خۆم دەكەم.		

٧	بە شێوەیەکی گشتی حەز دەکەم خەڵك توانای من بزانن.		
٨	سەرکەوتنەکانم بە زۆری دەگەڕێنەوە بۆ ئەوەی کە وێنەیەکی باشم لای خەڵك دروست کردووە.		
٩	زۆر هەوڵ دەدەم بۆ ئەوەی خۆشەویست و باش بم لای خەڵك.		
١٠	سەرکەوتووم لە چوونە ناوەڕۆکی شتەکان.		
١١	پاڵنەرم هەیە بۆ سەرکێشی.		
١٢	کار دەکەم بۆ ئەوەی خۆم نیشانی خەڵك بدەم.		
١٣	لام گرنگە جێی ڕێز و سەرسامی بم.		
١٤	لام ئاسانە گۆڕانکاری گەورە بکەم لە ژیاندا چونکە پابەند نیم بە هیچ بەڵێنێکی درێژخایەن.		
١٥	مەبەستمە سەرکەوتن بەدی بهێنم.		
١٦	ئەو کارانەی کە دەیکەم دەبێتە مایەی بەدەستهێنانی پاداشت و تایبەتمەندی.		
١٧	چەند جارێك بە درێژایی ساڵان بەهاکانم و شێوازی ژیانم گۆڕیوە.		
١٨	کاتێك پەیوەندی لەگەڵ کەسێکی تازە دەکەم خۆم بە هاوسەنگی و خۆپارێزی رادەگرم.		
١٩	ناسراوم بەوەی کە هێمنم و گوێ نادەمە شت.		
٢٠	بە گشتی ئاراستەی خۆم دەگۆڕم بۆ ئەوەی لەگەڵ ئەوانی تر کارەکان جێبەجێ بکەم.		
٢١	زۆربەی جار کە تووڕە دەبم خۆم دەکشێنمەوە.		
٢٢	هەوڵ دەدەم کە خۆشەویست بم سەرەڕای ئەوەی کە کەسانێکم بە دڵ نەبێت.		
٢٣	زۆر مەبەستمە کارەکانم لە خەڵکانی تر باشتر ئەنجام بدەم.		
٢٤	هەست دەکەم کە بە زۆری بەڕێز و پەسندکراو دەردەکەوم بەرامبەر ئەوانی تر.		
٢٥	سەربەرزم بە توانای مانەوەم بە نەرمی ئەگەر هاتوو بارودۆخە گونجاوەکانم بگۆڕێن.		

٢٦	بە شێوەیەکی نموونەیی میزاجم مام ناوەندییە.		
٢٧	خۆم دوورە پەرێز لە برادەرایەتی ڕادەگرم.		
٢٨	ناهێڵم بڕوا بە خۆ نەبوون ببێت بە کۆسپێك لە ڕێگام.		
٢٩	کە بەرەو رووی کەسێك دەبمەوە زۆر ئەمسەرو ئەوسەر دەکەم.		
٣٠	وەك کاردانەوەیەك بۆ هەست نەکردنم بە دڵنیایی خۆم بە گەورە پیشان دەدەم.		
٣١	کێشە گەورەکان وام لێ دەکەن هەست بە بەهێزی و خاوەن بڕیار بکەم.		
٣٢	خۆم دەپارێزم لە نزیکبوونەوە لە خەڵك لە ترسی بێ تواناییم لە جێبەجێکردنی داخوازییەکانیان.		

ژ	برگەکان	بەڵێ	نەخێر
١	من کەسێکی عاشق و خەیاڵاویم.		
٢	تەنیاییم پێ باشترە، حەز لەتێکەڵاوی خەڵك ناکەم.		
٣	حەزدەکەم زۆر بایەخ بەخۆم بدەم.		
٤	توانای ئەوەم نییە بە باشی شتی ناو دڵم دەربڕم.		
٥	هەردەم ئەو کارانە دەکەم کە هەستەکانم دەجوولێنێت.		
٦	دوورە پەرێزیم ئەوانی تر پەست دەکات.		
٧	حەزدەکەم غەمبار بم و سەرقاڵی خۆم بم.		
٨	کاتێك کێشەیەکم دەبێت لەگەڵ ئەوانی تر پێم باشە بکشێمەوە.		
٩	شانازی بە رەسەنایەتی خۆم و توانای داهێنانم دەکەم.		
١٠	خەڵك بایەخم پێ دەدات لەبەر ئەوەی هێمن و دەگمەن و گرانم.		
١١	زۆربەی جار باسی جیاوازی نێوان خۆم و هاوڕێکانم دەکەم.		
١٢	کاتێك پەست دەبم بیرلە هۆکارەکانی ئەو کێشانە لەگەڵ		

	خۆمدا دەکەم.		
١٣	کارێك ناکەم لە پێناوی ئەوەی لەبەر چاوی خەڵك بم.		
١٤	زۆر بەسۆزم و توانای کۆنترۆڵی خۆمم نییە.		
١٥	حەز دەکەم لەگەڵ ئەو هەستانە بژیم کە زۆر کارم لێ دەکەن.		
١٦	زۆر کات بەسەر دەبەم بە سەیرکردنی ناخی خۆم بۆ تێگەیشتنی.		
١٧	جێبەجێکردنی پابەندییە کۆمەڵایەتییەکان زۆر کەم لە بەرنامەی ڕۆژانەمدایە.		
١٨	زۆربەی جار هەست دەکەم هەستەکانم لەبەر دەم ڕەخنەی خەڵکدایە.		
١٩	زۆربەی جار حەز دەکەم ڕەشبین بم.		
٢٠	دۆڕاوە بووم لەبەر ئەوەی هەوڵم نەدەدا هەڵەکانم بقۆزمەوە.		
٢١	بە گشتی ڕێگای خۆم ناگۆڕم بۆ دیتنی کەسانێك بۆ جێبەجێکردنی هەندێك کار لەگەڵیان.		
٢٢	من خۆم ناخەمە نێوان ئەو کەسانەی هەڵە دەکەن.		
٢٣	زۆربەی کێشەکانم لەگەڵ خەڵکدا دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە زۆر هەستیارانە مامەڵە دەکەم.		
٢٤	یەکێك لە هەرە باشییەکانم ئەوەیە کە توانام هەیە لە وەسفکردنی هەستە ناوخۆیەکانم.		
٢٥	زۆربەی جار ئەوەی دەمەوێ دەیکەم.		
٢٦	کێشەم هەیە لە پەیوەندییەکانم لەبەر ئەوەی زۆر حەزدەکەم پێداویستییەکانی خۆم جێبەجێ بکەم.		
٢٧	زۆر حەز لەو هەڵوێستانە دەکەم کە هەڵچوونەکانم بە توندی دەجووڵێنێت.		
٢٨	ئارەزووم هەیە هەمیشە بیر لە شتی کۆن بکەمەوە.		
٢٩	ناتوانم بەردەوام بم لەسەر کارەکانم لەبەر ئەوەی بڕوام بە خۆم نییە.		
٣٠	بە گشتی ڕادەی پێشبینیکردنم زۆر بەرزە.		

٣١	پێم خۆشە خەڵك بەشدار بن لە هەستەكانم و لە وەی لەناو ناخمدایە.		
٣٢	زاڵبوون بەسەر هەست و سۆزە مەترسیدارەكانم قورسە بۆیە قورسە بەلام توند بم لەگەڵ ئەوانی تر.		

ژ	برگەكان	بەڵێ	نەخێر
١	حەز دەكەم زۆر جەخت بكەم و لەسەر شت برۆم.		
٢	حەزم لە نزیكبوونەوە نییە لەگەڵ ئەوانی تر.		
٣	كەسانی دەوروبەر پاڵپشتن لە زیرەكی من.		
٤	دەبێ ئەگەرەكان بپشكنم پێش ئەوەی هەستم بە كارەكان.		
٥	نموونەییم، لە فرێدانی مەسەلە ئاڵۆزەكان لەگەڵ پاراستنی سەربەخۆیی خۆم.		
٦	حەز دەكەم دوورە پەرێزو سەرقاڵ بم.		
٧	بەدواداچوونەوەی كارەكانی خۆم لا گرنگترە لە پشوودان و هەستكردن بە ئاسایش.		
٨	سەرەڕای ئەوەی بایەخێكی كەمم دەدا بە پێشخستنی توانستەكانم سەركەوتنێكی گەورەم بەدەست هێنا.		
٩	وەك كاردانەوەیەك بەرامبەر فشارەكانی خەڵك زۆر دوور دەكەومەوە لێیان.		
١٠	بە دەگمەن هەست و سۆزی خۆم دەردەبڕم.		
١١	كاتێك كێشەكان قووڵ دەبن خۆم دوورە پەرێز رادەگرم.		
١٢	بە گشتی گومانێكی زۆرم هەیە لە چۆنێتی بەڕێوەچوونی كارەكان.		
١٣	كاتێك گفتوگۆ لەگەڵ هاورێكانم دەكەم، پێم خۆشە قسەكانم بە بەڵگەوە بسەلمێنم.		
١٤	بە گشتی پێم خۆشە هەستەكانم كەم كەمەوە و بایەخیان پێ نەدەم.		
١٥	شانازیی دەكەم بەوەی كە روونم و بابەتییانەم.		

١٦	بایەخدانی خەڵك بەوەی كە دەیكەم وەك خەڵاتێكی بەرزە بۆ من.		
١٧	بە گشتی زۆر تێكەڵاوی خەڵك نابم.		
١٨	زۆربەی جار سەرقاڵبوون بە كارە تایبەتییەكانی خۆم وا دەكات دوور بم لە ئەوانی تر.		
١٩	پێم باشترە لەگەڵ جیهانی تایبەتی خۆم بژیم.		
٢٠	بۆ دەربڕینی كاردانەوە پێم باشە ماوەیەكی زۆرم پێ بچێت.		
٢١	كە هەست بە ناخۆشی دەكەم بە زەحمەت خەوم لێ دەكەوێت.		
٢٢	زۆربەی كێشەكانم لەگەڵ خەڵكدا بە هۆی كەمتەرخەمیمە لە ئەركە كۆمەڵایەتییەكان.		
٢٣	بە گشتی بیر لەگەڵ خۆم دەكەمەوە و لەگەڵ خەیاڵ وحەز لە زانینی شتەكان دەرۆم.		
٢٤	زۆربەی جار هەست دەكەم كە كەسێكی سادە نیم و بەڵكو شازم (نا ئاسایی) لە بەر چاوی خەڵكدا.		
٢٥	شێوازم لە ژیاندا بەرەو رەزیلی و دەست گرانی دەڕوات.		
٢٦	یەكێك لە هەنگاوە هەرە گرنگەكان لای من ئەوەیە، كە بە چەند رێگایەك سەیری شتەكان بكەم و جێبەجێیان بكەم.		
٢٧	بایەخدانم بەئەنجامدانی كردارەكان كەمترە لە بایەخدانم بە دابینكردنی ئارەزووەكانم.		
٢٨	ئەو بابەتانەی كە من پێم خۆشە لای خەڵك ناخۆش و ترسناكن.		
٢٩	بە گشتی مێشكم كراوەیە و حەز لە ئەزموونی تازە دەكەم.		
٣٠	هەردەم كەمی بەر دەستم هەڵدەبژێرم.		
٣١	خۆم دوور دەكەمەوە لە دۆستایەتی ئەوانی تر لە ترسی نقوومبوون لە داخوازییەكانیان.		
٣٢	ئەو بابەتانەی كە سەرنجم رادەكێشن رەنگە لای ئەوانی تر ترسێنەرین.		

ژ	برگەكان	بەڵێ	نەخێر
١	من كەسێكی واقعی و پراكتیكیم.		
٢	بە گشتی كێشەكان بە ئاسانی و بەبێ من چارەسەر دەكرێن.		
٣	لە زۆربەی هەڵوێستەكانی ژیانمدا بڕوام بە خۆم هەیە.		
٤	زۆربەی جار من دوودڵ و ڕاڕام.		
٥	بە گشتی ڕێكوپێك و وریام.		
٦	زۆر ورد دەبمەوە و بە گومان سەیری شتەكانم دەكەم.		
٧	پشت بە هاوڕێكانم دەبەستم ئەوانیش پشت بەمن دەبەستن.		
٨	دەستكەوتنی پشوو و ئاسایش گرنگترە لە بەدواداچوونەوەی كارەكانم.		
٩	شانازیی بە هەستكردن و چالاكییەكانم دەكەم.		
١٠	كار و بەرپرسیارەتی بەهایەكی زۆریان هەیە لەلام.		
١١	هەردەم پشتی هاوڕێكانم دەگرم تەنانەت ئەگەر لە سەر هەڵەش بن.		
١٢	كێشەم لەگەڵ ئەوانی تر بۆ دروست دەبی لەبەر ڕەشبینی و نارازیبوونم.		
١٣	ئاگادارم و خۆم ئامادە دەكەم بۆ كێشە چاوەڕواننەكراوەكان.		
١٤	زۆربەی جار خۆشەویستەكەم تاقی دەكەمەوە بۆئەوەی بزانم كە منی خۆش دەوێت.		
١٥	هەست دەكەم كە ئەنجامدانی گۆڕانكاریی گەورە لە ژیانمدا زۆر قورسە.		
١٦	شانازیم بە ڕاستگویی و پابەندبوونم هەیە.		
١٧	من هەردەم پابەندبوونە كۆمەڵایەتییەكان بە شێوەیەكی راست و دروست وەردەگرم.		
١٨	هەندێك جار بیرۆكەی خراپم بۆ دێ.		
١٩	هەردەم بڕیاردان لە لام قورسە.		
٢٠	زۆربەی جار دەمارگیری و هەست نەكردنم بە ئاسایش و زۆر		

	بەگومانی هەراسانم دەکەن.		
٢١	داوای ئامۆژگاری ئەوانی تر دەکەم ئەگەر هاتوو دڵنیا نەبم لە وەی کە دەیکەم.		
٢٢	هەردەم هەوڵ دەدەم تێبگەم کە خەڵك چی لە من دەوێت.		
٢٣	وا لە وانی تر دەکەم کە بزانن هەست بە ناخۆشی دەکەم بەرامبەریان.		
٢٤	بەگشتی بیرۆکەکانم کرداری بوون بۆ ئەوەی کارەکان بڕوا.		
٢٥	زۆربەی جار ئەوەی پێویست بوو بیکەم کردم.		
٢٦	پێویستییەکی زۆرم هەیە بۆ لایەنگری (بە ئینتمابوون).		
٢٧	بەشێوەکی گشتی زۆر ئاگادار و وریامە.		
٢٨	بەگشتی زۆر متمانەم بەخۆم هەیە.		
٢٩	هەردەم بابەتی خۆش هەڵدەبژێرم، بۆ ئەوەی خۆم تووشی نا ئومێدی نەکەم بە هۆی هەڵبژاردنی بابەتی ناخۆش.		
٣٠	بە هۆی فێڵبازی و خۆ پاراستنم دەکەوتمە کێشە لەگەڵ ئەوانی تر.		
٣١	کە هەست بە ئاسایش ناکەم بەرگری دەکەم و حەز لە پاڵپشتێك دەکەم.		
٣٢	هەردەم خۆم دڵنیا دەکەم بەوەی کە وام لێدەکات هەست بە ئارامی بکەم.		

ژ	برگەکان	بەڵێ	نەخێر
١	حەز لە خۆشی و سادەیی دەکەم.		
٢	کاتێك بە ئەزموونیکی تازە تێدەپەڕم، لە خۆم دەپرسم ئایا ئەزموونێکی خۆشە.		
٣	لە قسەکردندا چاو نەترسم ئەوەی کە ئەوانی تر ناتوانن بیڵێن من دەیڵێم.		
٤	بەگشتی، سەرەڕۆم و حەز لە جەربەزەیی دەکەم.		

٥	هەست دەكەم كە پێویستم بە شتی زۆر و تازەیە.		
٦	كاتێ بەرەو رووی كێشەكان دەبمەوە خۆم سەرقاڵ دەكەم بە شتی خۆشتر.		
٧	خۆم بە كەسێكی كومەلآیەتی و خۆشەویست دەزانم.		
٨	بە هۆی حەزكردنم لە گاڵتە و ساكاری ئەوانی تر رێزم لێ دەگرن.		
٩	شەڕانگێز دەبم بەرامبەر ئەوانەی فشار دەخەنە سەرم.		
١٠	حەزناكەم بچمە ناوەڕۆكی شتەكان.		
١١	كاتێك پەست دەبم حەز دەكەم دڵی خۆم خۆش بكەم.		
١٢	لە مامەڵەكردن لەگەڵ گیرو گرفتەكان ئارەزووی لە خۆوەیی دەكەم.		
١٣	یەكێك لە سەرچاوەكانی بەهێزیم ئەوەیە كە بیرۆكەی تازەم هەیە و ئەوانی تر پێیان خۆشە.		
١٤	هەوڵم داوە رێگایەكی خێرا و پڕ لە سۆز و وروژاندن بۆ ژیانم هەڵبژێرم.		
١٥	زۆر نەرم و ئازادم لەگەڵ خۆم.		
١٦	مێشكێكی كراوە و وزەیەكی بێ سنوورم هەیە.		
١٧	بەگشتی، ناتوانم زۆر كۆنترۆڵی خۆم بكەم.		
١٨	كاتێك كەسێكی تازە دەبینم گاڵتە و قسەی خۆشی لەگەڵدا دەكەم.		
١٩	زەرەرم كرد بە هۆی گەڕانم لە دوای ئەڵتەرنەتیفی زۆر.		
٢٠	دڵنیانەبوون لە كردارەكانم وای لێ كردم زۆر رێگا تاقی بكەمەوە.		
٢١	هەردەم خەڵك من بە قسە زان و زیرەك هەڵدەسەنگێنن.		
٢٢	بە درێژایی ژیانم كەسێكی بە كێشەم و هەستەكانم زوو دەگۆڕان.		
٢٣	هەردەم دڵی خۆم خۆش دەكەم بە دەرچوونم لە شتی باو، و بە بێ سنوور.		

٢٤	زۆربەی جار شانازیم بە کراوەییم دەکرد بۆ شتی تازە.		
٢٥	شێوازی ژیانم لە کارەکانما بەرەو زیادەڕۆییيە.		
٢٦	خاوەن میزاجێکی گۆڕاوم.		
٢٧	حەز دەکەم بیر لە کاروباری ئاینده بکەمەوە.		
٢٨	لە هەڵبژاردنەکانم هەمیشە شتی تازەم پێ باشترە لە شتی باو.		
٢٩	هەردەم دەناڵێنم لە بێ توانایيم لە بەردەوامبوون لە وەی کە بە سوودە بوٚم.		
٣٠	پەلەکردن یەکێکە لە دیارترین کێشەکانم.		
٣١	هەردەم بە دوای هەست و سۆزەکانم دەچم.		
٣٢	زۆر هەوڵ دەدەم بەشێوەیەکی وا دەرکەوم کە خەڵك لێم بێزار نەبن.		

ژ	برگەکان	بەڵێ	نەخێر
١	حەز لە رووبەڕووبوونەوە دەکەم لەگەڵ ئەوانی تر.		
٢	زۆر جاران بە فێڵ دەژیم.		
٣	ئەوانی تر پشتیان بە بەهێزیم ویەکلاکردنەوەم بۆ بابەتەکان دەبەستن.		
٤	حەز دەکەم چاو نەترس و ئازا بم.		
٥	زۆر جار هەست دەکەم کە پێویستیم بە وەیە ببم بە پارچەیەك لە هێز.		
٦	زۆربەی جار مەترسی ئەوەم هەیە کە هێزم نەمێنێت و کەسانێك زاڵ بن بەسەرما.		
٧	حەز دەکەم لە ڕووی ئەوانی تر بوەستم و تووڕەیان بکەم.		
٨	کاتێك بەڕاستەوخۆیی تووشی کێشە دەبم لەگەڵ خەڵکدا، پاشەکشێ نابمەوە.		
٩	بە شێوەیەکی بنەڕەتی من بە هەڵمەت و سوورم لە سەر شتەکان.		
١٠	هەوڵ دەدەم هاندانی خەڵك بدەم، لە ڕێگای دانانی پلانی		

	گەورە و پێدانی بەڵێنی زۆر.		
١١	کاتێك کێشەکان گەورە دەبن بەرەو روویان دەبمەوە.		
١٢	کە بارودۆخەکان تەنگ دەبن، من بەرەنگاریان دەبمەوە.		
١٣	سەربەخۆیی و پشت بە خۆ بەستن گرنگییەکی زۆریان هەیە لە لام.		
١٤	لە هۆکارە هەرە سەرەکییەکانی بەهێزیم خۆ ئامادەکردن و ڕێکخستنی سەرچاوەکانە.		
١٥	پاڵنەر و ڕێنماییم بەخشیوە بە زۆر کەس.		
١٦	جێبەجێکردنی کارەکان گرنگترە لە هەست و سۆزم.		
١٧	لە زۆربەی هەڵوێستەکان پێم باشە خۆم سەرکردە بم.		
١٨	ئەوانی تر بڕوام پێ دەکەن لە بەرئەوەی جێ بڕوام و بەکەڵکیان دێم.		
١٩	وا بە باش دەزانم کە هەموو کەس بزانێت من لێرەم.		
٢٠	کەم جار هەست بە کێشەی بڕیاردان دەکەم.		
٢١	زۆربەی جار کە تووڕە دەبم داوا لە ئەوانی تر دەکەم بوەستن.		
٢٢	ڕاستگۆم و ئەوەی دەیڵێم مەبەستمە.		
٢٣	ڕێبازم ئەوەیە بۆ خەڵك روون بکەمەوە چۆن یارمەتی خۆیان بدەن.		
٢٤	یەکێك لە سیفەتە هەرە گرنگەکانم توانایی خۆڕاگریمە لە هەڵوێستەکان.		
٢٥	هەردەم خۆشی لە هەڵوێستە قورس و گرانەکان دەبینم.		
٢٦	کاتێك کە شەڕانگێز دەبم خۆم دوور دەخەمەوە لە ئەوانی تر.		
٢٧	پراکتیکیم و چاوەڕێی ئەنجامی تەواو دەکەم لە کارەکانم.		
٢٨	بە شێوەیەکی گشتی بڕوایەکی زۆرم تەنها بە خۆم هەیە.		
٢٩	کاتێك بە پێویستی دەزانم ڕووبەڕووی کەسێك ببمەوە روون و توند دەبم.		
٣٠	تووشی دڵەڕاوکێ دەبم لە نەبوونی ئامرازەکان بۆ		

	جێبەجێکردنی ئەرکەکان.		
٣١	خۆم توند دەردەخەم بۆ ئەوانی تر زیاتر لەوەی کە وایە.		
٣٢	پێویست دەکات توند بم لەگەڵ ئەوانی تر، چونکە کاتم نییە بۆ هەست و مەترسییەکانیان.		

ژ	برگەکان	بەڵێ	نەخێر
١	حەز ناکەم رووبەرووی خەڵك بوەستم.		
٢	بە شێوەیەکی گشتی بە زەحمت هەڵدەخەڵەتێم.		
٣	زۆر جار بە تەنگ خەڵکەوە دەچم.		
٤	بەرهەڵستی توندم بۆ بەشداریکردن لە گەڵ ئەوانی تر، هۆیەکە بۆ دروست بوونی گیروگرفت لە گەڵیان.		
٥	من نموونەییم لە پاراستنی هێمنی و سەر ڕحەتی.		
٦	کاتێك تووشی کێشە دەبم دەتوانم خۆم لێی رزگار بکەم.		
٧	بە شێوەیەکی گ شتی شەرم لە دەرخستنی تواناکانی خۆم دەکەم.		
٨	زۆربەی جار بێ دەسەڵاتم بە قسەی ئەوانی تر دەکەم.		
٩	بە شێوەیەکی سادە لە سەرەخۆو پەسەند کراوم.		
١٠	دۆستایەتی و لێراهاتن زۆر گرنگە لە لام.		
١١	زۆر جار باسی لێکچونی نێوان خۆم وهاورێکانم دەکەم.		
١٢	ئارەزووم هەیە بۆ هەڵس وکەوت نەکردن لە سەر بنەمای هەستەکانم لە ترسی ووروژاندنی زۆر گیروگرفت.		
١٣	کاتێك گفتو گۆ لە گەڵ هاورێکانم دەکەم، پێم باشە کێشە دروست نەبێت.		
١٤	هەوڵ دەدەم ژیانم بپارێزم بە شێوەیەدی سیستەمی وجێگیر وئاشتیخواز.		
١٥	هەردەم دڵ خۆش ومام ناوەندیمە لە ژیانمدا.		
١٦	بیرۆکەم لە سەر خۆم ئەوەیە کە کەسێکی رووخۆش وگوی نەدەرم.		

١٧	له زۆربەی بارودۆخەکان پێم باشترە یەکێکی تر بەریوەبردنی سەر کردایەتی وەربگرێ.		
١٨	وابزانم هەموو شتێك بەرەو باشتر دەڕوات.		
١٩	بە شێوەیەکی گشتی مەیلم هەیە بۆ گەشبینی.		
٢٠	مەیلم هەیە بۆ بەرەنگاری نەکردن لە خۆم لە گەڵ خەڵکانی تر.		
٢١	هەردەم بە ئاسانی دەنووم.		
٢٢	لە زۆربەی ژیانم کەسێکی هێمن بوویمە.		
٢٣	زۆر بایەخ دەدەم بە پێشکەشکردنی بابەتی پەسەند کراو بۆ ئەوانی تر.		
٢٤	پێم خۆشنیە کەس فشار بخاتە سەر هەست و سۆزم بۆیە فشار ناخەمە سەر کەس.		
٢٥	هەردەم بارودۆخی سەخت وزۆر بە فشارم پێ خۆشنیە.		
٢٦	بە شێوەیەکی گشتی کەسێکی روون وئاشکراو سادەمە.		
٢٧	ئەو بارودۆخانەم پێ خۆشە کە وام لێ دەکەن هەست بە هێمنی ودڵنیایی بکەم.		
٢٨	تا ڕادەیەك نێگەتیف وبێ بەشداریم.		
٢٩	پێم باشترە کاتی خۆم بەفیرونەدەم بە درێژە دان بە بابەتی ترسناك وهەراسان.		
٣٠	زاڵ بوون بە سەر تەمبەڵی یەکە لە گرفتە زەقەکانم.		
٣١	مەینەتی توند وام لێدەکات هەست بە لە دەستدانی هیمەت، وخۆ بەدەستەوەدان بکەم.		
٣٢	هەردەم پرسیار دەکەم، بۆچی خەڵکان جەخت لە سەر لایەنە نیگەتیفەکان دەکەن کەچی زۆر لایەنی پۆزەتیف هەیە لە ژیاندا.		

المصادر

اولا/ الكتب

١. او حويج، مروان (٢٠٠٦). المدخل الى علم النفس العام. عمان–الاردن، دار اليازوردي العلمية للنشر والتوزيع. ٢٨٤.

٢. ابوحطب، فؤاد وعثمان، سيد احمد وصادق، آمال (٢٠٠٣). التقويم النفسي. (ط٢)، القاهرة، مكتبة الانجلو المصرية.

٣. احمد، جمال رشيد (٢٠٠٥). ظهور الكورد في التأريخ: دراسة شاملة عن خلفية الامة الكوردية ومهدها. (١)، الجزء الثالث، اربيل، كوردستان، دار آراس للطباعة والنشر. دار آراس.

٤. البدليسي، شرف خان (٢٠٠١). الشرفنامة. (ط٢)، ترجمة: محمد جميل الملا احمد، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، اربيل، كوردستان.

٥. الحفني، عبدالمنعم (٢٠٠٣). الموسوعة النفسية: علم النفس والطب النفسي. (ط٢)، القاهرة، مكتبة مدبولي.

٦. خليفة، صابر (٢٠٠٣). مباديء علم النفس.(ط١)، عمان–الاردن، دار اسامة للنشر والتوزيع.

٧. الزوبعي، عبدالكريم والكناني، ابراهيم وبكر، محمد (١٩٨١). الاختبارات والمقاييس النفسية. جامعة الموصل، دار الكتب للطباعة والنشر.

٨. السعداوي، نوال (١٩٨٣). الانثى هي الاصل: المرأة والجنس (ط٥)، بغداد، العراق، المؤسسة العربية للدراسات والنشر.

٩. السندي، بدرخان (٢٠٠٢). المجتمع الكوردي في المنظور الاستشراقي. (ط١)، كوردستان–اربيل، دار آراس، مطبعة وزارة التربية.

١٠. صالح، مأمون (٢٠٠٨). الشخصية: بناؤها، تكوينها، انماطها، اضطراباتها. (ط١)، عمان– الاردن، دار اسامة للنشر والتوزيع.

١١. – عباس، محمد خليل ونوفل، محمد بكر والعيسى، محمد مصطفي وابو عواد، فريال محمد (٢٠٠٧). مدخل الى مناهج البحث في التربية وعلم النفس. (ط١)، عمان– الاردن، دار المسيرة للنشر والتوزيع والطباعة.

١٢. علام، صلاح الدين محمود (٢٠٠٢). القياس والتقويم التربوي والنفسي: أساسياته وتطبيقاته وتوجهاته المعاصرة، القاهرة، دار الفكر العربي.

١٣. علام، صلاح الدين محمد (٢٠٠٦). الاختبارات والمقاييس التربوية والنفسية.(ط١)، عمان، الاردن، دار الفكر للنشر والتوزيع.

١٤. ملحم، سامي محمد (٢٠٠٧). مناهج البحث في التربية وعلم النفس.(ط٥)، عمان، الاردن، دار المسيرة للنشرو التوزيع والطباعة.
١٥. ١٥- النبهان، موسى (٢٠٠٤). أساسيات القياس في العلوم السلوكية. (ط١)، عمان- الاردن، دار الشروق للنشر والتوزيع.
١٦. هرمز، صباح حنا وابراهيم، يوسف حنا، (١٩٨٨). علم النفس التكويني: الطفولة والمراهقة.

ثانيا/ الرسائل الجامعية:

١. عبدالله، ئاسو ابراهيم، (٢٠٠٣).السمات القومية للشخصية الكوردية دراسة اجتماعية ميدانية. رسالة دكتوراه غير منشورة، جامعة السليمانية، كلية الآداب.
٢. الياسري، مصطفي نعيم عبدالله محمد، (٢٠٠٤). انماط الشخصية لدى طلبة الجامعة على وفق النماذج التسعة للشخصية: نظام الانيكرام. رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة بغداد، كلية الاداب.

رابعا/ المصادر باللغة الكوردية:

١- تەفرشیان، ئەبولحەسەن (٢٠٠٤). بارزانییەكان: چەند لاپەڕەیەك لە خەباتی سەربازە ونبووەكانی كۆماری دیموكراتی كوردستان. چاپی دووەم، وەرگێڕانی: بەختیاری شەمەیی، لە بلاوكراوەكانی بزووتنەوەی فەرهەنگی كورد.
٢- نظام الدین، فاضل (٢٠٠٧). فەرهەنگی شیرین، عەرەبی-كوردی، چاپی یەكەم، سلێمانی -كوردستان، چاپخانەی دەزگای چاپ و بەخشی سەردەم.

خامسا/ المجلات:

- میران، رەشاد صبری (١٩٩٨). كەسایەتی مرۆڤی كورد: چەند سەرنجێكی سەرەتایی. سەنتەری برایەتی. (٩)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەرێمی كوردستان.

سادسا/ المصادر باللغة الانجليزية

1- Coon, Dennis (2004). Introduction To Psychology.(10 th ed), Printed by USA, Library of congress.
2- Coon, Dennis (1997). Essential of psychology: Exploration and Application(7 th ed) copyright by Brooksle cole publishing company.
3- Hogan, T.P. (2003). Psychological testing: Apractical introduction. New York.

4- Levine, Janet(2003). Know Your Parenting Personality: How to Use the Enneagram to Become the Best Parent you can be John Wiley & sons, Inc, Published by Hobo Ken, New jerse, Canada, Printed in the USA.
5- Myers, David G. (2004). Psychology. (7 th ed), Fourth Printing, Printed by USA.
6- Morris, Charies G. & Maisto, Allberta (2002). Psychology : An Introduction. (11 th ed), Printed by USA.
7- Naranjo, C. (1990). Ennea-Type Structures. Nevada city, Calif, Gateways/ IDHHB.
8- Passer, Michael W. & Smith, Ronald E. (2001). Psychology : Frontiers and Application. (1 th ed).
9- Riso, Don Richard & Hudson, Russ (1999). The Wisdom of the Enneagram: The complete Guide to psychological and spiritual Growth for the Nine personality Types.
10-Riso, Don Richard (1995). Discovering your personality type; the new Enneagram Questionnaire, Houghton Miffin copany, Bosten, new york.
11-Zimbardo, …………. (1995). Pychology. A European Text, by Harper Collins publishers UK.

سابعا/ مواقع الانترنيت

Internet articals based on print sourse
1- Riso, Don Ritchard & Hudson, Russ. (2002). Articales of authored.The Enneagram Institute Press.
2- Riso, Don Ritchard & Hudson, Russ. (2007). How the Enneagram system works (Electronic Version). The Enneagram Institute of Enneagram Personality Type.
3- Riso, Don Ritchard & Hudson, Russ. (1998-2008). The Reformer Type. (Electronic Version). The Enneagram Institute.
4- Riso, Don Ritchard & Hudson, Russ. (2009). The RHETI Enneagram Test (Electronic Version), Scientific validation of the Riso Hudson Enneagram.
5- Riso, Don Ritchard & Hudson, Russ. (2002). Electronic Version
6- Winer,J.Jone(2003). Personality Types or Co- traits. Rock Hell Press. South Street, New York.

پوختەی لێکۆڵینەوە

بێگومـان لێکۆڵینـەوەی کەسـایەتیی مـرۆڤ و هەڵبـژاردنی شـێوازێکی دیاریکراو کە دەتـوانرێ بەهۆیـەوە کەسـایەتی پـۆلێن بکرێـت بـۆ پـۆل و شـێوازی دیاریکراو کە بەشێوەیەکی ورد و راست و بابەتییانە دەربڕە بـۆ سروشـتی مـرۆڤ و ئەو کەسایەتییەی کە هەیەتی، بە رواڵەت جیاجیا و جۆراوجـۆر، ئـەو لایەنـە بـووە مایەی بایەخدانی کەسانی پەیوەندیدار بە دەروونزانی و مرۆڤایەتی هەر لە کۆنەوە تا رۆژگاری ئێستا .

بایەخی لێکۆڵینەوەی ئێستا لەوە دەردەکەوێت کە بریتییە لە هەنگاوێکی یەکـەم بـۆ لێکۆڵینـەوەی کەسـایەتی مـرۆڤ و خاسـیەتەکانی و شـێوازەکانی و گیروگرفتەکانی .

وە بـۆ مەبەسـتی جێبـەجێکردنی بێگومـان دەبێـت ئێمـە هۆیـەکی پێـوان هەڵبژێرین کە تا رادەیەك گشتایەتی تیادا بەدی دەکرێت لەگـەڵ نـوێی و ئەمـەش بەدیمان کرد لە پێوەری شێوازی نۆ بۆ شێوازەکانی پێوانـەی هەڵسـوکەوتی مـرۆڤ واتە (سیستەمی الانیکرام) و ئەم خاسیەتانەی ئەم سیستەمە هەیەتی سـەرەڕای ئەوەش ئەوە بوارێکی تەواوکارییە و بەیەکبەستنەوەی ناوەکییـە بـۆ شـێوازەکانی هەڵسوکەوت لە نێو پێوەرەکەدا. شێوازی هەڵسوکەوتی بـاو لـە چوارچێوەی ئـەم سیستەمەدا تەواوکاری بـە دیاردەکـانی شـێوازی هەڵسـوکەوتەکانی تـر لـە هـەمان سیستەم ئەگەر هاتوو چی بەهۆی شێوازی هەڵسوکەوتی لاوەکی بێت (بـاڵ) یـان ئاراستەی تەواوکار و گەشەبوون و یان ناتەواوکاری بێت وەکو نائارامی .

ئامانجی ئەو لێکۆڵینەوە بریتییە بە ناسینی ئەوانەی خوارەوە :

١- ناسینی شێوازی هەڵسوکەوتی باو لـە کەسـایەتیدا لـە لایـەن تاکەکەسـانی نموونەی لێکۆڵینەوەکە بەگشتی سەرەڕای شێوازی هەڵسوکەوتی لاوەکی (باڵ) و ئاراستەی تەواوکاری (گەشەکردن) و ناتەواوکاری (نائارامی).

٢– ناسینی شێوازی هەڵسوکەوتی باو لە کەسایەتیدا لـە لایـەنی تاکەکەسـانی نموونەی لێکۆڵینەوەکە لە ناوەندی پارێزگای هەولێر .

٣– ناسینی شێوازی هەڵسوکەوتی باو لە کەسایەتیدا لـە لایـەنی تاکەکەسـانی نموونەی لێکۆڵینەوەکە لە ناوەندی پارێزگای دهۆك .

٤– ناسینی شێوازی هەڵسوکەوتی باو لە کەسایەتیدا لـە لایـەنی تاکەکەسـانی نموونەی لێکۆڵینەوەکە لە ناوەندی پارێزگای سلێمانی .

٥– زانینی شـێوازی هەڵسـوکەوتی بـاوی کەسـایەتی لـە لایـەن تاکـە کەسـانی نموونەی لێکۆڵینەوەکە بەگوێرەی هەر سێ ناوەندەکان دەربارەی کەسایەتی .

٦– ناسینی رێپێشاندەرەکانی و دیارکارەکانی جیاوازی لە نێوان تاکەکەسـانی نموونەی لێکۆڵینەوەکە بەگوێرەی گۆڕانکاری :

أ – رەگەز (نێر – مێ) .

ب – شـوێنی جـوگرافی سـەنتەری هەرسـێ پارێزگاکـان (هـەولێر – دهـۆك – سلێمانی) .

ج – هەر سێ جۆرەکان (چینی قوتابی و کادیرانی زانکۆ، چینی فەرمانبـەران، چـینی رۆژنامـەوانان و رامیـاری زانـان) ئەمـەش لـە تاکـە کەسـانی نموونـەی لێکۆڵینەوەکە کە بریتین لە هەر سێ جۆرەکان لە سەنتەری هەر سێ شـارەکاندا . کە بریتی بوو لە (٨٠٠) کەس لە مێ و نێر .

دەرئەنجامەکانی لێکۆڵینەوەکە بەم شێوەیە بوو :

١– باڵادەسـتی جـۆری هەڵسـوکەوتی کەسـی (بـەرەنگارکار) لـە لایـەن تاکـە کەسەکانی تاقیکردنەوەکە بەگشتی و شێوازی هەڵسوکەوتی لاوەکی (ئاشـتیخواز) .

٢– باڵادەسـتی جـۆری هەڵسـوکەوتی کەسـی (بـەرەنگارکار) لـە لایـەن تاکەکەسەکانی ئەزموونکارییەکە لە سەنتەری پارێزگای هەولێر .

٣– باڵادەستی هەڵسوکەوتی کەسی (بەرەنگارکار) لـە لایـەن تاکەکەسـەکان لە سەنتەری پارێزگای دهۆکدا .

٤– باڵادەسـتی جـۆری هەڵسـوکەوتی کەسـایەتی (بەرهەمهێنـەر) لـە لایـەنی تاکەکەسانی ئەزموونەکە لە سەنتەری پارێزگای سلێمانیدا .

٥- هـەروەکو دەرکـەوت لـە لاپـەڕەی پرۆفـایلی شـێوازەکانی هەڵسـوکەوت، شـێوازی هەڵسـوکەوتی (بـەرەنگارکار) لـە چوارچـێوەی (سـەنتەری غـەریزی- خۆڕسکی) بەڵام هەڵسوکەوتی (بەرهەمهێنەر) دەکەوێتـە چوارچـێوەی سـەنتەری (هەست و سۆز) .

٦- دەرئەنجامەکان کە بونیاد نراون :

أ - هەبوونی جیاوازی کە دیاردەیەکی واتایی پێوە دیاربوو لە نێوان نێر و مێ لـە جـۆری هەڵسـوکەوتی یاریـدەدەر و لـە بەرژەوەنـدی نێـردا بـوو وە جـۆری هەڵسوکەوتی (بێ وێنە، لێکۆڵەر، بەرەنگارکار) لە بەرژەوەندی مێیەکاندا بوو .

ب - هەبوونی جیاوازی کە دیاردەیەکی واتایی پێوە دیاربوو لە نێوان هەر سێ چـینەکان لەهـەر هـەردوو چـیندا بەتـەنیا (چـینی قوتـابی و کـادیرانی زانکـۆ و فەرمانبـەران) لـە جـۆری هەڵسـوکەوتی (بەرهەمهێنـەر و دڵسـۆز و بـەگوڕ و بەرەنگارکار) کە لە بەرژەوەندی چینی فەرمانبەرەکان بوو و هـەروەها بـەگوێرەی هەردوو (چینی قوتـابی و کـادیرانی زانکـۆ و رۆژنامـەوانان و رامیـاری زانـان) و لـە بەرژەوندی چینی (رۆژنامەوانان و رامیاری زانـان بـوو) و لـە نێـوان رۆژنامـەوانان و رامیـاری زانـان و فەرمانبـەران لـە هەڵسـوکەوتی (بەرهەمهێنـەر و بـەگوڕ) و (بەرەنگارکار) و لە بەرژەوەندی رۆژنامەوانان و رامیاری زانان بوو .

ج - هەبوونی جیاوازی کە دیاردەیەکی واتایی پێوە دیاربوو لە نێوان ناوەندی هـەردوو پارێزگـای هـەولێر و دهـۆك لـە جـۆری هەڵسـوکەوتی (چاکسـاز) و (ئاشـتیخواز) و لـە بەرژەوەنـدی ناوەنـدی پارێزگـای هـەولێر بـوو، (بـێ وێنـە و بـەرەنگارکار) لـە بەرژەوەنـدی ناوەنـدی پارێزگـای دهـۆك و لـە نێـوان ناوەنـدی هـەردوو پارێزگـای هـەولێر و سـلێمانی لـە جـۆری هەڵسـوکەوتی (یاریـدەدەر و بەرهەمهێنەر و بێ وێنە و بـەگوڕ)، لـە بەرژەوەنـدی ناوەنـدی پارێزگـای سـلێمانی بـوو، لـە نێـوان ناوەنـدی هـەردوو پارێزگـای هـەولێر و سـلێمانی لـە جـۆری هەڵسوکەوتی (یاریـدەدەر، بەرهەمهێنـەر و بـەگوڕ و ئاشـتیخواز) لـە بەرژەوەنـدی ناوەندی پارێزگای سلێمانی بوو .

Abstract

There is no doubt that the study of human personality and the selection of a particular method by which the classification of personal items to `certain types accurately and objectively reflecting the nature of the human personality through diversity and difference, has been the interest of the psychologist science and the present study as well. The first step to examine the human and personal characteristics, types and problems

and disorders experienced by any society, is to identify types of personality that are prevalent among the individuals of the community and consequently dealt with in accordance with a view to achieving social integration and the pursuit of finding solutions to these problems and mental disabilities, which hinder to the realization of this integration is the problem here and is the aim the current study.

The objectives of current research are:

1 - to identify the Type in the personal to the individual of the sample as a whole as well as the secondary Type (wing) and the directions of integration (development) and Disintegration (Strees).

2 - to identify the Type in the individual of the sample at the center of Erbil ..

3 - to identify the Type in the individual of the sample at the center of Dohuk governorate.

4- to identify the Type in the individual of the sample at the center of Sulaymaniyah governorate.

5 - to identify the Type in the individual of the sample according to the three Triads of personality.

6 - to identify the implications of the differences between the individuals of the sample according to the variable:

A -Gender (males - females).

B - the geographical location centers, the three governorates (Erbil – Dohuk, Sulaymaniyah).

C - three categories (the category of students and university staff - staff - media and politicians category).

And to individuals of a sample represented by the three groups in the centers of the three provinces with (800) individual of the male and female.

The results of research can be outlined in the following:

1 - the dominant type of personal behavior (Challenger) with individual of the sample as a whole.

2- the dominant type of personal behavior (Challenger) individual to the Center sample of Erbil.

3 - the dominant type of personal behavior (Challenger) individual to the province of Dahuk.

4 - the dominant type of personal behavior (Achiever) in a sample of Sulaimaniya province,

5 - As indicated in the profile Types, the Type (Challenger) within the (Triad instinctive), but the Type (Achiever), located within the (Triad for emotions).

6 - the results showed:

a - significant moral difference between males and females in Types (Helper) were observed in favor of males, and Types (individualist, Investigator, Challenger) for females.

B - The presence of significant moral difference between the three groups all categories separately (the students and university staff and staff) in Types (Achiever, Loyalist and enthusiast and Challenger) came for the benefit of the category (staff), as well as for the class (students and university staff , and media and politicians) were in favor of the category (media and politicians) whereas (media, politicians and staff) in Types (Achiever and enthusiast and Challenger) were in favor of (media and politicians).

C - The existence of significant differences between the moral status of the province centers of (Arbil, Dohuk) Types (reformer and peace-maker) and for the benefit of the status of Erbil and (individualist and Challenger) for the province of Dohuk. And the status of city center (Irbil and Sulaymaniyah) Types (Helper, Achiever and individualist and enthusiast) for the benefit of the status of Sulaymaniyah .

دافعية الانجاز وعلاقته بوصف الذات
لدى طلبة كلية الفنون الجميلة

م.م محمد طه حسين
قسم علم النفس/كلية الآداب
جامعة صلاح الدين

مشكلة البحث

البحث عن أي شيء مشكلة بحد ذاتها، فالباحث يرى بان هناك اشياء وعوامل وخفايا تدفعه لكي يتقصى الحقائق منها وتظهر بشكل أو بآخر لكي يقرر ما اذا كان حجم ومقدار ومستوى المشكلة بهذا القدر من التأثير يجعله يقتنع بأن إحساسه كان في موقعه ومقامه.

إذ أحس الباحث بان انخفاض قدرة الطلبة على الانجاز في اعمالهم لابد وان تكون على علاقة بمجموعة عوامل مؤثرة منها دافعيتهم تجاه هذه الحالة، ومن ثم بوصفهم لذواتهم عندما نسمع وهم يقيمون انفسهم كفنانين وذوي الميول الفنية وكذلك كطلاب عند مستوى من التحصيل الاكاديمي .

وقد لاحظ الباحث خلال تدريسه في كلية الفنون الجميلة/ جامعة صلاح الدين/اربيل بان الطلاب في كثير من الأحيان لا يلتزمون بالحضور في الفصل الدراسي، وكذلك يعاتبون المدرسين دائما على كثرة اعطائه لهم الواجبات وزيادة عدد صفحات مفردات المنهج المقرر. من هذه الملاحظات احس الباحث بان هناك مشكلة تجسدت في فرضية وجود علاقة بين وصف الطلبة لذواتهم وتقييمهم الشخصي لها ودافعية الانجاز لديهم ولهذا وجد بان التحقيق في صحة هذه الفرضية مشكلة تستحق البحث والدراسة. فالملاحظة آلية من آليات البحث العلمي والمدرس كما يصفه (باولو فريري) في كتابه (تربية الحرية. ٢٠٠٧) بانه باحث دائم.

اهمية البحث

يعد موضوع الدافعية للانجاز achievement motivation من المواضيع القليلة في علم النفس التي جذبت اهتمام عدد كبير من الباحثين، فأجريت العديد من البحوث والتجارب حوله منذ ١٩٥٣ وحتى وقتنا الحاضر. ونتيجة لهذا الاهتمام المتزايد من الباحثين فلقد صيغت اسس (نظرية الدافعية)، واصبحت الدافعية للانجاز حجر الزاوية في النمو الاقتصادي، وهدفا في بعض برامج تعديل السلوك، فضلا عن أن البحوث فيه قد ألقت الضوء على النمو المعرفي والعلاقة بين التفكير والفعل او السلوك، ولذلك يبدو انه لا يوجد بُعد آخر من ابعاد الشخصية الانسانية يحظى بمثل هذه الثروة الامبيريقية والنظرية والمعارف والمعلومات التطبيقية. وعلى الرغم من ان هذا الاتجاه كان له تاثير قليل في مجال الدراسات السايكولوجية الا انه جذب انتباه علماء العلوم الاجتماعية الأخرى، كالاقتصاد وعلم الاجتماع (تركي١٩٨٨، ص١٥٧-١٥٨).

وقد وجد (Sprinthau:1976) ان هذا العامل كان من اهم العوامل المؤثرة في التحصيل بما فيها الفروق الطبقية الاجتماعية والعرق ونسبة الطلبة الى المعلمين وعدد الكتب في المدرسة وحتى الخلفية التعليمية للمعلمين (غباري، ٢٠٠٨، ص٤٩-٥٠).

إن الدافعية للتعلم حالة خاصة من الدافعية العامة، تشير الى حالة داخلية عند المتعلم تدفعه الى الانتباه للموقف التعليمي والاقبال عليه بنشاط موجه والاستمرار فيه حتى يتحقق التعلم . فدافعية الانجاز على علاقة وثيقة بممارسات التنشئة الاجتماعية، وبما ان وصف الفرد لذاته اسلوب قد اكتسبه من أساليب المعاملة الوالدية بمعنى اوضح ضمن البيئة الاسرية والمؤسسات الاجتماعية الاخرى (قطامي و عدس،٢٠٠٢). ولهذا وجد الباحث بان دراسة هذه الظاهرة تستلزم الاولوية والاهتمام العلمي.

إذ تبين حسب دراسات امريكية (bukatko,Daehler;p472) ان اعتبار الذات المرتفع high self-esteem في المراهقة والرشد يرتبط بمشاعر السعادة والرضا والتوافق النفسي والاجتماعي، بينما يرتبط انخفاض تقدير الذات بمشاعر القلق والاكتئاب ونقص التوافق الاجتماعي والنفسي (الكتاني، ٢٠٠٠، ص١٧٤)..

إن الأبحاث السايكولوجية حول وعي الذات موزعة بشكل متساو حسب العمر في الطفولة واليفاعة وهناك أعمال كثيرة في هذا الصدد . فقد وجد سبرنتول (Sprinthall, 1965) إن الانجاز الأكاديمي هو وظيفة مفهوم ذات قوية لدى الطلبة، حيث يمتلك متدنيى التحصيل مفهوم ذات ضعيفة، وهم أكثر الناس تشتتا واقل قدرة على تنظيم امورهم واقل قدرة على ضبط اندفاعاتهم . وتشير نتائج دراسة تيسلر و شفارتز(Tessler & Shwarts, 1972) إلى أن الناس ذوي تقدير الذات العالي ينظرون الى كونهم قادرين على مواجهة الصعوبات في الحياة بانفسهم دون الحاجة الى الاعتماد على مساعدة الآخرين وان دافعيتهم الى التحصيل اقوى عند مقارنتهم بذوي تقدير الذات المنخفض (مصطفى، ١٩٩٠، ص١٧، غباري، ٢٠٠٨، ص٥٠_٥١).

وأشارت بعض الدراسات الى ان معظم البحوث في مجال الدافعية للانجاز قد اجريت في الثقافة الامريكية، إن البحوث التي اجريت في الثقافات الاخرى هي قليلة، وعدد كبير منها لم تتفق نتائجه مع النتائج التي ظهرت في الثقافة الامريكية ولذلك ازداد اهتمام الباحثين بدراسة الدافعية للانجاز في الثقافات المختلفة للتعرف على اثر الثقافة في هذا المتغير (تركي، ١٩٨٨، ص١٦١).

فالمجتمع الكردي بحاجة الى ان تجرى فيه بحوث من هذا النوع وذلك لقياس الدافعية لدى افرادها للانجاز وخاصة لدى طلبة الجامعة، واظهار العلاقات تبين اهمية هذا الموضوع وضرورة الدراسة والبحث فيه . فالباحث في بحثه الحالي يريد ان يستقصي بعض الحقائق المتعلقة بها من بين طلبة كلية الفنون الجميلة /جامعة صلاح الدين كون الكلية صرح اكاديمي وكذلك من الكليات التطبيقية المنتجة، ولهذا يكسب البحث الاهمية من ضرورة قياس العاملين او المتغيرين والبحث عن الرابط او العلاقة بينهما.

حدود البحث

تقتصر الدراسة الحالية على طلبة كلية الفنون الجميلة في جامعة صلاح الدين/أربيل للسنة الدراسية ٢٠٠٩_٢٠١٠.

أهداف البحث

تهدف هذه الدراسة الى ما يلي:

١- قياس مستوى دافعية الانجاز لدى طلبة كلية الفنون الجميلة .

٢- قياس درجة وصف الطلبة لذواتهم.

٣- معرفة طبيعة العلاقة بين دافعية الانجاز و وصف الذات لدى افراد عينة هذه الدراسة.

تحديد المصطلحات

١-الدافعية :

أ- تعريف هب (Hebb,1949) للدافعية: انها عملية يتم بمقتضاها اثارة نشاط الكائن الحي، وتنظيمه وتوجيهها إلى هدف محدد (غباري، ٢٠٠٨، ص١٦).

ب- تعريف (A.Chircevsi Alti,1975) للدافعية: انها عامل داخلي يسهم مع العوامل الداخلية الاخرى كالاستعدادات والسمات والخصائص الفردية المكتسبة في تحديد المظاهر السلوكية (سعيد، ١٩٩١، ص٨٩).

ج- تعريف يونغ Young: عملية لاستثارة السلوك وتنظيم وتعزيز السلوك (الداهري، صالح حسن، ١٩٩٩، ص٩٥).

٢- دافعية الانجاز:

حالة خاصة من الدافعية العامة، تشير الى حالة داخلية عند المتعلم تدفعه الى الانتباه للموقف التعليمي والاقبال عليه بنشاط موجه والاستمرار فيه حتى يتحقق التعلم (قطامي و عدس،٢٠٠٢،ص٥٠).

تعريف اتكنسون (Atkinson): نزعة او ميل لانجاز النجاح واستعداد دافعي مكتسب يختلف بين الافراد وكما يختلف عند الفرد الواحد في المواقف المختلفة (الهماوندي، ٢٠٠٥،ص٢٥).

٣- وصف الذات:

أ- الصورة التي يرى بها الفرد نفسه او الخصائص النفسية التي يدركها في نفسه (مصطفى،٢٠١٠،ص٢٠١).

ب- اعتقاد الشخص المكون عن نفسه أو وصفه لنفسه من حيث امكانياته ومنجزاته واهدافه ومواطن قوته وضعفه وعلاقاته بالآخرين، ومدى استقلاليته واعتماده على نفسه (زهران، حامد، ١٩٨٠،ص٨٠).

ج- تعبير ذاتي او ادراك الفرد لذاته ويكون في كثير من الاحيان هذا الادراك سلوكيا لكي يلاحظه الآخرون (كفافي، ١٩٨٩،ص١٠٤)

الإطار النظري

أولاً: دافع الانجاز

مفهوم الدافعية

يعرف الدافعية بأنها حالة داخلية تساعد في تحريك واستمرارية سلوك الكائن الحي وبدون الدافعية قد يفشل الكائن في الاتيان بالسلوك الذي سبق ان تعلمه . حيث اعطى يونغ تعريفا لهذا المفهوم وبيّنها على انها عملية استثارة وتحريك السلوك وتعضيد النشاط الى التقدم وتنظيم نموذج للنشاط (مجيد،١٩٩١،ص٣١). وللاجابة على السؤال: لماذا يتصرف الناس بالطريقة التي يتصرفون بها؟ وعلاقة هذا السلوك بالاهداف التي يسعى الانسان الى تحقيقها. ويشير مصطلح الدافعية Motivation الى مجموعة الظروف الداخلية والخارجية التي تحرك الفرد من اجل اعادة التوازن الذي اختل. فالدافع بهذا المعنى يشير الى نزعة للوصول الى هدف معين، وهذا الهدف قد يكون ارضاء لحاجات داخلية او حاجات خارجية (ابو رياش،٢٠٠٧، ص٤٥٧).

دافعية الانجاز

ان الدافعية للانجاز تمثل احدى الجوانب الهامة في نظام الدوافع الانسانية وقد برزت هذه الدافعية في السنوات الاخيرة بوصفها احدى المعالم المميزة في الدراسة والبحث في ديناميات الشخصية والسلوك (الهماوندي، ٢٠٠٥، ص٢١) . تشير دافيدوف ١٩٨٣ الى الدافعية للانجاز على انها سعي وراء التفوق وتحقيق للاهداف السامية وهذا الدافع ليس له اصول فسيولوجية واضحة لدى الانسان فاذا انصب اهتمام الفرد باشباع امكانياته وقدراته، فان دافع الانجاز قد يصنف على انه دافع

للنمو، ولكن اذا كان الاهتمام مركزا على المنافسة بين الافراد فيمكن اعتبار دافع الانجاز في هذه الحالة دافعا اجتماعيا. (دافيدوف،١٩٨٣،ص٤٦٤-٤٦٦) .

نظريات الدافع للانجاز

١- نظرية ماكليلاند MaClilland

يذهب ماكليلاند الى ان الدافع للانجاز تكوين افتراضي يتضمن الشعور بالاداء في مواقف تنافسية تهدف الى تحقيق معايير الامتياز والتفوق ويتضمن هذا الشعور جانبين هما الدافع للنجاح والخوف من الفشل والذي يحكمان سلوك الفرد اثناء كفاحه وجهوده في سبيل النجاح . يرى ماكليلاند ان الدوافع تتضمن نقطتين على متصل وجداني فالاول هي الحالة المتوقعة سواء كانت ايجابية ام سلبية ام محايدة، وهي التي تجدد من خلال التعلم السابق، والاخرى هي الحالة التي تتضمن زيادة او نقصانا في اللذة والالم بالنسبة الى الحالة الراهنة، ومن ثم تستأثر الدوافع في المواقف التي يوجد فيها تباين بين الحالة الانفعالية تكون متعلمة من الخبرات الماضية وتستعاد تلقائيا في ظهور مثيرات متشابهة لتلك المثيرات التي كانت موجودة في وقت التعلم الاصلي، ويؤدي التباين بين الحالات الانفعالية في الحاضر والمستقبل الى سلوك اقدامي او احجامي (الهماوندي، ٢٠٠٥، ص٢٣) ..اهتمت دراسات ماكليلاند بتحديد الاشخاص الذين يتوقع ان يتطور لديهم دافع الانجاز من الاشخاص الذين لا تتطور لديهم هذا الدافع وكذلك توقعات بخصوص الاشخاص الذين ينتهجون وجهة الانجاز في حالة معينة من سواهم (العبيدي،١٩٩٠،ص٤٠) .

٢- نظرية موراي

انه أول من قدم هذا المفهوم بشكل دقيق بوصفه مكونا مهما من مكونات الشخصية وذلك في دراسته الموسومة (استكشاف في الشخصية exploration in personality) والتي عرض فيها موراي العديد من الحاجات النفسية وعلى الرغم من امده البعيد الذي ذهبت اليه الكثير من الدراسات والبحوث لمفهوم الانجاز وانتشار هذا المفهوم على نطاق واسع في التراث السايكولوجي الى ان تعريفه لم يخرج عن نسق موراى للحاجات النفسية (بني يوسف، ٢٠٠٧، ص٨٠).

واوضح موراي ان شدة الحاجة للانجاز تتمثل في عدة مظاهر من أهمها: سعي الفرد الى القيام بالاعمال الصعبة، وتناول الافكار وتنظيمها مع انجاز ذلك بسرعة وبطريقة استقلالية، وتخطي الفرد لمن يقابله من عقبات وتفوقه على ذاته، ومنافسة الآخرين والتفوق عليهم، وتقدير الفرد لذاته من خلال الممارسة الناجحة اما لديه من قدرات وامكانات، واشار موراي الى ان الحاجة للانجاز قد اعطيت اسم ارادة القوى (Will to power) في كثير من الاحيان. وافترض على انها تندرج تحت حاجة كبرى واشمل حاجة هي حاجة التفوق(need for superiority) (بني يوسف، ٢٠٠٧، ص٨٠–٨١).

٣- نظرية اتكنسن (Atkinson theory)

يرى أتكنسن بان معادلة الدافع للانجاز هي : دافع الانجاز = دوافع النجاح مطروحا منه دوافع تنجب الفشل، يؤدي الى محصلة أكبر من الدوافع للانجاز . أما دوافع النجاح هي تلك الدوافع التي توجه سلوك الفرد لتوظيف امكاناته للتعامل مع البيئة بكفائة وايجابية لتحقيق النجاح، والتي تبدو في المغامرة، مواجهة الصعاب، تنوع اهتمامات الفرد، الثقة بالنفس، الشعور بالمقدرة على التنافس، الاستقلال، وتمثل هذه دوافع اقدام لدى الفرد. بينما دوافع تجنب الفشل تجلب للفرد حالة القلق (بني يوسف،٢٠٠٧،ص٨١). يرى اتكنسون ان دافعية الانجاز تكتسب في الطفولة وتكون مستمرة وثابتة نسبيا فترات من الوقت وتعتمد التوقعات الحافزة على خبرة الشخص في مواقف معينة تشبه تلك المواقف التي يواجهها في المواقف الراهنة، وهذه تتغير كلما تحرك الشخص من موقف الى آخر فقد طور اتكنسون نموذجا لتفسير دافعية الانجاز حيث قامت نظريته على نظرية القيمة والتوقع من حيث القيمة التي يتوقعها والاهداف التي سيحققها (الهماوندي، ٢٠٠٥،ص٢٤–٢٥).

٤- نظرية هايدر (Heider theory)

يعد هايدر أول من كتب عن الاعزاء كعملية معرفية ذاتية واوضح اهمية ادراك الفرد لهذه العوامل عند انجازه لعمل ما، بينما ما يتعلق بالانجاز الخاص بالاعزاء يمكن الاشارة في هذا الصدد الى نظرية هايدر(Heider, 1986) حيث اهتمت بتحليل مواقف الاداء والانجاز بصفة عامة. كشف هايدر الطرق والاساليب التي يفسر بها الناس العلاقة بين اسباب الاحداث ونتائجها، حيث ميز بين مجموعتين من العوامل

تحددان الاحداث، عوامل تتعلق بالشخص نفسه واخرى تختص بالبيئة الخارجية، فالنجاح والفشل في العمل يمكن ارجائهما الى عوامل شخصية مثل القدرة والجهد أو الى عوامل بيئية مثل صعوبة العمل والحظ. وقد اشار هايدر كذلك الى ان مثل هذه العوامل الداخلية والخارجية تتظافر مع بعضهما البعض لتقرير نوع السلوك وتتوقف اهمية نوع الاعزاء السببي الداخلي في مقابل الخارجي على مدى اثرهما على الخبرة الانفعالية وتوقعات المستقبل والسلوك العقلي (بني يوسف، ٢٠٠٧،ص٨٣-٨٤).

وضع هايدر حجر الزاوية لنظرية العزو في كتابه المنشور عام (١٩٥٨) بعنوان (علم نفس العلاقات بين الاشخاص Interpersonal Psychology) ورأى هايدر في كتابه هذا ان الدراسة لكيفية فهم الانسان لعالمه الاجتماعي يجب ان تاخذ فهم الشخص العادي لهذا العالم بوصفه نقطة انطلاق، واكدت النظرية ان السلوك لا يعتبر مدفوعا بقوى داخلية او خارجية ما لم يكن الكائن يقصد او ينوي الوصول الى هدف معين (Schultz,1977,p:28.) .

ثانياً: وصف الذات (Self Description)

معنى الذات

الإنسان في طفولته يظهر مستقلا ومميزا عن الآخرين من حيث الخبرة، هذا المظهر المستقل هو الذات وتحضر هذه المنظومة من خلال تطورها للكلمة (أنا) أو ميزتي الخاصة

حيث عرف ميد (G.H.Mead.1934) الذات بانها الخاصة الفريدة للشخص يكتسبها نتيجة لنمو قدرته على التفاعل مع الآخرين في مجتمعه عبر التواصل الرمزي واللغة. وبهذا التعريف تختلف الذات عن النظام الفسيولوجي فالطفل لا يولد مزودا بها، بل هي تظهر وتنمو من خلال الخبرة الاجتماعية والتواصل الاجتماعي وتستمر في النمو مدى الحياة،انها في نمو وتغير مستمر (الكتاني، ٢٠٠٠، ص١٣٤). ويعتقد كارل كوستاف يونغ بان كل فرد يمتلك أويرث اتجاها يخطو على اساسه نحو تكامله ونموه الشخصي يسمي يونغ هذا التنظيم ب(الذات-Self) (Gregory,2002,p:106). ان مصطلح الذات يشير الى كلية الشخص التي تنطلق اساسا من القاعدة البايولوجية الجسمية، فالجسد هو القاعدة الاساسية لنشوء الذات ووعيها كذات. ميلاد الذات ونموها ما هو الا عملية الانفصال – الوجود الفردي The

Separation Individution – الانفصال عن الآخر كمغاير والعلاقة الضرورية معه كموضوع ارتباط يحدد الوجود الفردي. انها عملية تنمو مع نمو البناء الفعلي (الكتاني، ٢٠٠٠، ص١٣٥).

ان ماثيو آرنولد لديه عبارة مشهورة وهي (ما نحن وما ينبغي علينا ان نكون عليه؟)، فاننا في هذه الحالة يجب ان نبحث عن انفسنا وذواتنا، ان هاجس التوجس والخوف المفزع المحدق بنا من كل جانب يبعث فينا حافزا جديدا يحملنا على ان نسأل: هل يحتمل ان يكون هناك مصدر مهم من نوع ما من مصادر الهداية والقوة كنا قد أهملناه. كيف يكون بوسع المرء أن يأخذ على عاتقه مهمة أن التطور الطويل هذا صوب ادراك الذات وفهمها في وقت ما من شيئ فيه عمليا ثابت ومؤكد في الحاضر كان ذلك أم في المستقبل (ماي، ١٩٩٣، ص١٣).

مفهوم وصف الذات

يبدأ الأطفال بتكوين مشاعرهم الاولية لتقدير الذات منذ الاسبوع السادس من حياتهم وذلك استنادا الى تقييمهم للكيفية التي يستجيب بها العالم من حولهم لاحتياجاتهم الانفعالية والجسمية، وأثناء مرور الاطفال بمراحل النمو المختلفة، فان تقديرهم لذواتهم يتغير تبعا للكيفية التي يستجيب بها الاشخاص المهمون في حياتهم لاحتياجاتهم وتبعا لدرجة النجاح التي يحققونها في اجتياز كل مرحلة من مراحل النمو هذه (أبو رياش وعبدالحق، ٢٠٠٧،ص١٧٦).

من الممكن وصف شخصية فرد ما عن طريق استخدام مفاهيم التحليل النفسي وذلك دون الرجوع الى الطريقة التي يدرك بها الفرد ذاته، او قد تستخدم تعبيرات ومصطلحات نظرية السمات لكي نصف كيف يبدو شخص ما للآخرين بانه شخص ذكي وحساس و...الخ. ولكن اذا لم تكن هناك محاولة حقيقية لكي نفهم كيف يرى الانسان نفسه ويدرك ذاته، فان البحث في الشخصية الانسانية لا يلبث ان يبقى غير متكامل في الشخصية، كما قال (كارل روجرز) واتباعه (بتو، ٢٠٠٥، ص٥٠). يرى كل من (عدس ومصلح ١٩٩٩) ان شعور الفرد باهميته وفهمه لها وتقييمها يعتبر حجر الزاوية في بناء سعادته وكل من امتلك هذا الشعور الايجابي قادر على ان يستقبل

الحياة بمرح ودون ان يضع في طريقه متاعب وعراقيل غير منتظرة (عدس ومصلح، ١٩٩٩، ص٣١).

فالأسس البنيوية التي يرتكز عليها مفهوم الذات عند كل من فرويد ومن بعده (لاكان) هو كون الانسان منشطرا على نفسه في قسم لاشعوري وآخر شعوري. وهذا الانشطار ليس حدا فاصلا يحول دون معرفة الاول للثاني. استعان لاكان للبرهان على نظريته في التحليل النفسي بعلم (الالسنة) ولكن لم يرتكز على اللغة كموضوعة للدراسة كاللسانيين بل بين ان كلام الفرد نفسه (الذات المتكلمة) هو الوسيلة الوحيدة لمعرفة الذات (الكتاني، ٢٠٠٠، ص١٣٨).

وتتعدد الأبعاد المختلفة لمفهوم الذات، وسوف نشير اليها كونها تهمنا في هذه الدراسة:-

١- الذات الجسدية أو صورة الجسم Body Image :

ان صورة الجسم تشير الى مفهوم الفرد من مظهره الجسمي وهيئته العامة ومدى اقناعه بما هو عليه من خصائص جسمية، وان صورة الجسم تشمل الشكل الظاهري.

٢- الذات الاجتماعية:

حيث تكون الذات الاجتماعية حصيلة ذوات متعددة هي: الذات العرقية، الذات الثقافية، الذات الدينية، وان المجتمع الذي يعيش فيه الاطفال يؤثر في مشاعرهم بذواتهم.

٣- الذات المعرفية:

حيث يدرك من خلالها الافراد الاشياء والاحداث في بيئتهم ويضيفون اليها العديد من المعاني، وان ذلك يتم من خلال العلاقات والتفاعلات المتبادلة بين الفرد والآخرين.

٤- الذات النفسية:

ويقصد بها مفهوم الفرد عن ذاته النفسية والتي تتكون بالطبع من خلال ادراكه لعواطفه ومشاعره واحاسيسه وانفعالاته الخاصة ودرجة ثقته أو عدم ثقته بنفسه (غانم، ٢٠٠٦، ص٣٨١).

نظريات عن وصف الذات

١- نظرية روزنبرغ

تدور أعمال روزنبرغ حول محاولته دراسة نمو وارتقاء سلوك تقييم الفرد لذاته، وسلوكه من زاوية المعايير السائدة في الوسط الاجتماعي المحيط بالفرد. وقد اهتم روزنبرغ بصفة خاصة بتقييم المراهقين لذواتهم. ووسع دائرة اهتمامه بعد ذلك بحيث شملت ديناميات تطور صورة الذات الايجابية في مرحلة المراهقة. واهتم بالدور الذي تقوم به الاسرة في وصف الفرد لذاته. وعمل على توضيح العلاقة بين تقدير الذات الذي يتكون في اطار الاسرة واساليب السلوك الاجتماعي اللاحق للفرد فيما بعد. كما اهتم بشرح وتفسير الفروق التي توجد بين الجماعات في تقدير الذات مثل تلك التي بين المراهقين الزنوج والمراهقين البيض، والتغييرات التي تحدث في تقدير الذات في مختلف مراحل العمر، والمنهج الذي استخدمه روزنبرغ هو الاعتماد على مفهوم (الاتجاه) باعتبارها أداة محورية تربط بين السابق واللاحق من الاحداث والسلوك. واعتبر روزنبرغ ان تقدير الذات مفهوم يعكس اتجاه الفرد نحو نفسه. وطرح فكرة ان الفرد يكون اتجاها نحو كل الموضوعات التي يتعاون معها ويخبرها وما الذات الا احد هذه الموضوعات. (Rosenberg, 1973, p:38-553,568).

٢- نظرية كوبر سميث

يؤكد كوبر سميث بشدة على اهمية تجنب فرض الفروض غير الضرورية. واذا كان تقدير الذات عند روزنبرغ ظاهرة أحادية البعد بمعنى انها اتجاه نحو موضوع نوعي فانها عند كوبر سميث ظاهرة اكثر تعقيدا لانها تتضمن كلا من عمليات تقييم الذات كما تتضمن ردود الفعل أو الاستجابات الدفاعية . وأذا كان تقدير الذات يتضمن اتجاهات تقييمية نحو الذات فان هذه الاتجاهات تتسم بقدر كبير من العاطفة. فتقدير الذات عند كوبر سميث هو الحكم الذي يصدره الفرد على نفسه متضمنا الاتجاهات التي يرى انها تصفه على نحو دقيق.

ويقسم تعبير الفرد عن تقديره لذاته الى قسمين: التعبير الذاتي وهو ادراك الفرد لذاته و(وصفه لها). والتعبير السلوكي ويشير الى الاساليب السلوكية التي تفصح عن تقدير الفرد لذاته التي تكون متاحة للملاحظة الخارجية. ويميز كوبر سميث بين نوعين من تقدير الذات: تقدير الذات الحقيقي، ويوجد عند الافراد الذين يشعرون

بالفعل انهم ذو قيمة، ولكنهم لا يستطيعون الاعتراف بمثل هذا الشعور والتعامل على اساسه مع انفسهم ومع الآخرين. وقد ركز كوبر سميث على الخصائص العملية التي تصبح من خلالها مختلف جوانب الظاهرة الاجتماعية ذات علاقة بعملية تقييم الذات. وقد افترض في سبيل ذلك اربع مجموعات من المتغيرات تعمل كمحددات لتقدير الذات وهي: النجاحات، القيم، الطموحات، الدفاعات. (كفافي، ١٩٨٤، ص١٠٤–١٠٥).

٣- نظرية زيلر

زيلر يعتبر تقدير الذات ما هو الا البناء الاجتماعي للذات وينظر الى تقدير الذات من زاوية نظرية المجال في الشخصية، ويؤكد ان تقييم الذات لا يحدث في معظم الحالات الا في الاطار المرجعي الاجتماعي. ويصف تقدير الذات بانه تقدير يقوم الفرد لذاته ويلعب دور المتغير الوسيط أو انه يشغل المنطقة المتوسطة بين الذات والعالم الواقعي. وعلى ذلك فعندما تحدث تغييرات في بيئة الشخص الاجتماعية فان تقدير الذات هو العامل الذي يحدد نوعية التغييرات التي تحدث في تقييم الفرد لذاته تبعا لذلك.

وتقدير الذات طبقا لزيلر مفهوم يربط بين تكامل الشخصية من ناحية وقدرة الفرد على ان يستجيب لمختلف المثيرات التي يتعرض لها من ناحية اخرى. ولذلك فانه افترض ان الشخصية التي تتمتع بدرجة عالية من التكامل تحظى بدرجة عالية من تقدير الذات، وهذا يساعدنا في ان تؤدي وظائفها بدرجة عالية من الكفائة في الوسط الاجتماعي الذي توجد فيه. (Ziller, 1969 , p;84).

الدراسات السابقة

أولا:– الدراسات المتعلقة بالمتغير الاول لهذا البحث (دافع الانجاز)

١- دراسة مجيد ١٩٩٠

هدفت الدراسة الى معرفة مستوى دافع الانجاز الدراسي لطلبة كليات التربية في الجامعات العراقية . وكذلك الكشف عن دلالة الفروق في دافع الانجاز الدراسي بين طلبة كليات التربية بالجامعات العراقية وفقا لمتغيرات: الاختصاص والجنس والمرحلة الدراسية والسكن.

وبلغ عدد الطلبة في الصفوف الاولى والرابعة من هذه الكليات ٨٤٢٨ طالبا وطالبة بواقع ٣٠٧٩ طالبا وطالبة في الصفوف الاولى و٥٣٤٩ طالبا وطالبة في الصفوف الرابعة موزعين على الاقسام العلمية والانسانية. وأشارت النتائج إلى ان مستوى دافع الانجاز الدراسي لطلبة الكليات كان بمتوسط حسابي (١٣٨,٤٧) وبانحراف معياري (١٨,٠٦) وكان هذا المستوى ايجابي. اما على مستوى الجامعات والكليات المشمولة بالبحث فقد كان المتوسط الحسابي لطلبة كلية التربية جامعة بغداد (١٤١,٣٢) بانحراف معياري (١٥,٥٢) وكان اعلى المستويات. ثم كلية التربية/جامعة البصرة بمتوسط حسابي لدافع الانجاز (١٣٦,٩٦) بانحراف معياري (١٨,٠٢). ثم جاءت كلية التربية/جامعة صلاح الدين بمتوسط حسابي (١٣٥,١٠) وبانحراف معياري (٢١,٣٨). وظهر من نتائج البحث ان هناك فروقا ذات دلالة معنوية في دافع الانجاز الدراسي لمتغيرات البحث (الاختصاص، الجنس، المرحلة، السكن)، اذ كان المتوسط الحسابي للاختصاص الانساني (١٤١,٤٥) بانحراف معياري (١٧,٩٠) . اما المتوسط الحسابي للاختصاص العلمي (١٣٦,٥٧) بانحراف معياري (١٨,٠٥) وكان الفرق ذات دلالة عند مستوى (٠,٠١) لمصلحة الاختصاص الانساني (مجيد،١٩٩٠، ص٣-١٠٠).

٢- **دراسة الهماوندي ٢٠٠٥**

_ "مستوى الدافعية للانجاز وعلاقته بالتحصيل الدراسي لدى طلبة المرحلة الاعدادية من ابناء ضحايا عمليات الانفال – فاقدي الاب– واقرانهم ابناء الآخرين".

اهداف هذه الدراسة هي:

١- قياس مستوى دافعي الانجاز الدراسي لدى ابناء ضحايا عمليات الانفال واقرانهم الذين يعيشون مع والديهم.

٢- ايجاد دلالة الفروق لدافع الانجاز الدراسي بين ابناء ضحايا عمليات الانفال واقرانهم من ابناء الآخرين.

٣- ايجاد دلالة الفروق لدافع الانجاز الدراسي عند ابناء ضحايا عمليات الانفال انفسهم تبعا لمتغير الجنس ونوع الدراسة.

٤- التعرف على العلاقة بين دافع الانجاز الدراسي والتحصيل الدراسي لدى ابناء ضحايا عمليات الانفال .

٥- التعرف على العلاقة بين دافع الانجاز والتحصيل الدراسي لدى ابناء الآخرين ممن يعيشون مع والديهم.

عينة البحث:

شملت طلبة المدارس الاعدادي والثانوية حيث تم اختبار ١٧٢ طالباً وطالبة من ابناء ضحايا عمليات الانفال ثم تم اختبار ١٧٢ طالباً وطالبة من ابناء الآخرين الذين يعيشون مع والديهم.

أداة البحث:

استخدم الباحث لقياس دافع الانجاز الدراسي مقياس (الكناني ١٩٧٩) المطور من قبل (السعدي١٩٨١) بعد ترجمته الى اللغة الكردية .

أهم النتائج:

١- ان مستوى دافع الانجاز الدراسي لدى ابناء ضحايا عمليات الانفال منخفض مقارنة بالمتوسط الفرضي للمقياس، في حين ان مستوى دافع الانجاز الدراسي لدى ابناء الآخرين الذين يعيشون مع آبائهم مرتفع مقارنة بالمتوسط الفرضي للمقياس.

٢- ان هناك فروق ذات دلالة معنوية في مستوى دافع الانجاز الدراسي بين ابناء ضحايا عمليات الانفال واقرانهم من ابناء الآخرين الذين يعيشون مع أبائهم ولصالح ابناء الآخرين.

٣- وجود علاقة ارتباطية موجبة بين دافع الانجاز الدراسي والتحصيل الدراسي لدى ابناء ضحايا عمليات الانفال.

ثانيا: الدراسات المتعلقة بالمتغير الثاني لهذا البحث

١- دراسة مصطفى (١٩٩٠)

هدفت الرسالة الى التعرف على مستوى تقدير الذات لدى المراهقين والمراهقات من ابناء الشهداء والمتوفين والاحياء. وكذلك دلالة الفروق بين مستويات تقدير الذات لدى افراد العينة حسب متغير الجنس وحالة الاب. فضلاً عن التعرف على العلاقة بين تقدير الذات لدى افراد العينة والمتغيرات الآتية (صرامة الأب، دفء الأب، صرامة الأم، دفء الأم، حجم العائلة، ترتيب المفحوص في العائلة، مدة غياب

الاب، الجنس، حالة الاب). ومدى إسهام هذه المتغيرات في تقدير الذات لدى افراد العينة.

وبلغت عينة البحث ٣٣٦ طالبا وطالبة اختيرت من مدارس (تربية الرصافة وتربية الكرخ) ١١٠ خاصة بابناء الشهداء و١٠٦ خاصة بابناء المتوفين و١٢٠ خاصة بابناء الاحياء. ممن طبق عليهم مقياس تقدير الذات ومقياس معاملة الوالدين (اتكن) . فأشارت النتائج إلى تسجيل ابناء الشهداء اعلى وسط حسابي في متغير صرامة الاب باالمقارنة مع اقرانهم من ابناء المتوفين وابناء الاحياء الذين سجلوا اقل وسط حسابي حيث كانت القيمتان (٤١,٨١) (٣٩,٧٦). وتبين ان الوسط الحسابي لتقدير الذات هو (٣١,١٣) وذلك على مستوى العينة ككل. وان لمعاملة الوالدين بأنماطها الاربعة لها الأثر الأقوى بالمقارنة مع المتغيرات الاخرى على تقدير الذات لدى ابناء الشهداء والمتوفين والأحياء. وتبين إن لمعاملة الوالدين اكبر اسهاما في تقدير الذات لدى المراهقين والمراهقات تبعا لمتغير الجنس حيث ان حالة استشهاد الاب اسهمت بأعلى تقدير للذات لدى بنات الشهداء وبالمقابل فانه حالة وفاة الاب اسهمت باوطأ تقدير للذات لابناء المتوفين. (مصطفى، ١٩٩٠، ص١-١٠٨).

٢- دراسة بتو (٢٠٠٥)

هدفت الدراسة الى التعرف على مستويات العوامل الخمسة للعينة ودلالات الفروق في هذه المستويات وبحسب الجنس والمرحلة والاختصاص. وتحديد مستويات تقييم الذات من الناحية التحصيلية للعينة ودلالات الفروق في مستويات تقييم الذات من الناحية التحصيلية وبحسب الجنس والمرحلة والاختصاص. وكذلك التعرف على معاملات الارتباط بين العوامل الخمسة وتقييم الذات من الناحية التحصيلية للعينة ككل مرة وبحسب الجنس والمرحلة والاختصاص مرة اخرى.

وضمت العينة ٤٠٠ طالب وطالبة وكانت العينة طبقية عشوائية موزعة على ٤ كليات انسانية و٤ كليات علمية من مجموع ١٩ كلية في جامعة صلاح الدين. وأظهرت النتائج من حيث تقييم الذات سجلت العينة وبحسب الجنس والمرحلة والاختصاص مستويات عالية وذات دلالة عالية مقياس تقييم الذات من الناحية التحصيلية. كما ظهرت ارتباطات دالة احصائيا بين كل من عامل (العصابية، الانبساطية، الانسجام،

يقظة الضمير) وتقييم الذات من الناحية التحصيلية كما ولم تظهر علاقة دالة بين الانفتاح على الخبرة وتقييم الذات من الناحية التحصيلية.

الدراسات المتعلقة بمتغيري البحث

دراسة شعيب (١٩٨٨)

هدفت الدراسة الى معرفة مدى اختلاف المراهقون الذكور عن الاناث في المجتمع السعودي في درجة تقديرهم للذات، ومدى ارتباط التحصيل الدراسي لدى المراهقين بدرجة القلق لديهم. وكذلك امكانية وضع نموذج للعلاقة السببية بين كل من التحصيل الدراسي والقلق وتقدير الذات لدى المراهقين . وتكونت العينة من ١٤٨ تلميذا و١٤٤ تلميذة تم اختيارهم بالطريقة العشوائية. واعتمدت الدراسة على مقياس القلق الصريح ل (Castanida,1956) الذي يتكون من ٥٣ فقرة، ومقياس تقدير الذات لـ(رونالد شني) تتكون من ٤٥ فقرة.

وأشارت النتائج إلى عدم وجود فروق ذات دلالة احصائية بين الذكور والاناث في درجة تقديرهم للذات. وكذلك ارتباط التحصيل الدراسي لدى كل من الذكور واالاناث في نهاية المرحلة المتوسطة سلبيا مع درجة القلق لديهم. حيث بلغت قيمة معامل الارتباط لمجموعة الاناث -142 ,0، بينما بلغت قيمته لعينة الذكور -130 ,0 في حين كانت قيمته للعينة الكلية تساوي -0,157، وتبين أن التحصيل الدراسي لدى الطلاب والطالبات في مرحلة المراهقة هو نتيجة مباشرة للتأثير الذي يلعبه كل من القلق وتقدير الذات (شعيب، ١٩٨٨، ص ١٤١–١٤٧).

استشهد الباحث من هذه الدراسات وذكرها في دراسته لاجل المقارنة بين نتائجها والنتائج التي توصلت اليها هذه الدراسات وكذلك الاداة ومجتمع العينة وكيفية اختيار العينة والوسائل الاحصائية.

أجراءات البحث

مجتمع البحث

ان المجتمع الذي يقوم الباحث باجراء البحث حوله هو طلبة كلية الفنون الجميلة من المراحل الاربعة في الاقسام الاربعة الموجودة في الكلية وهي(قسم الفنون

التشكيلية وقسم الفنون المسرحية والفنـون الموسـيقية والسـينما)، والبـالغ عـددهم (٣٥٠) طالباً وطالبة، والجدول (١) يوضح ذلك.

الجدول (١)

توزيع أفراد مجتمع البحث تبعاً للقسم والجنس

القسم	ذكور	إناث	المجموع
الفنون التشكيلية	٦٨	٥٩	١٢٧
الفنون المسرحية	٥٨	١٨	٧٦
الفنون الموسيقية	٨٠	٢٠	١٠٠
السينما	٣٢	١٥	٤٧
المجموع	٢٣٨	١١٢	٣٥٠

عينة البحث

يتكـون عينـة البحـث مـن (١٠٥) طالبـا وطالبـة مـن المراحـل الاربعـة في الفنـون التشكيلية والفنون الموسيقية والسينما والمراحل الثلاث في الفنـون المسـرحية (٧١) ذكوراً و(٣٤) اناثا. واستفاد من العينة العشوائية الطبقية، وقد قـام الباحـث بـاجراء عملية النسبة والتناسب لغرض الموازنة بين طبقات العينة الموزعة على اقسام الكلية وكانت النسبة المأخوذة للعينة من مجتمع البحث ٣٠٪ والمبين من جدول رقم (٢).

القسم	الذكور	الاناث	المجموع
الفنون التشكيلية	٢٠	١٨	٣٨
الفنون المسرحية	١٧	٥	٢٢
الفنون الموسيقية	٢٤	٦	٣٠
السينما	١٠	٥	١٥
المجموع	٧١	٣٤	١٠٥

أدوات البحث

استخدم الباحث الادوات التالية لدراسته:-

١- مقياس دافعية الانجاز لناهدة سكر (٢٠٠٣) ويتكون من ٣٢ فقرة والمنشورة في كتاب الدكتورة سكر(الاختبارات والمقاييس النفسية والتربوية) والمشيرة اليه في قائمة المصادر.

٢- مقياس وصف الذات لناهدة سكر (٢٠٠٣) والتي تتضمن اتجاهات مختلفة اومعتقدات احيانا يؤمن بها الناس ويتكون من ٤٠ فقرة، نشرها الدكتورة سكر في كتاب الاختبارات والمقاييس النفسية والتربوية.

صدق الاداة

اخذ الباحث صدق أدواته وفق الاصول المتبعة الا وهي توزيعه على الخبراء المختصين في مجال علم النفس وعددهم ١٠ وهم بدورهم قدموا آرائهم حول المقياسين والفقرات الموجودة فيها وقد حصل المقياسين المذكورين على نسبة اتفاق ٨٥٪ وهذه النسبة اعطت الاداتين مؤشراً على إمكانية الاعتماد عليهما في قياس متغيرات البحث .

ثبات الاداة

اعتمد الباحث على أسلوب إعادة الاختبار في تحديد معامل ثبات الأداتين وذلك بتطبيق كل مقياس على عينة تكونت من (٣٠) طالبا وطالبة، ثم أعيد تطبيق الأداتين على نفس الأفراد بعد مرور مدة ١٤ يوماً، وتم حساب معامل الارتباط بين درجات التطبيقين وذلك باستخدام معامل ارتباط بيرسون . فتبين أن قيمة الارتباط لمقياس دافعية الانجاز تساوي (٠,٨٢) في حين بلغ معامل الارتباط بين درجات التطبيقين لمقياس وصف الذات (٠,٨٥) وتدل هذه القيم على استقرار النتائج وهومؤشر عال لثبات الأداتين .

صدق الترجمة الى اللغة الكوردية

قام الباحث بترجمة المقياسين الى اللغة الكوردية وبعد ذلك قدمهما الى خبراء في اللغة الكوردية، وبعد ذلك طلب الباحث من خبراء آخرين لاعادة ترجمة المقياسين من الكوردية الى اللغة العربية وذلك لكي يتأكد اكثر من تقارب النصين الكوردية

والعربية من بعضهما البعض، فقد اعتمد الباحث على التغيرات التي حصلت على الصياغة اللغوية الكوردية ومن ثم بدا بالتطبيق.

تطبيق الاختبار

بعد التأكد من جاهزية الأداتين للتطبيق قام الباحث بتطبيقهما على عينته وذلك في فترة ٣ ايام من (٢٠١٠/١٢/٤) الى ٢٠١٠/١٢/٧)، وكان التطبيق بشكل جماعي وحسب المراحل والأقسام الدراسية .

المعالجة الإحصائية:

تمت معالجة البيانات الواردة في البحث باستخدام الوسائل الآتية:

١. معامل ارتباط بيرسون لغرض تحديد معامل ثبات أدوات البحث، وكذلك للكشف عن طبيعة العلاقة بين متغيري البحث .

٢. الاختبار التائي لعينة واحدة لغرض تحديد مستوى دافعية الانجاز ووصف الذات لدى أفراد العينة .

٣. الاختبار التائي لعينتين مستقلتين للكشف عن دلالة الفروق في دافعية الانجاز ووصف الذات تبعاً لمتغير الجنس .

نتائج البحث:

الهدف الأول: قياس مستوى دافعية الانجاز لدى طلبة كلية الفنون الجميلة.

بعد أن تم إدخال البيانات الواردة في البحث إلى الحاسوب، والتي تم الحصول عليها من إجابات أفراد العينة عن الفقرات المتضمنة في مقياس دافعية الانجاز، تمت معالجة البيانات باستخدام الحقيبة الإحصائية للعلوم الاجتماعية والتي يرمز لها باختصار بـ (SPSS) . فأظهرت النتائج أن متوسط درجات أفراد العينة في دافعية الانجاز يبلغ (١٨٠,٠٣) درجة بانحراف معياري قدره (٣٤,٨٧) درجة، وعند مقارنتها مع الوسط الفرضي للمقياس البالغ (١٦٠) درجة والحاصل عليه من خلال معادلة حاصل ضرب أقصى درجة البدائل من عدد الفقرات وادنى درجة ثم جمعهما وتقسيمهما على العدد ٢، ومن ثم قام الباحث باستخدام الاختبار التائي لعينة واحدة، تبين أن القيمة التائية المحسوبة تساوي (٥,٨٨٥) وهي دالة إحصائياً عند مستوى دلالة (٠,٠٥) ودرجة حرية (١٠٤)، والجدول (٣) يوضح ذلك .

الجدول (٣)

دلالة الفرق بين الوسط المتحقق والوسط الفرضي لدافعية الانجاز لدى أفراد العينة

المتغير	العدد	المتوسط المتحقق	الانحراف المعياري	الوسط الفرضي	القيمة التائية	مستوى الدلالة
دافعية الانجاز	١٠٥	١٨٠,٠٣	٣٤,٨٧	١٦٠	٥,٨٨٥	٠,٠٥

وللكشف عن دلالة الفرق بين الجنسين من طلبة كلية الفنون في دافعية الانجاز، تمت معالجة البيانات إحصائياً باستخدام الاختبار التائي لعينتين مستقلتين . فأظهرت النتائج أن متوسط درجات الذكور في مقياس دافعية الانجاز يبلغ (١٨٣,٥٧) بانحراف معياري قدرهُ (٣١,٩٠)، في حين بلغ متوسط درجات الإناث بلغ (١٧٢,٦١) درجة بانحراف معياري قدرهُ (٣٩,٨٨)، وعند إجراء المقارنة إحصائياً الاختبار التائي لعينتين مستقلتين، تبين عدم وجود فرق دال إحصائياً في دافعية الانجاز بين الجنسين، والجدول (٤) يوضح ذلك .

الجدول (٤)

دلالة الفرق بين متوسطات درجات الجنسين في دافعية الانجاز

الجنس	العدد	متوسط الدرجات	الانحراف المعياري	القيمة التائية	مستوى الدلالة
ذكر	٧١	١٨٣,٥٧	٣١,٩٠	١,٥١٦	غير دال
أنثى	٣٤	١٧٢,٦١	٣٩,٨٨		

الهدف الثاني : قياس مستوى وصف الذات لدى طلبة كلية الفنون الجميلة.

ولأجل تحقيق هذا الهدف تمت معالجة البيانات الواردة باستخدام الحقيبة الإحصائية للعلوم الاجتماعية والتي يرمز لها باختصار بـ (SPSS) . فأظهرت النتائج أن متوسط درجات أفراد العينة في وصف الذات يبلغ (١٨,٥٨) درجة بانحراف معياري قدره (٤,٨٢) درجة، وعند مقارنتها مع الوسط الفرضي للمقياس البالغ (١٦) درجة باستخدام الاختبار التائي لعينة واحدة، تبين أن القيمة التائية المحسوبة تساوي (٥,٤٨٥) وهي دالة إحصائياً عند مستوى دلالة (٠,٠٥) ودرجة حرية (١٠٤)، والجدول (٥) يوضح ذلك .

الجدول (٥)

دلالة الفرق بين الوسط المتحقق والوسط الفرضي لوصف الذات لدى أفراد العينة

المتغير	العدد	المتوسط المتحقق	الانحراف المعياري	الوسط الفرضي	القيمة التائية	مستوى الدلالة
وصف الذات	١٠٥	١٨,٥٨	٤,٨٢	١٦	٥,٤٨٥	٠,٠٥

وللكشف عن دلالة الفرق بين الجنسين من طلبة كلية الفنون في وصف الذات، تمت معالجة البيانات إحصائياً باستخدام الاختبار التائي لعينتين مستقلتين . فأظهرت النتائج أن متوسط درجات الذكور في مقياس وصف الذات يبلغ (١٨,٧٧) بانحراف معياري قدرهُ (٤,٩٧)، في حين بلغ متوسط درجات الإناث (١٨,١٧) درجة بانحراف معياري قدرهُ (٤,٥٤)، وعند إجراء المقارنة إحصائياً الاختبار التائي لعينتين مستقلتين، تبين عدم وجود فرق دال إحصائياً في دافعية الانجاز بين الجنسين، والجدول (٦) يوضح ذلك .

الجدول (٦)

دلالة الفرق بين متوسطات درجات الجنسين في دافعية الانجاز

الجنس	العدد	متوسط الدرجات	الانحراف المعياري	القيمة التائية	مستوى الدلالة
ذكر	٧١	١٨,٧٧	٤,٩٧	٠,٥٩٣	غير دال
أنثى	٣٤	١٨,١٧	٤,٥٤		

الهدف الثالث: التعرف على طبيعة العلاقة بين دافعية الانجاز ووصف الذات لدى طلبة كلية الفنون الجميلة .

ولغرض تحقيق هذا الهدف قام الباحث بحساب قيمة العلاقة بين المتغيرين، وذلك

باستخدام معامل ارتباط بيرسون وسيلة إحصائية في المعالجة . فتبين أن قيمة معامل الارتباط تساوي (٠,٧٦) وهي قيمة دالة إحصائياً، والجدول (٧) يوضح ذلك.

الجدول (٧)

معامل الارتباط بين دافعية الانجاز ووصف الذات

المتغير	المتوسط المتحقق	الانحراف المعياري	قيمة معامل الارتباط	مستوى الدلالة
دافعية الانجاز	١٨٠,٠٣	٣٤,٨٧	٠,٧٥	٠,٠٥
وصف الذات	١٨,٥٨	٤,٨٢		

وتشير هذه النتيجة إلى وجود علاقة طردية دالة بين متغيري وصف الذات ودافعية الانجاز لدى طلبة كلية الفنون الجميلة .

بعد أن عرض الباحث نتائج بحثه وفقا للاهداف التي وضعها للوصول اليها تبين ان اكثرية النتائج جاءت منسجمة مع نتائج الدراسات السابقة من حيث قياس المستويات لكل متغير وكذلك من حيث العلاقة الموجودة بين المتغيرات التي قام الباحث بالدراسة حولها . فالهدف الأول لهذه الدراسة جاءت منسجمة الى حد التطابق مع الهدف الاول لدراسة (شعيب ١٩٨٨)، حيث بينت كلتا الدراستين بعدم وجود فروق ذات دلالة احصائية بين الجنسين في الدافعية للانجاز.

كما ان العلاقة بين دافعية الانجاز ووصف أو تقدير الذات لكل من الدراسة الحالية وشعيب (١٩٨٨) أظهرت الجانب الايجابي والدال ولهذا يمكن القول بأن النتائج كانت مشابهة إلى حد ما .

اما مقارنة نتائج هذا البحث مع دراسة (بتو ٢٠٠٥) تظهر التقارب من حيث قياس مستويات التحصيل والدافع للانجاز وان كلتا النتيجتين تدلان على المستوى الدال الدافع للانجاز.

وظهرت نتيجة قياس مستوى الدافع للتحصيل لهذه الدراسة بشكل ايجابى وهي قريبة من نتيجة (مجيد ١٩٩١) .

وفي ضوء ما تقدم من نتائج يمكن القول بأن هناك حاجة لإجراء المزيد من الدراسات والبحوث في هذا المجال لإلقاء المزيد من الضوء على هذه الجوانب المتعلقة بشخصية الطالب الجامعي . وكذلك ينبغي اهتمام التدريسيين بموضوع الدافعية من خلال حث الطلبة على الانجاز وتشجيعهم من أجل تحقيق مستويات عالية من الانجاز.

الخلاصة

لاحظ الباحث بان هناك ضعف في قدرة الطلبة في كلية الفنون الجميلة / جامعة صلاح الدين/ اربيل على الانجاز ولابد ان تكون هذا الضعف على علاقة بمجموعة عوامل مؤثرة منها دافعيتهم تجاه هذه الحالة، ومن ثم بوصفهم لذواتهم عندما نسمع وهم يقيمون أنفسهم كفنانين وذوي الميول الفنية وكذلك كطلاب عند مستوى من التحصيل الاكاديمي. ولذلك صاغ الباحث ما احس به في اطار العنوان الحالي لهذه الدراسة وحددها كمشكلة تستحق البحث والتحقيق.

هدف البحث الى قياس مستويات دافعية الانجاز لدى طلبة كلية الفنون الجميلة وكذلك قياس درجاتهم في وصف أو تقييمهم لذواتهم، والهدف الاخير هو معرفة طبيعة العلاقة الارتباطية بين دافعية الانجاز وتقييم الذات لدى افراد عينة الدراسة حيث استنقاها الباحث ضمن مجتمع بحثه وهو كلية الفنون الجميلة وكان عدد افراد العينة ١٠٥ منها ٧١ طالبا و٣٤ طالبة .

واستخدم الباحث أداتين لقياس كلا المتغيرين وهما مقياس دافعية الانجاز ومقياس وصف الذات (سكر، ٢٠٠٣) حيث اعاد الباحث توزيعهما على الخبراء لغرض التأكد من صدقهما وكذلك اجرى تطبيقها مرتين على عينة من ٣٠ طالبا وطالبة في فترة مابين ١٤ يوما وذلك لغرض التاكد من ثباتهما، حيث نالت درجة جيدة من الصدق وبنسبة ٨٥٪ والثبات بدرجة ٠,٨٢ لمقياس دافعية الانجاز و٠,٨٥ لمقياس وصف الذات.

وتوصل الباحث بعد تحليل البيانات الى اهم النتائج الاتية:-

١- بلغ متوسط درجات أفراد العينة في دافعية الانجاز (١٨٠,٠٣) درجة بانحراف معياري قدره (٣٤,٨٧) درجة، وعند مقارنتها مع الوسط الفرضي للمقياس البالغ (١٦٠) درجة باستخدام الاختبار التائي لعينة واحدة، تبين أن القيمة التائية المحسوبة تساوي (٥,٨٨٥) وهي دالة إحصائياً عند مستوى دلالة (٠,٠٥) ودرجة حرية (١٠٤).

٢- كما وبلغ متوسط درجات الذكور في مقياس دافعية الانجاز (١٨٣,٥٧) بانحراف معياري قدرهُ (٣١,٩٠)، في حين بلغ متوسط درجات الإناث بلغ (١٧٢,٦١)

درجة بانحراف معياري قـدرهُ (٣٩,٨٨)، وعنـد إجـراء المقارنـة إحصـائياً الاختبـار التائي لعينتين مستقلتين، تبين عدم وجود فرق دال إحصائياً في دافعية الانجاز بـين الجنسين.

٣- وكذلك بلغ متوسط درجـات أفـراد العينـة في وصـف الـذات (١٨,٥٨) درجـة بانحراف معياري قدره (٤,٨٢) درجة، وعند مقارنتها مع الوسـط الفرضـي للمقيـاس البالغ (١٦) درجة باستخدام الاختبار التـائي لعينـة واحـدة، تـبين أن القيمـة التائيـة المحسوبة تساوي (٥,٤٨٥) وهي دالـة إحصـائياً عنـد مسـتوى دلالـة (٠,٠٥) ودرجـة حرية (١٠٤).

٤- وقد بلغ متوسط درجات الذكور في مقياس وصف الذات (١٨,٧٧) بـانحراف معياري قدرهُ (٤,٩٧)، في حين بلغ متوسط درجات الإناث (١٨,١٧) درجة بـانحراف معيـاري قـدرهُ (٤,٥٤)، وعنـد إجـراء المقارنـة إحصـائياً الاختبـار التـائي لعينـتين مستقلتين، تبين عدم وجود فرق دال إحصائياً في دافعية الانجاز بين الجنسين.

٥- أن قيمة معامل الارتباط بين مـتغيري الدراسـة تسـاوي (٠,٧٦) وهـي قيمـة دالة إحصائياً.

وعلى وفق النتائج هذه قدم الباحث مجموعة من التوصيات والمقترحات.

المراجع

١- ابو رياش، حسين، زهرية عبدالحق، علم النفس التربوي للطالب الجامعي والمعلم الممارس، دار المسيرة،٢٠٠٧، ط١، عمان، الاردن.

٢- بتو، أسيل اسحاق، العوامل الخمسة الكبرى في الشخصية وعلاقتها بتقييم الذات التحصيلي لدى طلبة الجامعة، رسالة ماجستير، ٢٠٠٥، كلية التربية للعلوم الانسانية، جامعة صلاح الدين.

٣- بني يوسف، د محمد محمود، سيكولوجيا الدافعية والانفعالات، دار المسيرة، ط١، ٢٠٠٧، عمان، الاردن.

٤- جرجيس، مؤيد اسماعيل، كشف الذات وعلاقته بالعوامل الخمسة الكبرى للشخصية لدى تدريسيى الجامعة والمحامين والصحافيين، اطروحة دكتوراه، ٢٠٠٧، كلية التربية للعلوم الانسانية، جامعة صلاح الدين.

٥- دافيدوف، ليندا، مدخل علم النفس، دار ماكجروهيل للنشر، ط٤، ١٩٨٣ .

٦- الداهري، صالح حسن،علم النفس العام، ط١، دار الكندي، اربد- الاردن.

٧- زهران، حامد، التوجيه والارشاد النفسي، عالم الكتب، ١٩٨٠، القاهرة.

٨- الهماوندي، ايوب خسرو، مستوى الدافعية للانجاز وعلاقته بالتحصيل الدراسي لدى طلبة المرحلة الاعدادية من أبناء ضحايا عمليات الانفال- فاقدي الاب واقرانهم من أبناء الآخرين، رسالة ماجستير، ٢٠٠٥، جامعة صلاح الدين.

٩- كفافي، علاءالدين، تقدير الذات في علاقته بالتنشئة الوالدية والامن النفسي- دراسة في علية تقدير الذات، ١٩٨٩، المجلة العربية للعلوم الانسانية، العدد ٣٥، السنة التاسعة، جامعة الكويت.

١٠- الكتاني، فاطمة المنتصر، الاتجاهات الوالدية في التنشئة الاجتماعية وعلاقتها بمخاوف الذات لدى الاطفال، ٢٠٠٠، ط١، دار الشرق.

١١- كون، ايغور، وعي الذات، دراسة حول تطور الشخصية، ترجمة د. غسان دارب نصر.

١٢- ماى، رولو، البحث عن الذات، المؤسسة العربية للدراسة والنشر، الاردن.

١٣- مجيد، علي حمد الله، مستوى دافع الانجاز الدراسي لطلبة كليات التربية في الجامعات العراقية، رسالة ماجستير، جامعة صلاح الدين، ١٩٩٠ .

١٤- مصطفى، يوسف حمة صالح، معاملة الوالدين وعلاقتها بتقدير الذات لدى المراهقين من أبناء الشهداء واقرانهم الآخرين، رسالة ماجستير، كلية الآداب، جامعة بغداد، ١٩٩٠ .

١٥- مصطفى، يوسف حمة صالح، بحوث معاصرة في علم النفس، دار دجلة، ٢٠١٠، ط١، عمان، الاردن.

١٦- سكر، ناهدة، الاختبارات والمقاييس النفسية والتربوية، دار المناهج، ط١، ٢٠٠٣، عمان، الاردن.

١٧- عبـدالله، د. محمـد قاسـم، الشخصـية - اسـتراتيجياتها - تطبيقاتهـا الاكلينيكيـة والتربوية، دار المكتبي، ط١، ٢٠٠٠.

١٨- عزيـز، هـاوزين محمـود، تقبـل الـذات والآخـرين وعلاقتـه بالتفائـل والتشـاؤم لـدى المتأخرات في الزواج، رسالة ماجستير، كلية التربية للعلوم الانسانية، جامعة صلاح الدين.

١٩- علاء الدين، كفافي، تقدير الذات في علاقته بالتنشئة الوالدية والامن النفسـي / دراسـة في علية تقدير الـذات، المجلـة العربيـة للعلـوم الانسـانية، العـدد ٣٥، ١٩٨٩، مجلـس النشـر العلمـي، جامعة الكويت.

٢٠- روشكا، الابداع الخاص والعام، دار المعرفة، الكويت.

٢١- شـعيب، علـي محمـود، نمذجـة العلاقـة السـببية بـين تقـدير الـذات والقلـق والتحصـيل الدراسي لـدى المـراهقين مـن المجتمـع السـعودي، مجلـة العلـوم الاجتماعيـة، مجلـد ١٦، عـدد٢، ١٩٨٨.

٢٢- تركي، مصطفى أحمد، الدافعية للانجاز عند الذكور والانـاث في موقـف محايـد وموقـف منافسة، مجلة العلوم الانسانية، مجلد ١٦، عدد ٢، ١٩٨٨، جامعة الكويت.

٢٣- غـانم، د. محمـد حسـن، دراسـات في الشخصـية والصـحة النفسـية، ج١، دار غريـب، ٢٠٠٧، ط١، القاهرة.

٢٤- غباري، د. ثائر احمد، الدافعية، دار المسيرة للنشر والطبع، ط١، ٢٠٠٨، الاردن.

25- Bukatko(D),&Daehler(M,W)1992.Child development..Boston: Hought

26- Gregory(2002),Jessfeist,Thearies of personality,5 Edition,Mc Graw-Hill Higher education.

27- Rosenberg,M.J."when Dissonance Fails,On Eliminating Evaluation Apprehension from Attitude measurement"J.ofPerson and Soc.Psychology9(1965),1,28-42.

28- Schultz,Duane,1977,Growth psychology- Models of the healthy personality, van nostrand company-new york.

29- Ziller,R.andHagey,J.Smith M .,Long, B.ZZ"Self – Esteem:a self-SocialConstruct".J.ofConcult.and Clin,Psychology,(1969),33,84-95.

كورتەی لێکۆڵینەوە

هەر گەڕان و پشکنینێك لە خۆیەوە بە کێشە دێتە هەژمار، توێژەر لەم لێکۆڵینەوەیەدا (هەڵسەنگاندنی خود و پەیوەندیی بە پاڵنەری بەرهەم لای قوتابیانی کۆلیژی هونەرە جوانەکان/ زانکۆی سەلاحەدین) ئەم سێ ئامانجەی بۆ توێژینەوەکەی دیاری کردووە:-

١- پێوانی ئاستی خۆ وەسفکردن لای قوتابیان

٢- پێوانی ئاستی پاڵنەری دەسکەوت لای قوتابیان

٣- پەیوەندی نێوان هەردوو گۆڕاوی خۆ وەسفکردن و پاڵنەری دەسکەوت لای قوتابیان و دواتر دۆزینەوەی جیاوازی لە هەردوو ئەم گۆڕاوە لای هەر دوو رەگەزی نێر و مێ .

توێژینەوەکە قوتابیانی کۆلیژی هونەرە جوانەکانی کردۆتە ئامانج و هەر بۆیە کۆمەڵگەی توێژینەوەکەی ئەوێ بووە و سامپڵەکەشی بریتی بووە لە ١٠٥ قوتابی بە هەردوو رەگەز ٧١ کوڕ و ٣٤ کچ . بۆ ئەم مەبەستەش دوو پێوەری بەکارهێناوە یەکێکیان بۆ خۆوەسفکردن و ئەوەی دیکەشیان بۆ پاڵنەری دەسکەوت کە هەردووکیان هی دکتۆرە ناهیدە سوکەرن. دوای وەرگرتنی راستیی پێوەرەکان لای ژمارەیەك لە شارەزایانی بوارەکە و دڵنیابوونەوە لە جێگیریی ئەنجامی پێوانەکەیان توێژەر هەستا بە جێبەجێکردنیان و پاش شیکردنەوەی داتاکانی توێژینەوەکە گەیشتە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:-

١- ئاستی ناوەندی پاڵنەری دەسکەوت لای ئەندامانی سامپڵەکە (١٨٠,٠٣) نمرە بە لادانی پێوەریی (٣٥,٨٧)، بە بەراوردکردنی لەگەڵ ناوەندی گریمانەیی پێوەرەکە کە(١٦٠) نمرەیە دەرکەوت بەهای تائی (٥,٨٨٥) ئەمەش لە رووی ئامارییەوە بەڵگەدارە : کە (٠,٠٥) .

٢- نمرەی ناوەندی قوتابیانی نێر لەسەر پێوەری پاڵنەری دەسکەوت گەیشتە (١٨٣,٥٧)، بە لادانی پێوەری ٣١,٩٠ نمرەی ناوەندی قوتابیانی مێیینەش لەسەر هەمان پێوەر گەیشتە ١٧٢,٦١ بە لادانی پێوەریی ٣٩,٨٨، دوای

بەراوردكاريى ئاماری دەركـەوت هـيچ جياوازييـەك لـە نێـوان هـەردوو رەگەزەكـەدا نييە.

٣- نمـرەی ناوەنـديی تاكـەكانی سـامپڵەكە لـە وەسـفكردنی خـود گەيشـتە (١٨,٥٨) بە لادانی پێوەريی (٤,٨٢) نمـرە. لـەكاتی بـەراورديش لەگـەڵ نێوەنـدی گريمانەيی پێوەردا كە ١٦نمرە بـوو دەركـەوت بـەهای تـائی (٥,٤٨٥) ئەمـەش لـە رووی ئامارييـەوە لـە ئاسـتی بەڵگـەدارێتی (٠,٠٥) و نمـرەی ئـازاديی ١٠٤ يـش وەردەگرێت.

٤- نمرەی ناوەنديی قوتابيانی كـوڕيش لـە سـەر پێـوەری وەسـفكردنی خـود گەيشتە ١٨,٧٧ و بە لادانی پێوەری ٤,٩٧ بەڵام نمرەی ناوەنديی قوتابيانی كـچ لەسـەر هـەمان پێـوەر گەيشـتە ١٨,١٧ بـەلادانی پێـوەری ٤,٥٤، لـەكاتی بـەراوردكاريی ئاماريـدا دەركـەوت جياوازييـەكی بەڵگـەدار لـە نێـوان هـەردوو رەگەزەكەدا نييە.

٥- بەهای كۆلكەی پەيوەندی نێوان هەردوو گـۆڕاوی توێژينەوەكـە پاڵنـەری دەسـكەوت و وەسـفكردنی خـود گەيشـتە (٠,٧٦) ئەمـەش لـە رووی ئامارييـەوە بەهايەكی بەڵگەدارە.

جا هەر لەبەر رۆشنايی ئەم ئەنجامانە توێژەر ژمارەيەك راسپاردە و پێشنيازی پێشكەش كرد.

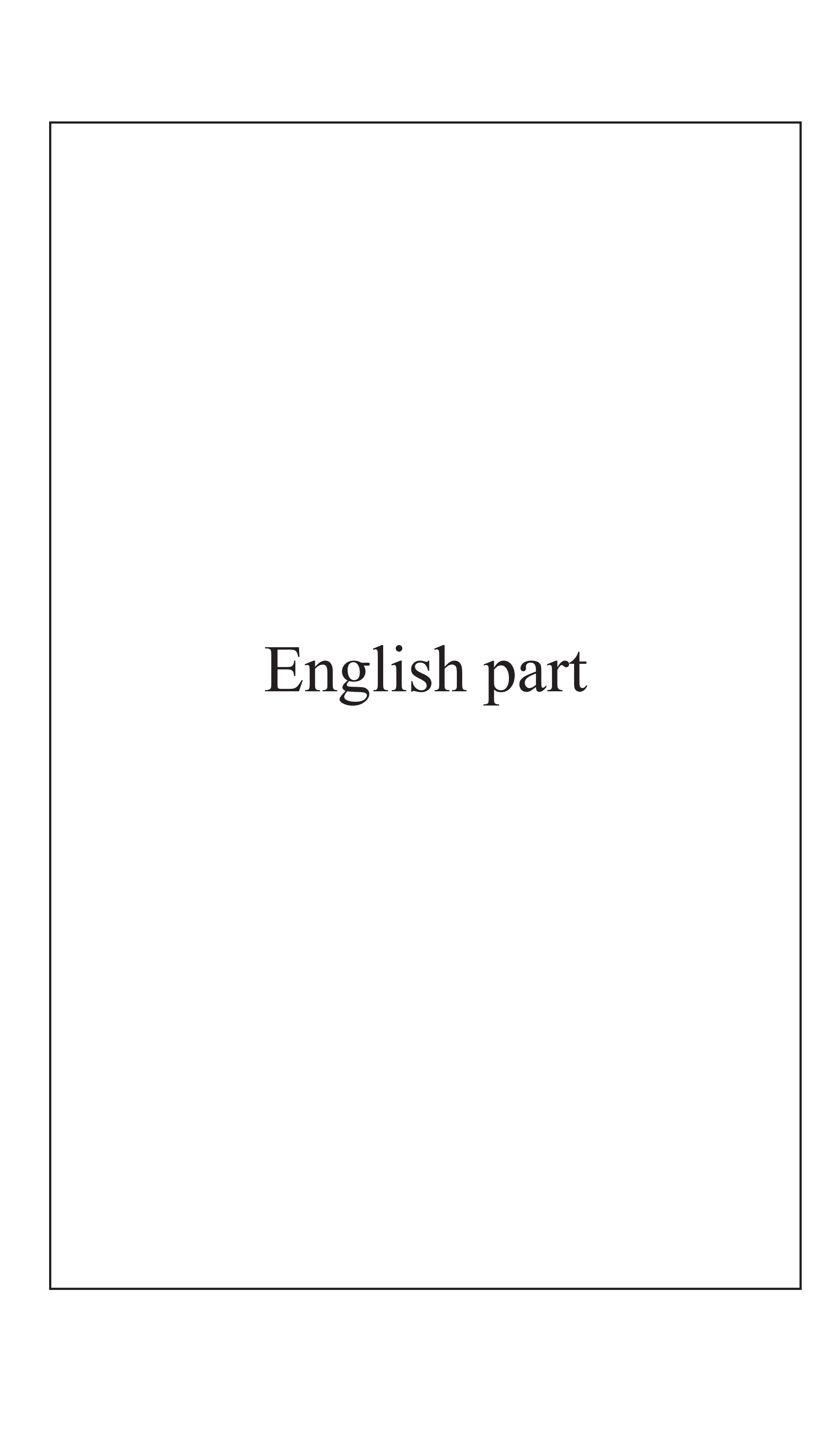
Abstract

The purpose of the research is to measure the achievement motivation for the students and the levels of self description, and finally to know the relationship in 71males and 34 females.The researcher has utilized the measure achievement motivation and self description and then ensured from those validity and reliability. The researcher has also found that there is weakness of achievement in students of college of fine arts Salahaddin University which is related to factors influenced by those motivations and self description such as when they evaluate themselves as artists with art tendencies. The results can shown as follows:-

1-Students have high mean (180, 03) in the scale of achievement motivation that is significant at(0.05)the gender differences were not significant between male(183.57) female(172.61)at the same variable.

2. The mean of students' self description is(18.58)that is significant at(0.05).The gender differences are not significant between male(18.77)and female(18.17)at the same variable.

3. The relationship between two variables (achievement motivation and self description at (0.01).In the light of these results, the researcher has presented some suggestions.

English part

مجلة الأكاديمية الكردية

العدد ٢٤

Kurdistan Regional Government
Presidency of Ministers Council
Ministry of Higher Education
and Scientific Research
Presidency of University of Koya
Office of President

حکومەتی هەرێمی کوردستان
سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی کۆیە
نووسینگەی سەرۆک

ژمارە: ٧ / ٢٩ / ٢٨٦٩ بەروار: ٢ / ٦ / ٢٠٠٨

(فەرمانی زانکۆیی)

بابەت / ناساندنی گۆڤار

ئاماژە بە خاڵی (١) تەوەرەی سێ یەم کاروباری زانستی لە کۆنووسی چواردەمین کۆبونەوەی ئەنجومەنی زانکۆ لە ٢٠٠٨/٥/٢١ وە دوای هەڵسەنگاندنی گۆڤاری ئەکادیمی کوردی بڕیار درا بە :
ناساندنی ئەم گۆڤارە وەك گۆڤارێکی ئەکادیمی و زانستی بە مەبەستی بڵاوکردنەوەی لێکۆڵینەوە و توێژینەوەکان و وەك گۆڤارێکی ئەکادیمی مامەڵەی لەگەڵ بکرێت .

پ. د. خدر مەعصوم
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەك بۆ

- نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆ
- بەڕێزان یاریدەدەرانی سەرۆکی زانکۆ
- ڕاگرایەتی گشت کۆلێجەکان
- دۆسیەی دەرچوو

www.koyauniversity.org

dnya

هەرێمی کوردستانی عێراق
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی سەلاحەددین/ هەولێر
نۆ فیسی یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستی

IRAQI KURDISTAN REGION
MINISTERY OF HIGHER EDUCATION
& SCIENTIFIC RESEARCH
UNIVERSITY OF SALAHADDIN - Erbil
Vice President Office
For Scientific Affair

ژمارە ٢/ ٨٩٢٩

مێژووی زاینی ٢ / ٥ / ٢٠٠٨
مێژووی کوردی ١٠ / ٢ / ٢٧٠٨

بۆ/ ئەکادیمیای کوردی/ بەڕێز سەرنووسەری گۆڤاری ئەکادیمی کوردی

ب/ ڕەزامەندی

سلاو و ڕێز..........

ئاماژە بە نووسراوتان ژمارە /٣٥٤ لە ١٩/١١/٢٠٠٧ .

دەربارەی ڕەزامەندی ئەنجومەنی زانکۆکەمان لەسەر ئەوەی کە گۆڤارەکەتان ببێتە گۆڤارێکی ئەکادیمی/ زانستی و پشتی پێ ببەسترێت بۆ بلاوکردنەوەو بەرزکردنەوەی پلەی زانستی ، دوای ئەوەی کە خرایە بەردەم ئەنجومەنی زانکۆ لە دانیشتنی کۆنووسی کۆبوونەوەی ئەنجومەنی زانکۆمان ژمارە (٨) ڕۆژی سێشەممە لە ڕێکەوتی ١/٤/ ٢٠٠٨ بەسترابوو. وە ئاماژە بە نووسراوی وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی ژمارە ن /٢٣٥ لە ١٧/٥/٢٠٠٨ بە پەسند کردنی بڕیارمان دا بەرازی بوون و پەسندکردنی وەکو گۆڤارێکی زانستی / ئەکادیمی لەگەڵ ڕەچاوکردنی چەند تێبینی یەکی بچووک .... لەگەڵ ڕێزدا

هاو پێچ//

- تێبینیەکان

د. محمد صدیق محمد
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەك بۆ//

- نووسینگەی بەرێز سەرۆکی زانکۆ / لەگەڵ ڕێزدا
- نووسینگەی بەرێز یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستی/ لەگەڵ بەراییەکان
لێژنەی ناوەندی بەرزکردنەوەی پلەی زانستی لە سەرۆکایەتی زانکۆ
- دەرکردە

حکومەتی هەرێمی کوردستان عێراق
سەرۆکایەتیی ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتیی زانکۆی سۆران
نووسینگەی سەرۆکی زانکۆ

حكومة إقليم كوردستان - العراق
رئاسة مجلس الوزراء
وزارة التعليم العالي و البحث العلمي
رئاسة جامعة سوران
مكتب رئيس الجامعة

Kurdistan Regional Government - Iraq | Ministry of Higher Education & Scientific Research | Presidency of Soran University

ژمارە: ١/١/٠١ ٥٦٣ ڕێکەوت: ٢٠١٢/٦/٢٠ زایینی ڕێکەوت: ٢٧١١/٣/٣٠ کوردی

فەرمانی زانکۆیی

ب/ گۆڤاری ئەکادیمی

دوا بە دوای تاوتوێکردنی پرخسار و داواکاری (گۆڤاری ئەکادیمی) لە لایەن ئەنجومەنی فاکەڵتییەکانی زانکۆی سۆران و کەلالە کردنی لە ئەنجومەنی زانکۆ، بەپێی ئەو دەسەڵاتەی کە پێمان دراوە بڕیار درا بە:

پەسەند کردنی گۆڤاری ناوبراو کە لە ئەکادیمیای کوردی بەرهەمدێ بە گۆڤارێکی ئەکادیمی باوەڕپێکراو لە سەر ئاستی زانکۆی سۆران.

د. فەتلح مصطفی
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەک بۆ:
- دەرچوو.

تەلەفۆن: 07504255657 - 0662508086
ئیمەیڵ: office.pr@soranu.com

حکومەتی هەرێمی کوردستان - عێراق
سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی ڕاپەڕین
نووسینگەی سەرۆکی زانکۆ

حكومة اقليم كردستان – العراق
رئاسة مجلس الوزراء
وزارة التعليم العالي و البحث العلمي
رئاسة جامعة راپەڕين
مكتب رئيس الجامعة

Kurdistan Regional Government –Iraq / Presidency of Ministers Council / Ministry of Higher Education & Scientific Research – Presidency of University of Raparin / Office of University President

ژمارە: ٦٢٩ — بەرواری ك: ٢٦ی گوڵان ٢٧١٢ — بەرواری ز: ٢٠١٢/٥/٢٦

بۆ/ ئەکادیمیای کوردی/ کارگێڕی/ گۆڤاری ئەکادیمی

بابەت/ متمانە بەخشین

نووسراوتان ژمارە ٢٠٨ لە ٢٠١١/٥/٢

ئاگادارتان دەکەین کە ئەنجومەنی زانکۆمان لە کۆبوونەوەی سیانزەهەمینی خۆی لە بەرواری ٢٠١٢/٥/٩ دوای وردبوونەوە لە ئاراستە و لێکۆڵینەوەکان و ستراتیژییەتی گۆڤارە بەڕێزەکەتان و ستافی پسپۆڕییەکانی .....

ئەنجومەنی زانکۆمان متمانەی بەخشی بە گۆڤارەکەتان و هیوادارین کە خزمەتی زیاتری توێژینەوە و لێکۆڵینەوەکان بکەن و ببنە هەڵگری ئاڵای زانستخوازی لە هەرێمەکەماندا.

لەگەڵ ڕێزدا.....

پ.د. محمد علي عبدالله
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەک بۆ//
- نووسینگەی سەرۆکی زانکۆ
- نووسینگەی ی.سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری کارگێڕی و دارایی
- نووسینگەی ی.سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستی و خوێندنی باڵا
- گشت فاکەڵتی و سکوڵەکان
- گشت بەڕێوەبەرایەتییەکان
- دەرچوو.

حکومەتی هەرێمی کوردستان - عێراق
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی گەرمیان
نووسینگەی سەرۆک

حكومة اقليم كوردستان - العراق
وزارة التعليم العالي و البحث العلمي
رئاسة جامعة كرميان
مكتب رئيس الجامعة

KURDISTAN REGIONAL GOVERNMENT-IRAQ
MINISTRY OF HIGHER EDUCATION & SCIENTIFIC RESEARCH
PRESIDENCY OF GARMIAN UNIVERSITY
PRESIDENCY OFFICE

ژمارە: [illegible]
ڕێکەوت: ٢٢/ ١١/ ٢٠١٢

No:
Date:

سەرۆکایەتی زانکۆی گەرمیان
دەرچوو

بۆ بەڕێز/ سەرنووسەری گۆڤاری (ئەکادیمیای کوردی)

ب/ دان پیانان

سڵاو و ڕێز...

ئاگاداری بەڕێزتان دەکەین کە ئەنجومەنی زانکۆمان لە کۆبوونەوەی ڕۆژی سێ شەممە ڕێکەوتی (٢٠/١١/٢٠١٢) بەکۆی دەنگ بڕیاریدا بە ئەژمارکردنی (گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی) وەک گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمی.

هیوای سەرکەوتنتان بۆ دەخوازین.

لەگەڵ ڕێزدا

پ.د. فاروق عبدالله کریم
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەک بۆ:

- نووسینگەی بەڕێز سەرۆک
- [illegible]
- [illegible]

[illegible]

Tel [illegible]
Email(p.garmianuniv@yahoo.com)

A Comparative Study of Reduplication In English and Kurdish

University of Salahaddin
College of Basic Education
English Department

By:
Dlakhshan Yousif Othman
Dr.Najat Muhammed Amin

ABSTRACT

Reduplication is an important phenomenon in language studies. It is often described morphologically as a reduplication of linguistic constituents, i.e. words, stems, roots. In addition to morphological description, it often needs to be described phonologically in one of two different ways: either as reduplicated segments (sequences of consonants/vowels) or as reduplicated prosodic units *(*syllable*s* not separated by a pause). As a result, reduplication is regarded to be interesting issue as it involves the interface between morphology and phonology. This study presents a comparative analysis of reduplication in English and Kurdish. The researchers feel that there is a serious need for such a comparative study in order to find the main points of similarities and differences of reduplication in both languages. It attempts to examine the type, function and semantics of reduplication in both languages. Besides, studying the relation between reduplication and compound words . The main objective of the study is to help Kurdish learners to be aware of the similarities and differences of reduplication in both languages.

1.0 Introduction:

Reduplication is a formative morphological process in English and Kurdish. The roles that reduplication plays in the two languages seem to be formative and productive. By carrying out a descriptive analysis of reduplication in English and Kurdish, the study tries to examine some features of reduplication peculiar to each of the languages. The features noted in the reduplicative processes of the two languages have a lot to do with the nature of the languages.

We have been able to establish in this study that reduplication is productive in the two languages. Most of the words formed would also have to be learnt on their own merit. The most important feature of reduplication in the two languages is that they perform derivational function, i.e. reduplication serves as a formative device.

2. Definitions of Reduplication:

Reduplication is a common morphological process that most languages use in forming words. It occurs when a part or a whole word or phrase is repeated to form new words. Pei (1966:230) refers to reduplication as a morphological process whereby there is a repetition of a radical element or part of it, occurring usually at the beginning of a word, occasionally within the word. Here, the word ‘radical’ means the part of a derived word which is phonetically and semantically the vehicle of the basic meaning. Pei’s definition has not taken into consideration reduplication at the end of the word.

Reduplication, according to Spencer (1991:13) involves adding material whose identity is partially or wholly determined by the base. Some part of the base is repeated, either to the left, or to the right, occasionally in the middle. O’Grady and DeGuzman (1996:143) define reduplication as "a common morphological process in certain languages which duplicates all or part of the base to which it applies to mark a grammatical or semantic contrast".

Reduplication is used in inflections to convey a grammatical function, such as formative, intensification, continuing etc., and in lexical derivations to create new words. It is often used when a speaker adopts a tone more "expressive" or figurative than ordinary speech and is so often, but not exclusively, iconic in meaning. Reduplication is found in a wide range of languages and language groups, though its level of linguistic productivity varies (Marantz, 1982:437).

3. Reduplication in English Language:

Reduplication as a morphological process is used in the formation of new words. In this section, we will examine the types and structure of reduplication in English language.

3.1. Types of Reduplication:

Distinction is made between partial and full reduplication. partial reduplication is the repetition of part of the word or phrase while Full reduplication involves total copying of the root words without tonal or stress differences.

A. Partial Reduplication:

In partial reduplication only a part of the radical element is repeated.

Reduplication form	meaning
a. ping-pong	table tennis
b. see-saw	playground equipment
c. boo-hoo	crying sound
d. boogie-woogie	piano jazz style
e. chit-chat	informal gossipy talk
f. easy-peasy	very easy
g. tick tock -	sound of a clock.
h. tittle-tattle	idle chat or gossip
i. flim-flam	foolishness
J.hanky-panky	suspicious behavior

(Muthusamy, 2008:23)

B- Full Reduplication:

Full reduplication means that not only parts of the base, but the entire word is copied. Full reduplication, in English, involves the exact repetition of a sound or word, e.g.**:**

Form	**meaning**
a. bang-bang	sound of a gun when firing
b. beriberi	disease due to vitamin B deficiency
c. bon-bon	a candy or sweet
d. boo-boo	a stupid mistake or blunder
e. bye-bye	goodbye
f. cha-cha	ballroom dance (Latin)
g. choo-choo	a locomotive train or sound of the train
i. chop- chop	right away; quickly (from pidgin English)
j. frou-frou	Fussy or showy dress
k. no-no	forbidden
l. night-night	goodnight

3.2. Functions of Reduplication:

Reduplication serves different purposes in languages. O’Grady and DeGuzman (1996:143) cite that *reduplication* marks a grammatical or semantic contrast. Reduplication is used in inflections to convey a grammatical function, such as plurality, intensification, etc., and in lexical derivation to create new words. It is often used when a speaker adopts a tone more "expressive" or figurative than ordinary speech and is also often, but not exclusively, iconic in meaning. Reduplication is found in a wide range of languages and language groups, though its level of linguistic productivity varies .In English, reduplication services as formative device. Some of the functions or roles that reduplication performs in English are examined below.

1-Word Class Derivation: Most of the reduplicated words in English form a word class from another word class, as:

a. N→N: Nouns can be derived from nouns via reduplication, for example:

hanky "handkerchief" →hanky-panky " suspicious behavior"
night "time" → night-night " goodnight"

b. V→ Adv: Adverbs are, however, reduplicated from verbs in English as in the following example:

chop " to cut something into small pieces" →*chop- chop* “quickly"

c. Adj → Adj: Some English adjectives are formed through reduplication, as in:

easy → easy peasy " very easy"

2-Echoic Expression: In many English, reduplications are also used for the imitation of natural sounds. Such so-called onomatopoeias which attempt to imitate the occurring sound directly. However, it has to be mentioned that even those direct forms of imitation are culture specific. The following examples show imitations of how a dog barks: woof woof, bow wow---etc. (Nadarajan, 2006: 45).

3.3. Semantics of Reduplication:

"Reduplication expresses a wide and initially somewhat arbitrary-seeming array of meanings cross-linguistically. It can have the following meanings:

1. Demanding Explanation: Jurafsky(1993:233) states that “There is, however, a core set of meanings which recur so frequently and in so many languages as to *demand explanation*." . Consider for example the English words *higgledy-piggledy, helter-skelter, pell-mell,* and *willy-nilly.*

2. Continuity: The use of reduplication to express continuity has been noticed by many researchers. Reduplication expresses continuative aspects as in English dilly-dally.

3. Intensity: Reduplication is often used to express intensity, English expressions *thanks thanks* (many thanks) (Moravcsik, 1978:118) and a thousand pardons, in which quantity is used to express intensity. The other is a link from spread out or perhaps more accurately from the result of spreading out, from enlargement.

4. Baby Register: A number of languages use reduplicative nouns for the concept baby. This is presumably the case because babies, like birds, often make repetitive sounds, yielding an associational link from repetition to baby. In addition to this, and related to it, reduplication can be used to mark "baby register", that register used when addressing babies. Consider for example English *teeny-weeny, georgie-Porgie, chow-chow, wee-wee* (Jurafsky, 1993:234).

3.4. Reduplication and Repetition:

The repetition of phonological material within a word for semantic or grammatical purposes is known as reduplication, a widely used morphological device in a number of the world's languages. So**,** reduplication is a word formation process in which some part of a base (a segment, syllable, morpheme) is repeated, either to the left, or to the right of the word or, occasionally, within the middle of the word. While reduplication is found in a wide range of languages and language groups as a level of linguistic productivity varies and it is sometimes used interchangeably with repetition. Repetition is a term which is used to indicate sounds and concepts that are repeated in one form or the other to provide reinforcement and emotional emphasis. Gnomishi et.al. (2004:309-310) refer to it as child language, amongst its numerous definitions. It is used as a poetic device which occurs

when a sound, syllable, word, phrase, line, stanza, or metrical pattern is repeated to make it the basic unifying device. In describing the features of repetition, Lausberg (1998: 346) proposes that it has both informative and reinforcing functions. However, Wang (2005:236-241) insists that both repetition and reduplications have been used interchangeably because they overlap at some point.

In English language, repetition can be deemed a morphological process, whereas repetition is a syntactic process. In other words, whereas reduplication is one word consisting of two identical parts, repetition consists of two prosaically, phonologically and semantically distinct forms, as in:

- They were amazed at this ***big, big*** voice coming out of this tiny girl.
- Is he French or *French–French*?
- No, I didn’t get *up–up.*
- That’s not *Auckland–Auckland*, is it?
- My car isn’t *mine–mine*; it’s my parents’.
- Oh, we’re not *living-together–living-together*.
- He is a very very good grandfather. **(**Ghomeshi et. al. , 2004:311)

3.5. Reduplication and Compound Words:

There are some instances of compound words in English which look formally and syntactically very much like, though they are not, reduplication, the majority of this class is known as noun compound. Bauer (1983: 212-213) calls this class Rhyme *motivated compound.* In these compounds, the rhyme between the two elements (one of which may not even be an independently existing form in English) is the major motivation factor in the word formation. Established examples are:

Culture- vulture, flower- power, nitty- gritty, stun-gun. While Ghomeshi et. al. (2004:319-320) state that Reduplication bears a striking resemblance to compounding in that both exhibit the same, left-dominant, stress pattern. This is shown below with the word bearing main stress in boldface:

(a) N-N reduplication	(b) N-N compound
salad–salad	**tuna** salad
friend–friend	**girl**friend
home–home	**group** home
work–work	**house** work

The above examples illustrate that compound is not a true copy of the stem. And it might seem that reduplication is just a curious sort of compound formation, in which the left hand element is created by reduplication of the head. However, the range of syntactic categories that can undergo reduplication (including proper names, inflected nouns, pronouns, and prepositions) is wider than the range of categories that can normally participate in compounding. Moreover, compounding is recursive, while reduplication is not. While compounding can create a larger compound out of a smaller compound, reduplication cannot happen more than once.

4.0. Reduplication in Kurdish:

4.1. Types of Reduplication:

There are two main types of reduplication in Kurdish Language:

A. Partial Reduplication:

Fattah (2000:18) cites that" the most characteristic examples of partial reduplication in Kurdish are those involved in deriving echoic or sound imitative words."

Reduplication form	meaning
a. tapa – tap	thudding
b. ji:ka- jik	squeaking
c. ga:ra- ga:r	wailing / sound of a chicken
d.wirta –wirt	grumbling
e. ĉirpa-ĉirp	whispering

It is worth mentioning that only nouns in Kurdish are partially reduplicated and the resulting word is always a noun. The category of the reduplicated word does not change and only the last vowel of the stem is truncated. While in English Partial reduplication involves consonant ablaut or vowel alternation (e.g. / i-æ/ as in *rip rap* and /i-o/ as in *ping pong*). And there are two types of partial reduplications in English, i.e., vowel alternations and onset alternations. The first being situations in which the components of the reduplication exist with independent meanings but combine to form a different concept or meaning (e.g. *ship-shape*, *tip top*). With vowel alternations, the first syllable of the reduplicated form, the derivation of a form such as *criss-cross*. Onset alternations occur when there is a consonant change, such as in *handy dandy*, *bow wow* and *mumbo jumbo*. Often, the root word would have a meaning while the reduplicated words lack any explicit meaning.

B. Full Reduplication:

In Kurdish, the entire word is copied in full reduplication and the resulting word has an augmentative or frequentative meaning (Fattah, 2000:17).

Form	meaning
a. kam- kam	rarely
b.du:- du:	in twos
c. lat-lat	in pieces
d.piĉir- piĉir	full of breaking

e.řo-řo wailing
f. ja:r-ja:r occasionally

In English this would involve putting together a sound or morpheme to bring forth an entirely new grammatical function or semantic feature while full reduplication would be used to provide emphasis. And the exact copy, repetition, in English is used to form nouns, rarely adjective or adverb, and to indicate continuity. However, words in Kurdish can also be used to intensify an adverb as the examples illustrate. Fattah(2000:18) cites" full reduplication might induce category change, as in *kam-kam* "rarely", *du:-du:* "in twos", and *řo-řo* "wailing" where an adverbial is derived from quantifier and numeral respectively in the first two examples, and a noun is derived from a verb stem in the last example." But reduplication, in Kurdish, mostly does not involve a change in the word class.

4.2. Function of Reduplication:

In Kurdish, reduplication, serves as a formative, i.e. it can produce new lexical items. And it is noteworthy that only full reduplications in Kurdish change the category of the word and it seems to have just one function which is the creation of onomatopoeic words: **N→N**

Almost all the reduplicated words in Kurdish are derived from another noun as in: **V→N:**

Some reduplicated nouns are formed from verbs, as in:
řo "go" → řo- řo "wailing
ba:řa "bleat" → ba:řa- ba:ř "bleating"

Quantifier→ adverb:
Kam "little" → kam-kam" rarely

Number (determiner) → adjective:
sě "three" → sě- sě " in threes"

Here, the grammatical function that reduplication performs is to show "degree" and this is noted with adverbs and adjectives in the two languages.

The term reduplication in English is restricted to situation where the repeated part of the word serves as some derivational or inflectional purpose. Whereas, in Kurdish, reduplication is not of a distinctively grammatical importance, i.e., it cannot have a grammatical function. Fattah (2000:16) states that "reduplication has a more abstract function in which it contributes to the formation of new lexemes, i.e., new noun, adjective, or adverbial from simple stem.

4.3. Semantics of Reduplication:

In Kurdish reduplication comprises four groups of words, which are called" fields" by Fattah (2000:15-21). These fields include:

a. **Echoic words**: The field of frequentative lexeme, that of arrangement. (Mackenzie, 1961:141): According to this field, reduplication has been historically established and has lost all content. These include:
xa:Î- xa:Î oka (lady bird), *fiř-fiř oka* (kite), *mil-mila:ne* (confrontation), *biř-biřa:ga* (vertebral column).

b. **Imitative words** include words like:
biÎma- biÎma (mumbling or murmuring) , *nu:za- nu:z* (weeping), *girma-girm* (rumbling). This field is most common than other fields and the reduplication element never exceed one syllable in length.

c. **Cutting and frequentative words**: Here the reduplication element consists of one or two syllables. However, no longer elements are found, eg *:Hanjin-hanjin* , *kart- kart*, *parĉa-parĉa* (piece by piece), *lat-lat* (slice by slice). Examples for frequentative include words like: :kam-kam, *qiĉ- qiĉ* in Hawler *accent,(*rarely*) ja:r-ja*:r (now and then) Fattah clarifies that this sub group can be mono-or disyllabic like the hyponyms of cutting field.

d. **Arrangement field** : This group include words like: *ho:n-ho:n* or *tik-tik (*drop after drop), *nim-nim* (drop by drop) *na:w-na:w* (name after name) , *ĉ*i:n-*ĉi:n (*layer upon layer*), diÎop- diÎop*(drop by drop.

The basic semantic function of reduplication in English and Kurdish is to intensify meaning and to express a continuing decrease in degree as in the above examples. Both languages seem to share the point that replication has a repetitive or anechoic feature**.**

4.4. Reduplication and Repetition:

Repetition in Kurdish is a productive process as mentioned previously, i.e. any adjective or adverb can be repeated for emphasis several times, as in:

- Jilaka:ni *jwa:n jwa:n* ŝit. (She washed the clothes very well.)
- Mina:Îaka. zor zor zor jwa:na. (the child is very very very pretty.) (Muhammad, 1988:47)

According to Fattah(2000: 22) repetition is not subject to semantic idiosyncrasies and arbitrary gaps that normally characterize words.

4.5. Reduplication and Compound Words:

In Kurdish there are also some cases of apparent reduplication such as:

- Copulative compounds which employ the process of reduplication . for example:

Hazir-u:-bizir "ready", *kal-u:-pal* "goods", *miŝt-u:-miř* "arguing' , *danga-dang* "noise" *ha:r-u:-ha:j* "reckless" (Fattah,2000:21)

The above compounds are different from real reduplication words in that they are always linked to the preceding base by the co-coordinator **u:** "and" or by izafa marker **i:** or **a** "of".

It has to be noted however that the lexeme with reduplication elements are considered semantically and syntactically to be composed of a single head, while copulative compounds are syntactically obey the RHR, i.e. the right noun is head (William, 1981:248).

5. Comparative Study of Reduplication in English and Kurdish:

5.1. Points of Similarity:

A. Types of Reduplication:

1. English and Kurdish coincide in that, reduplication is divided into two types:

1.Full Reduplication: Involves total copying of the root words without any tonal or stress differences , as in: bon – bon, bye-bye(In English)and kam- kam “rare” (In Kurdish).

2.**Partial Reduplication** is the repetition of part of the word or phrase, as in :
ping –pong ,boo-hoo(In English)and tapa – tap “thudding” (In Kurdish)

B. Function of Reduplication:

1. Reduplication, in English and Kurdish, serves as a formative device with the following derivational process:

N→N:

hanky"handkerchief"→hanky-panky "suspicious behavior"

Gu: ř→ Gu: ř - Gu: ř

2-Reduplication in English and Kurdish is used for the imitation of natural sounds. Such so-called onomatopoeia attempt to imitate the occurring sound directly, such as:

woof woof and bow wow (In English)

ba:řa "bleat" → ba:řa- ba:ř "bleating"(in Kurdish)

3. English and Kurdish Reduplication marks a morphological or semantic contrast.

C. Semantics of Reduplication:

1**.** The semantics of reduplication in English and Kurdish expresses a wide and initially somewhat arbitrary-seeming array of meanings cross-linguistically.

2. The basic semantic function of reduplication in English and Kurdish is to intensify meaning and to express a continuing decrease in degree . Both languages seem to share the point that replication has a repetitive or anechoic feature**.**

D. Reduplication and Repetition:

1. In both languages, the term reduplication sometimes used interchangeably with repetition. Although they are different, since repetition is used to indicate sounds and concepts that are repeated in one form or the other to provide reinforcement and emotional emphasis. While, reduplication is a word formation process in which some part of a base (a segment, syllable, morpheme) is repeated, either to the left, or to the right of the word or, occasionally, within the middle of the word.

2. In English as well as in Kurdish, repetition can deem a morphological process, whereas repetition is a syntactic process.

E. Reduplication and Compound Words:

1. There are some instances of compound words in English and Kurdish which look formally and syntactically very much like, though they are not, reduplication. Reduplication, here, bears a striking resemblance to compounding in that both exhibit the same, left-dominant, stress pattern. This is shown below with the word bearing main stress in boldface:

(a) N-N reduplication	(b) N-N compounds
salad–salad	**tuna** salad

2. Reduplication, in both languages, differs from compound words are in the same way:

a. Compound words are not a true copy of the stem. And it might seem that reduplication is just a curious sort of compound formation, in which the left hand element is created by reduplication of the head.

b. The range of syntactic categories that can undergo reduplication (including proper names, inflected nouns, pronouns, and prepositions) is wider than the range of categories that can normally participate in compounding.

c. Compounding is recursive, while reduplication is not. While compounding can create a larger compound out of a smaller compound, reduplication cannot happen more than once.

3.The lexeme with reduplication elements are considered semantically and syntactically to be composed of a single head, while compounds are syntactically obey the right head noun(RHN), i.e. the right noun is head**.**

5.2. Points of Difference:

A. Function of Reduplication:

1. The term reduplication in English is restricted to situation where the repeated part of the word serves as some derivational or inflectional purpose. Whereas, in Kurdish, reduplication is not of a

distinctively grammatical importance, i.e., it cannot have a grammatical function.

2. In Kurdish, only full reduplications change the category of the word, while in English, full and partial reduplication change the category of the word.

3. The main function of reduplication in Kurdish is the creation of onomatopoeic words, meanwhile English reduplication forms Word Class Derivation and Echoic expressions as well.

4. In English: The following class words can be derived from other class words:

a. **V→ Adv:** chop "to cut something into small pieces"→*chop-chop* " quickly"

b. **Adj → Adj :**easy → easy peasy " very easy" .

While in Kurdish, the following derivation, which are not found in English, do occur:

a. **V→N:** Some reduplicated nouns are formed from verbs, as in:
řo "go" → řo- řo "wailing
ba:řa "bleat" → ba:řa- ba:ř "bleating"

c. **Quantifier→ adverb:**
Kam "little" → kam-kam" rarely

d. **Number (determiner) → adjective**:
sě "three" → sě- sě " in threes"

B. Semantics of Reduplication:

1. In English, reduplication can indicate the following meanings:
   a. Demanding explanation: *higgledy-piggledy*
   b .Continuity: dilly-dally.
   c. Intensity: *thanks thanks* (many thanks)
   d. Baby register: *teeny-weeny*

While in Kurdish, reduplication comprises four groups of words, which are called" fields" by Fattah. These fields include:

a. Echoic words: (The meaning of these words are predicted from the sound or the objects which they symbolize):
xa:Î- xa:Î oka (lady bird), *fiř-fiř oka* (kite).

b. Imitative words : (Expressing imitation *): biÎma- biÎma* (mumbling or murmuring) , *nu:za- nu:z* (weeping), *girma-girm* (rumbling).

c. Cutting and frequentative words: examples of the words that their meaning express the action of cutting are *:Hanjin-hanjin , kart- kart, parĉa- parĉa* (piece by piece), *lat-lat* (slice by slice). Examples for frequentative include: kam-kam, *qiĉ- qiĉ* in Hawler *accent,(*rarely*) ja:r-ja*:r (now and then)

d. Arrangement field : (indicating arrangement) like: *ho:n-ho:n* or *tik-tik (*drop after drop), *nim-nim* (drop by drop) *na:w-na:w* (name after name) , *ĉ*i:n-*ĉi:n (*layer upon layer*), diÎop- diÎop*(drop by drop).

C. **Reduplication and Repetition:**

1. Repetition in Kurdish is a productive and only adjective or adverb can be repeated for emphasis several times, as in:

Adjective: *jwa:n jwa:n* “very well”

Adverb: zor zor “very very”

- While, in English language ,the following categories can be repeated :

a .Adjective : a ***big, big*** **car**

b. Noun: Is he French or *French–French*?

c. Preposition: No, I didn’t get *up–up.*

d. Pronoun: My car isn’t *mine–mine*; it’s my parents’.

e. Adverb: He is a very very good grandfather.

D. Reduplication and Compound words:

1. In Kurdish, compounds are realized by being linked to the preceding base by the co-coordinator **u:** "and" or by izafa marker **i:** or **a** "of". While, in English, words are not combined neither by co-coordinator or inflections.

Conclusions

The comparison conducted in this study reveals that there are some semantic and morphological similarities and differences of reduplication in English and Kurdish. Reduplication is a productive morphological process in English and Kurdish. There are two main types of reduplication as viewed from word formation: complete (or total) reduplication, where all of the stem is repeated like "quack-quack", ja:r-ja:r "occasionally" and incomplete (or partial) reduplication, where only a part of the stem is repeated like "hee-haw", "bow-wow" and tapa – tap "thudding" in Kurdish. It is observed that reduplication is typically used in both languages to signal augmentative, intensifying, and frequentative meaning. By carrying out a descriptive analysis of reduplication in English and Kurdish, we have been able to examine some features of reduplication peculiar to each of the languages. The features noted in the reduplicative processes of the two languages have a lot to do with the nature of the languages. For example, in English Partial reduplication involves consonant ablaut or vowel alternation (e.g. / i-æ/ as in *rip rap* and /i-o/ as in *ping pong*) whereas, in Kurdish only nouns are partially reduplicated and the resulting word is always a noun. The category of the reduplicated word does not change, only the last vowel of the stem is truncated, i.e. the instances, attested show that reduplication may involve the truncation of the last vowel particularly in echoic word, but not other vocalic or consonantal modifications. Finally, we conclude that reduplication is highly productive in the two languages and the most important feature of reduplication in both languages is that it performs inflectional and derivational functions.

Bibliography

- Bauer, L.(1983) .English Word- Formation. Great Britain: Cambridge University Press.
- Cooper, William E., Ross, and John R. (1975). World order: the Para session on Functionalism .Chicago, IL: Chicago Linguistic Society
- Dressler, W.(1986) .Aspects of Language. New York: Hacourt, Brace and World.
- Fattah, M. M. (2000). Reduplication in Central Kurdish -A Prosodic Morphology Perspective.Hawler Řojhellat Press No.8, PP.15-34 .
- Ghomeshi, J., Jackendoff, R., Rosen, N., & Russell, K. (2004). Contrastive Focus: Reduplication in English (The Salad-Salad Paper) : Theory (22), 307-357.
- Inkelas, Sh. & Ch. Zoll. (2005). Reduplication: Doubling in morphology. Cambridge : Cambridge University Press
- Jurafsky, D. (1993). Universals in the semantics of the diminutive. US: California University Press.
- Katamba,F.(1993). Morphology. UK: Macmillan Press LTD.
- Lausberg, H. (1998). Handbook of the Literary Rhetoric: A function for Literary Study (Trans. by Methew Bliss.) Netherlands: Brill. Leiden. Natural Language and Linguistic.
- McCarthy, A.C. (2002). An Introduction To English Morphology: Words and their Structure. Great Britain: Edinburgh University Press.
- Mackenzie, D.N.(1961).Kurdish Dialect Studies. London: OUP.
- Marantz, A. (1982) .Reduplication: Linguistic Enquiry , Journal of Linguistics 12,PP. 483-545.
- Moravcsik, E. (1978). Reduplicative constructions. California: Stanford University Press.

- Muhamad, M. (1988). Zarawa Sazi Pewana(Analogical Formation). Baghdad: Somar Publication House.
- Muthusamy,R. (2008) .Reduplicative Word Forms in English Opinion and Editorial. Lingua 103,PP.23-27-49.
- Nadarajan, Sh. (2006) ."A Cross linguistic Study of Reduplication." Arizona: Arizona University Press.
- O'Grady, O. W. and V. P., DeGuzman (1996). Morphology:The Analysis of Word Structure.UK: Addison Longman Limited.
- Pei, M. A. (1966). Glossary of Linguistic Terminology. New York: Garden City.
- Spencer, A. (1991) .Morphological Theory. UK: Blackwell.
- Wang, S. P. (2005). Corpus based approaches and discourse analysis in relation to reduplication and repetition: Journal of Pragmatics. 37, PP.505-540.
- Williams, F. (1987).On the notion "lexically Related" and Head of a word. Journal of Linguistics 1 and 12, PP.234-74.

کورتەی لێکۆڵینەوەکە

دووپاتبوونەوە بە دیاردەیەکی گرنگ دادەندرێت لە خوێندنی زمانەوانیدا بە تایبەتی لە روانگەی مۆرفۆلۆجی و فۆنۆلۆجییەوە. لە روانگەی مۆرفۆلۆجییەوە بە دووپاتبوونەوەی پێکهاتە زمانەوانییەکان (وەك وشە، قەد یا رەگ) وەصف دەکرێت بەڵام لە روانگەی فۆنۆلۆجییەوە دەتوانرێت بە دوو شێوە لێك بدرێتەوە: وەك دووپاتبوونەوەی هێمایە دەنگییەکان (بزوێن و نە بزوێن) یاخود یەکە عروضییە کان (ئەو بڕگانەی کەوا وەستان جیایان ناکاتەوە). دەرئەنجام، دووپاتبوونەوە دەتوانرێت بە بابەتێکی گرنگ دابنرێت لە زماندا بە هۆی بوونی پەیوەندی دوو لا یەنەی بە مۆرفۆلۆجی و فۆنۆلۆجییەوە. ئەم لێکۆڵینەوەیە بەراوردی دووپاتبوونەوە دەکات لە هەردوو زمانی ئینگلیزی و کوردی. لێکۆڵەرەوەکان وا هەست دەکەن کەوا پێویستییەکی زۆر گرنگ هەیە بۆ بەراوردکردنی جووتبوون لە هەردوو زمانەکە تاوەکو خاڵە سەرەکییەکانی لێکچوون و لێك نەچوون بخەنەڕوو. ئەم لێکۆڵینەوەیە هەوڵێکە بۆ باسکردنی جۆر، فەرمان، سیمانتکی جووتبوون وە خستنەڕووی پەیوەندی دووپاتبوونەوە لەگەڵ دیاردەی دووبارەبوونەوە و وشەی لێکدراو لە هەردوو زمانەکە. ئامانجی سەرەکی لێکۆڵینەوەکە یارمەتیدانی قوتابییانە تاوەکو ئاگاداربن لە خاڵەکانی جیاوازی و لێکچوونی دووپاتبوونەوە لە زمانی ئینگلیزی و کوردیدا.

الخلاصة

ان ظاهرة المضاعفة من الظواهر المهمة في دراسة علم اللغة ففي منطلق علم الصرف يمكن تعريفها بمضاعفة المكونات اللغوية (ككلمة، الجذع، الجذر) وأما من ناحية علم الاصوات فهي إما أن تكون بمضاعفة قطعة صوتية (حرف علة او ساكن) او وحدة العروض (المقاطع المتتالية بدون وجود وقفة بينهما). ولهذا ، يمكن اعتبار المضاعفة من المواضيع المهمة والشيقة بسبب علاقتها بعلم الصرف والاصوات. هذا البحث يقارن المضاعفة بين اللغة الانكليزية والكردية. ان الباحثتان تجدان ضرورة ملحة لعمل تلك المقارنة من اجل ابراز نقاط التشابه و الاختلاف لظاهرة المضاعفة بين اللغتين. هذا البحث انما هو محاولة لدراسة : نوع، وظيفة ومعاني المضاعفة وكما يحاول ايضا ان يستعرض علاقة المضاعفة بالتكرار والكلمات المركبة. والهدف الرئيسي وراء هذه الدراسة هي مساعدة الطلاب لكي يميزوا نقاط التشابه والاختلاف للمضاعفة بين اللغة الانكليزية والكردية .

Journal of the Kurdish Academy

vol 24

العدد: ٢٤

